P. P. NEGULESCU

GENEZA FORMELOR CULTURII

1934

TIPOGRAFIA «BUCOVINA» I. E. TOROUŢIU, BUCUREŞTI

P. P. NEGULESCU

GENEZA
FORMELOR CULTURII

PRIVIRI CRITICE ASUPRA
FACTORILOR EI DETERMINANȚI

1934
TIPOGRAFIA «BUCOVINA» I. E. TOROUȚIU, BUCUREȘTI

PREFAŢĂ

Studiile ce alcătuiesc volumul de faţă au un caracter ocazional. Problemele la care se referă ar fi meritat de sigur o cercetare mai amănunţită şi mai sistematică; faptul este însă că ele mi s'au pus incidental şi că le-am tratat în consecinţă, cu oarecare grabă şi oarecum în treacăt. Nu înţeleg, fireşte, să mă descarc, prin această mărturisire, de nici o răspundere. Vreau numai să explic forma studiilor ce urmează şi care ar fi putut părea, altfel, curioasă. Ele reproduc două cursuri speciale pe care le-am făcut, în 1931 şi 1932, după dorinţa ascultătorilor mei dela Universitatea din Bucureşti. Unii dintr'înşii îmi pun uneori întrebări, la care nu pot răspunde decât prin desvoltări mai întinse, adresate fireşte tuturor, întru cât socotesc că le pot fi de folos la toţi. Aşa au luat naştere şi cercetările din volumul de faţă. Publicarea lor se datoreşte faptului că au părut a interesa şi alte cercuri, care au luat întâmplător cunoştinţă de ele, şi că procurarea cursurilor litografiate, care nu se găsiau în comerţ, era anevoioasă. Iar dorinţa ce mi s'a exprimat, din acele părţi, de a le vedea tipărite, se lega de impresia că ar fi bine — sau poate chiar necesar — ca opinia noastră publică să fie ceva mai temeinic şi mai obiectiv lămurită cu privire la unele din problemele ce, sub influenţa evenimentelor exterioare, nu pot să nu se pună şi la noi. Câteva dintr'însele erau atinse, tocmai, în studiile mele, care deveniau astfel «de actualitate», fără să fi urmărit nicidecum aşa ceva.

Un prieten, bunăoară, mi-a adus câteva gazete, cu unele ştiri din streinătate, ce puteau într'adevăr să dea de gândit. Erau, între altele, două telegrame, — pe care cred că le pot cita aici, fiindcă n'au un colorit politic prea pronunţat, — privitoare la mişcarea „rasistă" din Germania. Una anunţa că s'a înfiinţat la Universitatea din Lipsca o catedră de „teoria raselor" cu menirea de a „desvolta doctrinele" ce vădesc „superioritatea aparţinând rasei germane" asu-

pra „celorlalte rase şi naţiuni" [1]*. Alta raporta că, la congresul pan-german din Passau, ministrul cultelor din Bavaria, d-l Schemm, a făcut declaraţia următoare : „Germania este inima lumii. Dacă această inimă va înceta de a funcţiona regulat, toată civilizaţia europeană va pieri". Aceeaşi telegramă aducea la cunoştinţă şi declaraţia, făcută la acelaşi congres, de preşedintele federaţiei pan-germane, d-l Steinacher; ea suna, textual: „Generaţia tânără, dela Marea Baltică până la delta Dunării, din Silezia până la Egger, din Bucovina până în Tirol, a aderat la mişcarea pan-germanismului"* [2].

Articole de reportagiu arătau apoi efectele produse, asupra opiniei publice europene, de aceste întâmplări. „Le Temps" bunăoară amintea că, cu un an mai nainte, cunoscutul publicist englez Wickham Steed dase pe faţă existenţa unui vast plan de hegemonie germană asupra nord-estului, centrului şi sud-estului Europei, şi adăoga că „unele simptome" — ca bunăoară congresul în chestie — par a da acelei revelaţii „o curioasă confirmare". In adevăr, continua ziarul citat, „liga pentru germanismul din streinătate urmează o acţiune de lungă durată, bine definită, tinzând să prepare, din punct de vedere politic, gruparea în acelaşi Stat a tuturor Germanilor trăind în afară de frontierele actuale ale Reich-ului; la Passau preşedintele congresului, d. Steinacher, a afirmat că, dela Baltica până la gurile Dunării, din Silezia de nord până la Egger, din Bucovina până în Tirol şi până la Eupen-Malmédy, tânăra generaţie germană se raliază la mişcarea naţional-socialistă, ceea ce marchează începutul unei noui vieţi germane" [3]*. Examinând, ceva mai târziu, situaţia politică generală, ziarul englez „Times" susţinea că, în 1933 ca şi în 1914, „principala cauză a neliniştii europene continuă să fie Germania". Şi ziarul se întreba cu amărăciune „dacă marea cauză pentru care a luptat Anglia, în timpul războiului mondial, a triumfat". „Căci, după cum se vede, Germania de acum caută să se pregătească... pentru a uni cu forţa pe aceia din conaţionalii ei cari trăiesc în statele vecine". Iar concluzia pesimistă la care ajungea autorul articolului era că „marea lecţie" a războiului n'a servit la nimic, că „chestia fundamentală", pe care trebuia s'o rezolve definitiv, se pune din nou în discuţie. Iacă pasagiul întreg: „Marea lecţie pe care ne-a dat-o conflictul din 1914 a fost întrupată în pac-*

1) «Curentul», 9 Iunie 1933.

2) «Curentul», 10 Iunie 1933.

3) Citat de «Adeverul» 14 Iunie 1933.

tul Kellog și în formula că războiul nu mai constituie un instrument legitim al politicei. Conflictul din 1914 s'a învârtit în jurul chestiei fundamentale, dacă vor triumfa ideile de libertate, personală și națională, scumpe Englezilor și altor țări, sau doctrinele germane de necruțare, de tiranie a statului, de dispreț pentru interesele minorităților și ale popoarelor slabe. Lecția a fost învățată de unii, dar nu de toți, și chestia rămâne încă nerezolvată" [1]).

Aceeași a fost impresia în Statele Unite. Ziarul „New-York Herald Tribune" comenta într'un articol situația creată de revendicările Germaniei, care a lăsat să se înțeleagă, limpede și categoric, că dorește să cucerească noui teritorii „necesare vieții poporului său". Ziarul observă că „acest proiect presupune anexarea la cel de-al treilea Reich a tuturor teritoriilor în care rasa aleasă *s'ar găsi reprezentată prin o cât de infimă minoritate". Aceasta însemnează, continuă ziarul, că Germanii pot să pretindă pentru ei orice parte a Europei orientale și să-și anexeze atâtea teritorii câte ar pofti, dela populațiile slave, fineze, dela Polonia, Lituania, Letonia, Estonia, Rusia, etc.* [2]).

Republica Sovietelor s'a simțit „vizată" și ea. Intr'un articol publicat în revista „Bolșevic", unul din reprezentanții de căpetenie ai politicei sovietice, Radek, arată că declarațiile pacifice ale național-socialiștilor germani față de Rusia sunt dictate de preocuparea de a-și asigura comenzile din această țară. Șeful lor și-a însușit însă programul imperialismului german, care tinde la cucerirea Poloniei, a Statelor baltice și la deslipirea Ucrainei și Caucazului de Rusia [3]). *In sfârșit, până și reprezentanții Rusiei „burgheze", cari trăiesc refugiați în străinătate, au avut impresia că Germania își reia, sub forme nouă, vechile ei planuri. La o ședință a „partidului republican-democratic rus" care s'a ținut la Paris, un fruntaș al vieții politice rusești dinaintea bolșevismului, Miliukov, a examinat situația internațională, ajungând la concluzii analoage cu cele pe care le-am trecut în revistă. „Cercetând planurile germane, a zis cunoscutul om politic, se poate constata că Germania n'a uitat diferitele ei declarații, ce s'au repetat mereu dela 1905 până la 1933: „Avem nevoie de noui teritorii pentru plasarea surplusului populației". Germanii se prezintă ca partizani ai ideii napoleoniene, cari își întemeiază*

---

1) Citat de «Adeverul» dela 16 August 1933.

2) Citat de «Universul» dela 27 August 1933.

3) Citat de acelaşi ziar, în acelaşi număr.

graniţa pe lanţul munţilor Urali. Este clar pentru fiecare că Germania are planuri de colonizare în Rusia. In Germania s'a şi început formarea de detaşamente de voluntari, în frunte cu Bermont Avalow...." [1]).

Doctrinele germane din 1914, la care făcea aluzie ziarul englez „Times", erau cele ce îşi trăgeau îndreptăţirea teoretică din ideea că poporul german, fiind superior ca „rasă" celorlalte, ar avea dreptul să le „conducă" — adică să le stăpânească. Pangermanismul dinaintea războiului mondial susţinea în adevăr că poporul german, fiind un popor „ales", a primit dela natură, odată cu „excelenţa" sa intelectuală şi morală, o înaltă „misiune civilizatoare" şi că, spre a o îndeplini, trebue să poată „dispune" de celelalte popoare. Aceste credinţe însă, sau, cum zice ziarul englez, aceste „doctrine", — pe care războiul, cu urmările lui dureroase, nu le-a putut înlătura şi care, cu toată eclipsa parţială pe care au suferit-o, au rămas încă adânc înrădăcinate în mintea şi în inima multora dintre Germani, influenţându-le mai mult ca oricând gândirea şi acţiunea, — presupun deslegate, într'un anumit sens, anumite probleme ştiinţifice, care sunt încă departe de a fi ajuns la o soluţie definitivă, sigură şi indiscutabilă, din punctul de vedere obiectiv al ştiinţelor respective. Se reia, anume, vechea teorie a inegalităţii, fatale şi iremediabile, a raselor omeneşti, cu intenţia de a se scoate dintr'însa, cu orice preţ, dreptul „unora", în realitate al „uneia", din naţiunile europene, de a dispune de „celelalte", sub pretextul că aşa ar cere interesele civilizaţiei omeneşti, în general. Căci de aceste interese, natura ar fi hotărât să se îngrijească, — în primul rând, dacă nu exclusiv, — naţiunile „superioare"; de aceea le-a încărcat cu darurile excepţionale, trupeşti şi sufleteşti, care le pun mai presus de celelalte şi le impun rolul conducător pe care trebue să-l joace în lume.

Prietenul, care mi-a atras atenţia asupra ştirilor menţionate, venea din teritoriile alipite. Nu e dar de mirare că se arăta mai îngrijorat decât era, poate, de trebuinţă. El m'a făcut în orice caz să simt că suntem datori, cu toţii, să ajutăm lumea, aşa cum putem fiecare, să vadă cât mai limpede unele deosebiri indispensabile. Naţionalismul e un cuvânt care, sub o aparenţă unitară, ascunde înţelesuri diferite şi de o valoare cu totul inegală. Când susţine dreptul la existenţă şi la liberă desvoltare al fiecărui popor, sentimentul naţional e un mobil de acţiune, nu numai perfect legitim,

---

1) Reprodus din «Epoca» dela 5 Ianuarie 1934.

dar şi de o incontestabilă nobleţe etică. El poate deveni chiar sublim, atunci când, ca în războaie, duce la sacrificiile supreme. Când însă, proclamând superioritatea indiscutabilă a unor anumite naţiuni şi inferioritatea iremediabilă a celorlalte, luptă ca să asigure celor dintâi putinţa de a dispune, după bunul lor plac, de cele din urmă, naţionalismul încetează de a mai fi un sentiment respectabil, fiindcă nesocoteşte justiţia şi ameninţă pacea.

In adevăr, deosebirea dintre aceste două forme ale naţionalismului stă, din punct de vedere practic, în faptul că nu se pot satisface în acelaşi mod şi pe aceleaşi căi. Celei dintâi îi ajunge munca pacinică de înălţare, prin bună stare materială, prin civilizaţie şi prin cultură, a popoarelor respective, înlăuntrul hotarelor lor fireşti. Cea de-a doua nu-şi poate realiza scopurile decât prin turburări adânci şi violente, pe care popoarele însufleţite de ea caută să le provoace la alţii. Căci grupările etnice pe care naţiunile de acest fel, considerându-le ca inferioare, tind să şi le aservească, nu pot accepta de bună voie o asemenea situaţie şi conflictele armate sunt, totdeauna, inevitabile. Pe când dar, sub prima lui formă, naţionalismul e pacinic şi productiv, nu impune suferinţe nimănui şi îmbogăţeşte pe toţi cu valori, materiale şi morale, nouă, — sub a doua formă a lui este agresiv şi, nu numai steril, întru cât nu duce la un asemenea spor de bunuri, dar de-a-dreptul distrugător, întru cât consumă, aruncându-le fără milă în flăcările războaielor, pe cele acumulate mai nainte.

Ca atare, — sub această din urmă formă adică, — naţionalismul poate deveni o adevărată nenorocire. Căci metoda lui, mărturisită sau nu, dar inevitabilă, este violenţa [1]. *Astăzi însă, prin*

---

1) Una din revistele cele mai însemnate, din punctul de vedere al propagandei populare, ce stau în serviciul naţional-socialismului german, cea întitulată «Deutschlands Erneuerung», cu subtitlul «Monatsschrift für das deutsche Volk», mărturiseşte limpede că luptă «pentru înarmarea poporului german» şi «în contra pacifismului». Imperialiştii dinainte de 1914 susţineau că pacea nu era un ideal, ci o stare politică «putredă»... Expresia era, precum se ştie, a lui Bernhardi, care exclamase cândva: «Ah, der faule Friedenszustand». Vederile «militariştilor» de altădată, cari pregătiau războiul proslăvindu-i valoarea naţională, par a fi fost reluate de conducătorii actuali ai Germaniei. Cartea intitulată «Ştiinţa militară» (Die Wehrwissenschaft) a profesorului Ewald Banse dă în adevăr de gândit, în această privinţă. Cât despre efectul pe care ea l-a produs asupra streinilor, ne poate edifica o scrisoare, mai mult decât drastică, pe care un englez, locot.-colonel A. C. Myers, a publicat-o în ziarul «Times» dela 18 Septembrie 1933. Iată cuprinsul ei:

«Times din 6 Septembrie a publicat extrase din cartea oficială germană

proporţiile pe care le poate lua şi prin mijloacele de care se poate servi, războiul este cea mai groaznică din calamităţile ce pot ameninţa omenirea. Cele mai cumplite cataclisme fizice au ajuns să pară simple accidente, ca cele ce se întâmplă zilnic, pe lângă tabloul apocaliptic al pustiirilor imense pe care le poate provoca războiul „technic" al viitorului. Dacă dar, la popoarele ce sunt silite să-şi apere drepturile proprii, războiul poate fi considerat ca o dureroasă necesitate, în schimb, la popoarele care caută să încalce drepturile altora, el devine cea mai odioasă dintre crime.

Către o asemenea monstruozitate morală părem, totuşi, a ne îndrepta. Semne ce nu înşeală o pot arăta tuturor celor ce sunt în stare să prindă sensul actualelor frământări europene şi n'au, altfel, niciun interes să nege evidenţa.

Cercetările ce urmează nu şi-au luat ca obiect, direct şi exclusiv, teoria raselor care, prin unele aspecte ale ei, alimentează, în parte, unele din primejdioasele frământări de care vorbim. Atingând-o însă, indirect şi incidental, dau totuşi asupră-i lămuriri ce pot fi de folos şi care, totdeodată, pot găsi, tocmai prin caracterul lor ocazional, mai mult crezământ. Căci acest caracter dovedeşte că ele au fost, atunci când s'au făcut, lipsite de orice preocupare politică. Scopul lor a fost să lumineze numai unele probleme culturale.

«Ştiinţa militară» (Die Wehrwissenschaft) de profesorul Ewald Banse. A fost o lectură iritantă, în parte oribilă. Abia se poate înţelege cum o asemenea carte a putut găsi un editor şi cum a putut fi tolerată. Căci prin ea Germania e pusă într'o lumină mai rea, decât prin oricare altă acţiune sau ameninţare a nouilor săi stăpâni.

«După această lectură nu mai încape îndoială că există în Europa un câine turbat. Recunosc: noi, şi mai mult încă Franţa, suntem poate întru câtva părtaşi la vina că acest câine a turbat. Dacă însă nu se intervine acum, şi încă repede, apoi până în scurtă vreme câinele turbat se va transforma într'un tigru fioros şi primejdios.

«Pentru a ne exprima scurt, vom spune că, din extrasele publicate de «Times» se poate deduce că e vorba, ca Germania întreagă, inclusiv copiii de cea mai fragedă vârstă, să fie instruiţi în tot felul şi chipul, că războiul nu e numai inevitabil, ci şi bun, şi că bărbat sau femeie, băiat sau fată, trebuie să se pregătească acum, pentru a putea îndeplini rolul de a recuceri în acest războiu teritoriile pierdute. Jocurile, întrunirile, peisagiile, zborul păsărilor, totul va avea să fie considerat de acum încolo (în Germania) dintr'un punct de vedere militar. Iar cele mai blestemate forme ale războiului, fântâni otrăvite, răspândirea ciumei prin muşte şi şoareci, şi alte asemenea isprăvi, sunt prea-mărite».

Scrisoarea lui Myers a fost reprodusă, la noi, de «Adevărul» dela 8 Octombrie 1933.

In adevăr, prima serie a cercetărilor ce compun acest volum a avut de scop să examineze factorii de care atârnă apariția și orientarea cugetării filosofice. Printre acei factori se găsia însă și cel etnic, cu privire la acțiunea căruia s'au ridicat unele îndoieli. Iar aceste îndoeli au făcut pe unii din studenții ce-mi puseseră prima problemă, să-mi ceară să examinez și pe aceea a „specificului național", de care se ocupă a doua serie a studiilor de față. In această a doua serie de cercetări, numai, a venit vorba, cum era firesc, de teoria raselor.

Ca o garanție mai mult de obiectivitate, am ținut să păstrez acestor încercări caracterul lor ocazional, lăsându-le, aproape neatinsă, forma lor primitivă. Câteva adaose privesc numai unele puncte care, din cauza lipsei de timp, n'au putut găsi loc sau n'au putut lua desvoltarea cuvenită în cursurile respective.

AUTORUL

I.

APARIŢIA ŞI ORIENTAREA CUGETĂRII FILOSOFICE

INTRODUCERE

Oamenii au avut totdeauna dorinţa, — mărită uneori, în momentele critice ale vieţii, de dificultăţile şi incertitudinile acţiunii, biciuită alteori, în vârtejul pasiunilor, de curiozităţi nesănătoase, — de a-şi cunoaşte „destinul", ridicând un colţ măcar al vălului ce le acoperea taina propriului lor viitor. Căile însă pe care au încercat să-şi satisfacă această dorinţă au fost, după timpuri, locuri şi împrejurări, foarte diferite. La popoarele preistorice au trebuit să predomine, ca la sălbaticii de astăzi, mijloacele magice. Ele se întemeiau pe credinţa că anumite cuvinte, anumite gesturi, anumite acţiuni posedau puterea misterioasă de a determina, după voinţa celor ce se slujiau de ele, cursul fenomenelor naturii, — care se putea implicit şi prevedea, întru cât trebuia să se desfăşoare, ulterior, aşa cum i se impusese. Asemenea mijloace întrebuinţează încă, în zilele noastre, populaţiile foarte înapoiate din nordul Asiei, la care «Şamanii» cred că pot constrânge puterile ascunse, impersonale sau personale, din natură, nu numai să le descopere ceea ce „are să fie", dar şi să le facă pe voie, în toate privinţele. Tot aşa cred Negrii din centrul Africei, la cari preoţii vrăjitori «N'ganga» practică meşteşuguri analoage, sau Indienii din America de Sud, la cari mânuitorii de fetişe «Piaje» sunt consideraţi ca stăpânind multe din cele văzute şi nevăzute şi ca putând prin urmare desvălui rosturile lor.

La începutul timpurilor istorice, popoarele din Sud-Vestul Asiei au luat, urmărind aceleaşi scopuri, căi nouă şi mai rafinate. La cei mai vechi locuitori cunoscuţi ai şesurilor din preajma Eufratului de jos, la Sumeri sau Accazi, a apărut ideea nebuloasă a unei solidarităţi cosmice care, făcând ca toate să «se ţină» în natură, lega viaţa oamenilor de pe pământ de mişcările stelelor de pe cer. Această idee era desigur de origine religioasă. Soarele, luna şi planetele cunoscute pe atunci erau divinităţi care, ca toate divinităţile, guvernau cu voinţa lor întâmplările lumii. Dar această origine s'a uitat, cu

vremea, lăsând după ea numai ideea unei legături misterioase a întâmplărilor de pe pământ cu cele de pe cer. Destinul oamenilor se putea astfel determina după poziţia «constelaţiilor» din momentul când se năşteau. Perspectivele diferitelor întreprinderi se puteau de asemenea prevedea după «conjunctura» siderală din momentul când urmau să înceapă.

Aceste credinţe străvechi au dat naştere astrologiei chaldeene sau babiloniene, care a trecut apoi la popoarele europene ale antichităţii clasice. Cât de mare ajunsese la Greci şi la Romani influenţa acestor concepţii orientale, ne-o poate arăta faptul că s'au ridicat în contra lor reprezentanţi de frunte ai culturii clasice, ca Aristotel sau ca Cicerone. Dacă obiecţiile celui dintâiu erau de natură metafizică şi se întemeiau pe argumentări abstracte, ale celui din urmă erau mai mult de bun simţ şi se întemeiau pe fapte concrete. Aşa bunăoară, în cartea sa «De divinatione», scriitorul roman obiecta astrologilor că în fiecare moment se năşteau, sub influenţa — presupusă de ei — a aceloraşi constelaţii, nenumăraţi oameni al căror caracter şi a căror viaţă se arătau, apoi, atât de diferite. Cât despre «prezicerile» astrologilor, atâtea şi atâtea fapte, ce le contraziceau în chipul cel mai vădit, dovediau în deajuns cât erau de înşelătoare. Atât lui Pompejus, cât şi lui Crassus şi lui Caesar, al căror sfârşit a fost deopotrivă de tragic, astrologii le preziseseră o viaţă îndelungată şi o moarte liniştită.

Alături însă de arta streină a «cititului în stele», Grecii şi Romanii au avut, şi unii şi alţii, «mantica» lor naţională. Cei dintâi au avut aşa numitele «oracole», care au jucat un rol destul de însemnat în viaţa lor, şi privată şi publică, şi dintre care cel mai cunoscut era cel dela Delphi, oraşul lui Apollon, de pe coastele muntelui Parnass. Prezicerea viitorului, în teoria şi practica acestor oracole, se întemeia pe «inspiraţia» divină, pe care o puteau primi anumiţi oameni, în anumite condiţii. La Delphi, bunăoară, o primea totdeauna o femeie, Pythia, care pe lângă condiţiile de origine socială, de curăţenie a vieţii şi de vârstă, trebuia să se supună la o pregătire specială, destinată să-i exalteze sistemul nervos şi să-i provoace, în anumite momente, starea de «extaz».

Templul lui Apollon cuprindea, în aşa numitul «Opisthodom», o încăpere care constituia sediul propriu zis al oracolului. Intr'însa se deschidea gura unei peşteri subterane, din care ieşia un curent de aer rece, posedând puterea misterioasă de a înlesni, prin «însufleţire», extazul. Când streinii veniau, cu daruri bogate, să

consulte oracolul, Pythia, după ce postea timpul prevăzut de ritualul templului, bea apă din fântâna Kassotis, mesteca foi de laur şi se suia pe trepiedul de aramă aşezat peste deschizătura grotei miraculoase. Când intra în extaz, ceea ce se vedea prin tremurăturile sau convulsiunile de care era cuprinsă, ea pronunţa câteva cuvinte, pe care le culegea unul din preoţii templului, însărcinat cu interpretarea oracolului. El forma din acele cuvinte, de obiceiu fără şir, o propoziţie enigmatică, putând fi înţeleasă în mai multe chipuri.

Romanii, la rândul lor, au avut faimoasele «Cărţi sibylline», cuprinzând prezicerile «Sibyllelor», din Cumae şi Tibur. Aceste cărţi «sacre» însă nu puteau fi consultate decât la ocazii mari, din ordinul Senatului şi în prezenţa unui magistrat, iar interpretarea lor era rezervată unui colegiu special de preoţi. Cât de mult ţineau Romanii la acest fel de oracole, a arătat-o faptul că atunci când vechea lor colecţie, care data de pe vreme lui Tarquiniu cel bătrân, a căzut pradă flacărilor, în timpul invaziei Gallilor, cari au dat foc Romei, s'au grăbit să-şi procure, din Grecia şi din Asia mică, o altă colecţie, care a fost revăzută mai târziu de August însuşi. Iar alături de această formă de căpetenie a «manticei» tradiţionale, se înşirau altele, mai puţin solemne poate, dar mai des întrebuinţate. In împrejurările obicinuite, perspectivele de succes ale acţiunilor ce se întreprindeau se stabileau de «auguri» şi de «auspici», cari interpretau «semnele». Astfel de semne, care constituiau «auspicii» bune sau rele, erau unele fenomene meteorologice, sborul păsărilor, modul cum se prezentau măruntaiele animalelor ucise la sacrificiile rituale, etc.

Când aceste forme ale «divinaţiei» au căzut în desuetudine, la sfârşitul antichităţii, fiindcă erau prea legate de politeismul clasic, a ieşit din nou pe primul plan astrologia, care îşi asigurase de timpuriu o independenţă relativă faţă de credinţele religioase ce îi serviseră ca punct de plecare. Ea fusese, e drept, pusă la index, în imperiul roman. Tiberiu bunăoară alungase pe astrologi din Roma. Adepţii «ştiinţei miraculoase» n'au încetat însă nici o clipă s'o practice pe ascuns. Iar avântul pe care îl luase dela o vreme neoplatonismul, nu numai în Alexandria Egiptului şi în vechia şcoală din Atena, ci şi la Roma, a restabilit pe lângă oamenii culţi creditul speculaţiilor astrologice. Tractatul lui Proklos despre Astrologie, bunăoară, s'a bucurat de o aşa de mare favoare încât

devenise, către sfârşitul antichităţii, cartea de căpătâiu a misticilor, atât de numeroşi pe acele vremuri de adâncă oboseală sufletească.

Creştinismul a luptat, se înțelege, cu energie, prin cei dintâi reprezentanţi culţi ai săi, în contra credinţei că stelele hotărăsc soarta oamenilor. Clemens din Alexandria, bunăoară, vedea în această credinţă o negare a Providenţei divine, al căreia rol în desfăşurarea lucrurilor omeneşti înceta, într'o asemenea ipoteză, cu desăvârşire. Origenes, la rândul său, vedea în credinţa de care e vorba o mărginire primejdioasă a libertăţii — şi prin urmare a responsabilităţii — omului; mai mult încă, vedea într'însa o proclamare făţişe a inutilităţii rugăciunilor. Pentru motive analoage, Augustin a dus în contra astrologilor o adevărată campanie, deşi fusese la început, înainte de a se converti la creştinism, un adept al lor.

In schimb, Arabii şi cabbaliştii evrei dela începutul Evului Mediu au reluat vechia «ştiinţă» chaldeană, au renovat-o, au sistematizat-o şi au impus-o în cele din urmă din nou cercurilor culte ale timpului, chiar şi din lumea creştină. In veacul al IX-lea, Abu Maschar (Albumasar) din Chorasan, cu opera sa, al cărei titlu în traducerea latină suna «De magnis conjunctionibus, annorum revolutionibus ac earum perfectionibus» şi, în veacul al XIII-lea, Aboazen Haly, cu opera sa, tradusă de asemenea în latineşte sub titlul «De judiciis astrorum», au contribuit mai ales la răspândirea astrologiei în rândurile creştinilor. Vechia «ştiinţă» orientală a avut astfel o nouă perioadă de înflorire, în veacul al XIV-lea şi al XV-lea. Influenţa astrologilor la curţile domnitoare era, pe atunci, atât de mare încât s'a putut zice, nu fără dreptate, că ei conduceau statele europene, influenţând prin prezicerile lor desfăşurarea evenimentelor.

Deşi o reacţiune s'a produs în Italia, la sfârşitul veacului al XV-lea, în contra astrologiei, — din punct de vedere religios cu Savonarola, din punct de vedere filosofic cu Pico della Mirandola, iar din punct de vedere ştiinţific cu Leonardo da Vinci, — totuşi reprezentanţii ei şi-au păstrat, aproape neatinsă, influenţa. In Franța bunăoară, pe vremea Caterinei de Medici, ei păreau absolut indispensabili. Faimosul Nostradamus, de pildă, a jucat pe atunci un rol însemnat la curtea regală franceză. Cu numele său adevărat Michel Notre-Dame, acest astrolog, de origină evreu, era propriu vorbind medic şi se făcuse vestit prin câteva tămăduiri «miraculoase». Ocupaţia sa de căpetenie însă era să redacteze «profeţii» în

versuri, pe care, din retragerea sa misterioasă dela Salon, din Franța, le trimetea în toate lumea şi care erau foarte căutate. Aceste profeții au apărut, în 1558, la Lyon, sub titlul «Centuries». Fiul său, Michel Notre-Dame le jeune, a publicat şi el, în 1563, un «Traité d'Astrologie».

Deşi catolicismul oficial continua să fie ostil astrologilor, — mai ales de când Nostradamus anunțase, în profețiile sale, decadența iremediabilă a papalității, — mulți din reprezentanții Bisericei romane credeau totuşi în arta lor de a prevedea viitorul şi recurgeau, destul de adesea, la ajutorul ei. Aşa a fost, bunăoară, în cazul celebru al cardinalului Barberini, care a ajuns să ocupe, în 1623, scaunul pontifical, anunțând că, după socotelile astrologilor, papa ce urma să se aleagă la acea dată n'avea să trăiască mai mult de şase săptămâni. Spre a evita un asemenea sfârşit apropiat, toți ceilalți candidați au votat pentru cel care li-l adusese la cunoştință. Printre protestanți, de asemenea, astrologia avea adepți convinşi. Melanchton însuşi o practica, iar ginerele său, Kaspar Peucer, a scris o carte asupra diferitelor forme ale «manticei», susținând că singura «ştiințifică» era cea astrologică.

De altfel, în veacul al XVI-lea, astrologia căpătase un punct de sprijin nou în speculațiile filosofice ale Kabbalei mosaice, care pătrunseseră în atmosfera intelectuală a lumii creştine prin operele lui Iohannes Reuchlin şi ale lui Cornelius Agrippa von Nettesheim. Cel dintâiu publicase în 1517 lucrarea întitulată «De arte cabbalistica», în care susținea un neoplatonism emanatist, cu o pronunțată coloratură ebraică, grație concepției celor zece sfere de lumină (Sephiroth), prin care se desfăşura, treptat, puterea divinității creatoare în lumea creată, şi care se influențau succesiv, sfera pământească stând astfel sub stăpânirea directă a celei cereşti. Cel de-al doilea dase la lumină, sub forma ei ultimă, în 1533, lucrarea «De occulta philosophia», în care se cuprindeau idei analoage. Universul era considerat ca compunându-se din trei părți: lumea pământească a elementelor materiale, lumea cerească a existențelor astrale şi lumea inteligibilă a puterilor spirituale pure. Intre aceste trei lumi domnia o armonie desăvârşită, al cărei principiu central rezida în Creatorul lor. Din izvorul lui nesecat pornia întreaga viață ce anima universul, coborându-se de sus în jos, — dela Dumnezeu, prin puterile spirituale pure, la existențele astrale, şi de la acestea la elementele materiale. Tot ce se întâmpla pe pământ sta astfel, şi în această ipoteză, sub stăpânirea a ceea ce se petrecea în sferele cereşti.

In ştiinţa veacului al XVI-lea, în sfârşit, în medicină şi chimie mai ales, au fost introduse speculaţiile astrologice de doi învăţaţi contimporani unul cu altul, elveţianul Paracelsus şi italianul Cardano. Cel dintâiu explica boalele în general şi mai ales epidemiile de ciumă printr'un «influx sideral». Cel din urmă, profesor de medicină la Milano, la Pavia, la Bologna, s'a distins mai mult ca matematic, — ceea ce nu l-a împiedecat să profeseze de asemenea «dialectica» şi filosofia. In această din urmă calitate, ca filosof adică, a început să explice pe cale astrologică apariţia lui Cristos şi constituirea creştinismului ca religie, în 1570. Cu aceasta însă astrologia părea a fi atins culmea, — a îndrăznelii, dacă nu şi a puterii, — şi decadenţa a urmat foarte repede, nu numai din cauza reacţiunii ce s'a produs, cu din ce în ce mai multă energie, în contră-i, dar şi, mai ales, din cauza progreselor astronomiei propriu zise, care a pus capăt pretenţiilor ei «ştiinţifice». Cu noua teorie heliocentrică a lui Copernic, pământul încetase de a mai fi ceea ce fusese pentru astrologi; nouile lui raporturi cu soarele, cu planetele şi cu propriul lui satelit, luna, răsturnau vechile lor scheme astrale, absolut închipuite. Caracteristic însă, pentru adânca înrădăcinare în spirite a vechilor credinţe, era faptul că nici Tycho-Brahe, nici Kepler, urmaşii imediaţi ai lui Copernic, n'au renunţat cu desăvârşire la astrologie. Cel dintâiu i-a conservat, într'o oarecare măsură, vechiul fundament, susţinând că planetele se învârteau, e drept, în jurul soarelui, dar soarele însuşi se învârtea, împreună cu ele şi cu luna, în jurul pământului, care îşi păstra astfel situaţia privilegiată, de centru al lumii. Iar Kepler, silit poate de greutăţile vieţii sale nesigure, se deda, destul de adesea, la preziceri astrologice. E cunoscut bunăoară din istorie «horoscopul» pe care l-a făcut, în 1629, lui Wallenstein, celebrul general din războiul de treizeci de ani.

II. In timpurile moderne, vechile forme ale «manticei» tradiţionale şi-au păstrat, mai mult sau mai puţin, influenţa asupra marilor mase inculte, dar şi-au pierdut, aproape cu totul, seriozitatea de altădată. Cei ce le practică astăzi nu mai au nimic din convingerile religioase sau «ştiinţifice» ale celor ce le practicau în antichitate şi în Evul Mediu. «Profeţii» din lumea veche se pregăteau, cu sacrificiile, adesea grele, cerute de ritualul ascetic, ca să primească inspiraţiile divine, în care credeau de cele mai multe ori cu toată sinceritatea. Astrologii, de asemenea, aveau despre corpurile cereşti o concepţie greşită, dar îşi dedeau osteneala să le observe mişcările şi să le determine raporturile. «Prezicătorii» de astăzi,

cari «citesc» viitorul în cărţi, în cafea, în palmă, în stele, sunt simpli şarlatani. Modul cum sunt redactate reclamele lor din gazete arată îndeajuns lipsa lor desăvârşită de orişice cultură. Faptul dar, că ei găsesc totuşi crezământ, nu se poate explica decât prin resturile de misticism primitiv ce mai trăiesc încă în mintea celor mai mulţi oameni, precum şi prin curiozitatea, vecinic lacomă şi niciodată sătulă, de care sunt stăpâniţi mai toţi, când e vorba de viitor. Orice sugestie, oricât de vagă şi ori de unde ar veni, le este, din acest punct de vedere, bine venită, măcar ca pretext de orientare a închipuirii.

Numai aşa ne putem explica faptul, în aparenţă uimitor, că într'o ţară cultă ca Anglia a putut avea atâta succes, pe lângă marele public, cartea lui Cheiro, apărută acum vreo 15 ani sub titlul «Book of Numbers» şi care a avut vreo 12 ediţii. In formule simple şi categorice, această carte pune la dispoziţia orişicui mijloace «sigure» de a descoperi «factorii» viitorului, cari sunt temperamentul, caracterul, predispoziţiile şi aptitudinile. In acest scop, autorul se servă de vechiul simbolism numeric, de origine pitagoreică. Intemeiându-se pe analogii aproximative şi variabile, diferiţii reprezentanţi ai acelui misticism aritmetic atribuiau fiecărei ţifre o semnificare specială. Aşa bunăoară, numărul 1 reprezenta «înţelegerea», care este «imobilă»; numărul 2 «părerea» care este «şovăitoare»; numărul 3 «totalitatea» sau «armonia», fiindcă este cel dintâiu care posedă un început, un mijloc şi un sfârşit; numărul 4 «justiţia», fiindcă rezultă din înmulţirea primului număr «par», care este 2, cu el însuşi, şi fiindcă justiţia implică «reciprocitatea remuneraţiei»; numărul 5 «căsătoria», fiindcă rezultă din «unirea» primului număr «par» care este 2, cu primul număr «impar» care este 3. Şi aşa mai departe. Cât de nesigure erau analogiile pe care se întemeia acest simbolism, ne-o poate arăta următorul exemplu. Numărul 7 reprezenta «timpul critic», fiindcă în desvoltarea fiinţelor şi în desfăşurarea lucrurilor, orice perioadă de 7 unităţi, — zile, luni sau ani, — «juca» totdeauna un rol hotărâtor. Experienţa arăta însă orişicui că, de cele mai multe ori, perioadele de acest fel nu jucau niciun rol. Pornind apoi dela prima semnificare atribuită numărului 7, vechia speculaţie pitagoreică îi mai adăuga încă una. Numărul 7 reprezinta «ocazia». In «perioadele critice» se pregătiau schimbările, ce ofereau «posibilităţi» variate, de «înălţare» sau de «coborîre», după cum ştiau oamenii să profite de ele.

Tradiţia acestei «aritmologii» fantastice a reînviat-o Cheiro, în cartea menţionată. Pornind dela data naşterii, prin care înţelegea ţifrele corespunzătoare zilei, lunei şi anului, şi combinându-le în felurite chipuri, obţinea numere simbolice, care indicau calităţile şi defectele, temperamentul şi caracterul omului respectiv, precum şi, fireşte, perspectivele lui de succes în viaţă şi primejdiile ce-l ameninţau. Numerele simbolice erau apoi puse în legătură, pentru ca să li se poată explica semnificarea, cu influenţa astrelor, care erau şi ele reprezentate prin numere de ordine. Coincidenţele acestor două categorii de numere erau considerate ca posedând o «virtute» misterioasă şi ca putând desvălui, celor capabili să le înţeleagă, firele invizibile ce leagă lumea astrală cu cea pământească, hotărînd «destinele» oamenilor.

Peste ocean, în lumea anglo-saxonă din America de nord, credulitatea faţă de vechile sugestii nu e mai mică. Poate chiar dimpotrivă, judecând după formele sub care se manifestează. E caracteristic bunăoară faptul că Bursa din Walstreet, care joacă un rol atât de însemnat în Statele Unite, are un «prezicător» oficial. Este William Lee, astrologul «celebru» care mai funcţionează în această calitate, cu titlu particular, pe lângă mulţi din magnaţii finanţei americane. Ca orice «profet» care se respectă, acest emul contimporan al bătrânului Nostradamus şi-a publicat «prevederile» pentru anul 1934. Ele au fost reproduse, cu sau fără comentarii, de numeroase ziare [1]).

In Franţa publica, în ultimele decenii, asemenea «profeţii» faimoasa M-me de Thèbes, care însă a fost aruncată în umbră, în cele din urmă, de formulele mai «ştiinţifice» ale succesorilor ei. Astăzi apare la Paris o revistă oficială a prezicătorilor, sub titlul «L'Astrosophie». Intr'însa a publicat astrologul Géo-Cécil Nixon, nu de mult, horoscopul împăratului Japoniei [2]). Cât despre credulitatea publicului parizian, ea s'a manifestat destul de vizibil, cu prilejul reprezentaţiilor pe care i le-a oferit, mai anii trecuţi, un fakir indian, Tahra-Bey. Când se ridica «înviind» din cosciugul în care «murise», şiretul exploatator al superstiţiilor nemărturisite, distribuia celor de faţă bileţelele «aducătoare de noroc». Spectatorii râdeau, sceptici, ca să salveze aparenţele, dar se îmbulzeau toţi să primească hârtioarele miraculoase. Faptul, pe care l-au pu-

---

1) La noi, de «Universul» dela 1 Ianuarie 1934.

2) In numărul dela 5 Oct. 1933.

tut constata direct cei ce au trecut pe la Paris acum câţiva ani, e amintit într'un articol recent din «La Revue Mondiale», de Paul Heuzé [1]).

Pornind dela constatările de acest fel, autorul citat susţine că în Franţa, sub numele modern de «porte-bonheur», străvechiul «fetiş» îşi continuă neştirbită stăpânirea asupra închipuirii contimporanilor săi. O continuă, fiindcă n'a pierdut-o niciodată. «Talismanele», «amuletele», «inelele fermecate», de odinioară nu erau altceva. Mentalitatea magică a primitivilor preistorici sau a sălbaticilor de astăzi, trăieşte încă la civilizaţii din ţările cele mai înaintate în cultură. Şi dacă nu e aparentă la toţi, la unii e destul de vizibilă. La automobilişti bunăoară, cari sunt mai expuşi decât alţii la accidente grave, mai ales dacă au pasiunea iuţelii. Nu puţini dintr'înşii poartă pietre aducătoare de noroc sau îşi gătesc maşinile cu medalii sfinţite. Şi nu arareori s'au găsit asemenea «talismane» printre resturile lamentabile ale automobilelor sfărâmate, în accidentele ce se întâmplă totuşi atât de des.

Cât despre Germania, autorul articolului «Superstiţii moderne» susţine că faimosul ghicitor Jan Hanussen, care a fost şi la Paris înainte de tragica lui moarte, i-a mărturisit că putuse câştiga printre compatrioţii săi «sume fantastice» cu obicinuitul «horoscop»; făcuse unul «strălucit» lui Hitler însuşi. Iar concluzia lui Paul Heuzé este că naivitatea cu care cei mai mulţi oameni, chiar culţi, cred încă în virtuţile magice ale fetişismului pune în evidenţă pretutindeni urmele adânci ale întunecatelor începuturi, atât de îndepărtate de noi, şi totuşi prezente încă în mijlocul nostru, ale evoluţiei sufleteşti a omenirii. Strămoşii noştri au fost, atâtea şi atâtea mii de ani, terorizaţi de închipuirea «forţelor invizibile», încât teama lor instinctivă n'a putut pieri cu totul din sufletele noastre şi nu ne permite să ne liberăm, deplin şi definitiv, de jugul superstiţiilor.

III. Cu toate acestea, în cercurile culte ale popoarelor europene, concepţia mistică a naturii a făcut loc, încetul cu încetul, concepţiei pozitive. Francis Bacon zisese, la începutul timpurilor moderne, că singura putere a omului asupra fenomenelor ei stă numai în ştiinţă. Căci numai atât «poate» omul, fie în ordinea «prevederii», fie în aceea a «realizării», cât «ştie» în adevăr despre fenomenele care îl interesează, — în cazurile respective. Iar prin ştiinţă

1) La Revue Mondiale, 1 Dec. 1933.

înţelegea el suma cunoştinţelor pozitive, adunate prin observare şi experienţă, cu privire la raporturile cauzale ale fenomenelor, care constituesc legile lor. Numai cu ajutorul acestor legi se poate prevedea cursul viitor al naturii, şi numai o asemenea prevedere poate permite omului să-şi adapteze conduita cu ceea ce urmează să se întâmple. Reluând străduinţele predecesorului său englez, Auguste Comte a condensat această concepţie în formula cunoscută: «savoir afin de prévoir, prévoir afin de pouvoir».

In ordinea fizică a naturii, prevederea cursului viitor al fenomenelor s'a arătat, în adevăr, posibilă. Astronomia a dovedit-o cea dintâi, prevăzând, cu o exactitate matematică şi care nu s'a desminţit până acum niciodată, cursul viitor al acelora dintre fenomenele cereşti pe care le putuse studia îndeajuns. In celelalte ştiinţe ale naturii fizice, de asemenea, sunt posibile prevederi numeroase ale cursului fenomenelor respective, graţie cunoaşterii exacte a legilor ce le guvernează. Pe asemenea prevederi se întemeiază desvoltarea uimitoare a technicei, care face mândria timpurilor moderne şi care a trezit, la mulţi, speranţe atât de mari.

Nu e dar de mirare că s'a căutat posibilitatea unor prevederi analoage şi în domeniul lumii morale. Aici însă dificultăţile s'au arătat mult mai mari. Legile fenomenelor sufleteşti, atât sub forma lor individuală, cât şi sub cea colectivă, sunt încă puţin cunoscute. Psihologia e încă la început; deşi atât de veche, ea n'a ieşit din faza pregătirilor, de vreme ce îşi caută încă metodele. Iar sociologia, care urmează să-şi spună şi ea cuvântul în problemele de acest fel, de vreme ce viaţa socială contribuie, într'o bună măsură, la închegarea formelor vieţii sufleteşti individuale, e şi mai puţin înaintată. Nici nu s'ar putea să fie altfel, dată fiind noutatea ei relativă. Cu toate acestea, o nerăbdare anevoie de stăpânit a împins pe unii oameni să anticipeze rezultatele, la care aceste ştiinţe n'ar putea ajunge, cu destulă temeinicie, decât mai târziu. Ei şi-au zis că aşa numitul «destin» omenesc nu e ceva misterios. El se manifestează, cu destulă claritate, prin ceea ce face fiecare în viaţă, — prin îndeletnicirile cărora li se consacră, prin felul cum le îndeplineşte, prin modul cum se comportă faţă de semenii săi, prin succesele pe care le culege, prin situaţiile la care se ridică, etc. Toate aceste manifestări însă atârnă de doi factori de căpetenie: de structura psihofiziologică a fiecăruia şi de împrejurările în care lucrează. Iar deosebirea de făcut aci este că primul factor este cel mai important. In aceleaşi împrejurări, un om reuşeşte şi altul nu. De ce? Fiindcă

cel dintâiu are o altă structură psihofiziologică decât cel de-al doilea. De unde rezultă că împrejurările, aşa cum le crează diferite «medii» — social, politic, economic, cultural, etc. — deşi au o influenţă ce nu se poate tăgădui, nu joacă totuşi decât un rol secundar.

Pornind de aici, cercetătorii la care am făcut aluzie şi ale căror nume le vom vedea imediat, s'au apucat să studieze, în primul rând, structurile psihofiziologice ale oamenilor, în elementele lor de căpetenie, pe care le-au văzut în ceea ce se obicinueşte a se numi «constituţie», «temperament», «caracter», etc. Inainte însă de a trece în revistă străduinţele lor, trebuie să aruncăm mai întâi o scurtă privire asupra încercărilor ce s'au făcut mai nainte în această direcţie şi care n'au rămas fără influenţă asupră-le.

In adevăr, o asemenea orientare a cercetărilor e departe de a fi strict contimporană. Ea a început, — sub forme rudimentare, se înţelege, — încă din antichitate. Precum se ştie, prima clasificare a temperamentelor a apărut cu Hippocrat, celebrul medic grec dela sfârşitul veacului al V-lea şi începutul celui de al IV-lea, dinainte de Cristos. Chiar şi numele acestui element constitutiv al structurilor psihofiziologice omeneşti i se datoreşte lui. Iar pentru înţelegerea metodei cu care a abordat studiul temperamentelor acest strălucit cercetător, e de ajuns să ne referim la modul cum consideră Abel Rey, în lucrarea sa recentă «La jeunesse de la science grecque», faza medicală pe care o reprezenta. Invăţatul francez crede că «teoria pozitivistă a celor trei stări» poate găsi în evoluţia medicinei la Greci «o aplicare surprinzătoare». Stăpânită la început de preocupări magice şi religioase, ca la toate popoarele primitive, şi strâns legată de ceremoniile rituale, medicina se afla încă, atunci când s'au ivit, la aceşti strămoşi ai civilizaţiei europene, zorile unei activităţi independente a raţiunii, în faza teologică. Avântul liberator însă al minţii celor mai înaintaţi dintr'înşii şi-a depăşit ţinta, aruncând această «artă» care trebuia să rămână concretă şi practică, în domeniul abstracţiunilor teoretice. «Sforţarea raţionalizatoare s'a ridicat imediat la teorii universale, la entităţi raţionale (à des êtres de raison) care preformau *apriori* concluziile technice». Medicina greacă a trecut astfel din faza teologică în cea metafizică. In curând însă teoriile de acest soiu «s'au dovedit sterile». Ele nu aduceau nimic durabil, din punct de vedere teoretic, şi nimic eficace, din punct de vedere practic. Reacţiunea, care a urmat, a păstrat «spiritul raţional», dar l-a îndreptat către observarea faptelor şi către o «technică» experimentală capabilă să dea rezultate reale. S'au înlăturat

marile teorii, pretenţioase şi inutile, despre natură, dar s'a conservat hotărârea de a nu urma decât căile naturale şi de a lucra numai cu cauze naturale [1]). Medicina greacă a făcut atunci primii paşi — ca să nu zicem, ceea ce ar fi excesiv, că a intrat — în faza pozitivă. Cel ce i-a înlesnit orientarea în această direcţie nouă a fost Hippocrat din Cos.

Problema sănătăţii, în general, pe care a trebuit să şi-o pună ca medic, l-a dus pe acest pozitivist precoce la teoria temperamentelor. Pentru el, sănătatea nu era decât echilibrul perfect al funcţiunilor corpului. Aceste funcţiuni însă atârnau de «lichide vitale» sau de «humori», care erau sângele, flegma, fierea galbenă şi fierea neagră. Sănătatea consta astfel în echilibrul, adică în amestecul potrivit, al acestor «Sucuri ale vieţii», care se «temperau» reciproc. Orice alterare a proporţiilor juste pe care trebuiau să le păstreze în corpul omenesc, prin predominarea, datorită unui exces cantitativ, a unuia sau altuia dintr'însele asupra restului celorlalte, da naştere unui «temperament» deosebit de cel normal, şi prin urmare imperfect. Corespunzând celor patru «humori», cele patru temperamente erau: cel sanguin, cel flegmatic, cel bilios şi cel «atrabilar». Intru cât echilibrul desăvârşit al lichidelor vitale era extrem de rar, temperamentul perfect rămânea mai mult o concepţie ideală. Modurile reale de a fi, din punct de vedere fiziologic, ale oamenilor, le exprimau cele patru temperamente imperfecte.

Această teorie a fost reluată şi desvoltată mai târziu, în veacul al II-lea după Cristos, de Galen, al doilea medic celebru al antichităţii. El a sporit considerabil numărul temperamentelor, pentru ca să corespundă mai bine realităţilor fiziologice, atât de variabile, ce se impuneau pretutindeni observării. Intru cât se întemeia însă, şi el, tot pe concepţia celor patru «humori» ale lui Hippocat, fundamentale rămâneau cele patru temperamente stabilite de şeful şcoalei medicale din Cos. Galen le da numele de «simple», considerând pe celelalte ca «mixte» sau «compuse». Dela acest învăţat grec, care se născuse la Pergamon în Asia Mică şi îşi făcuse studiile în diferite centre greceşti, în frunte cu Alexandria, dar care a trăit mai mult timp la Roma, unde a fost medicul împăratului Commodus, ne-au rămas numirile clasice ale temperamentelor de căpetenie: sanguin, flegmatic, coleric şi melancolic.

Aceste păreri au stăpânit multă vreme lumea medicală. Nu-

---

1) Abel Rey, La jeunesse de la science grecque, Paris 1933, p. 486.

meroasele scrieri ale lui Galen, traduse şi în limba arabă, au fost în tot timpul Evului Mediu şi la începutul timpurilor moderne, până la Paracelsus, îndreptarul obligatoriu al învăţământului medical, la Universităţi. De ce vază se bucura autorul lor în lumea ştiinţifică ne-o poate arăta titlul primei ediţii latine a lor, care s'a tipărit la Veneţia în 1490: «Galeni Pergamensis medicorum omnium principis opera». In veacul al XVII-lea însă, vechia teorie «humorală» a început să-şi piardă creditul exclusiv pe care-l păstrase până atunci. Alături de «lichidele» vitale au început a fi luate în consideraţie, în explicarea felului de a fi atât fiziologic cât şi psihologic al oamenilor, şi «solidele» organice, adică diferitele «sisteme» anatomice. Aşa bunăoară Baglivi, Stahl, Hoffmann, trei învăţaţi strict contimporani, au aşezat teoria temperamentelor pe structura sistemului vascular, pe lărgimea vinelor şi arterelor, pe tonicitatea lor, precum şi pe «porositatea» ţesuturilor în general, de care atârna, după ei, cantitatea de sânge care putea pătrunde într'însele. In veacul al XVIII-lea, Albert von Haller a emis părerea că factorii de căpetenie ai vieţii organice sunt sensibilitatea şi iritabilitatea, — cea dintâi aparţinând sistemului nervos, cea din urmă ţesuturilor, în general, şi în deosebi sistemului muscular. Alte categorii de «solide», adică alte sisteme anatomice, începeau astfel a fi luate în consideraţie. Urmările s'au văzut în curând. Către sfârşitul aceluiaşi veac şi începutul celui următor, creierul, organul central al sistemului nervos, a ajuns a fi socotit, nu numai ca influenţând, într'o măsură considerabilă, funcţiunile fiziologice ale corpului omenesc, dar şi ca determinând, prin dimensiunile şi conformaţia, pe care le putea prezenta, formele vieţii sufleteşti. Gall, Spurzheim, Lavater au căutat şi semnele exterioare ce puteau permite să se întrevadă felul de a fi al fiecăruia, după modul cum se manifestau în afară particularităţile conţinutului cranian, prin forma capului, şi în deosebi a frunţii, precum şi prin trăsurile feţei. Aşa au luat naştere «Frenologia» celor doui dintâi şi «Fiziognomia» celui din urmă.

Pe aceeaşi vreme, Hallé a pus în evidenţă rolul sistemului muscular, care nu putea fi lăsat la o parte în studiul temperamentelor. El a încercat în acelaşi timp să înlăture vechia concepţie, după care temperamentele ar fi forme ale unui dezechilibru funcţional, provocat de un amestec «imperfect» al «lichidelor» vitale. El le-a considerat ca fiind, pur şi simplu, deosebiri între oameni, şi ca provenind din dimensiunile şi activitatea diferită a diferitelor părţi ale corpului lor, — nu ale tuturor, se înţelege, ci ale acelora care pot

să influenţeze «economia» organică. Şi fiindcă cele mai importante din aceste părţi sunt cele trei mari sisteme: circulator, nervos şi muscular, Hallé a stabilit trei temperamente corespunzătoare, cu diferite subdiviziuni. Numele acelor trei temperamente fundamentale erau, se înţelege, acelea ale sistemelor anatomice respective.

Dintre sistemele de căpetenie ale vieţii vegetative, mai rămâneau neutilizate cel respirator şi cel digestiv. Ele au fost de asemenea luate în consideraţie, la începutul veacului al XIX-lea, de către F. Thomas de Troisvèvre. Sub influenţa ideilor lui Lamarck, acest învăţat credea că desvoltarea unui organ indica gradul de energie al funcţionării sale şi că acea energie nu putea să rămână fără influenţă asupra celorlalte organe, —adică, în definitiv, asupra întregului complex biologic pe care îl alcătuiau, toate împreună. Studiul acestor raporturi funcţionale constituia, pentru el, aşa numita «funcţionomie». El deosebia astfel, după desvoltarea relativă a capului, a pieptului şi a pântecelui, — desvoltare ce indica energia lor funcţională, — trei temperamente diferite: cranian, toracic şi abdominal.

Şi astfel, încetul cu încetul, printr'o evoluţie de idei pe care n'o putem urmări cu deamănuntul în această introducere, s'a ajuns la credinţa că întreg corpul omenesc joacă, prin structura şi particularităţile lui, un rol însemnat în determinarea formelor vieţii sufleteşti, — şi prin urmare a diferitelor ei manifestări. Această credinţă o reprezintă astăzi, cu nuanţe mai mult sau mai puţin diferite, numeroşi învăţaţi, grupaţi în mai multe şcoli biologice. In şcoala franceză predomină punctul de vedere «morfologic», pe care îl reprezintă, între alţii, Claude Sigaud, Léon Vincent, Mac Auliffe [1]. Păstrând la început acest punct de vedere, şcoala italiană a căutat, cu De Giovanni şi Viola, să-l precizeze, stabilind aşa numitele «tipuri», anatomice şi fiziologice, şi folosindu-se în acest scop de măsurători individuale. O desvoltare însemnată a luat însă această şcoală cu N. Pende, care a completat studiul sistemelor organice cu a-

1) Intru cât intrăm în mişcarea contimporană a ideilor, trebuie să indicăm, pentru cei ce ar voi s'o urmărească mai de aproape, şi operele autorilor la care ne referim. Spre a nu se încărca însă paginile cu note, rămâne ca cititorii să le caute singuri în bibliografia generală dela sfârşitul volumului. La noi au apărut de asemenea, în această privinţă, lucrări care pot fi consultate cu folos. Aşa sunt: «Teoria şi practica temperamentelor» de Mihail Moldovan şi «Constituţie, caracter, temperament» de Dr. Alfred Dimolescu. Cel dintâi studiază temperamentele din punct de vedere bio-psihologic, cel din urmă examinează individualitatea în general din punct de vedere psihopatologic.

cela, cu totul nou, al glandelor cu secreţiune internă şi cu acela al plexurilor nervoase ale vieţii vegetative. Cu şcoala americană, pe care o reprezintă, între alţii, Mac Dougall, H. Rayner, L. Berman, punctul de vedere endocrinologic devine mai accentuat; cu cel din urmă din învăţaţii citaţi devine chiar exclusiv. In sfârşit, şcoala germană, în fruntea căreia stă E. Kretschmer a adus ca element diferenţial studiul statistic al corelaţiilor somatico-psihice. Nu se poate afirma cu destulă siguranţă, după acest autor, că unui anumit «tip» somatic îi corespunde un anumit «tip» psihic, decât numai dacă se poate stabili între ele o coexistenţă destul de frecventă, într'un număr de cazuri statistic constatate. Numai în asemenea cazuri putem considera formele vieţii sufleteşti ca efecte ale particularităţilor corporale. Cercetările făcute după această metodă l-au dus pe Kretschmer la cele trei tipuri somatice cunoscute: leptosom, atletic şi picnic, cu fizionomii psihice diferite. O accentuare a punctului de vedere psihologic s'a produs, înlăuntrul şcoalei germane, cu Jung, care împarte temperamentele după cum accentul cade, în gândire, simţire şi acţiune, pe obiect sau pe subiect. In primul caz, orientarea spre exterior produce temperamentele «extrovertite»; în al doilea, orientarea spre interior produce temperamentele «introvertite».

Mişcarea de idei, pe care am trecut-o în revistă până acum, ne prezintă încercările ce s'au făcut de a se explica felul de a fi al oamenilor prin structura lor corporală. Alături de ea trebuie să înregistrăm însă o alta, pe care o alcătuiesc încercările de a explica felul de a fi al oamenilor prin mecanismul vieţi lor sufleteşti, — şi îndeosebi prin reacţiunile sensibilităţii şi ale voinţei. Se înţelege, legătura cu anatomia şi fiziologia nu se rupe cu desăvârşire în încercările de acest fel, dar cade pe planul al doilea, — uneori chiar şi mai jos. Numărul teoriilor ce au luat naştere pe această cale, e tot aşa de mare ca al celor pe care le-am văzut. La Germani mai întâi, dacă lăsăm la o parte pe cele mai vechi, formulate de Platner, Dorsch, Kant, Herbart, Bahnsen, găsim printre reprezentanţii celor contimporane numele unor psihologi cunoscuţi ca Wundt, Ebbinghaus, Hőffding, Meumann, Elsenhans, etc. Mai mult sgomot a făcut însă, în această direcţie, Klages, care a recurs la determinări cantitative, folosindu-se de formule matematice pentru măsurarea diferitelor elemente ale «caracterului». Apfelbach a utilizat în studiul temperamentelor şi pricipiul inhibiţiei sau al «refulării», pus la modă de Freud. In sfârşit, ceea ce încerca să facă Kretschmer în direcţia so-

matologică, s'au străduit să realizeze, în direcţia psihologică, Ach şi Heymanns. Cel dintâiu a căutat să clasifice temperamentele pe baza rezultatelor obţinute în experienţă, prin observarea obicinuită, pentru experimentator şi prin introspecţiune, pentru indivizii asupra cărora se făceau experienţele. Heymanns a utilizat în acelaşi scop biografiile şi anchetele scrise, cu întrebări şi răspunsuri. La Francezi, de asemenea, găsim un număr tot aşa de mare de teorii. Pérez, Ribot, Paulhan, Fouillée, Manouvrier, Ribéry, Malapert reprezintă, — cu rezultate diferite, se înţelege, — un punct de vedere analog cu acela al şcoalei psihologice germane, ţinând seamă însă ceva mai mult de substratul biologic al vieţii sufleteşti. La psihologii englezi în sfârşit, — din Anglia şi din America, — găsim concepţii care se pot aşeza în aceeaşi categorie. Cel mai vechiu şi mai cunoscut din cei ce le reprezintă este Bain; după el, urmează numeroşi cercetători mai noui, ca Allport, Myerson, Jastrow, Bloor, Downey, Stevenson, etc.

N'am citat, se înţelege, în scurta privire generală pe care am aruncat-o asupra evoluţiei cercetărilor de acest fel, decât numele cele mai însemnate sau mai caracteristice. Numeroşi alţi învăţaţi mai lucrează în direcţia unei explicări naturale sau ştiinţifice a felului de a fi al oamenilor, alături de cei pe care i-am trecut în revistă. Unii dintr'înşii abordează problema pe căile patologiei generale, ale neurologiei şi, în deosebi, ale psihiatriei. Stările morbide putând lumina mecanismul stărilor normale, nu numai din punctul de vedere fiziologic, ci şi din cel psihologic, se acordă de câtva timp, în studiul temperamentelor şi al caracterelor, o atenţie particulară aşa numitelor «constituţii psihopatice». Lucrările ce s'au făcut, în această direcţie, sunt de asemenea foarte numeroase. Ele fiind însă, de obiceiu, prea speciale şi având o înfăţişare prea technică, nu este indispensabil să încărcăm această introducere cu o înşirare, fie şi sumară, a lor. Cei ce doresc a se documenta mai amănunţit, pot găsi indicaţii în tratatul de «Psihologie medicală» al lui Kretschmer, în «Psihopatologia generală» a lui Jaspers, — sau chiar şi în cunoscutul «Tratat de psihologie» al lui Dumas. Ceea ce voim să relevăm acum este numai faptul că marea mulţime a încercărilor de a explica, în mod ştiinţific, felul de a fi al oamenilor şi de a schiţa prin urmare, oricât de vag, perspectivele lor de viitor, au trezit speranţe mari. Era în adevăr ceva seducător în credinţa ce isvora, în chip firesc, din cercetările de această natură, că ajungând, cu ajutorul lor, să-şi cunoască structurile psihofiziologice, oamenii,

— cei culți, se înțelege, — ar putea să întrevadă pe ce căi sunt împinşi de ele, în viață, şi ce rezultate ar urma să recolteze, în diferitele lor întreprinderi. Ceea ce provoca şi întreținea această credință erau mai ales anticipările ce nu lipseau mai niciodată la autorii teoriilor pe care le-am trecut în revistă. Nici chiar Kant, atât de prudent altfel, şi cu toate că cercetările erau încă puțin înaintate pe acea vreme, nu s'a putut opri să nu dea câteva, în partea din Antropologia sa în care vorbia de temperamente. El admitea, precum se ştie, cele patru temperamente clasice: sanguin, flegmatic, coleric şi melancolic, pe care le explica în felul său şi din care trăgea apoi unele concluzii «pragmatice». El credea bunăoară că în artă sau, în genere, față de frumos, oamenii de temperament diferit se comportă în mod diferit. Sanguinul, impresionabil şi mobil, e atins mai mult de lucrurile plăcute, atât prin ele însele cât şi prin schimbarea lor; superficialitatea lui estetică îl face să încline către eclectism şi diletantism. Flegmaticul, puțin sensibil, este şi puțin accesibil sentimentelor de acest fel. Colericul, care e atât de pornit, se pasionează pentru «spectaculos» (das Prächtige), fără să-şi dea seamă că acest «gen» îi oferă mai mult aparența decât realitatea «măreției». Melancolicul în sfârşit, care e atât de concentrat, nu e pus în mişcare, cu adevărat, decât de «sublim» (das Erhabene). El este, mai ales, creatorul marilor opere de artă. In religie, sanguinul, cu lipsa lui de statornicie şi de adâncime, înclină către libera cugetare. Flegmaticul, ca şi în artă, e mai mult indiferent. Colericul, cu propensiunea lui către formalismul exterior, ține la ceremonialul ritual, care nu poate varia, şi rămâne ortodox. Melancolicul în sfârşit, cu meditațiile lui solitare şi îndărătnice, pune mai mult preț pe speculațiile teologice, pe care le întoarce pe toate fețele şi le răstălmăceşte, putând ajunge la erezii şi, mai ales, la fanatism.

Asemenea anticipări, pline de promisiuni, se găsesc în mai toate lucrările învățaților pe care i-am citat. Imaginația contemporanilor noştri s'a grăbit astfel, împinsă de vechea curiozitate, să construiască cu ajutorul lor o «mantică» nouă, considerată ca superioară celei tradiționale şi ca meritând mai multă încredere, de vreme ce se întemeia pe ştiință. Numai că rezultatele cercetărilor ştiințifice, încă în curs, erau departe de a fi definitive; ele erau de altfel, nu numai foarte variabile, dar şi foarte discutate. Indoeli îndreptățite s'au ridicat astfel, destul de repede, în contra acestui entusiasm prematur. Ele au fost formulate chiar de unii din autorii menționați. Aşa bunăoară Malapert, în cartea sa «Les éléments du caractère et

leurs lois de combinaison», se credea dator să atragă atenţia că noţiunea de «temperament», ce stă la baza mai tuturor construcţiilor psihofiziologice de care e vorba, e foarte vagă şi n'avem încă date suficiente ca să-i putem da mai multă preciziune. El mai adăoga că trecerea de la temperamente la caractere se face de obiceiu cu ajutorul unor analogii prea aproximative. Şi încheia cu observarea că clasificările, atât ale temperamentelor cât şi ale caracterelor, sunt atât de divergente fiindcă sunt, toate, mai mult sau mai puţin arbitrare. Iar oamenii culţi, dar nespecializaţi în această materie, constatau, nu numai că nu-şi puteau aplica, cu uşurinţă şi cu siguranţă, formulele pe care le găsiau în operele specialiştilor, dar şi că nu ştiau pe care să le aleagă, numărul lor fiind foarte mare şi deosebirile lor de asemenea. In adevăr, dacă ne-am da osteneala să socotim câte anume temperamente diferite, cu numiri diferite, s'au stabilit de diferiţii cercetători, am ajunge la ţifre impresionante: o sută, o sută douăzeci, poate chiar o sută cinci zeci.

IV. Nu e dar de mirare că oamenii cari, dorind să găsească în cercetările ştiinţei o satisfacţie a nevoii lor intime de a-şi întrevevedea posibilităţile de viitor, se aventurează pe acest teren atât de mobil şi de nesigur încă, rămân nedumeriţi. Tot ce pot face atunci este să se adreseze celor ce cred ei că, cunoscând mai bine drumurile încurcate ce îl brăzdează în toate direcţiile, ar putea să-i călăuzească. Mi s'a întâmplat astfel de mai multe ori, mai ales în anii din urmă, ca unii din tinerii mei ascultători de la Universitatea din Bucureşti să-mi pună întrebarea, dacă socoteam că puteau spera să ajungă la ceva în filosofie. Răspunsul era fireşte, pentru fiecare în parte, nu numai anevoios, dar şi plin de riscuri. Un sentiment curios mi-a impus mai totdeauna, când mi se cerea să mă amestec în viaţa altora, o rezervă care mi-a fost imputată uneori. Mi se părea imposibil să prevăd cu destulă siguranţă dacă, modificând poate orientarea şi prin urmare acţiunea celor ce îmi cereau sfatul, aş fi făcut bine sau rău. Simţeam astfel că mi-aş fi luat, fără nevoie absolută, o răspundere care putea să fie mare şi grea. Era poate aici un exces de sensibilitate etică, dar mai era de sigur încă ceva. La cei ce şi-au dat osteneala să studieze mai de aproape trecutul omenirii şi să reflecteze mai adânc asupră-i, asemenea aprehensiuni sunt, uneori, inevitabile. In adevăr, oamenii cei mai însemnaţi ai lumii, aceia ale căror fapte sau ale căror idei au hotărît, în momentele critice ale istoriei, soarta popoarelor sau viitorul civilizaţiilor, au trecut toţi, la început, prin perioada de nedeterminare sufleteas-

că a tinereții, din care nimeni n'ar fi putut să prevadă ce avea să iasă, cu vremea. Dacă toate se desfăşoară în univers după aceeaşi lege a evoluției, ar trebui să credem că sufletul omenesc începe prin a fi, ca şi corpurile cereşti, o nebuloasă amorfă, care n'ajunge decât treptat să ia conture precise şi să aibă mişcări definite. Treptat şi, de cele mai multe ori, târziu. Perioada de nedeterminare sufletească, prin care trecem cu toții la început, durează astfel, de obiceiu, destul de mult. Ea trece, uneori, peste marginile maturității, atingând chiar, câteodată, pragul bătrâneții,— până când înlănțuirea încâlcită a fenomenelor, exterioare şi interioare, scoate dintr'însa pe neaşteptate lucruri uimitoare, lucruri la care nimeni nu s'ar fi gândit. La aceste posibilități misterioase ale vieții reflecta poate Alfred de Musset când a aruncat, în poema sa «Rolla», întrebarea plină de nelinişte şi de nerăbdare:

Qui de nous, qui de nous, va devenir un Dieu ?

Ca nebuloasele cosmice care, în imensitatea haotică a maselor lor embrionare, ascund eventualități evolutive nenumărate, putând să dea naştere, în curgerea nesfârşită a vremurilor, unor lumi de înaltă desăvârşire sau unor monstruoase cataclisme siderale, — tot aşa, *parva si licet componere magnis,* sufletele tinerilor închid câteodată, în nedeterminarea lor inițială, virtualități care, în înlănțuirea complicată a cauzelor şi efectelor, pot duce cândva, într'un viitor nehotărît, la lucruri mari, în bine ca şi în rău. In cazul lui Pasteur bunăoară, — ca să nu luăm decât exemple din cele mai apropiate de noi, — din nedeterminarea sufletească a tinereții a ieşit bacteriologia, care a adus servicii imense omenirii şi care o va scăpa definitiv, în cele din urmă, de multe din relele ce o chinuesc încă. In schimb, în cazul lui Lenin, din aceeaşi nedeterminare a ieşit bolşevismul, care a cufundat în mizerie un popor de 160 milioane de suflete şi care constitue o reală primejdie pentru civilizația actuală.

Cine poate şti însă mai dinainte dacă, prin amestecul său în viața celor ce sunt încă «în devenire», nu împiedică cumva pe un nou Pasteur, încă neformat, să aducă omenirii atâtea servicii câte ar putea să-i aducă altfel, sau nu împinge cumva pe un nou Lenin, încă în faşe, să facă omenirii şi mai mult rău decât i-ar face altfel? Iată de ce a da sfaturi tinerilor mi s'a părut totdeauna o întreprindere plină de riscuri. Şi iată de ce la întrebările acelora din ascultătorii mei, la care m'am referit mai sus, am preferat să răspund, nu prin prognosticuri individuale, ci printr'o analiză generală. M'am mărginit adică să cercetez, dacă şi în ce măsură putem şti, de ce

unii oameni devin filosofi, iar alţii nu, şi de ce unii filosofi ajung să înţeleagă lumea în unele chipuri, iar alţii într'altele. Aşa pusă, problema putea să intereseze şi istoria filosofiei, în lăuntrul căreia suntem siliţi, spre a-i atinge scopul, să ne explicăm «geneza» sistemelor de idei, de care ne ocupăm. Ea constituia, în adevăr, problema factorilor ce determină apariţia şi orientarea cugetării filosofice, în general.

Această problemă formează obiectul studiilor următoare.

CAP. I.

POSTULATE ORGANICE

PORNIRILE AFECTIVE.

Problema, pe care am formulat-o la sfârşitul introducerii noastre, nu este nouă. Şi-au pus-o, după vremuri, mulţi din cugetătorii cari au simţit nevoia să reflecteze, ei înşişi, asupra propriei lor activităţi, sau să dea lămuriri altora, cu privire la rolul pe care credeau că trebuiau să-l joace filosofii în lume. Aşa bunăoară Platon, care socotea că filosofii ar trebui să ia asupră-le conducerea popoarelor, s'a simţit dator să indice, în dialogul său asupra Statului, şi semnele după care ar putea fi recunoscuţi filosofii adevăraţi. Printre aceste semne, — care nu sunt lipsite de interes nici astăzi, — primul loc îl ocupă calităţile fireşti pe care trebuie să le aibă un om, ca să poată ajunge filosof. Un asemenea om trebue, mai întâi, să fie înzestrat de natură cu o vie dorinţă de a şti, pentru ca să învețe cât mai multe, şi cu o memorie puternică, pentru ca să nu uite ce învață; trebue, apoi, să privească lucrurile de sus, în ceea ce constitue rostul lor în lume, în general, pentru a nu se lăsa captivat de unele aspecte particulare ale lor, oricât l-ar interesa acele aspecte, pe el, personal; trebue, mai departe, să fie plin de simpatie şi de bunătate, față de semenii săi şi, în deobşte, față de toate vietățile şi de toate lucrurile neînsuflețite; trebue, mai ales, să aibă pasiunea firească, înnăscută, nu pur şi simplu adoptată sau chiar prefăcută, a adevărului şi a dreptății; trebue, în sfârşit, să fie viteaz, să aibă adică curajul de a fi independent în părerile şi atitudinile sale, disprețuind, ca un soldat pe câmpul de războiu, primejdia şi moartea; dar trebue să fie în acelaşi timp şi prudent, ca să nu-şi expună în mod inutil nici libertatea, nici viața.

Iar pentru ca toate aceste calităţi să poată da tot ce sunt în

stare să dea, omul, care vrea să ajungă filosof, mai are nevoie de ceva care să-l împiedice de a se lăsa să fie prins, cu prea multă uşurinţă, de ademenirile bogăţiei sau ale gloriei, şi care să-l ţină, totdeodată, departe de viaţa politică. Platon cerea, — e drept, — să se încredinţeze filosofilor conducerea societăţilor omeneşti, dar cerea şi filosofilor să fie filosofi, nu profesionişti ai politicei, nu adică simpli demagogi, cari, în loc să studieze, în linişte şi reculegere, problemele generale ale lumii şi ale vieţii, îşi pierd vremea în «agora» cu obicinuitele meşteşuguri de a înşela şi ademeni pe naivi. Acel *ceva*, în stare să împiedice pe cei meniţi a deveni filosofi, să alerge după bogăţii şi onoruri sau să-şi piardă vremea cu politica, nu putea fi, după Platon, decât: vocea interioară a vocaţiunii, o boală cronică, sau alte împrejurări exterioare. Vocea interioară a vocaţiunii era vocea demonului lui Socrat, pe care n'o auziau decât puţinii aleşi. Pentru aceşti favoriţi ai zeilor, chemarea lăuntrică era destul de imperioasă, pentru ca să nu mai fie nevoie de altceva. Pentru ceilalţi, rămânea o insuficienţă organică, adică o deficienţă a corpului, care, silindu-i să renunţe la viaţa practică, permitea spiritului lor să-şi concentreze toate puterile în spre un singur scop, îndreptându-l numai în spre cunoaşterea adevărului. Imprejurările exterioare, în sfârşit, puteau fi: o nenorocire, care să desguste, pe cei ce o sufereau, de viaţa practică sau să-i facă să se teamă de ea; exilul, care punea în imposibilitate, pe cei alungaţi, de a se mai ocupa de treburile lor sau ale cetăţii lor, —şi alte întâmplări de acest fel.

După Platon, Aristot, dela care, ca dela mintea cea mai cuprinzătoare a antichităţii, am fi fost în drept să ne aşteptăm la mai mult, s'a mărginit să facă observarea, pe care ne-a raportat-o Cicerone în *Tusculanele* sale, că toţi oamenii de geniu sunt melancolici. Prin oameni de geniu, filosoful grec înţelegea pe marii cunoscători ai lucrurilor lumii, în orişice privinţă. Nu trebue să uităm însă că, pe acea vreme, toate cunoştinţele de orişice fel se subsumau noţiunii generale de filosofie, întru cât ştiinţele speciale nu-şi asiguraseră încă o existenţă independentă. Din nefericire, Aristot nu ne-a spus, lămurit, dacă considera melancolia ca o cauză sau ca un efect al cunoaşterii lucrurilor, — ca o cauză adică ce ar face pe cineva să devină «iubitor de înţelepciune», cum se zicea pe atunci, sau ca o consecinţă a îndeletnicirii cu problemele ce preocupă pe oamenii de acest fel.

Dar, întru cât nu e nevoie să înregistrăm toate părerile, schiţate numai, în decursul timpurilor, asupra condiţiilor în care poate

ajunge omul la cugetarea filosofică, să trecem la ceea ce gândesc, în această privinţă, contimporanii noştri, pentru ca să putem intra în studiul propriu zis al acestei probleme. In timpurile noastre întâlnim mai întâi, ca mai isbitoare, părerile formulate de Schopenhauer şi de Nietzsche. Cel dintâiu credea, că ceea ce distinge pe filosof este o covârşitoare predominare a inteligenţei asupra voinţei. Pe când omul obicinuit e compus din trei sferturi voinţă şi un sfert numai inteligenţă, la filosof raportul este invers: trei sferturi inteligenţă şi un sfert numai voinţă. De unde concluzia că filosofii sunt condamnaţi, prin chiar structura lor sufletească, să se ţină departe de viaţa practică, al cărei factor de căpetenie este voinţa. Nietzsche, în sfârşit, subliniază cu putere, aproape cu violenţă, prezenţa constantă şi acţiunea hotărâtoare, în viaţa sufletească a filosofilor, a unui factor afectiv, care poate să ia formele cele mai diferite, dar care rămâne în fond acelaşi şi care este: suferinţa. Toţi cei ce au creat, prin puterea cugetării lor, lumile «de dincolo de realitate» (die Hinterwelten), pe care le desfăşoară înaintea ochilor noştri uimiţi istoria filosofiei, au fost oameni bolnavi, sau săraci, sau nedreptăţi, şi cari, luptând din greu cu neajunsurile unei vieţi atât de puţin satisfăcătoare pentru ei, şi-au căutat consolarea în acele «ţinuturi imaginare», pe care le construiau după bunul lor plac şi în care se simţeau stăpâni absoluţi.

In toate aceste păreri, atât de diferite în aparenţă, este, totuşi, ceva comun. Este credinţa că, spre a-şi putea concentra toată energia în domeniul abstract al cugetării, omul care, biologiceşte vorbind, e făcut să trăiască în lumea concretă şi în înţelesul întreg al cuvântului, — să îndeplinească adică toate funcţiunile vieţii, printre care gândirea nu e nici singura, nici cea mai însemnată, — trebuie să rămână — sau să fie ţinut de o cauză oarecare — *departe* de viaţa practică. Această idee o vom regăsi într'una din încercările cele mai noui de a deslega problema ce ne preocupă, — şi asupra căreia ne vom opri în deosebi, spre a o lua ca bază de discuţie. Este încercarea psihologică şi într'o oarecare măsură psihoanalitică a lui Herzberg, din lucrarea sa recentă «Zur Psychologie der Philosophie und der Philosophen», care a apărut în 1926. Adaog, că autorul lucrării este doctor în filosofie şi în medicină, — ceea ce explică orientarea, atât de pronunţat psihofiziologică, a cugetării sale.

Am socotit că era bine să alegem ca punct de plecare şi — cum am zis — ca bază de discuţie această lucrare, fiindcă pe planul întâiu, în ziua de astăzi, pare a sta, în consideraţia şi simpatia

mai tuturor, concepţia biologică a filosofiei. Iar moda a grefat pe aceastǎ concepţie generală punctul de vedere special al psihoanalizei. Pentru ca să putem aduce dar o contribuţie capabilă să lămurească, pe cât posibil, pe cei ce se interesează de problema pe care ne-am pus-o, trebue să ţinem seamă de aceste predilecţii ale opiniei publice contimporane. Altfel, am risca să ne lovim, ulterior, de idei, pe care nu le-am fi examinat în cercetarea noastră. E nevoie adică să curăţăm mai întâi terenul de tot ce îl încarcă — şi uneori îl încurcă — fără prea mult folos, pentru ca să putem apoi schiţa liniile mari ale unei soluţii, — mai simple de sigur şi mai puţin pretenţioase, dar cu mai mulţi sorţi de a rămânea şi de a se desvolta în viitor.

Filosofia este pentru Herzberg, ca pentru atâţia alţi cugetători, o explicare generală a lumii. Ca atare, ea este, evident, mai anevioasă decât explicările parţiale ale diferitelor categorii de fenomene, pe care le caută ştiinţele speciale. Ea presupune, mai ales, o îndepărtare mai mult sau mai puţin deplină de lumea concretă, fiindcă reclamă o ridicare deasupra categoriilor limitate de fenomene, spre a le putea cuprinde pe toate cu o singură privire, într'o singură explicare unitară. Ca atare, cugetarea filosofică, atât prin vastitatea orizonturilor pe care trebue să le îmbrăţişeze, cât şi prin înstreinarea de realitate, care nu e firească omului, necesitează o mai mare, o mult mai mare cheltuială de energie decât cugetarea ştiinţifică propriu zisă şi decât cugetarea practică, pusă în serviciul nevoilor curente, adică mărunte, ale vieţii.

De unde vine însă această energie considerabilă, şi ce o pune în mişcare?

De unde vine, rămâne să vedem mai pe urmă, fiindcă n'o putem descoperi imediat, la prima vedere. Ce o pune în mişcare însă, ni se arată mai uşor şi, oarecum, dela sine. Este *interesul* pentru problemele filosofice, care împinge pe unii oameni să facă sforţările intelectuale pe care le fac, spre a se lămuri asupra originei lumii, asupra ordinei ce domneşte într'însa, asupra elementelor ultime ce o alcătuesc, asupra scopului către care se îndreaptă desfăşurarea fenomenelor ei, etc. Dacă n'ar exista acest interes, cugetarea filosofică ar fi inexplicabilă, ar fi chiar absurdă, fiindcă, cum ziceam adineauri, omul e făcut ca să trăiască, nu ca să gândească, — gândirea nefiind, din punct de vedere biologic, decât un instrument în serviciul acţiunii, care e pusă ea însăşi în serviciul vieţii, întru cât n'are alt scop decât s'o întreţină şi s'o desvolte.

De unde vine însă acest interes pentru ceea ce numim probleme filosofice?

Să vedem mai întâi care este alcătuirea lui psihologică. Interesul, în genere, este o stare sufletească complexă, care constă din trei elemente diferite. Şi anume, găsim într'însul, în primul rând, o nevoie organică ce împinge pe oameni către anumite lucruri, capabile s'o satisfacă; găsim, al doilea, o stare afectivă: plăcerea pe care o simt oamenii când se ocupă cu acele lucruri; găsim, în sfârşit, orientarea constantă, — sau, în orice caz, mai uşoară şi mai repede, — a atenţiei înspre lucrurile de care e vorba.

Să luăm bunăoară, ca exemplu, interesul pentru mâncare al aşa numiţilor gastronomi. Găsim în acest interes, mai întâi, o nevoie organică ce împinge pe aceşti oameni către lucrurile bune de mâncat. Această nevoie există, precum ştim, la toţi oamenii; la gastronomi, însă, ea este mult mai pronunţată. Ca atare, ea este, poate, efectul unei secreţii interne sporite a acelor părţi ale glandei pancreatice, care poartă numele de insulele lui Langerhans. Se ştie că o injecţie cu insulină poate provoca o foame cu totul neobicinuită şi care, dacă nu e satisfăcută fără întârziere, poate da ameţeli, palpitaţii şi alte neplăceri fizice. Sau poate, nevoia organică de care vorbim este, la gastronomi, efectul unei turburări nervoase, mai uşoare decât aceea, ce poartă în psihiatrie numele de «bulimie», dar asemenea cu ea. Etimologiceşte, cuvântul «bulimie» nu înseamnează altceva decât o «foame de bou», o foame animalică, ce nu mai cunoaşte nicio măsură şi nicio piedică. Faptul este, în orice caz, că găsim la gastronomi, mai întâi, o nevoie organică ce îi împinge, mai mult decât pe oamenii obicinuiţi, către lucrurile de mâncare. Găsim, al doilea, o stare afectivă: plăcerea, mai intensă decât aceea a oamenilor obicinuiţi, pe care o simt ei mâncând sau chiar numai ocupându-se cu lucrurile de mâncare. Cunosc un om din lumea noastră cea mai bună, care nu arareori îşi găteşte singur bucatele sale favorite. Plăcerea de a le mânca este, la el, anticipată prin plăcerea de a le mânui şi de a le vedea luând, pe maşina de gătit, forme din ce în ce mai apetisante. Găsim, în sfârşit, în interesul pentru mâncare al gastronomilor, o orientare mai constantă, — în orice caz mai frecventă şi mai uşoară decât la oamenii obicinuiţi, — a atenţiei înspre lucrurile alimentare. Persoana la care făceam aluzie adineaori, şi care ocupă un loc eminent în lumea noastră industrială, se duce adesea la Paris, pentru afacerile sale. Acolo însă, preocuparea sa de căpe-

tenie, alături de scopurile pe care le urmăreşte, este să viziteze restaurantele la modă, să stea de vorbă cu aşa numiţii «maîtres d'hôtel», să se informeze de felurile de bucate noui, să se coboare la bucătărie ca să vadă cum se pregătesc, etc.

Aceste trei elemente, ce alcătuesc interesul, ca stare sufletească, le poate descoperi singur oricine, dacă îşi dă osteneala să repete această analiză, în toate cazurile analoage,—în ordinea materială. In ordinea intelectuală însă, descoperirea lor e mai anevoiasă. Aşa bunăoară, dacă la baza interesului pentru lucrurile materiale, ce privesc mâncarea, îmbrăcămintea, locuinţa, reproducerea, etc., găsim, fără să căutăm prea mult, nevoi organice ce rezultă din chiar natura noastră ca organisme biologice, — există oare şi la baza interesului pentru problemele filosofice o nevoie organică a cunoaşterii?

La prima vedere, s'ar părea că nu. Nevoile organice au ca scop, precum ne-o arată biologia şi psihologia, conservarea vieţii şi desvoltarea ei. Cunoaşterea lucrurilor ajută, e drept, într'o destul de mare măsură, satisfacerea acestor nevoi, dar numai ca un instrument. Cunoaşterea adică nu este decât un mijloc, nu un scop, — care să poată forma obiectul unei nevoi organice deosebite. S'ar putea oare compara o curiozitate teoretică oarecare, dorinţa de a şti, bunăoară, dacă spaţiul are trei dimensiuni, cum credea bătrânul Euclid, sau mai multe, cum susţin unii geometri contemporani, cu nevoile organice propriu zise, de a ne hrăni, mâncând, de a ne apăra în contra intemperiilor, îmbrăcându-ne, sau asigurându-ne o locuinţă, — şi aşa mai departe? S'ar părea dar că nu poate să existe o nevoie organică a cunoaşterii pure, adică strict şi exclusiv teoretice.

Şi totuşi, o asemenea nevoie există. Ea nu s'a format însă pe aceeaşi cale ca nevoile organice propriu zise, adică prin funcţionarea interesată a organelor respective, ci pe o cale deosebită, şi anume prin exercitarea dezinteresată a unei funcţiuni, care urmărea şi ea, la început, un scop eminamente interesat. Am zis adineauri că funcţiunea cunoaşterii a apărut ca un instrument menit să uşureze satisfacerea nevoilor fundamentale ale vieţii. Ca atare, activitatea ei era interesată. La un moment dat însă ea a început să se exercite în mod dezinteresat. Că există o activitate dezinteresată a principalelor funcţiuni biologice, dacă nu a tuturor, nu mai încape îndoială. Ce este, bunăoară, jocul animalelor tinere? Este o exercitare dezinteresată, — care nu urmăreşte adică un

scop practic determinat. Pisicile mici, când aleargă după un ghem ce se rostogoleşte dinainte-le, îşi exercită în mod dezinteresat instinctele lor de animale vânătoare, ce îşi urmăresc prada, înainte de a o prinde. Cocoşii mici cari se bat, fără să aibă nimic de împărţit, îşi exercită în mod dezinteresat instinctele lor de masculi, cari vor trebui, la maturitate, să-şi asigure prin luptă posesiunea femelelor din specia lor.

La oameni, funcţiunea cunoaşterii sau inteligenţa, după ce şi-a îndeplinit menirea ei biologică de a servi la conservarea vieţii, în nenumăratele îndeletniciri practice care asigură această conservare, a început să se exercite şi în mod dezintersat. La un moment dat, omul a căutat, oarecum jucându-se, să cunoască lucrurile şi pentru a le cunoaşte, nu numai pentru a se servi de ele. Această funcţionare dezinteresată a inteligenţei s'a desvoltat apoi încetul cu încetul, până când a creat o nevoie de a cunoaşte, *fără niciun scop practic*. Este pornirea pe care, sub forma ei cea mai simplă, o numim curiozitate. Sub această formă o găsim bunăoară la copiii mici, la cari ea trebuie să fie, ca atare, înnăscută, ca un produs ereditar al evoluţiei. Se ştie, anume, cum copiii mici întreabă, la fiecare pas, ce sunt lucrurile pe care le văd împrejurul lor. Intrebările acestea însă nu sunt destinate să satisfacă nici o nevoie biologică a organismului. Ele constituiesc o simplă curiozitate şi trădează ca atare un interes — dacă se poate zice — pur teoretic. In adevăr, copiii mici n'au nicidecum o viaţă practică; ei nu-şi satisfac singuri nevoile organice; de aceste nevoi îngrijesc la început, exclusiv, părinţii lor. Interesul lor pentru lucrurile înconjurătoare este prin urmare pur teoretic, în înţelesul că nu urmăreşte niciun scop practic.

Acest interes teoretic, care este la început o curiozitate pură şi simplă, desvoltându-se cu vremea, poate duce în viaţa fiecărui om în parte, cum a dus şi în viaţa omenirii în general, la interesul ştiinţific sau, pe o treaptă mai înaltă, la interesul filosofic. Deosebirea dintre aceste două trepte ale interesului teoretic se înţelege dela sine. Interesul ştiinţific e nevoia de a cunoaşte fenomenele izolate ale lumii; interesul filosofic e nevoia de a înţelege totalitatea lor, cu caracterele de ordine şi de unitate, cu care ni se înfăţişează în experienţă.

Există dar o nevoie organică a cunoaşterii. Numai că, această nevoie, întru cât rămâne pur teoretică, ne apare ca fiind prea slabă şi nu vedem cum ar putea determina, ea singură, viaţa

omului, cum ar putea face adică, ea singură, pe cineva, să se consacre ştiinţei, sau filosofiei. In adevăr, câţi oameni am putea zice că cultivă ştiinţa *numai* pentru ea însăşi? Cei mai mulţi savanţi, deşi sunt mânaţi, în activitatea lor, de dorinţa dezinteresată de a cunoaşte fenomenele de care se ocupă, consideră totuşi ştiinţa lor *şi* ca un mijloc de existenţă, — fie că o profesează sub forma ei pur teoretică, fie că o aplică în diferitele direcţii ce interesează viaţa practică, — în industrie bunăoară, în medicină, şi aşa mai departe. Dintre studenţii ce se înscriu la facultatea de ştiinţe, câţi sunt oare cei ce nu se gândesc să-şi facă din ştiinţa, pe care voiesc s'o studieze, o carieră productivă, care să le permită să trăiască? In ştiinţă, aşa dar, interesul teoretic există fără îndoială, dar nu ajunge să ia, la marea majoritate a savanţilor, intensitatea şi permanenţa ce asigură continuitatea şi progresul cercetărilor, decât numai întru cât se subordonează interesului practic. Ceea ce înseamnează, că cugetarea ştiinţifică nu e un *scop* în sine, ci e un *mijloc*, care tinde să asigure existenţa omului şi s'o uşureze.

In filosofie, însă, interesul teoretic nu pare a se mai subordona intereselor practice. Cugetarea filosofică pare a fi un scop în sine, — întru cât, cel puţin, utilitatea ei practică nu se vede nici decum. Aristot, întrebat odată la ce serveşte filosofia, a răspuns, cu sinceritate: «la nimic». Dar a adăogat, cu mândrie: «şi tocmai de aceea este cea dintâi dintre ştiinţe». Ceea ce înseamnează că, deşi nu poate duce la aplicări practice, ca celelalte ştiinţe, filosofia răspunde totuşi unei nevoi sufleteşti, care este, la unii oameni cel puţin, atât de puternică, încât îi face să pună filosofia mai presus de celelalte ştiinţe, şi să-i consacre viaţa lor întreagă, fără nici o preocupare practică, de câştig, de carieră, etc.

Această atitudine dezinteresată a filosofilor se poate vedea din faptul că cei mai mulţi dintr'înşii nu şi-au făcut din filosofie o profesiune, — dacă prin profesiune înţelegem o îndeletnicire menită să asigure, prin produsul ei material, existenţa celui ce o practică. O scurtă trecere în revistă a filosofilor celor mai însemnaţi ne poate încredinţa imediat de aceasta. Vom mărgini însă această revistă la timpurile moderne şi contimporane, în care s'a desăvârşit despărţirea ştiinţei de filosofie. Francis Bacon, cu care începe filosofia modernă, a fost avocat şi om politic. Hobbes a îndeplinit funcţiuni de secretar particular şi de educator particular; cea mai mare parte a vieţii însă (ultimi 30 de ani) n'a exercitat nicio profesiune. Descartes a servit, în tinereţe, câţiva ani (nu mai mult de

patru) în armată; tot restul vieţii însă a trăit retras, ca simplu particular. Locke fusese destinat carierii eclesiastice, pe care a refuzat s'o îmbrăţişeze, îndreptându-se către medicină, pe care a practicat-o foarte puţin; a fost câtva timp secretar particular al unui personaj politic englez şi a ocupat şi câteva posturi politice. Spinoza a trăit din şlefuirea sticlelor optice şi a refuzat o catedră de filosofie la universitatea din Heidelberg. Malebranche a trăit toată viaţa retras, ca membru al congregaţiei catolice a «Oratoriului». Leibniz a ocupat diferite posturi: bibliotecar la Hanovra, istoriograf al casei de Braunschweig, preşedinte al Academiei din Berlin, dar a refuzat să profeseze filosofia. Berkeley a fost preot, mai târziu episcop. Hume a cerut o catedră de filosofie, întâi la universitatea din Edinburgh şi apoi la cea din Glascow, dar n'a obţinut-o, şi a trăit din alte funcţiuni, administrative şi politice. Rousseau, cum ziceau, glumind, contimporanii săi, «a fait tous les métiers», dar n'a trăit din filosofie. Auguste Comte a fost preparator şi examinator de matematici la şcoala politechnică din Paris; când şi-a pierdut aceste mijloace de existenţă, a dat lecţii particulare de matematici şi, mai ales, a fost ajutat de prietenii săi. Schopenhauer, afară de încercarea nereuşită, pe care a făcut-o ca docent, la Berlin, şi care a durat numai un semestru, a trăit, toată viaţa, în călătorii sau retras, la Frankfurt, ca simplu rentier. Feurbach, după o încercare analoagă, ca docent la Erlangen, a trăit toată viaţa, ca simplu particular, din venituri aşa de mici, încât prietenii săi se credeau obligaţi să alerge ca să-i găsească o întrebuinţare, în serviciul statului german; el le răspundea, însă, regulat: «lăsaţi-mă în pace; eu nu mă simt ceva decât atâta timp cât nu sunt nimic». Hartmann a servit câţiva ani, ca ofiţer, în armata germană; din cauza unei afecţiuni cronice a oaselor, însă, a trebuit să demisioneze şi a trăit tot timpul retras, în condiţii foarte modeste, fără să mai primească vreo sarcină publică. Stuart Mill a fost 35 de ani funcţionar comercial, la Compania Indiilor Orientale; restul vieţii, l-a petrecut ca simplu particular. Max Stirner a fost cinci ani profesor la un liceu; dar, după apariţia cărţii sale «Individul şi proprietatea lui», a trebuit să părăsească acest post; a încercat, apoi, să facă comerţ, dar n'a reuşit, şi şi-a sfârşit viaţa în mizerie. Herbert Spencer a fost, în tinereţe şi pentru scurt timp, inginer; când s'a îndreptat însă către filosofie, a renunţat la ocupaţiile practice şi a trăit, nu fără greutăţi şi neplăceri, numai pentru lucrările sale teoretice. Nietzsche a înce-

put, foarte tânăr, ca profesor de filologie la universitatea din Basel. După 8 ani însă, numai, şi-a abandonat cursul şi a trăit ca un pustnic, dacă nu chiar ca un sălbatic, în diferite localităţi din Elveţia, ocupat numai cu redactarea lucrărilor sale filosofice.

Faţă de această lungă listă de filosofi, cari n'au trăit din filosofie, cei cari au fost profesori — Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Herbart, Cohen, etc., — şi se poate prin urmare zice că şi-au făcut din filosofie o profesiune, rămân în minoritate.

La filosofi, aşa dar, interesul pur teoretic pare a fi mai mare, mult mai mare, decât la oamenii de ştiinţă. Cum se explică însă această intensitate sporită a unui interes care, în fond, este de aceeaşi natură, la filosofi ca şi la oamenii de ştiinţă?

Se explică prin faptul că, la filosofi, interesul pur teoretic se asociază cu unele porniri fundamentale,şi deci foarte puternice, ale naturii omeneşti. Ce poate fi, bunăoară, mai puternic decât instinctul conservării, care stă la temelia însăşi a vieţii individului şi determină, în primul rând, toate acţiunile lui? Acest instinct însă nu rămâne — nu poate să rămână — indiferent, în faţa problemei originei lumii şi a ordinei ce domneşte într'însa, — cu tot aspectul ei strict şi exclusiv teoretic. In adevăr, această problemă ascunde într'însa o alta, care a frământat totdeauna adânc omenirea; ascunde într'însa problema existenţei — sau neexistenţei — acelui principiu creator şi ordonator, inteligent şi bun, căruia i s'a dat în toate timpurile, dela apariţia monoteismului, numele de Dumnezeu. Marile fenomene ale naturii, care fac pe om să-şi vadă mărginirea umilitoare a puterilor şi să se teamă, în acelaşi timp, pentru existenţa sa, biciuindu-i cu violenţă instinctul conservării, îl aduc să simtă nevoia unei protecţii supranaturale, şi să dorească prin urmare, cu ardoare, ca Dumnezeu să existe, fiindcă e singurul protector posibil, pe care imaginaţia lui e în stare să şi-l închipuiască. De aci, pasiunea aprinsă. cu care s'au desfăşurat totdeauna discuţiile străvechi, dintre teişti şi ateişti. In definitiv, teismul şi ateismul sunt simple ipoteze filosofice, care ar trebui să se poată discuta cu aceeaşi linişte sau chiar cu aceeaşi indiferenţă — ca şi ipotezele geometrice privitoare la numărul dimensiunilor spaţiului, de care vorbiam adineauri. Faptul că nu este aşa, constituie o dovadă neîndoioasă a intervenirii acelor porniri fundamentale, care am zis că vin să se asocieze cu interesul filosofic pur, dându-i o intensitate pe care n'o avea el singur.

Sau, să luăm discuţiile dintre materialism şi spiritualism. Se ştie, din istoria filosofiei, cât sgomot au făcut şi câte patimi au deslănţuit aceste discuţii, pe la jumătatea veacului al XIX-lea, în Germania. Cum se explică acest fenomen? In definitiv, omul poate trăi foarte bine şi fără să ştie, dacă e compus numai din materie, sau din materie şi spirit, sau numai din spirit. Agricultorul, meseriaşul, negustorul, sau, pe o treaptă mai înaltă, astronomul, istoricul, chimistul, — nu se simt nicidecum stânjeniţi în activitatea lor de lipsa unei soluţii determinate a acestei probleme, căreia îi dăm numele de problemă ontologică, zicând că este problema naturii existenţei, în general. Această problemă însă atinge, şi ea, unele din pornirile fundamentale ale naturii omeneşti. Atinge, mai întâi, instinctul conservării. Sensibilitatea omului nu se împacă uşor cu ideea că existenţa lui se sfârşeşte cu moartea. Ea îşi caută dar mulţumirea în ipoteza, că această existenţă s'ar putea prelungi şi după moarte, subt o formă care să nu mai implice colaborarea corpului, condamnat să se descompună, subt o formă adică lipsită de orice materialitate. Aceasta însă face necesară ipoteza existenţei unui suflet imaterial.

Această ipoteză mai e necesară sensibilităţii omeneşti şi din alt punct de vedere. Omul doreşte să fie fericit. Este pentru el o nevoie organică, în toată puterea cuvântului. Fericirea însă n'o găseşte el decât foarte rar, şi numai parţial, în viaţa pământească. Nenumărate împrejurări neprielnice i se pun vecinic deacurmezişul. Mai ales însă îi stă împotrivă nedreptatea lumii. E o plângere veche, pe care au ridicat-o oamenii din toate timpurile: lumea e rău întocmită; într'însa, meritele nu sunt răsplătite, iar faptele rele nu sunt pedepsite. De aci, nevoia sufletească intensă, a celor mai greu loviţi de soartă, de a spera într'o compensaţie, pe care închipuirea lor e silită, din cauza experienţelor făcute, s'o plaseze într'o altă lume, mai bună decât cea prezentă, — adică în viaţa viitoare. Existenţa unei vieţi viitoare însă, atârnă, evident, de existenţa unui suflet imaterial care să poată continua să existe şi după moartea corpului material.

Aşa dar, interesul teoretic pur capătă, în filosofie, o intensitate cu mult mai mare decât îi poate da nevoia singură a cunoaşterii, graţie asocierii sale cu pornirile afective fundamentale ale naturii omeneşti. De unde rezultă că, cu cât aceste porniri sunt

mai puternice, la un om oarecare, cu atât interesul pentru problemele filosofice trebuie să fie, la acel om, mai viu. Iar concluzia ce pare a ni se impune, din acest punct de vedere, este că, pentru ca să devină cineva filosof, prima condiție ar fi, să aibă porniri afective puternice.

Că filosofii cunoscuți au avut asemenea porniri, caută să ne-o dovedească Herzberg, aruncând o privire asupra vieții lor, întru cât documentele i-o permit,și afirmând că ei au fost, mai toți, naturi pasionale. Nu vom urmări cu deamănuntul această cercetare; ne-ar lua prea mult timp. Ne vom mărgini să relevăm câteva cazuri, ce par probante. După povestirea lui Fedon, din dialogul cunoscut al lui Platon, Socrat ar fi mărturisit el însuși că avea o natură vulcanică și suferea de o sensualitate pătimașă, adăogând însă că a isbuit să domine clocotul violent al naturii sale, cu ajutorul rațiunii. Augustin se plângea singur, în Confesiunile sale, de tirania pornirilor sensuale și de chinurile ambiției: ardoarea credinței sale religioase, după ce se convertise la creștinism, desăvârșea tabloul naturii sale excesive. Giordano Bruno era un om impulsiv și agresiv; o agitație permanentă îl purta, fără odihnă, prin lume; interesul pentru filosofie luase la el proporțiile unei patimi mistuitoare; el însuși considera această pasiune ca o inspirație de origine divină, zicând: când Dumnezeu te atinge, devii foc arzător (nam tangente deo, fervidus ignis eris). Spinoza, sub aparența lui calmă și egală, era departe de a fi un temperament flegmatic; el avea, uneori, isbucniri violente, care îl împingeau la fapte necugetate. Când, la 20 August 1672, frații de Witt au fost sfâșiați de mulțime, Spinoza, cuprins de o indignare fără margini, voia, cu orice preț, să se ducă să pună, la locul asasinatului, o tablă cu inscripția: «ultimi barbarorum»; acest gest temerar, care ar fi putut să-l coste viața, a fost împiedicat numai grație faptului că gazda sa l-a încuiat în casă, până s'a liniștit. De altfel, un om, care analizase în opera sa, cu atâta pătrundere, pasiunile, indicând și modul cum ar putea fi dominate, trebuia să le cunoască din propia sa experiență. Rousseau a povestit singur, în Confesiunile sale, complicațiile sentimentale, la care îl împingea sensualitatea sa morbidă, precum și decepțiile pe care i le pregătia o imaginație prea vie; satisfacțiile îi păreau, când le anticipa cu gândul, așa de extraordinare, încât, atunci când se realizau, rămâneau cu totul neîndestulătoare. El era, în același timp, extrem de iritabil ; se supăra foarte ușor,

reacţiona violent şi era gata, la mânie, să se strice cu toţi prietenii. Schopenhauer a dovedit îndeajuns în polemicile sale în contra idealiştilor, şi în deosebi în contra lui Hegel, cât putea să fie de pornit. Chiar şi în vieaţa de toate zilele, în cazuri în care nu erau angajate nicidecum părerile sale filosofice, el nu îşi putea stăpâni totdeauna impulsivitatea. Biografii săi au relevat, cu mirare, modul cum a îmbrâncit odată o femeie ce-i sta în cale, şi căreia a trebuit apoi, condamnat fiind de justiţie, să-i plătească multă vreme o pensie de invaliditate. Sensualitatea şi ambiţia, în sfârşit, nu i-au lipsit nici lui; e caracteristic şi impresionant, cu câtă ardoare dorea el să scape de chinurile, pe care i le pricinuiau aceste manifestări — odioase din punctul său de vedere — ale voinţei.

Iată câteva cazuri, în care filosofii ni se înfăţişează, în adevăr, ca având porniri afective puternice. In restul cazurilor însă, nu putem avea aceeaşi siguranţă; elementele de apreciere nu sunt îndestulătoare. Din nefericire, nu toţi filosofii ne-au făcut mărturisiri cu privire la temperamentul lor şi foarte puţini ne-au povestit, ei înşişi, modul cum au trăit. Iar faptele, ce se pot stabili obiectiv, cu ajutorul istoriei, nu sunt totdeauna destul de probante. Cât despre sistemele filosofice, ele nu ne permit să întrevedem totdeauna, cu destulă claritate, structura sufletească a autorilor lor, — mai ales nu în partea ei afectivă. Trebuie dar, când e vorba de filosofi de acest fel, să ne mulţumim cu concluzia teoretică, la care ne-a adus analiza de adineauri— şi să zicem că *şi ei* au trebuit să aibă porniri afective puternice.

Aici ne lovim însă de altă dificultate, care ne sileşte să întreprindem o nouă serie de cercetări. Pornirile afective duc, în mod normal, la acţiune, nu la cugetare. Omul cu porniri erotice pronunţate, dacă are scrupule etice, se însoară, pur şi simplu; dacă n'are asemenea scrupule, duce o vieaţă de Don Juan; nu se apucă însă, în niciun caz, să scrie «Metafizica amorului» şi să predice ascetismul absolut, ca Schopenhauer. Ambiţiosul, care aleargă după glorie şi onoruri, ia calea, mai scurtă şi mai uşoară, a acţiunii politice, care îi permite să facă în juru-i sgomot destul şi să-şi organizeze, cu cheltueli mici, succese mari; nu pune însă piciorul pe calea, lungă şi grea, a cugetării filosofice, retrase, tăcute şi, adesea, infructuoase, — pentru acele naturi excepţionale mai ales, care, în dezin-

teresarea şi în onestitatea lor, caută adevărul pentru ele, nu soluţii pentru public.

Dacă dar filosofii sunt, cum susţine Herzberg, oameni cu porniri afective puternice, atunci de ce, la ei, aceste porniri nu duc, ca la oamenii obicinuiţi, la acţiune, ci la cugetare?

Aici intervin ipoteza inhibiţiei sufleteşti — sau a «refulării», cum se mai zice cu un neologism ce pare a se bucura mai ales de favoarea lumii medicale — şi ipoteza sublimării, pe care Herzberg le împrumută metodei psihoanalitice a lui Freud. Aceste ipoteze le vom cerceta în capitolul următor.

CAP. II.

POSTULATE ORGANICE

FACTORII INHIBITORII

Se ştie din psihologie că procesele fiziologice care alcătuesc aspectul obiectiv al stărilor noastre de conştiinţă, — sau, în genere, ale vieţii sufleteşti, chiar şi sub aspectele ei inconştiente, — se influenţează unele pe altele. Un proces X, bunăoară, poate mări intensitatea şi accelera desfăşurarea unui alt proces Y; sau, invers, îi poate micşora intensitatea şi încetini desfăşurarea; sau, în sfârşit, îi poate împiedica apariţia. In aceste două din urmă cazuri, care ne interesează acum în deosebi, zicem că procesul X are asupra procesului Y o acţiune *frenatorie* sau *inhibitorie*, îl înfrânează adică sau îl opreşte. De gradul diferit al acestei acţiuni atârnă ca procesul Y să fie numai *redus* sau *suprimat*.

Aşa bunăoară, ca să începem cu actele reflexe, ce nu implică conştiinţa, dacă unei broaşte, căreia i s'a scos, prin vivisecţie, creierul mare, i se atinge uşor spatele, ea începe să orăcăie; dacă i se gâdilă în acelaşi timp talpa unuia din picioarele dindărăt, orăcăitul nu se mai produce, sau, dacă începuse, încetează. Excitaţia a doua deslănţuie un proces fiziologic care exercită asupra celui deslănţuit de excitaţia dintâi o acţiune inhibitorie. Un câine, căruia i s'a practicat o secţiune transversală a măduvei spinării, în partea ei superioară, aşa încât partea inferioară nu mai e în legătură cu creierul, ne poate prezenta un fenomen analog. Dacă e gâdilat pe o parte a abdomenului, pe partea dreaptă bunăoară, câinele se scarpină imediat cu piciorul drept dindărăt. Dacă însă, în acelaşi timp, câinele e gâdilat pe o altă parte a corpului, ori care ar fi ea, scărpinatul cu piciorul dindărăt nu se mai produce, sau, dacă începuse, încetează. Procesul fiziologic deslănţuit de ex-

citaţia a doua exercită, asupra celui deslănţuit de excitaţia dintâi, o acţiune inhibitorie.

Şi mai pronunţate ne apar fenomenele de inhibiţie, atunci când trecem, dela actele reflexe, la instincte. Aşa bunăoară, păsările se hrănesc, pe lângă seminţele vegetale, şi cu insecte sau cu larvele lor. Păsările noastre domestice, deşi li se dă mâncare destulă, sub forma obicinuitelor grăunţe, vânează toată ziua insectele sburătoare, sau râcâie pământul, ca să descopere larvele lor. Lloyd Morgan, un psiholog care a studiat în deosebi instinctul, ca formă a vieţii sufleteşti, a cercetat şi acţiunea inhibitorie pe care o exercită asupră-i memoria. Iată câteva din observările lui. In goana ei după insecte, o găină a prins odată şi a mâncat o albină. Apărându-se, cum îi este obiceiul, insecta a înţepat-o în gură sau într'un punct oarecare al esofagului, — şi pasărea a trebuit să sufere, câteva zile, urmările dureroase ale acestui accident. De atunci, găina evita cu cea mai mare grijă insectele, chiar şi pe cele care, prin frecvenţa lor, dau mai uşor şi mai sigur impresia de inocuitate, cum sunt muştele. Amintirea durerii suferite, în cazul albinei, exercita o acţiune inhibitorie asupra instinctului, care împingea găina să vâneze mai departe insecte. O altă găină, care mâncase odată o larvă de *Euchelia*, o omidă cu un gust, nu numai respingător, dar şi iritant, a evitat apoi, tot timpul cât a fost observată, să se mai atingă de omizile ce i se puneau dinainte, şi chiar şi de viermii ce seamănă cu ele, cum sunt râmele obicinuite.

Aceeaşi influenţă inhibitorie o poate exercita memoria, — şi o exercită, de fapt, într'o măsură foarte întinsă, — şi asupra actelor voluntare, la oameni. Copilul care, întinzând mâna să apuce flacăra unei lumânări, se arde odată, se fereşte apoi, cu mare grijă, de toate obiectele luminoase. Toată acţiunea educativă a experienţelor involuntare, în vieaţa copiilor, precum şi acţiunea educativă a pedepselor, la care recurg uneori faţă de ei, fie părinţii, fie profesorii lor, se întemeiază pe această influenţă inhibitorie a memoriei. Un copil care a fost bătut odată, sau privat de mâncare, sau oprit să se plimbe, fiindcă a făcut un lucru pe care nu trebuia să-l facă, evită apoi, cu mare grijă, să-l mai repete. Amintirea suferinţei pe care a îndurat-o odată, fiindcă a făcut acel lucru, exercită o influenţă inhibitorie asupra pornirii lui de a-l repeta, — pornire care poate să fie naturală, ca în cazul bunăoară când copilului i-ar fi foame şi s'ar simţi ispitit să ia ceva, fără învoirea mamei sale, din dulapul cu provizii.

Tot aşa, un om matur, care chibzuieşte cum ar putea să facă mai bine un lucru oarecare, şi înlătură diferitele planuri, care nu i se par potrivite cu scopul, ilustrează aceeaşi acţiune inhibitorie a memoriei, în care s'au păstrat urmele experienţelor sale trecute. El ştie că, în anumite cazuri, anumite mişcări sau grupe de mişcări, nu pot duce la rezultatul pe care îl urmăreşte. O ştie fiindcă le-a încercat, altădată, fără succes. Şi reprezentarea nemulţumirii, pe care e sigur că i-ar produce-o un nou eşec, îl împiedică să mai facă mişcările de care e vorba, să realizeze adică planurile, pe care le consideră ca nepotrivite.

Viaţa sufletească a omului normal e astfel străbătută, la fiecare pas, de acţiuni inhibitorii. Ceea ce însemnează că inhibiţiile psihice joacă un rol, nu numai curent, dar şi foarte important, în întreaga noastră activitate. Am putea zice chiar că, fără ele, viaţa noastră nici n'ar mai fi normală.

Memoria însă nu e decât instrumentul, sau vehiculul, prin care se exercită aceste inhibiţii, atât de importante. Trebue dar, ca să le cunoaştem mai bine, să cercetăm şi factorii cari le produc. Aceşti factori sunt foarte numeroşi şi, uneori, foarte obscuri. In studiul nostru însă, care e obligat să rămână sumar, nu putem indica decât câţiva, — şi anume pe cei mai evidenţi dintr'înşii.

Teama, de care am vorbit adineauri, în exemplele de inhibiţie de care ne-am servit, este unul din aceşti factori, — şi unul din cei mai însemnaţi. In cazurile pe care le-am examinat, însă, teama era un produs al experienţei. Alături de această teamă dobândită, mai există şi o teamă *înnăscută* sau instinctivă, care nu e determinată de experienţe anterioare, neplăcute sau dureroase, ale vieţii individuale. Aşa bunăoară, animalele mici au o teamă instinctivă de animalele mai mari decât ele, chiar când le sunt cu totul necunoscute, — aşa încât, de imaginea lor, nu se leagă nicio amintire neplăcută sau dureroasă. Puii de găină, în vârstă de câteva zile numai, se feresc, instinctiv, de celelalte animale domestice mai mari, deşi le văd pentru prima oară, aşa încât nu pot avea amintirea că le-ar fi făcut vreun rău. Tot aşa e teama instinctivă a unora din erbivore faţă de marile carnivore, şi care poate merge uneori până la paralizarea completă a mişcărilor fireşti de apărare, prin fugă. Aşa li se întâmplă, de pildă, antilopelor, când le ies înainte tigri sau lei. Şarpele *Boa constrictor* inspiră în deosebi o asemenea teamă paralizantă, — ceea ce a dat naştere la legenda că el fascinează ani-

malele, pe care le alege ca victime, şi care nu mai pot fugi. Aceastǎ paralizare instantanee a sistemului motor dovedeşte puternica acţiune inhibitorie a stării afective, de care vorbim. In alte împrejurări, această acţiune inhibitorie e mai redusă. Ea se mărgineşte numai să împiedice animalele mici să se apropie de cele mari şi mai ales să le atace. Chiar şi animalele noastre domestice, deprinse să trăiască în societate cu noi, şi să primească, uneori, mângâierile noastre, cum sunt câinii şi pisicile, se feresc de oamenii pe care nu-i cunosc şi nu răspund la chemările lor. Iar puii de găină, deşi aleargă după insectele mici şi le mănâncă cu poftă, ezită să atace insectele mai mari, iar dacă sunt şi sgomotoase, cum e, de pildă, rădaşca, fug de ele, cât pot mai repede.

Un alt factor de inhibiţie este acea stare afectivă penibilă, pe care o numim desgust. Ca şi teama, de care vorbiam adineauri, desgustul se poate produce de asemenea instinctiv, fără să fie provocat de experienţe anterioare, neplăcute sau dureroase. Copilul mic, bunăoară, care suge pentru prima oară, când se satură, se opreşte singur. Dacă mama îi dă din nou sânul, el refuză cu îndărătnicie să-l mai ia. Ce determină această opoziţie hotărîtă? O determină, de sigur, o sensaţie instinctivă de desgust. Această însuşire apare, probabil, în mod spontan, la toate fiinţele vii, spre a le apăra în contra primejdiei de a-şi supra-încărca organele digestive cu lucruri, altfel, prielnice, precum şi de a consuma lucruri dăunătoare sănătăţii. Acest factor inhibitoriu joacă apoi un rol important în viaţa omenească. Deşi legat la început de funcţiunile digestive, el îşi întinde, cu vremea, acţiunea mult mai departe, determinând pe oameni să se ferească de necurăţenie, sub toate formele ei, ca şi de excesele altor funcţiuni, la care omul este în mod firesc expus, când exercitarea acelor funcţiuni este, în mod normal, plăcută.

Oboseala este de asemenea un factor inhibitoriu instinctiv. Ea opreşte pe oameni să impună organelor, atât de utile, prin care se îndeplinesc mişcările necesare vieţii, sforţări mai mari de cât pot face în mod normal. Mai târziu, ea îşi întinde acţiunea şi asupra celorlalte forme de activitate omenească, asupra celei intelectuale, de pildă. Şi aci, oboseala sileşte pe oameni să se oprească, înainte de a-şi istovi sistemul nervos central.

Ruşinea, în sfârşit, este unul din factorii inhibitorii cei mai însemnaţi, din viaţa sufletească a oamenilor. Intru cât însă ea nu există la animale, e poate locul să ne întrebăm mai întâi, ca

să o înțelegem mai bine, cum a luat naştere la oameni. Originea ei trebuie căutată în viața sexuală. La animale, cooperarea sexurilor, în actul reproducerii, poate să fie împiedicată de multe alte cauze, nu însă de ruşine, care la ele nu există. Ele nu se ascund, când se reproduc. La ele, funcțiunea reproducerii stă pe acelaşi plan cu toate celelalte funcțiuni biologice, pe care le îndeplinesc la lumina zilei şi în văzul tuturor. In împrejurări analoage însă, oamenii se feresc şi se ascund. Cum a luat naştere acest obiceiu, care, după toate probabilitățile, n'a existat la început, atunci când specia omenească de-abia se diferențiase de speciile de animale din care a ieşit?

Se ştie că, după Darwin, al doilea factor al selecțiunii naturale este concurența sexuală. Ca atare, spre a fi în adevăr eficace, concurența sexuală a trebuit să fie liberă. Numai aşa, masculii cei mai bine înzestrați, din punctul de vedere al adaptării cu mediul, puteau ajunge să propage singuri speciile lor, înlăturând dela posesiunea femelelor pe cei mai puțin bine înzestrați. Urmând calea străveche, concurența sexuală a trebuit să fie liberă, la început, şi la oameni, ca la toate celelalte animale. Se întâmpla însă uneori, ca masculii ce ieşiau învingători din lupta, pe care o implica această concurență, să fie turburați, în posesiunea femelelor, de către masculii învinşi, cari nu părăseau câmpul de luptă şi căutau să se răsbune. Spre a evita asemenea neplăceri, ei au luat, încetul cu încetul, obiceiul de a se ascunde, spre a se bucura în linişte de prada dobândită prin luptă. Acest obiceiu, generalizându-se, din cauza utilității lui, a creeat cu timpul un sentiment corespunzător: sentimentul că actul reproducerii era ceva ce nu privea decât pe cei ce îl îndeplineau şi nu trebuia văzut de alții. Aşa încât, când se întâmpla mai târziu să fie văzut, se producea în conştiința celor surprinşi o turburare particulară, o stare sufletească penibilă care era ceea ce numim, astăzi, ruşine. Odată apărută, această stare afectivă şi-a întins, încetul cu încetul, acțiunea. Nu trebuiau văzute nici organele interesate în funcțiunea reproducerii, nici chiar de către cei ce o îndeplineau. De aci, obiceiul de a lega această funcțiune de anumite momente ale timpului, de a-i circumscrie exercitarea în timpul nopții, când e întuneric, precum şi obiceiul de a ascunde organele genitale, prin îmbrăcăminte. Obiceiul acesta nu este isbitor în regiunile în care, din cauza climei, corpul întreg trebue apărat. Cu atât mai mult atrage însă atenția acolo unde nu există această necesitate. Aşa bunăoară, săl-

baticii africani, cari, din cauza climei excesive din regiunile toride în care locuiesc, sunt siliți să umble goi, recurg totuși la diferite dispozitive, spre a-și ascunde sexul.

Această stare afectivă particulară, a cărei geneză am încercat s'o reconstituim, a devenit, cu vremea, un factor inhibitoriu foarte puternic, — în domeniul chiar din care a ieșit, adică în domeniul vieții sexurilor. In foarte multe cazuri, exercițiul normal al funcțiunilor sexuale este îngreuiat și întârziat de acest factor inhibitoriu, — iar uneori este împiedicat cu desăvârșire, precum ne-o arată psiho-patologia. In sfârșit, pornind din acest domeniu special, al vieții sexuale, rușinea și-a întins influența, încetul cu încetul, tot mai departe, până când a ajuns să cuprindă în sfera ei, la omul civilizat, toate acțiunile, care *nu trebuesc făcute*, fiindcă nu sunt îngăduite de legi și de moravuri. Când se întâmplă cuiva să facă, totuși, o asemenea acțiune, chiar dacă n'o știe nimeni, e cuprins de o turburare afectivă, mai mult sau mai puțin intensă; îi este, cum se zice, rușine de sine însuși. Ca atare, acest factor inhibitoriu are o influență preventivă foarte utilă, din punct de vedere social. Iar lipsa lui, când o descoperă, pe neașteptate, conduita neobicinuită a unora dintre oameni, e considerată ca o mare scădere. In acest înțeles, bunăoară, ziceau Atenienii vechi despre Cleon demagogul că era «fără de rușine». Iar astăzi epitetul de «nerușinat» sau de «cinic» este de o gravitate etică deosebită.

Pe lângă acești factori inhibitorii cari, întru cât lucrează instinctiv, se întemeiază, ca toate instinctele, pe experiența acumulată și transmisă prin ereditate a speciei, trebue să mai menționăm unul, care nu este instinctiv, care este o simplă reacțiune a sensibilității individuale și care lucrează în mod reflex. Este anume durerea. William James a făcut observarea, pe care o cunoaște oricine din psihologie, că ne este aproape cu neputință să ne tăiem cu deplină știință și voință, cu intenție adică și cu luare aminte. Durerea, pe care o simțim la prima atingere a cuțitului, are o acțiune inhibitorie foarte pronunțată asupra întregului proces motor, care constituie actul tăierii. O acțiune inhibitorie aproape tot atât de puternică exercită și amintirea durerii, asupra actelor, pe care intenționăm să le facem și pe care le știm, din experiență, dureroase; ea poate împiedica, cu totul, realizarea lor.

Această acțiune inhibitorie a durerii se poate exercita și inconștient. Mecanismul psiho-fiziologic al vieții noastre sufletești are o tendință pronunțată către automatizare, caută adică să arunce

în subconştient sau în inconştient cât mai multe din elementele sale componente. Aşa bunăoară ca să luăm un exemplu familiar, când citim sau scriem, nu ne mai aducem aminte nicidecum de sforţările pe care le-am făcut, altădată, ca să învăţăm aceste meşteşuguri; tot aşa, nu ne mai aducem aminte nicidecum de pedepsele pe care le-am suferit, din partea profesorilor sau a părinţilor, atunci când nu învăţam destul de repede şi de bine, şi care n'au rămas fără influenţă, în deprinderile noastre. Aşa bunăoară, omul adult care nu-şi mai roade unghiile când citeşte şi nu mai scoate limba când scrie, aşa cum făcea când era copil, suferă încă acţiunea inhibitorie a pedepselor pe care le-a primit, atunci, pentru aceste obiceiuri urâte. Urmele durerii însă, pe care le-au lăsat acele pedepse în sistemul său nervos, lucrează asupră-i în mod inconştient.

Durerea este astfel factorul inhibitoriu cel mai important, fiindcă lucrează direct, imediat, şi fiindcă îşi poate prelungi acţiunea, sub formă inconştientă, foarte multă vreme, — ceea ce îi permite să domine mecanismul vieţii noastre sufleteşti, fără ca noi să ne putem da seama, — dacă nu recurgem la o analiză specială, ce nu stă la îndemâna oricui.

Acum, se înţelege dela sine că durerea poate să ia forme foarte diferite, şi calitativ şi cantitativ. Orice senzaţie neplăcută, — de căldură excesivă sau de frig intens, de foame prelungită sau de saţietate bruscă, de dificultate de a respira un aer viţiat sau rău mirositor, etc., — intră în domeniul acestui factor şi poate exercita acţiuni inhibitorii, direct sau indirect. Tot în acest domeniu intră şi numeroasele sentimente neplăcute, ce ne asaltează atât de adesea în viaţă, — ca sentimentul de singurătate fizică sau de izolare morală, ca sentimentul de plictiseală sau de urât, ce ne cuprinde, dimpotrivă, când ne găsim în mijlocul unor oameni cu cari nu ne potrivim, ca sentimentul de jignire, pe care ni-l provoacă cei ce ne pun la îndoială corectitudinea, ca sentimentul de umilinţă pe care ni-l impune orice insucces în întreprinderile noastre, etc. Domeniul factorului inhibitoriu general, pe care îl numim durere, este, aşa dar, foarte întins şi foarte variat.

In sfârşit, înainte de a trece la aplicarea concretă, din punctul de vedere al problemei ce ne preocupă, a acestor noţiuni psiho-fiziologice abstracte, mai este necesară încă o consideraţie. Ca şi factorii *propulsivi*, cari împing la acţiune, — cum sunt, bunăoară, foamea, iubirea, ambiţia, etc., — tot aşa şi factorii *inhibito-*

rii, care împiedică acţiunea, — şi pe care i-am trecut tocmai în revistă, — pot să aibă, la diferiţi oameni, intensităţi diferite. A le măsura, exact, intensitatea, ar fi de sigur foarte util, pentru problema de care ne ocupăm, dar este, din nefericire, o întreprindere plină de dificultăţi. Mai ales când e vorba de factorii inhibitorii, cari ne interesează aici în deosebi, oamenii, chiar dacă sunt capabili de observare subiectivă, nu-şi pot da seama totdeauna, în mod direct, de acţiunea lor, pentru motivul foarte simplu că această acţiune este, uneori, dacă nu chiar adesea, inconştientă. Ne rămâne, în schimb, posibilitatea să măsurăm intensitatea factorilor inhibitorii în mod indirect, prin *efectele* pe care le produc, — după cum adică oamenii, sub influenţa lor, sunt mai mult sau mai puţin împiedicaţi să lucreze, după cum sunt, cu alte cuvinte, mai mult sau mai puţin *activi,* în viaţa lor practică. Ajungem astfel la principiul că, cu cât oamenii sunt mai puţin activi, în situaţii în care, din punct de vedere practic, ar trebui să lucreze mai intensiv, cu atât trebuie să presupunem, că acţiunea factorilor inhibitorii este, la ei, mai puternică.

Acesta este însă tocmai, după Herzberg, cazul filosofilor. Ei sunt, — cei mai mulţi dintr'înşii măcar, dacă nu toţi, — inactivi, isbitor de inactivi, în viaţa practică. Să examinăm, bunăoară, atitudinea lor faţă de ceea ce numim, în viaţa practică, *profesiune.* Că cei mai mulţi filosofi n'au trăit din filosofie, n'au considerat adică filosofia ca un isvor de câştig, care să le asigure existenţa, şi nu şi-au făcut prin urmare dintr'însa o profesiune, am văzut-o deja. E totuşi necesar să cercetăm ce atitudine de principiu au avut ei faţă de această formă de organizare a vieţii practice, pe care o numim profesiune sau carieră, în general.

Să vedem mai întâi, ce este *normal* din acest punct de vedere. O simplă privire aruncată în jurul nostru ne arată, că grija unei profesiuni sau unei cariere este, la imensa majoritate a oamenilor, dacă nu la totalitatea lor, grija de căpetenie a vieţii. Ea începe, ca atare, foarte de timpuriu. Copiii înşişi, — dacă, la terminarea învăţământului primar, sunt destul de desvoltaţi sufleteşte, — sau părinţii în locul lor, se gândesc deja la alegerea unei cariere, în raport cu care se hotărăşte şi învăţământul ce trebue să urmeze mai departe. Pentru cei ce iau calea liceului, chestia se pune din nou la porţile universităţii, unde li se deschid mai multe cariere. Chiar şi după terminarea universităţii, cei ce şi-au ales o carieră, caută să-şi aleagă, în limitele ei, o specialitate. Grija,

de care vorbim, nu începe adică numai de timpuriu, ci rămâne apoi permanentă, — cum se cuvine pentru o grijă capitală a vieţii.

Un alt caracter al normalităţii, în această privinţă, este că tinerii, odată ce şi-au terminat pregătirea profesională, se grăbesc să caute o întrebuinţare şi primesc cu recunoştinţă cele dintâi ocazii ce li se oferă, ca să intre, efectiv, în activitate. Iar odată intraţi în activitate, lucrează fără întrerupere, afară de acele pauze obicinuite, oficial reglementate, care se numesc vacanţe sau concedii. Pe urmă, pe măsură ce îşi exercită profesiunea aleasă, oamenii se ataşează de ea şi îi rămân credincioşi, de regulă, toată viaţa. Cazurile, în care oamenii îşi schimbă profesiunea, sunt relativ rare. O urmare firească a acestui ataşament este că fiecare caută, pe cât posibil, să se perfecţioneze, în direcţia în care lucrează, şi să înainteze în grad, dacă există o ierarhie cu mai multe trepte, sau să se distingă în vreun alt chip. In sfârşit, în mod normal oamenii exercită profesiunile, pe care şi le-au ales, toată viaţa, şi nu se retrag din activitate decât târziu, când scăderea fatală a puterilor, la o vârstă mai înaintată, nu le mai îngăduie să lucreze.

Herzberg susţine că, în toate aceste privinţe, filosofii se abat dela ceea ce este normal sau, cel puţin, obicinuit. Ei nu se gândesc de timpuriu, ca ceilalţi oameni, să-şi facă un rost în viaţă. Platon a studiat filosofia şi a călătorit ca să cunoască lumea, până dincolo de pragul maturităţii, fără să se fi dedat la vreo îndeletnicire practică; iar Academia a întemeiat-o după patru zeci de ani. Aristot a stat la şcoala lui Platon până la 38 de ani; a călătorit apoi şi el puţin; s'a ocupat câţiva ani de educaţia lui Alexandru, fiul regelui Macedoniei; iar învăţământul său filosofic propriu, de pe celebra alee de plopi de lângă templul lui Apollon Lykeios, l-a inaugurat de-abia la 50 de ani. Unii filosofi nici nu fac studii regulate, care să le permită să exercite o profesiune. Locke, părăsind teologia, pe care îl puseseră părinţii s'o înveţe, a studiat medicina, dar nu şi-a trecut examenele, nu şi-a luat doctoratul şi n'a ajuns să aibă dreptul de liberă practică, cum zicem noi astăzi. Stuart Mill şi-a făcut educaţia intelectuală acasă, sub direcţia tatălui său, dar nu şi-a luat «gradele» cum se zicea în Anglia, adică certificatele de studii sau diplomele; mai mult încă, deşi studiase limbile clasice, istoria, filosofia, s'a angajat ca funcţionar comercial la Compania Indiilor Orientale. Acelaşi a fost cazul lui Herbert Spencer, care n'a făcut studii regulate; a învăţat ingineria în mod empiric, pe teren, luând parte, ca ajutor, la cons-

trucţiile de căi ferate care începuseră pe neaşteptate în Anglia şi pentru care nu se găsia, la început, destul personal format. Deşi se distinsese însă în această direcţie şi îşi făcuse, relativ repede, o situaţie destul de frumoasă, Spencer a părăsit ingineria, după câţiva ani numai, ca să ia un post de redactor, la o revistă economică. A părăsit însă şi acest post, după un an şi jumătate, s'a întors la inginerie, a lăsat-o din nou, până când o mică moştenire i-a permis să creadă că putea trăi, modest dar liniştit, consacrându-se numai cercetărilor sale filosofice. Asemenea schimbări de profesiune găsim la foarte mulţi filosofi. Augustin a fost la început profesor de retorică, a devenit apoi, pe neaşteptate, preot, şi a ajuns la bătrâneţe, fără voia lui, episcop. Giordano Bruno a fost la început călugăr, apoi dascăl particular, la Novi, corector de tipografie, la Geneva, profesor la Universitatea din Toulouse, la cea din Paris, la cea din Wittenberg, la cea din Helmstädt, — şi în sfârşit, din nou, dascăl particular la Zürich, la Padua, la Veneţia. Hobbes a schimbat de mai multe ori situaţia de educator cu cea de secretar particular şi a renunţat de timpuriu la amândouă, spre a-şi petrece apoi ultimii 30 de ani ai vieţii fără nicio profesiune. Spinoza a avut, e drept, o singură meserie, — de şlefuitor de sticle optice, — dar o practica numai cu mari întreruperi şi numai atât cât era indispensabil ca să-şi procure ceea ce numim astăzi minimul de existenţă. Deşi, fiind dată calitatea superioară a sticlelor sale, ar fi putut să câştige, dacă ar fi lucrat continuu, mult mai mult, filosoful se mulţumia cu minimul de existenţă, care era pentru el de vreo 25 sau 30 de bani pe zi. Leibniz ar fi putut să ajungă profesor la 21 de ani, când i s'a oferit o catedră la facultatea de drept din Altdorf. El însă a refuzat-o şi a trăit din diferite îndeletniciri, pe care le schimba adesea şi le întrerupea necontenit. A fost mai întâi funcţionar în cancelaria prinţului elector, la Mainz; a fost apoi educator particular; a fost bibliotecar la Hanovra; a condus o exploatare minieră, ca consilier ştiinţific; a fost istoriograf al casei de Braunschweig; a refuzat un post de consilier aulic al împăratului Austriei; a refuzat de asemenea un post de bibliotecar al Vaticanului. Berkeley a fost mai întâi preot particular, — capelan, cum se zicea pe atunci, al unei familii aristocratice; a fost apoi educator şi secretar particular; ajungând, la 39 de ani, decan, — un grad destul de onorabil în ierarhia preoţească, — a părăsit această situaţie şi a plecat, ca misionar voluntar, în America, pentru ca să răspândească creştinismul şi civilizaţia;

n'a isbutit, se înțelege, să facă nimic, și întorcându-se în Anglia a ajuns în sfârșit, la 50 de ani, episcop. Hume a studiat mai întâi dreptul și apoi filosofia; totuși, a voit să se facă negustor, dar nu s'a putut împăca cu viața de afaceri; la 33 de ani a solicitat o catedră la universitatea din Edinburgh, dar n'a obținut-o; a trăit apoi ca profesor particular și ca secretar politic; la 40 de ani a cerut din nou o catedră la universitatea din Glascow, dar a fost iarăși refuzat; a fost numit, în schimb, bibliotecar al facultății de drept, dela aceeași universitate; la 52 de ani, a refuzat mai întâi și a primit apoi postul de secretar al ambasadei britanice din Paris; ajuns în sfârșit, la 56 de ani, subsecretar de stat la ministerul de externe din Londra, n'a voit să păstreze această situație mai mult decât un an și jumătate și s'a retras, ca să-și petreacă în liniște restul vieții. La Rousseau, se poate vorbi, din punct de vedere profesional, de un adevărat haos. El a fost mai întâi, în vârstă încă fragedă, scriitor, cum se zicea pe atunci, adică copist; dar a fost înlăturat, destul de repede, din postul pe care îl ocupa, în această calitate; a fost apoi ucenic la un maestru de gravură, dar a fugit el însuși; a fost mai departe, câtva timp, lacheu; a fost iarăși copist; a intrat, ca elev, într'un seminar teologic, dar a fost dat afară după două luni numai; a fost profesor de muzică și compozitor; a fost secretar și profesor particular, în câteva familii; toate acestea, până la 20 de ani, când a ajuns funcționar la serviciul de măsuri; n'a putut însă rămânea în acest post decât doi ani, și s'a întors iarăși la meseria de profesor de muzică; a fost apoi, din nou, educator particular; a ajuns, la un moment dat, datorită talentului său literar, secretar particular la un diplomat, de care s'a despărțit însă foarte repede, pe o chestie de idei; a fost chiar casier la un antreprenor de impozite, dar foarte scurt timp, fiind că banii prea mulți, pe cari trebuia să-i păstreze, îl neliniștea u; la 37 de ani, cariera sa făcuse atât de mari progrese, încât ajunsese... copist de note muzicale, — meserie pe care a păstrat-o apoi tot restul vieții, preferind-o altor posturi mai bune pe care le-ar fi putut avea; ar fi putut bunăoară avea un post de secretar la *Journal des Savants*, din Paris, sau de bibliotecar la Geneva; el a refuzat însă ambele aceste posturi, pentrucă i-ar fi mărginit libertatea. Câte curiozități poate să prezinte viața profesională a filosofilor, ne-o arată cazul lui Max Stirner, care a fost mai întâi profesor de liceu, apoi negustor de lapte și în sfârșit samsar.

Dar, să aruncăm o privire și asupra celorlalte aspecte ale

vieţii practice, şi să examinăm atitudinea filosofilor faţă de ele. In mod normal, după grija unei profesiuni, care corespunde instinctului fundamental al conservării existenţei, preocuparea de căpetenie a oamenilor este întemeierea unei familii, care corespunde instinctului fundamental al propagării speciei. Herzberg susţine că şi din acest punct de vedere, filosofii se depărtează de normal. Cei mai mulţi dintr'înşii rămân necăsătoriţi. Pe când la oamenii obicinuiţi, după datele statistice, procentul bărbaţilor, trecuţi de 40 de ani, cari au rămas neînsuraţi, este numai de 10%, la filosofi acest procent e de 50%. Din 30 de cazuri, ale filosofilor de căpetenie, a căror viaţă a cercetat-o Herzberg, în 15 căsătoria a lipsit. Mai mult încă, unii filosofi au luat chiar o atitudine ostilă faţă de această instituţie socială, ca Schopenhauer, sau batjocoritoare, ca Nietzsche. Iată, bunăoară, ce zice acesta din urmă: «Ce filosof mare a fost până acum căsătorit? Heraclit, Platon, Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant, Schopenhauer, n'au fost; mai mult încă, nici măcar nu ni-i putem închipui însuraţi. Un filosof căsătorit este un personaj de comedie; aceasta e părerea mea. Iar Socrat, care a făcut excepţie, răutăciosul Socrat, s'a însurat, pe cât se pare, în mod ironic, anume ca să dovedească acest principiu». (Zur Genealogie der Moral, 3 Abt., 7).

Ceea ce pare a da oarecare îndreptăţire cuvintelor lui Nietzsche, e faptul că, din puţinii filosofi căsătoriţi, nu puţini au dus-o rău în viaţa lor conjugală şi unii s'au despărţit. E cunoscut, bunăoară, cazul lui Auguste Comte, la care am putea adăoga şi cazul lui Max Stirner. Ceea ce isbeşte mai ales, e că, pe când la oamenii obişnuiţi procentul celor divorţaţi, faţă de cei căsătoriţi, rămâne sub 1%, la filosofi acest procent se apropie de 14%.

Un alt aspect al vieţii practice e sociabilitatea. După definiţia cunoscută a lui Aristot, omul este un animal sociabil. Iar unii biologi moderni cred că oamenii descind din animale deprinse a trăi în societăţi. Printre mamifere, spiritul gregar e mai ales vizibil la oi, care, nu numai că trăiesc în turme, dar nu se simt bine decât numai când se înghesuiesc unele într'altele. Tot aşa, oamenii obicinuiţi nu se simt bine decât când se adună unii cu alţii. Relaţiile sociale formează, după satisfacerea nevoilor organice fundamentale, preocuparea lor de căpetenie. Acestei preocupări îi corespunde întocmirea curentă a vieţii sociale, cu formele ei cunoscute, menite să adune pe oameni laolaltă: vizite, recepţii, ceaiuri, dineuri, serate, baluri, etc. La filosofi, nevoia relaţiilor sociale

pare a fi foarte redusă. Mulţi dintr'înşii au trăit, nu numai retraşi, dar şi mai mult singuri. Descartes bunăoară mergea până acolo în cât se ascundea, literalmente, din când în când; în tinereţe, s'a ascuns o primă dată într'o mică localitate de lângă Paris, unde prietenii nu l-au putut descoperi, după câtva timp, decât cu mare greutate, din cauza precauţiilor pe care le luase; mai târziu, în Olanda, îşi schimba mereu reşedinţa, pentru ca să nu devină prea cunoscută, o alegea adesea la ţară, iar adresa n'o trimitea decât unui prieten discret, prin care îşi purta corespondenţa ştiinţifică. Precum se ştie, deviza lui era: qui bene latuit, bene vixit. Tot aşa de retras a trăit Spinoza; după expresia plastică a unuia din biografii săi, el şi-a petrecut viaţa «înmormântându-se» în odaia sa de lucru. Locke, deşi deprins cu lumea şi considerat de toţi ca un «gentleman» în toată puterea cuvântului, zicea singur despre sine însuşi că era de un temperament sfios, din care cauză a făcut puţine cunoştinţe, în viaţă, şi adopta întru totul deviza lui Descartes. Malebranche a trăit peste 50 de ani, în Oratoriu, în cea mai adâncă retragere. Rousseau a făcut de atâtea ori, în operele sale, apologia singurătăţii în mijlocul naturii, încât nu mai încape nicio îndoială că era stăpânit de aceeaşi nevoie de a trăi departe de lume. Schelling mărturisea, într'o scrisoare, pe care a scris-o pe la 30 de ani, o tendinţă din ce în ce mai pronunţată, nu numai către o viaţă retrasă, dar şi către o viaţă ascunsă; «dacă ar atârna de mine, zicea el însuşi, aş dori ca numele meu să nu mai fie pronunţat de nimeni». Stuart Mill, deşi sociabil, evita societatea; în Autobiografia sa zicea că societatea, aşa cum se înfăţişează în Anglia, e un lucru aşa de «gol», chiar şi pentru aceia care o fac să fie aşa cum este, încât pare evident că ei înşişi o caută pentru orice alt motiv, afară de acela al plăcerii. Cea mai crudă expresie însă a dat-o nevoii sale de singurătate Nietzsche: «să trăiesc cu oamenii, îmi este cu neputinţă; nu pot să spun, cât de bine îmi face izolarea». Când i s'a anunţat odată o vizită, în sihăstria sa de la Sils-Maria din Engadina, a fost cuprins de o astfel de mânie, în cât a scris: «dacă nu pot să-mi asigur, de acum înainte, retragerea, o să părăsesc Europa, pentru multă vreme; o jur» (Briefe, II, p. 417, 439, 460).

In sfârşit, la oamenii obicinuiţi, din nevoia de a trăi în legături permanente cu semenii lor, răsare şi interesul pentru interesele lor, — care constituie motorul de căpetenie a ceea ce numim viaţă politică. Şi dacă altă dată, sub vechiul regim ab-

solutist, participarea oamenilor obicinuiţi la această viaţă era excepţională, astăzi ea, ne mai lovindu-se de nicio piedică, dela generalizarea sistemului constituţional încoace, a devenit curentă. Fireşte, în timpurile când şi în ţările unde au trăit cei 30 de filosofi, pe cari i-a luat Herzberg ca material de studiu, n'a putut fi vorba, decât rar, de viaţă constituţională. Totuşi, chiar şi în împrejurările, mai puţin prielnice, în care au trăit cei mai mulţi din acei filosofi, nu le-ar fi lipsit totdeauna putinţa să ia parte la viaţa politică; cu vaza de care se bucurau, le-ar fi fost chiar, uneori, foarte uşor. Cu foarte puţine excepţii însă, ei n'au făcut-o. Iar în cazurile excepţionale, în care au făcut-o, sau n'au avut succes, ca şi când n'ar fi fost proprii pentru îndeletnicirile politice, sau le-au abandonat ei înşişi, destul de repede, ca şi când n'ar fi găsit într'însele nicio mulţumire. Bacon a fost unul din membrii bine văzuţi ai parlamentului englez, de pe acea vreme; ca lord cancelar însă, n'a avut succes; ba dimpotrivă, şi-a terminat cariera politică destul de urât. Locke a exercitat câteva funcţiuni politice, dar le-a părăsit după puţin timp şi, se zice, aşa de desgustat, încât voia chiar să părăsească Anglia. Hume a fost secretar de ambasadă şi subsecretar de stat; deşi a făcut însă, în amândouă aceste situaţii, o figură destul de bună, nu le-a păstrat decât scurtă vreme. Stuart Mill a fost, în sfârşit, trei ani membru al Camerei Comunelor şi şi-a atras stima generală prin discursurile sale substanţiale şi măsurate; dar, la alegerile următoare, — la care, ca şi la cele precedente, nu candidase decât cedând insistenţelor repetate ale prietenilor săi, — a căzut.

Afară de această participare, atât de redusă, a patru dintre filosofii de căpetenie, la viaţa politică, n'am mai avea de menţionat decât stăruinţele lui Platon pe lângă Dionisie, tiranul Siracusei, şi pe lângă fiul său, ca să introducă în statul lor o constituţie întemeiată pe principiile filosofice pe care le preconiza el, stăruinţele lui Aristot pe lângă Alexandru cel Mare de a nu pune pe aceeaşi linie, în Statul pe care îl crease, pe Greci şi pe barbari, şi planurile de politică externă pe care Leibniz le recomanda diferiţilor suverani ai timpului său. Această participare indirectă la vieaţa politică, a acestor trei filosofi, n'a avut însă niciun succes. Ar mai rămânea, în sfârşit, de menţionat, însufleţirea lui Kant pentru revoluţia de la 1789 şi a lui Comte pentru cea de la 1848, — care însă n'au constituit decât o participare ideală la mişcările politice ale timpului lor, nu una efectivă, nici măcar indirectă.

Toţi ceilalţi filosofi s'au ferit să se amestece în trebile politice; unii chiar au recomandat abţinerea, ca o atitudine necesară. Herbart bunăoară susţinea, că omul de cugetare nu trebue să încerce niciodată să lucreze direct asupra timpului său.

Şi din punct de vedere politic, aşa dar, filosofii se depărtează de normal. E vrednic de relevat că Platon, deşi susţinea că lumea trebue să fie condusă de filosofi, recunoştea totuşi puţina chemare sau slaba pornire a lor către indeletnicirile de ordine publică, zicând, în Theetet, că ei nu cunosc niciodată drumul ce duce la *agora*, la palatul de justiţie, la vreun alt edificiu public sau însfârşit la vreun alt loc unde se mai adună lumea. Iar despre sine însuşi, Platon zicea că, atunci când trebuia să vorbească în public, se simţia strein de mulţimea necunoscută căreia trebuia să i se adreseze şi nu putea dispune în libertate de toate mijloacele sale intelectuale.

Din toate aceste constatări, Herzberg trage concluzia că filosofii sunt, în viaţa practică, insuficienţi. Intrebarea ce se ridică mai departe, şi pentru el şi pentru noi, în faţa acestei concluzii, este: cum se explică această insuficienţă? Sunt oare mijloacele intelectuale, care le lipsesc filosofilor? Nu, de sigur, zice Herzberg însuşi. Ei sunt capabili să studieze şi să deslege, în felul lor, probleme mai grele decât acelea ale vieţii practice. Nu mai încape îndoială, că problemele generale ale lumii, de care se ocupă filosofia, sunt mai complicate şi mai vaste decât cele pe care le ridică dinaintea oamenilor cursul obicinuit al vieţii. Le lipseşte, atunci, filosofilor, interesul pentru viaţa practică? Nu, de asemenea, crede Herzberg. Pe când însă capacitatea intelectuală a filosofilor o dovedeşte însăşi natura problemelor cu care se îndeletnicesc, şi operele pe care le scriu asupră-le, interesul lor pentru viaţa practică nu rezultă nicidecum din slaba lor participare la această viaţă, ci trebue stabilit în deosebi, la lumina faptelor. Am văzut, în adevăr, că filosofii, deşi nu ţin să-şi facă o carieră, în aceeaşi măsură ca oamenii obicinuiţi, caută totuşi, şi ei, ocupaţii care să le permită să trăiască. Unii chiar au avut dorinţa să-şi facă o profesiune din filosofie, solicitând posturi în învăţământul public al ţărilor respective. Tot aşa, unii filosofi au căutat să întemeieze o familie. Kant bunăoară, ca să citez exemplul la care ne-am fi aşteptat mai puţin, a voit să se însoare în două rânduri; a doua oară chiar,

proectul său s'ar fi realizat de sigur, dacă n'ar fi întârziat peste măsură; el a reflectat atât de mult, înainte de a-şi face propunerea, încât femeia la care se gândia s'a angajat în altă direcţie. Chiar şi Nietzsche, care zicea că filosofii căsătoriţi sunt personagii de comedie, a avut dorinţa, foarte vie, să se însoare; dovadă sunt scrisorile sale, în care e vorba de mai multe ori de proiectele sale matrimoniale. Iar unii filosofi au avut cel puţin un surogat al vieţii de familie: o legătură nelegitimă. Aşa au fost Augustin, Descartes, Rousseau. Că filosofii pot să iubească, cu pasiune chiar, au arătat-o tocmai aceia care s'ar fi părut că nu dădeau nicio atenţie sentimentului, adică pozitiviştii, — Comte bunăoară, care a iubit pe Clotilde de Vaux, consacrându-i după moarte un cult mistic, şi Stuart Mill, care a iubit 20 de ani o femeie măritată, cu toată probitatea de atitudine a unei naturi profund oneste, şi a luat-o de soţie, la 45 de ani trecuţi, după moartea bărbatului ei.

In ce priveşte sociabilitatea, dacă e sigur că filosofii au trăit, în marea lor majoritate, foarte retraşi, nu se poate totuşi afirma că le-a lipsit dorinţa de a găsi o societate potrivită cu ei. Nicăieri nu apare mai violentă această dorinţă ca la Rousseau, la Schopenhauer şi la Nietzsche. Cel dintâiu zicea, în «Rêveries d'un promeneur solitaire», vorbind de sine însuşi: «Cel mai sociabil şi mai afectuos dintre oameni a fost alungat de ei din mijlocul lor, printr'o hotărîre unanimă. Ei au chibzuit, în rafinarea urii lor, ce chin ar lovi mai grozav inima mea, atât de simţitoare, şi au rupt fără milă legăturile ce mă uneau cu ei». Iar, într'o scrisoare către M-me de Luxembourg exclama: «Mi-am istovit viaţa, căutând în zadar prietenii durabile» (Lettres, vol. II, p. 359). Tot aşa, Schopenhauer se plângea că s'a simţit toată viaţa grozav de singur şi a oftat totdeauna din adâncul inimii, zicând în zadar: «daţi-mi odată un om!». Nietzsche, de asemenea, scria: «Trebue să fie de sigur o cauză, pentru care îmi lipsesc oamenii potriviţi cu mine. Şi ar fi ridicul pentru un filosof, dacă ar cere să fie altfel. Totuşi, nu poate muri, în mine, nostalgica dorinţă ca acest caz norocos, oricât ar fi de extraordinar, să se întâmple odată; e îngrozitor să fie cineva aşa de singur». Intr'o altă scrisoare, în sfârşit, se lamenta, dezolat: «Şapte ani de singurătate au trecut acum. In fond, eu nu sunt nici decum făcut pentru izolare. Şi fiindcă, de acum înainte, nu văd, cum aş mai putea scăpa de o asemenea situaţie, mă apucă, mai în fiecare săptămână, o astfel de silă de vieaţă, că mă simt bolnav». (Briefe, II, p. 629, 650).

E, în sfârşit, curios şi caracteristic faptul, că cei mai mulţi din filosofi cari n'au luat nicidecum parte la viaţa politică, au scris totuşi lucrări, mai mult sau mai puţin întinse, asupra problemelor ei. Aşa au fost Hobbes, Spinoza, Rousseau, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Herbart, Schopenhauer, Stirner, Spencer, Hartmann, Nietzsche. Iar din cei ce au luat parte numai indirect, sau numai în mod ideal, la viaţa politică, prin sfaturi date promotorilor ei, unii au scris lucrări care au făcut epocă. Aşa au fost Platon, Aristot şi Comte. Nu se poate dar zice că filosofilor, cari n'au luat parte nicidecum sau cari au luat parte numai indirect la viaţa politică, le-a lipsit interesul pentru ea. Acest interes a luat chiar, la unii dintr'înşii, forma unei adevărate pasiuni. Platon bunăoară ar fi voit, în tinereţe, să intre în serviciul Statului atenian, — ceea ce i-ar fi fost cu atât mai uşor, cu cât Critias, şeful celor 30 de tirani, era vărul mamei sale. Administraţia lor însă, atât de arbitrară şi de destrăbălată, l-a desgustat adânc. Tot atât desgust i-a inspirat şi democraţia ce a urmat tiraniei lor, şi care a condamnat la moarte pe Socrat, dascălul său venerat. Mai târziu însă a făcut sforţări mari să-şi realizeze ideile aiurea. A intreprins, în trei rânduri, călătoria, lungă pe atunci, până în Sicilia, şi a făcut tot posibilul să câştige pentru ideile sale pe Dionisie cel bătrân, tiranul din Siracusa, mai întâi, şi apoi pe succesorul său, Dionisie cel tânăr. E vrednic de relevat faptul că, deşi prima încercare i-a atras destule neplăceri personale şi i-a pus chiar în primejdie libertatea, Platon n'a pregetat să mai încerce încă, în două rânduri, — ceea ce vădeşte, nu numai un interes intensiv, dar o adevărată pasiune, pentru experienţa politică pe care voia s'o facă.

Constatările de acest fel dau insuficienţei practice a filosofilor o înfăţişare enigmatică. Este bunăoară o enigmă psihologică incapacitatea lui Nietzsche de a se bucura de viaţa socială, când se simţia împins cu atâta putere către ea. Este o enigmă psihologică abţinerea lui Platon de a lua parte la viaţa politică a patriei sale, — când interesul lui pentru structura politică a statelor era atât de intens. Şi este, în general, o enigmă psihologică să vedem că, la filosofi, pornirile afective cele mai puternice nu duc, precum ar fi natural, la acţiune, ci dimpotrivă îndepărtează de ea.

Această enigmă, după Herzberg, nu poate avea decât o deslegare. Pornirile fundamentale ale naturii omeneşti, care am văzut

că sunt, la filosofi, foarte puternice, nu duc, la ei, ca la ceilalţi oameni, la acţiune, fiindcă se lovesc de inhibiţii, tot atât de puternice.

Am văzut, în prima parte a acestui capitol, cari sunt, în viaţa sufletească a oamenilor, factorii inhibitorii. Ne rămâne să vedem, în capitolul următor, ce pune în mişcare aceşti factori şi ce le dă o atât de mare intensitate, în viaţa sufletească a filosofilor.

CAP. III.

POSTULATE ORGANICE

NIVELUL SENSIBILITĂŢII

Ne-am oprit, în capitolul precedent, la constatarea că viaţa sufletească a filosofilor constitue o enigmă. Deşi pornirile fundamentale ale naturii omeneşti sunt la ei deosebit de puternice, ele nu duc totuşi, ca la oamenii obicinuiţi, la acţiune. Filosofii rămân, în viaţa practică, inactivi. Şi psihologul german Herzberg susţine, cum am văzut, că această enigmă nu poate avea decât o singură deslegare. La filosofi, factorii inhibitorii, pe cari i-am trecut în revistă, sunt deosebit de puternici, — ceea ce face ca, la ei, acţiunea să fie, din punct de vedere practic, mult mai redusă ca la oamenii obicinuiţi, sau chiar, uneori, cu desăvârşire nulă.

Ca să întemeieze această ipoteză, Herzberg examinează din nou vieţile filosofilor de căpetenie şi descoperă, la mai toţi, inhibiţii foarte puternice. Socrat, bunăoară, pomeneşte adesea, când ia cuvântul în dialogurile lui Platon, de aşa numitul său «demon», — care nu era altceva decât o «voce interioară». E caracteristic însă că această voce nu-i da niciodată îndemnuri pozitive, ci totdeauna — şi numai — îndemnuri negative; nu-l împingea adică niciodată — ci îl opria totdeauna — să facă ceva. In «Apologie» de pildă, Socrat ne povesteşte el însuşi că acest «semn divin» l-a călăuzit totdeauna, încă din copilărie, şi adaogă: «este o voce care se face auzită numai spre a mă desfătui, spre a mă opri să realizez ceea ce îmi propun; niciodată însă ea nu-mi aduce un îndemn la acţiune; aceasta este ceea ce mă ţine departe de viaţa publică». In dialogul despre Stat adaogă apoi: «totdeauna mă opreşte (— vocea interioară de care e vorba) într'o acţiune pe care tocmai voiesc s'o îndeplinesc». Iar în celelalte dialoguri, — în Fe-

dru, în Euthydem, în Theetet, în Alcibiade, — ne citează diferite cazuri concrete, în care vocea interioară l-a împiedicat să facă, în anumite împrejurări, anumite lucruri. Acele lucruri însă, n'aveau nimic reprobabil, din punct de vedere etic. Vocea interioară, de care e vorba, nu era prin urmare un comandament al conştiinţei morale. Tot aşa, interdicţiile ei nu erau însoţite de argumente; ea nu era adică un comandament al raţiunii logice. Nici nu era, cum ar fi înclinaţi să creadă unii din comentatorii lui Platon, — Apelt bunăoară, în traducerea lui Theetet (observarea 13), — o formă a tactului, adică a sentimentului a ceea ce era potrivit sau nu, pentru filosof, într'o împrejurare dată. Ca atare, vocea interioară ar fi trebuit, după cazuri, să-i dea şi îndemnuri pozitive, să-i recomande adică, uneori, să facă anumite lucruri, — ceea ce, după mărturia lui Socrat, nu se întâmpla niciodată. Herzberg crede, aşa dar, că vocea interioară a filosofului grec era pur şi simplu o inhibiţie, ce se întemeia pe experienţele sale anterioare, devenite inconştiente, — din care cauză rămânea totdeauna fără motive conştiente. Şi fiindcă Socrat mărturisia singur, că urma totdeauna vocea sa interioară, Herzberg susţine că el era un om cu inhibiţii foarte puternice, de vreme ce acţiunea lor era atât de irezistibilă, — şi găseşte o confirmare în faptul că filosoful era, după tradiţie, de un temperament melancolic. Căci, după părerea lui Herzberg, veseli ar fi numai oamenii ale căror porniri naturale se desfăşură în voie, neîmpiedicate de nimic. Aceia, ale căror avânturi sunt vecinic oprite de inhibiţii, nu pot fi decât melancolici.

Constatând apoi, că Platon era şi el melancolic, Herzberg susţine că el a trebuit să sufere de inhibiţii. Iar confirmarea i-o dă faptul că întemeietorul Academiei era foarte prudent, era chiar fricos. El se străduia bunoară să-şi ascundă, cu cea mai mare grijă, faţă de oamenii streini şi mai ales faţă de oamenii din popor, părerile asupra zeilor. In manifestările sale exterioare se ţinea, riguros, de religia tradiţională, iar în dialogul despre Legi recomanda cu stăruinţă, dacă nu cu căldură, vechiul cult politeist. Aceeaşi prudenţă excesivă era, de asemenea, ceea ce îl ţinea departe de viaţa politică, precum ne încredinţează câteva cuvinte ale sale din Dialogul despre Stat. «Omul politic, zice Platon în acest dialog, este ca un nenorocit, care ar fi nemerit printre fiarele sălbatice şi, fiindcă nici nu se poate asocia la pornirile lor scelerate, nici nu poate să le reziste, singur, e condamnat să găsească un grabnic sfârşit; cine ia în consideraţie această primejdie, stă, modest,

la o parte şi se ocupă numai de trebile sale personale, ba chiar caută să se pună la adăpost, ca atunci când vine furtuna, când se ridică vârtejul de praf şi ploaia cade în şiroaie».

Dela Aristot ne-a rămas, cum ziceam la început, afirmarea celebră, că toţi oamenii de geniu sunt melancolici. E mai mult de cât probabil că această afirmare se întemeia, în primul rând, pe experienţa personală a celui ce a formulat-o — sau cel puţin, întru cât filosoful de care vorbim avea un spirit destul de obiectiv, *şi* pe această experienţă. Altfel, ar trebui să presupunem că Aristot se exclude pe sine însuşi dintre oamenii de geniu, — ceea ce nu e probabil. Dacă însă a fost şi el melancolic, trebuie, după Herzberg, să presupunem că a suferit şi el de inhibiţii, ca şi predecesorii săi.

Augustin povestea, în Confesiunile sale, că, după ce a păşit pragul maturităţii, a trecut printr'o criză sufletească, ce se caracteriza printr'o teamă crescândă de a duce mai departe viaţa, frământată de atâtea patimi lumeşti, pe care o dusese până atunci. Criza nu s'a terminat decât printr'o adevărată furtună, intelectuală şi afectivă, în timpul căreia a luat hotărârea să renunţe, deplin şi definitiv, la pornirile sale sensuale şi la îndeletnicirile sale profesionale, retrăgându-se cu totul din lume, spre a-şi întrebuinţa toate puterile numai ca să întărească, în sine însuşi, şi să propovăduiască, prin scris, şi altora, credinţa cea adevărată, la care ajunsese în sfârşit. De ce se temea însă Augustin, în criza sufletească prin care trecuse? De soarta ce îl putea aştepta în viaţa viitoare. De când începuse a înclina către creştinism, ascultând predicile lui Ambrosius, episcopul creştinilor din Mediolanum, se trezise în sufletul său o grijă, care încetul cu încetul s'a prefăcut în teamă, şi a luat, ca atare, proporţii din ce în ce mai mari. Teama însă, am văzut că este un factor inhibitoriu din cele mai puternice. Cu câtă intensitate a lucrat acest factor inhibitoriu în viaţa sufletească a lui Augustin, ne-o arată întinderea şi adâncimea efectelor pe care le-a produs, şi care au constat în renunţarea, deplină şi definitivă, la viaţa lumească.

Giordano Bruno avea adesea, încă din tinereţe, accese, nu numai de melancolie, dar de o tristeţe atât de adâncă, încât mergea până la desgust de viaţă, până la nostalgia morţii. Unul din biografii săi de astăzi, Aloys Riehl, susţine, pe baza câtorva probe documentare, că filosoful, a cărui viaţă a fost atât de agitată, a dus de timpuriu «dorul patului de odihnă sigură şi de linişte veci-

nică a morţii»[1]. Tristeţea însă este de asemenea un factor inhibitoriu, — nu atât de puternic ca teama, ce poate merge până la paralizarea oricărei activităţi, dar care, totuşi, luând omului orice avânt, îl face să renunţe la multe, mărginindu-i participarea la viaţa practică.

Descartes a trecut şi el, ca şi Augustin, printr'o criză sufletească destul de accentuată, ce se caracteriza, după biografii săi, prin nelinişte, teamă, tristeţe, — stări afective turburătoare, care nu-i făceau numai imposibilă activitatea, în timpul zilei, dar impietau şi asupra timpului său de odihnă, dându-i, noaptea, visuri urâte. Un moment s'a părut că spiritul său, spre a ieşi din acest impas, se orienta în spre misticism. Rezultatul final însă a fost că şi-a găsit scăparea în retragerea din lume şi în cultivarea exclusivă a filosofiei. Precum am văzut, el n'a renunţat numai la orice îndeletnicire practică, dar şi, aproape, la orice contact cu oamenii, trăind în singurătate, cu gândurile sale. Chiar şi în această retragere însă l-a urmărit teama de a nu intra cumva în conflict cu autorităţile, mai ales cu cele religioase, din cauza ideilor pe care le punea pe hârtie. Se ştie că el voia să publice întâi o lucrare mai întinsă asupra modului cum a luat naştere lumea, — în care, între altele, explica geneza sistemului solar prin teoria vârtejurilor cosmice. Ştirea condamnării lui Galilei însă l-a făcut să renunţe la acest plan. A publicat dar mai întâi inofensivul Discurs asupra metodei, iar mai târziu, când a publicat Principiile filosofiei, a luat toate precauţiile, ca ideile sale cosmologice să se înfăţişeze ca simple ipoteze, pe care nici el nu le lua tocmai în serios. Şi la Descartes, aşa dar, factorii inhibitorii au jucat un rol însemnat, atât în orientarea iniţială, cât şi în desfăşurarea ulterioară a vieţii lui.

Aceeaşi prudenţă, aceeaşi teamă chiar, când e vorba de publicarea operelor lor, o găsim la mulţi alţi filosofi. Locke, bunăoară, nu s'a hotărât să-şi publice «Incercarea asupra intelectului omenesc» decât la vârsta de 57—58 de ani. Spinoza n'a publicat, în timpul cât a trăit, decât «Tractatul teologico-politic»; opera sa capitală «Etica» a fost tipărită de prieteni după moartea lui, şi nesocotindu-i-se voinţa ca ea să apară fără numele autorului. Hume, după propria sa expresie, şi-a «castrat» singur opera, spre a nu atinge prea mult prejudecăţile timpului; fără această operaţie prealabilă, zice el însuşi, «n'aş fi îndrăznit s'o dau la tipar»; şi a-

---

[1]) Aloys Riehl, Giordano Bruno, 2 Aufl. 1900, p. 55.

daogă: «e o laşitate, pe care o blamez, eu însumi» (Thomsen, David Hume, p. 39). Cu toată această metodă, pe care a practicat-o în mod constant, faţă de toate operele pe care le-a publicat în viaţă, Hume n'a cutezat totuşi să publice el însuşi pe cea din urmă dintr'însele, adică «Dialogurile asupra religiei naturale», — deşi, cum zicea singur, «nimic nu s'a scris cu mai multă prudenţă şi cu mai mult şiretenie». (ibid. p. 147). De timiditatea sa excesivă chiar şi faţă de femei, Hume râdea singur ori de câte ori avea ocazia. «Eu sunt, scria el odată în tinereţe, un curtezan care nu nelinişteşte nici pe mamele fetelor, nici pe bărbaţii femeilor măritate» (ibid. p. 295).

Mai vizibile însă ca oriunde sunt inhibiţiile, fiindcă ni le povesteşte el însuşi, la Rousseau. Ele l-au chinuit încă din copilărie. Confesiunile sale ne arată cum, pe vremea când era la şcoală, ieşind, ca toţi copiii, să-şi cumpere bomboane, prăjituri sau fructe, se întorcea îndărăt cu mâinile goale, din cauza timidităţii. Când ajungea la cofetărie, vedea la tejghea două vânzătoare, care i se părea că râdeau de el, şi nu mai îndrăznea să intre. Când se apropia de taraba negustorului de fructe, vedea doi tineri care îl observau, şi se jena să cumpere perele după care jinduia. Şi, generalizând aceste cazuri particulare, Rousseau însuşi zicea: «In toţi trecătorii vedem cunoscuţi, pretutindeni mă simţiam intimidat, pretutindeni eram oprit de cine ştie ce piedică... Dorinţa îmi creştea cu sfiala, şi în cele din urmă mă întorceam acasă ca un nebun, mistuit de poftă». (Confessions, vol. I, p. 57). Mai târziu, timiditatea iniţială s'a complicat la Rousseau cu o anxietate, care i-a îngreuiat considerabil contactul cu oamenii. Iată propriile lui mărturisiri: «Totul mă intimidează... O muscă ce sboară pe dinainte-mi mă umple de teamă. Un cuvânt pe care trebue să-l spun, o mişcare pe care trebuie s'o fac, găsesc o opoziţie îndărătnică în inerţia mea. Frica şi ruşinea mă stăpânesc atât de mult, încât aş vrea să fug de ochii tuturor oamenilor. Când trebuie să lucrez, nu ştiu cum să încep; când trebue să vorbesc, nu ştiu ce să spun; când cineva mă priveşte, mă simt demontat» (ibid. I. p. 59). Până unde putea să meargă această anxietate, ne-o arată faptul că, atunci când prietenii îi aranjaseră o audienţă la rege, care voia să-i acorde o pensiune, Rousseau, deşi se găsia într'o situaţie materială destul de grea, a preferat să fugă,—adică să plece într'o călătorie ad-hoc,—pentru ca absenţa sa să zădărnicească totul. El însuşi sublinia pasivitatea practică la care îl condamna structura sa sufletească, mai ales în perioadele de depresiune morală, prin care trecea adesea: «m'am

deprins astfel să vegetez,... să nu dorm, — să gândesc în loc de a lucra». (ibid. I. p. 321). A gândi în loc de a lucra este în adevăr efectul, pe care, după Herzberg, îl produc de regulă inhibiţiile.

Asemenea inhibiţii mai găseşte Herzberg, mai departe, la Kant, Hegel, Herbart, Schopenhauer, Comte, Stuart Mill, Stirner, Spencer, Fechner, Nietzsche. Nu-l putem însă urmări, pas cu pas, şi până la sfârşit, în această analiză, care, pentru el, urmăreşte scopul să-i dovedească teza. Noi ne mărginim să-i ilustrăm numai argumentarea, prin câteva exemple, fiindcă nu putem da cercetării noastre proporţii mai mari.

Aşa dar, după Herzberg, filosofii, deşi au porniri afective puternice, sunt împiedicaţi să ajungă la acţiune de factori inhibitorii tot atât de puternici. Şi analiza de până acum a avut să ne arate realitatea acţiunii acestor factori inhibitorii, în viaţa sufletească a celor mai mulţi filosofi.

Am văzut însă, în capitolul precedent, că factorii inhibitorii intră în mecanismul normal al vieţii sufleteşti. Ei există şi lucrează la toţi oamenii, deopotrivă. Ceea ce deosebeşte dar pe filosofi, din acest punct de vedere, de oamenii obicinuiţi, e numai faptul că, la ei, factorii inhibitorii lucrează mai intensiv. Şi întrebarea ce se ridică dinaintea noastră este: cum se explică acest fapt?

Răspunsul la această întrebare e foarte uşor, dacă ne aducem aminte de cele ce am văzut în capitolul precedent. Am zis atunci, că factorii inhibitorii, toţi fără deosebire, sunt mai întâi creaţi, şi apoi, odată ce s'au format, puşi mai departe în joc, de experienţele vieţii. Aceste experienţe ne arată, că acţiunile, la care ne împing pornirile fundamentale ale naturii noastre, nu ne dau totdeauna satisfacţia pe care o urmărim printr'însele. Dimpotrivă, ele ne impun, destul de adesea, neplăceri, mai mult sau mai puţin mari. Constatarea acestor neplăceri, mai întâi, şi apoi amintirea lor, ne împiedică, cu vremea, să ne mai lăsăm orbeşte, în voia pornirilor fundamentale ale naturii noastre, ne opresc, cu alte cuvinte, să trecem imediat, sub presiunea lor, la acţiune, — şi uneori, când în amintirile noastre nu găsim numai neplăceri, ci şi suferinţe sau chiar dureri, ne silesc să renunţăm cu desăvârşire la ea.

Mecanismul psihologic al inhibiţiilor nu poate fi, la filosofi, decât tot acesta. Singura deosebire ce se poate afirma, între ei şi oamenii obicinuiţi, priveşte, cum am zis, numai intensitatea cu care lucrează acest mecanism şi proporţiile rezultatelor la care

duce, la unii şi la alţii. Herzberg susţine anume că, la filosofi, mecanismul inhibiţiilor lucrează cu mai multă putere şi produce efecte mai mari decât la oamenii obicinuiţi. Iar explicarea acestei deosebiri este, după el, foarte simplă. Ceea ce deslănţueşte mecanismul inhibiţiilor, în toate cazurile, fără excepţie, sunt reacţiunile sensibilităţii, în faţa experienţelor vieţii. Când un om, urmând îndemnul uneia sau alteia din nevoile sale organice, trece imediat la acţiune, — dacă acţiunea sa nu-şi atinge scopul şi nu-i dă satisfacţia pe care o aşteaptă dela ea, — atunci, sensibilitatea sa reacţionează. Reacţiunea poate să constea, în cel mai bun caz, într'un sentiment fugitiv de nemulţumire sau de neplăcere; dar poate să constea, în cazul cel mai rău, în suferinţe mai mari sau chiar în dureri, ce persistă mai mult. Amintirea acestor urmări ale acţiunilor precipitate îngreuiază apoi, în cazurile analoage, trecerea imediată la acţiune, o întârzie adică sau, când urmările de care e vorba au fost excesiv de penibile, o împiedică cu desăvârşire.

Dacă dar mecanismul inhibiţiilor e pus în joc de reacţiunile sensibilităţii în faţa experienţelor vieţii, se înţelege fără greutate că, cu cât aceste reacţiuni sunt mai numeroase şi mai vii, cu atât mecanismul de care vorbim lucrează mai mult şi mai intens, producând efecte mai considerabile. Ceea ce presupune, evident, ca condiţie primordială, o sensibilitate mai desvoltată. Numai o sensibilitate mai desvoltată poate reacţiona mai uşor, mai des şi mai viu, la orice atingere din afară.

Ca să ne arate cum o sensibilitate excesivă poate să abată în adevăr pe oameni dela orişice acţiune, Herzberg ne citează vechia legendă a lui Buddha, care ne înfăţişează acest mecanism sufletesc mărit de fantezia poetică, aşa încât îl poate înţelege orişicine, fără nicio greutate.

Buddha era un prinţ de sânge regal şi purta numele de Bodhisattva. Când a ajuns la adolescenţă, ieşind odată să se plimbe prin grădinile palatului părintesc, care, în acea zi de sărbătoare, erau pline de lume, a văzut din întâmplare un bătrân gârbovit, care mergea cu greutate, sprijinindu-se pe un toiag, şi se oprea mereu, ca să răsufle. Penibil impresionat, tânărul prinţ a întrebat pe însoţitorul său ce însemna acea apariţie. Iar însoţitorul i-a răspuns, că e soarta inevitabilă a tuturor ca, cu înaintarea în viaţă, să decadă, dela o vreme, încetul cu încetul, până la starea omului pe care l-a văzut, şi că aceasta constituie bătrâneţea. Ingrozit, Bod-

hisattva n'a mai găsit nicio plăcere să contemple florile minunate ale grădinilor, aleele împodobite cu statui, oamenii în haine de sărbătoare, ci, întorcându-se acasă, s'a închis în apartamentul său, cuprins de o adâncă melancolie. Ca să-l distreze, tatăl său, după câtva timp, l-a îndemnat să mai facă o plimbare. Atunci însă i-a ieşit înainte un bolnav, care, deşi tânăr, era aşa de slăbit, că nu mai putea merge singur, şi era dus, aproape, pe braţe, de alţii. Interesându-se de această nouă apariţie neaşteptată, însoţitorul i-a spus că soarta aceasta poate lovi pe orice om, în orice clipă, şi poate preface pe tânărul cel mai plin de vigoare şi de veselie, într'o fiinţă nenorocită, sleită de puteri şi chinuită de dureri. Adânc impresionat, prinţul s'a întors din nou acasă, şi melancolia i s'a agravat, făcându-l să-şi piardă şi mai mult din interesul pentru viaţa obicinuită. In sfârşit, după stăruinţele tatălui său, Bodhisattva s'a mai dus, încă odată, la plimbare. Atunci însă a întâlnit un cortegiu funebru; un om, care murise, era dus să fie ars. Ingrozit de vederea cadavrului, desfigurat şi înţepenit, prinţul a cerut lămuriri. Şi când însoţitorul i-a arătat ce este moartea, făcându-l să înţeleagă fatalitatea ei, căreia niciun om, oricât ar fi de bogat şi de puternic, nu i se poate sustrage, Bodhisattva, cu răsuflarea tăiată de o emoţie extraordinară, s'a întors pentru ultima dată acasă, pentru ca, renunţând apoi la tot ce-i oferea viaţa sa de prinţ regal, să se retragă în singurătatea munţilor şi a pădurilor, unde voia să reflecteze neturburat la mizeriile lumii şi la modul cum ar putea scăpa oamenii de ele. Această legendă ne arată în adevăr, în chipul cel mai plastic cu putinţă, cum lucrurile cele mai obicinuite, ca bătrâneţea, boala şi moartea, care, ce e drept, nu înveselesc pe nimeni, dar care pe cei mai mulţi oameni îi întristează numai vremelnic, fără să-i împiedice să-şi vadă mai departe de treburi, — pe un tânăr înzestrat cu o sensibilitate excesivă, cum era prinţul Bodhisattva, l-au zguduit atât de adânc, încât l-au alungat, definitiv, din viaţa activă, condamnându-l să trăiască într'o retragere absolută şi să se consacre numai cugetării.

Ajungem astfel la concluzia, că filosofii trebuie să aibă o sensibilitate mai puternică decât oamenii obicinuiţi. Dacă ei, deşi sunt înzestraţi cu porniri organice deosebit de pronunţate, nu urmează totuşi panta naturală ce duce la acţiune, cauza nu poate fi decât că îi opreşte un mecanism inhibitoriu deosebit de activ. Un asemenea mecanism însă nu poate fi întreţinut decât de o sensibilitate deosebit de vie.

Herzberg caută dar să ne arate, trecând din nou în revistă vieţile filosofilor de căpetenie, că ei au avut o sensibilitate mai accentuată decât a oamenilor obicinuiţi, că au fost, cum zice el însuşi, *prea simţitori* (überempfindlich), şi ca atari au fost mai expuşi să aibă neplăceri la orice pas, la orice contact cu lumea. Aşa se explică nemulţumirea, aproape permanentă, a unora dintr'înşii, — a acelora, anume, cari ne-au lăsat mărturisiri scrise asupra vieţii lor afective, — şi poate, precum vom vedea, şi a altora. Augustin, bunăoară, ne povesteşte în Confesiunile sale, că pornirile aprige către scopurile obicinuite ale vieţii, — către câştiguri, onoruri şi plăceri, — de care era atât de stăpânit în tinereţe, îi pricinuiau, la fiecare pas, desamăgiri crude. In împrejurări, in care oamenii obicinuiţi şi-ar fi găsit mulţumirea deplină, el rămânea nesatisfăcut; totdeauna era ceva, un amănunt penibil, care îi strica impresia totală. Cu cât urmărea dar mai cu ardoare bunurile fireşti ale vieţii, cu atât amărăciunea sa creştea. Şi el îşi explica, mai târziu, această incapacitate a sa de a se bucura în adevăr de viaţă, zicând că Dumnezeu îngrijea să nu-i pară nimic destul de dulce, spre a-l abate dela zădărniciile pământeşti şi a-l îndrepta către cele vecinice. La Giordano Bruno, nemulţumirea aceasta lua proporţii mai mari: se transforma, anume, în silă, în desgust de viaţă. Lucrurile obicinuite ale lumii, care atâtor altora le făceau plăcere, lui îi păreau respingătoare. De aceea, îşi dădea singur epitetul caracteristic de «il fastidito» — scârbitul. Rousseau zicea, în Confesiunile sale, că toate nenorocirile i-au fost pricinuite, în viaţă, de inima sa prea simţitoare. El se plângea în deosebi că, din cauza **prea marei sale** sensibilităţi, se descuraja prea repede, la orice dificultate; orice i se părea că îi atinge demnitatea şi îl jignea; la orice pas, în sfârşit, era chinuit de scrupule, iar lucrurile cele mai neînsemnate îi lăsau păreri de rău, care durau multă vreme. De sensibilitatea excesivă a lui Schopenhauer au vorbit toţi biografii săi. Manifestarea ei cea mai vizibilă şi mai penibilă, nu numai pentru el, dar şi pentru alţii, era vecinica sa nemulţumire, aerul său pururea întunecat şi plângerile sale nesfârşite, care îl făceau, în tinereţe mai ales, anevoie de suportat în societate. Chiar şi mama sa i-a pus dela o vreme, ca să-l mai admită la seratele ei, condiţia să renunţe la necontenitele sale lamentaţii asupra prostiei oamenilor şi mizeriilor lumii. El însuşi îşi explica faptul că pesimismul nu rămânea la el o simplă concepţie teoretică, zicând că desvoltarea inteligenţei măreşte la infinit ca-

pacitatea de a suferi a oamenilor, fiindcă le «ascute» sensibilitatea. Spencer releva singur, în Autobiografia sa, cât era de sensibil la orice atingere dureroasă sau chiar numai neplăcută; — şi îndica în acelaşi timp şi efectele inhibitorii ale acestei sensibilităţi excesive. «Nerăbdarea cu care suportam durerile fizice şi morale era de asemenea o trăsătură de caracter, pe care o moştenisem dela tatăl meu. Poate că această repulsiune (pentru orice suferinţă) mă făcea să fiu atât de pacinic. Mă temeam, în tinereţe, de orice luptă, care putea să-mi pricinuiască vreun sentiment dureros». (Autobiografie, tr. germ. I, p. 26). Nietzsche, în sfârşit, era aşa de extraordinar de sensibil, încât scria el însuşi surorii sale, că ar putea să se prăpădească chiar şi numai fiindcă s'ar împiedica de o pietricică... Iar unul din biografii săi, Riehl, zice despre el că simţea, prin simpatie, toate suferinţele altora, chiar şi cele mai ascunse. Nu e dar de mirare, că orice decepţie devenea pentru el tragică. El singur zicea, într'o scrisoare, că desamăgirea pe care i-o pricinuise Wagner şi despărţirea de el «i-au pus în primejdie viaţa», adăogând că «i-au trebuit şase ani ca să se lecuiască de această durere». (Briefe, II, p. 480). Iar în urma unei certe cu prietenul său Rée scria: «Mă prăpădesc. Sufăr cât nu pot spune. Existenţa mi-a devenit insuportabilă». (ibid. II, p. 533).

Din nefericire, nu putem stabili, în mod direct, existenţa unei sensibilităţi atât de excesive decât numai la puţini filosofi, — şi anume la aceia cari ne-au lăsat mărturisiri scrise asupra vieţii lor afective. Altfel, n'am şti-o poate nici despre ei, — întru cât intensitatea cu care simt oamenii nu se vede totdeauna, şi uneori nu se vede nicidecum. Mulţi cred, că o sensibilitate prea vie este un semn de slăbiciune, şi caută s'o ascundă. Sunt bunăoară oameni, cărora li se întâmplă câteodată, la teatru sau la concerte, să fie mişcaţi până la lacrimi, şi cărora le e ruşine să fie văzuţi. Gradul sensibilităţii oamenilor nu se poate constata totdeauna uşor şi direct.

Este însă un fapt, care poate fi utilizat, ca o măsură indirectă a sensibilităţii. E faptul că oamenii bolnavi sau de o constituţie delicată sunt mai sensibili, mult mai sensibili, la toate atingerile împrejurărilor şi la toate dificultăţile vieţii, decât oamenii sănătoşi sau robuşti. Faptul acesta e real, e uşor de constatat, şi găseşte o confirmare curentă în variaţiile sensibilităţii, la fiecare om, când se întâmplă să fie câtva timp bolnav şi se însănătoşeşte apoi; deosebirea, în ceea ce priveşte iritabilitatea, e vizibilă chiar

şi pentru cei ce nu sunt deprinşi să se observe, necum să observe pe alţii.

Intemeiându-se pe acest fapt, Herzberg cercetează cum au stat filosofii din acest punct de vedere şi găseşte că cei mai mulţi dintr'înşii au fost de o constituţie delicată sau chiar au suferit de unele boli cronice. Bacon a fost în copilărie şi a rămas toată viaţa slab şi bolnăvicios; răcea, mai ales, foarte uşor; aceasta i-a şi pus capăt vieţii, în urma unei experienţe, în timpul căreia, servindu-se de zăpadă, a răcit, mai rău ca de obiceiu. Descartes se născuse în aşa de rele condiţii, încât medicii nu credeau că avea să trăiască; ca copil, a avut nevoie de îngrijiri necontenite şi, cu toate că, mai târziu, s'a îndreptat, sănătatea i-a rămas totuşi puţin rezistentă; de aceea nici n'a putut suporta clima suedeză, când s'a dus, chemat de regina Christina, la Stockholm, unde a murit. Locke a suferit toată viaţa de un catar bronchial, care l-a silit chiar să petreacă uneori iarna în sudul Franţei. Spinoza a fost totdeauna slab; în copilărie a fost rachitic; şi a murit, relativ tânăr ,de tuberculoză. Malebranche a suferit toată viaţa de stomac, la care avea probabil un ulcer; alimentaţia îi era penibilă, uneori chiar foarte dureroasă. Rousseau a venit pe lume, cum zicea el însuşi, ca un muribund, în urma unei naşteri foarte grele, şi părinţii săi nu credeau că avea să trăiască; încă din tinereţe a început să sufere de un catar al băşicei, care a devenit apoi cronic şi îl făcea să sufere foarte adesea. Kant era puţin desvoltat şi rău conformat; ca urmări ale rachitismului din copilărie, coloana vertebrală îi era puţin deviată, iar pieptul, prea strâmt, îi era puţin îndoit înlăuntru, ceea ce jena, întru câtva, funcţiunile plămânilor şi ale inimei; el însuşi atribuia uneori acestei cauze ipohondria sa. Comte a avut, în tinereţe, un acces de nebunie şi a petrecut câtva timp într'un azil de alienaţi. Spencer era, în copilărie, aşa de slab, încât părinţii săi au crezut, de mai multe ori, că aveau să-l piardă; a suferit apoi toată viaţa de stomac şi de nervi; avea digestiuni dificile şi nu putea dormi. Fechner a suferit câţiva ani de o neurastenie gravă, cu turburări sensoriale, ce au mers până la pierderea vremelnică a vederii. Hartmann a suferit toată viaţa de un reumatism articular foarte dureros, pe care i l-a pricinuit un tratament de hidroterapie intempestiv al unei afecţiuni a genuchiului. Nietzsche a început să sufere, dela vârsta de 30 de ani, de violente dureri de cap, care l-au chinuit apoi toată viaţa.

Din aceste constatări, Herzberg trage concluzia că filosofii

au trebuit să aibă, toți, o sensibilitate excesivă, chiar când n'au manifestat-o în mod vizibil și n'au mărturisit-o formal, — și că aceasta a fost cauza intensității excepționale cu care au lucrat, în viața lor sufletească, factorii inhibitorii, — îndepărtându-i de îndeletnicirile practice și împingându-i către cugetarea pură.

Această ultimă parte a concluziei lui Herzberg, însă, nu se înțelege dela sine. Dacă o sensibilitate excesivă poate, grație mecanismului inhibițiilor, să îndepărteze pe oameni de viața practică, rezultă oare de aici că trebue să-i împingă numaidecât către cugetare? N'ar fi mai natural ca o asemenea sensibilitate să-i facă să renunțe la tot, — nu numai la acțiune, ci și la cugetare? Căci, la urma urmei, cugetarea, în majoritatea cazurilor cel puțin, nu este nici mai ușoară, nici mai plăcută decât acțiunea.

Ajuns aici, Herzberg recurge la fenomenul transformator al sublimării, pe care trebuie să-l examinăm în capitolul următor.

CAP. IV

RASPÂNTIA SUBLIMĂRII

Am văzut în capitolul precedent că o sensibilitate excesivă poate, prin jocul mecanismului natural al inhibiţiilor, să îndepărteze pe oameni de viaţa practică. Rezultă însă de aici că trebuie să-i împingă numaidecât către o viaţă teoretică? N'ar fi mai firesc să-i facă să renunţe la tot, — nu numai la acţiune ci şi la cugetare?

Nu, răspunde psihologul german, ale cărui idei le-am luat ca bază de discuţie. Dacă mecanismul inhibiţiilor împiedică pornirile fundamentale ale naturii omeneşti să ducă la acţiune, energia lor nu este, prin aceasta, suprimată. Această energie rămâne întreagă şi îşi caută, mai departe, întrebuinţarea. Impiedicată să se descarce în formele obicinuite, ea îşi caută un alt drum şi se îndreptează către un alt scop.

Acest nou scop poate fi, mai întâi, pur şi simplu, un mijloc de a ajunge la scopul cel vechiu, când nu poate fi atins direct şi imediat. Acest caz e cu atât mai frecvent, cu cât nu e produs totdeauna de piedicile subiective, pe care le numim inhibiţii, ci, foarte adesea, de cauze obiective. De cele mai multe ori, pornirile noastre nu pot fi satisfăcute direct şi imediat; energia adică pe care o deslănţuiesc ele nu poate ajunge, pe drumul cel mai scurt, la scopul ei natural. Ea se îndreaptă atunci către un alt scop, care poate să nu pară, la prima vedere, firesc, dar care nu e, în fond, decât un mijloc, pentru realizarea scopului primitiv. Aşa bunăoară, ca să luăm mai întâi un exemplu familiar, să ne închipuim un om care, dorind să se răcorească şi să se odihnească, pe o după amiază prea caldă de vară, se desbracă şi se culcă. Muştele din odaie însă nu-l lasă să doarmă. El se scoală atunci, se îmbracă şi

— cu toate să soarele arde afară — iese pe stradă. Dar numai ca să se ducă până la farmacia cea mai apropiată, de unde cumpără o substanță insecticidă și un pulverizator. Intorcându-se apoi acasă, ucide muștele care îl turburau, se culcă din nou și poate, în sfârșit, să doarmă. Dorința lui de a se odihni, neputând ajunge la scopul ei firesc, s'a îndreptat către un alt scop, care părea a o contrazice: când voia să se odihnească, omul s'a pus din nou pe drum. Dar acest nou scop era numai un mijloc de a ajunge la scopul primitiv.

Tot așa, în imensa majoritate a cazurilor, nevoia de hrană, care e o nevoie fundamentală a naturii omenești, nu poate fi satisfăcută direct. Nu e de ajuns să-i fie cuiva foame, pentru ca să poată mânca. Trebue, mai întâi, să aibă cu ce să-și procure alimentele. Ca să dobândească mijloacele necesare în acest scop, omul trebue să facă ceva, — și împrejurările îl pot sili să facă lucruri, pe care altfel, dacă n'ar fi împins de foame, nu le-ar face nicidecum. Să ne închipuim bunăoară, ca să luăm un caz extrem, că — pe o vreme de șomaj, ca cea de acum — omul nu găsește de lucru decât la o companie barometrică. Se știe, de sigur, ce este o asemenea companie; este o întreprindere foarte necesară în orașele care, nefiind canalizate, n'au sistemul «tout a l'égout». Serviciul, la o asemenea intreprindere, — care, pentru vidarea cloacelor, nu utilizează totdeauna pompele pneumatice, — este, evident, foarte respingător. Și totuși, împins de necesitatea absolută de a se hrăni, omul găsește energia să-l îndeplinească. Energia lui, în acest caz, nu este decât energia dorinței lui de a mânca, energia foamei, abătută dela scopul ei primitiv către un alt scop, care însă nu e decât un mijloc.

Această posibilitate de a transfera energia unei porniri organice, dela scopul ei firesc la mijloacele necesare pentru a-l realiza, este una din caracteristicile de căpetenie ale omului. La animale, această posibilitate, sau nu există nicidecum, în imensa majoritate a cazurilor, sau, dacă există, la animalele de pe treptele cele mai înalte ale scării zoologice, este foarte redusă. Puse în mișcare de pornirile lor organice, animalele nu știu decât să meargă drept la scop. Și dacă nu-l pot atinge direct, se resemnează. Mecanismul psiho-fiziologic nu cunoaște la ele decât căile moștenite ale instinctelor. La oameni intervine, ca un factor superior, inteligența, care, alături de aceste căi vechi, imaginează altele nouă, și provoacă astfel transfertul de energie dela scop la mijloace, în desfășurarea pornirilor organice.

In sfârşit, acest transfert, odată ce a devenit posibil, a luat forme foarte diferite. El nu s'a mai făcut adică numai dela scop la mijloace, urmărind satisfacerea strictă a aceloraşi porniri, în formele lor originale, — ci şi dela un obiect la altul, în care caz pornirile însele au avut să sufere transformări importante. Aşa bunăoară, la cei mai mulţi oameni, dacă nu la toţi, există o nevoie instinctivă de a-şi dovedi superioritatea asupra altora, învingându-i în lupte, care nu sunt totdeauna reale. Am zis: o nevoie instinctivă, fiindcă, după toate probabilităţile, nevoia de care vorbim constituie o rămăşiţă organică, din vremurile străvechi, când concurenţa vitală şi concurenţa sexuală, în înţelesul darwinist al acestor cuvinte, erau încă libere la oameni, ca la celelalte animale. Pe acele vremuri îndepărtate, oamenii trebuind să lupte la fie care pas unii cu alţii, era o necesitate organică absolută ca fiecare, spre a-şi putea conserva existenţa individuală, mai întâi, spre a-şi putea propaga specia, apoi, să fie mai tare decât ceilalţi şi să-i învingă. Un rest al acestei nevoi organice se mai poate vedea, astăzi, la copii, cari, deşi nu mai au să-şi dispute obiectele străvechi ale luptelor dintre strămoşii lor, se bat, totuşi, numai ca să-şi arate puterea, fiecare ţinând să-şi dovedească, cu orice preţ, superioritatea. La oamenii adulţi, această nevoie instinctivă ia, se înţelege, alte forme. Ia bunăoară, ca să cităm cazul mai curent, forma jocurilor de dexteritate. Jocurile de hazard pot fi explicate prin dorinţa de câştig. Jocurile de dexteritate însă, mai ales când se joacă fără «miză», nu mai pot avea o asemenea explicare. Aşa e, de pildă, jocul de şah. El este menit să dovedească superioritatea celui ce câştigă partida, şi satisface astfel, în chip pacinic, vechia nevoie organică de a învinge un adversar. In acest caz, energia nevoii, de care e vorba, se transferă, nu dela scopul ei firesc la mijloacele necesare pentru realizarea lui, ci dela un obiect la altul. Iar urmarea este că, în acest caz, nevoia însăşi ia o altă formă decât cea primitivă. Nevoia de a învinge, care, la origine era războinică, ţintind la distrugerea adversarului, — fie direct, prin uciderea lui, fie indirect, prin înlăturarea lui dela posesiunea alimentelor, — devine pacinică, ţintind numai la o dovedire a inferiorităţii lui, care să nu-i pricinuiască, altfel, niciun rău.

Această formă nouă de abatere a energiei pornirilor organice, dela obiectul lor firesc la un alt obiect, ce nu mai are cu cel dintâiu decât o înrudire îndepărtată, întemeiată pe o analogie vagă, a fost studiată în deosebi de psiho-patologul austriac Freud,

care i-a dat, într'o categorie specială de cazuri, numele de sublimare. Explicarea acestui termen stă în faptul că, precum vom vedea imediat, în cazul unei asemenea transferări a energiei unei nevoi organice oarecare, dela obiectul ei firesc la un alt obiect strein de el, acea nevoie se transformă ea însăşi, luând, uneori, o înfăţişare mai rafinată sau mai subtilă.

Să ne oprim un moment asupra acestui proces psihologic al sublimării, spre a-i examina, mai de aproape, mecanismul. Freud crede, precum se ştie poate, că, după instinctul conservării individuale, instinctul propagării speciei este cel mai puternic din resorturile fiinţei omeneşti, — şi susţine că , cu ajutorul numeroaselor transformări, pe care le suferă instinctul acesta, prin sublimare, se pot explica multe lucruri, până acum inexplicabile, în psihopatologie mai întâi, şi apoi în psihologie, în general. In adevăr, instinctul propagării speciei, sau, mai pe scurt, instinctul sexual, nu-şi poate găsi totdeauna sastisfacerea pe căile fireşti, — şi piedicile nu sunt totdeauna de natură exterioară; ele sunt adesea interioare şi constau în inhibiţii subiective. In ambele cazuri însă, rezultatul este acelaşi. Energia instinctului sexual nu se pierde, prin faptul că e oprită în desfăşurarea ei firească, ci îşi caută alte căi sau alte moduri de descărcare. De aci, în viaţa oamenilor, o sumă de manifestări, — uneori foarte importante din punct de vedere social sau cultural, — care nu s'ar fi produs altfel, sau nu s'ar fi produs, în orice caz, cu aceeaşi intensitate. Aceste manifestări nu sunt altceva, după Freud, decât forme sublimate ale instinctului sexual.

Aşa bunăoară, ca să luăm mai întâi cazurile cele mai simple, în mânăstiri se retrag oamenii, de obiceiu, împinşi de o credinţă religioasă deosebit de intensă, care îi face să dispreţuiască zădărniciile vieţii pământeşti şi să-şi concentreze toate puterile în spre scopul unic al mântuirii sufletului, ca să-şi asigure astfel fericirea vecinică din viaţa viitoare. Sunt însă şi oameni cari intră în mânăstire împinşi de decepţiile, pe care le-au suferit în viaţa lor sentimentală. Se întâmplă de pildă, din când în când, — e un caz care nu se produce numai în romane, — ca o fată tânără, care nu s'a putut mărita cu alesul inimei, din pricina împotrivirii părinţilor sau fiindcă el însuşi a părăsit-o, să nu mai vrea, apoi, să audă de căsătorie şi să intre într'o mânăstire. E o decepţie negativă, care îi abate instinctul sexual dela căile normale şi îl sublimează. Puterea de iubire, care nu se mai poate fixa asupra unui

bărbat, abătându-se dela lume, care îi pare prea josnică, se îndreptează către sferele supra-terestre şi se concentrează, întreagă, asupra lui Dumnezeu. Călugăriţele de acest fel ajung, uneori, să aibă o viaţă religioasă mai activă şi mai intensă decât a celorlalte. Unele ajung, chiar, la misticism, în înţelesul restrâns al acestui cuvânt, şi devin celebre prin momentele lor de extaz, în care susţin că au fost vizitate de Dumnezeu şi s'au unit cu El.

Sau, în alte cazuri, femei, care s'au măritat dar n'au avut copii, se consacră operelor de binefacere, întemeiând leagăne şi orfelinate, pentru copiii abandonaţi sau rămaşi fără părinţi, şi se devotează acestui scop cu o energie uneori surprinzătoare. Asemenea opere sociale sunt privite, e drept, cu simpatie şi susţinute cu plăcere de toată lumea. Nu toţi cheltuiesc însă pentru ele atâta timp, atâta muncă şi, uneori, atâţia bani, ca femeile de care e vorba. Explicarea trebuie căutată în sublimarea instinctului lor sexual. Satisfacerea deplină a acestui instinct implică, în mod normal, maternitatea. Rămânând lipsit de această satisfacţie, instinctul sexual al femeilor de care vorbim îşi caută un alt drum şi se îndreptează către un alt scop. Neputând iubi şi îngriji copiii lor proprii, ele îngrijesc şi iubesc pe aceia ai altora.

Tot aşa, întru cât mişcarea de emancipare politică a femeilor a fost condusă la început, în Anglia, unde a luat naştere, mai mult de fete rămase nemăritate, s'a putut presupune că energia, pe care acele «sufragete» din ceasul dintâiu au desfăşurat-o, nu fără sacrificii, isvora din instinctul lor sexual sublimat. Puterea lor de a iubi, care nu se putea concentra asupra unei familii proprii, se revărsa asupra femeilor în genere, cărora voiau să le pregătească, prin cucerirea drepturilor politice, o soartă mai bună în viitor.

Freud generalizează această idee şi susţine că nu numai pornirile sexuale pot fi sublimate şi se pot îndrepta astfel, abătându-se dela scopurile lor fireşti, către alte scopuri, mai rafinate şi, din punct de vedere social, mai înalte. El susţine chiar — cuvintele sunt ale lui însuşi — că «cultura în general a fost creeată, sub presiunea nevoilor vieţii sociale, pe socoteala satisfacerii naturale a pornirilor vieţii individuale, şi continuă să fie întreţinută de fiecare om care aduce, la rândul său, acest sacrificiu, de a-şi satisface pornirile instinctive, nu în folosul său propriu, ci în folosul comunităţii». (Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, p. 11).

Câteva exemple, de alte porniri, deosebite de cele sexuale,

care pot fi sublimate de asemenea, — care s'au sublimat, de fapt singure, sub presiunea nevoilor vieții, cum zice Freud, — am văzut deja, în primul nostru capitol. Am arătat atunci că instinctul conservării a fost primul motor al concepției religioase a lumii. In chip firesc, acest instinct trezește, în fiecare om, când e amenințat de o primejdie, nevoia apărării. In cazurile însă, când vede și simte că nu s'ar putea apăra în mod natural, nici singur, nici chiar cu ajutorul tuturor semenilor săi, — în fața marilor fenomene ale naturii bunăoară, în fața cutremurelor de pământ, a erupțiilor vulcanice, etc., — omul își pune nădejdea într'o ființă superioară, capabilă să comande naturii, adică într'o ființă supranaturală, a cărei bunăvoință caută s'o câștige prin semne de admirație, de iubire și de supunere necondiționată, — adică printr'un cult, fie individual, fie colectiv. Instinctul conservării devine astfel, prin sublimare, sentiment religios. Iar acest sentiment își creează apoi, spre a se justifica și întări, un întreg cortegiu de reprezentări, care alcătuiesc conținutul dogmatic al religiilor. Același instinct al conservării, proiectat, prin sublimare, în viitor, duce cum am văzut la concepția nemuririi sufletului, — iar sub presiunea nevoii etice de dreptate, duce la reprezentarea unui sistem de recompense și de pedepse, distribuite, în viața viitoare, de un judecător suprem, atotștiutor și neînduplecat, fără teamă și fără milă.

Aceasta însemnează, după Herzberg, că toate pornirile fundamentale ale naturii omenești se pot abate dela scopurile lor firești și se pot îndrepta, prin sublimare, către alte scopuri mai înalte, — sociale, religioase, culturale, etc. E tocmai, adaogă el, ceea ce se întâmplă în cazul oamenilor cari, în locul acțiunii, preferă cugetarea, cari, în loc să lucreze asupra lumii, preferă să reflecteze asupră-i, — și construiesc, astfel, sisteme filosofice. Am văzut, în adevăr, că o sensibilitate excesivă împiedică, la oamenii de acest fel, pornirile fundamentale ale naturii lor, de a-și găsi satisfacția pe căile obicinuite. Aceste porniri se sublimează, atunci; energia lor nu se mai descarcă în acțiune, ci se concentrează în cugetare.

Așa înțeleasă însă, filosofia capătă un aspect neașteptat. Ea nu mai este, după Herzberg, decât un mijloc de a satisface pornirile fundamentale ale naturii omenești printr'un *surogat* al acțiunii. Cum zice el însuși: «a filosofa este a ocupa pornirile instinctive cu o îndeletnicire menită să ție locul acțiunii» (Philosophie-

ren ist Triebbetätigung durch eine Ersatzfunktion des Handelns) (Zur Psychologie der Philosophie und der Philosophen, p. 228). Iar mai departe adaogă, într'o formulă mai scurtă: «a filosofa însemnează a satisface porniri instinctive prin cugetare» (Philosophieren heisst, Triebe durch Denken befriedigen) (ibid. p. 229).

In această ipoteză, cugetarea devine un simplu *surogat* al acţiunii, întru cât nu o înlocuieşte decât *numai* atunci, când nu este posibilă. Numai întru cât sunt împiedicate de a-şi găsi satisfacţia firească în acţiune, numai întru atât pornirile instinctive ale naturii omeneşti îşi pot găsi mulţumirea în cugetare. Intocmai ca Europenii cari, în timpul războiului mondial, ne mai putând găsi cafea adevărată, din Arabia sau din Brazilia, se mulţumeau cu cafea de orz, sau de ghindă, sau de cicoare, fabricată la ei acasă, adică cu un simplu surogat.

Această concepţie nu e nouă. Ea a apărut, întâi, mai de mult, cu privire la artă. Bacon bunăoară considera arta ca un surogat al naturii. El zicea, în opera sa «De dignitate et augmentis scientiarum», că spiritul omenesc, nesatisfăcut de priveliştile întunecate ale lumii reale, pline de suferinţe, de conflicte şi de nedreptăţi, îşi caută refugiul în domeniul imaginaţiei şi creează într'însul o lume ideală, care să răspundă mai bine nevoilor lui de seninătate, de armonie şi de justiţie. Această lume ideală este arta, — care nu e, ca atare, decât o locţiitoare fictivă a realităţii. Că aceasta era concepţia unui filosof, nu e nicidecum de mirare. Mai surprinşi suntem, poate, când aflăm că aceeaşi era părerea unui artist, — şi a unuia din cei mai însemnaţi. Richard Wagner, marele compozitor german, zicea câteodată, în momentele sale de amărăciune: «Dacă am avea viaţa, n'am mai avea nevoie de artă». Dacă am avea viaţa, însemnează, evident: dacă am avea-o aşa cum o voim, dacă am putea-o modela după dorinţele noastre. Şi fiindcă n'o putem face în lumea reală, o facem într'o lume imaginară, creând opere de artă. Dorinţele noastre găsesc astfel o satisfacţie închipuită într'un surogat al realităţii. De aceea, la cuvintele de mai sus, Wagner avea obiceiul să adaoge: «arta este o mărturie de neputinţă». [1]).

In filosofie, concepţia de care vorbim a apărut ca o urmare firească a interpretării biologice a inteligenţei. După această interpretare, funcţiunea cunoaşterii a luat naştere numai ca un ins-

1) Citat de O. Rank, Das Inzest-Motiv in Dichtung und Sage, p. 684.

trument în serviciul vieţii — şi, prin urmare, numai ca să satisfacă nevoile ei fundamentale. Ca atare, acest rol biologic al inteligenţei, inerent ei din momentul chiar când a apărut, rămâne acelaşi, pe toate treptele ei de desvoltare, — chiar şi pe cele mai înalte. Rămâne adică acelaşi — şi în filosofie.

Acest aspect biologic al filosofiei a fost relevat mai întâi de Müller-Freienfels, în cartea sa «Persönlichkeit und Weltanschauung», care a apărut în 1919. El susţinea că oamenii se împart în «tipuri emoţionale», adică în categorii afective, ce se deosebesc prin predominarea unora sau altora din pornirile fundamentale ale naturii omeneşti. Şi adăoga, că fiecare filosof îşi construeşte o filosofie, care să corespundă tipului său emoţional, care să-i permită adică să-şi sastisfacă pornirea sa afectivă predominantă [1]). Din acest punct de vedere, criteriul adevărului devine, pentru fiecare filosof, posibilitatea de a satisface pornirea afectivă ce predomină în tipul său emoţional. Concepţia biologică a filosofiei duce astfel la o concepţie pragmatistă a adevărului filosofic, — în felul lui William James şi al succesorilor săi.

Şi fiindcă stabilim acum genealogia acestor idei, e drept să amintim că Nietzsche zisese, mai nainte, cu ironia lui dureroasă, că oamenii caută, nu «să cunoască cu orice preţ» lumea, ci «să-şi cânte cu orice preţ cântecul lor» despre lume, — explicarea fiind, că numai cântecul *lor* îi satisface, şi este, ca atare, singura cunoştinţă pe care o pot admite, fiindcă e singura pe care o pot înţelege (Werke, XI, p. 163). Iar în altă parte adăoga: «Puţin câte puţin am descoperit, ce a fost până acum orice filosofie mare; a fost o spovedanie a autorului ei, — sau memoriile lui involuntare... In filosof nu e nimic impersonal. In deosebi, morala unui filosof ne arată, decisiv şi definitiv, *ce este* el, — care e adică ordinea de importanţă a tendinţelor celor mai intime ale naturii sale» (Jenseits von Gut und Böse, aph. 6).

Continuând seria acestor predecesori ai săi, Herzberg declară, la rându-i, că numai acele idei filosofice sunt hotărîtoare, — pentru fiecare filosof în parte, se înţelege, — care îi satisfac pornirile fundamentale ale naturii lui. Cu propriile lui cuvinte: «Abschliessende philosophische Gedanken sind triebbefriedigende Gedanken». (Op. cit., p. 229).

Şi ca să pricepem mai bine ce înseamnează această formulă,

---

1) A se vedea, în deosebi, op. cit., p. 51.

să vedem cum explică Herzberg, cu ajutorul ei, idealismul, ca direcţie a cugetării filosofice. Urmărirea acestei direcţii, în istoria filosofiei, în care suntem siliţi să căutăm a ne lămuri geneza ei, ne impune, de obiceiu, destulă osteneală, din cauza excesivei abstracţii a ideilor. Pentru Herzberg, explicarea, fiind de natură biologică, e mai simplă şi mai uşoară. Vulpea din fabula cunoscută se consola că nu putea mânca strugurii, la cari n'ajungea, zicând că erau acri. In situaţiile de acest fel, filosoful, tot aşa de poftitor ca şi vulpea, din cauza pornirilor sale afective puternice, şi tot aşa de împiedicat ca şi ea, din cauza inbibiţiilor sale lăuntrice, — dar mai şiret decât ea, de vreme ce e filosof, — declară solemn, că strugurii nici măcar nu există în realitate, — ajungând astfel la idealism.

Ca să nu se creadă cumva că glumesc, — sau că voiesc să discreditez, înainte de a o supune unei analize critice amănunţite, o teorie pe care mi-am dat atâta osteneală s'o expun cât mai temeinic, — e bine să citez pasagiul întreg din cartea lui Herzberg. «Dacă prin idealism înţelegem, din punct de vedere epistemologic, tăgăduirea existenţei lumii exterioare, independent de cunoştinţa noastră, iar din punct de vedere metafizic, afirmarea că esenţa lumii e de natură sufletească, — este izbitor cât de adesea revin, în sistemele marilor cugetători, aceste doctrine care, profanilor, le par atât de neobicinuite. Noi ne explicăm acest fenomen, de care suferă filosofii, prin prea puternicele inhibiţii la care sunt supuşi, din cauza prea marei lor sensibilităţi. Fiindcă ei nu pot domina lumea şi viaţa, le devalorizează, cu mijloacele cugetării ştiinţifice, şi le coboară la rolul de simple stări ale conştiinţei lor; ele devin astfel simple visuri, aparenţe, fenomene; realitate propriu zisă, însă, este lumea lor proprie, în care se găsesc bine, în care pot să trăiască, în care pot să domnească, lumea gândirii, lumea ideilor, — sau, cu un cuvânt, realitatea lor sufletească. Vulpea declară că strugurii, la cari nu poate ajunge, sunt acri. Filosofii sunt şi mai şireţi; ei se silesc să se convingă pe ei înşişi (sie reden sich ein) că strugurii nu sunt nicidecum o realitate, ci o simplă umbră, o aparenţă, un fenomen, nu sunt, în orice caz, ceva adevărat, pentru care *să facă* să se ostenească (wonach es sich zu streben verlohnte) (op. cit. p. 232).

Ca să ne lămurească şi mai bine punctul său de vedere, Herzberg adaogă, ceva mai departe, o scurtă desvoltare. Din faptul că filosofia este, în fond, un mijloc de a satisface acele porniri fun-

damentale ale naturii omeneşti, care n'ar putea fi satisfăcute altfel, rezultă în chip firesc, că «cugetarea filosofică nu poate să reproducă pur şi simplu realitatea, aşa cum i-o oferă viaţa zilnică; întru cât această realitate nu procură filosofului nicio satisfacţie, cugetarea lui trebue s'o nege şi să pună, în locul ei, altceva. Ca mijloc de a transforma conţinuturile vieţii sufleteşti a omului, filosofia înclină deci către crearea unui mediu artificial, a unei lumi de culise, — alcătuite, fireşte, din idei subiective, care însă au pentru autorul lor o valoare halucinatorie şi îl înconjoară cu o lume de vrajă, în care el se simte mai bine decât în realitatea, aspră şi penibilă, a oamenilor obicinuiţi». (op. cit., p. 234).

Herzberg a întrevăzut el însuşi obiecţia ce se ridică, în chip firesc, în contra acestei concepţii a filosofiei. După ea, toţi filosofii ar trebui să fie idealişti. Niciunul n'ar trebui să ia lumea ca dată şi să caute, pur şi simplu, s'o cunoască, — sau, în cazul când vrea s'o amelioreze, prin reforme etice şi sociale, să se silească *mai întâi* s'o cunoască, pentru ca să poată încerca apoi, mai cu succes, s'o modifice. Dimpotrivă, după concepţia lui Herzberg, toţi filosofii ar trebui să «nege» realitatea şi să caute s'o «transforme», — nu însă în mod obiectiv, prin modificări lente, succesive, parţiale, ale lumii date, ci în mod subiectiv, prin închipuirea, imediată şi integrală, a unei lumi mai bune, — adică mai satisfăcătoare pentru pornirile lor afective.

Nu voim să anticipăm analiza critică a concepţiei lui Herzberg, întrebându-ne, dacă acesta e tabloul pe care ni-l înfăţişează, în adevăr, istoria filosofiei, dacă toţi filosofii au fost, în adevăr, idealişti. Ne vom mărgini să indicăm răspunsul, pe care îl dă el însuşi, la această obiecţie, pe care, cum am zis, a întrevăzut-o singur. El zice că filosofii idealişti sunt în majoritate, iar cei materialişti în minoritate, — ca şi cum numai materialismul s'ar opune idealismului. Şi adaogă, apoi, că materialismul e aşa de absurd, încât nici n'ar putea lua naştere în mod spontan; el nu apare decât ca reacţiune în contra idealismului, pe care unele spirite mai timide ar voi să-l evite. Herzberg încearcă adică să facă şi pe filosofii materialişti să intre în formula sa, zicând că materialismul, prin «caracterul său relativ», nu poate lua naştere decât ca mijloc de apărare în contra idealismului. «Se poate, zice el însuşi, ca aceşti filosofi să fi avut nevoie să-şi treacă pe dinaintea ochilor, cât mai drastic şi mai palpabil, realitatea lumii fizice, pentru ca să tragă zăvorul dinaintea înclinării către idealism».

(Diese Philosophen dürfen es nötig gehabt haben, sich die Realität der physichen Welt möglichst drastisch und handfest vor Augen zu führen, um der Neigung zum Idealismus einen Riegel vorzuschieben). (Op. cit., p. 234).

Alte direcţii filosofice decât idealismul şi materialismul, nu caută Herzberg să pună în raport cu formula sa şi să le explice printr'însa. Ne putem dar opri aici, în studiul teoriei sale, rămânând să vedem, în capitolul următor, care este valoarea ei şi ce putem crede noi înşine, cu privire la problema ce ne preocupă.

CAP. V.

DIFICULTĂŢI ŞI INDOIELI

Ca să putem determina valoarea teoriei lui Herzberg, pe care am studiat-o în desvoltările de până acum, ar trebui să examinăm mai întâi premisele ei. Ar trebui adică să cercetăm, dacă filosofii sunt într'adevăr oameni cu tendinţe instinctive puternice sau cu porniri afective năvalnice, precum şi dacă ei sunt stăpâniţi în adevăr de inhibiţii neobicinuit de intensive, de inhibiţii atât de tiranice, încât să meargă până la împiedicarea quasi totală a activităţii lor practice.

Nu cred însă că trebue să luăm această cale, fiindcă cercetările de felul acesta nu pot duce decât la rezultate aproximative, pe care nu se pot întemeia concluzii sigure. Herzberg îşi limitează observările la ceea ce se poate şti despre modul cum au trăit treizeci din filosofii mai cunoscuţi, pe cari el îi consideră ca reprezentativi, şi cari sunt: Socrat, Platon, Aristot, Epicur, Augustin, Bruno, Hobbes, Descartes, Locke, Spinoza, Malebranche, Leibniz, Berkeley, Hume, Rousseau, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Herbart, Schopenhauer, Comte, Fechner, Feuerbach, Mill, Stirner, Spencer, Hartmann şi Nietzsche, (Op. cit. p. 49).

Mai întâi, chiar şi cu privire la aceşti filosofi, sunt rezerve de făcut, şi vom vedea mai departe că unele din constatările lui Herzberg, deşi sunt reale, ca constatări, pot fi însă interpretate şi altfel, aşa încât nu dovedesc numaidecât teza lui. Al doilea, oricât i-ar crede Herzberg de reprezentativi, filosofii de cari se ocupă el nu pot hotărî nimic, în ceea ce priveşte structura sufletească a celorlalţi, cari, precum ne-o arată istoria filosofiei, sunt mult mai numeroşi. Numai în istoria filosofiei vechi găsim treizeci de filosofi, cari nu sunt mai puţin însemnaţi decât Rousseau sau decât Stirner. Iar unele din personalităţile de frunte ale filosofiei greceşti, ca Thales

însuşi, cu care începe ea, ca Pythagora, ca Pyrrhon, nu par a se acorda nicidecum cu formula lui Herzberg.

Dar, cum am zis, nu voim să punem piciorul pe această cale, fiindcă nu credem că poate duce la rezultate sigure. E destul de probabil că unii din filosofi au fost aşa cum ni-i înfăţişează Herzberg; dar dovada, că au fost toţi aşa, este imposibilă, după cum este imposibilă şi dovada contrară. Premisele teoriei lui Herzberg, adică, nu pot fi nici confirmate, nici infirmate, definitiv şi cu deplină siguranţă. Trebue dar să le luăm pur şi simplu ca date, să le considerăm, sub beneficiu de inventar, ca întemeiate, şi să vedem dacă, cu ajutorul lor, putem ajunge să ne explicăm, în adevăratul înţeles al cuvântului, cum devine cineva filosof şi de ce se orientează în spre unele sau altele din soluţiile posibile ale problemelor filosofice, de ce devine adică filosof de un anumit fel, — empirist sau raţionalist, materialist sau spiritualist, mecanist sau finalist, etc.

In esenţă, teoria lui Herzberg constă în a presupune că unii oameni, înzestraţi de natură cu porniri afective puternice, suferind de inhibiţii intensive, nu-şi pot găsi satisfacţia pe căile fireşti ale acţiunii şi caută un derivativ în cugetare, — ceea ce îi duce la filosofie. Iar mecanismul acestei abateri a tendinţelor organice dela căile lor naturale şi îndreptarea lor către alte scopuri, se rezumă în ceea ce Freud numise, înaintea lui Herzberg, sublimare.

De aici trebue să înceapă analiza noastră. Trebue adică să cercetăm, de ce sublimarea împinge numai pe unii oameni în spre filosofie, — pe când pe atâţia alţii îi împinge în atâtea alte direcţii. Căci sublimarea nu e un proces psihic special, ce ar interveni numai în cazul orientării sufleteşti a celor ce devin filosofi. Am văzut deja, în capitolul precedent, când am luat cunoştinţă de acest proces, că el împinge pe unii oameni către misticismul religios, care se manifestează prin părăsirea totală a lumii şi vieţii practice, prin retragerea în viaţa închisă şi contemplativă a mânăstirilor, pe când pe alţii îi împinge către umanitarism şi filantropie, care se manifestează dimpotrivă printr'o participare mai activă la viaţa de lume, cu tendinţe practice pronunţate, către întemeierea, susţinerea şi desvoltarea operelor de binefacere sau a mişcărilor de revendicări sociale. Tot aşa, putem adăoga acum, sunt şi oameni, pe cari procesul sublimării îi împinge către artă. Aceia cari, nemulţumiţi de lumea reală, îşi caută satisfacţia într'o lume închipuită, — dacă n'o pot construi cu noţiuni abstracte, ca filosofii, o construiesc cu imagini concrete, şi devin artişti.

In această direcţie e poate caracteristică o carte, pe care Herzberg n'o putea utiliza, fiindcă nu apăruse încă. E cartea lui Felix Theilhaber asupra lui Goethe, care a apărut în 1929, la trei ani după aceea a lui Herzberg. Ea e caracteristică, fiindcă abordează problema creaţiunii artistice la unul din artiştii cei mai însemnaţi şi care era, în acelaşi timp, după ceea ce s'a scris până acum asupră-i, un om perfect echilibrat, un olimpian chiar, a cărui viaţă a fost, nu numai absolut normală, dar şi de o superioară armonie.

Punctul său de vedere diferit, ni-l indică autorul acestei cărţi, destul de limpede, încă din prefaţă. «Psihologia modernă se orientează după slăbiciunile oamenilor şi le utilizează ca să-şi explice modul lor particular de a fi, sufleteşte vorbind. De aceea, mi-am interzis aici metoda, conservată de un uz îndelungat, de a prezenta pe poetul de geniu ca pe un eroic supraom. Tocmai prin această înlăturare a oricărui văl, printr'o zugrăvire lipsită de uzuala aureolă de glorie, ba chiar prin relevarea stăruitoare a părţilor umbrite ale caracterului său, ni s'a deschis o privire nouă în interiorul personalităţii lui Goethe; ne-a devenit vizibilă strânsa dependenţă a simţirii sale de ceea ce era, în natura sa, alături de drumul obicinuit (abwegig). Acest ceva neobicinuit (dies Abwegige) stă, precum mi-a arătat-o din ce în ce mai limpede aprofundarea vieţii lui Goethe, în separarea celor două zone ce influenţează viaţa sexuală, în manifestarea şi înrâurirea schimbată, la fiecare dată, a sferei spirituablo-cerebrale şi a sferei organico-sexuale (in dem jeweilig veränderten Auftreten und Einwirken des Geistig-Gehirnilichen und des Sexuell-Organhaften). Prima sferă mijloceşte satisfacţia sufletească, cea de-a doua satisfacţia trupească. Dualitatea felului de a fi al lui Goethe ne explică, nu numai particularitatea atitudinilor sale, adesea ciudate, dar şi mai ales, *pornirea sa către creaţiune,* (den Schaffensdrang), *formularea* artei sale şi ultimul conţinut, ne scos încă la iveală, al operei sale poetice»[1]).

După Theilhaber, adică, Goethe, ne putând găsi, în acelaşi timp, satisfacţia deplină, şi sufletească şi trupească, a instinctului său sexual, în lumea reală, — din cauza separării «neobicinuite» sau anormale a celor «două zone», — a căutat o asemenea satisfacţie într'o lume închipuită, în lumea ficţiunilor poetice, pe care le-a creat după placul său, ca să răspundă întocmai nevoilor sale sufleteşti. Ce valoare poate avea o asemenea explicare a creaţiunii artis-

1) Felix A. Theilhaber, Goethe, Sexus und Eros, p. 7.

tice, e o chestie pe care o lăsăm, deocamdată, în suspensie. Acum, ne mărginim să menţionăm această explicare, ca o dovadă că sublimarea e considerată, de cei ce recurg la ea, ca putând duce şi la artă, şi este utilizată, de fapt, pentru explicarea modului cum ajunge cineva să creeze, nu numai opera de artă în general, ci anumite opere de artă, cu anumite caractere, — ca în cazul lui Goethe.

De altfel, Herzberg ne arată că sublimarea poate împinge către creaţiunea artistică chiar şi pe filosofi, întru cât, uneori, energia pornirilor lor afective, împiedicată de inhibiţii de a se descărca în acţiune, nu se poate utiliza întreagă pe calea cugetării abstracte. Filosofii se apucă, în asemenea cazuri, de literatură. In Fedon, bunăoară, ni se spune că Socrat, în închisoare, ne având altceva de făcut, a compus un imn în onoarea lui Apollon şi a pus în versuri fabulele lui Esop. Platon a scris drame. Giordano Bruno a scris poeme, satire şi comedii. Rousseau a scris drame, nuvele şi romane. Kant a scris câteva poezii ocazionale. Fechner a publicat un mic volum de poezii lirice. Nietzsche a scris şi el poezii, iar unele din operele sale filosofice — «Aşa grăi Zarathustra» mai ales — au o incontestabilă valoare literară. Hartmann, în sfârşit, a publicat un volum de poeme dramatice. Şi Herzberg conchide: «Mai mult de jumătate din marii filosofi au avut aşa dar şi o activitate artistică: o verificare uimitoare a ipotezei noastre, că acelaşi mecanism psihic — inhibiţia intensivă a pornirilor spre acţiune — stă la originea productivităţii artistice ca şi la originea productivităţii filosofice». (op. cit., p. 188).

Oamenii însă, pe cari mecanismul sublimării îi îndreptează către misticismul religios, către operele de binefacere, către revendicările sociale, către artă sau către filosofie, formează, în sânul marilor mase, o minoritate infimă. Misticii, cari se leapădă de lume, spre a lua, într'o retragere absolută, drumul greu al apropierii de Dumnezeu, filantropii cari uită interesele lor proprii, spre a se ocupa numai de ale altora, revoluţionarii cari sacrifică tot ce e al lor pentru binele celorlalţi, artiştii cari renunţă la mulţumirile fireşti ale vieţii, pentru realizarea unui ideal de frumuseţe, filosofii, în sfârşit, cari, dispreţuind tot ce are o valoare pentru ceilalţi oameni, nu preţuesc decât adevărul, sunt aşa de rari, încât se pot număra, — dacă nu pe degete, dar, de sigur, destul de uşor, în istorie, — pe când marile mase ale omenirii în genere, de altădată şi de astăzi, au fost şi sunt compuse din indivizi nenumăraţi. La ce a dus şi la ce duce mecanismul sublimării, la aceşti nenumăraţi indivizi? Sau, n'a fost şi nu e cazul, la ei, ca acest mecanism să intre în acţiune?

A crede că s'a putut sau că s'ar putea să fie aşa, ar însemna a presupune că, la imensa majoritate a oamenilor, toate pornirile fundamentale ale naturii lor au fost şi sunt satisfăcute, pe deplin, aşa încât n'a fost şi nu e nevoie ca ele să-şi caute satisfacţia în alte direcţii. Putem să facem însă o asemenea ipoteză? Nu, de sigur. Omenirea s'a plâns necontenit, pretutindeni şi totdeauna, de nenumăratele ei suferinţe. De unde veneau însă acele suferinţe? De acolo, evident, că, din diferite cauze, pornirile fundamentale ale naturii omeneşti rămâneau vecinic nesatisfăcute. Şi fiindcă e în natura acestor porniri să-şi caute, cu orice preţ, satisfacţia, mecanismul sublimării a trebuit să fie pururea în acţiune.

Se ridică dar, în chip firesc, întrebarea: unde a dus acest mecanism, în trecut, şi unde duce, astăzi, la imensa majoritate a oamenilor? Herzberg n'a evitat această întrebare. Şi răspunsul său este: la turburări ale sistemului nervos, la nevroze şi psihoze, cu nenumăratele lor forme. Oamenii cărora, cum zice Herzberg însuşi, «niciun zeu nu le-a dat să spună ce suferă» (denen kein Gott gab zu sagen was sie leiden), se îmbolnăvesc, pur şi simplu; pornirile lor, rămase nesatisfăcute, îşi caută satisfacţia pe căi patologice. Aşa bunăoară, ca să luăm un caz extrem, paranoicul care se crede miliardar, când e sărac lipit pământului, sau care se crede împărat, când e cel mai umil dintre proletari, îşi creează şi el o lume a lui, ca şi artistul şi filosoful, o lume imaginară, în care se simte bine, în care pornirile lui, nesatisfăcute de realitate, îşi găsesc în sfârşit satisfacţia. Numai că, lumea imaginară a paranoicului nu mai are nicio legătură cu realitatea şi o contrazice la fiecare pas, e adică o lume anormală sau patologică.

Iar sub aceste cazuri extreme, care nu sunt, din fericire, prea frecvente, se înşiră imensul număr al acelora, cari nu sunt nebuni, dar nu sunt nici normali, cari suferă, într'o măsură mai mică, de unele sau altele din ideile fixe, din obsesiunile şi fobiile, din deformările psihice şi din alterările personalităţii, ce caracterizează, atunci când izbutesc să rupă toate legăturile cu realitatea, pe paranoicii propriu zişi. De aci marea importanţă pe care a luat-o, cu Freud, în terapeutică, metoda psiho-analitică. Ea constă în a explora inconştientul, spre a descoperi aceste efecte patologice ale mecanismului sublimării, şi, punându-le în plină lumină, dinaintea bolnavilor, să le ia astfel puterea ascunsă şi să le paralizeze acţiunea morbidă.

La imensa majoritate a oamenilor, aşa dar, sublimarea nu duce

nici la misticismul religios, nici la filantropie, nici la revendicări sociale, nici la artă, nici la filosofie, — fiindcă «niciun zeu» nu i-a dăruit cu puterile sufleteşti necesare pentru asemenea orientări. Ceea ce înseamnează, că sublimarea e numai cauza ocazională a orientărilor de acest fel. Cauza lor eficientă o constituie, tocmai, aceste puteri sufleteşti, care, până în momentul sublimării, rămân mai mult sau mai puţin în stare latentă, şi, trezindu-se sub influenţa ei, intră, mai cu tărie, în acţiune.

Am putea astfel compara sublimarea cu manivela de care trage mecanicul, când pune în mişcare o locomotivă. Această manivelă însă nu face decât să dea drumul vaporilor din cazan, ca să poată intra în corpurile de pompă. Ea permite adică locomotivei să pornească, dar nu produce mişcarea ei. Această mişcare o produc alţi factori, — şi anume, pe de o parte elasticitatea vaporilor, iar pe de alta structura locomotivei, care transformă această proprietate fizică, scoţând dintr'însa efecte mecanice.

Mai mult încă, chiar şi la oamenii, pe cari sublimarea îi îndreptează către artă sau filosofie, — ca să restrângem analiza noastră numai la aceste cazuri, — ea nu produce totdeauna aceleaşi efecte, — ceea ce pare să indice, că intensitatea cu care lucrează ea nu e totdeauna aceeaşi, dar poate să însemneze şi altceva. Sunt oameni cari, când sunt nemulţumiţi de lumea reală, îşi caută consolarea în lumea de imagini a artei sau în lumea de idei a filosofiei, — dar numai în mod pasiv. Se mărginesc adică să citească literatură sau filosofie, fără să meargă însă mai departe, încercând să scrie, ei înşişi, ceva. Oamenilor de acest fel le lipsesc puterile sufleteşti necesare pentru o activitate proprie, productivă, — puteri ce alcătuiesc ceea ce se numeşte, cu un singur cuvânt, *talentul*. Herzberg însuşi ajunge la această concluzie, când examinează ceea ce am numit, adineauri, variaţiile de intensitate ale sublimării. «Aici, zice el, trebue să ne referim la talentul, pe care unul îl posedă, altul nu». (Op. cit., p. 213). Cel ce n'are talent, literar sau filosofic, fie nu încearcă să scrie nimic, fie, chiar dacă încearcă, rezultatele nu-l mulţumesc, şi nu stăruieşte mai departe în această direcţie; sublimarea nu-şi continuă acţiunea. Dimpotrivă, cel talentat scrie, şi fiindcă rezultatele îl satisfac, merge mai departe; acţiunea sublimării continuă şi poate lua proporţii mai mari.

E surpinzător însă faptul că Herzberg, după ce recurge, ca să completeze acţiunea sublimării, la acest factor nou, care este talentul, nu se mai ocupă nicidecum de el. Nu cercetează adică nici-

decum ce este talentul și de ce atârnă el, — deși o asemenea cercetare, nu numai că era indispensabilă, dar ar fi alcătuit miezul însuși al chestiei pe care o studiază. El se ocupă, în adevăr, de psihologia filosofiei și a filosofilor; acesta e chiar titlul lucrării sale. El vrea să știe, cum devin oamenii filosofi, și de ce gândesc în filosofie așa cum gândesc, — de ce se îndreptează bunăoară către idealism sau către materialism. Ca să ajungă însă la acest scop, trebuie, după ce a invocat, ca factor ultim, talentul, să caute să și-l explice. Căci este evident, că oamenii nu pot ajunge filosofi numai cu porniri organice puternice și numai cu o sensibilitate excesivă; le mai trebue, neapărat, și talentul. Explicarea talentului ar fi trebuit, dar, să constituie punctul final și capital al teoriei lui Herzberg.

Acest punct, final și capital, am putea zice că lipsește cu totul în cartea psihologului german, dacă n'am găsi într'un loc o indicație, — una singură și lipsită de orișice desvoltare. E vorba de explicarea originalității. Prin originalitate înțelege Herzberg ceea ce deosebește pe oamenii de talent din fiecare categorie. Artiștii de un fel oarecare, poeții lirici bunăoară sau dramaturgii, au toți talent, se înțelege; altfel, n'ar fi artiști. Dar talentul lor se manifestează, în lăuntrul fiecărei categorii, în mod diferit. Fiecare poet liric și fiecare dramaturg are concepția lui artistică, deosebită de a celorlalți, și din care decurg toate particularitățile producțiilor sale. Ceea ce face, zice Herzberg, ca fiecare artist, fiecare filosof, și, în genere, fiecare om de talent, în orice direcție s'ar manifesta, să lucreze în felul lui, deosebindu-se de toți ceilalți, este originalitatea. Iar această originalitate izvorăște, după el, din «ceea ce este neobicinuit în partea emoțională a personalității» fiecăruia din oamenii de talent (p. 217). Originalitatea n'ar fi adică o particularitate a inteligenței, ci a sensibilității, — numai a sensibiltății. Iar pe pagina următoare (p. 218), repetă această formulă, dându-i o înfățișare, dacă se poate zice, mai generală: «Originalitatea izvorăște din structura neobicinuită a personalității emoționale».

Este desigur interesant să știm că, pentru Herzberg, originalitatea talentului nu atârnă, nici chiar la filosofi, de calitatea neobicinuită a inteligenței, ci de calitatea neobicinuită a sensibilității. Vom trage, mai departe, consecințele cuvenite, din această concepție. Până atunci, ne mărginim să constatăm, că Herzberg nu definește «personalitatea emoțională», nici în sine, nici în mod diferențial. El nu ne spune ce înțelege prin personalitate emoțională în general, nici cum se deosebesc personalitățile emoționale ale di-

feriților oameni de talent, — măcar după categorii, dacă nu individual; la artiști și la filosofi, de pildă, dacă nu la diferiții artiști și la diferiții filosofi. Tot așa Herzberg nu ne spune nicidecum, în ce constă «structura neobicinuită» a personalității emoționale, care constituie originalitatea, și prin ce se deosebește de structura obicinuită a personalității emoționale a oamenilor lipsiți de originalitate.

Suntem astfel siliți să constatăm că, în fond, Herzberg nu ne dă, în această privință, mai mult decât poate gândi orișice profan, fără ajutorul teoriei sale. Orișicine poate afirma, fără nicio greutate, că, dacă artiștii și filosofii produc opere de valoare, este fiindcă... au talent. Orișicine poate afirma, fără nicio paradă de știință, că, dacă artiștii și filosofii, deși au toți talent, se deosebesc, totuși, unii de alții, este fiindcă fiecare dintr'înșii are în structura sa sufletească... ceva neobicinuit, ceva ce este numai al lui, și care îi constituie originalitatea.

După cum nu ne explică talentul, în general, după cum nu ne explică originalitatea, care ne-ar da cheia deosebirilor calitative ale diferitelor talente, tot așa nu ne explică Herzberg nici variațiile cantitative ale fiecărui talent în parte, adică variațiile productivității artistice și filosofice. El ne spune, e drept, că ele s'ar reduce la variațiile de intensitate ale sublimării, — dar nu poate să explice aceste din urmă variații, și o recunoaște el însuși. In adevăr, sublimarea nu-și îndeplinește în mod permanent, față de cei pe cari i-a împins către artă sau către filosofie, rolul ei natural de a le satisface pornirile afective, ce nu pot fi satisfăcute pe căile acțiunii, și de a-i scăpa astfel de turburările nervoase la care ajung, din această cauză, ceilalți oameni. Cei mai mulți artiști și filosofi nu produc într'una. Talentul lor suferă adică variații cantitative incontestabile. Ei au, adesea, perioade de secetă sufletească, în care productivitatea lor scade sau încetează cu totul, — ca și cum talentul lor și-ar pierde vigoarea sau chiar ar dispărea cu desăvârșire. De unde numele de «Verblödungs-perioden», de perioade de «prostire» ce s'a dat acestor faze negative ale vieții sufletești a oamenilor de talent. In timpul acestor faze, artiștii și filosofii sufăr și ei de turburări nervoase, care, odată instalate, rămân apoi, variând ca intensitate, dar fără să dispară cu totul. Neurozele și psihozele nu sunt nicidecum rare, la artiști și la filosofi, — ceea ce a făcut, mai de Lombroso să stabilească o strânsă legătură între geniu și nebunie. Constatarea coincidenței a două fenomene nu constituie însă o explicare a raportului dintre ele, care poate să nu fie de na-

tură cauzală. De fapt, nu ştim încă, astăzi, dacă între genialitate şi nebunie există un raport de această natură, — nici, prin urmare, care din termenii unei asemenea raport ar fi cauza şi care efectul. Această obscuritate persistă şi în încercarea de explicare a lui Herzberg. Câteodată, zice el, sau chiar adesea, sublimarea îşi pierde puterea de a mai satisface pornirile afective ale artiştilor şi filosofilor — şi productivitatea **lor scade sau încetează.** De ce îşi pierde însă sublimarea această putere, nu ştim. «Analiza puterii de sublimare se sfârşeşte aici, zice Herzberg însuşi, în întuneric» (op. cit., p. 213). «Trebue să intervină aici, adaogă el, factori necunoscuţi, de a căror prezenţă trebue să atârne intensitatea sublimării» (ibid. p. 213), — şi prin urmare nivelul şi continuitatea productivităţii artistice şi filosofice. Dacă însă această productivitate atârnă de factori necunoscuţi, aceasta însemnează că n'o putem explica, — cel puţin nu încă şi nu pe deplin.

Dacă dar teoria lui Herzberg nu ne poate explica apariţia şi variaţiile cugetării filosofice în general, e puţin probabil să ne poată explica această apariţie şi aceste variaţii în cazurile particulare, ce ni se înfăţişează în istoria filosofiei. Şi, ca să nu luăm drumul lung şi greu al unei verificări integrale, trecând în revistă toate sistemele filosofice şi căutând să vedem, dacă ne putem explica geneza lor cu ajutorul teoriei lui Herzberg, să recurgem la o metodă mai expeditivă, care ne permite să ne economisim timpul, ajungând totuşi la rezultate tot aşa de probante. Să determinăm, mai întâi, caracterele factorilor explicativi, de cari se serveşte teoria lui Herzberg, şi să vedem, apoi, dacă factorii cari au determinat *de fapt*, în câteva cazuri concrete, geneza cugetării unuia sau altuia dintre filosofi, au sau nu acele caractere.

Am văzut cari sunt, după Herzberg, factorii ce determină orientarea oamenilor în spre filosofie şi prin urmare apariţia, la ei, a cugetării filosofice. Sunt pornirile organice deosebit de puternice, sensibilitatea deosebit de vie, inhibiţiile deosebit de intense, sublimarea deosebit de activă, şi în sfârşit talentul, cu ceea ce are el specific, adică originalitatea, care se reduce, numai, la ceea ce este neobicinuit în partea emoţională a personalităţii fiecărui cugetător. Toţi aceşti factori aparţin însă afectivităţii şi n'au nimic comun cu intelectualitatea. Ei sunt adică factori iraţionali, ce n'au nimic comun cu activitatea a ceea ce ne-am deprins a numi raţiune. Ca atare, aceşti factori sunt strict subiectivi şi strict individuali. Ei n'au nimic comun, nici cu stările obiective şi generale, — cu stările so-

ciale sau culturale, de pildă, — ale timpului când apare cugetarea filosofică la unul sau la altul din cei ce o reprezintă, nici cu felul de a fi sau cu modul de a gândi al celorlalţi oameni, din acelaşi timp. Căci nimic nu e mai subiectiv şi mai individual ca afectivitatea fiecăruia.

Să vedem acum, dacă factorii reali, cari au determinat, de fapt, apariţia cugetării filosofice în cazurile concrete, pe care ni le înfăţişează istoria filosofiei, au avut sau nu aceste caractere. Să luăm bunăoară cazul lui Socrat. Care a fost descoperirea lui de căpetenie, în filosofie? A fost teoria noţiunilor. Cum a ajuns el la această teorie, o ştim din istoria filosofiei. Este părerea generală a tuturor celor ce au studiat istoria filosofiei vechi, că întreaga activitate filosofică a lui Socrat a fost determinată de rătăcirile la care expuneau pe oamenii timpului ideile şi propaganda sofişilor. Aceşti teoreticiani ai succesului cu orice preţ susţineau că nu există adevăruri, valabile deopotrivă pentru toţi, că nu există decât păreri individuale, valabile numai pentru cei ce le au şi numai în momentul când le au, — şi că, prin urmare, orişicine poate să gândească şi să facă orişice. Că asemenea idei erau primejdioase, şi puteau să compromită, nu numai progresul intelectual, dar şi ordinea, socială şi etică, era evident. Socrat s'a ridicat dar în contra sofiştilor, arătând că există un adevăr general, valabil pentru toţi, — dar că acest adevăr nu stă în impresiile concrete, individuale, adică în percepţiile sensibile, care diferă dela un om la altul, ci în ceea ce e comun într'însele, adică în noţiunile abstracte. Şi cum a ajuns Socrat să descopere aceste noţiuni? Printr'o operaţie intelectuală, — prin acea analiză, care constă în separarea caracterelor comune ale percepţiilor sensibile sau ale reprezentărilor şi prin punerea lor la o parte, în grupe deosebite, — operaţie, pe care o cunoaştem astăzi cu toţii ca ceva foarte banal, ca alcătuind procesul logic al abstracţiunii.

Cugetarea lui Socrat a fost astfel determinată, întâi, de un factor obiectiv, — de starea de incertitudine intelectuală, socială şi morală, pe care tindeau s'o creeze sofiştii în societatea ateniană a timpului său, — şi s'a constituit, apoi, cu ajutorul unui factor intelectual. Aceşti doi factori cari, istoriceşte vorbind, au determinat şi apariţia cugetării filosofice a lui Socrat şi conţinutul ei, nu erau nici subiectivi, nici afectivi. Starea de spirit a unei societăţi date, la un moment dat, nu este de sigur ceva subiectiv. In raport, cel puţin, cu gândirea lui Socrat, starea de spirit a oamenilor din ju-

rul său, pe care el n'o împărtăşea, era dimpotrivă, ceva obiectiv. Iar procesul logic al abstracţiunii, prin care Socrat a ajuns să descopere noţiunile, n'avea de sigur nimic afectiv; acest proces nu era, atunci, cum nu e, nici astăzi, o stare a sensibilităţii, ci o operaţie a inteligenţei. Faptul, în sfârşit, că procesul logic al abstracţiunii se petrecea în mintea lui Socrat, adică a unui om individual, nu-i dedea nicidecum un caracter subiectiv, ca sentimentelor lui. Procesul acesta se desfăşură în acelaşi mod în toate minţile omeneşti deopotrivă; este adică acelaşi la toţi oamenii, pe când sentimentele lor diferă. Un proces logic are, aşa dar, un caracter obiectiv, în deosebire de stările afective, care sunt strict subiective.

Să ne punem acum întrebarea, dacă ne-am putea explica apariţia cugetării filosofice a lui Socrat şi conţinutul ei, numai cu factorii afectivi şi subiectivi din teoria lui Herzberg,—cu pornirile organice deosebit de puternice, cu sensibilitatea deosebit de vie, cu inhibiţiile deosebit de intense, cu sublimarea deosebit de activă şi cu originalitatea lui emoţională. Răspunsul nu cred că poate fi afirmativ. Aceşti factori au putut, evident, să joace un rol în viaţa sufletească a lui Socrat; au trebuit, chiar, să joace unul. Dar, fiind dată natura lor subiectivă şi iraţională, rolul acestor factori nu poate fi determinat în mod obiectiv şi raţional, şi nu poate fi deci utilizat în explicarea activităţii lui filosofice.

Să ne punem, acum, întrebarea, dacă fără teoria noţiunilor, ca existenţe logice, pe care a formulat-o Socrat, ar fi putut să apară teoria ideilor, ca existenţe metafizice, pe care a formulat-o Platon. Fără învăţământul maestrului său venerat, la şcoala căruia a stat opt ani, Platon n'ar fi fost, de sigur, ceea ce a fost. Ar fi putut, fără îndoială, să se desvolte astfel, ar fi putut chiar să ajungă la *mai mult,* ca valoare culturală, — dar n'ar fi fost ceea ce a fost. Şi fiindcă, în istoria filosofiei, trebue să luăm sistemele filosofice aşa cum au fost, şi să căutăm să ni le explicăm ca atare, este evident că, în geneza cugetării lui Platon, trebue să ţinem seamă de învăţământul lui Socrat, care n'a fost un factor subiectiv, aparţinând personalităţii emoţionale a filosofului în formaţie, ci un factor obiectiv, aparţinând vieţii intelectuale a societăţii timpului său.

Sau, să ne punem, mai departe, întrebarea, dacă, fără teoria ideilor, ca existenţe metafizice, pe care a întocmit-o Platon, ar fi putut să apară teoria formelor, ca instrumente ale creaţiunii, pe care a înjghebat-o Aristot. Fără învăţământul maestrului său, cu care se certa din când în când, dar în Academia căruia a stat până

la vârsta de 38 de ani, Aristot n'ar fi ajuns, de sigur, ceea ce a fost. Ar fi ajuns altceva, ar fi ajuns poate mai mult, dar n'ar fi fost ceea ce a fost. Când voim dar să ne explicăm, istoriceşte, geneza cugetării lui filosofice, aşa cum a fost, nu putem să nu ţinem seamă de învăţământul lui Platon, care n'a fost un factor subiectiv, aparţinând personalităţii emoţionale a lui Aristot, ci un factor obiectiv, aparţinând vieţii intelectuale a societăţii ateniene de pe acea vreme.

Putem repeta această analiză în toate cazurile, mai caracteristice, sau pe care le cunoaştem mai bine, din istoria filosofiei, şi vom ajunge la acelaşi rezultat: la necesitatea de a recurge, neapărat, pentru a înţelege apariţia filosofiilor respective, la diferiţii factori obiectivi şi intelectuali. Să luăm, bunăoară, cazul lui Kant. Evoluţia lui intelectuală, cu tardiva lui orientare către criticism, nu se poate explica fără influenţa, pe care au exercitat-o asupră-i, astronomia lui Newton, filosofia lui Leibniz şi scepticismul lui Hume, — care erau fapte culturale obiective. Ele existau, ca elemente de căpetenie ,în viaţa intelectuală a timpului, şi lucrau, ca atare, şi asupra altor oameni, nu numai asupra lui Kant. Ele nu constituiau adică factori subiectivi, ce ar fi aparţinut personalităţii emoţionale a filosofului dela Königsberg. Iar analiza spaţiului, după Newton şi după Leibniz, şi analiza cauzalităţii, după Hume, prin care a ajuns Kant la ideile sale proprii asupra lor, constau în operaţii intelectuale ce n'aveau nimic afectiv.

Sau, să cercetăm modul cum au ajuns Lamarck, Darwin şi Spencer la concepţia evoluţionismului. Vom vedea că, fără lunga serie de fapte, stabilite de biologie, de geologie, de astronomie, de fizică şi de chimie, — pe care ni le arată istoria progreselor făcute de aceste ştiinţe, dela sfârşitul veacului al XVIII-lea înainte, — ei n'ar fi putut ajunge la ideile pe care le-au formulat. Cercetările respective însă, ale ştiinţelor menţionate, stăteau la îndemâna tuturor şi puteau determina cugetarea oricui.

Sau, să încercăm să ne explicăm apariţia idealismului german, dela începutul veacului al XIX-lea, numai ca o atitudine subiectivă, asemenea cu aceea a vulpii din fabulă, de care ne vorbia Herzberg. Vom vedea că nu mai putem înţelege conţinutul de idei, atât de bogat, atât de ciudat şi atât de variat, al acestei direcţii filosofice. Ca să ne putem lămuri, trebue, neapărat, să raportăm acest curent, întreg, la «Critica raţiunii pure», ca la un punct de plecare obiectiv. Iar dacă vom căuta să ne dăm seamă de deosebirile ce există între acest idealism şi acela al lui Berkeley, — vom vedea că n'o putem

face, decât numai raportând şi evoluţia intelectuală a filosofului englez la punctul ei de plecare obiectiv, care a fost empirismul lui Locke.

Sau, în sfârşit, să încercăm să ne explicăm apariţia pozitivismului cu Saint-Simon şi Auguste Comte, fără marele fenomen social şi politic al Revoluţiei franceze dela sfârşitul veacului al XVIII-lea şi fără numeroasele ei consecinţe, în toate direcţiile vieţii sufleteşti a timpului. Ne vom încredinţa, fără greutate, că ne e cu neputinţă, oricât am manevra cu factorii subiectivi şi afectivi ai lui Herzberg.

Rezultă oare de aci că aceşti factori nu joacă niciun rol în viaţa sufletească a filosofilor? Nu mă gândesc nicidecum să afirm aşa ceva. Mă mărginesc numai să constat, că nu ne putem explica evoluţia cugetării filosofice a omenirii, aşa cum s'a desfăşurat, de fapt, numai cu factorii subiectivi şi afectivi, pe cari Herzberg îi consideră ca fiind singurii determinanţi. Când studiem istoria filosofiei, ne lovim, la fiecare pas, de factori obiectivi şi intelectuali, pe cari n'avem dreptul să-i ignorăm şi cărora nu le putem tăgădui o influenţă diriguitoare, în orientarea cugetării fiecărui filosof.

Când am început această serie de studii, ne-am propus să cercetăm, dacă — şi în ce măsură — putem şti cum devine cineva filosof şi de ce atârnă orientarea sa în spre una sau alta din soluţiile posibile ale problemelor filosofice, de ce adică devine cineva un filosof de un anumit fel, şi nu de altul. Teoria lui Herzberg, care părea a fi, până acum, cea mai bine sau, cel puţin, mai complet studiată, şi pe care tocmai de aceea am luat-o ca bază de discuţie, ne-a arătat că dificultăţile sunt mai mari decât ne închipuiam. Ne rămâne să vedem, în capitolul următor, dacă trebue să încheiem cercetările noastre fără alt profit decât această constatare pesimistă, — sau dacă, în limitele programului, foarte modest, pe care îl indică forma dubitativă a întrebării noastre iniţiale, putem ajunge, totuşi, la unele rezultate, de o valoare cel puţin practică, dacă nu teoretică.

CAP. VI.

ALTE CĂI

Ca să putem răspunde la întrebările, pe care ni le-am pus la sfârşitul capitolului precedent, e bine să examinăm mai întâi câteva cazuri mai simple. Să cercetăm, bunăoară, de ce atârnă îndreptarea oamenilor către diferitele lor ocupaţii din viaţa practică. Am putea astfel să întrevedem factorii cei mai obicinuiţi cari determină orientarea activităţilor omeneşti, în general.

Altădată, într'un trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat, alegerea îndeletnicirilor curente ale vieţii indivizilor era hotărîtă de imobilizarea lor tradiţională în clasele sociale din care făceau parte. Ei nu puteau practica alte profesiuni decât acelea ale părinţilor, moşilor şi strămoşilor lor. Aşa mai este încă şi astăzi, într'o oarecare măsură, în India, ţara clasică a castelor multimilenare. La popoarele europene din timpul nostru, indivizii sunt, e drept, liberi să-şi aleagă orice profesiune, dar nu se folosesc totdeauna, — nu se folosesc chiar decât destul de rar, în înţelesul adevărat al cuvântului, de această libertate. In majoritatea cazurilor, ea este restrânsă, nu de barierele tradiţionale ale organizării sociale, ci de voinţa părinţilor cari, fie din cauza lipsei mijloacelor, fie pentru motive de comoditate, îşi ţin copiii pe lângă ei, ca să le ajute, şi le impun astfel propriile lor îndeletniciri. Sau, când nu e acesta cazul, părinţii hotărăsc totuşi, tot ei, profesiunile pe care au să le exercite copiii lor, alegând singuri tipurile de şcoli la care îi trimit. Iar rezultatul este că, nu arare ori se produc adevărate conflicte, între structura sufletească a oamenilor şi datoriile profesionale, pe care le-au contractat fără voia lor.

Este evident că nu cazurile de acest fel ne interesează, din punctul de vedere al problemei ce ne preocupă. Căci, dacă poate deveni cineva, ca în comedia lui Molière, medic fără voie,—sau, ca în-

alte cazuri, magistrat sau preot, inginer sau profesor fără voie, — nu poate deveni însă nimeni filosof fără voie, — filosofia nefiind, propriu vorbind, o profesiune practică, ci, în primul rând, o atitudine teoretică, în faţa lumii şi a vieţii, — o atitudine pe care nimeni n'o poate lua decât în mod spontan. De altfel, şi în carierele practice există asemenea orientări spontane. Cei ce s'au condus de asemenea orientări, se disting, de obiceiu, printre ceilalţi reprezentanţi ai profesiunilor respective. Iar succesul lor se explică, de regulă, zicându-se că ei au avut chemarea cerută sau vocaţia necesară, şi că, din această cauză, punând mai multă plăcere sau mai mult interes în tot ce fac, ajung, fireşte, să facă totul mai uşor, mai repede şi mai bine decât alţii.

Aceste cazuri de orientare spontană către o formă oarecare de activitate, practică sau teoretică, trebuie să le examinăm în deosebi, ca să vedem, de ce atârnă ele. Brătescu-Voineşti ne povesteşte, într'una din nuvelele sale, istoria unui copil de ţăran, care, într'o vară, când proprietarul moşiei a venit la ţară, l-a auzit cântând din vioară. In mod spontan s'a trezit la el un interes atât de pasionat pentru acest instrument muzical, că nu mai putea pleca de lângă fereastra odăii, în care cânta proprietarul. Această mică patimă copilărească i-a pricinuit chiar o mare suferinţă. Curiozitatea l-a făcut, odată, să se agaţe de ce putea şi să se suie până la fereastra deschisă. Şi fiindcă nu era nimeni în odaie, a îndrăznit să intre şi să pună mâna pe vioară. Surprins însă de ai casei, copilul a fost aspru, prea aspru, pedepsit. Şi nuvelistul îşi încheie povestea zicând că, dacă în loc de o sfântă de bătaie, i s'ar fi dat pasionatului copil o vioară şi un profesor, ar fi ajuns poate un mare artist.

Prin interesul acesta pătimaş, care apare deodată, brusc, fără ca ceva să fi îngăduit prevederea lui, se manifestează ceea ce se numeşte, de obiceiu, chemare sau vocaţie. In cazul copilului din nuvela lui Brătescu-Voineşti, era ca şi cum vioara fermecată l-ar fi atras, l-ar fi obsedat, l-ar fi fascinat, chemându-l fără încetare, să vină, să pună mâna pe ea, — şi să-şi facă dintr'însa scopul unic al vieţii lui întregi. Ce este însă interesul acesta, atât de intens, şi de ce atârnă el? Care e mecanismul lui psihologic şi care e baza lui organică? Şi este el de sine stătător, sau e determinat, în vreun chip oarecare, de mediul înconjurător, fizic şi social?

La aceste întrebări, răspunsul este, din nefericire, foarte anevoios. Chemarea sau vocaţia n'a fost până acum studiată mai de aproape de psihologi, — deşi constituie un fenomen din cele mai

importante, atât din punct de vedere individual, cât şi din punct de vedere social, — din cel dintâiu, întru cât hotărăşte adesea desfăşurarea vieţii întregi a oamenilor, cu toate plăcerile şi cu toate durerile ei, — din cel de-al doilea, întru cât este principalul factor al progresului, în toate direcţiile. Ca părţi ale psihologiei aplicate, tipologia şi caracterologia, ajutate de psihotehnică, fac astăzi, în această privinţă, cercetări utile, de sigur, dar care sunt de abia la început. Ele se ocupă mai mult de aptitudini, măsurând intensitatea acelora din funcţiunile psihice, care pot fi măsurate, şi care sunt cele mai simple. Aceste ştiinţe nouă se ocupă dar mai mult de aptitudinile elementare, care, prin chiar faptul că sunt elementare, nu constituesc decât elementele chemării sau ale vocaţiei.

Ca să nu intrăm în aceste cercetări, care, cum ni s'a întâmplat cu acelea ale lui Herzberg, ne-ar lua poate prea mult timp, — cu atât mai mult cu cât sunt, deocamdată, mai disparate şi mai divergente, — să reducem problema la datele ei cele mai simple, şi să vedem dacă n'am putea găsi cu privire la ele, în ştiinţele care se ocupă de fenomenele respective, vreo indicaţie utilă.

Chemarea sau vocaţia se consideră, de obiceiu, cum ne-o arată întrebuinţarea curentă a acestor cuvinte, ca revelând un talent înnăscut, într'o direcţie sau într'alta. Celui ce n'are un asemenea talent, şi se crede totuşi indicat să facă lucruri, pentru care nu posedă înzestrarea sufletească necesară, nu-i recunoaşte nimeni chemarea sau vocaţia, în direcţia în care vrea să lucreze. Când un copil bunăoară, ca cel de care vorbiam adineauri, arată o înclinare deosebită către muzică, cei dimprejurul lui presupun că el trebuie să aibă un talent muzical înnăscut. Aşa făcea şi nuvelistul, pe care l-am citat adineauri, când zicea că copilul, a cărui istorie o povestea, dacă ar fi avut parte de o vioară şi de un profesor, ar fi ajuns poate un mare artist.

Admiţând, ca firească, această presupunere, să ne întrebăm mai departe, ce este talentul. Am văzut că Herzberg, care admitea şi el talentul, ca factor ultim al productivităţii artistice şi filosofice, nu ne dedea nicio lămurire asupră-i. Putem şti noi mai mult de cât el? Putem şti, ce realitate psihofiziologică indică cuvântul talent? Şi dacă putem, în mod empiric, să constatăm existenţa talentului, îl putem oare şi explica, îi putem oare determina cauzele şi îi putem oare prevedea efectele, — aşa cum prevedem desfăşurarea fenomenelor, ale căror raporturi cauzale ne sunt cunoscute?

Iată o sumă de întrebări, la care răspunsul e foarte anevoios.

O analiză foarte simplă ne poate arăta, imediat, dificultăţile de care ne lovim. Ce înţelegem noi să afirmăm, atunci când constatăm, în mod empiric, existenţa unui talent oarecare? Ce înţelegem, bunăoară, când zicem că un copil, care n'a învăţat încă nimic, are talent pentru muzică? Inţelegem să afirmăm numai, că el posedă o facilitate deosebită, sau chiar neobicinuită, de a prinde succesiunile de sunete pe care le numim, în mod curent, arii muzicale, şi de a le reproduce exact, sau, pe o treaptă mai înaltă, de a combina el însuşi succesiuni de sunete, inventând melodii nouă,—simple şi copilăreşti, se înţelege, dar nouă. Dacă ne întrebăm însă, în ce constă această facilitate, care este baza ei organică şi care sunt condiţiile ei psihice, suntem siliţi să mărturisim, că nu ştim încă nimic sigur, în această privinţă. Putem, fireşte, să presupunem, că facilitatea de care e vorba trebuie să aibă, ca bază organică, o structură particulară a centrilor auditivi din creier. In ce constă însă acea structură particulară, nu ştim nicidecum, şi nici nu ne-o putem închipui, în starea actuală a psiho-fiziologiei.

Cert este, în orice caz, — ca să ne întoarcem un moment la Herzberg şi să evităm o eventuală interpretare greşită a teoriei lui, — cert este, că acea structură particulară a centrilor auditivi nu poate să atârne de mecanismul sublimării, — care, de altfel, nici nu e posibil să intre în acţiune la copilul, pe care l-am luat ca exemplu, la copilul încă fraged, care, cum am zis, n'a învăţat încă nimic. Este însă evident că acest mecanism poate să intre în acţiune, şi la el, mai târziu, şi îi poate determina, atunci, orientarea în spre arta muzicală. Să zicem bunăoară că copilul, devenit adolescent, când e nemulţumit de viaţă, când are, de pildă, primele decepţii sentimentale, se apucă, cum îi e obiceiul, să cânte, şi constată cu surprindere că găseşte în această îndeletnicire o astfel de uşurare şi de mângâiere, încât se simte apoi îndemnat să se consacre, pentru totdeauna, muzicei. Lucrul este, evident, foarte posibil. Se poate însă afirma, că structura particulară a centrilor lui auditivi, care i-a permis, încă din copilărie, să cânte, — şi să-şi găsească apoi, ca adolescent, consolarea, în momentele de întristare, în cântec, a fost produsă de mecanismul sublimării? Evident că nu. Nu sublimarea a produs acea structură, — ci dimpotrivă, acea structură a condiţionat sublimarea, adică îndreptarea energiei lui afective în direcţia pe care a luat-o. Nu mai încape îndoială că, la un alt tânăr, cu altă înzestrare sufletească, sublimarea ar fi dus, în aceleaşi împrejurări, la alte rezultate.

Dacă dar nu putem înțelege orientarea cuiva în spre arta muzicală, decât numai presupunând la originea acestei orientări, — după cum face de altfel și Herzberg însuși, — talentul muzical, atunci explicarea ei prin mecanismul sublimării, cu cele două premise ale lui: pornirile afective puternice și inhibițiile intensive, — dacă nu este inutilă, întru cât ne poate indica o condiție ocazională a manifestării talentului muzical, nu desleagă însă problema ultimă, care este, din acest punct de vedere, problema creațiunii muzicale. Căci, atâta timp cât nu știm, ce este talentul muzical, atâta timp cât nu știm, care este cauza lui eficientă, — nu putem ști care este cauza adevărată a puterii creatoare, în muzică, a omului ce posedă un asemenea talent, și nu putem prevedea, prin urmare, creațiunile lui. Logica însă ne învață că semnul cel mai sigur al cunoașterii adevărate a fenomenelor este, tocmai, putința de a prevedea cursul lor viitor.

S'ar părea că există totuși o cale, pe care am putea ajunge să prevedem apariția talentului, ba chiar și nivelul lui relativ, — și anume calea eredității. De vreme ce am zis că talentul este înnăscut, trebue să admitem că el este ereditar. Și în adevăr, de vreme ce nu se poate dobândi în cursul vieții, — dacă ar fi așa, ar trebui ca, prin studii și exerciții, să-l poată dobândi orișicine, — trebue să presupunem că talentul rezultă dintr'o structură psihofiziologică ereditară. Am putea astfel, conchizând dela ascendenți la descendenți, să presupunem — uneori cel puțin — apariția talentului, precum și nivelul lui relativ. Ar fi, în adevăr, foarte firesc să presupunem, că un talent ereditar, trecând, succesiv, dela ascendenți la descendenți, crește, treptat, prin aportul fiecărei generații. E regula generală, după care se desvoltă funcțiunile organice, determinate de adaptarea progresivă cu mediul, în doctrina evoluționistă. Din acest punct de vedere, talentul ar trebui să fie totdeauna, în condiții egale de manifestare, mai pronunțat la descendenți decât la ascendenți.

Experiența ne arată însă că asemenea concluzii, oricât ar părea de întemeiate în teorie, nu sunt aplicabile în practică. Cazurile, în care se poate regăsi la ascendenți talentul unui artist sau filosof, sunt destul de rare. In majoritatea cazurilor, nu există, din acest punct de vedere, nicio legătură, nici măcar aparentă, între ascendenți și descendenți. Așa bunăoară, nu numai că părinții celor mai mulți dintre filosofi nu s'au ocupat nicidecum cu filosofia, dar nici măcar n'au avut profesiuni care să implice o cât de redusă viață inte-

lectuală. Tatăl lui Spinoza era negustor, al lui Rousseau ceasornicar, al lui Fichte țesător, al lui Kant curelar. Afară de cazul celor doi Darwin, Erasm și Charles, și de cazul celor doi Mill, James și John Stuart,—istoria filosofiei nu ne mai dă alte exemple, în care bunicul și nepotul sau tatăl și fiul să fi fost, amândoi, filosofi. Pe de altă parte, descendenții filosofilor sunt, de cele mai multe ori, lipsiți de talent, și se manifestează de obiceiu în alte direcții.

Sunt chiar biologi cari cred că aceasta e regula. Așa bunăoară Galton, studiind ereditatea caracterelor de căpetenie, fizice și, mai ales, psihice, la 150 de familii engleze, a ajuns, în cele două lucrări ale sale «Hereditary Genius» și «Natural Inheritance», să stabilească cele două legi cunoscute sub numele său: «legea întoarcerii la medie» și «legea eredității ancestrale». El susține că la fiecare generație de oameni există o medie evolutivă, care este în adevăr ereditară și reprezintă nivelul de progres organic. Acea medie are tendința de a se păstra, mai mult sau mai puțin neschimbată; abaterile, în plus sau în minus, au tendința de a se compensa. Așa bunăoară, când un individ dintr'o generație oarecare depășește cu mult media ei organică, arătând o superioritate excepțională, într'o direcție sau alta, copiii săi au tendința de a varia «în sensul contrar». S'a observat, în adevăr, că copiii oamenilor mari, nu numai că nu se pot ridica la nivelul lor, dar încă rămân sub nivelul mediu al generației din care fac parte. Talentele excepționale nu se moștenesc. Tendința «întoarcerii la medie» împiedică o asemenea transmitere ereditară a superiorităților mai accentuate. O compensare organică analoagă, însă în sens invers, exprimă faptul că unii dintre oamenii ce s'au distins prin calități intelectuale deosebite, au avut părinți ce se găsiau, din acest punct de vedere, sub media generației lor.

A doua cauză, care duce la aceleași efecte, este cea pe care o indică legea eredității ancestrale, — a doua din cele formulate de naturalistul englez. Partea cea mai mare, în formarea structurii psiho-fiziologice a oamenilor, o au de sigur ascendenții lor imediați, cari sunt părinții. Din aceasta însă nu rezultă că partea, cu care contribuie ascendenții lor mai îndepărtați, este nulă. Numeroase observări, făcute de biologi, arată dimpotrivă, că această din urmă parte, nu numai că este reală, dar poate juca uneori un rol însemnat. Atât Galton, cât și succesorii săi Pearson, Welden, Darbishire, etc., au căutat să determine partea diferitelor generații de ascendenți în ereditatea fiecărui individ, prin așa numita «Biometrică». Acești învățați susțin că partea părinților este de ½, — ceea ce dă, pentru

fiecare dintr'înşii, o contribuţie de ¼. Celor patru bunici le revine o contribuţie comună de ¼, sau, pentru fiecare, de $^1/_{16}$. Contribuţia celor opt străbunici este de $^1/_8$, adică, pentru fiecare, de $^1/_{64}$. Şi aşa mai departe, până la împlinirea unităţii întregi, ce reprezintă caracterul ereditar de care e vorba. De unde rezultă, că un om de talent nu poate da copiilor săi decât un sfert din structura sa psiho-fiziologică; restul îl primesc dela mama lor, pe de o parte, şi dela ceilalţi ascendenţi, pe de alta. Iar experienţa arată că acest «rest», care e de trei sferturi, nu favorizează de obiceiu desvoltarea sfertului prim, — nu favorizează adică desvoltarea sau, cel puţin, păstrarea talentului patern. Ca să asigure «întoarcerea la medie», restul în chestie desfăşură o acţiune «compensatoare», adică contrară.

Aceste vederi sunt, se înţelege, teoretice şi pot fi, cum au fost de fapt, discutate. Ceea ce rămâne indiscutabil este materialul de fapte, pe care se întemeiază, — şi care tinde a dovedi că talentul, mai ales când se ridică la un nivel mai înalt, nu se moşteneşte.

S'ar putea prin urmare ca talentul să fie, de cele mai multe ori, o variaţie bruscă, individuală, o «mutaţie», cum zice naturalistul olandez De Vries, care a studiat în deosebi variaţiile de acest fel. In această ipoteză, talentul ar fi, în cazurile respective, înnăscut, dar nu ereditar. El ar apărea adică odată cu indivizii ce îl manifestează, dar n'ar fi moştenit dela ascendenţii lor. Prevederea talentului, care am văzut că este imposibilă în practică, nu s'ar mai putea afirma, în asemenea cazuri, nici măcar în teorie. De altfel, chiar dacă am rămânea la ipoteza că talentul este ereditar, aceasta tot nu ne-ar ajuta prea mult să-l înţelegem. Atâta timp cât nu ştim în ce constă structura psiho-fiziologică, pe care se întemeiază sau din care izvorăşte talentul, nu ne-ar servi la mare lucru să ştim că este ereditară.

De altfel, s'ar putea ca punctul de vedere structural să nu aibă, în studiul talentelor, importanţa pe care i-o atribuim, — în mod ipotetic, se înţelege. S'ar putea ca apariţia talentelor să atârne mai mult de variaţii ale funcţiunilor decât de variaţii ale structurilor, la oamenii ce le manifestează. Am zis în adevăr că talentele, nefiind, afară de rare excepţii, ereditare, s'ar putea să fie, în majoritatea cazurilor, simple mutaţii. Aceste forme de variaţie însă, — de variaţie buscă şi discontinuă, — ce se produc din când în când la fiinţele vii în general, par a fi determinate mai mult de schimbări, puţin comune sau chiar cu totul neobicinuite, ce intervin în funcţionarea organismelor respective. Asemenea schimbări ar fi, bună-

oară, cele provocate de traumatisme, de mutilări, de creşteri sau de scăderi deosebit de accentuate ale cantităţilor de materii alimentare, etc. Aşa cel puţin pare a rezulta din observările ce s'au făcut până acum asupra condiţiilor în care se produc mutaţiile sau, cu alte cuvinte, asupra cauzelor ce le dau naştere. Poate dar fi util să aruncăm o scurtă privire asupra acestui punct special al cercetărilor contimporane de biologie generală.

De vreme ce nu păreau a fi determinate, în mod ereditar, de structura biologică a ascendenţilor, în cazurile individuale în care se iviau, mutaţiile au luat la început o înfăţişare enigmatică, inexplicabilă. Ele nu erau prea departe — am putea zice — de a fi considerate ca fenomene fără cauză. O asemenea credinţă ar fi fost însă greşită. Tot ce se poate afirma, cu oarecare siguranţă, despre mutaţii este că, apărând brusc, fără o acumulare lentă, anterioară, de modificări pregătitoare, ele se produc în mod spontan. Spontaneitatea însă nu exclude nicidecum cauzalitatea. Prin «generaţia spontană» bunăoară — atunci când această problemă preocupa în deosebi pe biologi — nu se înţelegea nicidecum că apariţia pe pământ a primelor fiinţe vii n'ar fi avut nicio cauză; se înţelegea numai că ea n'a avut cauza «obidinuită» care este «procreaţia», că acele prime fiinţe vii n'au provenit adică din germeni de viaţă preexistenţi, ci au luat naştere prin simple transformări fizico-chimice ale lumii anorganice.

Biologii s'au apucat dar, în ultimii 25 de ani, să caute cauzele mutaţiilor. De Vries însuşi a crezut la început, în 1901, că ele ar putea reprezenta, în viaţa speciilor respective, o perioadă critică. O «cauză de variabilitate» s'ar ivi, la un moment dat, la anumite specii, care fuseseră mai nainte stabile, reproducându-se, timp de nenumărate generaţii, fără nicio schimbare. Deodată, fără ca ceva să fi permis să se întrevadă ceea ce avea să se întâmple, o instabilitate subită a unora din caracterele lor le transformă în specii «mutante». Nouile generaţii cărora le dau naştere prezintă modificări, uneori numeroase, ale tipului lor primitiv. Ca să-şi explice aceste «crize de variabilitate», de Vries a presupus mai întâi că ele ar putea fi provocate de «îmbătrânirea» speciilor respective. Prin modificarea spontană a unora din caracterele lor, speciile «mutante» şi-ar căuta, în această ipoteză, — regenerarea.[1]). Ceva mai târziu

---

1) Hugo de Vries, Die Mutationstheorie, Leipzig, 1901 (vol. I) şi 1903 (vol. II). Ipoteza de care vorbim se găseşte în volumul I; autorul o formulează în treacăt, cu prilejul legii a VII-a, privitoare la periodicitatea mutaţiilor.

însă, în 1905, revenind asupra cauzelor care pot determina mutaţiile, învăţatul olandez s'a mărginit să le împartă, schematic, în două categorii: unele externe, altele interne. Iată propriile lui cuvinte: «Dacă mutabilitatea nu e o calitate permanentă, ea trebuie să se fi produs într'o zi şi, la origine, trebuie să fi avut o cauză exterioară; întinderea mutabilităţii, ca şi variaţiile posibile ce i se datoresc, pot fi privite ca rezultând din cauze interne; determinarea însă a momentului când mutabilitatea devine activă, nu poate să fie niciodată un efect al acestor cauze interne; ea trebuie raportată la vreun factor extern, care, când va putea fi descoperit, va hotărî orientarea cercetărilor experimentale ce rămân de făcut» [1].

De fapt cercetările s'au îndreptat, simultan, în ambele direcţii: a cauzelor interne şi a celor externe. Unii biologi au presupus că mutaţiile ar consta în «disociaţii» de caractere, legate împreună printr'o «hibridaţie» sau încrucişare anterioară de varietăţi diferite, înlăuntrul speciilor respective. Asemenea «hibridaţii» sau încrucişeri duc, după legile lui Mendel, la reapariţia unuia sau altuia din caracterele «independente», în cursul generaţiilor ce urmează. Speciile «mutante» ar proveni din asemenea «hibridaţii» sau încrucişeri; un caracter «nou» care se iveşte la ele, nu e nou decât în aparenţă; e numai un vechiu caracter «independent» ce «reapare». Această ipoteză a fost susţinută de şcoala «mendeliană», în frunte cu Bateson, Saunders, Verworn. Ea a fost combătută însă de Mac Dougal (Daniel Tremblay), cu argumente atât de serioase încât, cu toată încercarea lui Leclerc du Sablon de a le înlătura, dându-le o altă interpretare, au rămas în picioare. Dificultatea de căpetenie de care se loveşte această ipoteză este că nu se pot stabili speciile elementare din încrucişarea cărora se presupune că ar fi ieşit speciile «mutante» [2].

Cunoscutul biolog francez Félix le Dantec a presupus că mutaţiile se datoresc unor fenomene de «Simbioză» a căror acţiune se desfăşură alături de mecanismul obicinuit al adaptării cu mediul, — mecanism ce este şi rămâne, după el, principala cauză a formării speciilor. Şi anume, un «microb simbiotic» ar interveni, la unele specii, în momentul fecundaţiei, şi influenţând celulele germinative ar da naştere unor variaţii neaşteptate, pe care nimic anterior nu le pregătise şi nu le anunţa. Obiecţiunea de căpetenie ce se ridică în contra acestei ipoteze este că generalizează acţiunea unei

1) H. de Vries, Espèces et variétés, p. 440.

2) A se vedea, în această privinţă, L. Blaringhem, Les transformations brusques des êtres vivants, p. 176 şi urm.

cauze de variabilitate, care, în unele cazuri, poate să fie reală. Experienţa ne arată în adevăr că sunt şi alte cauze care pot produce asemenea efecte, fie în natură, fie în laboratoriile oamenilor de ştiinţă. Aşa bunăoară, ca să cităm un singur exemplu: Goodspeed şi Olson, supunând acţiunii razelor X câteva specimene ale plantei «Nicotiana tabacum purpurea», au obţinut numeroase mutaţii, privind forma frunzelor, coloarea florilor, dimensiunile ramurilor, etc.

Alţi biologi relevaseră, mai de mult, influenţa mutilaţiilor asupra sexualităţii şi văzuseră într'însa una din cauzele posibile ale mutaţiilor. E. Bordage şi L. Blaringhem au lucrat mai ales în această direcţie. Cel dintâiu a observat că exemplare ale arborelui tropical «Carica Papaya» care făceau flori mascule, dacă li se rupeau unele ramuri, în momentul când urmau să înflorească, făceau muguri femeli. Cel de-al doilea a studiat în deosebi, din acest punct de vedere, porumbul, cânepa, spanacul, cu rezultate analoage. La această din urmă plantă, bunăoară, a obţinut pe o tulpină femelă, prin mutilări, flori hermafrodite [1]). Concluzia la care au dus aceste cercetări, după Blaringhem, a fost, cu propriile lui cuvinte, următoarea. «Traumatismele violente, care distrug uneori individul [2]), provoacă adesea o supra-abundenţă de lăstare, ale căror organe: tulpine, foi, flori şi fructe, prezintă deviaţii considerabile dela tipul specific şi constituesc adevărate monstruozităţi. Graţie mutilărilor, cele mai multe vegetale pot fi puse în starea de «înebunire» (peuvent être mises dans l'état d'affolement), care este pentru horticultori perioada, din viaţa speciilor respective, în care pot obţinea varietăţi noui» [3]). Iar asupra modului cum se constituiesc aceste varietăţi — care uneori devin specii —, noui, autorul adaogă: «Printre plantele pe care mutilările le-au pus în starea de «înebunire» — stare ce corespunde unui *dezechilibru* al tipului mediu, — un oarecare număr prezintă anomalii parţial ereditare. In descendenţa lor, acestea procură, alături de unde anomalii grave şi de plante normale care şi-au regăsit echilibrul ancestral, şi câţiva rari indivizi cari prezintă anomalii uşoare. Acestea din urmă sunt complet ereditare şi constituiesc varietăţi noui şi stabile» [4]).

---

1) Cf. Blaringhem, Mutation et traumatismes, p. 126.

2) E vorba de plante. Blaringhem e botanist.

3) Blaringhem, Les transformations brusques des êtres vivants, p. 303.

4) Id., ibid., p. 303. Am citat în întregime acest pasagiu şi am subliniat cuvântul dezechilibru, fiindcă ne vor fi de folos mai târziu, când vom examina, în a doua serie de studii din volumul de faţă, ideea lui Charles Nicolle, că la origina talentelor stau de obiceiu încrucişeri de rase.

Să ne punem, acum, întrebarea: cum lucrează mutilările de felul celor pe care le-am văzut, pentru ca să producă efectele pe care le produc? Ele determină, zice Blaringhem, o stare de «înebunire», care corespunde unui «dezechilibru». Este evident însă că, înainte de a provoca modificări anatomice sau structurale ale organismelor respective, acest dezechilibru nu poate să constea decât într'o tulburare fiziologică sau funcţională, mai mult sau mai puţin profundă. Ca să precizăm această idee ,să luăm una din funcţiunile de căpetenie ale vieţii organice, cum este nutriţia, şi să arătăm că variaţii mai accentuate ale ei pot să producă efecte analoage cu ale mutilărilor. Cazul ce mai probant, în această privinţă, este de sigur acela al varietăţilor de mac, la care se poate obţinea transformarea bruscă a staminelor în carpele, fie prin mutilări, fie printr'o nutriţie mai abundentă, într'un teren mai bine îngrăşat. Dacă, bunăoară. luăm câteva specimene din varietatea «Papaver bracteatum» şi, în momentul când bobocii florilor sunt încă învăluiţi în bractee, le tăiem tulpinele dela suprafaţa solului, lăstarele noui, care «dau» pe urmă, fac flori ce au, toate, două-trei stamine transformate în carpele. Acelaşi efect însă îl putem obţinea la specimene din varietatea «Papaver Somniferum», care au fost cultivate într'un pământ special îngrăşat, aşa încât au putut beneficia de o nutriţie excepţional de favorabilă [1]).

Pe o scară mai întinsă a studiat condiţiile externe ale mutaţiilor botanistul german G. Klebs. El a relevat de asemenea influenţa nutriţiei, care e diferită la diferitele categorii de plante, dar e totdeauna însemnată, fie în conservarea stabilităţii, fie în determinarea variabilităţii lor. Aşa bunăoară, o ciupercă miceliană şi acvatică din genul «Saprolegnia» poate fi menţinută un timp îndelungat într'o stare pur vegetativă, poate fi împiedicată adică să-şi formeze organele de reproducere, care sunt sporii, prin reînoirea continuă a mediului nutritiv. Aceste organe apar, la ciuperci şi la alge, în general, atunci când conţinutul, de săruri minerale sau de substanţe organice, al mediului nutritiv, scade, atunci când adică se produce, la organismele respective, o denutriţie mai mult sau mai puţin accentuată. La alge se adaogă o condiţie suplimentară: apariţia stării sexuale poate fi provocată de o scădere mai simţită a intensităţii luminii.

Pornind dela aceste constatări, Klebs a făcut încercări de «metamorfoză experimentală» la unele specii vegetale superioare. Aşa bunăoară, a izbutit să înlocuiască florile obicinuite cu «rozete

1) Blaringhem, Les transformations brusques des êtres vivants, p. 304.

de foi», la unele specimene de «Sempervivum», modificându-le nutriţia, supunându-le unui regim «abundent», pe un teren îngrăşat anume şi bine udat. La acelaşi rezultat se poate ajunge însă micşorând intensitatea luminei prin sticle colorate, de diferite nuanţe, — colorile fiind indiferente. Alte specii de plante sunt sensibile, din acest punct de vedere, numai la anumite colori. La specimenele de «Sedum spectabile» bunăoară, rozetele de foi înlocuiesc florile numai dacă sunt puse într'o seră cu sticle albastre [1]).

Alţi biologi au studiat influenţa temperaturilor asupra apariţiei mutaţiilor. Goldschmidt, Jollos şi Rokizky au supus larve de «Drosophila» unei temperaturi mai ridicate, de 37°, — cea obicinuită, la care fuseseră menţinute, până în momentul experienţei, fiind numai de 25°. Muştele ce au ieşit din larvele respective păreau mai puţin viabile: dedeau un procent mai mare de mortalitate şi erau mai puţin fecunde sau chiar sterile; în schimb, prezentau variaţii somatice mai mult sau mai puţin vizibile, care luau la descendenţa lor caracterul unor mutaţii capabile să dea naştere unor varietăţi nouă [2]).

Este evident că mutaţiile ce se produc în aceste diferite cazuri, sub diferitele influenţe pe care le-am văzut, — ale mutilaţilor, ale variaţiilor nutriţiei, ale razelor X sau ale unor oscilaţii neobicinuite de temperatură, — se datoresc, în fond, modificărilor fiziologice sau funcţionale pe care le determină influenţele de acest fel. Intru cât dar am zis că apariţia talentelor se poate compara, în majoritatea cazurilor, cu aceea a mutaţiilor, putem presupune că la originea lor stau de asemenea modificări analoage.

Această presupunere găseşte un sprijin preţios în modul cum consideră psihologii funcţiunile sufleteşti superioare. Incercările de a localiza aceste funcţiuni, de a le lega adică de anumite structuri, s'au lovit de dificultăţi foarte mari. Rezervele pe care le impun aceste dificultăţi îşi găsesc, bunăoară, expresia în cuvintele lui Aug. Tournay, autorul capitolului despre «Fiziologia specială a sistemului nervos», din «Noul tratat de psihologie» al lui G. Dumas. Trecând în revistă diferenţierile histologice care transformă scoarţa cerebrală într'o vastă colecţie de «organe individuale», având, fiecare, o «situaţie determinată» şi o «structură specifică», acest învăţat zice: «Prudenţa ne comandă să nu atribuim acestor teritorii, de întindere atât de mică şi cu frontiere atât de fine, decât funcţiuni cu totul

1) G. Klebs, Künstliche Metamorphosen, Halle, 1906.
2) L. Cuénot, La Génèse des espèces animales, 3-me éd., Paris 1932, p. 164.

elementare... Nimic nu ne autoriză să stabilim nişte «centri psihici» circumscrişi, nişte «organe de cugetare»... Intru cât ne-ar fi îngăduit să ne depărtăm, în ceea ce priveşte mai ales funcţiunile superioare de ordine intelectuală, de concepţia care ar considera ca centru psihic global creierul, în întregimea lui, e mai bine să ţintim numai la localizări foarte largi, numai la recunoaşterea unei părţi preeminente a unor anumite regiuni»... [1]). In adevăr, zice la rândul său fiziologul german K. Brodmann, procesele psihice superioare «nu pot fi produsele unor centri unitari, din punct de vedere morfologic şi fiziologic; diferenţierea, modalităţile, gradele şi nuanţele proceselor superioare ale conştiinţei nu sunt decât expresia unei variabilităţi infinit de mari de colaborări funcţionale de organe corticale izolate. Posibilitatea unor astfel de combinări, variabile şi multiple, rezultă din faptul stabilit că suprafaţa scoarţei cerebrale se compune din numeroase organe morfologice speciale. De vreme ce, cu fiecare organ nou, posibilităţile de combinare se ridică la o putere nelimitată, ne este îngăduit să considerăm această organizare topografică mai bogată a suprafeţei corticale, la unele mamifere şi în deosebi la om, ca fiind una din bazele desvoltării lor psihice superioare»... [2]).

«Bio-psihologul» elveţian Bleuler, autorul unui sistem de «psihologie mnemistică», face constatări analoage şi ne dă şi explicarea lor. «Noţiunile noastre, — chiar şi cele mai simple în aparenţă, — sunt prelucrări complicate de impresii sensoriale ce, dată fiind contopirea generală a tuturor funcţiunilor psihice, nu pot fi localizate, în mod special, nicăieri». Iar mai departe adaogă: «cu cât cugetarea devine mai abstractă, cu atât poate fi mai puţin legată de vreo localizare şi cu atât mai mult trebuie să utilizeze întreaga scoarţă cerebrală» [3]).

Aceste afirmări ale învăţaţilor citaţi se lămuresc poate mai bine la lumina ideilor lui G. Bohn, cunoscutul psiholog francez. In cartea sa «La naissance de l'intelligence», acest învăţat ne arată de ce o viaţă sufletească mai desvoltată n'a putut apărea, în seria animală, decât odată cu apariţia creierului, ca organ central al sistemului nervos. In lipsa unui asemenea organ, sensaţiile nu se pot

---

1) G. Dumas, Nouveau traité de psychologie, Paris 1930, t. I, p. 287.

2) K. Brodmann, Vergleichende Lokalisationslehre der Grosshirnrinde, Leipzig 1909, p. 303.

3) Eugen Bleuler, Naturgeschichte der Seele, II-e Aufl., Berlin 1932, p. 244, 245.

fixa, — nu se pot, în orice caz, înmagazina, — și memoria nu se poate constitui. Fără memorie însă nu e posibilă combinarea senzațiilor și, mai ales, a surogatelor lor, care sunt reprezentările și noțiunile. Iar fără aceste combinări, nu sunt posibile funcțiunile psihice superioare, ca imaginația și invenția pe de o parte, judecata și raționamentul pe de alta, cu toate formele pe care le iau și cu toate creațiile la care duc. O ființă lipsită de memorie, ar trăi numai în prezent; neputând avea nicio idee de ceea ce a fost sau de ceea ce a făcut mai nainte, ar începe vecinic, în toate, dela capăt. O asemenea ființă ar fi, în fiece moment, la *prima* încercare de a cunoaște lumea înconjurătoare, sau de a se adapta cu fenomenele ei. Iar această «primă încercare», vecinic repetată, ar rămânea pururea tot atât de rudimentară și de insuficientă, fiindcă «experiența» nu s'ar putea constitui și nu s'ar putea îmbogăți printr'o acumulare de constatări ce ar presupune păstrarea lor.

Este incontestabil că și la animalele, la care nu există un creier propriu zis, sistemul nervos poate conserva într'o oarecare măsură urmele excitațiilor primite din afară. Dar aceste impresii reținute, — ca să nu zicem amintiri, — ale nevertebratelor cu un sistem nervos diferențiat, rămânând împrăștiate în diferitele părți ale corpului lor, nu se pot combina decât foarte greu și prea puțin. De aceea, viața psihică a vietăților de acest fel se reduce mai mult, dacă nu exclusiv, la acte reflexe și la instincte. Iar dacă unora dintre insecte li se poate atribui o oarecare inteligență, este poate fiindcă organele vizuale, care sunt la ele bine desvoltate, le permit să aibă o pluralitate de senzații, concentrate în aceleași puncte ale sistemului lor nervos, așa încât unele din combinările ce constituesc funcțiunile intelectuale elementare devin, oarecum, posibile.

Se înțelege acum că desvoltarea treptată a creierului, în seria animală, a însemnat, pentru ființele respective, o complicare treptată a structurilor, în anumite părți, cel puțin, ale sistemului lor nervos. La originea acestor modificări structurale au trebuit să stea însă, de cele mai multe ori, variații funcționale. Și anume, schimbările ce se produceau, treptat, din cauza evoluției geologice a pământului, în condițiile de existență ale ființelor vii, reclamând din partea lor sforțări nouă de adaptare, le impuneau funcțiuni nouă, care produceau, în mod subsecvent, schimbări în structura lor organică. Poate că principiul biologic cunoscut: funcțiunea face organul, nu trebuie luat în mod absolut. Poate că sunt și variații de struc-

tură ce se produc pe alte căi. Pe lângă «influenţa mediului», de origine lamarckiană, pe care o considera ca fiind principala cauză a variaţiilor organice, Darwin mai admitea, totuşi, ca o cauză secundară a lor, o oarecare «tendinţă internă» către variabilitate, pe care ar poseda-o numeroase fiinţe vii. Un biolog german cunoscut, A. Weismann, a dat acestei «tendinţe» o formulă mai precisă; ea ar consta în amestecul inevitabil al «plasmelor ancestrale», în fenomenul reproducerii sexuale. Generalizând această ipoteză, învăţatul german a susţinut că principala cauză a variaţiilor organice ar fi «panmixia plasmelor ancestrale»; influenţa mediului produce şi ea variaţii, care însă nu se transmit prin ereditate. Nu putem intra în analiza acestei păreri, care ne-ar depărta prea mult de obiectul cercetării noastre. Ne mărginim numai să menţionăm faptul că ea a fost foarte discutată. Un adversar de căpetenie al ei a fost, în filosofie, Herbert Spencer; în biologie, adversarii ei au fost mult mai numeroşi. Influenţa mediului sau a factorilor externi, cărora li se dă de preferinţă numele de «factori primari», a fost reluată şi susţinută cu tărie de o sumă de învăţaţi, ca W. Roux, şeful şcoalei «biomecanice», în Germania, A. Giard şi F. Le Dantec în Franţa, Packard şi Cope în America, etc. Biologia e încă la început şi nu putem şti ce surprize ne rezervă cercetările ei viitoare. In starea ei actuală însă, principiul menţionat — funcţiunea face organul — pare a domina încă înţelegerea mecanismului morfogenetic, la toate fiinţele vii.

Că, de altfel, funcţiunile psihice superioare pot varia, şi încă mult, în limitele aceloraşi structuri nervoase, la aceiaşi oameni, ne-o poate arăta endocrinologia. S'a constatat, anume, că turburarea secreţiunilor interne, ale unora sau altora din glandele endocrine, poate produce modificări considerabile ale vieţii sufleteşti. Dumas citează bunăoară, în Psihologia sa, cazul unei fete de 15 ani, care suferea de mixoedem şi care se afla în tratamentul unei clinici din Paris. Ceea ce impresionase mai ales pe părinţi, pe lângă unele neajunsuri fizice, fusese scăderea vizibilă a unora din funcţiunile psihice ale bolnavei, ca atenţia şi memoria; lumea înconjurătoare n'o mai interesa; curiozitatea, atât de mare la copii, dispăruse aproape cu totul. Intru cât mixoedemul atinge glanda tiroidă, s'a presupus o scădere a secreţiunilor acestei glande şi s'a încercat un tratament cu extracte tiroidiane. Efectul, nu numai din punctul de vedere corporal, ci şi din cel sufletesc, a fost surprinzător. Funcţiunile intelectuale ce scăzuseră atât de mult, şi-au reluat nivelul normal. Şi e caracteristic

faptul că întreruperea tratamentului provoca recidive; fata redevenea indiferentă şi apatică. Iar psihologul francez care a studiat acest caz în deosebi, adaogă: «cercul ideilor ei se micşora atunci considerabil» [1]).

Asemenea influenţe, asupra vieţii sufleteşti, mai pot avea şi alte glande endocrine. Vom arunca ceva mai departe, în altă ordine de idei, o privire mai cuprinzătoare asupra influenţelor de acest fel. Acum ne putem mărgini să constatăm că variaţiile secreţiunilor interne pot face să varieze nivelul funcţiunilor psihice, ridicându-l sau coborându-l, în limitele aceloraşi structuri cerebrale. Dacă dar considerăm talentul, de orice fel ar fi el, ca constând într'o înălţare la un nivel neobicinuit a unui anumit complex funcţional al vieţii sufleteşti, ne este îngăduit să ne închipuim că la originea lui stă, poate, o modificare excepţională a unora sau altora din secreţiunile interne.

Ca să putem deci descoperi — sau cel puţin întrevedea — cauzele ce ar putea să producă asemenea efecte, trebuie să cercetăm mai întâi ce anume funcţiuni — şi în ce anume proporţii — ar putea să compună complexurile sufleteşti ce trebuie să stea la baza acelor «predilecţii» pentru anumite forme de activitate şi acelor «posibilităţi» de a se distinge într'însele, pe care le-am considerat mai sus ca alcătuind, în esenţă, talentele. In acest scop, trebuie să examinăm câteva din atitudinile de căpetenie ale omului, în faţa lumii, şi din îndeletnicirile lui mai însemnate, în mijlocul fenomenelor ei. Am zis: câteva numai, ca să evităm desvoltări prea întinse, care ne-ar lua prea mult timp.

1) G. Dumas, Traité de psychologie, vol. II, p. 1081.

CAP. VII.

DIRECȚII DE ACTIVITATE ŞI CONDIȚII FUNCȚIONALE

I. Originea biologică a vieții sufleteşti pare a fi admisă astăzi de mai toată lumea, chiar şi de unii din filosofii ce mai practică încă vechile metode metafizice. Cei mai mulți dintr'înşii urmează poate, în această privință, exemplul unui mare înaintaş. Schopenhauer, anume, zicea că Voința, în acele forme de «obiectivare» a ei, ale căror manifestări trebuiau să fie mai complicate, şi-a aprins lampa Inteligenței, pentru ca să poată vedea mai bine ce avea de făcut şi să se poată astfel realiza în chip mai desăvârşit. Herbert Spencer a dat aceleiaşi idei un aspect mai pozitiv, căutându-i întemeierea în domeniul Biologiei. Viața constă, pentru el, într'o continuă adaptare a raporturilor interne, ale fenomenelor ce se produc înlăuntrul ființelor vii, cu raporturile externe, ale fenomenelor ce se desfăşură în mediul lor ambiant. La început această adaptare s'a făcut în mod automatic şi inconştient, pe calea actelor reflexe şi instinctive, fiindcă raporturile ce urmau a se potrivi unele cu altele erau, relativ, simple şi omogene. Pe măsură ce însă ființele vii s'au desvoltat şi s'au complicat, ajungând să aibă nevoi mai numeroase şi mai variate, adaptarea cu condițiile de existență nu s'a mai putut face cu aceeaşi uşurință, în mod direct şi mecanic. Atunci au intervenit conştiința şi reflexiunea. Intru cât nevoile lor organice nu se mai puteau satisface, ca mai nainte, imediat şi automatic, ființele vii au fost silite, cum zicea Schopenhauer, să-şi aprindă o lampă, ca să vadă mai bine dificultățile. Această lampă a fost conştiința. Pe de altă parte, mai multe posibilități de adaptare a raporturilor interne cu cele externe prezentându-se, de cele mai multe ori, simultan, era nevoie de o alegere a celor mai utile dintr'însele, a acelora adică ce făceau posibilă satisfacerea mai uşoară şi mai repede a

nevoilor organice respective. Această alegere a constituit cea dintâi formă sub care s'a manifestat inteligența.

Se știe, în adevăr, cum au luat naștere, după Spencer, prin dezorganizarea instinctului, primele licăriri ale funcțiunilor psihice, cărora li s'a dat mai târziu, când au luat forme mai consistente, numele de memorie și rațiune. In acțiunea instinctivă, care nu se deosebește de cea reflexă decât printr'o mai mare complexitate, coordonarea impresiilor sensoriale și a contracțiunilor musculare se face în mod automatic. Cu dezvoltarea treptată a vieții însă, care constă într'o complicare necontenită a ei, vine un moment când coordonarea de care e vorba nu se mai poate realiza în acelaşi mod. In asemenea cazuri, ființele vii nu mai trec imediat la acțiune. O ezitare se produce, fiindcă o alegere se arată necesară între diferitele mișcări posibile, spre a utiliza pe cele ce ar corespunde mai bine impresiilor sensoriale respective. Aceste momente de ezitare, de suspendare a acțiunii, constituiesc începutul dezorganizării instinctului — și într'însele apar primele rudimente ale funcțiunilor psihice de care vorbim. In adevăr, sub influența impresiilor sensoriale, mișcările legate, în mecanismul instinctului, de ele încep să se schițeze în organele corespunzătoare. Ele sunt însă oprite, în momentele de ezitare, de suspendare a acțiunii, și nu se pot realiza efectiv. Cât timp rămân sub această formă, numai incipientă, ele se traduc în conștiință prin stări mai slabe, mai palide, mai șterse, decât cele pe care le produc mișcările efectiv realizate. Ele rămân adică în conștiință ca mișcări numai posibile, numai concepute sau reprezentate. Și fiindcă acele mișcări nu sunt nouă, — sunt mișcările ce au urmat totdeauna, în cazurile de care e vorba, după impresiile sensoriale ce le preced, — reprezentările lor iau o înfățișare familiară sau cunoscută; ele se prezintă cu alte cuvinte ca amintiri. Căci amintirile, în general, nu sunt, în fond, altceva decât începuturi de excitație nervoasă a celulelor respective, — începuturi ce nu se desăvârșesc și nu ajung atât de puternice, ca atunci când obiectele ce le produc sunt prezente. Memoria nu e altceva decât funcțiunea grație căreia ne dăm seama de aceste începuturi de excitație și le recunoaștem ca corespunzând unor obiecte ce au fost altădată prezente. Ca o dovadă că memoria a ieșit din transformarea instinctului, ne poate servi, după filosoful englez, faptul că se poate transforma ea însăși, la rândul ei, în instinct. Automatizarea amintirilor și mecanizarea mișcărilor corespunzătoare sunt destul de cunoscute. Pianistul care execută o bucată muzicală complicată, nu mai are conștiința clară și

distinctă, a niciuneia din notele pe care le citeşte în text şi a niciuneia din mişcările pe care le face când atinge clapele instrumentului; el nu mai e preocupat decât de «sensul» bucăţii pe care o redă; citirea notelor şi desfăşurarea mişcărilor sunt instinctive; şi una şi alta se întemeiază însă, în fond, pe acte de memorie ce nu mai funcţionează ca atare.

A doua funcţiune psihică nouă, ce iese din dezorganizarea instinctului, am zis că este, după Spencer, deliberarea intelectuală sau raţiunea. In adevăr, în momentul când combinările de impresii şi de mişcări, devenind prea complexe sau trebuind să ia forme schimbate, nu se mai pot coordona în mod automatic, o ezitare se produce, în timpul căreia acţiunea rămâne suspendată. Din această stare de îndoială, fiinţele vii nu pot ieşi decât alegând, între diferitele mişcări posibile, pe cele ce ar corespunde mai bine impresiilor sensoriale pe care le au. Iar această alegere nu se poate face decât prin cumpănirea foloaselor pe care le prezintă diferitele mişcări, — foloase ce lucrează, din punct de vedere intelectual, ca motive de alegere sau, cu alte cuvinte, ca argumente. Trecerea în revistă a motivelor sau argumentelor de acest fel şi cântărirea greutăţii lor relative alcătuiesc un proces de deliberare intelectuală sau un raţionament. De unde se vede că linia de demarcaţie pe care unii psihologi o trag între instinct şi raţiune este fictivă. Ca forme ale vieţii psihice, atât instinctul cât şi raţiunea fac, din punct de vedere biologic, unul şi acelaşi lucru: adaptează raporturile interne cu cele externe. Deosebirea stă numai în faptul că instinctul coordonează combinări mai simple, mai constante şi mai frecvente, de impresii şi mişcări, pe când raţiunea coordonează combinări mai complexe, mai variabile şi mai rare. Chiar şi atunci când combinările de impresii şi mişcări sunt, relativ, simple, noutatea lor, aspectul lor insolit, deosebirea lor prea mare de ceea ce a mai fost, împiedică coordonarea instinctivă şi impun pe cea raţională.

Idei analoage găsim la o sumă din filosofii şi din psihologii contimporani. Aşa bunăoară Bergson, împrumutând dela Spencer, sub influenţa căruia a stat la început, punctul de vedere biologic, susţine că rolul de căpetenie al inteligenţei este numai să dea oamenilor, în diferitele situaţii în care îi pune viaţa practică, mijlocul «de a ieşi cu faţă curată» (le moyen de se tirer d'affaire). El admite de asemenea că, deasupra actelor reflexe şi instinctive, conştiinţa se constituie, propriu vorbind, atunci când funcţionarea lor încetează de a mai fi automatică. Conştiinţa apare, după el, atunci

când un obstacol, împiedicând executarea «mecanică» a unei acţiuni obicinuite, provoacă reprezentarea (débouche la representation) [1]. Iar psihologul francez Delacroix, călcând pe aceleaşi urme, zice că noi nu gândim, propriu vorbind, decât «în faţa unei dificultăţi» [2].

Reluând aceste idei, un psiholog german, Bühler, le caută originea într'o observare incidentală a lui Kant. In micul studiu, aproape uitat astăzi, asupra «boalelor capului», filosoful din Königsberg susţinuse că inteligenţa este şi rămâne normală, în viaţa practică, în măsura în care îşi manifestă şi îşi păstrează caracterul empiric. Ea trebuie să fie şi să rămână conformă cu experienţa. Spiritul omenesc e prin urmare sănătos, atunci când simte, judecă şi hotărăşte «potrivit cu experienţa» (erfahrungsmässig), şi bolnav, atunci se depărtează sau chiar se înstreinează de ea [3]. Din punct de vedere practic însă, experienţa constă, de cele mai multe ori, în încercări. Bühler ajunge astfel să definească inteligenţa ca fiind facultatea de a încerca cu idei, — în loc de a mai încerca, cum fac animalele cărora această facultate le lipseşte, cu mişcări [4]. In studiul amintit, Kant zisese, cu alte cuvinte, acelaşi lucru. După el, inteligenţa ar avea să «preţuiască» posibilitatea de a ne satisface dorinţele, în raport cu un scop pe care ni-l reprezintăm, precum şi mijloacele ce-ar putea duce la realizarea lui.

Ca să înţelegem mai bine aceste afirmări, să comparăm modul cum caută să ajungă la scopurile, pe care le urmăresc, animalele pe de o parte şi oamenii pe de alta. Să ne închipuim, ca în exemplul psihologului german, un câine, închis într'o odaie din care ar vrea să iasă, şi care caută să deschidă uşa. El a observat că uşa se deschide când stăpânul său pune mâna pe clanţă. Dar câinele nu ştie ce anume face stăpânul său cu clanţa. El e dar silit să încerce, şi face, în acest scop, diferite mişcări. Se ridică pe picioarele dindărăt, atinge, cu picioarele dinainte, clanţa, o împinge în spre uşă, o trage în spre el, — fără niciun folos. După mai multe încercări neizbutite însă, picioarele lui apasă, pur şi simplu, pe clanţă;

---

1) Bergson, Evolution créatrice, p. 156.

2) Delacroix, Le langage et la pensée, p. 98.

3) Kant, Versuch über die Krankheiten des Kopfes, Werke, Bd. X. p. 5-22.

4) Karl Bühler, Der Urspung des Intellekts, în Die Naturwissenschaften, Heft 8, 1921, p. 148. Această definiţie este admisă şi de Herzberg, în cartea de care ne-am ocupat mai sus. Cf. op. cit., pe 34.

ea se apleacă atunci şi uşa se deschide. Ca să ajungă adică la scopul propus, animalul, în căutarea mijloacelor, a trebuit să încerce cu mişcări, ce puteau fi mai numeroase şi mai variate decât cele ce s'au arătat necesare în cazul luat ca exemplu, reclamând mai mult timp şi o mai mare cheltuială de energie. Să ne închipuim acum un copil, care vede într'o grădină o floare ce-i place şi ar voi s'o aibă. El nu face cum a făcut câinele. Nu se pune imediat în mişcare ca să încerce, în diferite chipuri, să ajungă, direct, la scop. El stă şi se gândeşte mai întâi, cum ar fi mai bine să procedeze. In ce constă însă gândirea lui? In reprezentarea succesivă a diferitelor mijloace pe care le-ar putea întrebuinţa, ca să ajungă la scopul dorit. Când şi le reprezintă însă, pe rând, copilul le preţuieşte, în mintea lui, şi eficacitatea. El respinge astfel, unul după altul, pe acelea ce nu i se par destul de potrivite, fără să le mai traducă în fapt. In cele din urmă, ajunge să-şi reprezinte unul, ce i se pare că ar putea să-i asigure succesul. Şi atunci, luminat de aceste încercări mintale, trece la acţiune. Aşa bunăoară, ca să traducem în termeni concreţi această analiză abstractă, copilului îi vine mai întâi ideea să bage mâna printre zăbrelele gardului ce împrejmueşte grădina; dar îşi dă seama numaidecât că floarea e prea departe şi n'ar ajunge până la ea. Ii vine apoi ideea să sară gardul; dar observă că deasupra zăbrelelor se întinde o sârmă ghimpată ce l-ar putea răni sau i-ar sfâşia hainele. In perplexitatea lui îşi aduce aminte, în sfârşit, că a văzut odată un grădinar culegând fructele dintr'un pom înalt cu o prăjină lungă, la capătul căreia era fixat un cârlig de sârmă. Acest mijloc i se pare că i-ar putea servi lui; caută dar o sârmă, o îndoeşte, o fixează pe un băţ lung pe care îl introduce printre zăbrele, apucă floarea, o rupe de pe tulpină şi o scoate afară. Pe când aşa dar câinele încerca, în mod mecanic, cu mişcări reale, copilul încearcă, în mod inteligent, cu reprezentări mintale ale mişcărilor posibile. Iată, lămurit printr'un exemplu, sensul definiţiei de mai sus, că inteligenţa este factultatea de a încerca cu reprezentări.

II. Din acest punct de vedere, mecanismul actelor intelectuale, în general, presupune intervenirea şi colaborarea a trei factori psihici diferiţi. Intâi, ca punct de plecare, o pornire afectivă; în exemplul de care ne-am servit, dorinţa copilului de-a avea floarea din grădină. Al doilea, intrarea în activitate a imagiuaţiei; în exemplul de care ne-am servit, diferitele «idei» ce-i vin copilului şi care nu sunt, cum am zis, decât reprezentări ale unor acţiuni po-

sibile, adică imagini. Al treilea, în sfârşit, intervenirea discernământului critic; în exemplul de care ne-am servit, chibzuiala copilului care examinează, pe rând, diferitele reprezentări ale acţiunilor posibile, — le «preţuieşte», cum zicea Kant, spre a putea «alege», cum zicea Spencer, pe una dintr'însele. El descopere astfel neajunsurile câtorva, pe care le înlătură, fără a le mai încerca efectiv, şi se convinge în cele din urmă de foloasele aceleia, pentru punerea în aplicare a căreia se hotărăşte.

Tot aşa, dacă vom examina desfăşurarea vieţii noastre active în general, vom găsi la temelia fiecăreia din formele ei, care pot fi atât de diferite, contribuţia acestor trei factori comuni, cari sunt: pornirile afective, jocul imaginaţiei şi operaţiile discernământului critic. Complexul lor poate, evident, să varieze, în ceea ce priveşte proporţiile şi însemnătatea relativă a elementelor componente; dar nu poate lipsi nicăeri. Fără o pornire afectivă, imaginaţia n'ar putea fi pusă în mişcare; fără intervenirea imaginaţiei, pornirea afectivă s'ar putea descărca în mişcări dezordonate şi, în majoritatea lor cel puţin, inutile; fără discernământul critic, în sfârşit, toate reprezentările de acţiuni posibile, chiar şi cele mai puţin potrivite, ar putea fi întrebuinţate, cu o mare pierdere de timp şi de energie, ca mijloace de a ajunge la scopurile urmărite. Activităţile omeneşti ar înceta adică de a mai fi ceea ce sunt. Oamenii s'ar întoarce pur şi simplu în rândul animalelor, fiindcă ar lucra, în fond, întocmai ca ele.

Se înţelege acum dela sine că factorii de cari vorbim pot lua — şi iau de fapt — proporţii şi însemnătăţi diferite, în lăuntrul complexurilor pe care le alcătuiesc, după formele de activitate la temeliile cărora stau. Atunci când, bunăoară, într'unele din acele complexuri predomină pornirile afective şi jocul imaginaţiei, avem, după cazuri, la oamenii respectivi, structurile sufleteşti religioase sau artistice, — şi, fireşte, direcţiile corespunzătoare de activitate. Când însă, în altele din acele complexuri, predomină mai mult discernământul critic, avem, după cazuri, la oamenii respectivi, mentalităţile ştiinţifice sau filosofice, — şi, fireşte, direcţiile corespunzătoare de activitate. Să examinăm mai de aproape această primă deosebire, încă prea vagă, fiindcă e prea generală. Vom ajunge astfel, poate, să determinăm ceva mai precis condiţiile funcţionale de care atârnă direcţiile de activitate, atât de diferite, ale diferiţilor oameni.

III. Să începem cu acea formă, străveche şi obştească, a vieţii

sufleteşti a omenirii, care este religia. La originea ei au trebuit să stea porniri afective numeroase, care au variat de sigur după locuri, timpuri şi împrejurări, dar care au trebuit să fie, pretutindeni şi totdeauna, adânci şi imperioase. Cea dintâi dintr'însele a fost, după toate probabilităţile teama. In faţa naturii cu proporţii uriaşe, care lua uneori aspecte spăimântătoare şi ale cărei fenomene îi puneau adesea viaţa în primejdie, omul primitiv s'a temut, fiindcă era silit să constate că existenţa sa era la discreţia unor puteri ce îl depăşeau cu mult şi pe care nici măcar nu le cunoştea. El a simţit atunci nevoia să-şi închipuiască acele puteri sub forme, care să-i permită să se teamă mai puţin de ele, — care să-i permită anume să spere că ele ar putea fi înduplecate să nu-i facă rău sau chiar să-i facă bine. Omul primitiv s'a văzut astfel împins, să-şi reprezinte natura ca asemenea cu el însuşi, dacă nu chiar sub forme umane. El a însufleţit lucrurile ei neînsufleţite, atribuindu-le simţire şi voinţă, pentru ca să le facă accesibile rugăciunilor, darurilor şi — eventual — ameninţărilor sale. Aşa a luat naştere, mai întâi, fetişismul, — acea primă fază a vieţii religioase a omenirii, în care se presupunea că în fiecare lucru din natură se găsia o putere supranaturală sau divină. Mecanismul sufletesc ce dusese la constituirea ei era foarte simplu; un sentiment primordial, teama, pusese în mişcare imaginaţia, iar jocul ei fusese călăuzit de un sentiment adiţional, care era speranţa. Al treilea factor pe care l-am văzut mai sus, adică discernământul critic, a intervenit apoi şi el, spre a provoca evoluţia acestui mod de a concepe natura. Observând asemănările şi deosebirile dintre fenomene, omul a început să le grupeze în clase. Constatând apoi ordinea relativă ce domnea în lăuntrul fiecărei clase, şi-a zis că ea nu putea fi rezultatul mai multor puteri supranaturale, care, diferite fiind şi lucrând independent unele de altele, ar fi putut să impună fenomenelor respective o desfăşurare haotică. El a ajuns astfel să considere fiecare clasă de fenomene, — fiecare din marile categorii ale naturii cel puţin, — ca guvernată de o singură voinţă divină. Aşa a luat naştere politeismul. Continuându-şi, în sfârşit, acţiunea, discernământul critic a făcut pe oameni să întrevadă solidaritatea diferitelor clase de fenomene şi unitatea naturii. Ei au ajuns atunci să-şi închipuiască lumea ca atârnând, în totalitatea ei, de o voinţă supranaturală unică. Aşa a luat naştere monoteismul.

Viaţa religioasă a omenirii, aşa cum se desfăşoară în marea majoritate a cazurilor, presupune un anumit echilibru al factorilor com-

plexului psihic ce stă la baza ei. Nu putem, firește, să «dozăm» exact acel echilibru; nu suntem în măsură să determinăm, cantitativ, proporția factorilor lui componenți. Semnul lui distinctiv este însă că oamenii, la cari există, sunt mulțumiți cu viața religioasă tradițională, urmează formele ei colective și nu caută să le depășească prin sforțări individuale. La o mică minoritate de oameni însă echilibrul în chestie pare a fi turburat. Ei nu se mulțumesc cu ritualul obicinuit al cultului, care îi separă de divinitate prin categoria intermediară a celor ce îl oficiază. Ei voesc să se apropie mai mult de divinitate și s'o abordeze direct, pe căi și prin mijloace strict individuale. Ei nu se mulțumesc nici cu modurile comune de reprezentare a divinității, din simbolurile sau dogmele diferitelor religii, pe care le găsesc insuficiente, inadecvate sau chiar absurde. Ei voesc să contemple pe Dumnezeu în față și să-i pătrundă, intuitiv, esența, — unindu-se cu El, confundându-se cu El, identificându-se cu El, așa încât să-i «simtă», în ei înșiși, natura. Această mică minoritate de oameni e compusă din așa numiții «mistici», al căror ideal este, nu cultul colectiv, ci extazul individual.

Atât cercetările istorice asupra formelor pe care le-a luat misticismului în trecut, — mai ales la Indieni, dela cari ne-au rămas date mai numeroase și mai precise, — cât și cercetările psihologice asupra misticilor creștini din timpurile mai noui, au dus la aceleași concluzii. Misticismul presupune două condiții funcționale, fără de care nu poate lua naștere sau, în orice caz, nu poate ajunge la ceea ce îi constitue esența, adică la stările extatice. El presupune, anume, o inteligență capabilă să renunțe la toate exigențele ei firești, să se reducă singură până la cea mai simplă expresie, până la anihilare chiar, și o sensibilitate absorbantă și impulsivă, în stare să se exalteze singură până la maximum, — nu numai până la dominarea absolută a individualității în sânul căreia își desfășură activitatea, dar și până la depășirea marginilor ei, până la acea «ieșire din sine» ce caracterizează extazul. Acesta este, în adevăr, sensul etimologic al vechiului cuvânt grec ἔκστασις. Metodele pe care le practicau, atât misticii indieni cât și cei creștini, în scopul de a ajunge la stări extatice, ne-o arată cu deplină claritate. Ele constau, pe de o parte, în golirea treptată a conștiinței de orice conținut intelectual, adică în reducerea treptată a gândirii, până la suprimarea ei completă, iar pe de alta în intensificarea treptată a dorinței de unire cu Dumnezeu, prin concentrarea forțată și din

ce în mai violentă a tuturor puterilor sufletești în sentimentul unic și exclusiv de iubire a Lui. In acest scop, misticii se și puneau în condiții speciale de viață; rupeau orice legătură cu lumea, se retrăgeau în mânăstiri, în păduri sau în munți, unde trăiau singuri, în post sau rugăciuni, — își chinuiau chiar corpul ,ca să-i stingă toate dorințele firești, — și se sileau din toate puterile să-și umple întreaga ființă numai cu această sete unică, nestinsă și arzătoare, a cufundării în sânul divintății. Sub diferitele lor forme adică, metodele mistice constau într'o exaltare continuă, sistematică și îndelungată, a sensibilității, ce se ridica astfel la un nivel și ajungea la o tensiune, pe care oamenii normali nu și le pot închipui decât cu greu. Intr'o asemenea stare, sensibilitatea misticilor, în mod firesc pornită și exigentă, devenia tiranică și nesățioasă, capabilă să vrea tot și să îndrăznească orișice.

Efectul cel mai vizibil al unei asemenea supra-încordări afective este, cum am zis, paralizarea activității intelectuale. Misticii dispun, altfel, de o inteligență, care este de obiceiu normală și care poate să fie uneori superioară. Dar ea este împinsă, în mai toate cazurile și în mod violent, la pasivitate și la renunțare. Am văzut, în adevăr, că la originea atitudinii religioase a omului în fața naturii stă, ca primă pornire afectivă, teama. Darwin zicea, în cartea sa cunoscută «Expresia emoțiunilor», că «frica» e de regulă precedată de «uimire». Ce este însă uimirea? Este mirarea superlativă de care e cuprins omul în fața a ceva cu totul neașteptat sau cu totul neobicinuit, a ceva ce se abate cu totul dela desfășurarea cunoscută a întâmplărilor vieții sau a fenomenelor naturii, a ceva ce, în acelaşi timp, poate constitui o primejdie, nu numai reală, dar și de proporții impresionante. Când bunăoară îi intră cuiva noaptea, în odaia de culcare, un om, pe care nu-l cunoaște, de care nu-și dă seama cum a putut pătrunde în locuința sa, ce fusese bine închisă, și care nu știe ce vrea, se produce «uimirea», cu urmarea ei inevitabilă: frica. Aceleași stări sufletești se produc atunci când un om, deșteptat noaptea de mișcările patului în care doarme, observă că totul se clatină în jurul său și înțelege că un cutremur violent amenință să-l îngroape sub dărâmăturile propriei sale locuințe. In cazurile de acest fel, activitatea inteligenței se reduce mai mult la constatarea faptelor; desfășurarea ei ulterioară e împiedicată de turburarea organică, generală și adâncă, pe care o provoacă frica, — mai ales când această emoțiune crește în intensitate, devenind spaimă sau groază. Ca atare, ea poate opri și bătăile inimei, pro-

ducând o sincopă, în care încetează şi conştiinţa, nu numai gândirea propriu zisă.

O influenţă analoagă pot avea, în viaţa misticilor, unele întâmplări individuale sau subiective şi unele constatări generale sau obiective. Spre a caracteriza pe cele dintâi, ne putem servi de o comparaţie. Alături de cutremurele fizice, care pot devasta, pentru câtva timp, o regiune mai mult sau mai puţin întinsă, se produc uneori şi cutremure morale, care pot pustii, pentru totdeauna, vieţi întregi. Anumite nenorociri individuale produc sguduiri profunde, exaltând pe de o parte sensibilitatea şi deprimând pe de alta inteligenţa, ce nu s'a arătat capabilă nici să le prevadă, nici să le înlăture. Biografiile misticilor moderni, întru cât ne sunt cunoscute, cuprind uneori asemenea «experienţe». Cât despre constatările generale şi obiective ce pot duce la aceleaşi efecte, ele privesc de obiceiu «cadrul» în care se desfăşoară viaţa oamenilor respectivi, — cel fizic şi cel social, în primul rând. Istoricul englez Buckle a avut poate o intuiţie justă când a afirmat că întinderea şi adâncimea misticismului la Indieni, în trecut, s'au datorit influenţei deprimante a naturii, în mijlocul căreia au trăit, şi a organizării sociale ce le-a regulat activitatea. Cea dintâi, cu măreţia ei copleşitoare, i-a făcut să-şi simtă prea mult slăbiciunea sau chiar neputinţa, în faţa forţelor ei uriaşe; cea de-a doua, cu rigiditatea castelor ei tradiţionale, le-a mărginit prea mult iniţiativa şi le-a împiedicat prea mult desvoltarea. De unde, renunţarea inteligenţei şi exaltarea sensibilităţii, adică atitudinea mistică în faţa lumii şi a vieţii.

Am zis mai sus că complexul psihic ce stă de obiceiu la temelia manifestărilor de căpetenie ale oamenilor se compune din trei factori mai însemnaţi, cari sunt: pornirile afective, jocul imaginaţiei şi discernământul critic. Şi am adăogat că, în cazurile în care predomină primul din aceşti trei factori, avem mentalitatea religioasă sau pe cea artistică. Trebuie să delimităm acum, mai precis, printr'o analiză mai amănunţită, aceste două forme de manifestare ale vieţii sufleteşti. Deosebirea dintre ele trebuie căutată în faptul că, la cea dintâi, pornirile afective ce-i alcătuiesc temelia stau într'o legătură directă şi foarte strânsă cu sentimentul conservării individuale, pe când la cea de-a doua o asemenea legătură lipseşte, în marea majoritate a cazurilor, cu totul, — sau dacă nu e, uneori, cu totul absentă, este mai mult indirectă şi destul de slabă. O scurtă desvoltare va lămuri mai bine aceste diferenţe.

Ludwig Feuerbach, cunoscutul filosof german, zicea că originea oricărei religii trebuie căutată în «sentimentul de dependență», de care omul este inevitabil stăpânit în fața naturii. In tot ce face, spre a-și conserva existența sau spre a și-o ușura, omul se lovește de fenomenele ce-l înconjoară și pe care, — tocmai pentru că sunt obicinuite și i-au devenit, ca atare, familiare, — a putut să le observe mai bine. El constată astfel că acele fenomene îi sunt uneori favorabile, dar de cele mai multe ori îi stau împotrivă, măsurându-i cu sgârcenie succesul, fără ca el să le poată înlătura ostilitatea sau cel puțin s'o micșoreze. La început mai ales, cu insuficiența technică fatală a tuturor întreprinderilor lui, omul nu putea să nu facă, la fiecare pas, asemenea constatări. Iar în fața fenomenelor mai rare, ce se manifestau cu o violență neobicinuită, omul s'a temut, cum ziceam adineauri, fiindcă își vedea existența la discreția unor puteri ce îl depășeau cu mult și pe care nu le cunoștea nicidecum. El a simțit astfel nevoia, să-și închipuiască acele puteri sub forme, care să-i permită să se teamă mai puțin de ele, care să-i permită să creadă, anume, că le-ar putea îndupleca să nu-i facă rău sau chiar să-i facă bine. De aceleași puteri și-a închipuit apoi omul că atârna și cursul obicinuit al fenomenelor, cu care se împleteau îndeletnicirie sale curente și pe care, printr'un complex de acțiuni plăcute lor, adică divinităților ce le personificau, putea să și-l facă favorabil.

Așa înțeleasă, religia ne apare ca un produs al egoismului omenesc. Omul vrea, cu orice preț și prin orice mijloace, să-și conserve existența și să și-o facă plăcută. Această tendință fundamentală a naturii omenești este, tocmai, ceea ce numim egoism. Și o analiză psihologică foarte simplă ne poate arăta că această tendință a trebuit să fie factorul de căpetenie care a dat naștere «mentalității» religioase. In adevăr, am zis că la originea religiilor a stat sentimentul de dependență, față de natură, de care omul se simțea copleșit. Acest sentiment însă producea în sufletul lui dorința, nu de a înlătura o asemenea dependență, — ceea ce nu-i părea cu putință, — dar de a scăpa de urmările ei, ceea ce i-ar fi putut asigura o quasi-independență. Sentimentul dependenței a devenit astfel imboldul statornic al dorinței de independență, și această dorință a silit imaginația oamenilor să creeze sisteme de reprezentări capabile s'o satisfacă, — sisteme ce au luat formele diferitelor religii.

In adevăr, omul voia, cum era firesc, să-și conserve existența

și să și-o facă plăcută, — sau, mai simplu, să trăiască și să fie fericit. Ca să trăiască însă, trebuia să fie apărat de puterile distrugătoare ale naturii; iar ca să fie fericit, trebuia să poată realiza scopurile pe care le urmăria în acțiunile sale. In ambele aceste direcții însă, omul își simția, adânc și dureros, neputința. El nu se putea apăra, singur, în contra puterilor distrugătoare ale naturei și nu-și putea realiza, singur, scopurile cărora li se împotriveau fenomenele, indiferente sau ostile, ce-l înconjurau. Neputința naturală a omului a creat, atunci, atotputernicia supranaturală a divinității. Ceea ce nu putea el, omul a simțit nevoia să-și închipuie că puteau niște ființe, superioare și lui și naturii, care erau zeii. Iar pentru ca zeii să poată satisface dorințele lui, omul și i-a închipuit ca fiind capabili să-l înțeleagă, să-l privească cu simpatie și să voiască a-l ajuta. Omul și-a reprezentat adică diferitele divinități cărora, după locuri, timpuri și împrejurări, li s'a închinat, sub forma unor ființe, — supranaturale, e drept, căci altfel n'ar fi putut comanda naturii, — dar, altfel, asemenea cu el însuși: persoane înzestrate cu inteligență, sensibilitate și voință.

Mentalitatea religioasă e dar produsă, în primul rând, de porniri afective ce stau într'o legătură directă, strânsă, puternică cu instinctul conservării. Nimic nu arată mai bine această legătură decât faptul că, astăzi încă, atunci când instinctul conservării e biciuit de împrejurări excepționale — cum sunt războaiele, epidemiile sau diferitele cataclisme fizice: cutremurele de pământ, erupțiunile vulcanice, inundațiile, etc. — practicele religioase destinate să «împace» divinitățile sau să le facă binevoitoare iau proporții mai mari ca oricând. Pe vremurile bântuite de astfel de nenorociri, bisericile nu mai pot cuprinde pe credincioșii cari vin să se roage, ofrandele rituale se înmulțesc, pelerinii se îngrămădesc în jurul locurilor sau lucrurilor «făcătoare de minuni», iar ascetismul, cu diferitele și numeroasele lui forme, ajunge la maximum. S'a observat de asemenea că perioadele cele mai turburi, din istoria societăților omenești, sunt cele ce favorizează mai mult desvoltarea acelei forme speciale a mentalității religioase căreia i s'a dat numele de misticism.

IV. Nu acesta e cazul mentalității artistice. Pornirile afective ce împing pe oameni să ia în fața naturii atitudinile sau să se dedea la manifestările, care au primit numele de «estetice», nu mai au aceleași raporturi cu instinctul conservării. Ele nu tind, în chip direct, să dea satisfacție exigențelor multiple ale acestui instinct fun-

damental; dimpotrivă, par a se îndrepta uneori în contra lui. Aşa bunăoară, etnografii au relevat faptul că gustul «gătelii», care e atât de răspândit la toţi oamenii, fără deosebire, ia la sălbatici forme exagerate, comice sau chiar absurde. Aceşti primitivi nu se împodobesc numai cu lucrurile cele mai felurite şi mai inutile, cum sunt penele, pietrele colorate, dinţii de animale, etc., dar încă îşi găuresc nasul, buzele, urechile, atârnând de aceste organe delicate verigi grele de metal sau trecând printr'însele beţişoare de lemn, — sau, în sfârşit, deformându-le cu totul, buzele mai ales, spre a încorpora într'însele un fel de mici talere de structuri şi forme diferite. Ca şi «tatuajul» însă, atât de răspândit la sălbatici, aceste «podoabe» nu impun numai suferinţe, dar comportă şi riscuri destul de mari. Nu arareori, cei ce se străduesc a se «găti» astfel îşi pricinuesc răni care se infectează şi devin mortale. Herbert Spencer a relevat în deosebi un caz, care ne dovedeşte oarecum «ad oculos», că gusturile de acest fel ale sălbaticilor nu stau în nicio legătură cu instinctul conservării. Unii dintr'înşii au obiceiul să se îmbrace, la ceremoniile triburilor respective, cu un fel de mantale grele, făcute din piei de capră. Chiar când acele ceremonii ţin, cum se întâmplă adesea, mai mult timp, cei ce poartă astfel de podoabe nu se desbracă niciun moment, oricât de mare ar fi căldura, care în regiunile lor poate deveni, vara, primejdioasă. Dacă însă ceremoniile de care e vorba se celebrează în timpul iernii, când plouă mult în acele regiuni şi e destul de răcoare, sălbaticii, sau nu-şi pun deloc mantalele de piele de capră sau, dacă le-au pus, le scot, ca să nu se ude. Nu se poate comportare mai opusă instinctului conservării, care le-ar comanda, dimpotrivă, să se desbrace în timpul căldurilor mari şi să-şi acopere corpul când plouă şi e frig. De unde rezultă că obiceiul atât de răspândit, nu numai la sălbatici, dar şi la ceilalţi oameni, de a se găti, nu urmăreşte un scop utilitar, ci e destinat numai să le procure o plăcere fără valoare practică, o plăcere — cum se zice — «dezinteresată».

Plăcerilor dezinteresate de acest fel, care pot fi produse de multe alte lucruri, foarte diferite, li s'a dat numele de sentimente «estetice». Iar cauzei lor generale i s'a dat numele de «frumos». Lucrurile adică, ce trezesc în noi sentimente de acest fel, produc asemenea efecte printr'un atribut special al lor, care este «frumuseţea». Iar acest atribut special nu stă în nicio legătură cu valoarea generală a lucrurilor respective pentru viaţa omenească. Frumuseţea n'are întru nimic aface cu utilitatea. Dintre psihologii mai noui, cel

care a caracterizat mai drastic deosebirea dintre frumos și util, a fost Bleuler. Maximul de utilitate, din punct de vedere biologic, îl prezintă, după el, alimentația, în viața individului, și reproducerea, în viața speciei. Dacă dar în ceea ce numim «frumusețe» esențialul l-ar constitui «utilitatea», atunci lucrurile cele mai frumoase ar trebui să fie, pentru orice om, alimentele și... organele genitale ale sexului opus [1]). Orice psiholog se poate însă încredința fără greutate că obiectele de acest fel n'au nicio valoare estetică și că, în același timp, nenumărate alte lucruri ce nu stau în nicio legătură, nici cu alimentația, nici cu reproducerea, pot provoca, la mai toți oamenii, acele plăceri dezinteresate ce poartă numele de sentimente estetice.

Potrivit cu asemenea constatări s'au formulat și teorii privitoare la originea artei. Cea mai cunoscută dintr'însele e cea după care arta a ieșit din activitatea dezinteresată a organelor ce nu mai serveau, momentan, la îndestularea nevoilor, deja satisfăcute, ale vieții, adică din așa numitul «joc». Cu prisosul de energie ce le rămânea disponibil, acele organe se «angajau» — cum zicea Herbert Spencer, principalul reprezentant al acestei teorii — într'o «activitate simulată» ce nu mai urmăria un scop real. Așa a luat naștere acea curioasă funcționare, lipsită de orice țintă practică, a organelor celor mai diferite, funcționare ce nu ni se înfățișează ca constituind o problemă, fiindcă nu ne produce mirare, decât numai atunci când reflectăm asupră-i; altfel, suntem deprinși s'o vedem în jurul nostru la fiecare pas, sub forma nenumăratelor «jocuri» la care se dedau, nu numai oamenii, ci și animalele. Așa bunăoară, ca să ne referim mai întâi la acestea din urmă, pisicile noastre domestice, care nu mai au nevoie să alerge după hrană, aleargă după un ghem de lână, după un mosor, după un capăt de sfoară sau după orice alt obiect care se mișcă, din jurul lor, caută să le prindă cu ghiarele și le mușcă, cum ar face cu o pradă reală, cu care ar urma să se hrănească. Este, evident, un simulacru de vânătoare, — sau, cum zicea Spencer, o activitate «simulată» ce nu urmărește un scop real. La sălbaticii de astăzi găsim de asemenea numeroase «jocuri» ce simulează diferite îndeletniciri, altfel importante, din viața lor, — ca bunăoară luptele cu triburile dușmane. Cât despre copiii noștri, îi putem vedea în fiecare zi imitând, în jocurile lor, formele de activitate ale oamenilor maturi; dacă altădată se jucau mai mult «de-a» războiul, acum se joacă mai mult «de-a» politica sau «de-a» alege-

1) E. Bleuler, Naturgeschichte der Seele, II-te Aufl., p. 202.

rile, — alături, fireşte, de vechiul fond tradiţional al manifestărilor copilăreşti de acest fel.

Urmând aceeaşi cale, oamenii primitivi au căutat să realizeze, la început, şi «simulacrul» câte unui lucru din natură ce le producea în deosebi acea plăcere dezinteresată, de care vorbeam adineauri. Când un animal îi impresiona în acest chip, ei căutau să-i reproducă imaginea, — redusă, fireşte, la cea mai simplă expresie, — prin câteva linii pe care le gravau, cum puteau, pe pereţii peşterilor în care trăiau, sau pe uneltele şi pe armele de care se serviau şi pentru care asemenea «gravuri» constituiau un fel de ornamente «artistice». Alteori, oamenii primitivi se străduiau să reproducă şi relieful lucrurilor ce le plăceau, încercând să le «modeleze» formele în argilă înmuiată cu apă, pe care o lăsau apoi să se întărească la soare, sau cioplindu-le, în bucăţi de lemn, de os sau de piatră. Aşa au trebuit să ia naştere, bunăoară, faimoasele statuete «steatopyge», reproducând forme femenine ce par a fi fost pe atunci deosebit de plăcute şi de care vom vorbi mai departe, în altă ordine de idei.

Nu putem urmări, mai amănunţit, desvoltarea acestei concepţii, pe care trebuie s'o presupunem cunoscută. Nu putem, de asemenea, să ne oprim asupra obiecţiilor ce i s'au adus, din diferite părţi. Principalul ei reprezentant de astăzi, Karl Groos, a putut s'o apere cu destul succes şi a izbutit să-i menţină creditul [1]), — cu nuanţele de interpretare ce i-au fost impuse de cercetările mai nouă, etnografice şi preistorice. Că arta, odată apărută, s'a pus în serviciul religiei şi a luat astfel, ca şi ea, un colorit utilitar, e un fapt incontestabil. Acest fapt nu atinge însă caracterul dezinteresat al procesului iniţial ce a dat naştere acestei forme de manifestare a vieţii sufleteşti a omenirii şi care este jocul. Tot aşa, nu atinge acel caracter faptul că jocul, la copii bunăoară, constituie o pregătire pentru munca serioasă de conservare a vieţii, ce urmează a se realiza ulterior. Din acest punct de vedere, jocul este un exerciţiu prealabil al predispoziţiilor, încă nedesvoltate, ale omului (eine Einübung unfertiger Anlagen). Este însă evident că cel ce se joacă nu urmăreşte nicidecum, în mod conştient, un asemenea scop; plăcerea pe care o simte, jucându-se, nu stă, în conştiinţa lui, în niciun fel de legătură cu instinctul conservării şi cu interesele ce se leagă de el. Tre-

1) Cf. operele: Einleitung in die Aesthetik, 1892; Die Spiele der Tiere, 1896; Die Spiele der Menschen, 1899; Der aesthetische Genuss, 1902; Das Seelenleben des Kindes, 1903; Die Befreiungen der Seele, 1909.

buie să ne mărginim dar la cele ce am zis până acum asupra teoriei care vede originea artei în joc [1]), — întru cât n'am urmărit decât să ilustrăm printr'însa lipsa inițială a unor raporturi directe între instinctul conservării și pornirile afective ce stau la baza mentalității artistice, spre a o putea deosebi astfel de mentalitatea religioasă.

Mai important este, din punctul de vedere al problemei ce ne preocupă, să examinăm mecanismul psihic prin care se realizează producția — sau creația — artistică. Căci trebuie să determinăm și raporturile dintre cei trei factori, — pornirile afective, jocul imaginației și discernământul critic, — ai complexului ce am zis că stă la baza mentalității artistice și a manifestărilor ei. Diferitele «plăceri dezinteresate», adică diferitele «sentimente estetice», pe care le-am găsit la originea artei, au în chip firesc tendința de a se exterioriza prin mișcări pure și simple sau de a se realiza prin alte forme de activitate de o complexitate superioară. Aceste exteriorizări și realizări se pot produce, fie imediat și în mod spontan, fie cu oare care întârziere și după mai multă gândire. In primul caz avem arta primitivă care, deși izvorăște mai totdeauna din manifestările unor indivizi izolați, ia de obiceiu forme sociale; în al doilea caz avem arta cultă, care, chiar când e îmbrățișată de micile comunități numite «școli», păstrează un caracter pronunțat individual. De acest din urmă caz trebuie să ne ocupăm în deosebi, fiindcă interesează mai de aproape problema, a cărei soluție o căutăm.

A exprima, în general, sentimente cu intenția de a le comunica și altora, este de sigur o operație complicată, nu numai afectivă, ci și intelectuală, și care presupune, spre a se putea realiza, anumite condiții. Una dintr'însele, — cea mai însemnată fără îndoială când e vorba de arta cultă, — este ca cel ce întreprinde să exprime, sub o formă sau sub alta, — în cuvinte, în acțiuni, în colori, în tonuri, — un complex afectiv oarecare, să-l considere mai întâi «ca obiect» și să ia față de el atitudinea indicată față de orice obiect, pe care, ca să-l poată descrie cât mai plastic, trebue să-l studieze cât mai amănunțit. De aci, necesitatea ca artistul să se «dedubleze», opunându-se pe sine însuși, ca observator, propriilor sale sentimente, pe care trebuie să le observe. De aci, totdeodată, dificultatea de a exprima emoțiuni prezente sau actuale. De această dificultate se plâng artiștii înșiși. Bleuler, psihologul de care am vorbit mai sus, citează

1) O bună analiză a acestei teorii se poate găsi, în mica noastră literatură filosofică, în lucrarea intitulată «Arta și Frumosul» a tânărului estetician român Tudor Vianu, care a apărut în 1931. A se vedea capitolul «Arta și jocul», p. 62.

în această privinţă mărturisirile câtorva scriitori, ca Marie v. Ebner-Eschenbach şi Selma Heine [1]). Cea din urmă compară privirea artistului observator cu capul Gorgonei, pe care Athena îl purta pe scutul ei şi care împietrea tot ce era viu. E de sigur o exagerare poetică, din care trebuie să reţinem, ca adevăr psihologic, numai atât, că observarea alterează sentimentele observate, atunci când se produc sau se desfăşură, când sunt adică actuale. Şi de aceea, artiştii cari îşi dau seama de acest neajuns preferă să lucreze asupra «amintirilor», întru cât le înfăţişează stări afective trecute ce nu mai pot fi atinse de efectele observării.

Aceasta înseamnează însă că ei lucrează de obiceiu asupra unui material compus din imagini. Iar aceste imagini nu sunt totdeauna reproduceri ale unor emoţiuni efectiv încercate. S'a relevat, bunăoară, faptul că cele mai înflăcărate descrieri ale voluptăţilor iubirii se datoresc amanţilor nefericiţi, cari nu le-au putut gusta în adevăr. Jocul imaginaţiei începe astfel din momentul chiar în care începe procesul creaţiei artistice. Acest proces e însă lung şi, uneori cel puţin, foarte complicat, reclamând intervenirea energică şi susţinută a celui de-al treilea factor al complexului psihic de care vorbiam mai sus, şi care este discernământul critic.

La originea procesului creator stă, cum am zis, emoţia estetică. Un aspect al naturii, o formă omenească, o situaţie din viaţă produc artistului o impresie neobicinuită, care ia un colorit estetic. El simte frumuseţea lucrurilor ce l-au impresionat şi ar dori s'o exprime. Gândindu-se la modul cum ar putea-o face, o idee îi apare în minte, care îi înfăţişează în rezumat, condensată oarecum într'o miniatură, opera de realizat. Acestei idei iniţiale, unice şi încă nedesvoltate, psihologii cari au studiat problema creaţiei artistice, ca Th. Lipps bunăoară, i-au dat numele de «intuiţie a totalităţii». Pentru caracterizarea formelor ciudate pe care le poate lua, la început, această intuiţie, esteticianii au recurs la mărturisirile artiştilor. S'a citat, de pildă, adesea, scrisoarea dela 18 Martie 1796, în care Schiller îi descria lui Goethe modul cum «lucra» el. «Concepţia mea n'are la început un obiect limpede şi lămurit; un asemenea obiect se constituie pe urmă. O dispoziţie muzicală a spiritului precedă formarea lui şi face să apară în mintea mea ideea poetică». Curios este că muzicanţii recurg la imagini analoage, deşi arta lor este emina-

---

1) Naturgeschichte der Seele, p. 203. Bleuler crede că femeile, care sunt mai subiective, suferă mai mult de necesitatea acestei atitudini obiective, pe care trebuie s'o ia, în artă.

mente succesivă, aşa încât ar părea imposibil ca o sonată sau o simfonie să se «condenseze» într'o intuiţie unică, ce ar înfăţişa artistului, simultan, întreaga lor desfăşurare. Mozart susţinea totuşi că «vedea» la început opera pe care o concepea ca într'un «tablou» cu părţi simultane. O succesiune de idei formează de sigur şi conţinutul unei poezii; dar, graţie abstracţiunii, o multiplicitate de înţelesuri particulare, ce nu se desfăşură decât succesiv, poate fi gândită simultan într'o noţiune mai generală. Când e vorba de tonuri muzicale însă, recursul la acest mecanism intelectual nu mai pare posibil. Şi totuşi, trebuie să considerăm ca o realitate psihică ceea ce ne spun artiştii despre modul cum îşi concep, la origine, operele. Nu numai Mozart, ci şi Wagner, care era mult mai reflexiv, zicea de asemenea că, şi pentru el, punctul de plecare al creaţiunii artistice îl forma, la fiecare dată, o intuiţie «condensată şi comprimată» din care ieşea apoi tot restul.

Pentru ca dintr'o asemenea intuiţie iniţială să poată rezulta întreaga complexitate, uneori foarte mare, a unei opere de artă, e nevoie, se înţelege, de o sumă de operaţii psihice, care nu mai pot avea, fireşte, caracterul de însufleţire spontană al emoţiunii estetice primitive, care iau înfăţişarea unei munci reflectate, metodice sau chiar technice. Aceste operaţii, care pot să fie foarte numeroase şi a căror desfăşurare poate să dureze vreme îndelungată, se reduc la două categorii de căpetenie. Unele izvorăsc din jocul neîntrerupt al imaginaţiei, altele din intervenirea continuă a discernământului critic. Intocmai ca în cazul copilului, pe care l-am luat ca exemplu atunci când am examinat, schematic, acţiunea celor trei factori ce stau la baza tuturor formelor de activitate, artistul îşi închipuieşte mai întâi, după arta pe care o cultivă, diferite posibilităţi de realizare a intuiţiei sale iniţiale; discernământul critic le examinează, apoi, pe rând, înlătură cu totul pe cele ce nu-i par potrivite şi reţine, amendându-le eventual, pe cele ce ar putea duce la scopul urmărit.

In sfârşit, variaţiile acestor două categorii de operaţii pot explica, în linii generale, deosebirile dintre artişti, în fiecare din principalele domenii ale artei. Când jocul imaginaţiei predomină, în structura lor sufletească, iar discernământul critic se arată puţin activ, artiştii se disting mai mult prin bogăţia, noutatea sau — eventual — ciudăţenia fondului, decât prin desăvârşirea formei. Când raportul dintre aceste două funcţiuni este invers, urmarea e, de obiceiu, superioritatea formei asupra fondului. Un anumit echilibru al

lor, care, din nefericire, se poate numai presupune, nu și determina precis, duce la opere perfecte din ambele puncte de vedere.

V. Dar să trecem, spre a nu lungi prea mult această analiză, la a doua mare categorie de structuri sufletești și de activități corespunzătoare, — acelea ale oamenilor de știință și ale filosofilor. Am zis mai sus că, atunci când în complexul celor trei factori de căpetenie ai vieții psihice predomină cel din urmă, adică discernământul critic, iau naștere mentalitățile științifice sau filosofice. Punctul de plecare însă al activităților respective îl formează, și în acest caz, tot pornirile afective. Și e curios de constatat că ele stau, în acest caz, în aceleași raporturi cu instinctul conservării și cu interesele legate de el, ca și atunci când produc atitudinea religioasă în fața lumii și a vieții. Să examinăm, din acest punct de vedere, modul cum a trebuit să ia naștere, în evoluția sufletească a omenirii, acea atitudine specială în fața fenomenelor naturii, căreia îi dăm astăzi numele de «mentalitate științifică».

Am văzut că nevoia de a-și conserva existența, în mijlocul fenomenelor ostile ce le-o amenințau câteodată, precum și de a-și face viața mai ușoară și mai plăcută, în mijlocul fenomenelor familiare ce o înconjurau de obiceiu, a silit pe oamenii primitivi să-și închipuiască acele fenomene ca atârnând, deopotrivă, de unele ființe supranaturale, a căror voință putea fi influențată de anumite acțiuni ale lor, — de acelea anume ce alcătuiau cultul religios, cu ritualul lui amănunțit și variat. Dela o vreme însă, grație discernământului critic ce începea să se desvolte în structura lor sufletească, oamenii au constatat, încetul cu încetul, că realizarea dorințelor pe care le aveau, față de fenomenele naturii, nu sta nicidecum în legăturile, pe care le presupuneau ei, cu îndeplinirea «datoriilor» lor rituale. Adesea, oricât de respectuoși și cu oricâtă credință se achitau de acele datorii, nu ajungeau nicidecum la rezultatele dorite; iar alte dăți, chiar dacă le lăsau cu totul în părăsire, aveau succese practice la care nu se așteptau de loc. Și iată, după toate probabilitățile, cum au trebuit să se producă la început «experiențele» de acest fel. Oamenii primitivi erau, în imensa majoritate a cazurilor, vânători sau păstori. Regiunile în care vânau sau își pășteau vitele, încetau regulat, dela o vreme, de a le mai satisface nevoile. Vânatul devenea rar sau dispărea cu totul, iar pășunile nu mai puteau hrăni turmele. Rugăciunile pe care le adresau zeilor, jertfele pe care li le aduceau, nu puteau schimba nimic, în această privință. Nu le rămânea atunci oamenilor primitivi decât să părăsească regiunile ce nu le mai pu-

teau întreţinea viaţa şi să se aşeze în altele, mai bogate în vânat şi cu o vegetaţie mai abundentă. Acolo însă, acelaşi fenomen se producea, după un timp oarecare, din nou, aşa încât o nouă deplasare devenea inevitabilă. Şi, în adevăr, populaţiile primitive din timpurile preistorice au fost, după cum ne-o arată atâtea şi atâtea semne, — ca şi cele de astăzi, de pe aceeaşi treaptă de cultură, — nomade.

Observările de acest fel au făcut să apară, dela o vreme, în mintea exemplarelor celor mai înaintate ale acelei omeniri primitive, ideea că schimbările ce se produceau periodic în regiunile în care trăiau şi pe care nu le puteau înlătura, cu niciun chip, pe căi religioase, trebuiau să fie independente de voinţa zeilor, trebuiau să aibă, cum zicem noi astăzi, cauzele lor naturale. Şi în adevăr, nu era nevoie de prea mari sforţări de gândire, pentru ca oamenii primitivi să-şi dea seamă că, vânând mai mult timp şi fără nicio cruţare în aceleaşi regiuni, nu numai că decimau animalele respective, dar le împiedicau să se reproducă, — ceea ce ducea în mod inevitabil la dispariţia lor. Acelaşi lucru se întâmpla, fireşte, şi cu păşunile, pe care iarba devenea din ce în ce mai rară, fie pentrucă turmele ce păşteau pe ele smulgeau uneori şi rădăcinele, provocând astfel dispariţia plantelor respective, fie pentrucă, împiedicându-le să ajungă la maturitate şi să facă seminţe, le opreau, prin aceasta chiar, reproducerea.

Mai târziu, la populaţiile primitive ce au intrat, cu vremea, în faza agricolă, observările de acest fel s'au înmulţit. Nu arareori, deşi îşi îndeplineau cu sfinţenie datoriile rituale, atunci când îşi semănau câmpurile, recoltele ieşeau slabe. Iar alte dăţi, când, pentru diferite motive, nu aduseseră divinităţilor protectoare rugăciunile şi jertfele cuvenite, recoltele erau excelente. Oamenii ce trăiau din agricultură au putut astfel să-şi dea seama, încetul cu încetul, că valoarea recoltelor nu atârna de voinţa zeilor, ci de buna alegere a seminţelor, de buna pregătire a terenului şi de udarea regulată a plantelor cu apa necesară, sub forma stropitului artificial, ce putea înlocui foarte bine, la nevoie, ploile naturale.

Incetul cu încetul a apărut adică în mintea oamenilor, — să zicem la începutul civilizaţiilor istorice, — ideea cauzalităţii naturale. Şi odată apărută, această idee şi-a întins, treptat, acţiunea, depăşind domeniul familiar al nevoilor vieţii practice, înlăuntrul căruia luase naştere. Oamenii au început adică să caute cauzele naturale ale fenomenelor chiar şi atunci când n'aveau niciun interes practic s'o facă. Mintea lor luase, încetul cu încetul, această deprindere, care a

devenit apoi temelia interesului teoretic pentru explicarea fenomenelor naturii, în general. Iar în căutarea cauzelor naturale, oamenii au fost ajutați de ceea ce formase punctul de plecare al acestui întreg proces psihic, adică de discernământul critic. In adevăr, acest discernământ, stabilind necontenit deosebiri și asemănări între lucruri, ducea în chip firesc la clasificări. El deslănțuía adică ceea ce s'a numit ulterior «mecanismul sistematizării», prin care mintea omenească își organiza, treptat, cunoștințele dobândite asupra lumii, ordonându-le. Faptul însă că fenomenele ajungeau astfel a fi așezate în clase, după asemănările și deosebirile dintre ele, ușura considerabil căutarea cauzelor ce le produceau. In adevăr, la început, experiența omenească era mărginită și lacunară. Oamenii nu putuseră încă aduna observări decât numai asupra câtorva, — a celor mai familiare, — din fenomenele naturii. Și dacă putuseră, pe această cale, să întrevadă cauzele acelora dintre fenomene ce le erau mai apropiate, — pentru celelalte, pentru care nu mai aveau la dispoziție destule observări sau nu mai aveau niciuna, nu le rămâna, la început, decât calea comparațiilor și analogiilor. Ei recurgeau adică la ipoteza că fenomenele ce se asemănau trebuiau să aibă cauze analoage. Această ipoteză le-a înlesnit considerabil căutarea cauzelor, dând o mai bună orientare cercetărilor, economisindu-le timpul și cruțându-le puterile. Iar această înlesnire se întemeia, evident, pe clasificarea necontenită și din ce în ce mai precisă a fenomenelor, după asemănările și deosebirile lor, — ce constituia, cum am zis, mecanismul sistematizării, deslănțuit de activitatea discernământului critic.

Nu e anevoie de înțeles că, spre a da acestui proces psihic o eficacitate deplină sau, cel puțin, mai accentuată, trebuia să intervină, în desfășurarea lui, și jocul imaginației. Ipoteza că fenomene asemenea trebuie să aibă cauze analoage nu era, singură, de ajuns. Pornind dela fenomenele ale căror cauze le cunoșteau, oamenii trebuiau să-și închipuiască, sub o formă oarecare, cauzele fenomenelor pe care nu și le puteau încă explica, — dacă, firește, cele din urmă se asemănau cu cele dintâi. Numai această închipuire putea să dea, în adevăr, cercetărilor de întreprins o orientare determinată, — rămânând, firește, ca experiența să hotărască, în ultimă instanță, dacă ea era întemeiată sau nu. Dacă rezultatul era negativ, oamenii își închipuiau cauza căutată sub o altă formă și își orientau cercetările într'o altă direcție. Dar o asemenea orientare era totdeauna necesară, fiindcă altfel străduințele cercetătorilor amenințau să se îm-

prăştie în direcţii divergente şi contradictorii, să devină adică haotice.

Cel de-al doilea factor al complexului psihic, de care am vorbit la început, adică jocul imaginaţiei, a intervenit aşa dar şi în formarea mentalităţii ştiinţifice. Nu însă în acelaşi chip în care intervenise în formarea mentalităţii religioase sau în a celei artistice. Şi este important, din punctul de vedere ce ne preocupă, ca deosebirea să fie bine precizată. Câteva consideraţii psihologice suplimentare sunt indispensabile, în acest scop.

Am zis că, în formarea mentalităţii religioase sau în a celei artistice, imaginaţia a jucat un rol covârşitor. Ea a putut deslănţui, fără nicio piedică în primul caz şi fără prea multe restricţii în cel de-al doilea, mecanismul — aşa numit — al «proiecţiunii». Iată, în câteva cuvinte, în ce constă acest mecanism. Imaginile, de îndată ce sunt ceva mai vii şi mai colorate, tind să se obiectiveze, să ia adică înfăţişarea unor lucruri sau fenomene ale lumii exterioare. Graţie acestei tendinţe, omul, când nu întâlneşte nicio piedică, proiectează în afară de el reprezentările lui subiective şi umple cu ele lumea obiectivă. Aşa au luat naştere, de sigur, la populaţiile primitive din timpurile preistorice, spiritele, demonii şi zeii ce populau pentru ele întreaga natură. Şi tot aşa iau naştere, pentru artişti, personagiile şi acţiunile fictive, cu care îşi umplu operele. S'a relevat de atâtea ori faptul că artiştii «văd» literalmente dinaintea lor, ca şi cum ar avea halucinaţii, personagiile pe care şi le închipuiesc, le pot urmări acţiunile şi le pot auzi cuvintele. S'a povestit, bunăoară, despre Flaubert că, atunci când a zugrăvit simptomele otrăvirii cu arsenic a eroinei unuia din romanele sale, le-a şi simţit — atenuate, se înţelege, dar totuşi efectiv — în el însuşi; senzaţiile la care se gândia şi care nu erau decât imagini ale minţii sale, s'au «obiectivat» şi au devenit realităţi — sau aproape — ale corpului său.

Trebuie să notăm, totuşi, o deosebire — să zicem de grad — în modul cum funcţionează mecanismul proiecţiunii înlăuntrul mentalităţii religioase şi înlăuntrul celei artistice. Spiritele, demonii sau zeii pe care îi creează, în primul caz, acest mecanism, iau loc, în mod firesc, dincolo de marginile experienţei sensibile. Datele acestei experienţe nu pot astfel mărgini — n'o puteau face la început cel puţin — cu destulă eficacitate desfăşurarea mecanismului de care e vorba. Aşa se explică, bunăoară, formele monstruoase cu care se înfăţişau zeii imaginaţiei lipsite de orice control a vechilor Asi-

rieni sau a vechilor Egipteni. Inlăuntrul mentalităţii artistice însă, mecanismul proiecţiunii e supus unor îngrădiri destul de serioase. Personagiile şi acţiunile fictive pe care le creează imaginaţia artiştilor, trebuie să producă iluzia realităţii; altfel nu pot provoca emoţiunea estetică, la care ţintesc autorii lor şi care constituie, în definitiv, scopul ultim al artei. Artiştii sunt astfel obligaţi să ţină seamă de datele experienţei sensibile şi să lucreze sub controlul lor. Ficţiunea artistică e adică silită să-şi plece capul sub jugul unui criteriu ce nu mai are aface cu imaginaţia, ce-i este impus de discernământul critic, şi care nu poate fi decât acela al verosimilităţii.

In formarea mentalităţii ştiinţifice, mecanismul proiecţiunii n'a mai jucat, la început cel puţin, niciun rol. In adevăr, la originea acestei mentalităţi au stat, am zis, unele observări involuntare asupra modului cum se desfăşurau unele fenomene, ce interesau mai de aproape viaţa practică. In ce constau însă acele observări? In constatarea, pură şi simplă, a unor anumite raporturi de succesiune, constante şi invariabile, ale fenomenelor în chestie cu alte fenomene, care le precedau totdeauna apariţia. Aici, imaginaţia nu mai avea nimic de făcut. Era vorba numai de înregistrarea, pură şi simplă, a unor realităţi obiective. Mai târziu, când oamenii au început să caute şi cauzele fenomenelor ce nu le erau familiare şi cu privire la care n'aveau adunate observări suficiente, ei au recurs, cum am zis, la analogii. Imaginaţia a intrat atunci din nou în joc. Oamenii au trebuit să-şi închipuie cauzele fenomenelor, de care era vorba, prin analogie cu acelea ale fenomenelor cu care se asemănau, — dacă, fireşte, le cunoşteau mai bine. Dar, în cazurile de acest fel, imaginaţia intervenea fără să deslănţuiască mecanismul proiecţiunii. Cauzele pe care şi le închipuiau, oamenii nu le proiectau în afară şi nu le considerau ca reale, numai fiindcă şi le închipuiau. Atâta vreme cât experienţa nu le confirma, ele rămâneau simple închipuiri subiective, menite numai să orienteze cercetările în direcţii determinate. Când însă experienţa le confirma, ele deveneau realităţi obiective fiindcă îşi dovediau existenţa ca atare, nu în virtutea mecanismului proiecţiunii.

Şi totuşi, acest mecanism a reapărut, înlăuntrul mentalităţii de care vorbim, atunci când căutarea cauzelor a părăsit terenul, modest şi mărginit, al vieţii practice, spre a se ridica pe planul superior al vieţii teoretice, ale cărei exigenţe şi aspiraţii erau cu mult mai mari. In adevăr, mentalitatea pe care am numit-o ştiinţifică, spre a o deosebi de cea religioasă şi de cea artistică, şi a cărei apa-

riţie am încercat s'o reconstituim, n'a produs la început, la popoarele primitive, o ştiinţă propriu zisă, cu o valoare teoretică generală, ci numai o tehnică, cu o valoare practică restrânsă la condiţiile experienţei lor mărginite. Precum se ştie, popoarele primitive din timpurile preistorice au avut, — cum au şi sălbaticii de astăzi, de pe aceeaşi treaptă de cultură, — o tehnică destul de desvoltată. Nimeni n'ar putea însă afirma că oamenii preistorici au avut, — cum n'ar putea afirma că au sălbaticii de astăzi, — o ştiinţă propriu zisă. Iată ce trebuie să înţelegem prin această deosebire. Constatând, în experienţe ce se repetau necontenit, că anumite fenomene, ce îi interesau, nu se produceau decât în anumite condiţii, oamenii primitivi au căutat mijloacele, mai mult sau mai puţin ingenioase, de a realiza acele condiţii, spre a putea provoca apariţia fenomenelor de care era vorba. Acele mijloace constituiau, în complexul lor, tehnica specială a producerii fenomenelor în chestie. Aşa bunăoară, oamenii primitivi observaseră că soarta recoltelor lor atârna, ca de o condiţie absolută, de udarea regulată a plantelor. Şi fiindcă ploile nu le asigurau totdeauna realizarea acestei condiţii, au căutat mijloace care să le permită s'o realizeze independent de cursul fenomenelor meteorologice. Aşa a luat naştere tehnica irigaţiilor, ce pare a fi fost destul de desvoltată la vechile popoare asiatice, dela începutul timpurilor istorice. Dar acea tehnică primitivă nu implica o ştiinţă corespunzătoare; ea nu se întemeia pe principii teoretice, cu valoare generală, ci pe constatări practice, cu valoare particulară. E caracteristic, din acest punct de vedere, faptul că Egiptenii, la cari arta de a măsura pământul, de a calcula suprafeţe, de a deslega, în general, probleme cantitative ale vieţii materiale, luase, în antichitate, desvoltarea ce impresionase atât de mult pe Herodot, n'au avut totuşi o ştiinţă matematică, în înţelesul adevărat al cuvântului. Platon fusese izbit de acest fapt şi îl relevase, incidental, în dialogul său despre «Legi». El se plângea, anume, că oamenii în general nu caută înţelepciunea ci abilitatea, că adică nu se străduiesc să înţeleagă lucrurile, ci se mulţumesc să se folosească de ele, spre a se îmbogăţi. Bogăţia însă i se părea că era o duşmană a ştiinţelor, fiindcă ducea la servilitate, — fiindcă adică lega prea mult şi prea strâns pe oameni de viaţa practică. Şi cita ca exemplu pe Egipteni şi pe Fenicieni, cari au avut un comerţ foarte desvoltat şi au putut strânge avuţii mari, dar n'au avut o activitate teoretică şi n'au putut întemeia ştiinţe. Descoperirile papirologice din timpul nostru ne-au încredinţat că vechiul filosof grec avea dreptate. Tex-

tele găsite nu cuprindeau altceva decât «soluţii concrete ale unor probleme izolate, utile fiecare dintr'un punct de vedere particular, dar fără legătură între ele» [1]). Lipseau însă cu totul demonstraţiile abstracte ale acelor soluţii concrete, — demonstraţii care ar fi trebuit, fireşte, să se întemeieze pe principii generale, valabile pentru toate cazurile de acelaşi fel. Acele soluţii concrete nu se întemeiau decât pe probele de fapt, care le arătau exactitatea, în cazurile particulare pentru care se găsiseră. Egiptenii vechi au avut astfel numai o tehnică a calculului, compusă din «reţete» empirice, nu o ştiinţă a mărimilor, compusă din principii raţionale. Şi nu puteau să aibă o asemenea ştiinţă, fiindcă nu ajunseseră încă să separe numărul de lucrurile numărate, nu-şi făcuseră dintr'însul «un obiect special de reprezentare şi nu-l luaseră ca bază a unui sistem de demonstraţii regulate» [2]). O ştiinţă a mărimilor n'a putut lua naştere decât la Greci, la cari numărul a izbutit, în sfârşit, să se separe de lucrurile numărate şi să ia, cu Pythagora, o existenţă independentă.

La Greci însă ştiinţa, în general, când a putut să se ridice, ca considerare teoretică a lucrurilor, deasupra tehnicei exclusiv practice, s'a constituit mai întâi, — dacă se poate zice, — sub forma filosofiei. E cert că Grecii au avut o filosofie, înainte de a avea o ştiinţă propriu zisă. Nevoile teoretice ale minţii lor, care îi împingeau să caute explicarea fenomenelor independent de utilizarea lor practică, şi-au găsit satisfacţia mai întâi în filosofie. Pythagora el însuşi, pe care l-am citat adineauri, era mai mult un filosof, stăpânit de concepţia mistică a numărului şi de rolul lui în Univers, decât un matematician, în înţelesul ştiinţific al cuvântului, care să-l fi studiat pentru el însuşi, căutând să-i determine numai proprietăţile aritmetice. Este, în orice caz, un fapt istoric ce nu se poate pune la îndoială, că filosofia a apărut la Greci înaintea ştiinţelor propriu zise, care s'au confundat la început cu ea şi n'au ajuns decât treptat la o independenţă relativă.

Acest fapt ne arată că interesul pur teoretic al minţii omeneşti era la început prea slab pentru ca să se poată exercita cu privire la fenomene izolate. El s'a exercitat mai întâi cu privire la totalitatea lor, adică la Univers în general, şi a fost pus în mişcare de îndoelile pe care unii din oamenii cei mai desvoltaţi sufleteşte începeau să le aibă cu privire la explicările religioase. Iar aceste

1) Abel Rey, Coup d'oeil sur la mathématique egyptienne, în «Revue de synthèse historique», An. 1926.

2) L. Brunschvicg, Les étapes de la philosophie mathématique, p. 31.

îndoeli au fost provocate mai întâi de ceea ce interesa mai de aproape pe acei primi sceptici, adică de ordinea vieții omenești, care nu li se părea că era ceea ce zeii ar fi trebuit s'o facă să fie. Ea era, mai întâi, plină de nedreptăți. In lumea în care trăiau, binele nu era totdeauna răsplătit, răul nu era totdeauna pedepsit; ba chiar, prin viclenie, înșelăciune și crimă, ticăloșii putea ajunge să se bucure de toate, pe când cei buni, cinstiți și drepți trăiau în lipsă și în necazuri. Viața era, apoi, plină de suferințe inutile. Ea începea cu durerile fără rost, — fiindcă erau provocate de ceva ce trebuia să fie, pentru ca lumea să existe, — ale nașterii. Ea se continua cu chinurile nenumăratelor boli de care era bântuită omenirea și cu nenorocirile, nu mai puțin numeroase, ale războaielor, ale cataclismelor fizice și ale accidentelor. Ea se sfârșea cu marea amărăciune a neputințelor bătrâneții, mai grea și mai apăsătoare decât toate celelalte tristeți, care erau, cel puțin, vremelnice. Căci bătrânețea făcea din eroul de care se cutremurau armatele dușmane, din poetul ce fermeca mulțumile, din înțeleptul ce le umplea de admirație, niște sdrențe netrebnice, cărora nu le mai rămânea decât perspectiva putreziciunii finale, și mai desgustătoare încă. Indiferența zeilor față de valoarea etică a oamenilor, precum și, mai ales, față de soarta lor atât de puțin mulțumitoare, a provocat mai întâi descurajarea, apoi revolta și în sfârșit îndoiala spiritelor mai reflexive, — cum începeau să fie, tocmai, acelea ale Grecilor din veacul al VII-lea dinainte de Cristos. Acest scepticism de origine etică se poate urmări fără greutate în literatura poetică a timpului.

Alte îndoieli s'au ridicat cu vremea, pe alte căi și din alte cauze. In concepția religioasă a naturii, zeii aveau menirea să explice producerea fenomenelor ce impresionau în deosebi pe oameni. Dar, încetul cu încetul, mintea lor a simțit nevoia să-și explice și existența zeilor. Dacă fenomenele iau naștere prin puterea lor divină, cum a luat naștere această putere însăși? Iar această întrebare firească ridica problema originei zeilor. De aci, încercările «teogonice» pe care le întâlnim în literatura greacă primitivă și care au început de sigur, ca legende, cu mult înainte de Hesiod. In acele încercări, cei ce întreprindeau să explice nașterea zeilor puneau la originea lor Haosul, adică, după etimologia cea mai probabilă a acestui cuvânt grec, spațiul gol. La început, când nu exista încă nimic, — nici lumea, nici zeii cari au întocmit-o, — nu putea să existe, pentru mintea cugetătorului grec de pe acea vreme, decât spațiul gol în care urmau să se așeze toate cele ce

aveau să ia ființă. Oricât de mărginită era însă la început cunoașterea naturii fizice, ea cuprindea totuși indicații destul de limpezi cu privire la ceea ce numim astăzi indestructibilitatea materiei. Oamenii primitivi au trebuit să observe de timpuriu că moartea și descompunerea corpurilor organice, ca și distrugerea, arderea sau sfărâmarea corpurilor anorganice, nu implicau nicidecum dispariția materiei ce le alcătuia; numai forma lor pierea; substanța lor rămânea în ființă și putea să ia forme nouă. De aci credința că nici un corp nu se poate preface în nimic, — și că, deci, nici nu poate ieși din nimic. Cum ar fi putut dar să iasă materia ce alcătuia lumea, cu toate cele ce se cuprindeau într'însa, din spațiul gol primitiv, — adică, la urma urmei, din nimic? Materia din univers trebuia să fie vecinică; numai formele — nu și substanța — ei se puteau schimba. Caracteristic era, în orice caz, că cea dintâi problemă pe care și-a pus-o cugetarea filosofică, la Grecii vechi, a fost aceea a materiei primordiale din care a ieșit lumea. Thales, Anaximandru, Anaximene, Heraclit au încercat pe rând să-și explice lumea ca provenind din apă, din aer, din foc sau dintr'o substanță nedeterminată, ce nu semăna cu niciuna din formele ei cunoscute.

Filosofia a luat dar naștere, la început, cu menirea să explice lumea în general. Ea urma, e drept, alte căi decât religia, interzicându-și să recurgă la cauze supranaturale. Ea își propunea, la început cel puțin, să se folosească numai de cauzele naturale, cu care experiența omenească, sedusă de utilitatea lor practică, se deprinsese să conteze și a căror acțiune voia s'o întindă pretutindeni. Dar scopul ei rămânea, ca și acela al religiei, să explice Universul întreg, ca un tot unitar. Grație acestui fapt, al doilea factor al complexului psihic, ce am zis că stă la temelia tuturor formelor de activitate omenească, a reintrat în drepturile lui. Imaginația, care am văzut că fusese mai mult sau mai puțin lăsată în părăsire, în formarea mentalității pe care am numit-o științifică, și-a reluat activitatea, — și mecanismul proiecțiunii a început să lucreze din nou. In adevăr, când căuta să explice, în mod natural, vastul tot cosmic, filosofia nu mai avea la dispoziție constatări de fapt, ca cele ce-și dovediseră utilitatea în explicarea fenomenelor izolate, — a puținelor dintre acele fenomene ce se cunoșteau, pe atunci, mai bine. Ea recurgea dar, cum am văzut mai sus că făcea și pentru fenomenele izolate asupra cărora n'avea date directe, la principiul analogiilor. Când era vorba însă de o aplicare atât de întinsă a

acestui principiu, ca cea care trebuia să ducă dela câteva fenomene particulare la totalitatea fenomenelor din natură, imaginaţia, nu numai că trebuia neapărat să intervină, dar căpăta un rol covârşitor. Nu e dar de mirare că, odată cu ea, a reintrat în acţiune şi mecanismul proiecţiunii.

Am văzut mai sus, în treacăt fireşte, un prim efect al acestei acţiuni, când am menţionat concepţia «mistică» a lui Pythagora, cu privire la rolul numărului în univers. Cu el, am zis, numărul s'a separat — pentru prima oară poate la Greci — de lucrurile numărate. S'a separat, evident, printr'un proces de abstracţiune. Lucrurile numărate erau obiecte concrete; numărul, ca entitate psihică deosebită de percepţiile sau de reprezentările lor, era o noţiune abstractă. Ca atare, numărul n'avea decât o existenţă subiectivă; el exista adică numai în mintea filosofului care îl concepuse. Imaginaţia lui însă, graţie mecanismului proiecţiunii, i-a dat o existenţă obiectivă, făcând dintr'însul esenţa lucrurilor şi principiul generator al universului. Un exemplu analog găsim în filosofia lui Platon. Sofiştii susţineau, cu arta retorică atât de preţuită pe vremea ce a văzut succesele lor fără precedent, că nu existau adevăruri generale, valabile pentru toţi oamenii deopotrivă, ci numai păreri individuale, valabile doar pentru cei ce le aveau. Iar principalul lor argument era că oamenii nu puteau cunoaşte lumea decât cu simţurile, care nu le-o arătau la toţi sub aceleaşi aspecte. Impotriva acestui scepticism, ce e drept relativ, dar care i se părea totuşi primejdios din punct de vedere etic, Socrat a dovedit că, pe deasupra percepţiilor particulare, ce variază de sigur dela un om la altul, se ridică noţiunile generale, ce rămân aceleaşi la toţi oamenii. Căci ele cuprind numai ceea ce este comun, în toate percepţiile privitoare la aceleaşi categorii de lucruri, şi există prin urmare deopotrivă în toate. Modul cum încredinţa Socrat pe ascultătorii săi de existenţa noţiunilor, precum şi modul cum îi ajuta să le descopere ei înşişi, ne arată, destul de limpede, că nu era vorba, în mintea lui, decât de procesul, ce ne-a devenit, de atunci încoace, atât de familiar, al abstracţiunii. Rezultatele acestui proces, — adică noţiunile, conceptele sau ideile, — noi le considerăm astăzi, cum le considera, după toate probabilităţile, şi Socrat însuşi, ca fiind stări de conştiinţă ce au, e drept, o valoare obiectivă, întru cât sunt aceleaşi la toţi oamenii, dar n'au, în schimb, decât o existenţă subiectivă, întru cât nu se găsesc decât în mintea oamenilor ce le gândesc, nu în afară şi independent de ei, în natură, unde experienţa

nu ne arată decât lucruri particulare. Cu unii însă din urmaşii lui Socrat, stările de conştiinţă de care e vorba au ajuns a fi considerate ca realităţi obiective. Asupra acestui punct trebuie să ne oprim un moment, fiindcă poate ilustra, nu numai foarte bine, dar şi destul de documentat, mecanismul psihic la care ne referim.

In «Metafizica» sa, Aristot zicea că ceea ce se poate atribui cu drept cuvânt lui Socrat, — care, precum se ştie, n'a lăsat nimic scris, — sunt raţionamentele inductive, care duc la concepte, şi definiţiile, care le explică. Şi adăoga că, pentru Socrat, conceptele şi definiţiile nu erau existenţe deosebite; numai după el, Platon şi adepţii lui le-au separat, dând celor dintâi numele de «idei». După Aristot aşa dar, conceptele nu existau, pentru Socrat, decât întru cât erau gândite, — definiţiile ne fiind altceva decât gândirea lor «explicită» — clară şi completă. Când Platon le-a atribuit o existenţă «deosebită» de aceea a definiţiilor, le-a dăruit o existenţă independentă de gândire, adică, în definitiv, o realitate de sine stătătoare. Şi 'n adevăr, aşa concepea Platon «ideile», ca realităţi obiective ce determinau, nu numai formarea lucrurilor ce alcătuiesc lumea pe care o percepem cu simţurile, dar şi formarea noţiunilor noastre despre ele, pe calea reminiscenţei. Cum a fost posibilă însă această surprinzătoare evoluţie a cugetării filosofice greceşti?

Platon ne-a indicat el însuşi calea, în două din dialogurile sale, în «Menon» şi în «Fedon». In cel din urmă, bunăoară, pune pe Socrat să reflecteze asupra afirmării lui Anaxagora că inteligenţa a fost principiul ordonator şi cauza tuturor lucrurilor. Filosoful condamnat la moarte, care aştepta, în închisoare, să i se aducă cupa cu otravă, discutând cu ucenicii săi, aproba, se înţelege, părerea lui Anaxagora, dar se mira că nu se folosea nicidecum de ea în explicarea fenomenelor particulare. Când era vorba, de pildă, de forma pământului sau de mişcările stelelor, inteligenţa nu mai servea la nimic; cauzele ce trebuiau să explice totul erau apa, aerul, eterul. Ce e drept, zicea Socrat, aceste cauze au asupra inteligenţei superioritatea că, întru cât le percepem cu simţurile, ne încredinţăm mai uşor de realitatea lor. De unde nu urmează, însă, că şi puterea lor de a ne explica lucrurile este superioară. Dacă ar fi aşa, ar trebui ca, după exemplul lui Anaxagora, să ne explicăm faptul că Socrat se găseşte încă, în acest moment, în închisoare şi aşteaptă în linişte otrava menită să-i pună capăt vieţii, — nu prin ceea ce nu se vede, adică prin hotărîrea luată de raţiunea lui de a nu fugi, aşa cum îl îndemnau prietenii cari pregătiseră totul, fiindcă un ce-

tățean trebuie să se supună legilor țării lui și sentințelor pronunțate în numele lor, — ci prin ceva care se vede, prin anumite particularități corporale, prin faptul poate că e scurt și gros sau că are capul mare și nasul cârn. Filosoful ajunge astfel la concluzia că ceea ce nu se vede ne permite, de multe ori, să ne explicăm mai bine lucrurile decât ceea ce se vede. Intrebarea ce se pune însă mai departe este: cum putem să descoperim ceea ce nu se vede, când nu mai e vorba de noi înșine, când e vorba de lucruri deosebite și independente de noi, înlăuntrul cărora nu putem pătrunde, ca să ne dăm seamă de ceea ce se petrece într'însele, așa cum ne dăm seamă de ceea ce se petrece în noi înșine?

Răspunsul pe care îl dă Platon, prin gura lui Socrat, la această întrebare, este caracteristic pentru mecanismul psihic pe care voim să-l punem în evidență. In primul din cele două dialoguri, pe care le-am menționat adineauri, în «Menon», Platon zisese că trebue să ne explicăm existența lucrurilor prin ceea ce le crează posibilitatea, adică prin condițiile de care atârnă. In acest scop, când voim să înțelegem un lucru ce ne interesează, trebuie să stabilim mai întâi, printr'o ipoteză, condiția care îl face posibil, și să deducem apoi realitatea acelei condiții din valoarea ei logică, — din raportul de consecvență adică a două propoziții, privitoare la condiția în chestie și la ceea ce rezultă dintr'însa, cu necesitate, ca lucru condiționat. Condiția de care e vorba, însă, nu e o dată a experienței; dacă ar fi așa, n'ar mai fi nevoie s'o stabilim printr'o ipoteză. Ea nu ne este adică dată de simțuri, și, ca s'o putem stabili, în acest mod, trebuie mai întâi să ne-o închipuim. Iar după actul de imaginație care o creează, ca entitate subiectivă, urmează mecanismul proiecțiunii care o transformă într'o realitate obiectivă. In «Fedon», metoda din «Menon» se desfășură în același mod. Ca să putem deslega problemele ce se pun cu privire la lucruri în general, nu numai la cele morale, ci și la cele fizice, trebuie, zice Socrat, să lăsăm la o parte ceea ce vedem sau ceea ce ne dau celelalte simțuri, și să căutăm o formulă ipotetică, capabilă să constituie soluția dorită. Dacă ne convingem că formula pe care am stabilit-o, prin ipoteză, are această putere, atunci trebuie să considerăm ca adevărat ceea ce se acordă cu ea, și ca fals ceea ce o contrazice. Când e vorba de explicarea lucrurilor, în general, formula la care trebuie să ne oprim este, că există o lume de realități inteligibile, care sunt modèlele lucrurilor sensibile. Acele realități inteligibile sunt Ideile. Trebuie să admitem bunăoară că există, sub forma unei Idei,

un «Frumos în sine», care e modelul perfect, incomparabil şi etern, al tuturor lucrurilor pe care le numim frumoase. In lumea noastră, frumuseţea imperfectă, coruptibilă şi trecătoare, a lucrurilor sensibile ce ne înconjoară, atârnă de gradul «participării» lor la Ideea inteligibilă a Frumosului în sine.

VI. Am zis că filosofia greacă îngloba, la început, toate categoriile de explicări ale fenomenelor particulare ce aveau să constituie mai târziu diferitele ştiinţe. Nu mai încape îndoială că în acele prime explicări «ştiinţifice» — care nu meritau acest nume decât fiindcă nu mai erau religioase — imaginaţia şi, cu ea, mecanismul proiecţiunii au jucat un rol covârşitor. Ca să ne dăm bine seamă de ceea ce erau, ca atare, ştiinţele «filosofice» dela început şi de enorma distanţă care le separa de ştiinţele propriu zise de astăzi, e de ajuns să aruncăm o privire asupra celei dintâi forme pe care a luat-o astronomia înlăuntrul şcoalei din Milet, cu Anaximandru. Ca ştiinţă «pozitivă» a corpurilor cereşti, astronomia de astăzi caută să stabilească ce sunt acele corpuri şi cum se mişcă ele, pe baza observării lor directe cu diferitele instrumente de care poate dispune. Modul cum au luat naştere ele formează o problemă specială, de astrofizică şi de mecanică, ce nu se poate rezolva decât prin ipoteze, pe care astronomia propriu zisă le lasă la o parte. Scopul ei, în adevăr, este numai să determine structura actuală a universului; căci numai această structură este accesibilă observării, fără de care ştiinţele pozitive nu pot face niciun pas. Filosofii şcoalei din Milet însă, când şi-au pus, în veacul al VI-lea dinainte de Cristos, întrebarea ce erau corpurile cereşti şi au căutat o explicare «naturală» a existenţei lor, n'aveau la dispoziţie niciun material de observări pozitive asupră-le, în înţelesul de astăzi al acestui cuvânt. Ei au fost astfel siliţi să încerce să-şi închipuiască, mai întâi, cum au putut să ia naştere ele, înglobând această problemă particulară în problema generală a originei lumii întregi. A lumii «noastre», se înţelege, singura pe care o cunoşteau şi singura care îi interesa. Căci Anaximandru, la părerile căruia ne referim acum, credea că există mai multe lumi, — nenumărate alte lumi, — ce apar şi dispar necontenit, ieşind din şi întorcându-se în sânul unei substanţe cosmice infinite, care era faimosul său ἄπειρον. Theophrast, cel dintâiu istoric grec al filosofiei greceşti, ne-a raportat, după izvoare autentice, modul cum credea Anaximandru că a luat naştere lumea noastră. La început, a ieşit, prin separare, din masa nedeterminată a substanţei infinite şi eterne, ceva care putea să

despartă căldura de răceală. S'a format atunci o sferă de flacări, fierbinţi şi uscate, care a închis înlăuntrul ei o masă de materie umedă şi rece. Exercitându-şi acţiunea asupra acestei mase interioare, care nu putea fi decât o imensă pânză de apă, căldura sferei exterioare a evaporat o bună parte dintr'însa. Ridicându-se cu putere în sus, aburii ce au luat naştere astfel şi cari au alcătuit aerul, au spart sfera exterioară de foc, împărţind-o în inele, ce s'au depărtat mai mult sau mai puţin, atât de masa interioară pe care o învăluia sfera primitivă, cât şi unele de altele. Liniile mari ale lumii au început a se lămuri atunci. Inlăuntru, evaporarea unei mari părţi din apa dela început a dat naştere uscatului sau pământului, care a ocupat, ca mai greu, centrul lumii ce se constituia. Pe suprafaţa lui a rămas însă o parte însemnată din apa iniţială. In jurul lui s'a întins pânza de aburi sau de aer, — pe atunci era tot una, — care a îndepărtat la început sfera de flacări de conţinutul ei interior şi a divizat-o în acelaşi timp în inele. Cel mai depărtat din acele inele era cel al soarelui. El era compus fireşte din ceea ce constituia principiul căldurii — şi al luminii — adică din foc. Dar era învăluit într'o teacă groasă de aburi care îl făceau invizibil, afară de un punct, pe unde focul «răsufla» scoţând flacări, punct care, fiind singurul care se vedea, alcătuia soarele experienţei vulgare. Inelul solar rotindu-se în jurul pământului, punctul pe unde răsufla focul lui interior se deplasa pe cer, luând astfel înfăţişarea mişcării zilnice a soarelui, dela răsărit la apus. Al doilea din inelele, în care s'a împărţit la început sfera primitivă de flăcări, era acela al lunii. Structura lui era aceeaşi ca a celui dintâiu, de care nu se deosebia decât prin dimensiunile lui, mai reduse, şi prin distanţa lui, mai mică, de pământ. Infăţişarea lunii, ca un glob, nu ca un cerc, şi mişcarea ei pe cer, dela răsărit la apus, se explicau în acelaşi mod ca acelea ale soarelui. Iar «fazele» lunii se explicau prin faptul că deschizătura inelului respectiv, prin care «răsufla» focul lui interior, se mărea şi se micşora, periodic, prin îngrămădirea şi îndepărtarea regulată a vaporilor ce alcătuiau teaca lui opacă. In acelaşi mod, prin «astuparea» momentană a deschizăturilor de răsuflare a focului, din inelele lor, se explicau şi eclipsele, de soare şi de lună. In sfârşit, al treilea inel era acela al stelelor. De aceeaşi natură cu celelalte două, el era cel mai mic şi cel mai apropiat de pământ. El trebuia să aibă însă, — deşi textele n'o spuneau lămurit, — mai multe deschizături de răsuflare a focului său interior, — foarte multe chiar, de vreme ce stelele sunt atât de numeroase. Iar miş-

carea lor pe cer, dela răsărit la apus, se explica în acelaşi chip ca acelea ale soarelui şi lunii.

Iată «astronomia» primitivă, din veacul al VI-lea dinainte de Cristos, aşa cum o găsim înglobată în filosofia timpului. Ea era, evident, un produs al închipuirii şi al mecanismului proiecţiunii. Pornind dela cele câteva date ale experienţei vulgare, care îi arătau că soarele răspândea căldură şi lumină, că luna era mai mică decât soarele, nu răspândea căldură şi numai puţină lumină, că, în sfârşit, stelele erau foarte mici, n'aveau nicio căldură şi o lumină foarte slabă, — şi că toate se învârteau în jurul pământului în acelaşi sens, — imaginaţia lui Anaximandru s'a pus în mişcare, construind o explicare «prin cauze naturale» a acestor fenomene. Căldura şi lumina se arătau, pe pământ, produse numai de foc; căldura şi lumina soarelui trebuiau să aibă aceeaşi origine. Un foc slab, mai ales dacă era departe, nu mai dedea decât lumină, fără căldură; lumina fără căldură a lunei şi a stelelor trebuia să fie de aceeaşi natură. Dar focul, pe pământ, era produs de arderea unui combustibil şi nu ţinea decât atât cât dura arderea. Ce producea focul din cer, — al soarelui, al lunii, al stelelor, — şi ce îl întreţinea vecinic? Ipoteza unei arderi părea inadmisibilă; trebuia să existe acolo «principiul» însuşi al arderii, ceea ce creea adică pururea efectele ei cunoscute, căldura şi lumina. Şi acel principiu, de unde venea? O ipoteză mai generală, privitoare la originea lucrurilor lumii, — adică, în definitiv, a lumii însăşi, — se arăta indispensabilă. Aşa a luat naştere ipoteza «separării» iniţiale, din masa nediferenţiată a substanţei primitive, infinite şi eterne, a unui «lucru» — cum zicea textul lui Theophrast — «capabil să producă caldul şi recele». Iar desfăşurarea ulterioară a procesului cosmogonic trebuia să ducă la constituirea «cercurilor» de foc, fără de care nu se puteau explica mişcările regulate ale corpurilor cereşti, — a soarelui mai întâi, care apărea în fiecare zi la răsărit şi dispărea la apus, pentru ca să apară şi să dispară din nou, a doua zi, în aceleaşi puncte. El părea, astfel, a se învârti în jurul pământului. O asemenea învârtire însă era o mişcare circulară, iar mişcarea circulară, în general, era mişcarea cercurilor cunoscute din experienţă, — a roţilor bunăoară. Un punct de pe marginea unei roţi se învârtea în jurul osiei nemişcate, întocmai ca soarele în jurul pământului. De aci, ideea că soarele pe care îl vedeau oamenii era un punct, cald şi luminos, făcând parte dintr'un cerc de foc, a cărui căldură şi a cărui lumină,

pentru motivele pe care le-am arătat adineauri, nu se puteau percepe cu simțurile în restul lui.

Iată cum a luat naștere «teoria» — adică «seria» — de imagini, ce alcătuiau ipoteza cosmogonică și, printr'însa, astronomia lui Anaximandru. Acele imagini existau, evident, în mintea lui, care le crease: ele erau realități sufletești, subiective. Mecanismul proiecțiunii însă, intervenind, ca de obiceiu,le-a aruncat departe — foarte departe — de el, în timp și spațiu, transformându-le în realități materiale, obiective. Anaximandru și, cu el, mulți din contimporanii săi credeau, cu tărie, că ceea ce își închipuiau ei a fost, în adevăr, procesul «fizic» prin care a luat naștere lumea.

Nu mai încape îndoială că, dela această primă formă pe care a luat-o astronomia în lăuntrul școalei din Milet, ca știință «filosofică», până la forma sub care ni se înfățișează astăzi, ca știință «pozitivă», distanța este enormă. Și este evident că generațiile de astronomi ce s'au succedat în acest lung interval de timp nu s'au putut îndrepta către rezultatele, cu care ne mândrim astăzi, decât prin reducerea treptată a rolului imaginației și a mecanismului proiecțiunii, în explicarea fenomenelor cerești. Dela Renaștere încoace mai ales, ei și-au impus cu strictețe obligația să se întemeieze exclusiv, în explicarea acestor fenomene, pe observarea lor directă, cu toate mijloacele pe care progresele celorlalte științe ale naturii li le puneau la dispoziție. Iar în examinarea, clasarea și prelucrarea materialului, din ce în ce mai întins și mai complex, al observărilor ce se făceau, efectiv, asupra fenomenelor cerești, discernământul critic, împreună cu mecanismul sistematizării, jucau un rol din ce în ce mai mare și mai esențial.

VII. Când mai toate științele, pe care le îngloba la început, s'au separat definitiv de ea, filosofia s'a văzut redusă, din ce în ce mai mult, la rolul ei adevărat, care nu era de a explica fenomenele particulare, ci numai de a formula ipoteze cu privire la totalitatea lor, — din diferitele puncte de vedere din care putea fi considerată. Potrivit cu acest rol, ce i se impunea din ce în ce mai stăruitor, se părea că, în activitatea celor ce i se consacrau, imaginația și mecanismul proiecțiunii puteau continua să aibă vechia acțiune precumpănitoare. Căci era evident că, dacă cu privire la fenomenele particulare observările pozitive se acumulau necontenit și luau o importanță din ce în ce mai mare, nu era nicidecum tot așa, atunci când era vorba de totalitatea lor. Ce observări se puteau aduna, bunăoară, cu privire la originea acestei totalități sau cu pri-

vire la scopul ei? Evident, niciuna. Se părea dar că, în aceste privințe cel puțin, imaginația rămânea suverană și mecanismul proiecțiunii se putea desfășura neîmpiedicat. Experiența însă a dovedit că nu era nicidecum așa. Incă dela început, ipotezele ce se făcuseră, la aurora filosofiei grecești, de către «fiziologii» ionieni, cu privire la originea lumii sau, cu Heraclit, la vecinica ei «devenire», se loviseră de exigențele cugetării logice. Opuse mai întâi de eleați îndrăznețelor speculații cosmologice de până atunci, aceste exigențe n'au mai încetat apoi să intervină, mai la fiecare pas, în evoluția ulterioară a filosofiei grecești. Metoda rațională și critică, pe care a inaugurat-o Parmenide, a devenit punctul de plecare al întregei dialectice filosofice a lumii vechi.

Opoziția exigențelor subiective ale cugetării logice, care mărginea, mai mult sau mai puțin, jocul imaginației și desfășurarea mecanismului proiecțiunii, a fost urmată apoi, mai târziu, de opoziția datelor obiective ale experienței, care lucra, cu și mai multă energie, în aceeași direcție. Am zis: cu și mai multă energie. Și 'n adevăr, dacă argumentelor logice, dată fiind natura lor abstractă, li se putea răspunde la rigoare cu contra-argumente sau cel puțin cu distincții și subtilități, care salvau uneori unele aparențe, — în schimb, faptele concrete, pe care le stabilea observarea din ce în ce mai întinsă și mai amănunțită a fenomenelor naturii, aveau o evidență brutală căreia nu i se putea rezista cu aceeași ușurință.

Dar am zis că, cu privire la problemele totalității fenomenelor, de care se ocupa filosofia și dintre care cele mai însemnate erau cele privitoare la originea și la scopul universului, nu se puteau aduna observări de fapt. In mod direct, firește că nu. Originea universului se pierdea în trecut, iar scopul lui se adâncea în viitor, la depărtări atât de mari, încât orice idee de observare se înfățișa dela sine ca absurdă. Cu toate acestea, ipotezele ce se făceau în aceste privințe se întemeiau pe considerarea structurii universului, care era observabilă. Așa bunăoară, ipoteza lui Anaxagora, că la nașterea lumii a prezidat un principiu inteligent, se întemeia pe constatarea că ea nu era un haos de fenomene lipsite de orișice ordine, că într'însa domnia o armonie ce nu se putea explica altfel. Iar Socrat a adăogat apoi că un asemenea principiu a trebuit să urmărească un scop vrednic de inteligența lui și care nu putea fi decât binele. Structura universului însă, căreia i se atribuia asemenea caractere, se putea, evident, observa. Și dacă observarea ei era, incontestabil, foarte anevoioasă și la început tot atât de nesigură,

— încetul cu încetul însă, cu îmbunătăţirea metodelor şi, mai ales, cu născocirea atâtor şi atâtor instrumente, care au mărit enorm puterile simţurilor omeneşti şi le-au dat o precizie din ce în ce mai mare, progresele ei au ajuns să uimească chiar şi pe cei mai neîncrezători.

Aceste progrese au dat necontenit la iveală fapte, care contraziceau, mai mult sau mai puţin, ipotezele filosofice. Au fost chiar cazuri, în evoluţia intelectuală a omenirii, când s'au produs conflicte violente între speculaţiile abstracte ale filosofilor şi constatările concrete ale oamenilor de ştiinţă. Unele din cazurile de acest fel au devenit celebre, — nu atât prin însemnătatea lor, cât prin sgomotul pe care l-au făcut, — şi au ajuns a fi citate ca exemple clasice. Aşa a fost conflictul dintre Cremonini şi Galilei. Cel dintâiu, un reprezentant ilustru al peripatetismului «liberal», susţinea încă, la începutul veacului al XVII-lea, părerile lui Aristot asupra structurii universului. Partea cea mai vulnerabilă însă a acelor păreri devenise, în timpul de care vorbim, cea privitoare la constituţia şi la forma corpurilor cereşti. După comentatorii arabi ai vechiului filosof grec, acele corpuri erau alcătuite dintr'o substanţă specială, mai subtilă, mai caldă şi mai luminoasă decât cele patru elemente cunoscute din lumea «sublunară», — pământul, apa, aerul şi focul. Iar forma lor, potrivit cu desăvârşirea ce trebuia să domnească în regiunile « de sus», nu putea fi decât aceea a unor sfere perfecte. Aceste idei le susţinea Cremonini într'o serie de lucrări ca «Disputatio de coelo», din 1613, «Apologia dictorum Aristotelis de via lactea et facie Lunae», din 1614, şi «Apologia dictorum Aristotelis de quinta coeli substantia», din 1616. Tot pe atunci însă trăia şi lucra, tot la Universitatea din Padua, un reprezentant ilustru al nouilor concepţii ştiinţifice şi în deosebi al nouei astronomii, care era Galilei. Cu luneta pe care o construise, el arăta, oricui voia să le vadă mai bine, că corpurile cereşti erau departe de a avea constituţia şi forma pe care şi le închipuiau filosofii peripatetici. Luna bunăoară, care se vedea mai bine ca toate, era un corp solid, lipsit de căldură şi lumină proprie, şi cu o suprafaţă foarte neregulată, plină de munţi înalţi şi de văi adânci, întocmai ca aceea a pământului. Ceea ce a impresionat pe contimporani, în această controversă, şi ceea ce a făcut-o celebră, a fost refuzul îndărătnic al lui Cremonini de a «utiliza» luneta lui Galilei, atât în chestia lunei, cât şi în chestia sateliţilor lui Jupiter. Acest refuz constituia o negare a evidenţei şi da un colorit comic tragediei sufleteşti a bătrâ-

nului peripatetic, care vedea răsturnate, înainte de a fi închis ochii, ideile pe care le susținuse o viață întreagă și pe care simțea că nu le mai putea apăra.

Un alt caz celebru, de acest fel, a fost acela al lui Hegel care, în 1801, întemeiându-se pe motive raționale, a declarat imposibil un fapt, pe care astronomii începuseră deja a-l stabili, ca real. In lucrarea «De orbitis planetarum», cu care s'a abilitat ca docent la universitatea din Iena, tânărul filosof voia să deducă legile lui Kepler din principii «a priori», ca cele formulate de Schelling în «Filosofia naturii». Și, în cursul demonstrației sale, referindu-se la cele ce zisese și Platon în «Timeu», susținea că «nu se putea» să mai existe o planetă între Marte și Jupiter, așa cum presupuneau unii astronomi. La începutul aceluiași an însă, și anume la 1 Ianuarie 1801, astronomul italian Piazzi din Palermo descoperise deja una din numeroasele planete mici ce se învârtesc între Marte și Jupiter, și căreia îi dase numele de «Ceres». Ceva mai târziu, în 1803, într'un articol publicat în «Jurnalul critic de filosofie» sub titlul «Raportul scepticismului cu filosofia», Hegel punea la îndoială, ca și Platon, veracitatea simțurilor. De unde rezulta, firește, că în chestia numărului planetelor adevărat era ceea ce gândea rațiunea lui, nu ceea ce văzuse cu ochii astronomul italian... Asupra acestui fapt vom reveni ceva mai jos, ca să arătăm că, la unii filosofi, imaginația, cu toate avertismentele experienței, rămâne mai puternică decât discernământul critic, — ceea ce impune activității lor o anumită orientare.

Până atunci, să facem mai întâi constatarea generală că, în urma conflictelor de acest fel, ce se repetau, dela începutul timpurilor moderne încoace, din ce în ce mai des, rolul imaginației și acela al mecanismului proiecțiunii, în filosofie, au suferit reduceri considerabile. Unii filosofi au luat chiar hotărârea formală să nu încerce explicarea universului, ca tot unitar, decât numai cu ajutorul datelor pozitive ale experienței, așa cum li le puneau la dispoziție cercetările diferitelor științe particulare. Inaugurată la începutul veacului al XVII-lea de cugetătorul englez Francis Bacon, această direcție filosofică a avut numeroși adepți, dintre cari cei mai însemnați au fost pozitiviștii, — francezi, englezi și germani — și evoluționiștii, mai ales englezi. Alți filosofi însă au negat experienței posibilitatea, nu numai de a duce la înțelegerea lumii în general, dar chiar și de a procura cunoștințe particulare, oricât de simple, — subordonând-o cu desăvârșire «puterii creatoare» a

minţii omeneşti. Această direcţie, ale cărei origini sunt multiple şi, în parte, foarte vechi, a culminat în idealismul german post-kantian şi în deosebi în idealismul subiectiv al lui Fichte, după care «Eul» crea, literalmente, lumea, — nu numai ca conştiinţă, ci şi ca existenţă.

Dacă facem abstracţie, deocamdată, de variaţiile individuale. atât de numeroase, pe care ni le înfăţişează ambele aceste direcţii de căpetenie ale cugetării filosofice, putem încerca să ne explicăm modul cum s'au constituit şi se menţin ele, prin condiţiile lor funcţionale. La început, când a apărut, opunându-se concepţiilor religioase primitive, cugetarea filosofică a fost condiţionată de faptul că, în structura sufletească a celor ce o reprezentau, discernământul critic devenise destul de puternic pentru ca să controleze imaginaţia, s'o ţină în frâu şi, eventual, s'o îndrepteze în alte direcţii decât cele tradiţionale. S'o înlăture cu totul n'a căutat însă cugetarea filosofică, la început. Experienţa fiind, pe acele vremuri străvechi, atât de săracă încă, intervenirea imaginaţiei se arăta necesară, mai la fiecare pas. Mai târziu însă, când cugetarea filosofică a putut să dispună de un material mai bogat, mai amănunţit, mai precis, de observări asupra fenomenelor universului, alegerea a început să devină posibilă. Insemnătatea imaginaţiei scăzând, filosofii puteau, dacă voiau, să renunţe la serviciile ei, să oprească mecanismul proiecţiunii, şi să urmeze indicaţiile discernământului critic, folosindu-se mai mult de mecanismul sistematizării. Am zis: dacă voiau... Este, de sigur, un mod de exprimare ce nu însemnează mai mult decât că aveau posibilitatea să aleagă. Alegerea însă atârna, evident, de raportul de forţe dintre cele două funcţiuni sau grupe de operaţii sufleteşti: imaginaţia cu mecanismul proiecţiunii de o parte, discernământul critic cu mecanismul sistematizării de alta.

Acest raport de forţe a variat considerabil la diferiţii reprezentanţi ai cugetării filosofice. La unii, s'a arătat mai puternică prima grupă funcţională, cea compusă din imaginaţie şi din mecanismul proiecţiunii. La ei, a doua grupă funcţională, cea alcătuită din discernământul critic şi din mecanismul sistematizării, nu era nici ea prea slabă; altfel, gânditorii respectivi ar fi rămas la credinţele religioase primitive; dar nu era nici atât de puternică încât, depăşind pe cea dintâi, să-i împingă în spre cercetarea pozitivă a fenomenelor naturii sau să-i silească a se mărgini, cu privire la totalitatea lor, numai la ipoteze întemeiate, strict şi exclusiv, pe ase-

menea cercetări. Filosofii, în structura sufletească a cărora apărea acest raport de forţe, ajungeau în chip firesc la explicări generale ale lumii, care, nu numai că treceau, cu nepăsare, peste marginile experienţei, dar nu ezitau să se pună, fără nicio sfială, în conflict făţiş şi violent cu ea. Aşa a fost, în primul rând, Platon, care n'a stat la îndoială să nege realitatea lumii sensibile, susţinând că ea este o simplă aparenţă, că «materia» ce o alcătueşte şi pe care o percepem cu simţurile este «ceea ce nu există», — toată realitatea existenţei cosmice reducându-se la lumea «inteligibilă» a Ideilor pure, pe care însă n'o putem percepe cu simţurile, ci numai gândi cu raţiunea. După el, s'au îndreptat în aceeaşi direcţie neoplatonicii, din antichitate şi din evul mediu, în frunte cu Plotin, şi idealiştii din timpurile moderne, în frunte cu Berkeley şi cu Fichte.

La alţi reprezentanţi ai cugetării filosofice însă, raportul de forţe sufleteşti, de care vorbiam adineauri, a fost altul. La ei, s'a arătat mai puternică a doua grupă funcţională, — cea compusă din discernământul critic şi din mecanismul sistematizării. Cea dintâi, — cea compusă din imaginaţie şi din mecanismul proiecţiunii, — nu era nici ea prea slabă. Altfel, gânditorii respectivi ar fi rămas cantonaţi în cercetări de amănunt asupra fenomenelor naturii, — asupra unora sau altora numai dintr'însele, — şi nu s'ar fi putut ridica deasupra lor, ca să-şi pună problemele totalităţii fenomenelor, — a originei şi a scopului lor. Rolul acelei prime grupe funcţionale era tocmai să-i împingă în această direcţie, — determinând însă numai orientarea cugetării lor, nu şi metodele ei. Aceste metode rămânea să le hotărască al doilea grup funcţional, care era, cum am zis, cel mai puternic şi îi silea să dea, la fiecare pas, precădere constatărilor obiective ale experienţei asupra închipuirilor subiective ale minţii lor. La filosofii, în structura sufletească a cărora apărea acest raport de forţe, variaţiile, după tăria relativă a unuia sau altuia din cele două grupe funcţionale, au fost mai mari. Unii s'au mărginit, mai mult, să critice sistemele filosofice ale timpurilor lor; aşa au fost, mai întâi, eleaţii, sofiştii şi scepticii, din antichitate; aşa au fost, în timpurile moderne, empiriştii englezi, Locke şi Hume; aşa au fost, mai aproape de noi, Poincaré şi Mach. Alţii au adăogat părţii critice, care rămânea şi la ei destul de accentuată, şi unele începuturi de sistematizare, mai mult sau mai puţin întinse, — sau chiar considerabile; aşa au fost Auguste Comte sau John Stuart Mill. Alţii, în

sfârşit, au izbutit să construiască, întemeiându-se pe datele pozitive ale experienţei, sisteme filosofice propriu zise; aşa au fost Hermann Lotze sau Herbert Spencer. Fireşte, dozarea precisă a raportului de forţe sufleteşti, în toate aceste cazuri, e foarte anevoiasă. De aceea am şi lăsat la o parte cazurile ce ni se păreau că ar putea ridica mai multe îndoeli şi am citat numai filosofi cu privire la cari discuţia era mai puţin probabilă.

Am ajuns astfel să întrevedem factorii de căpetenie ce determină, în primul rând, apariţia şi orientarea cugetării filosofice, în general. Ei rezidă, cum am văzut, în condiţiile funcţionale de care atârnă această cugetare, sub diferitele ei forme. Aceste forme însă, care sunt foarte numeroase, nu pot fi explicate, în toate cazurile, numai prin factorii pe cari i-am stabilit până acum. Ei stau, e drept, la origina lor, dar nu ne pot da seamă de toate nuanţele, atât de diferite, cu care ni se înfăţişează. Idealismul lui Fichte, bunăoară, se deosibeşte atât de mult de acela al lui Platon, pozitivismul lui Mill e atât de departe de acela al lui Comte, încât trebuie să presupunem că, pe lângă factorii «originari» pe cari i-am văzut, trebuie să mai fi intervenit, în determinarea lor, şi alţi factori adiţionali, subordonaţi fireşte celor dintâi, dar având totuşi o acţiune sau o influenţă proprie. Aceşti factori secundari rămâne să-i cercetăm în capitolul următor.

CAP. VIII.

FACTORII ADIŢIONALI

Descoperirea factorilor secundari, ce mai determină apariţia şi orientarea cugetării filosofice, nu e mai puţin anevoioasă decât aceea a factorilor primari, pe care am încercat-o în capitolul precedent. Ca să ne dăm seamă de nouile dificultăţi ce ne aşteaptă, să ne întoarcem un moment la unul din acei factori originari, — şi anume la cel ce, în separarea iniţială a filosofiei de religie sau în constituirea ei ca formă deosebită şi independentă de activitate intelectuală omenească, a jucat rolul de căpetenie. E vorba, fireşte, de discernământul critic. Faptul că am dat acestui factor un singur nume ar putea să ne facă să credem că el este o entitate psihică unitară. In realitate însă el este un complex întreg de operaţii, psihologice şi logice, foarte diferite şi destul de complicate.

Am văzut că la început, când i-a diferenţiat de animale, inteligența a fost pentru oameni un instrument nou, mai precis şi, mai ales, mult mai economic, de adaptare cu condiţiile de existenţă. Cum ajungeau animalele să se adapteze cu împrejurările în care trăiau? Incercând, cum am văzut în exemplul de care ne-am servit, cu mişcări, — cu multe şi felurite mişcări, — până când una se nemerea să fie tocmai ceea ce trebuia şi le permitea astfel, nu fără o mare risipă de timp şi de energie, să ajungă la scopul urmărit. Inteligența a permis oamenilor să ia o cale mai scurtă şi mai sigură. In loc să mai încerce cu mişcări efective, oamenii s'au mărginit să încerce cu reprezentări ale lor. Când voiau să facă un lucru, oamenii nu se puneau imediat în mişcare, ca animalele, ci se gândiau mai întâi, atât cât le îngăduiau împrejurările, cum îl puteau face mai bine. Ei îşi reprezentau, atunci, diferitele complexuri de mişcări, prin care puteau spera să ajungă la scopul dorit. Iar când treceau dela gândire la acţiune, nu executau decât com-

plexul de mişcări pe care îl alesesesră, fără să mai încerce pe celelalte. Marea economie de timp şi de puteri, pe care o aducea cu sine această formă nouă de adaptare cu condiţiile de existenţă, a fost de sigur principala cauză a situaţiei privilegiate pe care omenirea a izbutit s'o cucerească, dela început, în mijlocul celorlalte specii biologice, precum şi a progreselor uimitoare pe care le-a realizat ulterior.

Din acest punct de vedere, funcţiunea de căpetenie a inteligenţei se arăta a fi, cum am zis, discernământul critic. Trebuind să aleagă între reprezentările mai multor acţiuni posibile, ca să găsiască, în fiecare caz, pe cea mai utilă, oamenii trebuiau să deosebească mai întâi precis acele reprezentări, unele de altele, să stabilească apoi precis raporturile lor cu scopul de atins, să compare în sfârşit acele raporturi între ele şi să le aplice, ca unităţi de măsură, posibilităţile de timp şi de energie de care dispuneau. Aceste diferite faze ale discernământului critic implicau însă o sumă de operaţii psihologice şi logice diferite. Ele reclamau, propriu vorbind, intervenirea mai tuturor funcţiunilor, pe care ne-am obicinuit a le numi elementare, fiindcă alcătuesc, ca elemente, mai toate complexurile curente ale vieţii sufleteşti. Reclamau bunăoară, mai întâi, o concentrare de atenţie capabilă să dea reprezentărilor, între care trebuia să se facă alegerea, conture precise şi o claritate suficientă. Această concentrare de atenţie atrăgea după sine, în mod inevitabil, o sforţare de memorie, întru cât reprezentările în chestie erau imagini ale unor mişcări anterior executate, a căror amintire trebuia să fie destul de vie şi de amănunţită. Utilitatea posibilă a acelor mişcări, în fiecare caz, atârna apoi, evident, de eficacitatea lor în alte cazuri analoage, adică de efectele pe care le produseseră în acele cazuri. Stabilirea destul de precisă a raporturilor cauzale respective, între mişcările executate şi rezultatele obţinute, în cazurile de care era vorba, precum şi aprecierea lor exactă, implicau, fireşte, intervenirea judecăţii. In sfârşit, alegerea unui anumit complex de mişcări, ca mai potrivit pentru realizarea unui anumit scop, implica, în fiecare caz, intervenirea raţionamentului, — a unui raţionament prin analogie, mai mult sau mai puţin limpede gândit în diferiţii lui termeni, dintre care unii puteau să rămână subînţeleşi.

Aceste operaţii sunt însă aceleaşi, în fond, la toţi oamenii. Mecanismul lor adică, întru cât se desfăşoară după aceleaşi legi psihologice, rămâne la toţi, mai mult sau mai puţin acelaşi. Inten-

sitatea lor poate să varieze, e drept. Dar variațiile de intensitate nu par a putea duce decât la rezultate cantitativ diferite. Cum se face atunci că aceste operații duc, în activitatea diferiților filosofi, la rezultate ce nu diferă numai cantitativ, la rezultate, am putea zice, calitativ diferite, — uneori foarte diferite chiar, precum ne-o arată, în atâtea și atâtea cazuri, istoria filosofiei?

Aceeași întrebare se ridică, de asemenea, în fața rezultatelor diferite la care duce și imaginația, în activitatea filosofilor la cari influența ei pare a fi, cum am zis, mai accentuată. Ca funcțiune psihică elementară, imaginația lucrează la toți oamenii după aceleași legi. De unde vin atunci produsele ei atât de diferite?

La aceste întrebări se pot da mai multe răspunsuri. Să le trecem în revistă pe rând.

Mai întâi, rezultatele diferite, la care duc operațiile intelectuale, atârnă de materialul diferit cu care lucrează ele, — material pe care li-l procură experiența. Experiența însă diferă, considerabil, la diferiții oameni, după locuri, timpuri și împrejurări. După locuri, în primul rând. Natura, pe care o percep oamenii cu simțurile, nu e pretutindeni aceeași. După cum trăiesc în ghețurile dela poli sau sub soarele fierbinte dela ecuator, pe vârfurile munților sau în fundurile văilor, pe malurile umede ale apelor sau pe nisipul uscat al pustiurilor, — oamenii văd în jurul lor lucruri diferite și experiența lor procură, prin urmare, operațiilor lor intelectuale un material diferit. Acest material mai variază, apoi, și după timpuri. Deși au trăit în aceleași regiuni, oamenii din antichitate au văzut de sigur, în jurul lor, alte lucruri decât cei din evul mediu, iar aceștia au văzut de sigur altele decât cei de astăzi, — poate și din punct de vedere fizic, în orice caz din punct de vedere social, politic, economic și cultural. Materialul de care vorbim mai variază, în sfârșit, și după împrejurările individuale. In aceeași țară și în același timp, fiecare om trăiește, după clasa socială din care face parte și după îndeletnicirile sale profesionale, în condiții diferite de ale celorlalți, și trebue să facă prin urmare experiențe diferite de ale lor.

Să ne oprim un moment asupra acestor cauze de variabilitate. Că locul, adică mediul geo-fizic, trebuie să aibă o influență asupra cugetării filosofice, nu mai încape îndoială. Dacă, din punctul de vedere al doctrinei evoluționiste, mediul a fost principalul factor al diferențierii formelor biologice, fiindcă a creat mai întâi și a perfecționat apoi funcțiunile necesare conservării și des-

voltării vieții, nu e nicidecum probabil ca, numai asupra funcțiunilor intelectuale, acest factor, atât de puternic, să n'aibă nicio influență. Această influență însă n'o putem determina precis, fiindcă n'avem destule elemente de apreciere sau destui termeni de comparație. N'avem încă o filosofie a oamenilor dela poli și o filosofie a celor dela ecuator, ca să putem vedea, prin comparație, cum influențează cugetarea filosofică — în condiții, altfel, egale — frigul excesiv și căldura excesivă. N'avem până acum decât o filosofie, — sau filosofii ale oamenilor din zonele temperate și, cel mult, din regiunile tropicale, în cazul Indienilor bunăoară, cari cad sub tropicul Cancerului.

Se pot găsi totuși, și în aceste zone, deosebiri destule, din punct de vedere geo-fizic, și s'au făcut unele încercări de a le utiliza, pentru explicarea formelor diferite ale cugetării filosofice. Așa sunt, bunăoară, încercarea lui Buckle, din «Istoria Civilizației», și încercarea lui Taine, din «Filosofia artei». Cel dintâiu caută să ne explice tendința către misticism și către pesimism a Indienilor prin mediul geo-fizic, în care trăiesc. In acel mediu, soarele e prea arzător, furtunile sunt prea violente, munții sunt prea înalți, pădurile sunt prea întinse, animalele sălbatice sunt prea sângeroase, șerpii sunt prea veninoși, etc. Această natură, excesivă în toate, apasă, copleșește, strivește chiar pe om sub greutatea ei, făcându-l să se simtă prea mic, prea slab, prea neputincios, și să nu mai creadă în posibilitatea unei ameliorări a soartei sale pământești, — ajungând astfel la idealul, religios și filosofic, al cufundării în «Nirwana», adică al dispariției, totale și fără urmă, în Neființă. La rândul lui, Taine caută să ne explice liniile calme, atitudinile senine, formele armonioase ale artei, — și, în mod secundar, și echilibrul plin de măsură al cugetării filosofice, — la Grecii vechi, prin clima temperată, ce era făcută parcă anume ca să-i ferească deopotrivă de prea mari încordări și de prea mari depresiuni nervoase, precum și prin caracterele orografice ale ținuturilor în care trăiau. Munții, văile, câmpiile, flora ce le acoperea, fauna ce le popula, aveau, toate, dimensiuni, forme și aspecte ce nu provocau stări sufletești excesive. O lumină transparentă inunda pretutindeni peisagiile, lăsând să se vadă, cu toată limpezimea, nu numai liniile lor mari, ci și amănuntele lor. Marea, în sfârșit, pătrunzând pretutindeni în interiorul uscatului prin nenumărate golfuri, le permitea să pescuiască ușor, la adăpostul furtunilor, să se transporte ușor în toate direcțiile, etc. Totul părea astfel făcut, ca

să dispenseze pe Grecii vechi de a lua, într'o privință sau alta, atitudini extreme.

Dar încercările de acest fel sunt, până acum, mai mult literare decât științifice; ele se întemeiază mai mult pe talentul descriptiv al autorilor și pe ingeniozitatea lor în închipuirea raporturilor posibile dintre lumea fizică și viața sufletească, decât pe studii pozitive ce s'ar fi făcut în această privință. Asemenea studii rămân să se facă, de acum înainte, de antropologie, de etnografie și de specialitatea nouă a antropo-geografiei, ale cărei cercetări sunt însă de abia la început.

Locul unde, țara adică în care, se desfășoară cugetarea filosofică o mai leagă, pe lângă mediul geo-fizic, și de cel etnic care, fiind diferit la diferiții ei reprezentanți, diversifică de asemenea rezultatele operațiilor intelectuale ce am zis că alcătuiesc discernământul critic. Structura sufletească a poporului, din sânul căruia iese un filosof, nu poate rămânea fără influență asupra cugetării lui. Am zis, e drept, că talentul ar putea să fie o variație bruscă, individuală, o «mutație», cum numește botanistul olandez De Vries variațiile de acest fel, și că, prin urmare, rămânând înnăscut, n'ar mai fi totuși ereditar. Celelalte caractere însă, atât fizice cât și psihice, care mai alcătuesc individualitatea unui filosof, afară de cele ce îi constituiesc talentul, sunt ereditare și deci de origine etnică. Mutația, — la plante, unde a fost studiată mai întâi și mai bine, — constă în variația bruscă a câtorva numai din caracterele lor. La *Oenothera lamarckiana* bunăoară, pe care a studiat-o în deosebi De Vries, mutația constă, uneori, numai în schimbarea bruscă a formei și culorii florilor; toate celelalte caractere ale plantei rămân ceea ce erau, continuă adică a fi acelea ale speciei, din care planta face parte. Tot așa, talentul filosofic, care apare brusc la un individ, se găsește înglobat într'un complex de caractere psiho-fiziologice, care rămân cele moștenite, și care sunt de origine etnică, — sunt adică, în medie, acelea ale poporului, din sânul căruia a ieșit individul de care e vorba. Acest complex de caractere însă, de origine etnică, ale individului talentat, nu poate să nu exercite nicio influență asupra talentului său filosofic.

De aceea s'a zis, că sistemele filosofice poartă pecetia spirituală a națiunilor în sânul cărora au apărut. S'a susținut, bunăoară, că obiceiul vechiu și general al poporului britanic, de a-și întemeia întreprinderile numai pe informații precise, pe fapte concrete, bine stabilite, nu pe speculații abstracte sau pe închipuiri

sentimentale, a împins cugetarea filosofilor englezi către empirism. De unde, marea linie: Bacon, Locke, Hume, care face gloria filosofiei britanice. S'a zis, de asemenea, că nevoia latină de claritate logică, ce caracterizează spiritul naţional al francezilor, a împins cugetarea filosofilor ieşiţi din rândurile lor să întemeieze adevărul pe demonstraţii raţionale, pentru care forma cea mai perfectă li s'a părut a fi deducţia. De unde, introducerea metodei matematice în filosofie, de către Descartes, primul mare cugetător francez. S'a zis, în sfârşit, că poporul german înclină către speculaţii metafizice, — care să-i dea, nu numai cunoaşterea naturii, ci şi presimţirea a ceea ce e dincolo de natură, — şi către misticism, în care, cu ajutorul sensibilităţii, să poată avea intuiţia directă a principiului suprem al lumii. De unde, apariţia primilor mari mistici europeni, dela sfârşitul Evului Mediu şi începutul timpurilor moderne, Eckhart şi Böhme, cari au fost germani, şi marea linie idealistă, cu Fichte, Schelling şi Hegel.

E caracteristică, din acest punct de vedere, cartea lui Wundt «Die Nationen und ihre Philosophie», în prefaţa căreia citim: «Pentru felul de a fi spiritual al unui popor, toate domeniile vieţii sufleteşti sunt însemnate. In ştiinţă, ca şi în artă, în poezie ca şi în filosofie, îşi valorifică fiecare popor individualitatea sa particulară. Totuşi, aceste domenii diferite nu sunt, din acest punct de vedere, de o valoare egală. Ştiinţele speciale nu sunt, e drept, atât de internaţionale cât se crede; totuşi, repeziciunea comunicaţiilor ştiinţifice aruncă deosebirile naţionale pe planul al doilea. Acelaşi lucru se poate zice, — nu în aceeaşi măsură, dar totuşi, în parte, — despre artă. Numai poezia, întru cât conţinutul ei de idei este legat de limbă, posedă o valoare deosebită pentru cunoaşterea pornirilor sufleteşti ce frământă un popor. Alături de ea însă, ca expresie a caracterului sufletesc al naţiunilor, stă în prima linie filosofia. Nu pentrucă, cum s'a zis, ar fi ea însăşi o poezie de noţiuni, ci fiindcă ea, în concepţiile despre lume, pe care le scoate din cercetările ştiinţifice ale timpului, întroduce şi pornirile morale, care animă poezia, se poate zice că îi este înrudită. Intru cât caută să aducă la lumina conştiinţei aceste porniri obscure, care se agită în sufletul poporului, filosofia ne dă un tablou de ansamblu al valorilor spirituale ale culturii fiecărei naţiuni»... Filosofia adică ne arată ceea ce fiecare popor preţueşte mai mult pe lume şi, ca atare, exprimă în cel mai înalt grad felul lui de a fi, din punct de vedere intelectual şi moral.

Nu ne putem ocupa, mai de aproape, de această lucrare a lui Wundt, fiindcă nu studiem acum, în deosebi, ceea ce s'a numit problema «etnicului» în filosofie. Atrag numai atenția cititorilor asupra ei, rugându-i totdeodată s'o utilizeze cu oarecare rezervă, fiindcă are un caracter tendențios, care, ce e drept, nu e prea izbitor, dar este totuşi real. Lucrarea a apărut în timpul războiului mondial, în 1915, — atunci când Germanii credeau încă, cu tărie, în victorie, şi se pregăteau să impună lumii, nu numai puterea lor militară, ci şi superioritatea culturală, pe care şi-o atribuiau cu toată generozitatea patriotismului lor înfierbântat, — depăşind astfel realitatea, pe care, în limitele ei juste, nu s'ar fi gândit nimeni s'o conteste.

Influența factorului etnic asupra cugetării filosofice a mai fost susținută, după Wundt, de un cercetător francez mai puțin cunoscut, dar ale cărui argumente merită să fie luate în considerație. Torau-Bayle, directorul colecției de lucrări filosofice în curs de publicație, intitulate «Bibliothèque de philosophie moderne», a relevat în primul rând faptul că, în deosebire de religie şi de artă, care sunt forme de viață spirituală ce se găsesc mai mult sau mai puțin la toate popoarele, filosofia nu se găseşte decât la unele dintr'însele. In antichitate, bunăoară n'au avut o filosofie decât Grecii şi, într'o măsură mult mai mică, Romanii; Asirienii, Babilonienii, Egiptenii, Fenicienii au fost lipsiți de această formă specială de manifestare a vieții sufleteşti. In Evul Mediu, stând în serviciul credinței, sub forma cunoscută a scolasticei, filosofia a fost legată mai mult de catolicism, ca organizare bisericească inter — sau supra-națională; raporturile ei cu unele sau altele din popoarele timpului au fost astfel mai puțin aparente. Cu Renaşterea însă, coloritul etnic a reapărut. Filosofia Renaşterii a fost în primul rând italiană; şi dacă ecourile ei au răsunat mai pretutindeni, contribuții de o valoare corespunzătoare n'au adus, în perioada de care vorbim, decât Francezii, Germanii şi, ceva mai puțin, Englezii. In timpurile moderne, filosofia a devenit o producțiune exclusivă — sau aproape — a celor din urmă trei națiuni, De abia către sfârşitul veacului al XIX-lea, Statele Unite ale Americei au putut aduce şi ele o contribuție originală destul de importantă.

Pe de altă parte, la grupurile etnice menționate, filosofii ce s'au succedat dela începutul timpurilor moderne încoace au prezentat, înlăuntrul fiecăruia dintr'însele, o netăgăduită «înrudire intelectuală». Ei formează astfel serii, a căror continuitate este vizibilă. «Des-

cartes, Condillac, Auguste Comte, discipolii lor, cei mai mulţi din gânditorii francezi contimporani, până la Henri Poincaré, matematici sau logicieni raţionalişti, alcătuiesc într'adevăr o linie unică; ei diferă simţitor de Englezi, ca Bacon, Hobbes, Locke, Stuart Mill, Spencer, cari reprezintă un empirism logic deja destul de depărtat de raţionalismul francez; ei sunt încă şi mai departe de filosofii germani, Leibniz, Kant, Schopenhauer, Nietzsche, cari oferă între ei o înrudire intelectuală incontestabilă, întru cât au urmărit întemeierea unei mari filosofii a Voinţei; în sfârşit, filosofii americani manifestă deja tendinţa unei şcoli diferite şi noui: Şcoala pragmatistă. Pentru Francezi, conceptul de valoare fundamentală a fost, de cele mai multe ori, Raţiunea; pentru Englezi, Experienţa ştiinţifică; pentru Germani, Energia şi devenirea ei, Voinţa; pentru Americani, Viziunea Pragmatistă a Universului».[1]) Torau-Bayle trage din aceste «constatări» concluzia că, în cercetările acestor diferite grupe de filosofi, a existat o «constantă» care a fost aceea a «rasei» lor.

O ultimă dovadă a «temperamentului etnic» al fiecărui filosof mai este, în fine, după autorul ale cărui idei le urmărim, modul de exprimare, atât de diferit dela unul la altul. «...Niciodată filosofii n'au putut ajunge să creeze un limbaj ştiinţific, unic şi universal... E o constatare foarte caracteristică: fiecare filosofie trebuie să-şi făurească un vocabular special, anevoie de tradus, cu toată exactitatea, în altă limbă. Neputinţa filosofilor de a descoperi expresii tehnice, susceptibile de a fi universal admise, face să iasă în evidenţă deosebirile de idei şi de sentimente care separă, în mod inconştient, dar adânc, pe gânditorii diferitelor naţiuni. Cuvintele sunt o serie de scheme, a căror lipsă de sinonimie exactă descopere, dela un popor la altul, varietăţi de înţelegere şi divergenţe de interpretare generală a universului. Cuvintele, cu sensurile lor precise, sintaxele, cu nuanţele lor de gândire şi exprimare, sunt creaţii inconştiente prin care se manifestează viziuni diferite ale totalităţii lucrurilor, la diferitele grupe etnice lipsite de identitate» [2]).

Aceste argumente au, fireşte, o valoare ce nu poate fi trecută cu vederea. Dar tabloul asemănărilor şi deosebirilor dintre filosofi nu poate rămânea aşa cum ni-l zugrăveşte Torau-Bayle. U-

---

1) X. Torau-Bayle, Introduction à l'étude de la philosophie, p. 12.
2) Op. cit., p. 14.

nele «retuşeri» — multe chiar — par indispensabile. Auguste Comte, bunăoară, diferă mai puţin de Bacon sau de Stuart Mill, decât de Descartes, şi cu atât mai mult de Cousin, de Renouvier sau de Bergson. Aceştia, la rândul lor, seamănă mai mult cu Kant, cu Hegel sau cu Schopenhauer, decât cu Condillac. Iar ca întemeietor al sensualismului, Condillac este un adept mai hotărît şi mai radical al «experienţei» decât Locke. Kant şi Hegel nu pot fi consideraţi ca reprezentând, alături de Schopenhauer, o «mare filosofie a Voinţei». Mai mult decât ei reprezintă, de sigur, o asemenea filosofie Maine de Biran. Cât despre afirmarea că şcoala pragmatistă, din Statele Unite ale Americei, reprezintă o «Viziune Pragmatistă» (cu majuscule...) «a Universului», ea nu este, evident, decât o tautologie. Pragmatismul s'a înfăţişat, la origine, ca o variantă a empirismului, deşi în evoluţia lui ulterioară a tins a se apropia de apriorism. «Americanii» au astfel «înrudiri spirituale», nu numai cu Englezii, dar şi cu Germanii, — dacă considerăm ca empirişti numai pe cei dintâi şi ca apriorişti numai pe cei din urmă, ceea ce nu corespunde realităţii.

Dar alte obiecţii, de altă natură, se ridică mai cu tărie în faţa afirmărilor lui Torau-Bayle. Ca să poată fi vorba de o «constantă a rasei» la un filosof oarecare, ar trebui evident ca rasa respectivă să fie ea însăşi constantă. Ca să fie constantă însă, rasa în chestiune ar trebui să fie unitară, iar ca să fie unitară ar trebui să fie pură. Dela bătrânul Bastian încoace, totuşi, etnografia crede din ce în ce mai puţin în existenţa raselor pure. Unele triburi sălbatice, izolate în insulele mărilor şi oceanelor puţin explorate încă, sau în alte regiuni puţin accesibile ale pământului, au rămas poate ferite de orice amestec etnic. Celelalte grupări omeneşti însă, marile popoare europene, mai ales, sunt amestecuri, mai mult sau mai puţin vechi şi mai mult sau mai puţin întinse, în care au intrat numeroase elemente etnice diferite, — cu circumstanţa agravantă că contopirea lor e încă departe de a fi, din punct de vedere antropologic, deplină şi definitivă.

Nu putem şti, din cauza lipsei totale a documentelor scrise, ce a fost în timpurile preistorice. Atât la începutul timpurilor istorice însă, cât şi în perioada marilor migraţiuni ale popoarelor, dela sfârşitul antichităţii şi dela începutul Evului Mediu, ca şi, în fine, în timpul colonizării nouilor continente, dela Renaştere încoace, — rasele care, după toate probabilităţile, n'au fost, nici în momentele de care vorbim, în adevăr pure, s'au amestecat şi continuă a se amesteca,

în proporţii, care au îngreuiat considerabil cristalizarea unor tipuri etnice invariabile, — ca să nu zicem că au făcut-o imposibilă. Naţiunile ce au rezultat din aceste amestecuri, vaste ca proporţii şi multimilenare ca durată, din aceste amestecuri ale căror elemente componente nu se pot determina precis, şi nici măcar aproximativ, sunt departe de a avea fizionomii psihofiziologice aşa de bine diferenţiate, cum sunt tipurile speciilor şi varietăţilor, vegetale şi animale.

Iată de ce, la fiecare popor găsim o sumă de caractere, ce ar părea să aparţină mai mult altor popoare, deosebite de el. Şi iată de ce, la fiecare din popoarele ce au avut o filosofie, găsim sisteme filosofice foarte diferite. Mai precis, la fiecare din acele popoare găsim reprezentate toate direcţiile posibile ale cugetării filosofice. La Germani, bunăoară, la originea chiar a idealismului, găsim criticismul, care, din punct de vedere ontologic, era realist; alături de apriorismul lui Kant şi al succesorilor săi imediaţi găsim empirismul reprezentanţilor psihologismului, cu Fries şi Beneke, şi al reprezentanţilor pozitivismului, cu Laas, Jodl şi Dühring; alături de materialismul lui Vogt şi Moleschott, găsim spiritualismul neo-criticist. Şi aşa mai departe. Oricine examinează, din acest punct de vedere, filosofia franceză, cea engleză, cea italiană, poate găsi reprezentate într'însele, fără deosebire, toate direcţiile posibile ale cugetării filosofice. Aşa încât, până acum cel puţin, dacă putem face unele ipoteze, care să ne ajute să ne explicăm geneza unora din sistemele filosofice, nu putem stabili însă nimic sigur şi definitiv, cu privire la influenţa factorului etnic asupra cugetării filosofilor.

De altfel, la amestecul în stil mare al raselor, care a fost totdeauna sporadic, în trecut, şi care a devenit, dela sfârşitul antichităţii sau dela începutul Evului Mediu încoace, din ce în ce mai rar, s'a adăogat, în timpurile moderne, amestecul în proporţii reduse şi cu caracter individual, — dar care, cu scăderea prejudecăţilor şi cu înmulţirea comunicaţiilor, a devenit din ce în ce mai frecvent, — al naţionalităţilor. Aşa bunăoară, ca să lăsăm la o parte fenomenul mai complex al emigraţilor, cari se însoară, atât de adesea, cu femei din ţinuturile unde se aşează, — statisticile ne arată în toate ţările un procent, mai mult sau mai puţin însemnat, de căsătorii, în care soţii sunt de naţionalităţi diferite. Ele nu înregistrează, fireşte, şi legăturile nelegitime, care duc însă la aceleaşi rezultate. Copiii, ce se nasc din asemenea căsătorii şi legături, sunt,

din punct de vedere «etnic», ceea ce biologia numeşte produse «hibride», în care adică se amestecă, modificându-se reciproc caracterele ambelor «rase» ce se încrucişează. Dacă dar unii din copiii de acest fel ajung filosofi sau artişti, nu se poate şti cu siguranţă, — în starea actuală a cercetărilor nu se poate şti nici măcar aproximativ, —, care din caracterele etnice, ale celor două naţionalităţi, din încrucişarea cărora au ieşit, au determinat talentul lor filosofic sau artistic, atât în apariţia, cât şi în orientarea lui. Sau, ca să întrebuinţăm formula, atât de «la modă» astăzi, nu se poate şti, în asemenea cazuri, ce «specific naţional» reprezintă oamenii de talent ce s'au născut din părinţi aparţinând unor naţionalităţi diferite.

Aşa bunăoară, Kant a fost considerat totdeauna ca un reprezentant de frunte al spiritului german, în filosofie. Părerea aceasta devine însă discutabilă, dacă ne gândim că el era, după tată, de origine scoţiană. Printre numeroşii scoţieni cari, pentru motive ce nu interesează aici, au emigrat, la sfârşitul veacului al XVII-lea şi la începutul celui următor, în Suedia şi în Prusia, se găsia şi bunicul lui Kant, care s'a stabilit la Tilsit. Tatăl filosofului, un mic meseriaş care locuia la Kőnigsberg, îşi scria încă numele cu C, ca în englezeşte; el semna totdeauna: I. G. Cant. Fiindcă însă antecedentele familiei nu ne sunt cunoscute, nu-i putem urmări mai departe originea. Nu putem şti, astfel, dacă strămoşii lui Kant erau de origine celtică sau anglo-saxonă. Căci Scoţia, vechea Caledonie a Romanilor, a fost locuită în antichitate de Celţi, cu cari s'au amestecat apoi, mai ales în Sud, Anglo-saxonii. Tot aşa, ca să mai cităm un caz, Schopenhauer era de origină olandeză. Străbunicul său venise la Danzig, la începutul veacului al XVIII-lea, ca comerciant şi agricultor, păstrându-şi supuşenia străină. Bunicul său obţinuse, e drept, titlul de cetăţean al vechiului oraş hanseatic; totuşi, stăpânit încă de prejudecăţi sau cel puţin de preferinţe naţionale, s'a căsătorit tot cu o olandeză, cu fiica «ministrului-rezident» al Ţărilor-de-jos, Soermans. De abia tatăl filosofului, Heinrich Floris Schopenhauer, s'a căsătorit cu o germană, Iohanna Trosiener. Tot aşa, ca să mai luăm încă un exemplu, Nietzsche era de origine poloneză. Pe la începutul veacului al XVIII-lea, un conte polonez, Niecki, care era protestant, ca să scape de persecuţiile catolicismului oficial al ţării sale, s'a stabilit în Germania, renunţând la titlul său de nobleţe şi scriindu-şi numele, aşa cum se pronunţa de fapt, Nietzki. Se pare chiar că

filosoful, care se mândrea uneori cu originea sa aristocratică şi străină, avea, destul de pronunţat, tipul slav şi că, din această cauză, era luat adesea, în călătoriile sale, drept polonez. In sfârşit, Leibniz era de asemenea de origine slavă. La finele veacului al XIX-lea, când studiile antropologice luaseră un aşa de mare avânt, s'a examinat, între altele, şi craniul acestui cugetător, considerat ca un reprezentant de frunte al filosofiei germane. După credinţa răspândită pe atunci şi susţinută cu tărie de H. St. Chamberlain, în cartea «Temeliile veacului al XIX-lea», de care ne vom ocupa, în altă ordine de idei, mai departe, craniul lui Leibniz, ca reprezentant al rasei germane, ar fi trebuit să fie dolichocefal. El era însă hiperbrachicefal, cu un indice de 90.3, — fapt care a pus din nou în discuţie originea lui etnică. Examinând acest fapt dinaintea Societăţii pentru Antropologie, Etnografie şi Preistorie din Berlin, Krause a stabilit că «mic şi rotund», cum se arăta, craniul lui Leibniz nu prezenta tipul «germanic» cunoscut din aşa numitele «morminte în rânduri». Ca confirmare, Krause a menţionat că filosoful însuşi, după mărturiile unora din contimporanii lui, se considera ca fiind de origine poloneză şi că strămoşii săi îşi semnau numele cu o ortografie vădit slavă: Leubnicz sau Lubenicz. Tatăl filosofului însă părăsise această ortografie şi semna: Friedrich Leibnütz [1]).

La noi, ca să luăm şi un exemplu dintre filosofii români, Vasile Conta pare a fi fost de origine armeană. In matricola şcolară a «Colegiului Naţional» din Iaşi, unde şi-a făcut studiile liceale, elevul Vasile Conta era trecut cu indicaţiile următoare: «Născut la 1845, luna Noemvrie 15, profesiunea părinţilor preot, de naţiune armeană...». Octav Minar, cel dintâiu editor al «Operelor complete» ale filosofului, zice în studiul biografic introductiv că, cu privire la originea lui etnică, n'a găsit «nici o lămurire». Şi adaogă: «A fost după mamă armean; sau după tată poate armân» — adică român macedonean. In nedumerirea lui, autorul continuă: «Rămâne un semn de întrebare. In tot cazul, numele Conta nu poate fi... un nume românesc» [2]). Cu acest prilej, poate fi de folos să relevăm în treacăt atmosfera sceptică în care s'a format, sufleteşte, Conta, ca copil. Tatăl său, deşi preot, nu era credincios. In caetele sale de impresii, ce s'au găsit în păstrarea Mariei Bălu-

1) Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, 1902, p. 471.

2) Octav Minar, Filozoful Conta, Opere Complecte, p. XIV.

şescu, Conta notase că tatăl său zicea uneori «pe glasul al optulea», adresându-se mamei sale: «Ce vrei femeie, nu mai pot sluji pe un stăpân pe care nu l-am văzut niciodată şi pe care n'o să-l văd niciodată. M'am săturat de atâta tămâie şi citanie» [1]).

Istoria literară ne oferă însă exemple şi mai isbitoare, — literatura fiind mai strâns legată de «specificul naţional», din cauză că exprimă ceea ce este mai intim în sufletul unui popor, adică sentimentele lui, şi se serveşte de ceea ce îi este mai caracteristic, adică de limba lui. Goethe, bunăoară, a fost considerat totdeauna ca fiind reprezentantul prin excelenţă al spiritului german, în literatură. După unele cercetări mai nouă însă, el pare a fi fost de origine turcă sau siriană. Şi fiindcă părerea, pentru cei ce n'o cunosc încă, poate părea surprinzătoare [2]), e necesar să ne oprim un moment asupră-i. Un învăţat german, ocupându-se cu problema eredităţii, a avut ideea să examineze realitatea acestui fenomen în genealogia câtorva familii mai cunoscute, şi a scris o carte interesantă, intitulată «Familienforschung und Vererbungslehre». In această lucrare, autorul, Robert Sommer, care e profesor la Universitatea din Giessen, a studiat, între altele, şi genealogia lui Goethe, — căutând în special să vadă, cu care din ascendenţii săi semăna mai mult, pentru ca să poată urmări, pe firul genealogic, originea psihofiziologică a genialităţii sale. El stabileşte, mai întâi, că poetul nu semăna cu părinţii săi, ci mai mult, isbitor de mult, atât la înfăţişare cât şi ca gusturi şi înclinări, cu bunica sa maternă, Ana Lindheimer. Aceasta, la rându-i, semăna mai mult cu mama ei, Caterina Seip. Iar aceasta, prin mijlocirea a cinci generaţii intermediare, la care se pot urmări caracterele asemănării în chestie, se trăgea din familia Soldan. In sfârşit, în această familie, a cărei genealogie o studiază, destul de amănunţit, până în veacul al XIV-lea, profesorul german descopere un grup de caractere psihofiziologice, ce se păstrează cu o impresionantă constanţă, şi pe care femeile din această familie, când intră, prin căsătorii, într'altele, îl impun copiilor lor. Acest grup de caractere — e tocmai cel ce deosebeşte pe Goethe, formând temelia psihofiziologică a genialităţii sale.

Explicarea extraordinarei constanţe a grupului de caractere

---

1) Cuvinte reproduse de Octav Minar, în studiul biografic din ediţia citată, p. XVI.

2) Deşi a fost relevată la noi de cunoscutul critic H. Sanielevici, în «Literatură şi ştiinţă», p. 70.

de care e vorba, o caută învăţatul german în originea etnică a întemeietorului familiei Soldan, — care era turc sau sirian. La începutul veacului al XIV-lea, un cruciat german, contele de Lechmotir, luase ca prizonier, într'o luptă din Siria, un ofiţer turc, Sadok Selim Soltan, şi l-a adus cu el în Germania, unde i-a redat libertatea, cu condiţia să treacă la creştinism. I-a dăruit apoi un domeniu feudal, făcându-l vasalul său şi l-a căsătorit cu o fată germană. Dintre descendenţii acestui ofiţer turc făcea parte Iakob Soldan, tatăl Anei Soldan, din care, prin bunica sa, se trăgea Goethe. Curios este de menţionat faptul că, după un arbore genealogic care se păstrează la Hanovra, acest Jakob Soldan pare a fi locuit prin părţile noastre, la «Greberi» în Valachia.

Prin originea etnică a întemeietorului acestei familii, ne explică apoi Sommer constanţa caracterelor ei psihofiziologice. Sadok Selim Soltan era, cum am zis, turc sau sirian. La seminţiile orientale însă, atât din cauza vechilor tradiţii sociale, cât şi din cauza fanatismului, căsătoriile erau «endogame», se contractau adică numai în lăuntrul triburilor respective. Asemenea căsătorii, însă, asigură totdeauna caracterelor etnice un maximum de stabilitate. După veacuri întregi, în care o selecţiune riguroasă se operează astfel fără întrerupere, copiii ieşiţi din căsătorii endogame, dacă contractează căsătorii exogame, impun descendenţilor caracterele lor dominante.

In literatura rusească numele cel mai impunător e de sigur acela al lui Tolstoi. Iar prin modul cum a trăit, marele scriitor a rămas poate mai aproape de sufletul poporului rus decât toţi ceilalţi reprezentanţi literari ai lui. El era totuşi de origine străină. Intreaga familie Tolstoi se trăgea dintr'un german, stabilit în Rusia prin veacul al XIV-lea. Numele lui adevărat părea a fi fost Indris, dar i se dase, din cauza obezităţii lui puţin comune, porecla de «tolstoi» care pe ruseşte însemna «gros». Cu vremea, fiind utilizată de toţi, porecla a luat locul numelui. Aşa a luat naştere neamul Tolstoi, din care descinde autorul celebrelor romane «Războiu şi pace» şi «Ana Karenina».

In sfârşit, ca să mai luăm un exemplu, la noi, Alecsandri a fost considerat totdeauna ca un reprezentant tipic al literaturii române. Mai mult chiar, întru cât a cântat, ca nimeni altul, războiul neatârnării şi ginta latină, a fost privit ca un reprezentant prin excelenţă al neamului şi rasei noastre. Şi totuşi, originea lui Alecsandri e o problemă, ce n'a fost încă definitic rezolvată, — ingă-

duind, încă, toate îndoelile. Dela Arhondologia Moldovei, a lui Sion, până la studiile critice ale lui Chendi și Zaharia, — ca să nu mai vorbim de articolele mai mărunte din reviste și notițele informative din gazete, — părerea, că Alecsandri era de origine evreo-grecească, a circulat și circulă fără întrerupere. Incercarea unora din istoricii literaturii române, de a înlătura această părere, considerând-o ca un simplu «svon» sau stigmatizând-o ca un «lucru urât», a rămas fără efect. De altfel, poetul însuși se considera ca fiind de origine străină; după el, întemeietorul familiei Alecsandri ar fi fost venețian. Din nefericire, această afirmare nu se întemeia pe nicio dovadă. Iar un critic literar mai nou, H. Sanielevici, bănuiește că ea ar fi fost făcută mai mult ca să provoace o diversiune, ascunzând originea adevărată a familiei poetului [1]. Pe de altă parte, dacă admitem această afirmare ca adevărată, ne lovim de o altă dificultate. După părerea unora din criticii literari de astăzi, un element constitutiv din cele mai însemnate, — dacă nu cel mai însemnat, — al «specificului național» românesc, ar fi ortodoxismul. Cum s'ar împăca această părere cu faptul că strămoșii lui Alecsandri ar fi fost catolici? Iar dacă am examina această părere în sine, ne-am lovi de obiecția, că ortodoxismul nu e specific românesc. Ortodocșii sunt și Grecii, Bulgarii, Sârbii și Rușii. Dar nu ne putem opri acum asupra acestei probleme.

Iată dar o sumă de fapte, care ne arată, destul de limpede, dificultățile foarte mari, de care ne lovim, când voim să utilizăm factorul etnic în explicarea diferențierii talentelor, în general, și în deosebi în înțelegerea genezei și orientării cugetării filosofice. Unele din aceste fapte sunt, e drept, controversate. Până la lămurirea definitivă însă a controverselor respective, nu este exclusă posibilitatea ca ele să fie adevărate. Ele rămân dar, alături de cele indiscutabile, exemple posibile de dificultățile eventuale ale utilizării factorului etnic în direcția ce ne interesează.

Nu știu dacă Torau-Bayle, ale cărui idei asupra influenței acestui factor în orientarea cugetării filosofice le-am trecut în revistă adineaori, a întrevăzut dificultățile de care se putea lovi; nu știu prin urmare dacă a voit să le evite, dând termenului de «constantă a rasei», pe care l-am relevat mai sus, interpretarea ce iese ulterior la iveală în lucrarea sa. El susține în orice caz, că orice filosof se întemeiază, în încercarea lui de a-și explica lumea, pe un

---

1) H. Sanielevici, Literatură și Știință, p. 144.

material de date ce-i sunt puse la dispoziţie de împrejurările în care trăieşte. Printre aceste date se găsesc o sumă de «tendinţe», de «dispoziţii de spirit», de «postulate inconştiente» — «care sunt cu necesitate acelea ale timpului său şi ale mediului său etnic»· N'ar fi vorba adică de aportul biologic ereditar al unei anumite rase, cu care filosoful ar veni pe lume şi care i-ar determina cugetarea din lăuntru în afară. Ar fi vorba numai de influenţele atmosferei sufleteşti a poporului în care e înglobat şi care i-ar determina cugetarea din afară în lăuntru. Această atmosferă însă este de obiceiu legată, mai mult sau mai puţin, de anumite stări sociale, politice, economice, etc., din anumite momente ale timpului sau din anumite perioade istorice. Această interpretare ne aduce să cercetăm, — ceea ce, de altfel, am fi făcut în orice caz, influenţa mediului social, cu diferitele lui forme, asupra cugetării filosofice.

Nu mai încape îndoială că diferitele aspecte ale ambianţei sociale trebuie să aibă o acţiune oarecare în determinarea atitudinilor pe care le iau oamenii în faţa lumii şi a vieţii şi care constituiesc orientările lor filosofice. Buckle, în explicarea înclinării, atât de întinse şi de durabile, a Indienilor către misticism şi pesimism, de care vorbiam adineauri, utilizează şi acest factor. Imobilizarea indivizilor în cadrele rigide ale castelor tradiţionale, făcându-i să simtă adânc şi dureros inutilitatea oricărei sforţări de a se ridica, prin muncă şi merit, în ierarhia socială şi de a-şi îmbunătăţi astfel soarta, a dus la acelaşi rezultat ca şi natura excesivă, a cărei influenţă deprimantă am relevat-o. Burckhardt ne-a arătat de asemenea, în «Cultura Renaşterii în Italia», că împrejurările politice şi sociale din această ţară, dela sfârşitul Evului Mediu, au trezit mai de timpuriu ca în restul Europei spiritul critic şi independenţa sufletească faţă de autorităţile tradiţionale, deslănţuind astfel marea mişcare artistică, ştiinţifică şi filosofică, cunoscută sub numele de Renaştere.

Dacă însă influenţa mediului social e mai clară şi se poate determina cu mai multă uşurinţă atunci când e vorba de modul de a gândi şi simţi al unor popoare întregi sau al unor perioade istorice considerate în totalitatea lor, ca în exemplele pe care le-am luat, ea devine mai obscură şi mai anevoie de precizat atunci când e vorba de filosofi izolaţi. Dificultăţile de care ne lovim în această direcţie, ni le arată bunăoară modul cum încearcă Torau-Bayle însuşi să ne explice geneza «marei filosofii a Voinţei» care, după el, a început în Germania cu Leibniz. Alegem acest caz, fiindcă au-

torul însuşi îl consideră ca fiind «foarte interesant» şi «cu totul instructiv», din punctul său de vedere, «întru cât revelează, din momentul chiar când cugetarea germană ia conştiinţă de ea însăşi, o psihologie foarte particulară» [1]). Să aruncăm dar o privire asupra analizei respective. «Savant enciclopedic şi spirit practic, om de iniţiativă amestecat în viaţa politică a timpului său, Leibniz nu e filosof decât în ceasul potrivit şi ca concluzie a unei întregi vieţi de studii şi de acţiune. El caută deci, când îşi începe meditaţia filosofică, să pună în concordanţă o explicare posibilă a universului şi a moralei cu intuiţia realităţii şi cu experienţa vieţii» [2]).

Ne-am aştepta, după această introducere, ca Torau-Bayle să ne arate ce «intuiţie a realităţii» şi ce «experienţă a vieţii» l-au condus pe Leibniz, «creatorul filosofiei germane», la concepţia «unei filosofii universale a Voinţei». Aşteptarea noastră rămâne însă nesatisfăcută. Autorul ne spune numai că Leibniz, când a luat cunoştinţă de filosofia lui Descartes, s'a ridicat «imediat şi instinctiv» în contra ei. Intr'adevăr, după rândurile citate mai sus vin, fără tranziţie, cele următoare. «Cum a fost şi va fi totdeauna, fără îndoială, la toţi marii filosofi, prima sa meditaţie este o negaţie. Era momentul când filosofia lui Descartes domina asupra lumii şi provoca, la Universităţi şi la toţi cugetătorii, admiraţii pasionate. Leibniz e cuprins de o revoltă imediată, instinctivă, în contra cartesianismului. El nu admite nici supremaţia atribuită de Descartes raţiunii pure, nici vreuna din dogmele caracteristice asupra materiei şi asupra lumii». Prin modul cum se exprimă, când zice că Leibniz nu admite supremaţia pe care Descartes o atribuia raţiunii pure, Torau-Bayle pare a face din filosoful francez un precursor al lui Kant, iar din cel german un adept al lui Locke. In realitate, însă, el vrea să susţină, pur şi simplu, că Leibniz respinge raţionalismul lui Descartes — ceea ce, istoriceşte, nu este exact. Toţi cei ce au studiat filosofia modernă sunt de acord să considere pe Leibniz ca un continuator al direcţiei raţionaliste, inaugurată de Descartes, pe care a apărat-o cu succes în contra empirismului născând al lui Locke. Se ştie că filosoful englez atacase teoria cartesiană a ideilor înnăscute, care constituia piesa de rezistenţă a raţionalismului, sub prima lui formă, întru cât dovedea independenţa raţiunii de simţuri adică de experienţă. Leibniz a reluat punctul de vedere al lui

---

1) Op. cit., p. 20.
2) ibid.

Descartes, modificându-l, şi l-a susţinut, dându-i o altă formă. El s'a silit anume, să demonstreze că există unele predeterminări ce fac în adevăr ca raţiunea să fie, în esenţă, independentă de simţuri şi prin urmare de experienţă.

Alte cauze l-au îndepărtat pe Leibniz de filosofia lui Descartes. Definiţia carteziană a substanţei i-a părut primejdioasă, prin consecinţele la care putea duce. După acea definiţie nu putea exista decât o substanţă unică, — cum susţinea Spinoza, — cu ale cărui idei Leibniz nu se putea împăca. Pe de altă parte, cu definiţia carteziană a materiei, Leibniz nu-şi putea explica proprietăţile fizice ale corpurilor. In cei patru ani pe cari i-a petrecut la Paris, între 1672 şi 1676, Leibniz a făcut, sub influenţa lui Huyghens, studii aprofundate de fizică şi matematică. El a fost astfel adus să cerceteze ce raport există între impenetrabilitatea materiei şi întinderea ei, — care îi alcătuia, după Descartes, esenţa. Dacă ar fi fost aşa, ar fi trebuit ca corpurile cu aceeaşi întindere, să aibă o impenetrabilitate egală, — ceea ce nu corespundea realităţii. Impenetrabilitatea o posedau diferitele corpuri în măsura în care se opuneau încercărilor unui alt corp oarecare de a pătrunde în spaţiul ocupat de ele, — şi această măsură varia, independent de întinderea lor. Intru cât dar impenetrabilitatea se manifesta prin rezistenţa pe care o opuneau corpurile în cazurile care îl preocupau, Leibniz a ajuns la concluzia că trebuia să existe într'însele o «putere» de rezistenţă, care le alcătuia esenţa mai mult decât întinderea. Aşa s'a îndreptat filosoful german către concepţia «forţei» ca substanţă a lumii. Nu putem urmări, fireşte, desvoltarea acestei concepţii, care n'a rămas atât de simplă; nu expunem aici filosofia lui Leibniz, ne mărginim să-i indicăm numai punctul de plecare [1]).

De altfel, la ideile ce-i alcătuiau sistemul filosofic n'a ajuns Leibniz «imediat şi instinctiv», cum susţine Torau-Bayle. Intr'o scrisoare din 1697, când avea 51 de ani, filosoful mărturisea el însuşi că cele mai multe din «sentimentele» — adică din părerile — lui n'au ajuns a se fixa, mai mult sau mai puţin, decât «după o deliberare de 20 de ani». Cu toate acestea, Torau-Bayle crede că Leibniz a plecat dela «viziunea» bruscă şi spontană, că totul în univers

---

1) Asupra rolului pe care l-au jucat motivele fizice şi matematice în formarea filosofiei lui Leibniz, a se vedea studiul lui Ernst Cassirer, care a apărut în 1902, sub titlul «Leibniz' System in seinem wissenschaftlichen Grundlagen». Invăţatul german nu se foloseşte nicăieri, ca Torau-Bayle, de «psihologia rasei» sale.

este «voință, dorință, forță», și că această viziune exprima «psihologia rasei» sale. Iacă propriile lui cuvinte: «Geniul lui Leibniz a definit astfel, cu o precizie și cu o logică admirabilă, psihologia rasei sale, în prima ei sforțare de a-și aplica tendințele secrete la edificarea unui sistem filosofic. Totul în univers este voință, dorință, forță; iată viziunea dela care a plecat el ca să-și clădească cosmogonia și morala; iar pentru aceasta din urmă nu s'a temut să întrebuințeze cele mai subtile sofisme ca s'o pună în armonie cu postulatul supremației forței și voinței» [1].

Ca să poată afirma, cu toată îndreptățirea, asemenea lucruri, Torau-Bayle ar fi trebuit să examineze mai întâi «psihologia rasei» germane și să ne arate că trăsătura ei esențială este în adevăr cultul voinței sau idolatria forței. Că așa ceva a însuflețit opinia publică germană, către sfârșitul veacului trecut și la începutul celui actual, — atunci când imperiul, ajuns la apogeul puterii, căuta să-și întindă cât mai mult dominația politică și economică, — este incontestabil. Dar chiar și în acest caz ar fi de examinat, dacă atmosfera de care e vorba nu era mai mult efectul unei propagande sistematice, menită să pregătească masele populare pentru politica agresivă a cercurilor conducătoare, decât o trăsătură de caracter a rasei. Orice rezultat ar da o asemenea cercetare, un lucru pare neîndoios: că pe vremea lui Leibniz, atât cât ne putem da seama citind istoria timpului, nu putea fi vorba de așa ceva în Germania. Cel mult putea fi vorba în Franța, care sub Ludovic al XIV-lea se găsia la apogeul puterii ei politice. Leibniz însuși se dusese la Paris ca să încerce să îndrepteze atenția cercurilor conducătoare în spre Egipt și să ferească astfel Germania, atât de divizată și de slabă, de primejdia ce o amenința. In sfârșit, potrivit cu punctul său de vedere, Torau-Bayle ar mai fi trebuit să ne explice, de ce psihologia rasei germane s'a manifestat, în filosofie, printr'un cugetător de origine slavă, cum am văzut că era Leibniz.

Ca și influența mediului fizic, aceea a mediului social, asupra cugetării filosofice, n'a fost până acum decât sporadic studiată — și nu-i putem stabili formula științifică, numai după câteva încercări izolate. A ne grăbi prea mult, în această direcție, ar însemna a ne expune să ni se opună unele cazuri contradictorii, ce n'ar

1) Op. cit., p. 24.

fi decât anevoie de explicat. Aşa bunăoară, în Anglia din prima jumătate a veacului al XVII-lea, în care începuseră luptele pentru libertate, Hobbes trăgea din filosofia sa concluzii în favoarea despotismului, pe când în Franţa din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, în care nu începuseră încă luptele în contra despotismului, filosofii trăgeau din concepţiile lor concluzii în favoarea libertăţii.

O influenţă mai limpede par a avea împrejurările culturale propriu zise, adică starea ştiinţei şi a filosofiei, la un moment dat, asupra celor ce voiesc să ducă mai departe cugetarea filosofică. Este evidentă, mai întâi, influenţa cercetărilor ştiinţifice. Fără progresele astronomiei şi ale fizicei, la începutul timpurilor moderne, n'ar fi apărut, de sigur, problema metodelor şi sistematizarea inducţiei, cu Galilei şi cu Francis Bacon. Fără progresele ştiinţelor matematice, din aceeaşi perioadă, n'ar fi apărut încercarea lui Descartes de a întroduce metoda acestor ştiinţe în filosofie. Fără progresele ştiinţelor naturale, ale geologiei şi ale astronomiei, din veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea, n'ar fi apărut primele schiţe ale evoluţionismului, cu Buffon, Lamarck, Lyell, Kant şi Laplace. Fără progresele pe care le-au făcut, mai departe, aceste ştiinţe, în veacul al XIX-lea, şi la care s'au adăogat cele făcute de fizică şi de chimie, n'ar fi putut apărea formele mai desvoltate ale acestor doctrine, cu Darwin, Haeckel, Weismann şi atâţia alţi biologi, cu Norman Lockyer şi alţi reprezentanţi ai astrofizicei, şi, mai ales, cu Herbert Spencer, ca sistematizator al diferitelor curente, care, chiar când porneau din rândurile savanţilor specialişti, aveau o incontestabilă valoare filosofică.

Este evidentă, apoi, influenţa filosofiei, aşa cum se găseşte la un moment dat, asupra desfăşurării ulterioare a cugetării filosofice. E un fapt, pe care ni-l arată la fiecare pas istoria filosofiei, că sistemele filosofice, sau se continuă unele pe altele, depăşindu-se, sau se neagă unele pe altele, transformându-se. Fie sub o formă, fie sub alta, orice sistem filosofic nou, când apare, se constituie sub influenţa unui sistem filosofic anterior. Aşa bunăoară, fără Descartes, n'ar fi putut apărea Spinoza; fără Locke, n'ar fi putut apărea Hume; fără Hume, n'ar fi putut apărea Kant; fără Kant n'ar fi putut apărea idealismul, cu Fichte, Schelling şi Hegel; şi aşa mai departe. Este, până acum, partea cea mai clară — şi de care,

de aceea, ne servim mai des, în istoria filosofiei — din ceea ce s'ar putea numi determinismul cugetării filosofice.

Nimic nu arată mai bine rolul însemnat pe care îl joacă materialul de fapte științifice și de idei filosofice, din fiece moment, în orientarea evoluției intelectuale a timpului, decât împrejurarea, în aparență contradictorie, că poate duce și la alte efecte decât cele pe care le-am văzut. Și anume, materialul de care vorbim nu diferențiază numai, ci și identifică, dacă se poate zice, pe diferiții cugetători, făcându-i să ajungă la rezultate identice sau cel puțin analoage. Firește, nu totdeauna. Dar sunt totuși cazuri, destul de numeroase, de acest fel. Ziceam de pildă că Leibniz, pentru motivele pe care le-am văzut, a ajuns să creadă că esența materiei nu este întinderea, ci forța. La aceeași convingere ajunsese însă, în același timp cu el, un cugetător englez, Francis Glisson, care a trăit între 1596 și 1677, și a fost profesor de medicină la Cambridge și la Londra. In lucrarea pe care a publicat-o în 1672 sub titlul «De natura substantiae energetica», el susținea, ca și Leibniz, că substanță nu poate fi, cu adevărat, decât forța. Cum se explică această concordanță de idei? Unii au presupus că Leibniz a adoptat, pur și simplu, părerile lui Glisson; dar n'au putut dovedi, istoricește, că ar fi avut cunoștință de ele. Mai firesc este să presupunem că, reflectând asupra filosofiei lui Descartes și examinând, cu ajutorul acelorași date științifice, definiția pe care o dase el materiei, ambii cercetători au ajuns să vadă în același mod neajunsurile ei și să tragă dintr'însele aceleași consecințe. Tot așa s'ar explica poate și faptul că Leibniz și Newton au ajuns în același timp, independent unul de altul, la concepția fundamentală a calculului infinitesimal. Cazurile de acest fel sunt destul de numeroase. Un învățat francez a întocmit odată o listă destul de lungă [1]). De atunci încoace, firește, exemplele s'au înmulțit. Explicarea lor însă rămâne aceeași. Evoluția ideilor ridică în chip firesc, în anumite momente, anumite probleme, pe care, examinându-le la lumina acelorași date, diferiții cugetători le rezolvă în același mod.

Acțiunea factorilor adiționali, pe cari i-am trecut în revistă până acum, este la rândul ei mărginită sau turburată de intervenirea altor doi factori pe cari, spre deosebire, am putea să-i nu-

1) M. F. Mentré, De la simultanéité des découvertes scientifiques, în «Revue scientifique» dela 29 Oct. 1904.

mim suplimentari, dacă acest cuvânt n'ar tinde să micşoreze, oarecum, importanţa lor. Când lucrează în direcţia diferenţierii de care am vorbit în cea mai mare parte a acestui capitol, acţiunea factorilor adiţionali e mărginită de intervenţia legilor fundamentale ale gândirii logice, care împiedică diferenţierea să meargă prea departe ; când lucrează în direcţia unificării, de care ne-am ocupat la sfârşitul lui, acţiunea lor e turburată de intervenirea particularităţilor afective individuale, atât de numeroase, al căror complex formează ceea ce unii cercetători mai noui ai vieţii sufleteşti a oamenilor numesc «temperament» sau, cu un cuvânt mai cuprinzător, «constituţie». Trebuie dar să examinăm, în capitolul următor, amendamentele de adus şi rezervele de făcut, din aceste puncte de vedere noui.

CAP. IX.

UN FACTOR MODERATOR ŞI UNUL TURBURATOR

I. Ca şi oamenii de ştiinţă, filosofii caută adevărul. Singura deosebire dintre ei este, că cei dintâi îl caută cu privire la acelea numai din fenomenele naturii care îi interesează, pe când cei din urmă îl caută cu privire la totalitatea lor, singura care îi preocupă. Adevărul are însă legile lui, pe care logica s'a străduit să le formuleze încă din antichitate şi a căutat apoi, de atunci încoace, să le precizeze şi să le întindă cât mai mult. Intervenirea acestor legi mărgineşte, în chip vădit, acţiunea de diferenţiere a factorilor adiţionali de care am vorbit în capitolul precedent şi care ar merge poate, altfel, mult mai departe. Mărgineşte, bunăoară, acţiunea factorului geofizic sau a factorului etnic, cari tind, şi unul şi altul, să «particularizeze» explicările lumii, după ţări şi după naţiuni. Frigul din regiunile situate sub cercul polar şi căldura din cele situate sub ecuator influenţează de sigur în mod diferit simţirea şi gândirea oamenilor, şi tind să coloreze în mod diferit concepţiile lor despre lume. Dar nici frigul, nici căldura nu modifică, de sigur, nici principiul identităţii, nici principiul contradicţiei, care stau la baza întregei activităţi logice a minţii omeneşti. Această activitate dar, oricât ar căuta s'o diferenţieze mediile fizice deosebite în care pot trăi şi lucra oamenii, e silită să se desfăşoare după aceleaşi norme şi, în faţa unor constatări analoage, cu privire la fenomenele naturii sau ale lumei în general, nu poate să nu ajungă la concluzii analoage. Tendinţa mediilor diferite de a «particulariza» cugetarea omenească e astfel mărginită de intervenirea moderatoare a legilor logice. Tot aşa, potrivit cu «specificitatea» ei psiho-fiziologică, fiecare naţiune tinde să aibă o viziune diferită a lumii, care influenţează, fireşte, şi concepţiile filosofilor ce ies din sânul ei. Pe această cale, dacă influenţa factorului etnic ar fi lipsită de orice corectiv,

s'ar ajunge poate la o diferențiere atât de înaintată, încât explicările lumii, pe care le formulează diferiții filosofi, n'ar mai fi admise ca adevărate sau n'ar mai fi nici măcar înțelese decât de națiunile respective. Adevărul însă — dacă se poate zice — nu este adevărat decât numai dacă este valabil pentru toată lumea. Aceasta a fost marea descoperire cu care Socrat s'a opus, acum două mii și atâția de ani, sofiștilor, — așezând cea dintâi piatră la temelia științei, în înțelesul teoretic pe care acest cuvânt avea să-l ia după el. Și toate sforțările bătrânului filosof grec s'au îndreptat către scopul unic de a stabili condițiile, în care ideile unui om, — valabile pentru el fiindcă erau ale lui, cum susțineau sofiștii, — puteau deveni valabile și pentru ceilalți, pentru toți ceilalți fără deosebire. Căci numai așa se putea întemeia o știință generală, capabilă să se ridice deasupra haosului părerilor individuale. Și evoluția ulterioară a cugetării omenești s'a desfășurat, de fapt, în direcția pe care i-o indica, profetic, Socrat. Așa cum a ajuns să fie și cum o vedem astăzi, știința este aceeași pentru toate popoarele; adevărurile ei, întru cât sunt definitiv stabilite, sunt valabile pentru toate deopotrivă. Fiind astfel universală, știința este supra-națională, — ca să nu zicem internațională.

Filosofia nu se deosebește, din acest punct de vedere, de știință. Socrat, în orice caz, nu făcea nicio deosebire de acest fel. El căuta ceea ce se putea ști cu siguranță asupra lumii, indiferent fiindu-i numele ce se putea da corpului sau corpurilor de cunoștințe ce urmau să se constitue pe calea indicată de el. Și toți filosofii greci, afară de sceptici, au avut aceeași concepție; filosofia, după ei, trebuia să dea omenirii o explicare a lumii care să fie adevărată pentru toți reprezentanții ei, de pretutindeni și totdeauna. Același caracter de universalitate l-a păstrat filosofia și în Evul Mediu. Ba chiar, fiind legată, în acea perioadă a istoriei, de credințele religioase și prin urmare de revelația divină, adevărul ei era, dacă se poate zice așa, și mai independent de contingențele omenești. Nu zicem că ea avea un caracter supra-național și mai pronunțat, fiindcă ideea națională nu exista încă pe atunci, — sau, în orice caz, dacă mijea pe alocurea, era încă departe de ceea ce avea să devină mai târziu. In sfârșit, în timpurile moderne, filosofia a păstrat, în esență, un caracter analog. Obiceiul de a vorbi, în istoria manifestărilor culturale în general și în aceea a sistemelor filosofice în deosebi, ce luau o desvoltare crescândă, de o filosofie franceză, de una germană, de una engleză, etc., era mai mult un artificiu didactic,

menit să înlesnească studiul diferitelor grupe de filosofi, decât un proces real de clasificare, etno-psihologică sau etno-logică, întemeiat pe caractere diferenţiale în adevăr specifice. Această situaţie răspundea de sigur faptului că particularităţile diferenţiale ale acelor diferite filosofii nu ieşeau atât de mult în relief încât să poată fi considerate ca esenţiale; ele rămâneau subordonate legilor logice ale gândirii în general, cărora le revenea sarcina de a explica, în primul rând, structura şi raporturile sistemelor filosofice ce le alcătuiau. Ceea ce înseamna că tendinţele şi aspiraţiile naţionale, deşi puteau juca un rol în geneza acelor sisteme, erau ţinute în frâu şi acţiunea lor era mărginită de legile adevărului în general, ale adevărului identic pentru toţi, ale adevărului universal şi prin urmare supra-naţional.

Numai în ultimele decenii au apărut unele păreri divergente, datorite pe de o parte împrejurărilor politice şi pe de alta evoluţiei metodelor filosofice. Printre cele dintâi trebuie să punem opera citata a lui Wundt, care a izvorât din exaltarea sentimentului naţional de pe vremea războiului, şi cartea mai recentă a lui Torau-Bayle, care a ieşit din dorinţa de «a vedea limpede» în haosul politic şi cultural provocat de acel mare conflict. Printre cele din urmă trebuie să punem încercarea lui Max Scheler de a reduce filosofia la intuiţii care nu pot să nu difere, ca atare, la diferitele personalităţi, individuale şi, mai ales, colective, — adică, în definitiv, la diferitele naţiuni. Punctul de plecare al încercărilor de acest fel trebuie căutat în părerea filosofilor «anti-intelectualişti» sau «iraţionalişti» că filosofia, dacă vrea să dea o cunoştinţă mai «adâncă» a lumii, a «esenţei» ei adevărate, trebuie să recurgă la o metodă diferită de aceea a ştiinţei, care nu ne dă decât cunoaşterea superficială a realităţilor sensibile. Se înţelege dela sine că nu putem intra aici în discuţia acestei păreri care, mai ales întru cât se întemeiază, la diferiţii ei reprezentanţi, pe argumente diferite, ne-ar duce prea departe. Ne vom mărgini să relevăm numai faptul că, oricât s'au bucurat de favoarea unor «mode» mai mult sau mai puţin trecătoare, concepţiile de acest fel nu s'au putut impune, până acum cel puţin, cu destulă autoritate, mai mult încă, n'au putut găsi decât un număr restrâns de adepţi, puţin siguri şi de o «ortodoxie» discutabilă, — poate fiindcă «intuiţiile» pe care le pun la baza filosofiei, rămânând mai mult sau mai puţin individuale ,nu se pot comunica deplin şi cu acelaşi grad de certitudine, aşa cum se comunică ideile «discursive» obicinuite. Acesta e de altfel cazul mai tuturor stărilor sufleteşti care,

ca intuiţiile de care vorbim, sunt de o natură subiectivă mai pronunţată. Mai bine ca oriunde se vede, cât de anevoioasă este comunicarea lor, la cei ce practică misticismul religios. «Contemplarea» directă a divinităţii, «certitudinea» prezenţei divine, «vocea» lui Dumnezeu şi, în genere, stările sufleteşti «extatice» pe care acest misticism le face să apară, graţie mijloacelor pe care le-am văzut, la cei ce le întrebuinţează cu destulă stăruinţă, nu pot fi mai niciodată comunicate şi altora, — ca rezultatele operaţiilor logice obicinuite ale minţii omeneşti. Dacă admitem dar că se va putea ajunge, pe căi analoage, la filosofii naţionale bine caracterizate, adică destul de deosebite unele de altele, trebue să presupunem că ele vor fi condamnate să nu existe în adevăr, ca explicări sau viziuni ale lumii, decât la naţiunile respective [1]).

Un învăţat francez, care a studiat filosofia germană, ca şi Torau-Bayle, dar ca istoric al filosofiei, fără preocupări de altă natură, a văzut destul de limpede că ea contrazice, — ca orice filosofie de altfel, — prin tendinţa ei către universalitate, ipotezele, ca să nu zicem teoriile, de acest fel. In cartea sa recentă «Istoria filosofiei germane», Emile Bréhier susţine mai întâi că, din orice punct de vedere am fi înclinaţi s'o considerăm, istoria unui popor dat nu se poate separa de istoria celorlalte popoare, cu care a stat în legături inevitabile de influenţă reciprocă, — şi că încercările de acest fel sunt mai ales dăunătoare în istoria filosofiei. Căci filosofii pornesc totdeauna, în meditaţiile lor, dela un material determinat, pe care îl constitue suma cunoştinţelor ştiinţifice şi a ideilor filosofice, aşa cum au fost stabilite şi formulate de toţi cercetătorii contimporani, oricăror naţiuni ar aparţine. Şi acest material nu poate să nu influenţeze dispoziţiile, tendinţele şi predilecţiile lor, — individuale şi naţionale. De altfel, «cugetarea filosofică, în Germania ca oriunde aiurea, tinde, prin chiar natura ei, la universalitate; ea este, ca intenţie, raţionalistă şi omenească, înainte de a fi naţională; şi dacă naţionalitatea îi imprimă semnele sale, nu este, oarecum, decât din întâmplare». Aceasta ne-o arată, destul de limpede, variabilitatea raporturilor filosofiei, — ale oricărei filosofii, — cu mediul etnic în care a luat naştere. O astfel de variabilitate e o dovadă că un mediu etnic oarecare nu poate impune, în orice împrejurări şi cu orice preţ, o anumită concepţie a lumii. In Evul Mediu bunăoară Germanii au avut, ca toată lumea europeană, filosofia co-

---

1) O bună analiză a acestei probleme ne-a dat Mircea Florian, în studiul «Filosofie şi naţionalitate», publicat în «Convorbiri literare» din Iunie 1933.

mună a creştinismului atotstăpânitor. Şi dacă mai târziu, la începutul veacului al XIX-lea mai ales, au părut a ajunge la concepţii «mai specific germane», a fost poate din cauza acţiunii combinate a diferiţilor factori cari au creat, ca fenomen sufletesc mai general, aşa numitul «romantism». In orice caz, încheie învăţatul francez, «a trecut, din fericire, timpul când atâţia se declarau gata să deducă din mediul fizic şi din cel etnic toate caracteristicele intelectuale ale unei naţiuni şi, fireşte, şi filosofia ei. Nu trebuie ca împrejurările tragice prin care am trecut în anii din urmă să ne facă să revenim la o metodă atât de superficială» [1].

II. Intervenirea legilor logicei tempereazã, e drept, influenţa factorilor adiţionali în determinarea cugetării filosofice. Dar acţiunea lor este, la rândul ei, turburată de intervenirea unui alt factor, pe care l-am examinat până acum, în capitolul penultim, numai ca factor «primar», cu rolul iniţial de a «declanşa» mecanismul vieţii sufleteşti. Acest factor e sensibilitatea, al cărei rol «propulsiv» este incontestabil. Să ne ridicăm însă deasupra acestui rol, primordial şi fundamental, care, întru cât tinde la satisfacerea celor două nevoi biologice de căpetenie, conservarea individului şi propagarea speciei, nu comportă diferenţieri prea mari. In diversitatea, atât de izbitoare, a condiţiilor în care au ajuns să trăiască oamenii civilizaţi şi cu complexitatea din ce în ce mai mare a organismului lor psihic, nu se putea ca afectivitatea să nu ia, la ei, nuanţe multiple şi variate. Potrivit cu aceste nuanţe, diferiţii indivizi au preferinţe şi predilecţii care diversifică activităţile lor, îndreptându-le pe căi mai mult sau mai puţin diferite. Mecanismul acestei diversificări implică însă, evident, influenţa sensibilităţii asupra inteligenţei care, cum am văzut, alege căile acţiunii.

Nu e nevoie să ne declarăm partizani ai «primatului voinţei», pe care îl susţinea Schopenhauer, ca să recunoaştem influenţa afectivităţii asupra cugetării, la toţi oamenii fără deosebire. Să urmăm, în această privinţă, indicaţiile psihologilor cari se silesc să facă numai ştiinţă, evitând, pe cât posibil, contingenţele metafizice. Un învăţat, bunăoară, la care e vădită această hotărîre de a se libera de orice preocupare ce n'ar fi strict ştiinţifică, e Bleuler, pe care l-am mai citat, în altă ordine de idei, mai sus. El se ocupă în acelaşi timp de psihiatrie, aşa încât a studiat mecanismul vieţii sufleteşti, nu numai în general şi în mod teoretic, ci şi în numeroase cazuri particu-

1) Emile Bréhier, Histoire de la philosophie allemande, Introduction, p. 2.

lare, în care avea să deslege probleme practice, iar succesul sau insuccesul terapeutic îi arăta, la fiecare dată, dacă a izbutit sau nu să găsească soluțiile juste. Bleuler susține că afectivitatea, ca «latura a tendințelor noastre organic condiționate», se servește adesea de cugetare ca să ajungă mai ușor la scopurile pe care le urmărește. Și anume, îi impune pe de o parte anumite probleme și caută pe de alta să influențeze soluția lor «falsificând» mecanismul ei logic. Această falsificare, — singura care ne interesează aici, — se realizează pe două căi. Intâi, asociațiile de idei ce corespund sentimentului dominant sunt favorizate; jocul lor e stimulat și desfășurarea lor e înlesnită; dimpotrivă, asociațiile contrare sunt împiedicate să se formeze și să aducă cugetării celui ce reflectează materialul necesar pentru aprecierea obiectivă și completă a tuturor aspectelor acțiunii pe care o proiectează sau atitudinii pe care plănuește s'o ia. Această constatare psihologică confirmă observarea populară că pasiunea orbește pe oameni, împiedicându-i să vadă lucrurile așa cum sunt, cu toate particularitățile lor, bune și rele. Cel ce iubește bunăoară o femeie, înclină în chip firesc să-i descopere la fiecare pas calități și nu-și poate da seamă de niciunul din defectele ei. Al doilea, valoarea logică a ideilor ce corespund sentimentului dominant pare, în mod inconștient, mai mare decât aceea a ideilor ce i se opun. Fricosul bunăoară exagerează totdeauna primejdiile unei acțiuni și nu poate prețui îndeajuns perspectivele ei de succes sau foloasele pe care i le poate aduce. Această influență se vede mai bine, fiindcă e patologic mărită, la «anxioșii» cari suferă de felurite «fobii». Psihopații de acest fel ajung să se teamă de lucruri absolut inofensive; ei își fac, cu privire la primejdiile pe care le prezintă acele lucruri, idei cu totul greșite, pe care însă le susțin cu argumente ce li se par foarte puternice.

Acest îndoit mecanism al influenței pe care o exercită sensibilitatea asupra inteligenței e întărit considerabil de faptul că orice stare afectivă are tendința de a se întinde, de a se generaliza oarecum, prin «iradiere». Un sentiment poate ajunge astfel să «coloreze» chiar și lucruri ce nu stau în legătură directă cu el. Așa ajungem, bunăoară, să ținem la locurile unde ni s'a întâmplat ceva plăcut, chiar dacă n'au altfel nimic atrăgător, sau să nu putem suferi pe cei ce ne-au adus știri penibile, chiar dacă n'au nicio vină, întru cât erau obligați s'o facă. Așa se explică, de asemenea, marele preț al lucrurilor rămase dela o ființă pierdută, pentru cei ce au iubit-o. In sine, obiectele respective pot să n'aibe nicio valoare, de

niciun fel; asupra lor se revarsă însă, prin iradiere, sentimentul ce înconjura persoana dispărută. Intinzându-se astfel, stările afective pot ajunge să acapareze întreaga viaţă sufletească a cuiva şi, dacă durează mai mult, cum se întâmplă uneori, devin dispoziţii generale ce colorează, la oamenii respectivi, întreaga experienţă. Ei ajung atunci să vadă lumea sub anumite aspecte, care nu sunt nicidecum indiferente din punct de vedere filosofic. Căci acele aspecte pot determina, nu numai atitudinile practice, ci şi pe cele teoretice ale oamenilor în chestie. Aşa iau naştere, bunăoară, înclinările către optimism sau către pesimism ce disting pe cei ce, întemeiându-se pe experienţele lor personale, reflectează asupra vieţii în general.

Dispoziţiile afective de acest fel pot avea şi alte origini. Modul cum reacţionează un organism la excitaţiile din afară, ce tonalitate afectivă au adică reacţiunile lui, nu atârnă numai de calitatea acelor excitaţii, ci şi de propria lui receptivitate. Mai bine se vede această receptivitate, în cazurile în care e determinată de activitatea glandelor endocrine, fiindcă poate fi făcută, experimental, să varieze. Aşa bunăoară, sub influenţa normală a secreţiilor interne ale glandelor sexuale, o femelă, dintr'una sau alta din speciile cu care se fac de obiceiu experienţe în laboratoriile de fiziologie, primeşte cu plăcere impresiile ce-i vin dela masculii speciei sale; dimpotrivă, impresiile pe care i le produc femelele îi sunt indiferente. Dacă însă unei femele, prealabil castrate, i se grefează pe cale chirurgicală glandele sexuale masculie, dispoziţia sa afectivă se schimbă cu totul, dând naştere fenomenului «inversiunii». Ea începe să primească cu plăcere impresiile ce-i vin dela femele, pe când cele ce îi vin dela masculi îi sunt indiferente. Efecte analoage, dar mai generale, produc, prin variaţiile activităţii lor, alte glande endocrine, ca tiroida, capsulele suprarenale sau ipofiza. Deficienţa lor se manifestează de obiceiu prin apatie, slăbiciune, melancolie, ducând la dispoziţiile afective generale pe care psihiatrii le consideră ca alcătuind «stările depresive». Dimpotrivă, supra-activitatea lor se manifestează prin vioiciune, vigoare, veselie, ducând la dispoziţiile afective generale pe care psihiatrii le consideră ca alcătuind «stările euforice». Efecte analoage mai au şi unele substanţe chimice, fie produse de organismul omenesc însuşi, cum sunt feluritele «toxine», fie de origine externă, cum sunt diferitele excitante şi stupefiante, ca alcoolul, opiul, cocaina, etc. Cele dintâi produc stări depresive, cele din urmă — la început cel puţin — stări euforice. Bleuler crede că acţiunea substanţelor de acest fel nu se poate explica decât prin

analogie cu aceea a secrețiilor interne și o consideră ca având o «înrudire chimico-fiziologică» cu ea [1]). Oricum ar fi, totalitatea acestor cauze, — a celor de origine internă, bine înțeles, — care produc dispoziții afective generale și dintre care unele sunt congenitale, dă naștere așa numitelor «constituții», ce deosebesc pe oameni, din punct de vedere psihofiziologic. Unii dintr'înșii înclină, în mod constituțional, la depresiune, alții înclină, în același mod, la euforie.

Asemenea înclinări constituționale, alături de cele produse de experiențele vieții, pot determina anumite orientări ale cugetării filosofice. Am zis mai sus că cele mai vizibile din orientările de acest fel sunt cele care duc la pesimism sau la optimism, ca atitudini filosofice. Să comparăm, din acest punct de vedere, doi mari reprezentanți ai acestor atitudini, — pe Leibniz, cel mai convins dintre optimiști, cu Schopenhauer, cel mai hotărît dintre pesimiști, — și să căutăm a lămuri, atât cât ne îngăduie datele biografice de care dispunem, în ce măsură dispozițiile afective constituționale au contribuit la determinarea cugetării lor. Un studiu mai amănunțit, în această privință, ne-ar impune să trecem în revistă întreaga desfășurare a vieții lor. Fiindcă nu putem da acestui punct special al cercetării noastre o astfel de întindere, ne vom mărgini să relevăm numai unele trăsuri de caracter ce par a avea, pentru ambii cugetători ce ne interesează, o valoare demonstrativă.

Tonalitatea afectivă dominantă a stărilor euforice este, incontestabil, mulțumirea. Euforicul este, în general, mulțumit de lumea ce-l înconjoară, de propria lui viață, de sine însuși. Ca atare, euforicul înclină să aprobe tot ce vede în jurul lui și tot ce face el însuși; dacă unele lucruri îi par discutabile sau sunt discutate, el le găsește totdeauna o scuză, fiindcă descoperă într'însele și părți bune; el este cu alte cuvinte pornit pe indulgență. Cu asemenea dispoziții de spirit, euforicul este indicat să joace în conflictele dintre oameni, dintre concepții, dintre instituții, rolul de conciliator; el vede, în adevăr, mai ușor decât alții că părțile în litigiu au și unele și altele, în felul lor, dreptate; el înțelege astfel mai bine că soluțiile juste trebuiesc căutate în formule transacționale. O logică internă, afectivă mai mult decât intelectuală, împinge astfel pe euforici către optimism. Fiind mulțumiți de tot ce văd, ei sunt siliți să creadă că toate sunt bune, fiindcă altfel tonalitatea dominantă a vieții lor sufletești ar rămânea fără justificare. Iar când

1) Bleuler, Naturgeschichte der Seele, p. 188.

unele lucruri par a se abate dela această regulă generală, ei sunt convinşi că răul e numai parţial şi accidental.

Ceea ce ştim despre Leibniz ne arată că el răspundea, mai mult sau mai puţin, acestei scheme abstracte. Dacă la temelia stărilor euforice trebuie să se găsească, în primul rând, o bună stare organică, asigurată de o bună funcţionare a vieţii vegetative, — filosoful îndeplinea această primă condiţie. După însemnările celor ce l-au cunoscut mai deaproape, — şi mai ales ale secretarilor săi Feller şi Eckhart, — Leibniz mânca bine şi fără să aleagă prea mult, ceea ce dovedea un apetit deschis şi o digestie solidă; el dormea de asemenea bine; somnul său era adânc şi neîntrerupt. Dacă una din cauzele chimico-fiziologice ale stărilor depresive o alcătuiesc, cum zicea Bleuler, toxinele pe care le fabrică organismul însuşi, atunci filosoful se găsea, din acest punct de vedere, la adăpost. Cele mai multe şi mai primejdioase din toxinele de care e vorba, — din punctul de vedere special ce ne preocupă, — sunt poate cele ce iau naştere în regiunea gastro-intestinală, din pricina digestiilor defectuoase, şi cele ce se formează în creier, atunci când oboselile acestui organism nu se repară complect, pe calea naturală a somnului. Pe de altă parte, Leibniz era foarte activ; secretarul său Eckhart povestea că lucra într'una şi atât de mult încât, uneori, nu se mişca de pe scaun mai multe zile în şir. Kuno Fischer, care i-a consacrat un volum, zice că puterea lui de muncă era «eroică», iar alţi istorici ai filosofiei nu-i găsesc perechea, în ceea ce priveşte întinderea şi multilateralitatea cunoştinţelor, decât în Aristot. Cu deosebirea, fireşte, că pe vremea lui Leibniz erau mult mai multe lucruri de ştiut decât pe vremea lui Aristot. Dacă adăogăm la această activitate, ce ieşea cu totul din comun, numeroasele călătorii pe care le-a făcut, cu toate dificultăţile, mult mai mari decât astăzi, pe care aveau să le suporte pe atunci călătorii, ajungem în chip firesc la concluzia că o asemenea activitate şi o asemenea mobilitate nu indicau nicidecum un apatic sau un deprimat. Faptul că «se cheltuia» atât de mult, unit cu acela că nu era gras, deşi, cum am văzut, mânca bine, constituiesc poate o indicaţie că funcţionarea glandei tiroide era, la el, supra-normală. Endocrinologii însă consideră astăzi această glandă, — cum zic ei, cu obiceiul lor de a crea cuvinte noui, — ca «optimizantă», ca generatoare adică de optimism.

La aceste cauze organice s'au adăogat apoi experienţele vieţii. Aşa au fost, mai întâi, succesele pe care Leibniz, graţie precoci-

tăţii sale extraordinare, le-a repurtat încă din copilărie. La vârsta de 8 ani a putut să descifreze singur pe Titu Liviu, deşi nu studiase încă limba latină, servindu-se de o metodă inventată de el însuşi, raportând adică cuvintele ce compuneau însemnările de sub gravurile din text la ceea ce înţelegea din examinarea lor. La 12 ani, înlocuind un elev care trebuia să compună, la o serbare şcolară, o poezie ocazională în latineşte şi care se îmbolnăvise, a scris într'o dimineaţă trei sute de hexametri latini, construiţi după toate regulele «artei poetice». La 20 de ani, nefiind admis să-şi treacă doctoratul în drept la universitatea din Lipsca, fiindcă era prea tânăr, s'a dus fără întârziere la cea din Altdorf, unde l-a trecut cu o «disputaţie» atât de strălucită, încât i s'a oferit imediat o catedră, — pe care însă n'a primit-o. Asemenea succese, la începutul vieţii, nu pot să nu dea unui tânăr o mare încredere în puterile sale proprii şi, fireşte, mulţumiri corespunzătoare. Iar asemenea mulţumiri pregătesc o stare euforică ce dispune, cum am văzut, la optimism. De altfel, numai unei încrederi în sine, ca cea pe care trebuia s'o aibă Leibniz, se putea atribui refuzul catedrei dela universitatea din Altdorf. El aspira la mai mult. Cum zicea el însuşi în schiţa sa autobiografică — «Vita a se ipso breviter delineata», — avea alte lucruri în minte. Se gândea, anume, să joace un rol în viaţa publică a timpului său. Făcând, în anul chiar în care îşi luase doctoratul, cunoştinţă cu Boineburg, unul din oamenii de Stat cei mai însemnaţi ai Germaniei de pe acea vreme, a izbuit să-l impresioneze prin calităţile sale excepţionale şi, cu ajutorul lui, a intrat anul următor în serviciul principelui elector Iohann Philipp, la Mainz, cu însărcinarea de a lucra la revizuirea legilor ţării. In imperiul german însă principele elector era a doua persoană după împărat şi, în legătură cu preocupările de politică generală ale timpului, Leibniz a fost trimis la Paris, în 1672, într'o misiune diplomatică. Toată viaţa lui, pe care, fireşte, n'o putem urmări aici amănunţit, s'a desfăşurat apoi, mai departe, în acelaşi mod, cu felurite însărcinări publice şi în contact cu personalităţile cele mai însemnate ale timpului.

Această viaţă, cu numeroasele înlesniri pe care i le oferea de a-şi îmbogăţi experienţa, cunoscând lumea altfel decât din cărţi, şi cu satisfacţiile ce-i veneau, în mod accesoriu, dela sine, nu putea să nu-i întărească dispoziţiile afective pe care am văzut că le căpătase în urma primelor sale succese din tinereţe. Iar fizionomia intelectuală şi morală a filosofului, aşa cum a rămas în amintirea

celor ce îl cunoscuseră, răspundea destul de bine tonalităţii dominante, pe care structura organică, cu care se născuse, şi împrejurările, în care trăise, o impuseseră sensibilităţii sale. Kuno Fischer o descria, în volumul amintit mai sus, folosindu-se de însemnările proprii ale lui Leibniz, de datele secretarilor lui, Feller şi Eckhart, şi de indicaţiile lui Guhrauer, cel mai însemnat din biografii lui, în felul următor: «Toţi îl vedeau, totdeauna, vesel şi bine dispus; nimic nu părea să-l turbure. Vorbia cu soldaţii, curtenii, oamenii de stat, artiştii, etc., ca şi cum ar fi fost din ai lor, din care cauză şi era iubit de toţi, afară de cei ce nu înţelegeau acest mod de a fi. Despre fiecare din oamenii de cari se ocupa spunea numai lucruri bune, le întorcea toate în bine şi îşi cruţa chiar şi duşmanii...». Dintr'o scrisoare a lui Leibniz către Montmort, istoricul la care ne referim reproduce cuvintele: «Când mă înşel, e de obiceiu în folosul altora... Aşa mi se întâmplă şi când citesc; nu caut în cărţile altora ceea ce aş putea să critic, ci numai ceea ce aş putea să aprob şi din care aş putea să învăţ ceva. Acest mod de a proceda nu e tocmai la modă, dar e cel mai bun şi mai util. Sunt puţine cărţi în care să nu găsesc ceva de folos pentru mine». Iar dintr'o scrisoare către Placcius reproducem de asemenea: «E curios: aprob mai tot ce citesc. Intru cât ştiu, în câte chipuri diferite pot fi luate lucrurile, găsesc totdeauna, când citesc, ceva care poate scuza sau apăra pe autor. De acolo vine că se întâmplă rar să-mi displacă ceva, deşi unele lucruri îmi convin mai mult, iar altele mai puţin» [1]).

Cu o asemenea evoluţie a vieţii şi cu o asemenea structură a personalităţii, nu era decât firesc ca Leibniz să ajungă un reprezentant, — cel mai însemnat poate până acum, — al optimismului. Pentru el lumea nu era numai bună; era cea mai bună cu putinţă. Dacă nu era şi mai bună, era numai fiindcă nu se putea; ea trebuia să cuprindă şi răul, care era un accident inevitabil al creaţiunii.

La Schopenhauer, aspectul psihofiziologic era cu totul altul. Mai întâi din punctul de vedere al eredităţii. Când a fost vorba de Leibniz, n'am luat în consideraţie ereditatea, fiindcă nu prezenta un interes deosebit. Părinţii lui fuseseră amândoi normali; niciunul din ei nu dase niciun semn de dezechilibru sufletesc. Tatăl filosofu-

1) Kuno Fischer, Leibniz und seine Schule, volumul al doilea din «Geschichte der neueren Philosophie», 2-te Auft., p. 217, 282.

lui, Friedrich Leibnütz, servise 30 de ani ca «actuar» — cum am zice astăzi ca secretar şi arhivar — al Universităţii din Lipsca. In ultimii doisprezece ani ai vieţii sale a funcţionat şi ca profesor de morală, la aceeaşi Universitate. Iar în practica lui particulară de jurist, fusese notar. De toate aceste însărcinări se achitase conştiincios, cu remarcabile însuşiri de ordine şi punctualitate, ce n'ar fi fost de sigur posibile cu svâcnirile şi salturile unui temperament pornit sau unui caracter lipsit de echilibru. Mama filosofului, născută Katharina Schmuck, fiică a unui profesor, tot jurist, dela Universitatea din Lipsca, se distinsese printr'o fire calmă, blândă, potolită şi îşi îndeplinise cu sfinţenie datoriile vieţii. In sfârşit, la ascendenţii mai îndepărtaţi ai lui Leibniz nu era, de asemenea, nimic anormal de semnalat. Bunicul său fusese funcţionar în administraţia minelor din Saxonia, străbunicul său judecător în Altenburg. In ambele aceste cariere însă n'ar fi putut rămânea — dacă ar fi intrat — oameni ce ar fi dat semne mai vizibile de dezechilibru.

Cu totul altfel ni se înfăţişează părinţii şi ascendenţii lui Schopenhauer. Tatăl lui, Heinrich Floris Schopenhauer, era autoritar, încăpăţânat, violent şi suferea de turburări nervoase destul de pronunţate; către sfârşitul vieţii mai ales, avea absenţe de memorie, în timpul cărora nu mai ştia unde se afla şi ce făcea; asemenea eclipse intelectuale par a-i fi pricinuit şi moartea, — dacă n'a fost o sinucidere; el a căzut, anume, într'o zi — sau s'a aruncat — în canalul ce lega oraşul Danzig cu marea. Constituţia psihopatică era la el, în bună parte, ereditară. Mama lui Heinrich Floris Schopenhauer fusese pusă sub interdicţie, cu toate formele legale, ca nebună; un frate al lui fusese idiot din naştere, iar un altul ajunsese la demenţă din cauza exceselor de tot felul. Soţia lui, mama filosofului, născută Iohanna Trosiener, fiica unui «consilier» al oraşului Danzig, era o femeie veselă, ambiţioasă şi pornită să guste, larg, plăcerile vieţii. In ereditatea ei era de asemenea ceva anormal; tatăl ei, bătrânul «Rathsherr», era de o violenţă care făcea pe toţi să fugă dinaintea lui, când îl apucau furiile. Altfel, înzestrarea ei sufletească era remarcabilă; era inteligentă, avea o imaginaţie neobicinuit de vie şi citea mult, opere literare mai ales. La Weimar, unde se instalase după moartea soţului ei, putuse deveni un centru de atracţie pentru lumea literară; Goethe venea regulat la ceaiurile ei, de două ori pe săptămână, şi în casa ei a citit pentru prima oară unele din operele sale. Ea în-

săşi a publicat descrieri de călătorie şi un roman «Gabriele» în mai multe volume.

Arthur Schopenhauer avea astfel în structura lui sufletească componente ereditare ce nu puteau să nu-l împingă în direcţia în care s'a îndreptat. Dela tatăl său moştenise impulsivitatea, violenţa, pornirea, adică, în termeni psihologici, excesivitatea reacţiunilor; dela mama sa, o imaginaţie prea vie, prea mobilă, gata să intre oricând în acţiune, chiar şi fără nicio solicitare din afară. Filosoful era astfel impresionabil, emotiv, iritabil şi înclinat să-şi închipuie lucruri ce n'aveau, de cele mai multe ori, nicio bază reală. El suferea din această cauză de obsesiuni şi fobii. Temeri nemotivate şi inexplicabile îl apucau uneori, brusc, şi-l stăpâneau cu o forţă căreia nu i se putea sustrage. Ca copil de 6 ani, lăsat odată acasă, în timpul unei plimbări mai lungi a părinţilor săi, a fost apucat de bănuiala că n'aveau să se mai întoarcă; atât cât îşi aducea aminte mai târziu,chinurile pe care le îndurase atunci îi păreau groaznice. La vârsta de 70 de ani, nu putea vedea pe cineva mergând pe şinele drumului de fier fără să fie cuprins de grija, neobicinuit de vie, că putea să fie călcat de un tren şi îi striga numaidecât să bage de seamă. Odată, unul din cei interpelaţi astfel, i-a răspuns, glumeţ: Ei, domnule, dacă aş fi fost şi eu aşa de fricos ca D-ta, mă lua dracul de mult!—Pe mine, i-a replicat Schopenhauer serios, m'ar fi luat dracul şi mai de mult, dacă n'aş fi fost aşa de fricos!.

Şi'n adevăr, structura lui sufletească îl condamna să creadă, că nu se putea trăi, în lumea în care se trezise fără să ştie şi fără să vrea, — cum zicea el însuşi la începutul volumului cel de-al doilea al operei sale de căpetenie, — decât cu multă grije şi cu multă pază. Viaţa lui se desfăşura astfel ca într'o cetate asediată de vrăşmaşi, străbătută de bande de tâlhari şi bântuită de epidemii. Multă vreme, n'a putut dormi noaptea decât cu două pistoale încărcate la căpătâiu; banii şi obiectele de valoare le ascundea prin locurile cele mai neobicinuite; n'avea încredere în niciun bărbier şi se rădea totdeauna singur; umbla totdeauna cu un pahar al său în buzunar şi nu bea niciodată dintr'un pahar strein, ca să nu se expună la boli contagioase; pe când se afla în Italia, a fugit din Verona fiindcă i se păruse că tutunul din acel oraş era otrăvit; dela Neapole a fugit de frica vărsatului ce începuse tocmai să bântuie, dela Berlin de frica holerei, etc. Cu asemenea dispoziţii sufleteşti însă, e greu să fie cineva fericit, sau, cel puţin, mulţumit.

Cine trăieşte numai cu grijă şi cu pază, îşi face din viaţă un chin. Nu e nimic mai înfiorător decât frica, a zis Bacon, cu toată dreptatea. Iar cine nu e satisfăcut de viaţă îşi găseşte, de obiceiu, îndreptăţirea — sau cel puţin explicarea — suferinţelor sale în credinţa că lumea este rea.

In sfârşit, experienţele pe care le-a făcut, în desfăşurarea vieţii sale, îl împingeau pe Schopenhauer în aceeaşi direcţie. Leibniz avusese, cum am văzut, mai ales la început, — când era mai important, pentru modul cum avea să se formeze personalitatea sa născândă, — succese considerabile. Pentru Schopenhauer, dimpotrivă, intrarea în viaţă, cu toată averea de care dispunea familia sa, a fost plină de greutăţi şi de eşecuri. De greutăţi, mai întâi, fiindcă tatăl său îl destinase carierei comerciale, care nu-i convenea. Nu putem face aici istoria îndelungatei rezistenţe a tânărului, care nu se simţea nicidecum înclinat să îmbrăţişeze această carieră. Moartea bătrânului Schopenhauer, în Aprilie 1805, ar fi putut să-i dea în sfârşit libertatea de a dispune de el însuşi. Dar atunci au început dificultăţile morale. Tânărul avea scrupule: se credea obligat să respecte voinţa tatălui său, — şi a rămas încă doi ani în birourile de comerţ ale «senatorului» Ienisch din Hamburg, luptând din toate puterile cu vechia şi adânca sa aversiune în contra acestei îndeletniciri. In sfârşit, în Aprilie 1807 s'a hotărît să-şi înceapă studiile liceale la Gotha. Era însă în vârstă de 19 ani şi lucrul nu era plăcut. A trebuit dar să învingă alte dificultăţi şi, muncind cu îndârjire, a izbutit să-şi treacă examenul de maturitate, după doi ani. La Universitatea din Göttingen, unde s'a înscris la Facultatea de medicină, a ascultat pe Schulze, a citit pe Platon şi pe Kant, şi s'a văzut din nou aruncat în altă direcţie; părăsind medicina, nu fără îndoeli şi lupte sufleteşti, s'a apucat de filosofie. A trecut apoi la Berlin, unde a ascultat pe Fichte, şi în 1813 şi-a luat doctoratul la Iena.

Atunci au început pentru el dificultăţi de altă natură. La Weimar, unde a petrecut câtva timp în casa mamei sale, a văzut lucruri care nu puteau să-i placă. Mama sa ducea o viaţă prea liberă şi, mai ales, cheltuia prea mult. Pornit cum era pe bănueli şi pe temeri, Schopenhauer a întrevăzut ruina şi mizeria. S'a despărţit dar, nu fără discuţii penibile, de mama sa, şi-a luat partea din avere şi a plecat în lume. Cu aceasta însă grijile materiale n'au încetat. Situaţia materială i-a mai fost ameninţată, ulterior. In 1819 bunăoară, o casă de bancă din Danzig, unde îşi avea plasat

capitalul, încetase plăţile şi căuta să se învoiască cu creditorii în condiţiuni foarte puţin favorabile. Schopenhauer, care se găsea pe atunci în Italia, s'a grăbit să se întoarcă în Germania şi a trebuit să lupte, din răsputeri, ca să-şi salveze averea. Această întâmplare poate, mai mult decât dorinţa de a se manifesta în public, l-a făcut să se gândească la o carieră şi să se abiliteze ca docent la Universitatea din Berlin. Ca atare însă, a suferit un eşec dureros. A obţinut, e drept, venia legendi, adică dreptul de a ţine prelegeri, dar n'a găsit ascultători. Cursul său n'a ţinut decât un semestru; lipsa de succes a fost atât de mare, încât noul docent a renunţat să-l continue în semestrele următoare. O singură dată l-a mai anunţat, după 12 ani, dar nu l-a făcut.

Alte eşecuri au urmat. Prin 1826—27 a pierdut efectiv o parte din averea sa, în urma unor plasamente greşite. Speriat din nou de spectrul mizeriei, Schopenhauer a cerut o catedră la Universitatea din Würzburg, fără s'o obţină; a mai cerut una la cea din Heidelberg, cu acelaşi rezultat. Iar ştirile pe care le primea dela editorul primului volum al operei sale «Lumea ca Voinţă şi Reprezentare», care apăruse în 1819, erau din ce în ce mai rele. După zece ani, aproape, ca să scape de volumele ce îi umpleau magazia, editorul trebuise să vândă o bună parte dintr'însele ca maculatură; din cele 150 de exemplare pe care le oprise, fusese silit să mai vândă încă 97, în aceleaşi condiţii; iar din cele 53 ce îi mai rămăseseră, cele mai multe erau încă intacte după 13 ani, în 1843... La cauzele de suferinţă pe care i le impunea structura sa sufletească s'au adăugat astfel, la Schopenhauer, toate nemulţumirile pe care i le-a pricinuit desfăşurarea de fapt a vieţii sale. Dacă schema abstractă cu care am început studiul influenţei turburătoare, pe care o poate exercita sensibilitatea, este întemeiată din punct de vedere psihologic, pare evident că filosoful de care vorbim trebuia să ajungă la pesimism.

III. Sensibilitatea poate aşa dar, lucrând asupra inteligenţei, să modifice acţiunea factorilor adiţionali, pe cari i-am studiat în capitolul precedent. Trebuie totuşi să ne ferim de a atribui acestei acţiuni o însemnătate prea mare, ca să nu ajungem la exagerări ca acelea în care cad mai ales cei ce reprezintă concepţia biologică a filosofiei. Ne-am ocupat în primele capitole de părerile formulate, în această privinţă, de Nietzsche, de Müller-Freienfels şi, mai ales, de Herzberg. Fiindcă însă, cu această direcţie, influenţa sensibilităţii caută să arunce în umbră, dacă nu chiar să nege cu desă-

vârşire, influenţa celorlalţi factori de cari am vorbit până acum, trebuie să ne oprim un moment asupra acestei încercări de supraevaluare, care nu e lipsită de inconveniente. Şi, pentru ca să nu întemeiem analiza ei pe exemple, pe care le-am alege noi înşine, pentru ca să înlăturăm orice bănuială că ne-am făcut poate sarcina prea uşoară, să ne întoarcem un moment la Herzberg, să admitem ca adevărate ideile lui în această privinţă, — cum am mai făcut, în critica generală a teoriei lui, — şi să vedem dacă, cu ajutorul sensibilităţii, ne putem explica rezultatele diferite ale operaţiilor intelectuale ce alcătuesc cugetarea filosofică, în toate cazurile particulare.

Am văzut că Herzberg nu ne explică, cu formula sa, decât orientarea filosofilor în spre idealism şi, prin reacţiune, în spre materialism. De celelalte direcţii filosofice, atât de numeroase, nu se ocupă nicidecum. De ce? Poate fiindcă simţea că formula sa nu li s'ar putea aplica. Să încercăm dar să le-o aplicăm noi înşine.

Să începem cu idealismul, căutând să ne amintim, în câteva cuvinte, modul cum îl interpreta Herzberg. Şi anume, pentru cât mai multă obiectivitate, să reproducem propriile lui cuvinte, pe care le-am citat într'un capitol anterior. «Dacă prin idealism înţelegem, din punct de vedere epistemologic, tăgăduirea existenţei lumii exterioare, independent de cunoştinţa noastră, iar din punct de vedere metafizic, afirmarea că esenţa lumii e de natură sufletească, — este izbitor cât de adesea revin, în sistemele marilor cugetători, aceste doctrine. Noi ne explicăm acest fapt ca o consecinţă a inhibiţiilor puternice, de care suferă filosofii, din cauza prea marei lor sensibilităţi. Fiindcă ei nu pot domina lumea şi viaţa, le devalorizează, cu mijloacele cugetării ştiinţifice, şi le coboară la rolul de simple stări ale conştiinţei lor; ele devin astfel simple visuri, aparenţe, fenomene; realitatea propriu zisă însă este lumea lor proprie, în care se găsesc bine, în care pot să trăiască, în care pot să domnească, lumea gândirii, lumea ideilor, — sau, cu un cuvânt, realitatea lor sufletească. Vulpea declară că strugurii, la cari nu poate ajunge, sunt acri. Filosofii sunt şi mai şireţi; ei se silesc să se convingă pe ei înşişi, că strugurii nu sunt nicidecum o realitate, ci o simplă umbră, o aparenţă, un fenomen, — nu sunt adică nicidecum ceva adevărat, pentru care să facă să se ostenească». (Zur Psychologie der Philosophie und der Philosophen, p. 232).

Am arătat deja că, după această explicare, toţi filosofii ar trebui să fie idealişti. Dacă ei sunt împinşi către cugetarea filosofică

de o sensibilitate prea vie și, din această cauză, vecinic nemulțumită de lumea reală, atunci ei ar trebui să-și caute toți mulțumirea într'o lume ideală. Niciunul adică n'ar trebui să ia lumea reală ca dată și să caute s'o cunoască, în mod obiectiv. Dimpotrivă, toți ar trebui s'o nege și s'o înlocuiască cu o lume subiectivă, mai satisfăcătoare pentru ei.

Istoria filosofiei ne încredințează, însă, că nu toți filosofii sunt idealiști, că ei nu sunt nici măcar în majoritate, — cum susține Herzberg, care a voit să se apere, de mai nainte, în contra acestei obiecții, adăogând că materialismul, care se opune idealismului, ia naștere numai prin reacțiune. Nici această afirmare complimentară nu este însă exactă. Materialismul n'a avut totdeauna un «caracter relativ». A avut un asemenea caracter la jumătatea veacului al XIX-lea, în Germania, cu Vogt, cu Moleschott și cu Büchner; nu însă în veacul al XVIII-lea, în Franța, cu Lamettrie, Helvetius și D'Holbach, la cari alți factori i-au determinat apariția; nu, de asemenea, în veacul al XVII-lea, în Anglia, cu Hobbes; nu, în sfârșit, în antichitate cu Democrit.

Dar imposibilitatea de a face din sensibilitate un factor explicativ general, în felul lui Herzberg, ne-o dovedește faptul că, dacă admitem explicarea acestui psiholog ca valabilă în cazul idealismului, atunci formula lui ne ia cu totul putința de a mai înțelege alte direcții ale cugetării filosofice ,— pozitivismul, bunăoară, sau scepticismul, ca să mărginim analiza noastră numai la aceste două direcții.

In adevăr, dacă o sensibilitate prea vie și nemulțumită de lumea reală este ceea ce împinge pe oameni către cugetarea filosofică și determină îndreptarea acestei cugetări într'o direcție, care s'o satisfacă, — ce sens mai poate avea pozitivismul, care ia lumea reală ca dată, — așa nesatisfăcătoare cum este, — și caută numai să organizeze mai bine mijloacele de a o cunoaște, spre a o putea, apoi, îndrepta, încetul cu încetul, — cum face, bunăoară, Auguste Comte?

Contrastul dintre idealism și pozitivism, din acest punct de vedere, devine mai ales izbitor, dacă, la lumina teoriei lui Herzberg, îl examinăm, nu în general și în mod abstract, ci în câteva cazuri particulare și concrete. Să comparăm, bunăoară, pe idealiștii dela începutul veacului al XIX-lea, Fichte, Schelling și Hegel, cu pozitiviștii din aceeași perioadă de timp, Comte și Feuerbach, la cari putem adăoga și pe Dühring, deși a trăit mai mult în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Au fost oare Fichte, Schelling și Hegel așa de

puțin satisfăcuți de viața obicinuită, așa încât să se simtă împinși cu o putere irezistibilă, de sensibilitatea lor, către idealism? Istoria vieții lor ne arată că nu. Oricine citește biografiile lor poate constata, că ei n'au avut prea multe motive să se plângă de viață. Dimpotrivă. Au avut chiar mai multe satisfacții decât cei mai mulți oameni. Dacă facem abstracție de unele greutăți, inerente tuturor începuturilor, toți trei au avut existența materială asigurată; toți trei au fost sănătoși; toți trei au fost căsătoriți și fericiți în căsniciile lor; toți trei au ajuns profesori la universitate, — doi din ei chiar la o vârstă, la care o asemenea situație se poate considera ca o satisfacție excepțională; toți trei, în sfârșit, au avut succes, ca oratori sau ca scriitori; cel din urmă, mai ales, a avut un succes extraordinar, ca filosof oficial al statului prusian. Să aruncăm acum o privire asupra vieții pozitiviștilor. Comte, dat afară din școala politechnică, a dus o existență precară, din punct de vedere material; a fost nevoit să dea lecții particulare, a funcționat ca repetitor la școala politechnică, n'a putut obține o catedră la aceeași școală, ba chiar a pierdut și postul de repetitor, așa încât a fost întreținut câtva timp de prieteni; în căsătorie, a fost nefericit; soția l-a înșelat, l-a părăsit, și suferințele pe care i le-au pricinuit aceste fapte, coincidând cu sforțările intelectuale pe care le făcea, cu prilejul deschiderii cursului său privat de filosofie, i-au provocat un acces de alienație mintală; a fost internat într'un azil de nebuni; a rămas câtva timp, după aceea, moralmente zdrobit și incapabil de muncă intelectuală; dar încetul cu încetul s'a refăcut și, cu toate că avea motive foarte puternice să fie nemulțumit de viață, nu s'a îndreptat către idealism, ci către pozitivism. Feuerbach se abilitase ca docent la o universitate germană; dar când a publicat cartea sa «Asupra morții și nemuririi» a pierdut această situație și cariera sa universitară s'a închis, definitiv. A trăit foarte strâmtorat, dintr'o mică parte din venitul unei fabrici de porțelan, și, când aceasta a decăzut, a trăit, literalmente, in mizerie; totuși, nu s'a orientat, după formula lui Herzberg, către idealism. Dühring, în sfârșit, nu numai că n'a putut să-și facă o situație universitară, cum a încercat de mai multe ori, dar a suferit, o viață întreagă, de una din cele mai mari dureri ce-i este dat omului să îndure: și-a pierdut vederea. Și totuși, a trăit și a lucrat, orb, o jumătate de veac, orientându-se către realism și pozitivism, și fiind, în acelaşi timp, însuflețit de un optimism, nu numai robust, dar înflăcărat, de o cre-

dinţă fanatică, de apostol reformator, într'un viitor mai bun al omenirii.

Dar să zicem că pozitiviştii îşi găsiau mulţumirea în planurile lor de reformă, întru cât tindeau, prin realizarea lor, să facă lumea mai bună şi mai fericită. Cum rămâne însă cu scepticii, la cari nici măcar o asemenea satisfacţie nu mai era posibilă? Primii sceptici greci, bunăoară, credeau că lumea nu putea fi cunoscută, în realitatea ei adevărată, şi că prin urmare, în faţa ei, trebuiau să-şi suspende judecata, rămânând indiferenţi, în teorie, şi inactivi, în practică. Ce satisfacţie mai putea da sensibilităţii lor o asemenea concepţie? Şi ce explicare mai putea avea seninătatea pe care această concepţie o producea la adepţii ei? Printre aceşti adepţi, Pyrrhon a dus, până la adânci bătrâneţe, o viaţă de o atât de impresionantă armonie, în cât a fost comparat, de contimporanii săi uimiţi, cu un semi-zeu.

Cu toate aceste dificultăţi, de care ne lovim când, supra-evaluând, ca Herzberg, rolul sensibilităţii, voim să ne explicăm, numai cu ajutorul ei sau *mai ales* cu ajutorul ei, orientarea cugetării filosofilor, nu trebue să negăm, totuşi, că ea poate avea în unele cazuri, ca cele pe care le-am văzut mai sus, o influenţă reală şi indiscutabilă.

CAP. X.

CONCLUZII TEORETICE ŞI POSIBILITĂŢI PRACTICE

Am trecut în revistă, în capitolele precedente, principalii factori ce pot diversifica, la diferiţii filosofi, rezultatele operaţiilor intelectuale cu ajutorul cărora se străduiesc ei să înţeleagă lumea. Factorii pe cari i-am văzut pot adică să îndrepteze cugetarea lor în direcţii divergente sau chiar opuse, făcându-i să devină, după cazuri, idealişti sau realişti, dogmatici sau sceptici, materialişti sau spiritualişti, optimişti sau pesimişti, etc. S'ar părea dar că, de astădată, ne apropiem de soluţia problemei ce ne preocupă. Din nefericire însă, această soluţie, deşi o întrevedem, mai mult sau mai puţin clar, în liniile ei generale, n'o putem totuşi formula, destul de precis, în toate amănuntele ei.

In adevăr, acţiunea factorilor pe cari i-am examinat păstrează deocamdată, în starea actuală a ştiinţelor la care ne-am referit, un caracter ipotetic destul de pronunţat. Influenţele variate ale mediului geo-fizic, ale mediului etnic, ale mediului social, ale coeficienţilor afectivi individuali, au fost mai mult presupuse, pe baza doctrinelor generale ale biologiei, ale etnografiei, ale sociologiei, ale psihologiei, decât stabilite efectiv, pe baza unor date sigure ale experienţei, aşa cum se stabilesc adevărurile ştiinţifice. Chiar şi în cazurile, destul de puţin numeroase, în care putem constata efectiv, în experienţă, iufluenţele de care e vorba, nu le putem prinde totuşi în formule precise, pe care să le putem aplica mai departe în alte cazuri noui, aşa încât să le putem prevedea, cu destulă siguranţă, urmările.

Cu alte cuvinte, în starea actuală a diferitelor ştiinţe, de care avem neapărată nevoie în această privinţă, — a biologiei, cu numeroasele ei ramuri, a antropogeografiei, a antropologiei şi etnografiei, a psihologiei generale şi aplicate, a sociologiei, a istoriei

civilizaţiilor, — acţiunea factorilor cari am zis că pot determina diferenţierile cugetării filosofice, e mai mult bănuită decât dovedită. Dacă îi putem afirma realitatea, în general, n'o putem stabili însă, în cazurile particulare, cu destulă siguranţă, şi mai ales n'o putem doza, destul de precis, pentru fiecare în parte. Intru cât adică mai mulţi din acei factori — sau chiar toţi — pot lucra în acelaşi timp asupra unui filosof dat, ar trebui să putem determina, calitativ cel puţin, dacă nu şi cantitativ, partea fiecăruia, pentru ca să ajungem astfel la o formulă, cuprinzătoare dar unică, cu ajutorul căreia să ne putem explica, exact şi fără nici un rest, orientarea cugetării lui, într'o direcţie sau alta. Şi nu numai să ne explicăm o asemenea orientare după ce s'a produs, dar s'o putem prevedea înainte de a se produce. Căci, precum ştim din logică, acesta e semnul cel mai sigur că am ajuns la formule ştiinţifice pe care ne putem întemeia, fiindcă reprezintă legi adevărate. Multe lucruri ar continua să se discute, fără sfârşit, în diferitele ştiinţe, dacă n'ar exista piatra de încercare a posibilităţii de a prevedea cursul viitor al fenomenelor respective. Când o formulă permite această prevedere, ea este recunoscută de toţi ca adevărată şi discuţiile încetează.

Aşa dar factorii, de cari am zis că atârnă orientarea cugetării filosofice, au o acţiune ce nu se poate tăgădui, în principiu, iar uneori se poate şi constata efectiv, în experienţă. Din nefericire însă, acţiunea aceasta nu poate fi încă prinsă în formule precise, pe care să le putem aplica, aşa cum aplicăm legile ştiinţifice, la prevederea cazurilor viitoare. Cu ajutorul factorilor de cari vorbim putem, cel mult, să ne explicăm aproximativ, de ce sistemele filosofice trecute au fost aşa cum au fost, dar nu putem prevedea cum au să fie sistemele filosofice viitoare. Cercetând adică condiţiile în care a trăit şi lucrat un filosof din trecut, putem înţelege, mai mult sau mai puţin, de ce a produs operele pe care le-a produs; dar nu putem prevedea, cercetând condiţiile în care trăieşte şi lucrează un tânăr ce se ocupă de filosofie, ce opere va ajunge să producă în viitor.

Rezultatele la care am ajuns ne pun astfel, date fiind preocupările dela care am pornit, într'o situaţie destul de grea. Am văzut în introducere cu ce aprigă curiozitate au căutat oamenii totdeauna să-şi cunoască viitorul şi că, în timpul nostru, unii dintr'înşii, părăsind vechile căi mistice, se adresează în acest scop ştiinţei. Aşa au făcut şi tinerii cari, dorind să-şi poată întrevedea, mai de timpuriu, perspectivele în filosofie, mi-au cerut să le dau o mână de ajutor.

Și este evident că o asemenea dorință trebuie să aibă, nu numai cei câțiva cari mi s'au adresat mie, ci mai toți cei ce nu se ocupă de filosofie numai ca diletanți. Ce indicații li s'ar putea da sau ce recomandări li s'ar putea face, cu oarecare utilitate și fără prea multe riscuri?

Pare vădit, după cele ce am zis până acum, că problema factorilor ce determină apariția și orientarea cugetării filosofice n'a ajuns încă «la maturitate», — în înțelesul că nu comportă încă soluții teoretice definitive, capabile să ducă la aplicări practice sigure. E drept că unii din reprezentanții ramurilor mai tinere ale științelor, ce studiază diferitele aspecte ale vieții omenești, cred totuși că pot să formuleze diagnosticuri — sau chiar prognosticuri — individuale, cu o ușurință mai mult sau mai puțin surprinzătoare. Vom cita, ceva mai departe, un caz de acest fel, — acela al endocrinologului american Berman, — precum și părerile altor oameni de știință asupră-i. Grăbiții de acest fel nesocotesc, cu prea multă nepăsare, proverbul francez care zice: «il ne faut pas couper son blé en herbe». Acest proverb are, e drept, o înfățișare ce nu îndeamnă pe nimeni să țină seamă de el, — în înțelesul că pare a fi cu totul inutil. Niciunui agricultor nu-i trece prin minte să-și secere grâul în Aprilie, când nu este încă decât iarbă verde. E totuși un fapt că, din nefericire, bunul simț al plugarilor nu intră totdeauna în înzestrarea sufletească a tuturor. Sunt oameni cari, în știință și mai ales în filosofie, se grăbesc să deslege, definitiv, probleme care sunt tot atât de puțin coapte ca grâul din proverbul francez.

O conștiință elementară a datoriilor pe care le avem față de semenii noștri, — mai ales față de tineri, cari alcătuesc partea cea mai prețioasă a omenirii, fiindcă îi reprezintă viitorul, — trebuie să ne oprească dar de a le turbura poate desvoltarea împingându-i, în mod intempestiv, pe căi ce nu putem fi siguri că sunt cele mai potrivite pentru ei. Nu ne rămâne astfel decât să alegem cu grije, din cercetările noastre de până acum, puținele fapte ce s'au putut stabili cu destulă siguranță și să vedem, dacă n'am putea scoate cumva dintr'însele vreo indicație utilă, din punct de vedere practic. Se înțelege însă dela sine că o asemenea indicație trebuie să rămână generală, urmând ca aplicările individuale să le încerce singuri, pe riscul lor propriu, cei ce voiesc să anticipeze cu orice preț viitorul.

Un asemenea fapt este, de sigur, că există o nevoie organică a cunoașterii. Fără o asemenea nevoie, sacrificiile mari pe care le fac filosofii pentru înțelegerea teoretică a lumii, — pentru care

renunţă uneori la tot ce dă valoare vieţii din punctul de vedere al oamenilor obicinuiţi, pentru care chiar, când voiesc să-i dovedească adevărul, renunţă şi la viaţă, — ar fi inexplicabile. Şi, ca să nu se pună cumva la îndoială realitatea acestor sacrificii, să luăm câteva exemple din istoria filosofiei. Când a fost dat în judecată, în primăvara anului 399 înainte de Cristos, pentru impietate, Socrat ar fi putut foarte bine să scape de moarte. N'ar fi avut decât să părăsească Atena, cum făcuseră, înaintea lui, Anaxagora şi Protagora. Că lucrul era foarte posibil, că adversarii săi chiar păreau a nu dori altceva, ne-o arată faptul că, în şedinţa adunării populare care l-a judecat, unul din cei trei acuzatori ai săi, Anytos, a declarat că ar fi fost fericit dacă Socrat ar fi făcut procesul inutil, luând singur calea exilului. Apoi, în şedinţă chiar, după ce adunarea, cu o slabă majoritate, l-a recunoscut vinovat de faptele ce i se imputau, — când au început desbaterile asupra pedepsei, Socrat avea, după legile ateniene, dreptul să facă şi el o propunere, în contra aceleia a acuzatorilor săi; ar fi putut dar să ceară exilul, — şi l-ar fi obţinut cu siguranţă. Aceasta ar fi însemnat însă, pentru el, să se recunoască culpabil, — şi nu putea s'o facă, fiindcă unul din capetele de acuzare era că învăţământul său corupea tinerimea ateniană. Ca să nu pună singur la îndoială adevărul şi moralitatea ideilor sale, Socrat a protestat cu energie în contra verdictului nedrept al adunării şi, în loc să ceară o pedeapsă mai blândă, a reclamat cu mândrie, pentru serviciile pe care le aducea statului, recompensa cea mai înaltă, pe care o putea acorda el, — de a fi, adică, hrănit la Pritaneu. Iritată de această îndrăzneală cu totul neobicinuită, adunarea a pronunţat atunci sentinţa de moarte. In sfârşit, chiar şi după pronunţarea sentinţei, îi mai rămânea lui Socrat posibilitatea să fugă; prietenii săi făcuseră toate pregătirile şi, cum ne spune Platon în dialogul său, Kriton, succesul lor era sigur. Totuşi, filosoful a refuzat; întru cât ar fi trebuit să trăiască apoi ascuns, renunţând la învăţământul său, viaţa nu mai avea pentru el nicio valoare.

Poate însă că eroismul morţii, care nu reclamă decât o încordare de-o clipă, e mai puţin greu decât eroismul mizeriei, care cere o rezistenţă morală îndelungată. Unii din succesorii lui Socrat au dovedit că filosofii sunt capabili şi de acest sacrificiu. Aşa au fost cinicii. Ei îşi luaseră ca ideal libertatea, care era, pentru ei, binele suprem. Supunându-se legilor, ei înţelegeau să nu atârne, altfel, de nimic. Şi de aceea, renunţând la toate condiţiile vieţii, care fac pe oameni să aibă nevoi, numeroase şi variate, şi să depindă prin ur-

mare de lucrurile necesare pentru satisfacerea lor, — cinicii trăiau ca cerşetorii, îmbrăcându-se ca ei, în zdrenţe, umblând ca ei, cu picioarele goale, cu desagii pe spate şi cu toiagul în mână, şi neavând, altfel, nici casă, nici masă. Tipul lor clasic a rămas celebrul Diogene din Sinope, care a trăit însă mai mult la Atena şi la Corint. Şi dacă lui Diogene nu i-a fost poate prea greu să ducă o asemenea viaţă, fiindcă era sărac, unii din discipolii săi, cari erau bogaţi, — ca bunăoară Krates, tebanul aristocrat, sau Metrokles din Tracia, — n'au stat la îndoială să renunţe la averile lor şi la toate satisfacţiile pe care li le puteau procura ele, ca să adopte viaţa de cerşetori a cinicilor.

Ce însemna acea viaţă şi în ce atmosferă se desfăşura ea, ne-o poate arăta una din anecdotele, atât de numeroase, ce au circulat în antichitate asupră-i şi din care unele au ajuns până la noi. Odată un filosof cinic găsise, în praful de pe drum, o varză. Bucuros că se putea desfăta, în ziua aceea, cu o asemenea bunătate, s'a coborît s'o spele în apa unui pârâu care, întru cât străbătea oraşul, nu era tocmai curată. Pe pod însă trecea, tocmai atunci, un filosof cirenaic. Precum se ştie, cei ce purtau acest nume credeau că plăcerea este scopul de căpetenie al vieţii ,— şi gurile rele ziceau că, spre a ajunge ei înşişi la acest scop, nu stau la îndoială să se coboare la tot felul de compromisuri. Fapt este, în orice caz, că filosofii cirenaici trăiau de obiceiu pe lângă curţile domnitoare sau, cel puţin, pe lângă casele oamenilor bogaţi, — în teorie ca sfătuitori, în practică mai mult ca paraziţi. Din care cauză, umblau totdeauna bine îmbrăcaţi şi îşi îngrijeau mult ţinuta, — fără ca prin aceasta să impună mai mult respect maselor populare. Iar cinicii, nu se mărgineau numai să-i combată, ci îi şi batjocoreau, sistematic, oriunde aveau ocazia. Privind, compătimitor, de pe pod, la graba cu care filosoful cinic, împins de foame, îşi spăla varza, filosoful cirenaic i-a strigat de sus: «Vezi, trufaşule zdrenţăros, dacă ai fi ştiut să te porţi cu oamenii, n'ai fi ajuns să mănânci legume crude, culese de prin gunoaie şi spălate în apa asta murdară!» Ridicând capul, cel de jos i-a răspuns, ironic: «Iar tu, slugarnicule înţolit, dacă ai fi ştiut să-ţi păstrezi libertatea, n'ai fi ajuns să lingi talerele de pe la mesele bogătaşilor, care te îndoapă, ca să râdă de tine!»

De unde se vede, că iubirea adevărului şi nevoia ideală de a trăi potrivit cu învăţămintele lui pot fi, la filosofi, mai puternice decât pornirile organice elementare, care împing pe oameni să-şi asigure în viaţă hrana, adăpostul, îmbrăcămintea, — şi toate como-

dităţile pe care le comportă ele. Iar ca să nu lungim prea mult seria acestor exemple, ne vom mărgini să amintim numai un caz dela celălalt capăt al ei, — cazul lui Giordano Bruno care, ţinând la adevăr mai mult decât la viaţă, a refuzat să-şi abjure ideile dinaintea tribunalului inchiziţiei şi s'a lăsat să fie ars pe rug.

Cât pentru eroismul mizeriei, sau cel puţin al sărăciei, putem cita, în timpurile moderne, cazul lui Spinoza, al lui Feuerbach, al lui Spencer, — pe care le-am menţionat, de altfel, în altă ordine de idei, într'un capitol anterior. Cel mai caracteristic e poate cel din urmă. Deşi îşi dovedise marea capacitate practică şi ar fi putut ajunge, ca inginer, să trăiască larg, bucurându-se de toate comodităţile şi satisfacţiile materiale ale vieţii, Spencer a preferat să trăiască modest şi strâmtorat, luptând chiar adesea cu creditorii, numai pentru ca să se poată consacra în întregime studiilor sale filosofice.

Dar unor asemenea cazuri, fiind excepţionale, li se poate contesta valoarea probantă, — pentru restul oamenilor. Dacă nevoia de a cunoaşte este, cum am zis, o nevoie organică, ea trebue să existe, — sub forme, se înţelege mai puţin accentuate decât la filosofi, — la toţi deopotrivă. Experienţa ne arată că este într'adevăr aşa, — punându-ne la dispoziţie o sumă de observări a căror valoare probantă e mai mică, de sigur, dar mai puţin discutabilă. Fenomenul psihologic, atât de răspândit, al curiozităţii, ne poate da o asemenea dovadă. E vorba, fireşte, de curiozitatea care nu urmăreşte niciun scop practic, de curiozitatea pură şi simplă. Sunt oameni, cari doresc să ştie un lucru numai ca să-l ştie, nu ca să tragă vreun folos dintr'însul. Sunt bunăoară, ca să luăm cazul cel mai simplu, foarte numeroşi cititorii cari urmăresc, regulat, faptele diverse din gazete, fără niciun scop determinat, numai ca să ştie ce se mai petrece pe lume. Notaţi că n'am luat ca exemplu ştirile politice, care pot atinge interesele practice ale cetăţenilor. Am luat ca exemplu faptele diverse, — accidentele, crimele, sinuciderile, etc. — care sunt lipsite cu totul de asemenea contingenţe practice. Ele pot avea, e drept, contingenţe teoretice. Statisticianii, bunăoară, numără accidentele de circulaţie, juriştii numără crimele, filosofii numără sinuciderile, pentru ca să tragă dintr'însele anumite concluzii. Noi vorbim însă acum de mare masă a cititorilor de ziare, cari n'au nicidecum asemenea preocupări teoretice, — dar urmăresc regulat faptele diverse, justificându-şi singuri mania lor nevinovată prin dorinţa de a şti «ce mai e pe lume». Se mai poate explica, fireşte această manie, prin nevoia de distracţie. Nu trebue să uităm însă că distracţia

n'ar fi posibilă, dacă citirea faptelor diverse n'ar face plăcere oamenilor de care e vorba. Şi este evident că nu le face plăcere decât numai întru cât satisface curiozitatea lor, nativă şi naivă.

Am zis că această curiozitate e nativă şi naivă. Ea începe, în adevăr, de timpuriu, şi se manifestează în forme rudimentare. Copiii mici, precum se ştie, plictisesc pe părinţii lor cu nenumărate întrebări. Ei voiesc să ştie ce sunt lucrurile, toate lucrurile, pe care le văd. In ce scop o voiesc însă? Nu, de sigur, în vreun scop practic oarecare. Copiii mici n'au încă o viaţă practică; nevoile lor organice sunt satisfăcute de părinţii lor. Curiozitatea lor e deci dezinteresată. Ea este manifestarea nevoii înnăscute a copiilor, a nevoii lor organice, de a cunoaşte lucrurile pentru a le cunoaşte.

Existenţa acestei nevoi nu este nicidecum incompatibilă cu originea biologică a inteligenţei. Am văzut că, la început, inteligenţa a apărut ca un instrument menit să uşureze satisfacerea nevoilor fundamentale ale vieţii. Ca atare, activitatea ei era interesată; cu ajutorul ei, oamenii căutau să cunoască lucrurile pentru a se servi mai bine de ele. Incetul cu încetul însă, ea a ajuns să aibă o activitate dezinteresată; oameni au căutat, adică, dela o vreme, să cunoască lucrurile numai pentru a le cunoaşte. Inteligenţa a urmat, întru aceasta, calea celorlalte funcţiuni organice care, alături de activitatea lor interesată, biologiceşte vorbind, mai au şi una dezinteresată, — care este jocul. E un fapt că, mai mult sau mai puţin, toate animalele şi toţi oamenii se joacă; şi toţi psihologii sunt de acord, că jocul lor e o exercitare dezinteresată, ce nu urmăreşte adică un scop practic determinat, a funcţiunilor lor vitale. La un moment dat al evoluţiei lor aşa dar, — sau poate chiar dela începutul diferenţierii lor de speciile animale ce i-au precedat, — oamenii au căutat, oarecum jucându-se, să cunoască lucrurile şi pentru a le cunoaşte, nu numai pentru a se servi de ele. Această funcţionare dezinteresată a inteligenţei s'a desvoltat apoi încetul cu încetul, până când a dat naştere unei deprinderi atât de puternice, încât a devenit ceea ce numim astăzi nevoia organică de a cunoaşte, — de a cunoaşte pur şi simplu, fără niciun scop practic.

Desvoltarea treptată a acestei nevoi a mers de sigur paralel cu evoluţia generală a speciei omeneşti. Ceea ce deosebeşte, dela prima vedere, pe oameni de animale, este faptul că, la ei, acţiunile ce ţintesc direct la satisfacerea trebuinţelor elementare ale vieţii sunt, sau par a fi, mult mai reduse. Animalele, bunăoară, aleargă toată ziua să-şi caute hrana şi, dacă au ce, mănâncă toată ziua, — sau, în orice

caz, la orice oră din zi sau din noapte. Oamenii dimpotrivă, — oamenii civilizaţi cel puţin, — se ocupă toată ziua cu alte lucruri, — cu nenumărate alte lucruri, — şi nu consacră mâncării decât scurtul timp cât stau la masă. Potrivit cu această schimbare fundamentală în felul lor de viaţă, au apărut, la oameni, şi schimbări corespunzătoare în structura lor anatomică. Aparatul masticator, de pildă, atât de desvoltat şi atât de puternic la animale, este, la oameni, mult mai redus şi mai slab. De aci şi deosebirile în conformaţia capului. La maimuţe, bunăoară, —, ca să vorbim numai de speciile ce par a fi precedat, imediat, în evoluţia generală a regnului animal, apariţia speciei omeneşti, — fălcile, încă mari, ies înainte, pe când fruntea, încă mică, se înclină înapoi. La oameni, dimpotrivă, fălcile se retrag treptat, fiindcă se micşorează, iar fruntea devine mai mare, mai puţin înclinată înapoi, mai proeminentă, potrivit cu desvoltarea crescândă a creierului. Putem zice dar că, la oameni, evoluţia psihofiziologică s'a caracterizat printr'o reducere treptată a funcţiunilor inferioare şi printr'o desvoltare treptată a funcţiunilor superioare ale vieţii. Printre aceste funcţiuni superioare trebue să punem, în primul rând, pe aceea a cunoaşterii dezinteresate, care cu vremea a devenit, cum am zis adineauri, o nevoie organică.

Ca atare, această nevoie trebue să existe, evident, la toţi oamenii. Ea n'are însă la toţi aceeaşi intensitate. La începutul vieţii, în primii ani ai copilăriei, ea pare a fi, sub forma elementară a curiozităţii pure şi simple, mai mult sau mai puţin egală, la toţi. Toţi copiii manifestează o curiozitate vie, uneori chiar incomodă pentru cei mai de aproape ai lor; toţi doresc să ştie ce sunt lucrurile ce îi înconjoară, — toate fără deosebire. Cu vremea însă, diferenţierea se produce. Ajungând adulţi, cei mai mulţi oameni îşi mărginesc nevoia de a cunoaşte la lucrurile ce îi interesează din punct de vedere practic. Nu că nu s'ar simţi îndemnaţi, câteodată cel puţin, să meargă mai departe; dar n'au mijloacele necesare ca s'o facă prin ei înşişi. La oamenii de acest fel, nevoia generală de-a înţelege lumea e satisfăcută de religiile la care aderă şi care le spun când, cum şi de ce a creat Dumnezeu universul. Iar explicarea fenomenelor lui o găsesc ei, în general, în voinţa Celui ce l-a creeat. Sau, dacă îşi aleg o carieră ce cuprinde o parte teoretică, nevoia de a cunoaşte a oamenilor de acest fel se mărgineşte la problemele respective. Chiar şi la oamenii de ştiinţă propriu zişi, cari fac teorie pură, această nevoie se mărgineşte, în majoritatea cazurilor, la specialitatea lor. Sunt puţini savanţi cari se interesează, astăzi, de toate; altădată erau

mai numeroşi; pe măsură însă ce problemele s'au înmulţit şi s'au complicat, necesitatea specializării a devenit din ce în ce mai tiranică. Dar, în sfârşit, există şi asemenea savanţi; iar alături de ei, sau deasupra lor, se aşează filosofii cari, mai puţin modeşti şi mai îndrăsneţi decât toţi, voiesc să ştie tot ce se poate şti, în timpul lor, voiesc adică să cunoască lumea în totalitatea ei. Acesta este unul din puţinele fapte bine stabilite, de care vorbiam la începutul acestui capitol. Şi este bine stabilit, fiindcă ni-l dovedesc atâtea şi atâtea sisteme filosofice, care nu urmăresc altceva decât să ne explice lumea, în totalitatea şi unitatea ei.

Trebue dar să admitem că, la oamenii de acest fel, nevoia organică de a cunoaşte ajunge la o desvoltare excepţională. Ea devine, în acelaşi timp, şi foarte întinsă şi foarte puternică. Foarte întinsă, întru cât vrea să cuprindă în sfera ei tot, şi foarte puternică, întru cât sforţările şi sacrificiile considerabile, ce devin indispensabile pentru satisfacerea ei, ne silesc să credem că ea lucrează, în viaţa sufletească a celor ce o posedă — sau cari sunt posedaţi de ea — cu o intensitate extraordinară.

Când ia asemenea proporţii, la unii oameni, pe cari îi putem considera, din această cauză, ca excepţionali, nevoia de a cunoaşte, prin chiar predomnirea ei în mecanismul sufletesc, trebue să arunce pe planul al doilea sau al treilea interesele obicinuite ale vieţii. Aşa trebuie să ia naştere acea indiferenţă pentru viaţa practică, ce surprinde adesea la oamenii de acest fel şi produce chiar uneori, când ia nuanţe mai accentuate, — de nerăbdare, de ostilitate, de dispreţ sau de desgust, — o adevărată uimire. De unde se vede că, pentru explicarea unei asemenea atitudini puţin comune, nu e neapărat necesar să presupunem, la savanţii şi la filosofii ce trăiesc departe de lumea concretă, preocupaţi numai de teoriile lor abstracte, acea «insuficienţă practică» de care ne vorbia Herzberg. Se poate, fireşte, ca o asemenea insuficienţă să existe, în adevăr, în unele cazuri. Dar atunci ea s'ar putea explica mai natural prin ceea ce Darwin numia legea compensării organice, decât prin mecanismul complicat al inhibiţiilor, grefat pe o sensibilitate excesivă. Legea compensării organice înseamnează că, atunci când unele organe se desvoltă prea mult, altele scad, în mod corelativ. O desvoltare excepţională a sistemului muscular, la atleţi bunăoară, atrage după sine o insuficienţă în desvoltarea sistemului nervos. Atleţii sunt de regulă puţin inteligenţi, iar oamenii de geniu sunt departe de a fi atleţi. Se poate prin urmare foarte bine. ca ipertrofia interesului teore-

tic să atragă după sine, la unii oameni, o atrofie a interesului practic. Iar îndepărtarea filosofilor de acţiune se poate explica, de asemenea, nu printr'o sensibilitate excesivă, care ar da inhibiţiilor o putere neobicinuită, cum susţine Herzberg, ci prin desvoltarea excepţională a nevoii de a cunoaşte, care ar da activităţii intelectuale o intensitate neobicinuită. Discernământul critic, care am zis că constituie elementul de căpetenie al acestei activităţi, din punct de vedere ştiinţific şi filosofic, devenind, atunci, deosebit de activ, descoperă la fiecare pas, în faţa acţiunilor posibile într'o situaţie dată, prea multe motive pro şi contra. De unde îndoiala, care întârzie acţiunea — şi uneori o face imposibilă. Pentru ca acţiunea să fie promptă, trebue ca inteligenţa să nu ţie prea mult în loc pe cel ce vrea s'o îndeplinească. Prea multă gândire duce la îndoială, la ezitare, la întârziere — şi chiar la inacţiune. Acesta e sensul unui cuvânt, în aparenţă ciudat, al lui Anatole France. Intr'unul din romanele sale, «Le lys rouge», e vorba undeva, în treacăt, de un tânăr lucrător, bun, blând şi cumsecade în purtările sale, dar mărginit şi prin urmare credul. Citind o broşură anarhistă, el s'a convins numaidecât că organizarea socială este cauza tuturor relelor de care suferă oamenii, şi că, spre a-i face fericiţi, ar fi de ajuns a distruge această organizare prin cei ce o reprezintă. Trecând dar, fără prea multă gândire, dela credinţă la acţiune, tânărul lucrător a ieşit în stradă şi a comis un atentat. Iar Anatole France îl caracterizează, zicând : «il n'était pas assez intelligent pour douter; il était croyant».

Intrebarea ce se ridică acum, în chip firesc, în faţa constatării, pe care am făcut-o, este: cum ajunge nevoia organică a cunoaşterii să aibă, la unii savanţi şi la filosofi, o asemenea intensitate? O are dela începutul vieţii lor sau o câştigă numai cu vremea? Şi, în ambele cazuri, care este explicarea?

Dacă există un talent ştiinţific şi un talent filosofic, cum există un talent artistic, trebue să presupunem că elementul de căpetenie, care trebue să constituie aceste două forme ale talentului, trebue să fie o intensitate excepţională a nevoii organice de a cunoaşte. Alături de elementele diferenţiale, care deosebesc varietăţile talentului ştiinţific, după diferitele ştiinţe, şi varietăţile talentului filosofic, după diferitele direcţii în care se îndreptează, putem zice că elementul lor comun, — şi prin urmare fundamental, — este această intensitate excepţională a nevoii organice de a cunoaşte.

Am zis însă, într'un capitol anterior, că talentul, în general, ar putea să fie o variaţie bruscă individuală, adică o mutaţie, ca cele

pe care le-a studiat de Vries, creând o variantă a transformismului. El ar fi, ca atare, înnăscut, dar nu ereditar. Acelaşi ar fi, atunci, şi cazul elementelor lui componente, — în primul rând al intensităţii excepţionale a nevoii organice de a cunoaşte.

Intru cât însă această intensitate excepţională nu este totdeauna, — am putea zice chiar că nu este mai niciodată, — vizibilă dela început, trebue să admitem că ea este înnăscută numai ca posibilitate sau ca virtualitate organică şi rămâne latentă până când împrejurările îi permit să se manifesteze, mai întâi, şi apoi să se desvolte, treptat, în forme evidente pentru toată lumea.

Aceste împrejurări pot să fie, se înţelege, foarte diferite. Ca să nu facem însă ipoteze complicate, — cum am văzut, bunăoară, că este aceea a lui Herzberg, — să luăm cazul cel mai simplu cu putinţă. Şi, ca să-l descoperim, să consultăm, mai întâi, propria noastră experienţă.

Ce împinge pe cei mai mulţi din tinerii ce se înscriu la cursurile de filosofie, să studieze această materie? Ii împinge oare mecanismul complicat al inhibiţiilor şi al sublimării, de care vorbeşte Herzberg? Au rămas oare pornirile lor organice nesatisfăcute, fiindcă nu şi-au putut găsi descărcarea naturală în acţiune, şi au simţit ei nevoia să le caute un derivativ în «surogatul» cugetării filosifice, cum susţinc psihologul german? — Poate că unii dintr'înşii se găsesc în acest caz, — deşi mă îndoiesc. Cred, mai de grabă, că cei mai mulţi s'au simţit îndemnaţi să studieze filosofia de curiozitatea naturală de a vedea ce ascunde acest nume, atât de pompos, sau poate de plăcerea pe care au simţit-o, întâmplător, când au citit vreo carte sau au ascultat vreun curs asupra acestei materii. Aş putea cita, în această privinţă, un caz concret, care este destul de limpede. Am avut anii trecuţi, printre studenţii facultăţii de litere din Bucureşti, un ascultător deosebit de interesant. Era un tânăr, care îşi făcuse drumul în altă direcţie, care înaintase şi se distinsese chiar în cariera sa, aşa încât n'avea niciun motiv practic să mai caute altceva şi să vină să se aşeze din nou pe băncile şcoalei. Mai mult încă, tânărul în chestie se gândia cu atât mai puţin la filosofie, cu cât, precum a mărturisit-o singur, avea o părere puţin măgulitoare despre această materie, pe care o considera mai mult ca un pretext de desvoltări oratorice, impresionante poate, din punct de vedere afectiv, dar fără nicio consistenţă ştiinţifică. Intâmplarea a făcut însă ca un prieten să-i vorbească de unele cursuri dela facultatea noastră, şi, spre a se informa pur şi simplu,

a avut curiozitatea să le citească. Iar rezultatul, cu totul neaşteptat, a fost că, cu prilejul acestei lecturi, s'a trezit într'însul dorinţa de a studia mai de aproape problemele filosofice. Deşi obligaţiile profesionale nu-i lăsau prea mult timp liber, şi cu toate că nu mai avea vârsta obicinuită la care se fac studiile universitare, a venit şi s'a înscris la facultatea noastră, ca student regulat. Şi, pentrucă am avut putinţa să-l cunosc mai de aproape, l-am întrebat dacă nu s'a simţit cumva împins către filosofie de vreuna din cauzele pe care Herzberg le consideră ca fiind factorii de căpetenie ai sublimării. Răspunsul său, în această privinţă, a fost negativ. L-au interesat, pur şi simplu, problemele filosofice, şi a simţit dorinţa de a le studia.

Printre împrejurările, aşa dar, care fac ca nevoia organică de a cunoaşte să se trezească la un moment dat, — manifestându-se cu o intensitate neobicinuită şi creând dorinţa de a ajunge la acea înţelegere totală a lumii, pe care o numim filosofică, — cea dintâi şi cea mai simplă este întâmplarea. Ca atare, întâmplarea, — sau, cum se mai zice, hazardul, — a jucat un rol însemnat în viaţa multora dintre filosofi. Spaţiul nu mi-ar permite, din nefericire, să trec în revistă toate cazurile, pe care le-aşi putea găsi în istoria filosofiei. Mă voiu mărgini să citez unul singur, ce-mi pare că este mai caracteristic decât toate. E cazul lui Fichte. El fusese, în copilărie, păzitor de gâşte al satului său natal, — şi ar fi putut să rămână ceea ce începuse să fie, dacă nu s'ar fi întâmplat ca, în acel sat, să fie pastor un om de talent. Sub impresia predicelor lui, s'a manifestat la Fichte un talent neobicinuit de imitaţie şi o memorie supranormală. El putea, anume, să reţină şi să reproducă predicele ce-l impresionau mai mult, cu mimica şi intonaţiile pastorului, — ceea ce interesa pe unii din ţărani şi îi distra, fireşte, pe toţi. Aceste manifestări sufleteşti ar fi putut să nu ducă, nici ele, la nimic, dacă nu s'ar fi întâmplat ca un proprietar bogat din împrejurimi să vină, într'o Duminică, prea târziu la predică, şi să fie îndemnat de ţărani să asculte reproducerea lui Fichte. Surprins de înzestrarea sufletească neobicinuită a păzitorului de gâşte, proprietarul s'a însărcinat să-i facă educaţia şi l-a trimis la studii, ca să poată ajunge şi el pastor. Când însă, terminând liceul, începuse de-abia să studieze teologia la universitate, moştenitorii protectorului său, care murise, au refuzat să-l mai susţină. Fichte a trebuit dar să trăiască dând lecţii particulare. Fiindcă însă, din această cauză, nu-şi putea trece examenul de absolvire, când a ajuns la 26 ani, a cerut un aju-

tor bănesc consistoriului bisericesc din Saxonia. Dacă acest ajutor i-ar fi fost acordat, Fichte și-ar fi trecut examenul și ar fi intrat în rândurile clerului, ajungând pastor în vreun sat oarecare. S'a întâmplat însă, ceea ce nu se întâmplă de obiceiu în asemenea cazuri, — ca ajutorul să-i fie refuzat. Fiind astfel silit să dea, mai departe, lecții particulare, o nouă întâmplare a intervenit. Un student, care nu înțelegea filozofia lui Kant, l-a angajat să i-o explice. Fichte nu citise pe Kant. Dar fiindcă trebuia să trăiască, a primit angajamentul și, conștiincios cum era, s'a apucat să studieze «Criticile» filosofului dela Königsberg. Iar rezultatul, cu totul neașteptat, a fost că a ieșit el însuși transformat cu totul, sufletește, din acest studiu, la care nu se gândise nicidecum. Și, părăsind definitiv teologia, s'a apucat de filosofie, — la care îl împinsese, cum se vede, numai întâmplarea.

Oricât de intensă ar ajunge însă, fie din cauza întâmplării, fie sub influența altor factori, nevoia organică de a cunoaște, și oricât de hotărît s'ar orienta cel stăpânit de ea către filosofie, — atâta numai nu ajunge, pentru ca un filosof să ia naștere. In adevăr, oricât de intensă ar fi ea, nevoia de a cunoaște nu poate fi satisfăcută fără intervenirea a o sumă de puteri sufletești, deosebite de ea. Cel ce e stăpânit de această nevoie, — și aspiră, prin urmare, să ajungă la înțelegerea totală sau filosofică a lumii, — are trebuință, mai întâi, de o putere de muncă extraordinară, pentru ca să poată aduna imensul material de cunoștințe particulare, indispensabile pentru un filosof, care nu e un savant specialist, cantonat într'o problemă mărginită și izolată. El are trebuință apoi de o tenacitate puțin comună, pentru ca să nu se descurajeze prea repede, în fața dificultăților enorme ale acestei munci și să n'o abandoneze înainte de timp. El are trebuință, mai departe, de o mare doză de obiectivitate, în prețuirea materialului, atât de întins și de variat, pe care îl adună, precum și de o mare doză de pătrundere critică, în desprinderea concluziilor la care duc datele lui de căpetenie. El mai are trebuință, în sfârșit, de un mod propriu de a gândi aceste concluzii, pentru ca să le dea o formă personală sau originală.

Toate aceste calități sufletești ale unui om ce s'a îndreptat către filosofie, se pot constata fără prea multă greutate, când s'au manifestat, când avem adică dinainte-ne rezultatele lor, cristalizate în opere filosofice. Putem chiar, atunci, să le explicăm apariția, cu ajutorul factorilor, pe cari i-am trecut în revistă în capitolele anterioare. Intrebarea e însă, dacă putem și prevedea apariția lor, îna-

inte de a se manifesta, — la tinerii bunăoară, care au început de abia să studieze filosofia, — cum erau tocmai cei ce mi-au cerut ajutorul, ca să-şi poată întrevedea perspectivele de viitor.

Că asemenea tineri au primul element, care le este indispensabil, adică nevoia organică de a cunoaşte, ajunsă la un grad de desvoltare ce o împinge să îmbrăţişeze totalitatea lumii, — nu mai încape îndoială. Dacă n'ar fi aşa, tinerii de care vorbim nu s'ar fi apucat să studieze filosofia. Au însă ei şi celelalte puteri sufleteşti, care am zis că le mai sunt necesare ?

N'ar fi prea anevoie să răspundem la această întrebare, dacă am cunoaşte structurile psihofiziologice care stau la baza puterilor în chestie, şi dacă am avea putinţa să stabilim, prin anumite caractere exterioare, existenţa lor în adâncimile biologice ale fiecărui individ. Am întrebuinţat cu intenţie acest cuvânt vag, dar tocmai de aceea expresiv, de «adâncimi biologice». Am voit să îndreptez atenţia cititorilor către faptul că, după unele teorii mai noui, puterile sufleteşti ale omului, — intensitatea, în orice caz, cu care lucrează ele şi aspectele diferite pe care le pot lua, — nu atârnă numai de structura sistemului nervos, ci şi de activitatea câtorva mici organe, situate în alte părţi ale corpului, care sunt glandele endocrine. Precum însă nu cunoaştem încă decât prea puţin structura, atât de complicată, a sistemului nervos, tot aşa endocrinologia, care este de abia la început, nu ne poate ajuta decât prea puţin.

Şi fiindcă, poate tocmai din cauza noutăţii ei ca specialitate ştiinţifică, endocrinologia este încă puţin cunoscută, e bine, cred, să dau câteva indicaţii, foarte sumare, asupra perspectivelor neaşteptate, pe care le deschide ea problemei noastre. Aceste perspective însă, neputând fi înţelese decât la lumina faptelor, trebuie să citez, mai întâi, câteva fapte caracteristice.

S'a constatat bunăoară, — cum am relevat-o în treacăt într'un capitol anterior, — că turburarea funcţiunilor glandei tiroide, în cazurile de myxoedem, duce la turburări psihice, care sunt cu atât mai adânci, cu cât încep mai de timpuriu. Asemenea turburări pot să înceapă chiar din perioada foetală, în care caz desvoltarea intelectuală a copiilor devine foarte înceată, rămânând uneori cu desăvârşire nulă. In cazurile extreme, copiii rămân idioţi şi duc o viaţă mai mult vegetativă. In cazurile mai puţin grave, copiii se desvoltă, sufleteşte, încet şi puţin; învaţă greu să vorbească, vocabularul lor rămâne redus şi rudimentar, iar la şcoală nu pot prinde mai nimic. Interesante sunt în deosebi cazurile când afecţiunea de care vorbim,

— myxoedemul, — apare mai târziu, atunci când inteligența a apucat să se desvolte și tinerii au putut să adune un număr oarecare de cunoștințe. Turburarea secrețiunilor glandei tiroide sau deficiența lor se manifestează, în acest caz, prin slăbirea atenției și a memoriei, prin lipsa de curiozitate și de imaginație, prin insuficiența judecății și a raționamentului. De unde rezultă că, dacă curiozitatea e forma nativă și naivă, cum am zis adineauri, a nevoii organice de a cunoaște, care stă la baza interesului pentru filosofie, atunci acest interes atârnă, într'o măsură ce pare evidentă, dar pe care n'o putem încă determina, de o bună funcționare, poate de o funcționare mai activă, a glandei tiroide. Am citat mai sus, în altă ordine de idei, cazul unei fete tinere, de 15 ani, atinse de myxoedem, care se afla în tratamentul unei clinici din Paris, și a cărei stare, din punct de vedere sufletesc, a fost studiată îndeosebi de psihologul francez Dumas. Fata a fost supusă unui tratament, care consta în suplinirea deficienței glandei bolnave, prin injecții cu extract tiroidian. Desvoltarea ei, nu numai psihică, ci și fizică, ce fusese oprită de afecțiunea de care era atinsă, a reînceput destul de repede. Fata «a devenit puberă, cochetă, inteligentă și *curioasă*» (Dumas, Psychologie, vol. II, p. 1081). Ea a devenit curioasă însă, nu în înțelesul de ciudată, ci în înțelesul că a început să se intereseze de o sumă de lucruri, ce o lăsau mai înainte nepăsătoare. Și e caracteristic faptul, că era de ajuns «să se întrerupă tratamentul opt zile, pentru ca ea să redevină *indiferentă* și apatică». «*Cercul ideilor* ei, adaogă psihologul francez, *se îngusta atunci considerabil*» (op. cit., II, p. 1081).

S'a constatat de asemenea, că turburările secrețiunilor interne ale capsulelor supra-renale sau ad-renale, în boala lui Adison bunăoară, produc slăbiciune musculară, oboseală permanentă, apatie, lipsă de energie, — fizică și morală. Dacă, pe lângă curiozitate sau interes pentru problemele generale ale lumii, un filosof mai are nevoie, cum am zis adineauri, de curaj, pentru ca să îndrăznească să atace probleme atât de vaste, de tenacitate, pentru ca să nu se descurajeze prea curând în fața imenselor lor dificultăți, și de o mare putere de muncă, pentru ca să adune enorma sumă de cunoștințe necesare pentru deslegarea lor, — atunci capsulele supra-renale trebuie să joace și ele un rol, în formarea sistemelor filosofice. Acest rol însă, deși pare evident, nu-l putem încă determina. Studii speciale, în această privință, nu s'au făcut încă. Pentru moment, punctul de vedere ce predomină, în cercetările care se fac, este cel patologic. Intr'o măsură mai mică, — mult mai mică, —

s'au făcut şi încercări de a se utiliza activitatea glandelor de care vorbim în clasificarea temperamentelor şi caracterelor. In această direcţie, se pot găsi unele indicaţii în opera lui Pende, italianul, ale cărui păreri s'au discutat mult, acum în urmă, — operă intitulată «Endocrinologia».

Deosebit de iuteresante sunt legăturile strânse, ce există în lăuntrul «sistemului endocrin», pe care îl formează glandele cu secreţiune internă. Capsulele supra-renale, bunăoară, au o influenţă considerabilă asupra glandelor sexuale, care, pe lângă funcţiunea lor cunoscută, de a secreta celulele seminale, mascule şi femele, mai au şi o secreţiune internă, ce determină caracterele sexuale secundare şi instinctele respective. Graţie acestei influenţe, anumite turburări ale capsulelor supra-renale pot produce schimbări ale caracterelor sexuale secundare, — ce deosebesc sexurile în înfăţişarea lor exterioară — şi pot modifica instinctele ce regulează viaţa sexuală. Neurologul francez Claude a studiat «virilismul», ce apare uneori la fetele tinere, după epoca pubertăţii, ca urmare a unor turburări ale capsulelor supra-renale. Pe lângă complexul modificărilor fizice, ale caracterelor sexuale secundare, ce nu ne interesează aici, instinctul lor sexual însuşi e modificat, luând o direcţie ce nu e a sexului lor, — ceeace constituie fenomenul inversiunii.

Incercările experimentale au confirmat apoi ipotezele făcute în cazurile patologice. Un cocoş, bunăoară, poate fi transformat, din punctul de vedere al «comportării» instinctului sexual, în găină. El poate fi adus, prin remanierea sistemului său endocrin, să clocească, să scoată pui, să-i plimbe, să-i adăpostesacă sub aripi, etc., — ca orişice cloşcă. Ba chiar, doi biologi americani, Michael Guyer, profesor de zoologie la universitatea din Wisconsin şi Oscar Riddle, dela institutul Carnegie, pretind că au putut să facă, pe căi analoage, ca un cocoş şi un porumbel mascul să ouă.

Dacă însă modificările secreţiunilor interne pot schimba instinctele, atât de adânc înfipte în organizarea psihofiziologică a individului de evoluţia speciei, cu atât mai mult pot influenţa stările sufleteşti trecătoare ce, prin intensitatea lor neobicinuită, pot, în anumite momente, să suggereze filosofilor anumite vederi asupra lumii şi a vieţii, orientând cugetarea lor într'o direcţie sau alta.

Aceste câteva exemple ne arată îndeajuns însemnătatea endocrinologiei pentru problema ce ne preocupă. Din nefericire, ea este încă la început, — *de abia* la început. Ea trebue dar să se mărginească, deocamdată, la studiul *faptelor*. Sistematizările mai întinse

sunt premature, fiindcă sunt condamnate să rămână, câtva timp încă, prea ipotetice. Dumas, în Psihologia sa, zice: «Câmpul pe care ni l-a deschis studiul glandelor cu secreție internă e atât de vast și atât de bogat, încât nu e nevoe să-l mai mărim și să-l mai îmbogățim cu fantezia noastră» (II, p. 1113). Un învățat american, Berman, a încercat, totuși, o sistematizare, în cartea sa «The glands regulating personality», care a apărut în 1922, dar n'a reușit decât să se... compromită. El mergea în adevăr prea departe, când încerca să explice diferitele aspecte ale personalității prin predominarea unor sau altora din glandele endocrine. Personalitatea lui Napoleon, bunăoară, așa cum ne-o arată istoria, s'ar explica prin predominarea secrețiunilor hypofizei. Iar personalitatea lui Darwin (Charles) s'ar explica printr'un exces de activitate al glandei tiroide și printr'o insuficiență a activității capsulelor suprarenale. Asemenea aplicări premature ale endocrinologiei, care este încă în fașe, au fost judecate cu oarecare asprime de savanții mai serioși. După Dumas, bunăoară, ele «n'au nici măcar meritul de a fi umoristice» (op. cit. II. p. 1113).

Nu ne rămâne astfel decât o cale, pe care am putea ajunge la scopul urmărit. Această cale, nu cred că aș putea-o lămuri mai bine decât printr'o comparație.

Animalele nu pot să-și cunoască, cu niciun chip, coloarea ochilor lor proprii. Ele pot ajunge, e drept, să aibă o imagine aproximativă de forma și coloarea corpului lor, întru cât, parțial cel puțin, îl pot percepe direct. Ele pot să-și complecteze apoi această imagine fragmentară, cu percepțiile integrale pe care le au despre forma și coloarea celorlalte animale de aceeași specie. Dar forma și coloarea ochilor lor proprii n'o pot cunoaște, cu niciun chip, în mod direct.

Noi oamenii însă avem la dispoziție, în acest scop, un mijloc indirect. Noi putem cunoaște forma și coloarea ochilor noștri proprii, întrucât le vedem imaginea reflectată într'o oglindă. Dacă iscusința noastră n'ar fi inventat acest instrument, ne-am găsi încă, din acest punct de vedere, în situația animalelor.

Tot așa este și cu fizionomia noastră sufletească. O putem cunoaște, cu condiția să avem la dispoziție o oglindă potrivită. Această oglindă, — singura de care ne putem servi din acest punct de vedere, — este experiența. Omul nu se poate cunoaște pe sine însuși decât pe măsură ce virtualitățile, ce-i alcătuiesc structura sufletească, se realizează, în diferitele împrejurări ale vieții, pe care le înre-

gistrează experienţa. De aceasta ne poate încredinţa, foarte uşor, faptul, că nici pe semenii noştri nu-i putem cunoaşte altfel. Dacă cineva s'ar lăuda dinaintea noastră că are un curaj extraordinar, l-am putea oare crede pe cuvânt? Evident că nu. Ce-am putea însă face, ca să ştim în adevăr dacă omul în chestie are sau nu un curaj extraordinar? Nu putem face decât un singur lucru: să aşteptăm ca împrejurările să-l pună în situaţia de a-şi arăta curajul, — pe câmpul de războiu, în timpul unui incendiu, în timpul unei inundaţii, în timpul atacului neaşteptat al unei bande de tâlhari, etc. Altfel, ne e peste putinţă să afirmăm ceva cu privire la curajul lui.

N'avem dar decât un mijloc să cunoaştem virtualităţile înnăscute de care dispunem: să provocăm actualizarea lor şi s'o observăm, în experienţă. Numai pe această cale putem construi, încetul cu încetul, oglinda, în care să putem contempla, în sfârşit, fizionomia noastră sufletească.

Odată, în antichitate, un filosof grec, care se ducea pe jos, cum era obiceiul pe atunci, dela un oraş la altul, obosit de drum şi de căldură, se culcase la umbra unui pom şi dormea dus. Un călător grăbit însă, l-a deşteptat, ca să-l întrebe, cât mai avea de făcut până la oraşul învecinat. Filosoful s'a frecat la ochi, a căscat, şi i-a răspuns laconic: mergi! Repetându-şi întrebarea şi obţinând acelaşi răspuns, călătorul şi-a închipuit că avea de aface cu un nebun, şi a plecat mai departe. De-abia făcuse însă câţiva paşi, şi filosoful l-a chemat înapoi, spunându-i că avea să ajungă la oraşul învecinat pe la apusul soarelui. Mirat, călătorul l-a întrebat, dece nu i-a spus-o dela început. «Cum puteam să ţi-o spun, i-a răspuns filosoful, dacă nu ştiam cum mergi?»

Tot aşa şi eu, la întrebările tinerilor de cari am vorbit, n'am putut răspunde decât, că îi rugam să-mi dea putinţa să urmăresc câtva timp activitatea lor filosofică. Pe măsură ce ar fi produs lucrări filosofice, aş fi putut încerca să întrevăd particularităţile structurii lor sufleteşti. Şi fiindcă tinerii în chestie puteau prefera să se dispenseze de orice concurs strein, într'o materie atât de delicată, le-am dat sfatul să întrebuinţeze şi singuri această metodă, ca să ajungă, în sfârşit, la acea preţioasă cunoaştere de sine însuşi, pe care Socrat o recomanda tuturor, ca fiind temelia ultimă şi cea mai sigură a înţelepciunii.

Răspunsul meu n'avea, cum se vede, nimic senzaţional. El nici nu era menit să impresioneze, ci numai să folosească. Redus la cea mai simplă expresie, acest răspuns nu cuprindea decât un sfat banal:

tinerii trebuie să lucreze şi să se observe lucrând. Trebuie să lucreze însă cu toată încordarea, în toate direcţiile, şi să observe, cu toată atenţia, şi desfăşurarea activităţii lor şi rezultatele ei. Intru cât se ocupau de filosofie, tinerii în chestie studiau, fireşte, şi psihologia, ba chiar şi psihotechnica, — şi metodele necesare pentru observarea fenomenelor sufleteşti, chiar dacă nu le erau familiare, nu le erau totuşi necunoscute. In cazul când mânuirea lor le-ar fi pricinuit, la început, dificultăţi, i-am sfătuit să nu uite că niciun om nu ajunge, niciodată, să facă în viaţă tot ce îi stă în putinţă, dacă nu încearcă, măcar odată, să facă şi imposibilul. Numai pe această cale, am încheiat, pot ajunge să ştie singuri de ce sunt capabili şi ce pot prin urmare aştepta dela viitor.

Sfatul acesta, atât de simplu şi atât de banal, constituie poate, pentru curiozitatea cititorilor, care s'ar putea să fie tot atât de nerăbdătoare ca a tinerilor de cari am vorbit, o mare decepţie. S'au aşteptat poate la mai mult, şi le-am dat atât de puţin încât, fără voie, se simt desamăgiţi. Nu e însă vina mea, dacă ne găsim în veacul al XX-lea numai, şi nu în al XXX-lea sau al XL-lea, după Cristos, când se va putea vorbi altfel de probleme, cu a căror obscuritate ne luptăm noi, astăzi, atât de greu. Şi, la urma urmei, nimeni nu trebue să uite că decepţiile sunt adesea mai utile, în viaţă, decât iluziile. Nu e de sigur plăcut, — dar este, din nefericire, aşa. Pe când iluziile ne expun la greşeli, decepţiile ne ajută să le evităm. Pe când iluziile, în loc de mulţumiri, ne dau, adesea, numai suferinţe, decepţiile nu ne pricinuiesc, e drept, nicio bucurie, dar ne feresc, în schimb, de multe mâhniri inutile. E caracteristic, din acest punct de vedere, faptul că leacurile cele mai preţioase ale medicinei sunt departe de a avea un gust plăcut. Tot aşa, înţelepciunea, care e călăuza cea mai sigură în viaţă şi care isvorăşte din cunoaşterea de sine însuşi, este rodul cel mai folositor, de sigur, dar şi, uneori, cel mai puţin dulce, al experienţei.

Să-mi fie dar îngăduit să sper, că sfatul pe care l-am dat cititorilor va avea asupra lor, ca leacurile amare ale medicinei, o acţiune tonică. Fiindcă s'ar putea să fie însă şi altfel, trebuie să mai adaog câteva cuvinte.

Dacă, spre a se hotărî să lucreze, tinerii ce se ocupă de filosofie ar aştepta să li se dea, mai întâi, asigurarea că vor reuşi, ar comite o greşeală de neiertat. Şi-ar lua, anume, singuri, putinţa de a mai ajunge la izbândă. A-şi cruţa puterile, fiindcă n'au siguranţa

succesului, ar fi a se condamna singuri la sterilitate, — ceea ce n'ar însemna, de sigur, a-şi gospodări inteligent viaţa sufletească, ci a face ca sluga rea din Evanghelie care a pus talantul stăpânului să doarmă sub pământ, în loc să-l facă să dea roade, la lumina soarelui.

Iar în momentele de îndoială ce i-ar putea surprinde câteodată, tinerii muncitori trebuie să-şi caute consolarea în ideea, că tot ce facem noi astăzi, n'are decât o valoare trecătoare, — dacă nu chiar, cu repeziciunea din ce în ce mai mare a progresului, o valoare de-o clipă numai. Rezultatele cele mai strălucite, la care pot ajunge timpurile noastre, vor fi depăşite cu siguranţă în curând, vor fi poate chiar luate în râs de un viitor mai îndepărtat. Căci evoluţia intelectuală a omenirii este de abia la început. Ea va fi, de acum înainte, mult mai lungă şi mai bogată decât a fost până acum, şi putem prin urmare presupune că va duce, în cele din urmă, la forme de cunoaştere incomparabil superioare celor de astăzi. Dându-şi seamă de superioritatea concepţiilor sale, faţă de acelea ale astronomilor antichităţii, de care nu-l despărţeau, totuşi, nici două mii de ani, şi gândindu-se la zecile de mii, la sutele de mii, poate la milioanele de ani, ale viitorului cultural al omenirii, Newton zicea cu melancolie: Noi, cei de astăzi, nu ne putem compara decât cu copiii ce se joacă pe ţărmurile Oceanului, adunând cojile micilor vietăţi marine, pe care apele le aruncă singure pe uscat; după noi vor veni navigatorii îndrăsneţi cari, cu mijloace a căror putere nu suntem în stare nici măcar să ne-o închipuim, se vor avânta pe valurile lui, în spre misterul depărtărilor nepătrunse.

Iar dacă, în faţa unor perspective atât de vaste, conştiinţa micimii şi slăbiciunii noastre devine prea deprimantă, putem să ne găsim întărirea sufletească în ideea rolului important, pe care îl jucăm totuşi, aşa mici şi slabi cum suntem, în evoluţia intelectuală a omenirii. Fără străduinţele noastre obscure de astăzi, n'ar fi posibile progresele strălucite de mâine. Şi dacă mai trebue ceva şi pentru mulţumirea individuală a fiecăruia, n'avem decât să ne gândim la legea biologică cunoscută, după care omul nu poate fi, nici sănătos, nici fericit, dacă nu-şi exercită în mod normal toate funcţiunile organice. Să ne căutăm dar mulţumirea în exercitarea normală a funcţiunii sufleteşti a cunoaşterii. Tinerii cari s'au apucat de filosofie se găsesc chiar, din acest punct de vedere, într'o adevărată dilemă: ori n'au o nevoie organică a cunoaşterii destul de desvoltată, şi atunci nu pot deveni filosofi, ori o au, şi atunci trebue

să găsească în exercitarea ei normală mulțumirea, de care vorbea Lessing într'una din cele mai frumoase figuri de stil din operele sale. Dacă, zicea el, Dumnezeu atotputernicul mi s'ar înfățișa, ținând în mâinile sale auguste sorții vieții mele sufletești, — într'una cunoașterea adevărului, iar în alta căutarea lui, — și mi-ar porunci să aleg, n'aș sta la îndoială să-i răspund: adevărul, păstrează-l, Doamne, pentru tine; căci numai tu singur poți să fii atotștiutor; ca umil rob al tău, eu mă mulțumesc cu ceea ce se potrivește mai bine pentru micimea și slăbiciunea mea, mă mulțumesc numai cu căutarea adevărului.

II

SPECIFICUL NAŢIONAL

INTRODUCERE

Am studiat, în prima parte a lucrării de față, cauzele care determină apariția și orientarea cugetării filosofice. Starea, încă puțin înaintată, a cercetărilor științifice ale timpului nostru ne-a obligat să facem, în unele privințe, unele rezerve sau să formulăm chiar unele îndoieli, ce au părut să atingă unele credințe, nu numai curente ci și dominante, de aiurea și dela noi. Așa au fost mai ales cele relative la influența factorului etnic. Am văzut că această influență, dacă o considerăm numai în principiu și în liniile ei generale, trebuie să fie de sigur reală. Din nefericire însă n'o putem determina — cel puțin nu încă — în cazurile particulare, în care nu e totdeauna evidentă și nu pare totdeauna indiscutabilă, așa încât ne găsim uneori în fața unor dificultăți pe care nu le putem înlătura. Iar concluzia la care am ajuns a fost că, deși nu se poate nega influența factorului etnic, nu suntem totuși în măsură s'o prindem în formule pe care să le putem aplica, fără teamă de a greși, în explicarea apariției și orientării gândirii filosofice.

Aceleași rezerve se pot face însă, evident, și când e vorba de alte manifestări culturale, — am putea zice chiar de toate celelalte manifestări de acest fel, — ale popoarelor. Dar atunci se poate pune, cum mi s'a pus de fapt, întrebarea: cum rămâne cu așa numitul «specific național», — cunoscuta formulă care explică totul, în materie de cultură, cu ajutorul factorului etnic? Apărută odată cu principiul naționalităților, în cursul veacului al XIX-lea, această concepție a jucat un rol considerabil în mișcarea contimporană a ideilor, un rol chiar ce a devenit din ce în ce mai accentuat, atingându-și culmea, — am putea zice: ajungând la paroxism, — în timpul războiului mondial și păstrând încă, de atunci încoace, un nivel destul de ridicat, la mai toate popoarele europene. Ba chiar, la unele dintr'însele, — la poporul german bunăoară, — a luat în anii din urmă forme și proporții nemai văzute încă până acum, în

timpurile moderne cel puţin. La noi de asemenea mişcarea culturală, — cea filologică şi istorică mai întâi, cea literară şi artistică apoi, iar acum în urmă şi cea filosofică, — a părut şi pare a se lăsa îndrumată, ca de o călăuză sigură şi indiscutabilă, de concepţia «specificului naţional».

Căci, dintr'un principiu explicativ, acest «specific» s'a transformat cu uşurinţă într'unul normativ. Rolul lui adică nu mai este numai să ne ajute să ne explicăm, de ce manifestările culturale ale unui popor oarecare au fost, în trecut, aşa cum au fost; el mai are să indice sau chiar să prescrie şi cum trebuie să fie acele manifestări, în prezent şi în viitor. Acesta e sensul dezideratului ce se formulează necontenit şi în termeni imperativi, la noi mai ales, că trebuie să tindem — şi să ajungem odată — să avem o artă naţională, o ştiinţă naţională, o filosofie naţională. Ceea ce nu însemnează numai, în mintea celor ce lucrează în această direcţie, că arta noastră, ştiinţa noastră, filosofia noastră trebuie să fie originale, ci şi că ele trebue să fie conforme cu «specificul» nostru naţional. Acest «specific» devine astfel călăuza pe care trebuie s'o urmăm, îndreptarul de care trebuie să ne conducem, modelul pe care trebuie să-l avem vecinic dinaintea ochilor, în toate străduinţele noastre artistice, ştiinţifice şi filosofice. Nu mai e adică deajuns să urmărim frumosul în artă sau adevărul în ştiinţă şi filosofie, aşa cum făceau altădată reprezentanţii popoarelor ce n'ajunseseră încă să aibă o conştiinţă naţională destul de desvoltată şi care se mulţumeau să se conducă de normele şi legile comune — sau care se puteau considera ca atare — ale frumosului şi adevărului. Noi trebuie astăzi, cu conştiinţa deplină de noi înşine la care am ajuns în sfârşit, să căutăm a realiza un frumos şi un adevăr care să fie ale noastre, care să exprime specificitatea noastră etnică şi să fie prin urmare «naţionale».

Fie ca principiu explicativ însă, fie ca principiu normativ, specificul naţional, ca să ne putem servi cu destul folos de el, sau ca să putem urma fără teamă de a greşi prescripţiile lui, trebuie, evident, să ne fie cunoscut. Trebuie să ştim, — destul de limpede şi destul de precis, — ce este sau în ce constă el. Se poate oare afirma că ne găsim într'o asemenea situaţie? Cunoaştem noi în adevăr specificul nostru naţional? Suntem toţi de acord asupra a ceea ce cuprinde, ca realitate concretă, această noţiune abstractă? Şi aceste întrebări sunt departe de a avea un înţeles particular, ce ne-ar privi numai pe noi. Intru cât fiecare popor trebuie să-şi aibă specificul

lui naţional, ar trebui să avem la dispoziţie formula, acceptată de toţi sau cel puţin de cei mai mulţi, a fiecăruia dintr'însele. Fără asemenea formule n'am putea susţine că cunoaştem în adevăr ceea ce caracterizează, din punct de vedere etnic, diferitele popoare, — o asemenea cunoştinţă implicând în chip firesc diferenţieri precise şi amănunţite.

Dacă există, dacă pot exista, asemenea formule, rămâne s'o vedem mai departe. Ca să ne putem însă lămuri în această privinţă, cu toată obiectivitatea necesară, trebuie să urmărim cu răbdare firul cercetărilor ce s'au făcut şi se fac în această direcţie, ferindu-ne de orice anticipare. Acest fir e destul de lung şi destul de încurcat. Trebuie dar să ne grăbim puţin şi, evitând ocolul oricărei chestii prealabile, să ne punem imediat întrebarea dela care, în chip firesc, urmează să pornim.

Ce este, propriu vorbind, specificul naţional?

La această întrebare vom căuta un răspuns în capitolele următoare.

CAP. I

SPECIFICITATEA ETNICĂ

Dacă prin «specific naţional» nu se înţelege cumva o entitate metafizică ce ar depăşi limitele experienţei sensibile, — o existenţă misterioasă ce s'ar sustrage, ca atare, oricărei observări ştiinţifice şi oricărei determinări pozitive, — această expresie nu poate desemna decât un complex de caractere fizice şi psihice, care se presupune că lucrează ca un factor de căpetenie, dacă nu ca un factor exclusiv, în geneza diferitelor manifestări — artistice, ştiinţifice, filosofice — ale fiecărui popor.

Asupra unui asemenea complex de caractere se pot face două ipoteze diferite; întâi că, rămânând pururea acelaşi, oricât s'ar preface condiţiile, în care se desfăşură viaţa popoarelor, este, în esenţă, invariabil; şi al doilea că, schimbându-se după locuri, timpuri şi împrejurări, este eminamente variabil.

Prima ipoteză ar fi cea mai favorabilă utilizării specificului naţional ca factor determinant al vieţii sufleteşti a popoarelor, în explicările noastre. Căci un factor invariabil este un factor independent. Iar un factor independent este determinant prin el însuşi, nu ca simplu mijlocitor al altor influenţe. Acesta din urmă ar fi, neapărat, cazul în ipoteza a doua. Dacă complexul de caractere ce alcătuiesc specificul naţional variază după locuri, timpuri şi împrejurări, atunci el devine mai mult, dacă nu exclusiv, vehiculul influenţelor respective, — ale locului (în cazul migraţiunilor), ale timpului(în diferitele perioade ale istoriei), ale împrejurărilor (sociale, economice, culturale, etc.) în toate cazurile fără deosebire.

Să examinăm, pe rând, aceste două ipoteze, — cu dorinţa, dacă ne este îngăduit să avem una, — ca cea dintâi să fie cea adevărată sau, cel puţin, cea mai probabilă, fiindcă ar simplififca mult ex-

plicările noastre, ajutându-ne să înţelegem mai uşor şi mai repede lucrurile.

Sub forma cea mai vizibilă se găseşte ipoteza, pe care trebue s'o analizăm mai întâi, — aceea a invariabilităţii caracterelor psiho-fiziologice ale popoarelor, — în celebra teorie a raselor. Susţinută, pe vremuri, de unii filosofi, în frunte cu Fichte, şi de câţiva oameni de ştiinţă, în frunte cu Gobineau, această teorie, al cărei credit, din punct de vedere strict teoretic, pare a fi în scădere, e utilizată astăzi mai mult în scopuri practice de unii oameni politici, — cum sunt bunăoară «rasiştii» germani, cari fac acum atât de mult sgomot. Ne vom mărgini dar, în expunerea ei, la strictul necesar, evitând desvoltările care, cu prea puţin folos, ne-ar lua prea mult timp.

In lăuntrul acestei teorii, faptul că indivizii ce alcătuiesc un popor prezintă *un anumit* complex de caractere, fizice şi psihice, se explică prin faptul *comunităţii de origine*. Din punct de vedere biologic, această comunitate de origine le dă tuturor, prin faptul însuşi al naşterii, caracterele pe care le posedă. Aceste caractere, cu alte cuvinte, îşi au isvorul în sângele chiar pe care oamenii îl primesc la naştere, nu în împrejurările exterioare ale vieţii, — nu adică în mediul fizic, social, cultural, etc.

Această concepţie ar părea să fie, nu numai simplă, dar şi firească. Nu ne explicăm oare în acest mod caracterele biologice, care alcătuiesc diferitele categorii de fiinţe vieţuitoare? Dacă animalele dintr'o specie oarecare au caracterele pe care le au, este fiindcă le-au primit la naştere, prin ereditate. Acele caractere, ce compun structura biologică a speciei lor, se găsiau condensate, sub forme, pe care nu ni le putem încă imagina, în celulele seminale din care au ieşit.

Ca atare, concepţia rasei presupune, mai întâi, identitatea trăsurilor esenţiale ale fizionomiei, fizice şi psihice, a unui popor, la toţi indivizii ce-l alcătuiesc. Nu sunt oare identice caracterele biologice fundamentale la toate animalele ce alcătuiesc o specie zoologică oarecare? Concepţia rasei presupune, apoi, invariabilitatea acelor trăsuri esenţiale, în timp. Nu rămân oare aceleaşi caracterele de căpetenie ale diferitelor specii de animale, nu numai în limitele experienţei noastre individuale, ci şi în limitele perioadelor istorice? S'au schimbat oare, din antichitate şi până astăzi, caracterele distinctive ale speciilor de animale domestice, de care se servesc diferitele popoare?

Consecințele ce rezultă din aceste postulate par de asemenea simple și firești. Deși inevitabilă în teorie, identitatea trăsurilor constitutive ale fizionomiei fizice și psihice a unui popor la toți indivizii ce-l alcătuiesc, nu se întâlnește totdeauna în realitate; am putea zice chiar că nu se întâlnește decât destul de rar. De fapt, acele trăsuri variază considerabil. Și variațiile lor, raportate tot la fenomenul biologic al nașterii, se explică fără greutate prin *amestecul* raselor. De unde necesitatea de a urmări *genealogia* popoarelor, pe căile pe care ni le deschid istoria și, dincolo de ea, tradițiile și legendele.

Așa gândea cunoscutul învățat francez Gobineau, cu care, pe la jumătatea veacului al XIX-lea, și-a făcut intrarea, în arena discuțiilor științifice, teoria raselor. El a pornit dela constatarea că factorul etnic joacă un rol covârșitor în desfășurarea vieții popoarelor, sub toate formele ei. De unde sentimentul, că trebuia să dea acestui factor, în studiile sale istorice și în străduințele sale de a deslega diferitele probleme pe care le ridicau ele, o atenție deosebită. Adresându-se regelui George al Hanovrei, căruia îi dedica opera sa, Gobineau își punea înainte, cu toată limpezimea și tăria, preocuparea de căpetenie. «...A trebuit să mă pătrund de această evidență că *chestiunea etnică* domină toate celelalte probleme ale istoriei, deține chiar *cheia* lor, și că inegalitatea raselor, al căror concurs formează o națiune, e deajuns ca să explice toată înlănțuirea destinelor unui popor. Nu e de altfel nimeni care să nu fi avut presimțirea unui adevăr atât de izbitor. Fiecare a putut să observe că unele grupări omenești, abătându-se asupra unei țări, au transformat—altădată—obiceiurile și viața ei, și că acolo unde, înainte de sosirea lor, domnea amorțeala, ele au isbutit să facă să izbucnească o activitate necunoscută. Așa, ca să luăm un exemplu, a fost pregătită Marei-Britanii o putere nouă prin invaziunea anglo-saxonă... După ce am recunoscut astfel că există rase *tari* și rase *slabe*, m'am străduit să observ mai ales pe cele dintâi, să descoper aptitudinile lor și, mai ales, să urmăresc lanțul *genealogiilor lor*» [1]).

In căutarea originei raselor tari, în existența cărora îl făceau să creadă studiile sale istorice, Gobineau a fost călăuzit de cercetările filologice din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Acele cercetări puseseră în evidență o izbitoare asemănare a rădăcinilor vechei limbi sanscrite cu rădăcinile principalelor limbi europene. De

1) Essai sur l'inégalité des races, Dédicace, p. VI—VII.

unde părea a rezulta, pentru Gobineau, că rasele superioare, ce trăiesc acum în Europa şi au contribuit până acum la ridicarea ei, prin cultură, deasupra celorlalte continente, descind poate din vechii Arieni, a căror patrie primitivă trebuia să fi fost Asia centrală.

De atunci încoace, oamenii de ştiinţă au devenit ceva mai rezervaţi, — dacă nu mai prudenţi. Ei nu se mai grăbesc să tragă, cu aceeaşi repeziciune, concluzii etnice din constatări filologice. Asemenea constatări rămân, fireşte, şi astăzi, indicaţii totdeauna utile, dar care nu sunt hotărîtoare, numai prin ele însele, pentru originea popoarelor. Căci cuvintele se pot împrumuta, graţie vecinătăţii, frecvenţei relaţiilor, influenţelor politice, religioase, culturale, etc.; iar limbile se pot chiar impune, prin cuceriri. Rădăcini filologice comune se pot dar găsi, uneori, la popoare de obârşii diferite.

Gobineau însă credea, împreună cu cei mai mulţi filologi de pe vremea sa, că popoarele «indo-europene», — acesta era pe atunci termenul curent pentru grupul de rase europene «superioare» — descindeau deopotrivă din vechii arieni. Cu o asemenea credinţă, era firesc ca învăţatul francez să caute, mai departe, originea acestor strămoşi, ce se afundau în negura vremilor. In acest punct însă, problema ce-l preocupa se lărgea brusc. Alături de popoarele indo-europene mai existau, atât în Europa cât şi în celelalte continente, atâtea altele, ce nu semănau nicidecum cu ele şi trebuiau să aibă deci alte origini. Intrebarea ce se ridica, din acest punct de vedere, era: ce loc ocupau acele «alte» varietăţi, atât de deosebite, ale «speciei» omeneşti, în cadrul ei general?

Era însă evident că această întrebare se subordona unei alteia, mai cuprinzătoare. Nu se putea şti în ce raporturi stau, între ele, diferitele ramuri ale omenirii, din punctul de vedere al originei lor, înainte de a se cerceta cum a luat naştere ea însăşi, în totalitatea ei considerată. A apărut oare specia omenească într'un singur punct al suprafeţei pământului, formând un singur trunchiu primitiv, din care au ieşit apoi, succesiv, diferitele ei varietăţi actuale? Şi, în acest caz, cari au fost factorii diferenţierilor ei treptate? Sau, a apărut în mai multe părţi, în timpuri diferite şi cu forme diferite, ce nu aveau nicio legătură unele cu altele?

Fără a fi un om de ştiinţă, în înţelesul strict al cuvântului, Gobineau avea totuşi destul spirit ştiinţific pentru ca să se simtă atras mai mult de ipoteza pluralităţii originelor speciei omeneşti. I se părea că diferitele «familii» ce alcătuiesc astăzi «omenirea» sunt

separate unele de altele prin «divergenţe fiziologice indelebile», aşa încât «nicio influenţă externă nu le-ar putea aduce să se asimileze sau să se confunde». Şi învăţatul francez nu pierde nicio ocazie ca să-şi susţină părerea, arătând că «mediile naturale» nu pot să modifice caracterele distinctive ale raselor actuale. Ar fi fost dar mai firesc, ca el să pornească, în stabilirea teoriei sale, dela ipoteza multiplicităţii începuturilor speciei omeneşti. N'a făcut-o, totuşi, din consideraţii religioase. Pe la jumătatea veacului al XIX-lea, Biserica îşi apăra dogmele cu o străşnicie mai mare — mult mai mare — decât astăzi, iar Gobineau era diplomat, în serviciul guvernului francez, care nu ajunsese încă la concepţia de astăzi a indiferenţei Statului în materie de credinţă. Biblia preconiza însă ipoteza, — care pentru ea era o certitudine, — a unităţii de origine a neamului omenesc; omenirea întreagă a ieşit din prima pereche de oameni, pe care a creat-o Dumnezeu. Sunt caracteristice cuvintele, trecute prin alambicul stilului diplomatic, prin care învăţatul francez ne mărturiseşte că «s'a resemnat» din «respect pentru o interpretare religioasă pe care n'ar îndrăsni s'o atace», să lase la o parte «îndoelile violente care îl asaltează cu privire la chestiunea unităţii primordiale» [1]).

O asemenea atitudine însă îl obliga să-şi explice diferenţierea ulterioară a raselor ce au ieşit din trunchiul comun primitiv. Iar o asemenea explicare îl silea să recurgă, pentru trecut, la acţiunea agenţilor naturali, pe care n'o mai admitea pentru prezent. El făcea dar, în acest scop, o deosebire, pe care o întemeia pe ideile, la modă încă pe acea vreme, ale naturalistului francez Cuvier. Citând faimosul său «Discurs asupra revoluţiilor globului», în care se formula ipoteza cunoscută a «cataclismelor geologice», Gobineau susţinea că forţele naturii fizice erau mult mai mari altădată decât sunt acum, şi puteau prin urmare să producă, atunci, efecte pe care nu le mai produc astăzi. «Omnipotenţa» primitivă a naturii, zice el însuşi, a scăzut atât de mult încât, într'o perioadă egală cu jumătatea timpului de când există pe pământ specia omenească, ea n'a mai produs nicio schimbare mai importantă, — în orice caz nimic care să se poată compara cu trăsurile caracteristice, care «au separat pentru totdeauna diferite rase» [2]).

La început, aşa dar, specia omenească a putut să fie, mai mult

1) Essai... ed. II, t. I, p. 137—138.
2) Essai, t. I, p. 140.

sau mai puțin, *aceeași*, pretutindeni. Iar forțele naturii, care erau pe atunci mult mai intense și mai active decât sunt astăzi, au modificat succesiv, potrivit cu condițiile orografice și climaterice ale diferitelor regiuni ale globului, caracterele ei primitive, diferențiându-le din ce în ce mai mult, până când au dat naștere «familiilor» ei actuale. Putem dar considera rasele actuale ca «ramuri» divergente ale unui trunchiu primitiv, care s'a pierdut, pe care timpurile istorice nu l-au cunoscut și ale cărui caractere generale «nu suntem în stare să ni le închipuim astăzi» [1]).

Aceste ramuri divergente, dacă le considerăm în puritatea lor primitivă, făcând abstracție de produsele încrucișerilor ce au avut loc între ele, sunt în număr de trei. Ele s'au format în prima jumătate a timpului de când există pe pământ specia omenească, rămânând apoi, dacă nu se amestecau, neschimbate. Ele au dat naștere, e drept, prin încrucișeri repetate de care vom vorbi ceva mai departe, unor varietăți intermediare, mai mult sau mai puțin numeroase. Dar, în afară de acele încrucișeri, și-au păstrat neatinse caracterele primitive cu care au apărut, ca ramuri divergente, și pe care nu le mai puteau modifica împrejurările exterioare, orografice și climaterice, — intensitatea și activitatea forțelor naturii scăzând, cum am văzut, considerabil, dela un moment oarecare înainte. Ele sunt reprezentate astăzi de cele trei rase de căpetenie: cea albă, cea galbenă și cea neagră. Rasa roșie, a indigenilor americani, nu forma pentru Gobineau, care cita în sprijinul său părerea lui Flourens, biologul francez cunoscut, o a patra subdiviziune de căpetenie a speciei omenești.

Dacă considerăm trunchiul primitiv — sau «trunchiurile» primitive, — Gobineau nu ezită, cu toată declarația pe care am văzut-o, să strecoare din când în când și această afirmare complimentară, — ca formă sau ca forme *primare* ale speciei omenești, cele trei rase de căpetenie, pe care le-am menționat, constituiesc formele ei *secundare*. Varietățile intermediare, ce au luat naștere prin încrucișerile lor, constituiesc prin urmare formele ei *terțiare*. Printre aceste forme terțiare citează Gobineau, ca exemplu, pe Polinezieni, cari au ieșit din amestecul, în proporții diferite, al rasei negre cu rasa galbenă.

Cu prilejul acestui exemplu, învățatul francez face două observări, asupra cărora trebuie să ne oprim un moment. Cea dintâi

---

1) op. cit., p. 137.

este că, cu cât oamenii ce locuiesc o regiune oarecare se aseamănă mai mult între ei, cu cât prezintă adică mai multe caractere identice, cu atât rasa lor e mai curată. Dimpotrivă, când locuitorii unei regiuni diferă mult unii de alţii, prezintând caractere foarte variate, acesta e un semn că ei provin dintr'un amestec de rase, care a luat proporţii considerabile. A doua observare este că această variabilitate poate să fie mărită de diferenţele care există înlăuntrul raselor chiar ce se amestecă. Cele trei rase de căpetenie prezintă şi ele variaţii secundare, în limitele caracterelor lor fundamentale. Rasa neagră, bunăoară, prezintă trei tipuri diferite: african, indian şi pelagian, care se deosebesc, mai mult sau mai puţin, între ele, prin unele trăsuri secundare. Asemenea diferenţe secundare au luat naştere, de sigur, înlăuntrul fiecăreia din cele trei rase de căpetenie, în timpul formaţiei lor iniţiale, sub influenţa acelor forţe ale naturii care le-au dat naştere şi care n'au putut fi absolut identice în diferitele regiuni pe care le ocupau rasele respective.

Amestecul formelor terţiare duce, în chip firesc, la forme quaternare, — ce sunt însă mai anevoie de stabilit, cu toată precisia necesară. Tipurile lor n'au destul relief, fiindcă n'au caractere destul de accentuate şi de statornice. Caracterele fundamentale ale raselor secundare se neutralizează, relativ, când acele rase se încrucişează, şi apar, în rasele terţiare, mai puţin accentuate şi mai puţin uniforme. Neutralizarea progresează, apoi, în amestecul raselor terţiare şi poate duce, în rasele quaternare, la caractere atât de şterse şi atât de puţin asemănătoare, încât clasificarea lor să devină foarte anevoioasă.

Ceea ce măreşte încă dificultăţile, e faptul că încrucişerile nu duc numai la atenuarea caracterelor vechi, ci produc, uneori, şi caractere nouă, care, nu numai că nu se pot raporta cu siguranţă la una sau alta din rasele ce se încrucişează, dar încă, putând să varieze foarte mult, fac iluzorie orice încercare de clasificare. Asupra acestei afirmări a lui Gobineau, că amestecurile de rase pot să determine apariţia unor caractere nouă (op. cit., I, p. 152), vom reveni mai departe, când vom examina ideile lui Charles Nicolle. Până atunci, să continuăm analiza noastră, din punctul de vedere al «tipurilor» etnice, care ne interesează îndeosebi, în problema specificului naţional.

Dacă formele quaternare ale speciei omeneşti sunt încă sau pot fi încă considerate ca rase ce pot îngloba câte mai multe popoare sau naţiuni, dincolo de ele nu mai întâlnim decât formaţii

etnice strict individualizate. Aceste formații, de a *cincea* ordine, sunt — tocmai — popoarele sau națiunile a căror fizionomie fizică şi psihică ne interesează, al căror «specific» am voi să-l determinăm. Gobineau recunoaşte el însuşi, într'un pasagiu pe care trebue să-l citez în întregime, că e foarte greu, dacă nu imposibil, să se atribuie acestor formații etnice de a cincea ordine fizionomii unitare şi invariabile, despre care să se poată zice că le sunt «specifice». «Din momentul ce o rasă quaternară se modifică mai departe (amestecându-se cu altele),... amestecul nu se mai gradează decât cu anevoință, nu se mai combină decât încet, şi se regularizează foarte neîndestulător. Caracterele originale, care au intrat în compoziția sa, deja considerabil slăbite, se neutralizează din ce în ce mai mult. Şi, cu cât produsele acestui amestec se înmulțesc şi se încrucişează, cu atât această dispoziție (tendința către haotic) creşte mai mult. Ea poate să meargă la infinit. Populația, în care o vedem realizându-se, este de obiceiu prea numeroasă pentru ca echilibrul să aibă vreo perspectivă de a se stabili înaintea câtorva serii de veacuri. Ea nu ne înfățişează decât un spectacol înfricoşător de anarhie etnică. La indivizi se poate regăsi, pe ici pe colo, câte o trăsură dominantă, care să aducă aminte, cu destulă siguranță, că acea populație are în vinele sale sânge de o proveniență sau alta. Cutare om va avea părul unui negru, cutare altul fața unui mongol; unul, ochii unui german, altul, talia unui semit; şi totuşi, vor fi, toți, înrudiți. Iată fenomenul pe care ni-l înfățişează marile națiuni civilizate, şi care se observă mai ales în porturile, în capitalele şi în coloniile lor, — locuri unde amestecurile se operează cu mai multă înlesnire. La Paris, la Londra, la Cadix, la Constantinopol, putem găsi, fără a ieşi din incinta lor, şi mărginindu-ne observarea numai la populația zisă indigenă, caractere aparținând tuturor ramurilor omenirii. In clasele de jos, dela capul prognat al negrului, până la figura triunghiulară şi ochii oblici ai chinezului, se poate vedea orişice. Căci, dela dominația romană mai ales, rasele cele mai îndepărtate şi cele mai disparate şi-au adus contribuția la sângele locuitorilor din oraşele de acest fel. Invaziile succesive, comerțul, aşezările coloniale, războiul şi pacea, au contribuit pe rând să mărească haosul, şi, dacă am putea ajunge până la rădăcinile arborelui genealogic al celui dintâiu om pe care l-am întâlni, *am fi, probabil, uimiți de exotismul strămoşilor săi*» [1]).

Am citat în întregime acest pasagiu, atât de lung, ca să nu mai

1) op. cit, t. I, p. 154.

fie nevoie de alte desvoltări, în sprijinul observărilor ce urmează. Se vede în adevăr dintr'însul, cu o desăvârşită limpezime, întâi, că invariabilitatea caracterelor fundamentale ale raselor e mai mult teoretică. Acele caractere rămân, fireşte, neschimbate, — întru cât, după Gobineau, împrejurările exterioare nu le pot influenţa, dar numai dacă rasele respective nu se amestecă, — o condiţie ce nu se realizează, de fapt, mai niciodată. In realitate, rasele omeneşti s'au încrucişat şi se încrucişează fără întrerupere, — şi, de atâtea zeci sau sute de mii de ani de când au luat naştere, e puţin probabil să mai fi rămas într'însele părţi ferite de orişice amestec.

In orice caz, — şi aceasta e a doua observare, — la popoarele civilizate de astăzi variabilitatea caracterelor constitutive e recunoscută de chiar autorul teoriei care susţine invariabilitatea caracterelor specifice ale raselor. Aceste popoare sunt însă, tocmai, cele care ne interesează pe noi, în cercetarea pe care am întreprins-o. Noi am voi să ştim, în ce măsură «specificul naţional» determină manifestările culturale ale popoarelor civilizate de astăzi. In acest scop, am căutat să vedem, mai întâi, ce e specificul naţional. Admiţând că el constă într'un complex de caractere, fizice şi psihice, am zis că acel complex ar fi cu atât mai uşor de prins într'o formulă, cu cât caracterele ce-l alcătuiesc ar fi mai puţin variabile. Şi ne-am adresat teoriei raselor, cu speranţa că vom găsi într'însa un sprijin, în această direcţie. Ne-am încredinţat însă acum că, după Gobineau, deşi caracterele raselor pure sunt, *în principiu*, invariabile, totuşi, din cauza încrucişerilor care duc, cum am văzut, la varietăţi terţiare şi quaternare, precum şi din cauza amestecului ulterior al acestor varietăţi, în formaţiile etnice de a cincea ordine, naţiunile civilizate de astăzi ne înfăţişează o multiplicitate, mai mult sau mai puţin haotică, de caractere, din care cu greu s'ar putea — dacă s'ar putea — desprinde, pentru fiecare din ele, câte un tip, unitar şi permanent, care să merite în adevăr numele de «specific naţional».

Deşi, din punctul de vedere ce ne preocupă, am putea să ne oprim aici, în expunerea ideilor lui Gobineau, totuşi, întru cât am pornit dela Arienii primitivi, ca tulpină comună a popoarelor europene civilizate, e bine să aruncăm o privire şi asupra modului cum s'a desvoltat teoria raselor, la acest prim reprezentant al ei, precum şi asupra consecinţelor pe care le-au tras dintr'însa unii învăţaţi, mai ales germani.

CAP. II

INEGALITATEA RASELOR

Am văzut că sunt, după Gobineau, trei rase de căpetenie: cea albă, cea galbenă şi cea neagră. Ele nu sunt egale, nici în ceea ce priveşte aspectul estetic al conformaţiei lor fizice, nici în ceea ce priveşte puterea lor musculară şi rezistenţa lor la muncă, nici, în sfârşit, în ceeace priveşte calităţile lor intelectuale şi morale. Din toate aceste puncte de vedere, rasa albă e superioară celorlalte două. Rasa galbenă e şi ea superioară celei negre, — deşi distanţa la care se află de rasa albă e mult mai mare decât cea care o separă de rasa neagră. Din punctul de vedere al civilizaţiei şi al culturii aşa dar, — sau din punctul de vedere al progresului omenirii în general, — am putea zice că rasa albă singură contează.

Această rasă însă s'a împărţit de timpuriu în trei ramuri diferite, cărora, înainte încă de Gobineau, li s'a dat, în conformitate cu vechea tradiţie biblică, numele de: semită, chamită şi jafetidă. Cea dintâi din aceste ramuri, seminţia lui Sem, nu s'a păstrat curată; ea s'a amestecat, întru câtva, cu rasa neagră, şi a pierdut o parte din calităţile ei primitive. Fără să-şi fi schimbat prea mult caracterele fizice, ramura semită a rasei albe a «degenerat», prin urmare, — orice amestec al rasei albe cu rasele inferioare alcătuind, după Gobineau, o decădere. Procesul acesta de inferiorizare a luat proproporţii şi mai mari înlăuntrul seminţiei lui Cham. Tradiţia biblică însăşi ne spune că acest al doilea fiu al lui Noe, din cauză că nu şi-a cinstit părintele după cuviinţă, şi-a pierdut rangul ce-i revenea de drept, după naştere, şi a ajuns sluga fraţilor săi. Sensul etnografic al acestei legende este, că descendenţii lui Cham nu şi-au păstrat, cum ar fi trebuit, curăţenia rasei lor albe; ei s'au amestecat, fără nicio reţinere, cu elementele etnice inferioare ale rasei negre, şi au căzut din ce în ce mai jos, până când au ajuns robii altora.

Seminţia lui Jafet, în sfârşit, a izbutit să se apere mai bine de primejdioasele amestecuri de sânge, şi, păstrându-şi mai bine calităţile primitive, a putut, graţie superiorităţii lor relative, să ajungă, încetul cu încetul, să domnească asupra restului omenirii. Alături de reprezentanţii raselor primitive, — cea neagră şi cea galbenă, — aceia ai raselor încrucişate, adică semiţii şi chamiţii, au căzut sub stăpânirea jafetizilor, — asupra cărora s'au răzbunat totuşi, corupându-i. Cum zice Gobineau însuşi: Fiii lui Sem şi ai lui Cham au încetat de a mai figura în primele rânduri ale popoarelor; în loc de a întemeia şi conduce state, ei au format elementul lor corupător [1]).

Desvoltându-se treptat, pe platourile înalte din Asia centrală mai ales, Jafetizii au început şi ei, dela o vreme, a se diviza. O primă parte dintr'înşii, a pornit către Nord-Vest şi, trecând pe deasupra mării Caspice, s'a răspândit în centrul şi apusul Europei de astăzi. A fost ramura *celtică primitivă*, a rasei albe, cu numeroasele ei subdiviziuni. O altă parte s'a rupt apoi din trunchiul comun, îndreptându-se tot către apus, pe o cale şi mai nordică încă, şi oprindu-se mai mult în răsăritul Europei de astăzi. A fost ramura *slavă* primitivă, a rasei albe, cu diferitele ei subdiviziuni.

Odată pornite pe drumurile pribegiei, ramurile acestea, în luptă cu nenumăratele dificultăţi, ce se puneau, pe acele vremuri străvechi, în calea marilor deplasări etnice, s'au amestecat, mai mult sau mai puţin, cu rasele inferioare, cu care veneau în contact, şi mai ales cu cea galbenă. Acest amestec e în deosebi vizibil la ramura slavă.

In schimb, masa centrală ce rămăsese pe loc, ferită fiind de asemenea promiscuităţi, inevitabile în timpul migraţiilor, a păstrat mai bine puritatea iniţială a rasei albe. Ea a format blocul «arian» primitiv. Numele acesta, care n'a fost inventat de istorie, pe care şi l-au atribuit, singuri, cei ce l-au purtat, era o dovadă neîndoioasă a excelenţei lor etnice. Oricât erau de puţin culţi, arienii primitivi nu puteau totuşi, când se comparau cu oamenii ce aparţineau celorlalte rase, să nu-şi dea seamă de superioritatea lor. De aceea şi-au dat, ei singuri, numele pe care îl purtau. După Lassen (Indische Alterthümer, vol. I, p. 6) şi după Burnouf (Commentaire sur le Yaçna, vol. I, p. 461), pe cari îi citează Gobineau, (Essai, vol. I, pag. 370), numele de «arian» însemna, din punct de vedere etimo-

1) Essai, ed. II, t. I, p. 367.

logic, *vrednic de cinste*. Reminiscenţe ale acestui nume, cu un înţeles care aminteşte pe cel iniţial, se găsesc la mai toate popoarele ce au ieşit din blocul arian primitiv. Mezii, bunăoară, se chemau la început *Arii* (la vechii autori greci ἀριοί). Perşii, la rândul lor, îşi ziceau la început *Artei* (la istoricii greci ἀρταιοί). Cu vremea, acest nume — modificat se înţelege — s'a păstrat pentru unii şefi de stat şi conducători de armate, ca Arta-xerxe, Arta-baze, Ario-barzane, etc. Ţara, în care s'au aşezat Perşii, a primit numele de *Iran*. Indienii vechi dădeau regiunii, în care locuiau, numele de *Arya-Varta*. Iranienii (Mezii şi Perşii), în legendele lor cosmogonice, rezervau primei ţări create de divinitate, pe care însă o aşezau departe, la Nord-Est, către izvoarele fluviilor Oxus şi Yaxartes, numele de *Airyanem-Vaego*. Grecii primitivi îşi ziceau *Arhei* sau *Argii* (ἀρχαίοι, ἀργεῖοι). Rădăcina «ar» s'a păstrat la ei, şi mai târziu, în cuvântul ἀρετή, care însemna în acelaşi timp vitejie şi înţelepciune, — sau, cum s'a zis mai apoi, virtute, — precum şi în verbul ἀράομαι, care indica acţiunea de a onora puterile supranaturale sau divine. Sub formele derivate, *ir* şi *er*, rădăcina «ar» se mai găsea, la Iranieni, în cuvintele *hir* sau *ir* care însemnau stăpân, în latinul *herus* şi în germanul *Herr*, cu un înţeles analog. Se mai găseşte în sfârşit, cu înţelesul primitiv, în verbul german *ehren* care înseamnează a onora.

Cu toate că şi-au păstrat mai multă vreme legăturile cu pământul natal, Arienii primitivi au fost siliţi şi ei, în cele din urmă, să-l părăsească. Sub presiunea rasei galbene, ale cărei valuri, pornind din America de Nord, se coborau din Nord-Estul Asiei către centrul ei, — sau poate din cauza luptelor lor intestine, — blocul lor iniţial a început a se disloca. O parte a lui s'a coborît către Sud, ocupând văile Indusului şi ale Gangelui; o alta a ocupat platoul Iranului; altele, în sfârşit, au înaintat, succesiv, către Sud-Estul Europei, sau către Nord-Vestul ei.

Aceste din urmă migraţii sunt cele care ne interesează mai mult, fiindcă dintr'însele au ieşit popoarele ce au stat la originea culturii europene. Valurile ariene, care s'au îndreptat către Sud-Estul Europei, au dat naştere diferitelor triburi greceşti mai întâi, şi apoi numeroaselor populaţii italiene. Iar cele ce s'au îndreptat către Nord-Vestul ei au dat naştere, succesiv, nu mai puţin numeroaselor seminţii germanice.

Ce-au făcut Grecii şi Romanii vechi pentru cultura europeană, o ştim cu toţii. Contribuţiile lor s'au încheiat, de mult, şi au putut

fi judecate, definitiv, de istorici. Ce-au făcut Germanii pentru cultura europeană, s'a văzut în Evul Mediu şi se vede astăzi. Asupra contribuţiilor aduse de ei, discuţia e încă deschisă. Gobineau se gândea însă mai mult la viitor, pe care îl vedea, în întregime, — ba chiar îl doria, — dominat exclusiv de Germani, fiindcă, altfel, n'ar putea depăşi prezentul, — şi progresul omenirii s'ar opri. In adevăr, după el, de vreme ce au luat cei din urmă drumul pribegiei, Germanii s'au păstrat mai curaţi şi au adus cu ei ultimul aport proaspăt din vechile rezerve, acum sleite cu totul, ale rasei albe. De aceea, Gobineau crede că cu Germanii a început, în Evul Mediu, o epocă nouă a civilizaţiei omeneşti, — care e firesc să se desfăşure mai departe sub influenţa, adică, mai precis, sub stăpânirea lor.

Ca să lămuresc mai bine această afirmare, atât de îndrăzneaţă, să arăt, în câteva cuvinte, părerile învăţatului francez asupra factorilor ce se credea, — şi se mai crede încă şi astăzi, — că ar determina desvoltarea civilizaţiilor. Cel dintâiu, în orice caz cel mai vizibil, din acei factori, ar părea să fie cel economic. Desvoltarea unei civilizaţii presupune mijloace materiale, pe care nu le poate procura unui popor decât o viaţă economică mai intensă. Şi fiindcă o asemenea viaţă nu presupune numai producţia, pe o scară mai întinsă, a bunurilor materiale, ci şi o circulaţie mai activă a lor, factorul geografic se adaogă în chip firesc celui economic. Din acest punct de vedere, sunt puncte ale suprafeţei pământului care, fiind situate la intersecţia marilor căi de comunicaţie ale popoarelor, par a fi predestinate să devină centre importante de viaţă economică, şi prin urmare de civilizaţie.

Dacă ar fi în adevăr aşa, obiectează Gobineau, ar trebui ca punctele de acest fel să joace vecinic un asemenea rol. Istoria însă ne arată că nu e nicidecum aşa. Există oare puncte mai fericit aşezate, din punct de vedere geografic, decât erau Atena veche sau Alexandria sau Byzanţul? Şi totuşi aceste oraşe, vestite altădată, n'au avut decât o perioadă de înflorire, nu numai trecătoare, dar şi destul de scurtă. Pe de altă parte, ce avantagii speciale prezintă, ca situaţie geografică şi din punctul de vedere al comunicaţiilor, oraşe ca Parisul sau ca Berlinul sau ca Madridul? Şi totuşi, aceste capitale au jucat, — primele două continuă încă să joace, — roluri foarte însemnate în desfăşurarea civilizaţiei europene.

Faptul că nu situaţia geografică, cu foloasele economice pe care le mijloceşte, determină înflorirea vremelnică a unora sau altora din marile centre de populaţie, se explică, zice Gobineau, foarte

uşor. Lumea mai are şi alte preocupări decât acelea ale schimburilor de mărfuri. Actele ei sunt determinate şi de alte mobile, mai înalte, decât cele ce izvorăsc din registrele oamenlor de afaceri. Iată de ce, în fiecare perioadă a civilizației, punctul cel mai important de pe suprafața pământului nu este acela, care e mai bine aşezat pentru cumpărarea şi vânzarea mărfurilor timpului sau pentru tranzitarea lor, ci acela «unde locuieşte, la un moment dat, grupul alb cel mai curat» şi prin urmare «cel mai inteligent şi mai puternic» (Essai, I, p. 532). Chiar dacă, printr'un concurs de împrejurări politice peste care nu s'ar putea trece, un asemenea grup etnic s'ar găsi aşezat în mijlocul gheţurilor polare sau sub razele de foc ale ecuatorului, mişcarea intelectuală s'ar orienta de sigur către punctele respective. Către ele ar converge toate ideile, toate tendințele, toate sforțările, — şi n'ar fi obstacole naturale capabile să împiedice mărfurile, din părțile cele mai depărtate ale globului, să ajungă până la ele, străbătând mările şi fluviile, munții şi câmpiile. «Nu există regiuni climaterice care să nu fi avut zilele lor de strălucire... Babilonul, unde nu plouă niciodată şi Anglia unde plouă totdeauna; Cairo, unde soarele e arzător, şi Petersburgul, unde frigul e ucigător, iată extreme ce nu se pot tăgădui; puterea politică a sălăşluit sau sălăşluieşte în aceste diferite locuri» (ibid. p. 534).

Iată de ce, zice Gobineau, cu toate «convenienţele comerciale», care puteau recomanda sau chiar impune o regiune sau alta a suprafeței pământului, «civilizațiile antichității n'au încetat niciodată să înainteze către apus». De ce? Pur şi simplu fiindcă «triburile albe au urmat ele însele acest drum» (I, p. 533). Istoria a înregistrat astfel, după străvechile începuturi ale negrilor primitivi, civilizațiile asiatice care s'au succedat în timp şi spațiu, ale Chamiților, ale Semiților, ale Iranienilor. Au urmat apoi civilizațiilor clasice, — cea greacă, situată la hotarele apusene ale Asiei şi răsăritene ale Europei, şi cea romană, situată şi mai la apus însă, în inima chiar a acestui din urmă continent. Când ultima formație politică a Iranienilor, pe care o reprezenta regatul lui Dariu, s'a prăbuşit, a venit rândul «Hellenilor arieni» să poarte făclia civilizației şi s'o treacă peste hotarele Asiei, în continentul nou, din acest punct de vedere, al Europei. Când Grecii s'au «înnecat» şi ei în «esența asiatică» şi — «semitizându-se» au decăzut etniceşte, a venit rândul populațiilor italice care, fiind mai curate, reprezentau mai bine rasa albă primitivă, cu calitățile ei superioare. In sfârşit, Romanii, deşi «semitizați într'o progresie crescândă», ar fi putut să păstreze, încă, dom-

nia lumii, dacă «n'ar fi apărut, încă odată, competitori mai albi» decât ei. Aceşti competitori «mai albi» erau «Arienii germani», cari «au fixat definitiv civilizaţia» în Nord-Vestul Europei (Essai, I, p. 534) — şi cărora le revine sarcina de a veghea, şi de acum înainte, la desfăşurarea ei ulterioară.

Nu e de mirare că cei mai convinşi partizani şi cei mai sgomotoşi admiratori i-a găsit Gobineau, printre Germani. In celelalte ţări culte, opera sa a fost primită cu rezerve, ce nu izvorau numai, — cum s'a zis de către cei ce voiau s'o apere cu orice preţ, — din orgoliul naţional atins al popoarelor respective. In Germania însă succesul acestei opere a fost foarte mare, şi a luat forme cu totul neaşteptate, — ca să nu zicem inexplicabile, din punct de vedere ştiinţific. S'au întemeiat, bunăoară, societăţi, care nu erau compuse numai din etnografi şi istorici, dar care purtau numele lui Gobineau şi căutau, mai ales, să-i propage ideile, ca să «întărească» — «conştiinţa naţională germană». La universitatea din Strassburg pe vremea când era încă germană, o sală a bibliotecei era consacrată întreagă învăţatului francez, cărţilor publicate de el şi celor ce îi desvoltau ideile, precum şi portretelor şi busturilor lui. Iar scriitori şi învăţaţi de seamă, ca Waitz, Mommsen, Lamprecht, ba chiar şi artişi ca Richard Wagner, — şi după ei mulţi alţii, — îmbrăţişând ideile lui Gobineau, le împingeau, uneori, la exagerări inadmisibile, dacă nu chiar compromiţătoare. Unii susţineau, bunăoară, că tot ce a fost mai de seamă în cultura europeană, din Evul Mediu încoace, se datora influenţei germane; alţii atribuiau o origine germană multora din ilustraţiile culturale ale celorlalte popoare. S'a zis, de pildă, că Dante Allighieri descindea dintr'un german Aigler, Giordano Bruno dintr'unul Braun, Leonardo da Vinci dintr'un Wincke, Voltaire, al cărui nume adevărat era Arouet, dintr'un Arwid, Diderot dintr'un Titroch, Gounod dintr'un Gundiwald, etc.

Cel care şi-a luat îndeosebi această sarcină, atât de plină de riscuri ştiinţifice, a fost Ludvig Woltmann. In lucrările sale «Die politische Anthropologie» (1903), «Die Germanen und die Renaissance in Italien» (1905), «Die Germanen in Frankreich» (1907), acest învăţat — la care nu putem admira decât înflăcărarea sentimentului naţional, restul fiind discutabil — trece în revistă pe toţi oamenii de seamă din Italia şi din Franţa, silindu-se să găsească cu orice preţ, la fiecare dintr'înşii, trăsuri sau caractere germane. După «rasiştii» germani, în fruntea cărora sta pe atunci H. St. Chamber-

lain, particularităţi antropologice ale rasei germane erau: dolichocefalia, statura înaltă, părul blond, ochii albaştri, pielea albă. Aceste particularităţi însă nu distingeau mai niciodată pe «streinii» pe cari Woltmann îi revendica cu atâta stăruință, ca aparţinând rasei sale. El nu se sfia însă să întrebuinţeze orişice argument, pentru ca să le dovedească, pretutindeni, existența. Petrarca bunăoară avea, în portretele ce ni s'au păstrat, ochii de o coloare galbenă-cenuşie. Woltmann susţinea că această coloare era întrebuinţată de pictorii mai vechi în locul colorii albastre, — ceea ce i-a atras observarea, plină de ironie, că această din urmă coloare nu fusese încă «inventată» pe atunci, precum ne-o dovedeşte întreaga pictură a timpului [1]). Tot aşa, Ariosto avea părul negru, ochii negri şi figura oacheşă. Woltmann afirmă totuşi că, pe restul corpului, Ariosto avea pielea albă, ceea ce constituia un netăgăduit semn că era de origine germanică... O critică amănunţită, din punct de vedere antropologic, a părerilor lui Woltmann a întreprins A. Wirth, în cartea sa «Rasse und Volk» care a apărut în 1914. «O stranie eroare de observare au comis Woltmann şi adepții lui, când au descoperit la atâţia oameni de geniu din Italia şi din Franţa trăsuri germanice. Pentru orice ochiu neprevenit, portretele pe care Woltmann însuşi le dă ca lămurire, dovedesc tocmai contrariul...» [2]).

Transformate dar în mijloace de propagandă naţională şi puse în serviciul intereselor politice, ideile lui Gobineau au ajuns să servească de bază pangermanismului, care apăruse timid, cu Fichte, la începutul veacului al XIX-lea, şi ajunsese, către sfârşitul lui, cu Bernhardi, la culmi neaşteptate. In cartea sa «Unsere Zukunft», acest fruntaş al literaturii şoviniste germane nu se sfia să susţină că poporul german este, din naştere, poporul civilizator prin excelență; el singur poate pretinde să exercite, în omenire, cea mai înaltă misiune civilizatoare. Statul german, ca creaţie a rasei superioare germane, e singurul «deplin cultural» (der einzige Vollkulturstaat) şi — după vechile puteri, dispărute de pe scena istoriei, ale Egiptenilor, ale Grecilor, ale Romanilor — are sarcina firească să civilizeze lumea. Iar această sarcină, constituind pentru poporul german o datorie superioară, o nobilă misiune istorică, trebue adusă la îndeplinire cu sau fără voia restului omenirii, adică chiar şi cu forţa. De altfel, nici nu se poate concepe o epocă a civi-

1) Friedrich Hertz, Rasse und Kultur, 1915, p. 81.
2) A. Wirth, Rasse und Volk, 1914, p. 106, 121.

lizaţiei fără dominaţia unei naţiuni civilizatoare asupra popoarelor inferioare ei.

Iată consecinţele neaşteptate, ce s'au tras din ideile lui Gobineau. Dacă le-am relevat, a fost numai ca să se poată vedea de ce am afirmat la început că teoria raselor a ajuns astăzi să servească şi alte interese decât cele pur ştiinţifice, — şi că acele alte interese, de natură practică, explică mai ales pornirea, dacă nu chiar violenţa, cu care e susţinută, în teorie.

Din punct de vedere strict ştiinţific, s'au ridicat în contra acestei teorii diferite obiecţii, asupra cărora trebuie să aruncăm o scurtă privire. Am iudicat deja, în treacăt, rezervele de făcut cu privire la temelia filologică a ipotezei că popoarele numite indogermane au avut o origine comună. Apariţia unei rase este un fapt de natură fiziologică. O asemenea calitate nu se poate dobândi decât prin naştere şi, pentru cel ce o posedă, este irevocabilă şi inalienabilă. Işi poate schimba cineva cetăţenia politică, nu însă rasa. Dimpotrivă, a vorbi o limbă oarecare e numai un fapt de natură psihologică. O asemenea calitate, de vorbitor al unei anumite limbi, se dobândeşte, în copilărie, prin imitaţie, iar mai târziu prin învăţământ. Ca atare, limba e foarte departe de a avea irevocabilitatea şi inalienabilitatea rasei. Dacă nu-şi poate schimba cineva, cu niciun preţ şi niciodată, rasa, îşi poate schimba însă destul de bine, şi ori de câte ori vrea, limba. Asemenea schimbări s'au produs, de fapt, destul de adesea, în trecut, şi se mai produc încă şi astăzi, din diferite cauze, — dintre care cele mai însemnate sunt migraţiile, cuceririle, relaţiile comerciale, influenţele religioase, culturale, etc. In America de Sud, bunăoară, Spaniolii au adoptat pe alocurea, în mici grupuri răsleţe, dialectele triburilor «indiene», mai ales când se căsătoreau cu femei din rândurile lor. In Siberia de asemenea, Ruşii au adoptat în unele părţi limbi indigene, ca cea buriată sau cea iakută. Aşa se explică faptul că una şi aceeaşi rasă poate vorbi limbi diferite, şi rase diferite pot vorbi una şi aceiaşi limbă. Slavii europeni, bunăoară, vorbesc limbi diferite, pe când Anglo-saxonii şi Celţii din Marea-Britanie vorbesc aceeaşi limbă. Şi mai izbitor e poate faptul numeroaselor rase, ce formează populaţia Statelor-Unite ale Americei de Nord, şi care vorbesc, toate deopotrivă, limba engleză.

Dacă ţinem seamă, apoi, de faptul că migraţiile, cu amestecurile inevitabile de rase la care duc, cuceririle, cu regimurile de opresiune ce le urmează, relaţiile permanente între popoare cu influen-

țele culturale ce se exercită, oarecum, dela sine, fac, ca unele grupe omeneşti să-şi schimbe limbile, ajungem fără greutate la rezervele de care vorbeam: nu se pot trage, cu siguranță, din constatări filologice, concluzii etnografice. Cum zice cunoscutul învățat francez J. de Morgan, în cartea sa *Les civilisations primitives:* «Dacă considerăm omenirea din punct de vedere etnic şi linguistic în acelaşi timp, vedem că există mari divergențe între clasificările ce rezultă din aceste două ramuri ale ştiinței. Cauzele sunt multiple; sunt, mai întâi, amestecurile de care vorbeam mai sus; apoi, prin contact, multe popoare şi-au pierdut limbile strămoşeşti. Etruscii au devenit Romani; Iberii, Spanioli; Egiptenii, Arabi; Normanzii şi Burgunzii, Francezi; Lombarzii, Italieni. Şi e foarte anevoie să ne regăsim în acest dedal etnic. Prin migrații, prin amestecuri, prin contact, grupele omeneşti cele mai diferite au putut astfel să pătrundă în aceeaşi familie linguistică...» [1]).

In sfârşit, limbile se pot schimba ele însele. De fapt, toate au evoluat. Nu la toate însă evoluția s'a făcut în aceeaşi direcție, adică în direcția tipului lor primitiv, monosilabic sau agglutinant sau flecționar. Unele au urmat, sub influențe diferite, direcții divergente, apropiindu-se şi depărtându-se, succesiv, de unele sau altele din tipurile linguistice de căpetenie. Morgan ne dă ca exemplu, în această privință, limba iraniană, ale cărei transformări se pot urmări destul de bine, în timpul unei perioade destul de lungi, de trei mii de ani, aproximativ. «Pe vremea Achemenizilor, Persia avea o gramatică şi o sintaxă complet desvoltate, cuprinzând aproape toate flexiunile ariene, iar vocabularul era de asemenea, pe cât se pare, curat indo-european. Puțin câte puțin, în contact cu populațiile semitice din Mesopotamia, acest vocabular s'a încărcat cu o sumă de cuvinte streine, într'o proporție care a crescut apoi în timpul dominației greceşti asupra Iranului şi în timpul stăpânirii Parților arsacizi. Vreo cinci veacuri mai târziu,... limba iraniană, devenită limba «pehlevie» sau «huzvareş», ne apare adânc schimbată; expresiile semitice abundă, iar flexiunile atrofiate nu ne mai înfățişează decât ruinele trecutului. După cucerirea musulmană, limba arată s'a aşezat peste intrusiunile semite vechi. A venit apoi limba turcă, şi decadența fondului iranian a continuat. De abia s'au mai putut conserva câteva vorbe şi unele conjugări reduse la cea mai simplă expresie; declinările au dispărut si poziția cuvin-

1) J. de Morgan, Les civilisations primitives, p. 23.

telor în frază a înlocuit încetul cu încetul flexiunea. Era întoarcerea la limbile primitive» [1]).

Dacă trecem acum dela punctul de vedere filologic la cel istoric, în studiul raselor, ne lovim de aceleaşi incertitudini. Presupunând că popoarele indo-europene ar descinde dintr'o tulpină comună, nu este nicidecum indiferent unde şi-a avut sediul acea tulpină primitivă şi pe ce drumuri au pornit diferitele ramuri ce s'au despărţit dintr'însa. Ca să putem explica cursul istoriei universale cu ajutorul deplasării raselor, cum face Gobineau, ar trebui să fim mai întâi fixaţi asupra căilor pe care le-au urmat ele, şi prin urmare asupra punctului iniţial de unde au pornit valurile lor succesive. Ar trebui, cu alte cuvinte, să ştim, cu o siguranţă măcar aproximativă, care a fost patria primitivă a Arienilor.

In această privinţă însă, ipoteza lui Gobineau a fost de mult depăşită. Numeroase alte ipoteze i-au luat locul, fără ca oamenii de ştiinţă să fi ajuns, până acum, la înţelegere. E deajuns să indic numai câteva din acele ipoteze, — şi anume pe cele mai nouă [2]) — în desvoltarea cărora, fireşte, nu putem intra. Părerii, pe care am văzut-o, a lui Gobineau, i-ar corespunde, ca sediu primitiv al Arienilor, platoul Pamirului sau Bactriana, din Asia. Alţi învăţaţi însă, în frunte cu H. Hirt (Die Indo-germanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur), susţin că focarul primitiv indo-german ar fi fost situat în Europa pe ţărmurile Mării Baltice şi în peninsula scandinavică. Alţii, iarăşi, în frunte cu P. Giles (Cambridge History of India) susţin că Indo-europenii ar fi luat naştere pe şesurile Dunării. Câţiva, în frunte cu Carnoy (Les indo-européens, préhistoire des langues, des moeurs et des croyances de l'Europe),

1) Op. cit., p. 22.

2) Cele mai vechi sunt şi mai numeroase. O scurtă enumerare a lor, după lucrarea lui S. Reinach, L'Origine des Aryens, Paris 1892, nu e poate de prisos. Au pus originea Arienilor: 1) în Bukhara, Rhode; 2) în Siberia, Piètremont; 3) în India, Curzon; 4) în Bactriana, Pictet, M. Müller, Kahn; 5) în platoul Pamirului, Orby, Lenormant, Amélineau; 6) în Armenia, Fr. Müller, Peschel, Brunnhofer; 7) în Germania, Geiger, Loehr; 8) în ţările baltice, Hoops; 9) în Sud-Estul Rusiei, Benfey, Tomaschek, Huxley; 10) în Rusia vestică, Poesche; 11) în Galia, Lenglet-Mortier, Vandamme, Kossina; 12) în părţile Dunării de jos, Clémence Royer; 13) în peninsula scandinavă, Penka, Sayce, Lapouge, Lombard; 14) între Oceanul Atlantic şi Urali, Cuno; 15) în Europa vestică, Koeppen. La aceste ipoteze mai vechi putem adăoga şi pe aceea a arheologului român Teohari Antonescu, care într'un studiu publicat în 1896—97 punea patria primitivă a Arienilor în Dacia.

cu Schrader (Die Indo-germanen) şi cu Myers (Cambridge ancient History), pun locul lor natal în Rusia europeană, — şi anume în Sudul ei. Morgan, învăţatul francez pe care l-am numit adineauri (în opera citată, şi în articolul «Des origines des Sémites et de celles des Indo-européens», în Revue de synthèse historique, t. XXIV, 1922), consideră ca leagăn primitiv al Arienilor Siberia. In fine, S. Feist (în Kultur-Ausbreitung und Heimat der Indo-Germanen) socoteşte că Arienii n'au putut lua naştere decât în Turkestan, sau şi mai spre Nord-Est, în Asia centrală.

Marele număr al acestor ipoteze, şi deosebirile, tot atât de mari, dintre ele, ne arată destul de bine cât de puţin sigur este, din punct de vedere istoric, terenul pe care se punea încercarea lui Gobineau, de a explica succesiunea şi vicisitudinile civilizaţiilor, cu concepţia inegalităţii raselor omeneşti şi a deplasărilor lor succesive. In ce privetşe, în special, concluzia învăţatului francez, că Germanii ar reprezenta astăzi mai bine decât toate celelalte popoare indo-europene rasa superioară a Arienilor primitivi, fiindcă s'ar fi păstrat mai curaţi, — ea este contrazisă de faptul incontestabil că în Germania actuală populaţia prezintă mai pretutindeni, pentru privirea mai ageră a etnografilor, semne, mai vizibile poate ca oriunde, de amestecuri etnice, — şi anume, cu Slavii la răsărit şi cu Celţii la apus, osebit de numeroasele infiltraţii semitice. De altfel, asupra acestui punct vom reveni mai departe.

In sfârşit, în ceea ce priveşte valoarea ipotezei lui Gobineau, în general, e poate bine să cităm părerea unui german, care nu e un adversar al teoriei raselor, cum vom vedea mai departe că sunt alţii, şi care examinează ideile învăţatului francez cu destul bunăvoinţă. In cartea sa «Studien über Gobineau» (Leipzig, 1906), Fritz Friedrich, pe lângă numeroase critice de amănunt, formulează următoarea judecată generală: «...Construcţia istorică ce umple... *Incercarea asupra inegalităţii raselor omeneşti*, nu poate pretinde să fie luată în consideraţie, din punct de vedere ştiinţific, nici în liniile ei generale, nici în amănuntele ei. Ea nu este... nici măcar o temelie posibilă pentru cercetări ulterioare asupra raselor. Niciun singur punct dintr'însa, oricât ar părea de probabil în sine, nu poate fi acceptat fără examen şi nu poate trece drept un adevăr dovedit, pe temeiul autorităţii, pure şi simple, a cărţii» (p. 128).

Dar ipoteza arianismului primitiv a suferit, în cele din urmă, o eclipsă şi mai gravă încă. Ea a fost silită să se întoarcă la înfă-

ţişarea modestă, de simplă formulă filologică, cu care apăruse la început. Caracterul istoric şi antropologic, pe care îl luase cu timpul, i-a fost contestat, în cele din urmă, cu hotărîre. In adevăr, la începutul veacului al XIX-lea, filologii descoperiseră, precum am văzut, asemănări izbitoare între unele limbi europene şi unele limbi asiatice, care se vorbesc încă astăzi în India şi pe platoul Iranului, şi ale căror forme primitive se găseau în vechile texte religioase ale popoarelor respective, ca Vedele şi Zend'Avesta. Aceste constatări au dus, precum era firesc, la o clasificare filologică. Limbile de care e vorba au fost considerate ca alcătuind o *familie*, căreia i s'a dat mai întâi, de către Fr. Schlegel, numele de familia limbilor indo-germane şi apoi, de către Bopp numele de familia limbilor indo-europene. S'a făcut în sfârşit, ulterior, ipoteza că această familie de limbi presupune o familie de popoare. Şi fiindcă orice familie trebuie să se coboare din strămoşi comuni, s'a zis că popoarele indo-germane sau indo-europene trebuie să se coboare şi ele dintr'o tulpină etnică comună, — aceea a Arienilor primitivi. Iar acei străvechi strămoşi au fost consideraţi ca reprezentanţii cei mai curaţi ai rasei albe. Ei au fost împodobiţi cu caracterele antropologice pe care, după puţinele mărturii istorice de care dispuneau, le-au preţuit mai mult popoarele de mai târziu. Propovăduitorii existenţei lor şi i-au închipuit astfel, ca fiind fost oameni înalţi, cu părul blond, cu ochii albaştri, cu craniul lung şi îngust, adică dolichocefali.

Această transformare însă a unei clasificări filologice într'o ipoteză istorică şi antropologică era foarte riscată. Căci, identitatea de limbă nu implică numaidecât identitatea de rasă. Când Galia veche a adoptat limba latină, ea n'a devenit romană decât numai ca limbă, nu şi ca rasă. Populaţia ei a rămas, ca rasă, ceea ce era. Pentru indivizi, rasa este, cum am văzut, irevocabilă şi inalienabilă, — în înţelesul că, din punct de vedere organic, indivizii nu se pot lepăda de rasa lor spre a adopta alta străină, — cum pot face cu cetăţenia politică sau cu limba pe care o vorbesc. In schimb, pentru mase, rase se poate modifica, e drept, dar numai încetul cu încetul, în perioade de timp mai îndelungate, prin amestecuri etnice repetate. In niciun caz însă, schimbările de limbă, cum se produc uneori, sub presiunea cuceririlor, cu destulă repeziciune, nu implică o schimbare, — ce nu e posibilă, — a originei etnice a popoarelor respective.

Iacă de ce s'a zis că, dacă înrudirea limbilor indo-germane sau

indo-europene între ele, este o realitate filologică, existența unei rase ariene primitive, care ar fi dat naștere prin migrații succesive, popoarelor ce ar putea fi numite, astăzi, indo-germane sau indo-europene, nu este, cu același titlu, o realitate istorică sau o realitate antropologică. Din acest punct de vedere s'a ridicat în contra lui Gobineau, încă dela jumătatea veacului al XIX-lea, unul din întemeietorii filologiei camparate indo-germane, Friedrich August Pott, în opera sa cunoscută «Die Ungleichheit menschlicher Rassen, hauptsächlich vom sprachwissenschaftlichen Standpunkte» care a apărut în 1856. Max Müller, de asemenea, ca să pună în evidență mai cu tărie deosebirea punctului de vedere filologic de cel antropologic, a zis, într'o «butadă» cunoscută, că etnograful care ar vorbi cu toată seriozitatea de o rasă ariană, de un sânge arian, de o culoare a părului sau a ochilor, ce ar aparținea arienilor, ar comite o erezie științifică egală cu aceea de care s'ar face vinovat un filolog, când ar vorbi, fără să râdă, de un dicționar dolichocefal sau de o gramatică brachicefală. Iar acum în urmă O. Schrader, autorul unuia din cele mai aprofundate studii asupra «Indo-Germanilor», zice: «Trebuie să ținem departe de noțiunea unei populații primitive indo-germane tot ce aduce aminte de noțiunea, stabilită de antropologi, a unei rase, adică a unei majorități de ființe omenești cu aceeași conformație. Este mai mult decât probabil că populația indo-germană primitivă se compunea din triburi și seminții de oameni ce difereau din punct de vedere corporal» [1]). Prin conviețuirea lor, acele triburi și seminții au putut ajunge la o limbă mai mult sau mai puțin comună, care păstra însă, în rădăcinile ei, aporturile lor diferite. Existența unor rădăcini comune în limbile indo-germane, semitice, ugro-finice și uralo-altaice a surprins de mult pe filologii mai atenți, începând cu bătrânul Adelung, care observase încă dela începutul veacului al XIX-lea oarecari asemănări între unele rădăcini germane, turcești și slave. Constatări analoage au făcut, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, Tomaschek și Koeppen. Intr'o lucrare mai nouă, intitulată «Ueber Urspung und Herkunft der indo-germanischen Sprachen und an-arische Sprachreste in West-Europa», apărută în 1902, a reluat această problemă Fr. von der Velden. Nu putem intra, firește, în argumentările filologice de care se servește acest învățat; ne mărginim să indicăm concluzia la care ajunge, că popoarele ce vorbesc limbile indo-germanice au ieșit din

1) O. Schrader, Die Indo-Germanen, p. 15, 16.

acelaşi «material omenesc», ca şi Semiţii, Uralo-Altaicii, etc., de vreme ce au străbătut la început aceleaşi stadii primitive ale acelor limbi. Intr'o lucrare şi mai nouă, Meillet, cea mai însemnată autoritate filologică de astăzi, susţine că nu există o legătură necesară între o limbă şi rasa celor ce o vorbesc. Aşa încât, expresii ca «popoare latine», «rasă slavă», «tip arian», nu pot avea un sens precis şi nu pot lămuri raporturile de înrudire dintre limbi; mai degrabă le încurcă [1]). Iar Vendryes, într'o lucrare sintetică de informaţie generală, dă acestei idei formularea cea mai categorică: «Oricare ar fi rolul pe care îl vor fi jucat schimbările de rasă în schimbările de limbă, nu se pot stabili legături necesare între aceste două noţiuni. Nu trebuie să confundăm caracterele etnice, care nu se pot dobândi decât odată cu sângele, şi instituţiile — limbă, religie, cultură — care sunt bunuri eminamente transmisibile, care se împrumută şi se schimbă. Vedem, aruncând o privire asupra unei hărţi linguistice a Europei actuale, că sub uniformitatea unei aceleiaşi limbi se ascund rase foarte amestecate» [2]).

Din cauza dificultăţilor pe care le-am văzut, teoria raselor a părăsit în cele din urmă terenul filologic şi istoric, pe care se pusese la început, şi şi-a căutat alte puncte de sprijin, — pe care învăţaţii ce o susţineau au crezut că le puteau găsi în antropologie. Aşa au apărut, cu Vacher de Lapouge, cu Ammon, cu Chamberlain şi cu alţii, formele mai nouă, antropologice şi antroposociologice, ale acestei teorii. Asupra lor trebuie să aruncăm, de asemenea, o scurtă privire, — în capitolul următor.

---

1) Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle, 1918, p. 81.
2) Vendryes, Le langage, introduction linguistique à l'histoire, 1921, p. 276.

CAP. III

INTEMEIEREA ANTROPOLOGICĂ

I. Gobineau nu admitea influența factorilor geo-fizici în desfășurarea vieții popoarelor. Singura concesie pe care o făcea, din acest punct de vedere, era să creadă că a fost altădată, — într'un trecut așa de îndepărtat încât nu se mai poate ocupa de el decât geologia, — o vreme când forțele naturii aveau o intensitate mult mai mare decât astăzi, așa încât au putut să determine diferențierea varietăților de căpetenie ale speciei omenești, la început unitare. In a doua jumătate a timpului însă de când această specie a luat naștere, forțele naturii, a căror intensitate a scăzut considerabil, n'au mai putut exercita asupră-i o influență apreciabilă.

Vacher de Lapouge, care a reluat, după Gobineau, teoria raselor, — încercând să-i dea, în operele sale cunoscute, «Les sélections sociales» (1896), «L'Aryen» (1899) și «Race et milieu social» (1909), un fundament antropologic, — a păstrat o rezervă mai prudentă față de ceea ce, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, s'a numit de toți scriitorii în curent cu nouile ipoteze evoluționiste, influența mediului. Fără să nege această influență, învățatul francez se mărginea să-i atribuie o însemnătate secundară. Rolul de căpetenie, în determinarea fenomenelor istorice, îl joacă după el, ca și după Gobineau, rasa oamenilor, ale căror acțiuni deslănțuiesc acele fenomene.

Spre a ne încredința de însemnătatea capitală a acestui factor, Lapouge ne dă două categorii de dovezi: unele, în care aceleași rase se comportă, în medii geografice diferite, în același mod, și altele, în care rase diferite se comportă, în medii geografice analoage, în mod diferit. Așa bunăoară, Fenicienii vechi au avut, — pe coastele Asiei anterioare, unde au înființat cunoscutele orașe, Tyr și Sidon, și pe coastele Africei de Nord, unde au înființat nu mai

puţin cunoscuta Cartagină, — o acţiune identică, cu rezultate identice. Dimpotrivă, Englezii şi Japonezii de astăzi, cari au o situaţie geografică analoagă, trăind şi unii şi alţii izolaţi pe insulele lor, au totuşi o activitate diferită, cu rezultate diferite. Englezii au întemeiat, prin puterea lor de expansiune, un splendid imperiu colonial, pe când Japonezii, prinşi, în cătuşele unei civilizaţii anchilozate, — pe care se silesc, e drept, s'o modifice, dar fără prea mult succes, — n'au putut depăşi hotarele lor milenare. De unde se vede, conchide învăţatul francez, că mediile geografice nu joacă decât un rol secundar. Ele pot, evident, să uşureze sau să îngreuieze, prin avantajele şi dezavantajele lor, mişcările popoarelor, dar nu le pot determina nici direcţia, nici amplitudinea. In toate aceste privinţe, rasele singure hotărăsc.

Fără a contesta ceea ce poate să fie îndreptăţit, în parte cel puţin, în aceste afirmări ale lui Vacher de Lapouge, trebue să observăm totuşi în treacăt că, în ceea ce îi priveşte pe Japonezi, evenimentele ulterioare i-au dat o desminţire drastică. La câţiva ani numai după formularea lor, Japonezii au arătat, în modul cel mai convingător cu putinţă, că nu exista nicidecum, la ei, o incapacitate «de rasă», ce i-ar fi împiedicat să ajungă la expansiune colonială. In două războaie consecutive, cu China şi cu Rusia, — care s'au terminat, amândouă, cu victoria lor, — Japonezii au pus piciorul pe continentul asiatic învecinat, deschizând astfel expansiunii lor ulterioare un drum, pe care au făcut de atunci încoace progrese incontestabile.

Tot un rol secundar credea Vacher de Lapouge că joacă, în viaţa şi activitatea popoarelor, şi împrejurările istorice, — faţă de factorul precumpănitor al rasei. Aşa bunăoară, popoare mici, care nu dispuneau de mijloacele de acţiune ale unor state mari, cu locuitori numeroşi şi cu teritorii întinse, au putut desvolta totuşi, în unele momente, o activitate considerabilă, fie în direcţia civilizaţiei şi a culturii, fie în direcţia dominaţiei militare şi politice asupra vecinilor imediaţi, fie în direcţia expansiunii comerciale. Pe ce se întemeia această activitate a lor? Nu, de sigur, pe împrejurările istorice, de care, în aceleaşi momente, alte popoare mai mari ar fi putut să profite mai bine, ci pe calităţile de rasă, de care dispuneau. Aşa au fost, de pildă, Grecii, cari nu erau decât o mână de oameni; aşa au fost Romanii cari, la început cel puţin, se reduceau la populaţia oraşului ce le-a dat numele; aşa au fost Portu-

ghezii, cari, alături de alte popoare, dela începutul timpurilor moderne, nu erau nici măcar o putere de mâna a doua sau a treia.

Şi cu privire la aceste exemple, ar trebui să observăm, în treacăt, că ele ar putea dovedi şi contrariul. Este, în adevăr, un fapt incontestabil, că perioadele de înflorire ale popoarelor, la care se referă învăţatul francez, au fost, cu excepţia Romanilor, destul de scurte. Atât Grecii, cât şi Portughezii, nu s'au putut menţinea decât puţină vreme la înălţimile, la care se ridicaseră la un moment dat. Din punctul de vedere al lui Vacher de Lapouge, cauza de căpetenie, dacă nu unică, a decadenţei lor, n'a putut să fie decât alterarea caracterelor de rasă, ce le permiseseră să se ridice, pentru câtva timp, atât de sus. Această alterare însă, întru cât n'ar fi putut fi decât rezultatul unor amestecuri repetate de sânge străin, nu s'ar fi putut produce atât de repede. Mai probabil este, dimpotrivă, că decadenţa lor s'a datorit unor împrejurări istorice, — şi anume, în cazul Grecilor, politicei deplorabile de diviziune şi rivalitate a micilor state pe care le formau, iar în cazul Portughezilor, unei politici economice din cele mai puţin fericite .

Să trecem însă peste aceste observări. Să luăm ca dovedită teza lui Vacher de Lapouge, că rasa constituie factorul preponderant al vieţii şi activităţii popoarelor, şi să examinăm mai de aproape acest factor, spre a ne putea lămuri asupră-i.

Că există, între oamenii ce locuiesc în diferitele puncte ale suprafeţei pământului, deosebiri fizice şi psihice considerabile, e un fapt ce nu se poate tăgădui. Nu e dar de mirare, că constatarea acestui fapt, — şi a urmărilor lui, în istorie, — a determinat pe unii învăţaţi să-i caute explicarea. Gobineau credea că a găsit-o în ideea inegalităţii naturale a raselor omeneşti. Cele trei rase de căpetenie, — cea albă, cea galbenă şi cea neagră, — n'au fost înzestrate de natură în acelaşi mod. Ba chiar, deosebirile ce există între ele, din acest punct de vedere, sunt foarte mari. Cea mai bine înzestrată este, incontestabil, rasa albă; după ea vine, la o distanţă respectabilă, rasa galbenă; şi apoi, la o distanţă şi mai mare încă, rasa neagră.

Dar această inegalitate, pe care o afirmă Gobineau cu atâta siguranţă, socotind-o ca ireductibilă, nu este o explicare a faptului de care e vorba; e faptul de explicat el însuşi; e adică faptul că între diferitele categorii de oameni există deosebiri ce par fireşti şi de neînlăturat. Iar întrebarea ce se ridică, în faţa acestui fapt, este: de unde vin deosebirile dintre oameni? Care este cauza lor? Şi acea

cauză, care nu poate fi, evident, decât naturală, este ea oare şi ireductibilă?

In adevăr, deosebiri nu există numai între rase, ci şi înlăuntrul fiecăreia din ele. Popoarele europene, bunăoară, aparţin toate rasei albe. Şi totuşi, ele nu sunt nici la fel, nici de aceeaşi valoare, — precum ne-o arată, destul de limpede, istoria lor pe de o parte şi cultura lor pe de alta. In ce constau dar deosebirile dintre ele?

Răspunsul s'ar părea că nu poate fi decât unul singur. Deosebirile dintre oameni nu pot să constea decât în conformaţia lor fizică şi în structura lor sufletească. Din acest punct de vedere, Europenii albi se pot împărţi în trei categorii, care ar alcătui, oarecum, varietăţile rasei lor. Aceste varietăţi au primit, în Antropologie, diferite numiri, pe care nu e nevoie să le trecem în revistă aici, ca într'un tratat sistematic ce ar privi această ştiinţă. Cele mai simple şi mai curente dintr'însele, — pe care le admite şi Vacher de Lapouge, — sunt: *homo europaeus, homo alpinus* şi *homo mediterraneus.* Caracterele, fizice şi psihice, ale acestor varietăţi omeneşti, sunt următoarele:

Homo europaeus este, din punct de vedere fizic, înalt, cu părul blond, cu ochii albaştri, cu pielea albă-trandafirie, şi cu capul desvoltat mai mult în lungime, după diametrul antero-posterior, decât în lăţime, după diametrul transversal, — adică, cum se zice cu termenul technic consacrat, dolichocefal. Din punct de vedere psihic, el este inteligent, mobil şi îndrăsneţ. El nu se mulţumeşte niciodată cu ceea ce vede în jurul lui şi ceea ce posedă la un moment dat. El vrea să ştie ce este mai departe şi să aibă mai mult decât are. Inteligenţa lui, vecinic nesatisfăcută, vrea să ştie mai mult; sensibilitatea lui, vecinic nemulţumită, vrea să guste viaţa sub mai multe aspecte; iar voinţa lui, vecinic încordată, îl împinge cu impetuozitate în ambele aceste direcţii. De aci, mobilitatea lui pe de o parte şi nevoia lui de independenţă pe de alta. El vrea să se mişte liber şi ţine să-şi asigure libertatea mişcărilor. Iar în libertate, vede mai mult posibilitatea schimbării, de care nu se poate lipsi fiindcă, fără ea, nu-şi poate îmbunătăţi viaţa, asigurându-i condiţii mai favorabile. El e, cu alte cuvinte, făcut pentru progres, — iar pentru realizarea lui, e gata să îndrăznească orice, fie în direcţia cugetării fie în direcţia acţiunii. Lapouge adaogă chiar unele trăsuri mai precise, — prea precise poate, — zicând că exemplarul omenesc de care vorbim se bate pentru ca să se bată, fără niciun gând ascuns

de profit sau că în religie e protestant şi nu cere statului decât să-i respecte activitatea.

Sediul obicinuit, al acestei prime varietăţi a rasei albe, îl formează şesurile. Ceea ce o leagă de aceste părți ale suprafeţei pământului, este pe de o parte faptul că pe ele se poate mişca mai uşor, iar pe de alta faptul că ele, fiind mai bogate, îi răsplătesc mai bine munca şi îi satisfac mai uşor trebuințele, care sunt multe şi mari. Geograficeşte vorbind, această varietate omenească e mai ales răspândită în insulele britanice, în peninsula scandinavică, în Belgia, pe coastele mării, în Olanda, de asemenea, şi în Germania de Nord. In restul Germaniei şi în Franţa, ea formează încă o parte însemnată a populaţiei, în părţile joase sau puțin înalte ale acestor ţări. In total, în Europa, această varietate ar număra vreo treizeci de milioane de oameni numai, fiindcă o bună parte a ei a emigrat şi emigrează în America de Nord, unde numără de asemenea vreo douăzeci de milioane.

Homo alpinus este, din punct de vedere fizic, mărunţel, cu părul negru sau apropiindu-se de această coloare, cu ochii de asemenea, negri sau castanii, cu pielea albă-bronzată, ca şi cum ar fi arsă de soare, dar fără a fi totuşi galbenă sau neagră, ca a oamenilor din rasele respective, şi cu craniul desvoltat mai mult în lăţime decât în lungime, adică, cum se zice, brachicefal. Din punct de vedere psihic, el este tihnit şi sedentar, aşezat şi meticulos. El este, de aceea, potrivit pentru meşteşugurile practice, în care excelează. Departe de spiritul aventuros al omului european, omul alpin este prudent, timid chiar, evitând schimbările cu riscurile lor neprevăzute, neîncrezându-se în perspectivele ademenitoare dar nesigure ale progresului, şi ţinând mai mult să conserve ceea ce trecutul şi prezentul i-au îngăduit să agonisească, decât să alerge după bimerele viitorului. El este adică mai mult conservator decât progresist. De aceea, nici nu preţuieşte prea mult libertatea. Lui îi trebuie mai mult ordinea, pe care o preferă impusă şi menţinută de o autoritate puternică şi statornică, oricum s'ar numi ea, şi în treburile căreia nu ţine să se amestice, luând o parte activă la viaţa politică. El e prea absorbit de interesele sale particulare şi nu înţelege să sacrifice prea mult timp pentru cele generale. Lapouge adaogă şi aici câteva caracterizări prea precise, zicând că omul alpin adoră uniformitatea, că în religie este de obiceiu catolic şi că în politică n'are decât o speranţă: protecţia statului, şi o tendinţă:

să niveleze tot ce îl depăşeşte, fără să simtă nevoia de a se ridica el însuşi.

Sediul de preferinţă al acestei varietăţi omeneşti îl formează colinele împădurite şi, mai ales, munţii, — de unde şi numele ce i s'a dat. Ea e răspândită mai ales în numeroasele masive muntoase ale Europei centrale. Ea ar cuprinde vreo 50—60 de milioane de oameni. Alături însă de exemplarele ei pure se găsesc cele amestecate, provenind din încrucişarea acestei varietăţi cu cea precedentă. Aceste exemplare amestecate formează grosul populaţiei mai pretutindeni, — alături de homo europaeus în ţările din Nordul şi apusul Europei, alături de homo alpinus în ţările din centrul şi răsăritul ei.

In sfârşit, homo mediterraneus s'ar înfăţişa, din punct de vedere fizic, sub două aspecte puţin diferite. In Italia de Sud, în Corsica şi Sardinia, ar fi mărunt, cu părul şi cu ochii negri, dolichocefal şi cu faţa lungă — «leptoprosop». In Spania însă şi în Nordul Africei, ar fi înalt, cu părul şi cu ochii negri, dolichocefal şi cu faţa scurtă — «chamaeoprosop». Din punct de vedere psihic, această varietate omenească ar fi inferioară, sub ambele ei aspecte, celor două varietăţi precedente. Intru cât nu s'a relevat prea mult în nicio direcţie, caracterele ei distinctive nu sunt prea pronunţate. Ceea ce apare mai limpede, la ea, este mediocritatea înzestrării sale sufleteşti.

Că oamenii aparţinând acestor varietăţi diferite nu sunt egali, ne-o arată, mai bine decât orice consideraţie teoretică, situaţia pe care, de fapt, o au, astăzi, popoarele pe care le formează ei. Lapouge scria către sfârşitul veacului al XIX-lea, când Englezii şi Germanii erau în plină ascensiune şi exercitau în Europa, — am putea zice chiar în lumea întreagă, — o influenţă impresionantă. Anglia era stăpâna mărilor; nimic nu se putea mişca, în lumea colonială din cele cinci continente, fără voia ei. Iar Germania domina politica continentală a Europei şi, prin ea, şi a restului lumii. Cât despre înflorirea economică şi culturală a acestor două popoare, ea atinsese o culme, pe care n'a depăşit-o la începutul veacului al XX-lea şi de care s'a depărtat considerabil dela războiul mondial încoace. Constatând dar succesele fără precedent ale Anglo-Saxonilor şi ale Germanilor, Lapouge s'a întrebat pe ce se întemeia superioritatea ce le-a permis să le realizeze. Şi răspunsul său a fost: pe faptul că la ei, — la cei dintâi mai mult, la cei din urmă mai puţin, dar totuşi îndeajuns, — predomină tipul antropologic al lui

homo europaeus. Englezii sunt de cele mai multe ori, iar Germanii sunt adesea, înalţi, blonzi şi dolichocefali. Iar de aceste caractere fizice sunt legate, precum am văzut, o sumă de calităţi sufleteşti, care nu sunt numai *foarte* preţioase, care sunt *cele mai* preţioase, din punctul de vedere al progresului politic, social, economic şi cultural.

Şi tot aşa a fost şi în trecut. Antropologia aşa zisă istorică, — adică acea ramură a ei, care caută să reconstituie înfăţişarea fizică şi structura sufletească a oamenilor de altădată, după osemintele lor, — ne arată că popoarele ce au stat pe primul plan al istoriei, determinându-i desfăşurarea, au fost de statură înaltă şi cu craniul desvoltat mai mult în lungime decât în lăţime. Celelalte caractere, care nu s'au putut păstra, — ca coloarea pielii, a părului, a ochilor, — li se pot atribui totuşi pe baza legăturii lor cu statura şi cu conformaţia craniului, — legătură pe care ne-o arată, pentru prezent, experienţa, şi pe care o confirmă, pentru trecut, tradiţia istorică. Se cunoaşte, bunăoară, legenda, după care desvoltarea şi înălţarea, pe toate terenurile, a Greciei vechi, a început cu năvălirea «oamenilor dela Nord», adică a Hellenilor, cari erau înalţi, blonzi şi dolichocefali. Tipul acesta era de altfel considerat în lumea greacă, din perioada clasică, ca reprezentând perfecţiunea fizică sau frumuseţea desăvârşită. In cercurile conducătoare ale Romanilor vechi, de asemenea, oamenii înalţi, blonzi şi dolichocefali, nu erau nicidecum rari. Iar când, cu imperiul roman, a luat sfârşit şi lumea veche, pregătirea viitorului a fost tot opera «oamenilor dela Nord», înalţi, blonzi şi dolichocefali, cari erau Germanii. Cu ei a început viaţa nouă, — politică, socială, economică şi culturală, — a Evului Mediu, din care a ieşit apoi lumea modernă.

Dintre caracterele fizice care disting popoarele cu calităţi sufleteşti superioare, cel mai important pare a fi dolichocefalia. Căci calităţile sufleteşti, în general, sunt legate, precum ne-o arată destul de limpede experienţa, de desvoltarea creierului, pentru care conformaţia craniului nu poate fi nicidecum indiferentă. Din acest punct de vedere, Lapouge crede că condiţia optimă, pentru desvoltarea creierului, o prezintă craniile la care diferenţa dintre diametrul antero-posterior şi cel transversal este mai mare, care sunt adică mai mult lungi decât late. Această conformaţie craniană constitue dolichocefalia.

Caracterul acesta însă, care ar fi, după învăţatul francez, semnul cel mai neîndoios al superiorităţii sufleteşti, e ameninţat de evo-

luţia antropologică, pe care ne-o indică istoria. In adevăr, istoria ne arată că, la toate popoarele europene, dolichocefalia scade, pe când brachicefalia creşte. Această constatare este, după Lapouge, foarte îngrijorătoare. Mai pretutindeni, unde s'a putut realiza, progresul a fost provocat de invazia unei populaţii dolichocefale, care a pus stăpânire pe o populaţie autochtonă brachicefală, impunându-i o desvoltare, la care n'ar fi putut ajunge niciodată singură. Incetul cu încetul însă, populaţia superioară amestecându-se cu cea inferioară, indexul cranian se măreşte, numărul capetelor lungi scade şi al capetelor late creşte. Iar acest fapt duce la degenerare, — sau, cel puţin, la mediocrizare. Şi fiindcă acest fapt a fost cauza decadenţei atâtor popoare, din trecut, Lapouge vede, în această tendinţă a evoluţiei antropologice a popoarelor, o ameninţare pentru viitorul omenirii.

In contra acestei ameninţări, nu se poate, crede el, să nu se producă o reacţiune. E probabil că va veni o vreme, — şi nu prea îndepărtată, — când dolichocefalii vor începe să-şi apere superioritatea, cum vor putea. Vor încerca poate să micşoreze numărul brachicefalilor, în mod violent, exterminându-i. El se arată convins că în veacul viitor se vor da lupte de milioane de oameni, pentru un grad sau două, mai mult sau mai puţin, în indicele cefalic; după acest semn, care va înlocui *shibolet*-ul biblic, precum şi după asemănările de limbi, se vor recunoaşte rasele înrudite; şi ultimii sentimentali vor avea să deplângă violente desrădăcinări de popoare. Iar până atunci, şi cu atât mai mult după aceea, se vor utiliza poate mijloace de selecţiune, menite să înmulţească mai repede pe dolichocefali, pentru ameliorarea organică a popoarelor respective. El propune un anumit sistem de fecundare artificială,— cu economisirea, prin diluare, a celulelor fecundante, — care ar permite unui singur exemplar mascul ales, să dea naştere unei progenituri de 200.000 de urmaşi, cari să-i moştenească dolichocefalia.

Fără a ne ocupa însă, nici de profeţiile tragice ale lui Lapouge, nici de reţetele lui eugenice, să cercetăm, în câteva cuvinte, în ce măsură ideile lui, cu privire la cauzele inegalităţii raselor omeneşti, sunt întemeiate. E deajuns poate să citām, în această privinţă, părerea cunoscutului antropolog E. Pittard, atât de preţuit pentru obiectivitatea şi prudenţa sa ştiinţifică. In cartea sa «Les races et l'histoire», acest învăţat se ridică în contra «pretinselor relaţii de cauză la efect» pe care Lapouge, urmând exemplul lui Gobineau, le stabileşte între succesele politice şi sociale ale unor anu-

mite popoare şi un anumit «tip» antropologic, care ar fi fost superior celorlalte. Acest tip ar fi pentru Lapouge aşa numitul «homo europaeus», care nu e altceva decât «arianul» înalt, blond şi dolichocefal al lui Gobineau. Pittard susţine că «pretinsele relaţii de cauză la efect», în contra cărora se ridică, nu sunt nicidecum dovedite. In faţa desvoltărilor lui Lapouge, zice el, cititorul cel mai indulgent ar cere probe; ele nu se găsesc însă nicăieri. Inţeleg, adaogă învăţatul elveţian, probe care să merite în adevăr acest nume, din punct de vedere ştiinţifice [1]). Aşa bunăoară, Lapouge afirmă că în Evul Mediu clasa dominantă aparţinea «aproape exclusiv» tipului antropologic al lui «homo europaeus»[2]). Unde e însă dovada acestei afirmări? S'au făcut oare, în «epoca feudală» de care vorbeşte Lapouge, măsurători antropologice, care să stabilească precis indicele cranian sau înălţimea oamenilor ce compuneau clasa dominantă de pe acea vreme? S'au făcut cel puţin constatări statistice cu privire la coloarea părului, a ochilor, a pielii? Rarele indicaţii pe care le găsim, în aceste privinţe, în textele istoriografilor dovedesc numai atât, că existau, printre cei ce compuneau clasa dominantă, oameni înalţi, blonzi, dolichocefali, etc. Erau ei însă în majoritate? Şi care era numărul exemplarelor de acelaşi fel în masele populare? Iată două întrebări, la care răspunsurile ar fi esenţiale. Dacă tipul lui «homo europaeus» a fost numai sporadic în clasele dominante din «epoca feudală», atunci cauza progreselor realizate în acea epocă a trebuit să fie, din punctul de vedere al lui Lapouge însuşi, alta decât superioritatea pe care o atribuie teoria lui tipului în chestie. Şi chiar dacă a fost preponderant în clasele conducătoare, concluzia rămâne aceeaşi în cazul când acel tip a fost numai sporadic în masele populare. Clasele conducătoare ale unui popor nu pot face dintr'însul orişice. Transportată în mijlocul Hotentoţilor din Africa, elita feudală europeană n'ar fi putut realiza de sigur decât prea puţin sau mai nimic din ceea ce a izbutit să realizeze în Europa. Sau, cum zice Pittard însuşi: «Că o mare parte a clasei diriguitoare franceze, pe vremea feudalităţii, a fost compusă poate din oameni nordici, sunt gata s'o cred... Ce ne arată însă cantitatea relativă a acelor tipuri septentrionale în naţiunea întreagă, adică în aluatul al cărui ferment trebuiau să-l constitue? Ce ne dovedeşte intensitatea reală a influenţelor? Eu nu văd cum se pot stabili relaţii

1) Eugène Pittard, Les races et l'histoire, 1924, p. 25.
2) Lapouge, Les séléctions sociales, p. 246.

de o astfel de gravitate pe *documente* atât de fragile şi de imperfecte»[1]). Voind apoi să demonstreze că şi în timpurile moderne desfăşurarea evenimentelor istorice a fost determinată, la marile naţiuni apusene, de acelaşi tip antropologic, Lapouge ne dă un argument şi mai discutabil încă, din punct de vedere ştiinţific. «Când studiem colecţiile de portrete, dela Renaştere până în veacul al XVIII-lea, suntem izbiţi de predominarea absolută a craniilor lungi dominând figuri înalte şi înguste, cu nasul subţire şi arcuit» [2]). Dacă pot fi însă admise ca documente istorice, atunci când e vorba să se stabilească înfăţişarea unor individualităţi izolate, portretele nu sunt şi documente antropologice, capabile să ducă la concluzii generale privind clase sociale sau chiar părţi şi mai întinse ale popoarelor. Antropologia nu se poate întemeia decât pe măsurători efective, făcute asupra scheletelor, pentru trecut, asupra oamenilor în viaţă, pentru prezent. Pittard se mărgineşte, în faţa acestui argument al lui Lapouge, să se întrebe, ironic: «Presupunând că ar reprezenta în adevăr ceea ce se susţine, pot fi considerate, portretele de care e vorba, ca documente antropologice? Care om de ştiinţă ar îndrăsni să li se încreadă?» [3]). Cât despre istoria veacului al XIX-lea, ea nu putea fi, după Lapouge, decât ceea ce puteau s'o facă vechii factori antropologici, ţinând seamă de faptul că acţiunea lor a fost slăbită de acea creştere continuă a brachicefaliei, pe care am semnalat-o mai sus. Una din consecinţele acestei creşteri ar fi egalitarismul contimporan. Am văzut, în adevăr, că brachicefalii tipului alpin au tendinţa către nivelare. Aceasta ne-o poate dovedi o simplă privire, aruncată asupra unei adunări politice care, în timpul nostru, nu poate fi decât democratică: «Contemplaţi, de sus, o adunare politică actuală sau o întrunire de oameni cari exercită o influenţă; brachicefalii sunt, vizibil, în număr mai mare; coloarea blondă, foarte frecventă altădată, a devenit rară» [4]). Ce siguranţă însă şi ce precizie poate să aibă, din punct de vedere ştiinţific, o privire aruncată asupra unui număr oarecare de oameni, strânşi la un loc? Şi ce poate dovedi o asemenea impresie, când e vorba de o problemă atât de complexă ca cea care ne preocupă? Cât despre credinţa lui Lapouge, că dolichocefalia este principalul factor al succesului individual — şi prin urmare şi al progresului

1) Op. cit., p. 26.
2) Les sélections sociales, p. 248.
3) Les races et l'histoire, p. 25.
4) Les sélections sociales, p. 252.

social — Pittard o găsește pur și simplu «extraordinară» [1]). Fraza la care se referă este următoarea: «Chiar și pentru omul de știință, este foarte suggestiv să vadă că destinul unui om a atârnat de doi sau trei milimetri mai mult sau mai puțin în lungimea sau în lățimea craniului său; e o constatare ce produce o impresie ciudată, dar la care faptele ne aduc necontenit» [2]). Dacă această afirmare este sau nu exactă, dacă faptele nu duc adică cumva la alte concluzii, rămâne s'o vedem ceva mai departe, după ce vom fi examinat încă una din formele, pe care le-a mai luat teoria raselor din punct de vedere antropologic.

II. Ca un continuator al lui Vacher de Lapouge poate fi considerat «antroposociologul» german Otto Ammon, care urmează aceeași direcție și ajunge la aceleași rezultate, cu deosebirea că în operele lui de căpetenie «Die natürliche Auslese beim Menschen» (1893) și «Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen» (1896) insistă mai mult asupra principiului darwinist al selecțiunii naturale, căutând să explice printr'însul atât superioritatea unora din rasele omenești asupra altora, cât și structura societăților pe care le alcătuiesc ele. Așa bunăoară, superioritatea indiscutabilă a varietății dolichocefale a rasei albe, pe care au reprezentat-o în trecut Arienii vechi și continuă s'o reprezinte în timpul nostru urmașii lor de astăzi, este un efect al selecțiunii naturale. In perioada glaciară diferitele rase și varietăți de oameni din continentele vechi, Asia și Europa, au fost supuse, din cauza condițiilor de viață deosebit de aspre, unei selecțiuni din cele mai riguroase. Cei ce au suportat mai bine această grea luptă cu o natură atât de puțin prielnică vieții, au fost dolichocefalii înalți și blonzi, cari trăiesc și azi în ținuturile mai reci ale Europei, ca și cum le-ar conveni mai bine temperaturile mai scăzute, alcătuind astfel o varietate nordică a rasei albe. Că Arienii vechi au avut ca patrie primitivă ținuturi cu climă aspră, ne-o arată tradițiile iraniene, după care «țara dintru început» era situată departe, spre Nord-Est, într'o parte a pământului unde iarna era foarte lungă și vara foarte scurtă, unde zăpada acoperea câmpiile mai tot anul. Faptul că, după ce perioada glaciară a trecut și clima continentelor citate s'a îmblânzit, Arienii au rămas, în Europa cel puțin, în părțile nordice, a contribuit de asemenea la păstrarea rezultatelor selecțiunii naturale primitive.

1) Les races et l'histoire, p. 24.
2) Les sélections sociales, p. 400.

O progenitură mai slabă şi mai puţin rezistentă, dacă se întâmpla să ia naştere, nu putea suporta asprimile climei din acele regiuni, era adică eliminată de selecţiunea naturală şi nu se putea propaga. Iar celelalte condiţii ale vieţii făceau, din indivizii ce ieşeau dintr'o asemenea selecţiune riguroasă, oameni tari, energici, plini de îndrăsneală şi gata totdeauna de luptă. In adevăr, agricultura fiind în regiunile nordice, mai ales în timpurile vechi, aproape inexistentă, oamenii trăiau mai mult, dacă nu exclusiv, cu vânatul. Vânătorul însă era într'un continuu războiu cu animalele din care îşi alegea prada şi, în luptele pe care trebuia să le dea cu ele, îşi expunea necontenit viaţa. Pe de altă parte, vânatul fiind rar, neputându-se în orice caz înmulţi după voie ca produsele agricole, vânătorii erau siliţi, adesea, să şi-l dispute unii altora. De unde, alte lupte, cu aceleaşi efecte ca şi cele dintâi. O astfel de viaţă, pe lângă calităţile pe care le-am relevat mai sus, nu putea să nu desvolte şi inteligenţa. Riscurile luptelor impuneau o atenţie încordată, o observare ascuţită, o repede înţelegere a celor mai neînsemnate variaţii ale situaţiilor şi, în sfârşit, o hotărîre promptă şi o abilitate considerabilă în exploatarea lor efectivă. In aceste direcţii s'a făcut dar selecţiunea, mii şi mii de ani, în rândurile dolichocefalilor înalţi şi blonzi din regiunile nordice, dând rasei lor calităţile speciale de inteligenţă şi de voinţă, ce o disting de celelalte, alcătuindu-i superioritatea.

Când apoi, în timpul invaziilor germanice, această rasă nordică s'a coborît către centrul Europei, amestecându-se cu populaţiile brachicefale pe care le-a întâlnit în drumul său, — cele ce alcătuiau rasa «alpină» a lui Vacher de Lapouge, — a intervenit selecţiunea socială. Dolichocefalii înalţi şi blonzi, vechi vânători, nu s'au împăcat cu viaţa agricolă pe care o duceau acele populaţii brachicefale, în marea lor majoritate. Ei n'au rămas la ţară, ci s'au concentrat în oraşe, unde, nemai putând vâna animale, s'au apucat să vâneze bunurile vieţii sociale, adică averea şi influenţa. Ei au format astfel clasele stăpânitoare, din punct de vedere economic şi politic, ale popoarelor respective. Şi ceea ce le-a permis să ajungă la această situaţie a fost superioritatea lor ca rasă, constând din calităţile, dobândite printr'o milenară selecţiune naturală, pe care le-am văzut.

Actuala organizare democratică a statelor pune destul de bine în evidenţă mecanismul selecţiunii sociale ce am zis că a urmat celei naturale. Niciodată omul din popor n'a fost mai liber ca astăzi să

se ridice, dacă poate, pe treptele cele mai înalte ale ierarhiei sociale, prin bogăţie şi cultură. Şi totuşi, marea majoritate a brachicefalilor rurali rămâne pe loc, fără să încerce măcar ascensiunea. Explicarea nu poate fi decât că îi lipseşte încrederea în sine şi curajul de a înfrunta riscurile legate în mod fatal de o asemenea încercare. Insuficienţa calităţilor de rasă nu permite adică brachicefalilor să se desvolte şi să progreseze, în ordinea economică, în cea intelectuală sau în cea politică. In spre oraşe se îndreptează mai mult dolichocefalii; în orice caz, ei izbutesc aproape singuri să se fixeze în populaţia urbană şi să se ridice în sânul ei, prin muncă inteligentă, la situaţii din ce în ce mai frumoase. Fiind mai întreprinzători şi mai capabili, ei devin pretutindeni organizatorii muncii, sub diferitele ei forme, îşi iau adică pretutindeni rolul de conducători, oricare ar fi activităţile cărora li se consacră.

Spre a întări, pe cale ştiinţifică, aceste concluzii, Ammon, care locuia în Karlsruhe şi se bucura de oarecare trecere pe lângă autorităţile ducatului de Baden, a pus la cale măsurători, în stil mare, asupra tinerilor ce veneau la recrutare, spre a se putea determina indicele cefalic. Pe baza acelor măsurători a publicat el apoi voluminoasa lucrare intitulată «Zur Anthropologie der Badener» (1899). Intr'însa Ammon afirmă că în populaţia oraşelor predomină dolichocefalia, iar în a satelor brachicefalia. Pe de altă parte, la oraşe dolichocefalia e mai pronunţată în clasele de sus, în deosebi printre intelectuali, şi mai puţin accentuată în clasele de jos, în deosebi printre lucrătorii manuali. O afirmare analoagă făcuse şi Lapouge, care susţinea că aristocraţia franceză din Montpellier avea un indice cefalic mai mic decât burghezimea din acelaşi oraş, era adică mai pronunţat dolichocefală. Ceea ce ar dovedi o strânsă legătură între forma—lungă sau lată—a capului şi calităţile intelectuale, cum am văzut, în cuvintele citate mai sus, ale antropologului francez.

Părerile lui Ammon au fost viu criticate, în Germania chiar. Din punct de vedere sociologic, Karl Jentsch, în lucrarea intitulată «Sozialauslese, Kritische Glossen», care a apărut în 1898, le-a supus unei analize pătrunzătoare, ce nu interesează însă, direct, problema noastră, aşa încât nu ne putem opri asupră-i. Din punct de vedere antropologic s'a ridicat în contra lui Ammon cunoscutul sociolog L. Gumplovicz. Intr'un studiu publicat în «Politisch-anthropologische Revue» din 1902, sub titlul «Anthropologie und natürliche Auslese», acest învăţat îi aducea învinuirea că metodele statistice de care s'a folosit lăsau mult de dorit şi că, mai ales, nu le-a mânuit cu des-

tulă probitate ştiinţifică, evitând concluziile fireşti la care duceau, atunci când nu confirmau vederile sale. Aşa bunăoară, proporţia dolichocefalilor din oraşe, după materialul statistic al lui Ammon însuşi, depinde în mod vizibil de regiunile rurale din care se alimentează populaţia lor. Când acele regiuni sunt bogate în dolichocefali, numărul dolichocefalilor în oraşele respective e mai mare. Contrariul însă e adevărat pentru oraşele situate în mijlocul unor regiuni locuite în majoritate de brachicefali. Când e vorba să arate că oraşele sunt dolichocefale, Ammon citează oraşele din prima categorie; când e vorba să arate că satele sunt brachicefale, citează pe cele din a doua categorie. Raportul însă dintre unele şi altele, după datele din ambele categorii, nu crede necesar să-l releve, — de sigur fiindcă i-ar contrazice teoriile.

III. Alţi antropologi au contestat, în sfârşit, legătura pe care o stabilea Ammon, după Lapouge, între dolichocefalie şi superioritatea intelectuală. Că această formă a capului nu e un semn indiscutabil de excelenţă psihofiziologică, ne-o arată, după ei, faptul că o posedă o sumă de popoare, considerate de toţi ca foarte înapoiate sau chiar de-a-dreptul sălbatice. Dolichocefalia se găseşte, bunăoară, la numeroase triburi de Negri din Africa, la diferite triburi de sălbatici din Australia, la Papuaşii din Noua Guinee, la Tasmanienii din Oceania, la Ainii din insula Sakhalin, la Eskimoşii din Alaska, la Huronii şi Botocuzii din America, la unele triburi inferioare din India, etc. Dimpotrivă, popoarele europene care stau pe culmile civilizaţiei şi ale culturii, şi a căror superioritate se presupune că s'ar datora dolichocefaliei lor, prezintă un procent considerabil, dacă nu chiar foarte mare, de brachicefali. Numeroşi la Englezi, brachicefalii abundă la Germani. Un autor german, Friedrich Hertz, nu se sfieşte să afirme, în cartea sa «Rasse und Kultur», că «cea mai mare parte» a poporului german se compune din brachicefali [1]). Iar restul popoarelor, civilizate şi culte, din Europa sunt considerate, de Lapouge şi Ammon chiar, ca aparţinând de-a-dreptul tipului brachicefal. Şi totuşi, brachicefalii europeni, — englezi sau germani, francezi sau italieni, — sunt incontestabil şi incomparabil superiori, din toate punctele de vedere, sălbaticilor dolichocefali pe cari i-am citat mai sus. Iar dacă ne gândim la primele civilizaţii istorice din Asia de Sud-Vest, care au servit ca punct de plecare celei europene, suntem siliţi să constatăm că ele se da-

1) Op. cit., p. 42.

torau unor populații brachicefale. Asirienii și Chaldeenii erau, după cât s'a putut vedea din măsurătorile făcute asupra osemintelor rămase de pe urma lor, brachicefali. Și pe vremea când ei ajunseseră la un grad relativ înalt de desvoltare intelectuală, dolichocefalii din Nordul Europei se găseau încă în starea celor mai înapoiate din triburile sălbatice de astăzi, cu care se asemănau din punctul de vedere al formei capului. Dar asupra indicațiilor pe care ni le pot da preistoria și istoria, cu privire la diferitele rase, la migrațiile lor, la amestecurile dintre ele și la contribuțiile pe care le-au adus la desvoltarea culturală a omenirii, vom reveni mai pe larg într'un capitol special.

Pe de altă parte, unii etnografi au găsit că, chiar și înlăuntrul acelorași popoare, brachicefalii sunt adesea superiori dolichocefalilor. Așa bunăoară, etnograful german Buschan, care a făcut studii comparative asupra copiilor de școală din țara sa, susține în cartea sa «Menschenkunde» că școlarii brachicefali, din listele sale de măsurători craniologice, erau mai bine notați de profesorii lor decât cei dolichocefali, ceea ce în general, dacă facem abstracție de excepțiile ce s'ar datora altor cauze, nu poate să însemneze decât că erau mai inteligenți[1]. Explicarea constatărilor de felul acesta, care, cum vom vedea imediat, sunt destul de numeroase, pare a fi destul de simplă. Dolichocefalia ar putea constitui un semn de superioritate intelectuală, dacă conformația respectivă a craniului ar condiționa o mai mare capacitate a lui. Antropologii au stabilit însă că nu e așa. Craniul unui brachicefal câștigă în lărgime ceea ce pierde în lungime și capacitatea sa, nu numai că nu e mai mică, dar dimpotrivă poate fi mai mare decât a unui craniu dolichocefal cu o circumferință egală. Welcker a constatat chiar că un craniu dolichocefal cu o circumferință de 484 milimetri avea o capacitate mai mică decât un craniu brachicefal cu o circumferință de 473 milimetri. Chiar și cu o circumferință mai mică, un craniu brachicefal poate avea, adică, o capacitate mai mare[2]. Constatări analoage a făcut Tappeiner, studiind craniile din Tirolul austriac; el susține că, cu cât crește brachicefalia, cu atât se mărește capacitatea craniilor măsurate[3]. Presupunerea, că unei capacități craniene mai

---

1) Op. cit., p. 161.

2) H. Welcker, Die Kapazität und die drei Hauptdurchmesser der Schädelkapsel, în «Archiv für Anthropologie, Bd. 16.

3) Fr. Tappeiner, Die Kapazität der Tiroler Schädel, în «Zeitschrift für Ethnologie», Bd. 31.

mari îi corespunde un creier mai desvoltat şi prin urmare mai greu, a fost de asemenea confirmată de experienţă. Un învăţat italian, Calori, a căutat în special să determine greutatea creierului, la dolichocefali şi brachicefali. După un număr destul de mare de măsurători şi cântăriri, făcute asupra unui număr considerabil de cadavre, acest învăţat a putut ajunge la concluzia că la brachicefalii, de ambele sexe, creierul este în termen mediu mai greu decât la dolichocefali [1]). O explicare a faptelor de acest fel se poate găsi în părerea lui Virchow că creşterea craniului s'a făcut mai mult în lărgime; creşterea în lungime ar fi dus la forme incomode, care ar fi fost poate eliminate de selecţiunea naturală. Din punct de vedere geometric, de asemenea, creşterea cea mai economică, cea care putea adică duce la capacitatea maximă cu suprafaţa minimă, era cea care tindea să dea craniului forma rotundă, quasi-sferică. Din punct de vedere fiziologic, în sfârşit, activitatea intelectuală, prin îngrămădirea de sânge pe care o provoacă în creier, exercită o presiune mai mult laterală asupra pereţilor interiori ai craniului, aşa încât îl împinge în chip firesc către forma brachicefală [2]). Antropologul german Martin a putut astfel să susţină că brachicefalia reprezintă forma craniană cea mai favorabilă pentru desvoltarea creierului [3]).

Reluând această idee, un învăţat suedez, Nyström, a supus-o unei verificări minuţioase, prin măsurători craniologice în diferitele clase sociale. Făcute în Suedia, patria prin excelenţă a dolichocefalilor, aceste măsurători au dus la câteva constatări impresionante. Ele au arătat că în clasele superioare, mai culte, procentul brachicefalilor este mai mare decât în clasele inferioare, mai puţin culte. Din 100 de dolichocefali, numai 23,5 aparţin claselor superioare, pe când 76,5 aparţin celor inferioare. In schimb, din 100 de brachicefali, 58,4 aparţin claselor superioare şi numai 41,6 celor inferioare. Mai mult încă, indivizii cari ies din clase inferioare, izbutind prin munca şi capacitatea lor să intre în cele superioare, sunt în majoritate, brachicefali; dolichocefalilor, ridicarea în ierarhia socială le reuşeşte mai puţin [4]). Havelock Ellis merge şi mai departe

1) L. Calori, Del cervello nei due tipi, brachicefale e dolichocefale, italiani, în Memoriile Academiei de Ştiinţe din Bologna, Vol. 10.

2) Virchow, Rassenbildung und Erblichkeit, în Festschrift für Bastian, 1896.

3) R. Martin, Lehrbuch der Anthropologie, 1914.

4) Nyström, Formenveränderungen des menschlichen Schädels, în «Archiv für Anthropologie», 1902.

In lucrarea sa cunoscută asupra psihofiziologiei sexurilor, vorbind de raportul dintre forma capului şi inteligenţă, susţine, nu numai că o înzestrare intelectuală excepţională coincide mai degrabă, atât la bărbaţi cât şi la femei, cu brachicefalia, dar şi că printre nebuni, criminali şi degeneraţi brachicefalia e mai rară, pe când dolichocefalia e mult mai frecventă [1]). Brachicefalia ar fi adică, nu numai o indicaţie mai sigură de inteligenţă, dar şi o garanţie de sănătate, intelectuală şi morală.

Alţi învăţaţi afirmă în sfârşit că, în general, în evoluţia omenirii brachicefalia a crescut regulat, paralel cu desvoltarea intelectuală. Aşa bunăoară, Fr. Hertz zice: «Din materialul masiv de fapte adunate până acum reiese, între altele, că în cursul istoriei capetele rotunde înlocuiesc pretutindeni capetele lungi»[2]). La Egiptenii vechi s'a constatat, când s'au examinat osemintele lor, că craniile devin cu atât mai puţin dolichocefale, cu cât provin din morminte mai recente, relativ. La Evrei de asemenea, dolichocefalia primitivă a făcut loc, încetul cu încetul, brachicefaliei, — ceea ce este cu atât mai izbitor, cu cât exclusivismul lor tradiţional i-a ferit mai mult decât pe alţii de amestecuri etnice. Iar faptul că la ei brachicefalia a crescut mai repede ca la alte popoare, se pune în legătură cu împrăştierea lor în toată lumea; mediile geofizice şi sociale, atât de diferite, în care au ajuns să trăiască, i-au obligat să facă sforţări de adaptare mai mari, de ordine intelectuală. O constatare analoagă s'a făcut la Germani, cu deosebirea că la ei creşterea brachicefaliei a fost mai simţitoare, din punctul de vedere al desvoltării intelectuale, în clasele de sus, iar din punct de vedere geografic în părţile de Sud ale teritoriilor pe care le locuiesc, fiindcă în aceste din urmă regiuni cultura a început mai de timpuriu. Studiind osemintele din mormintele numite «Kurgane», ce se găsesc în Rusia şi în Japonia, Bloch a făcut cu privire la populaţiile, mai vechi şi mai nouă, din aceste ţări, aceeaşi observare: dolichocefalia a scăzut, pe când brachicefalia a crescut, în evoluţia lor antropologică. In sfârşit, Boucherau a întocmit un tablou întreg al variaţiilor indicelui cefalic la populaţiile ce au trăit, din timpurile preistorice şi până astăzi, în partea centrală a Franţei. Pentru înţelegerea mai uşoară, însă, a variaţiilor de care e vorba, trebuie să ne amintim că indicele cefalic e câtul ce rezultă din împărţirea diametrului transversal al

1) Havelock Ellis, Mann und Weib, traducerea germană apărută în 1909.
2) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 45.

craniului, înmulţit cu 100, cu diametrul lui antero-posterior, după formula:

$$\frac{D.\,tr. \times 100}{D.\,ap.} = I$$

După această formulă, cu cât indicele cefalic e mai mic, cu atât dolichocefalia e mai pronunţată, şi dimpotrivă, cu cât indicele cefalic e mai mare, cu atât e mai mai accentuată brachicefalia. Când bunăoară diametrul transversal al unui craniu este de 150 milimetri, iar diametrul lui antero-posterior de 200 milimetri, indicele cefalic al omului, căruia i-a aparţinut acel craniu, ne e dat de formula:

$$\frac{150 \times 100}{200} = 75$$

Un asemenea indice caracterizează un dolichocefal puţin pronunţat. Dela Broca şi Welcker încoace, indicele cefalice dela 70 la 75 sunt considerate ca denotând dolichocefalia, cele dela 75 la 80 ca denotând mesocefalia, cele dela 80 la 85 ca denotând brachicefalia. Sub 70, indicele denotă ultra-dolichocefalia, iar peste 85 iper-brachicefalia.

Iată acum variaţiile indicelor cefalice din tabloul lui Boucherau, privind conformaţia craniană a populaţiilor ce s'au succedat în partea centrală a Franţei, din timpurile cele mai vechi şi până astăzi. In perioada neolitică, 73.00; în perioada galo-romană, 78.00; din veacul al IX-lea până în al XII-lea, 79.29; din veacul al XII-lea până în al XIV-lea, 79.70; din veacul al XVI-lea până în al XVII-lea, 80.26; veacul al XVIII-lea şi începutul celui următor, 83.74; astăzi, 85.00 [1]). In legătură cu aceste progrese ale brachicefaliei, ce par a manifesta în afară desvoltarea funcţiunilor interioare ale vieţii sufleteşti, a fost pus faptul că cei ce au ilustrat evoluţia popoarelor, sub diferitele ei forme, au fost adesea «izbitor de brachicefali». Cuvântul e al lui Friedrich Hertz [2]). Iată câteva nume, din cele mai reprezentative. Luther, Rafael, Pascal, Leibniz, Laplace, Goethe, Kant, Beethoven, Napoleon (întâiul), Schopenhauer, Bismarck, Schiller, Haydn, Schubert, etc., au fost, toţi, brachicefali. Unii dintr'înşii au depăşit chiar indicele normal al bra-

1) L'Anthropologie, XI, 1900, p. 691.

2) Rasse und Kultur, p. 49.

chicefaliei. Schopenhauer, cu un indice de 86.00, Kant, cu unul de 88.5, Leibniz, cu unul de 90.3, erau, pronunțat, iperbrachicefali. Alte măsurători mai nouă au dat chiar cifre superioare acestora. După Fr. Weidenreich, bunăoară, Schopenhauer ar fi avut indicele 90.000; Kant, de asemenea; cât despre Leibniz, indicele lui ar fi fost 92.00 [1]).

In sfârşit, unii etnografi refuză, hotărît, să admită conformația craniană ca un caracter ce ar putea distinge unele de altele diferitele rase de oameni. Dacă ar constitui în adevăr un asemenea caracter, ea ar trebui să nu varieze înlăuntrul aceloraşi rase. Nyström şi Jörgensen însă au dovedit că ea variază, nu numai înlăuntrul aceloraşi rase, nu numai înlăuntrul aceloraşi popoare, dar chiar şi înlăuntrul aceloraşi familii, dela părinți la copii, precum şi între copii. Cel dintâi din aceşti etnografi a măsurat, în Suedia, indicele cefalic a o sumă de copii, aparținând aceloraşi familii. La jumătate din ei a găsit un indice care varia puțin: cu vreo două unități. La cealaltă jumătate însă a găsit variații mult mai mari: de trei până la nouă unități. Ceea ce însemnează că copiii uneia şi aceleiaşi familii puteau fi, unii dolichocefali şi alții brachicefali. Iar deosebirile dintre ei şi părinții lor puteau fi tot atât de mari. Constatări analoage a făcut al doilea din etnografii citați, în condiții şi mai probante. El a făcut măsurători pe insulele daneze Făroer, pe care populația, fiind mai izolată, e mai ferită de amestecuri etnice. La 250 de familii, diferitele generații ce au putut fi măsurate, — copii, părinți, bunici şi, uneori, străbunici, — prezentau indice foarte diferite [2]).

Alții antropologi merg şi mai departe, susținând că forma capului, în general, nu prezintă însemnătatea deosebită ce i se atribuie, din punctul de vedere al desvoltării intelectuale. Aşa bunăoară, Manouvrier zice că, dintre toate variațiile morfologice ale corpului omenesc, cele care constituesc dolichocefalia şi brachicefalia sunt poate cele mai neînsemnate, din punct de vedere fiziologic, adică din punctul de vedere al funcționării creierului, care condiționează nivelul şi formele vieții sufleteşti [3]). De aceeaşi părere este şi antropologul englez Pearson, care crede că, deşi e posibil

1) Fr. Weidenreich, Rasse und Körperbau, 1927.

2) Numeroase cazuri de acest fel în «Zentralblatt für Anthropologie», Bd. VIII, 1903, p. 100 şi urm.

3) Manouvrier, Céphalométrie anthropologique, în «L'année psychologique» din 1899.

ca oamenii inteligenţi să aibă adesea un cap mai mare decât cei ce nu arată o înzestrare intelectuală deosebită, totuşi, dacă considerăm masa unei populaţii oarecare, în majoritatea ei, nu se poate stabili decât o slabă legătură între dimensiunile capului şi nivelul sufletesc al indivizilor ce o compun [1]). Explicarea acestei rezerve e foarte simplă. Forma capului nu poate avea importanţă, din punctul de vedere al inteligenţei, decât numai întru cât determină mărimea creierului. Fie dolichocefalia, cum se credea mai nainte, fie brachicefalia, cum încep a crede antropologii mai noui, nu joacă un rol decât numai întru cât îngăduie o mai bună desvoltare a creierului, ca volum. Dacă însă în evoluţia speciilor, în general, mărimea relativă a creierului poate constitui un semn de progres, — în direcţia desvoltării ca complexitate, cel puţin, a vieţii de relaţiune, — la indivizi însă, înlăuntrul aceloraşi specii, la oameni bunăoară înlăuntrul aceloraşi popoare, ea nu mai este un semn sigur de superioritate intelectuală. S'a constatat, de pildă, că unii oameni, al căror creier, cântărit după moarte, se arătase deosebit de greu, nu se distinseseră nicidecum, în viaţă, prin inteligenţa lor. Aşa bunăoară, Haldermann a găsit un creier de o greutate cu totul neobicinuită (două kilograme şi un sfert) la un individ despre care nu se ştia să fi făcut ceva deosebit. Obersteiner a găsit un creier aproape tot atât de greu (exact, 2.028 grame) la un om ce, nu numai că nu părea să fi avut o înzestrare excepţională, dar dimpotrivă se arătase puţin inteligent, deşi averea considerabilă de care dispusese i-ar fi permis îndeajuns să se desvolte. Reflectând asupra cazurilor de acest fel, Havelock Ellis, în lucrarea pe care am citat-o mai sus, zice că oamenii de seamă au putut să aibă, de cele mai multe ori, un creier mai greu; dar acest fapt singur nu explică superioritatea lor de vreme ce, în atâtea alte cazuri, experienţa ne arată că indivizi puţin înzestraţi din punct de vedere intelectual au avut un creier tot atât de greu sau şi mai greu chiar. El citează astfel câteva cazuri de oameni ordinari, al căror creier era mai greu decât al lui Cuvier. Un creier de 2222 grame aparţinuse unui om de rând; unul de 2012 grame, unui imbecil; unul de 1925 grame, unui muncitor cu braţele; unul de 1900 grame, unui meseriaş cărămidar. Creierul lui Cuvier însă cântărise numai 1830 grame. Constatări analoage s'au făcut şi cu privire la femei [2]).

---

1) K. Pearson, On the correlation of intellectual ability with the size and shape of the head, în Proceedings of the Royal Society, T. 62.

2) Havelock Ellis, Mann und Weib, p. 125.

De unde rezultă că inteligența oamenilor nu atârnă numai de mărimea creierului lor; ea mai este condiționată de conformația morfologică, de structura istologică și de compoziția chimică a acestui organ. Sunt îndeosebi importante, din acest punct de vedere, numărul, forma și adâncimea circumvoluțiilor cerebrale, masa neuronilor, structura fibrelor asociative, mobilitatea chimismului celular, cantitatea și calitatea sângelui ce îl alimentează, etc. Toate aceste caractere însă sunt foarte anevoie de determinat în timpul vieții oamenilor; iar după moartea lor, nu se mai pot determina decât în parte.

Dacă forma capului, cu variațiile ei de căpetenie, nu ne poate servi ca să stabilim cu siguranță valoarea relativă a raselor din punct de vedere intelectual, poate ea constitui cel puțin un caracter morfologic destul de sigur ca să ne permită să le deosebim unele de altele? Cu această întrebare se ridică dinaintea noastră problema deosebirilor morfologice ale raselor, pe care trebuie s'o examinăm mai de aproape, într'un capitol special.

CAP. IV

VARIABILITATEA CARACTERELOR MORFOLOGICE

Cuvântul «rasă», de care ne servim atât de adesea, n'are un înţeles destul de precis. Putând fi întrebuinţat în cazuri foarte diferite, acest cuvânt poate provoca dificultăţi mari, teoretice şi practice. Când ne ocupăm, bunăoară, de cele trei «rase» — albă, galbenă şi neagră — pe care Gobineau le considera ca alcătuind primele diferenţieri ale «speciei» omeneşti, termenul de care e vorba poate fi utilizat, în înţelesul lui cel mai general, fără să dea naştere la confuziuni primejdioase sau, cel puţin, regretabile. Oamenii albi, cei galbeni, cei negri, se deosebesc între ei destul de bine, prin întreaga lor înfăţişare, ce prezintă, la fiecare din aceste categorii de căpetenie, incontestabile caractere comune. In cazurile de acest fel, cuvântul «rasă» poate fi întrebuinţat în înţelesul lui normal, de «grupare de oameni ce posedă în comun anumite caractere esenţiale». In alte cazuri însă, cuvântul acesta nu mai are un înţeles destul de limpede şi nu mai poate fi utilizat fără riscuri, mai mult sau mai puţin mari. Când se vorbeşte bunăoară, cum se întâmplă atât de adesea, de rasa germană sau de cea slavă, categoriile de oameni la care se referă aceste expresii nu ni se mai înfăţişează ca având caractere comune atât de evidente. Pe teritoriile geografice pe care le ocupă aceste aşa numite «rase», găsim oameni ce posedă caractere fizice foarte diferite. Găsim de pildă oameni dolichocefali şi brachicefali, înalţi şi scunzi, cu părul galben, roşu, castaniu sau negru, cu ochii albaştri, verzi, cenuşii, galbeni sau negri, cu pielea albă, gălbuie sau negricioasă, cu faţa lungă sau lată, cu nasul drept, arcuit sau cârn, cu bărbia ieşită înainte sau dată înapoi, etc. Lucrul e mai ales izbitor la «rasele» răspândite pe teritorii foarte întinse, cum este cea slavă, care ocupă jumătate din Europa şi o bună parte din Asia. Aşa numiţii Slavi,

— cărora s'a propus să li se dea numele de «Slavofoni», întru cât n'ar avea comun decât faptul că vorbesc limbi de origine slavonă, — prezintă o mare mulțime de tipuri antropologice diferite, ca şi cum ar avea origini etnice diferite. Dacă dar, din punct de vedere zoologic, animalele pot fi împărțite în specii şi varietăți bine deosebite unele de altele, nu acelaşi pare a fi, din punct de vedere antropologic, cazul oamenilor, la cari clasificările de acest fel sunt mult mai anevoioase.

Ca să ne încredințăm de acest fapt şi de consecințele lui pentru problema ce ne preocupă, să trecem în revistă principalele caractere morfologice, care au fost considerate de antropologi ca diferențiând «rasele» omeneşti. Să începem cu forma capului. Am văzut mai sus că Gobineau, Lapouge, Ammon şi succesorii lor considerau dolichocefalia ca un caracter distinctiv al «arianismului» primitiv, pe care l-ar fi moştenit popoarele nordice ale Europei de astăzi. H. St. Chamberlain, de a cărui operă «Die Grundlagen des XIX-ten Jahrhunderts» ne vom ocupa mai departe în altă ordine de idei, a subliniat cu şi mai multă energie, din punctul de vedere al formei literare cel puțin, acest caracter, ca un semn de superioritate a Germanilor pe cari îi considera, cu un «pathos» ce n'a mai fost atins dela el încoace, ca destinați să joace rolul de înainte mergători ai civilizației europene [1]). Nu vom repeta obiecțiile ce-am văzut mai sus că s'au ridicat din atâtea părți, în contra legăturii ce se pretindea că există între dolichocefalie şi desvoltarea intelectuală. Ne vom mărgini să cercetăm dacă, cel puțin, dolichocefalia constituie în adevăr un caracter morfologic distinctiv al Germanilor, aşa cum rezultă din afirmările autorilor citați.

Măsurătorile mai amănunțite care s'au făcut de Virchow, Waldenburg, Jörgensen, Bolk, Ranke şi alții, în Germania şi în țările nordice învecinate, au dovedit că în acele regiuni nu predomină dolichocefalia, care e mai rară, ci brachicefalia, care e mult mai frecventă. După teoriile autorilor pe care i-am trecut în revistă, Germanii din Nord-Vest şi în deosebi Frisii sau Frisonii, mai feriți de amestecuri heterogene, trebuiau să prezinte tipul cel mai curat al rasei, — şi prinurmare dolichocefalia cea mai pronunțată. Măsurătorile lui Virchow însă au stabilit că printre ei procentul dolichocefalilor adevărați e numai de 18%; restul sunt mesocefali (33%) şi brachicefali (31%). Waldenburg a găsit chiar, la Frisonii

1) Cf. Op. cit., ed. II, p. 496.

mai nordici din insulele Hallig, că dolichocefalia propriu zisă, dacă a existat mai nainte, a dispărut cu desăvârşire. Procentul de dolichocefali adevăraţi, la aceşti Germani, mai nordici decât toţi, e zero: 12.33% sunt mesocefali, 45.20% brachicefali, 35.62% iperbrachicefali, 6.85% isocefali [1]. Prin «isocefalie» se înţelege egalitatea celor două diametre — anteroposterior şi transversal — ale creierului, egalitate care face capul aproape sferic şi constituie astfel cel mai înalt grad de brachicefalie. In Germania centrală dolichocefalia scade şi mai vizibil, iar numărul brachicefalilor creşte simţitor. In Sudul ţării în sfârşit, brachicefalia e foarte pronunţată şi aproape exclusivă. In Bavaria, măsurătorile lui Ranke au stabilit pentru dolichocefali un procent de 1%, iar pentru brachicefali unul de 83% [2]. La Germanii din Austria şi din Elveţia, constatările sunt aceleaşi: brachicefalii formează majoritatea populaţiilor respective. Indicele cefalic mediu este de 82.7; el se poate însă ridica până la 89; mesocefalia e sporadică, iar dolichocefalia foarte rară.

Unii etnografi mai noui ne dau, în această privinţă, indicaţii puţin diferite. Pittard şi Haddon, bunăoară, nu contestă brachicefalia Germanilor de Sud, dar cred că cei din Nord pot fi consideraţi ca mesocefali, — în medie, bineînţeles. Indicele lor cefalic ar fi de 79, atingând limita superioară a mesocefaliei, dela care înainte începe brachicefalia. Dacă cel dintâiu din aceşti etnografi este, ca de obiceiu, mai reezrvat, înclinând să admită, la Germanii din Nord, urme vizibile de dolichocefalie sau de sub-dolichocefalie [3], în schimb cel din urmă e mai categoric, proclamându-i, fără rezerve, mesocefali [4].

Mai interesant de relevat este faptul că în Tirol brachicefalia, care e foarte pronunţată, creşte în raport direct cu altitudinea, ceea ce ar părea să indice că ea se datoreşte, în parte cel puţin, influenţei mediului fizic. Dar asupra acestei chestii vom reveni

---

1) Pentru aceste date, a se vedea «Internationales Zentralblatt für Anthropologie», Bd. VIII, 1903, p. 154.

2) El susţine că, pe vremea marilor migraţii dela sfârşitul antichităţii, procentele erau, în Bavaria, de 42% dolichocefali şi 14% brachicefali, iar în Evul Mediu proporţiile erau egale: 32% dolicho- şi brachi-cefali. Cf. Frühmittelalterliche Schädel aus Lindau, în Sitzungsber. der kgl. Bayr. Akad. der Wissenschaften, Bd. 27, 1897, p. 50. Lucrarea de căpetenie a lui Ranke este însă «Die Schädel der altbayerischen Landbevölkerung», în 4 volume, 1877—1883.

3) E. Pittard, Les races et l'histoire, p. 209.

4) A. C. Haddon, Les races humaines et leur répartition géographique, trad. franc., p. 48.

mai departe. S'a relevat de asemenea puțina desvoltare a craniilor tiroleze în înălțime, ceea ce le-ar apropia de formele craniene ale Mongolilor. [1]) Brachicefalia mai este dominantă, am zis, în Elveția. In măsurătorile făcute asupra recruților elvețieni, Zbinden n'a găsit nici măcar un singur dolichocefal; nici chiar în formele «amestecate» tendința la dolichocefalie nu era vizibilă. [2])

La aceste variații în spațiu ale craniilor germanice se adaogă, în fine, și variațiile în timp. Am citat mai sus, în notă, măsurătorile lui Ranke asupra craniilor găsite, în diferite părți ale Bavariei, din timpul marilor migrații ale popoarelor dela sfârșitul antichității și din timpul Evului Mediu. Constatări analoage a făcut, tot în Bavaria, Kollmann, care a găsit în mormintele vechi cranii în majoritate dolichocefale (44%); cele brachicefale reprezentau o minoritate de 11%. Același contrast, între trecut și prezent, l-au pus în evidență și cercetările craniologice din regiunea renană. Fără a mai cita alte fapte, care să dovedească existența variațiilor de acest fel, e poate mai util să ne întrebăm, în treacăt, care sunt cauzele lor. Am zis mai sus că ceea ce determină, în primul rând, modificarea caracterelor distinctive ale unei rase date este încrucișarea cu alte rase, posedând alte caractere distinctive. Asupra acestei cauze de căpetenie vom reveni, în special, în capitolul următor. Până atunci, trebuie să relevăm câteva cauze care fac să varieze îndeosebi forma capului, și de care nu vom mai avea ocazie să ne ocupăm.

Așa este, mai întâi, influența mediului. Nu e vorba, deocamdată, de explicarea acestei influențe, ci numai de constatarea ei. In această direcție, cunoscutul antropolog german E. Fischer ne-a dat câteva cazuri impresionante. O modificare a formei capului se poate observa, bunăoară, la Europenii ce se stabilesc în America. S'au făcut asemenea constatări la copiii Evreilor din răsăritul Europei și ai Italienilor din Calabria și din Sicilia. Cei dintâi din acești emigrați sunt foarte brachicefali; copiii lor născuți în America, sunt mai puțin brachicefali decât părinții. Cei din urmă sunt dolichocefali; copiii lor, născuți pe pământ american, sunt mai puțin dolichocefali decât părinții. Și unii și alții se apropie de tipul cranian mesocefal. Iar modificarea indicelui cefalic este cu atât mai accentuată, la copii, cu cât părinții sunt de mai multă vreme în

---

1) Frizzi, Ueber Tiroler Schädel, în Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, Bd. XXXIX.

2) Zbinden, Beiträge zur Anthropologie der Schweiz, în Archiv für Anthropologie, Bd. XL, 1911.

America; ea poate merge până la 2 unităţi întregi. Şi e interesant de constatat că tipul cranian mesocefal, de care tind a se apropia copiii emigraţilor, este acela al indigenilor americani. Aşa numiţii «Indieni» din Statele-Unite sunt, în adevăr, mesocefali[1]).

Pe lângă influenţa mediului mai joacă un rol, uneori important, o sumă de cauze secundare ce n'au fost îndeajuns luate în seamă de antropologii mai vechi. Walcher bunăoară a constatat că perinele pe care sunt culcaţi copiii mici au, după cum sunt moi sau tari, o acţiune vizibilă asupra formei capului. In primul caz, perinele nefiind supărătoare, copiii nu-şi schimbă poziţia şi, rămânând permanent culcaţi pe spate, capul li se turteşte puţin. Rezultatul este o relativă brachicefalie. In al doilea caz, perinele tari fiind obositoare, copiii se întorc, când pe o parte când pe alta, şi presiunile ce se exercită lateral le lungesc puţin capul. Rezultatul este o relativă dolichocefalie. Cu titlu de încercare, s'au luat doi gemeni, cari au fost supuşi, unul regimului perinelor moi, altul regimului perinelor tari; experimentatorii au avut grija să prelungească, prin diferite mijloace adiţionale, obiceiul copiilor de a sta culcaţi, unul mai mult pe spate, altul mai mult pe coaste; celui dintâiu i s'au atârnat jucăriile deasupra, aşa încât să le poată mânui rămânând culcat pe spate; celui de-al doilea i se aşezau jucăriile de o parte sau de alta, aşa încât să nu le poată mânui decât rămânând culcat pe coaste. Rezultatul a fost că, la doi ani şi jumătate, cel dintâiu avea un indice cefalic de 86.2, iar cel de-al doilea unul de 78.8; cel dintâiu era adică pronunţat brachicefal, iar ce de-al doilea mesocefal[2]).

Pe această acţiune, a presiunilor exercitate asupra craniului la începutul vieţii, se întemeiau unele mode bizare, ale căror urme se pot găsi în timpurile preistorice, şi care se mai practică încă la unii din sălbaticii de astăzi. Ele constau în anumite deformări ale craniului, prin legarea strânsă a capului, încă fraged, al copiilor nou născuţi, cu fâşii de pânză şi, uneori, cu mici bucăţi de scândură. Asemenea obiceiuri mai există astăzi la unii primitivi din Bolivia, din Peru, din Florida[3]). De unde rezultă, că forma capului nu atârnă în toate cazurile numai de ereditate şi nu variază tot-

1) Eugen Fischer, Spezielle Anthropologie oder Rassenlehre, în «Anthropologie», din colecţia «Die Kultur der Gegenwart», volum apărut în 1923, p. 132.

2) E. Fischer, op. cit., p. 131.

3) Id., ibid., p. 130.

deauna numai din cauza încrucișerilor de rase. Faptul incontestabil, că mai intervin și alți factori, ne împiedică să vedem în acest caracter morfologic un caracter distinctiv, destul de sigur, al diferitelor rase omenești. Din acei factori, unii sunt, e drept, naturali; așa este influența mediului. Dar acțiunea factorilor de acest fel n'a fost încă studiată în toată întinderea ei, care comportă, evident, numeroase variații, și nu i se cunosc încă legile. Alții, din factorii de cari vorbim, sunt artificiali; așa sunt acele obiceiuri ale sălbaticilor, ce constituiesc pentru ei un fel de mode, a căror durată și ale căror variații nu ne sunt încă cunoscute. Cât despre hazardul durității relative a perinelor pe care se culcă copiii, la popoarele civilizate, el nu poate fi determinat, nici măcar aproximativ, și rămâne ca atare imprevizibil.

Să trecem acum dela forma craniului la aceea a scheletului osos al figurii. In această direcție ne lovim mai întâi de proporțiile aparatului masticator, care au fost considerate ca având o semnificare deosebită din punct de vedere evolutiv. Prea marea desvoltare a acestui aparat, care dă naștere așa numitului prognatism, ar constitui după unii un semn de inferioritate; este, s'a zis, un caracter morfologic ce apropie pe om de animale. Poate că primii oameni s'au servit încă de gură, ca animalele, ca să atace, ca să se apere, ca să-și apuce prada, — funcțiuni ce reclamau fălci puternice și rezistente. In orice caz, oamenii primitivi, cari mâncau lucruri crude și tari, aveau nevoie de sforțări mai mari ale aparatului masticator, ceea ce, ca și la animale, provoca și întreținea o desvoltare deosebită a lui. Cu descoperirea focului însă, care a permis coacerea sau fierberea alimentelor, și cu înaintarea în civilizație, care a dus, grație unor transformări multiple, la o mai bună utilizare a lor, evoluția aparatului masticator s'a făcut în direcția unei micșorări treptate a lui. Popoarele cele mai înaintate, de astăzi, ar trebui, din acest punct de vedere, să aibă fălcile mai puțin desvoltate și mai puțin proeminente, să fie adică mai puțin «prognate», decât erau popoarele primitive și decât sunt, în timpul nostru, diferitele triburi sălbatice. In realitate însă, nu e așa. Reflectând asupra măsurătorilor făcute în această privință de Welcker, antropologul german Kollmann zice că Italienii de astăzi și Olandezii trebuiesc puși, din acest punct de vedere, alături de indigenii din Brazilia și de Hotentoți, iar Italienii vechi — sau cel puțin Romanii, în înțelesul mai strict al cuvântului — vin imediat după Eskimoși. Pe de altă parte, Germanii sunt mai prognați decât Tătarii și Calmucii, ba

chiar — în câteva cazuri cel puțin — decât Negrii din Australia. Tot acest antropolog a făcut observarea generală că, în Europa, prognatismul se găsește mai des la dolichocefali decât la brachicefali, — ceea ce contrazice părerea celor ce cred, cum am văzut, că cei dintâi sunt superiori celor din urmă. Dacă ar fi așa, ar trebui ca prognatismul să se găsească mai mult — adică mai des și într'un grad mai mare — la brachicefali. Kollmann însă susține că ei au, de regulă, un unghiu facial «mai nobil» decât dolichocefalii [1]. După măsurătorile lui Welcker, ce s'au făcut din nefericire asupra unui număr neîndestulător de schelete, procentul prognaților ar fi, în Germania, de 43%. Unele schelete arătau chiar un prognatism mai pronunțat decât cel stabilit de același antropolog la Negrii din Australia. Iar Hertz citează, în această privință, următorul caz curios. Un profesor de anatomie din Göttingen făcuse o colecție de cranii germane ce-l interesau din anumite puncte de vedere. Un antropolog, care a văzut-o, a crezut că ea cuprindea, după unghiurile faciale, cranii de Negri și de Indieni, și, informându-se de originea ei geografică, s'a mirat că se puteau găsi asemenea cranii la Germanii din jurul orașului Göttingen [2]).

Cu drept cuvânt afirma dar Virchow că niciun craniolog, oricât ar fi de expert, n'ar putea să atribuie cu siguranță un anumit craniu, după asemenea caractere morfologice, ca unghiul facial sau indicele cefalic, unei anumite rase [3]). Și dovada s'a produs — întâmplător, e drept, dar nu fără o pronunțată nuanță comică — cu ocazia unei desgropări ce s'a făcut odată într'un cimitir din Paris. Se descoperise acolo o «groapă comună» cuprinzând numeroase oseminte și se formase credința că fuseseră îngropați într'însa soldații din armatele aliaților, cari muriseră în 1814 la Paris. Un antropolog, examinând craniile, a declarat că unele au trebuit să aparțină Calmucilor, Bașkirilor, Finlandezilor, etc. din armata rusă. Pe urmă însă, s'a putut stabili că fuseseră îngropate acolo femei franceze care muriseră de holeră în timpul epidemiei din 1832 [4]).

Dar caracterele pe care le-am examinat până acum, fiind exterioare, s'ar putea crede că nu sunt esențiale. Am zis de altfel mai

---

1) Kollmann, Beiträge zu einer Kraniologie der europäischen Völker, în «Archiv für Anthropologie», Bd. XIII, p. 101.

2) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 51.

3) Virchow, Rassenbildung und Erblichkeit, în «Festschrift für Bastian», p. 25.

4) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 51, nota 32.

sus că forma capului n'ar putea avea importanță decât numai întru cât ar influența desvoltarea creierului. Să vedem dar dacă această desvoltare, — întru cât se poate constata prin măsurători asupra cadavrelor, — constituie, pentru diferitele rase, un caracter distinctiv destul de sigur. Antropologul olandez Kohlbrugge o contestă categoric. El susține că, după ani întregi de cercetări, în sălile de autopsie ale spitalelor din Indiile neerlandeze, asupra creierului indigenilor, n'a putut ajunge să-l deosebească, cu destulă siguranță, de creierul Europenilor [1]). Revenind asupra acestor cercetări și adăogându-le altele, făcute în Olanda chiar, același învățat declară că nu se pot stabili, la creier, caractere distinctive de rasă, nici chiar variații care, prin frecvența lor, să îngăduie posibilitatea unor «diagnose etnografice» [2]). La concluzii analoage a ajuns un alt antropolog olandez, Mall, comparând zece creieri de Negri cu zece de Europeni; nici din punctul de vedere al mărimii, nici din acela al formei, n'a putut stabili între ele deosebiri esențiale. S'a constatat de asemenea că Japonezii au un creier mai mic, ca volum, decât acela al Patagonilor. Welcker, examinând creierii câtorva «mulatri» ieșiți din încrucișarea Negrilor din Africa orientală cu Germani, a constatat că erau mai mari și decât ai unora și decât ai altora. La patru creieri de Eskimoși, Hrdlicka, șeful serviciului antropologic american, a găsit, nu numai greutăți superioare, dar și circumvoluții mai numeroase, mai accentuate, mai adânci, decât se pot constata, în medie, la creierii popoarelor civilizate. Virchow, Martin și Seitz au examinat, în sfârșit, creierii Fuegienilor, din insulele cunoscute situate la extremitatea sudică a continentului american, cari sunt de regulă considerați ca stând pe cea din urmă treaptă a civilizației. Și rezultatele la care au ajuns au fost surprinzătoare. Creierii acelor primitivi, ce se deosebesc de abia de animale, au o greutate care îi pune alături de aceia ai Europenilor. In raport cu statura, — întru cât Fuegienii sunt scunzi, — greutatea creierilor poate fi chiar considerată, la ei, ca superioară aceleia ce se poate constata la popoarele civilizate. In sfârșit, Buschan, antropologul german cunoscut, susține că, după dimensiunile interioare ale craniilor, Germanii trebuie să aibă un creier mai mare decât Negrii africani și australieni, dar adaogă că ei sunt întrecuți, din acest punct de vedere, de Chinezi, cari trebuie să aibă un creier și mai mare [3]). El sub-

1) Archiv für Rassen und Gesellschaft-Biologie, Bd. VII, 1910, p. 564.
2) Jahresberichte für Anatomie, III/2, 1911, p. 868.
3) Menschenkunde, p. 160.

liniază apoi mai departe, pe baza unui bogat material de observări de felul celor citate mai sus, insuccesul tuturor încercărilor ce s'au făcut până acum de a deosebi rasele după dimensiunile şi caracterele anatomice ale creierului [1]).

Să trecem acum la cel mai aparent din caracterele distinctive ale raselor, la pigmentaţia tegumentară, care servă şi astăzi de «fundamentum divisionis» pentru împărţirea oamenilor în albi, galbeni şi negri. Precum am relevat-o mai sus, «Pieile roşii» au încetat, încă dela Flourens şi Gobineau, de a mai alcătui o a patra rasă. Vom lua cunoştinţă, cu această ocazie, şi de motivele care au făcut pe antropologi să nege că ar exista un pigment special la «Indienii» americani sau — cum li se mai zice cu un termen mai nou — la «Amerinzi», despre cari se pretindea la început că ar fi având pielea de coloare roşie. Cei mai mulţi antropologi consideră astăzi pigmentaţia tegumentară diferită a diferitelor rase ca produsă, în fond, de una şi aceeaşi materie colorantă, ce se acumulează numai în cantităţi diferite în regiunile sub-epidermice, dând astfel naştere unor nuanţe diferite ale pielii. Materia colorantă unică, de care e vorba, este aşa numitul «pigment granular» galben-castaniu, pe care microscopul îl descopere cu uşurinţă. Deosebirea dintre albi, galbeni şi negri stă numai în cantitatea diferită din acest pigment comun, care se găseşte acumulată sub epiderma lor. Din acest punct de vedere, albii sunt, propriu vorbind, galbeni foarte deschişi. Cantitatea de pigment pe care o posedă ei fiind foarte mică, sângele care circulă în vasele capilare modifică coloarea galbenă foarte deschisă pe care ar trebui s'o ia, prin transparenţă, epiderma lor şi îi dă coloarea aşa numită «albă». Dovadă că e aşa, e faptul că la cadavrele oamenilor albi, la care sângele nu mai circulă în vasele capilare, coloarea pielii ia nuanţa pe care, din punctul de vedere al pigmentaţiei naturale, ar trebui s'o aibă totdeauna, devine adică galbenă. In cazurile extreme, în care pigmentul, înlăuntrul rasei albe, nu mai există decât în cantităţi «disparente», avem aşa numitul «albinism». Nu numai pielea, ci şi părul, iau în adevăr coloarea albă, iar irisul ocular pare decolorat. La rasa galbenă, pigmentul granular se găseşte în cantităţi mai mari, aşa încât poate arunca pe planul al doilea influenţa sângelui din vasele capilare ce tinde, cum am văzut la albi, să modifice coloarea epidermei. Dovadă că e aşa, e faptul că nuanţa tranda-

1) Ibid., p. 206.

firie ce o prezintă uneori, la oamenii albi, pielea, mai ales a obrazului, nu apare mai niciodată la oamenii galbeni. La rasa neagră, cantitatea de pigment e maximă şi dă epidermei lor coloarea închisă cunoscută, care nu este «neagră» în înţelesul adevărat al cuvântului, ci numai un «cafeniu» mai mult sau mai puţin întunecat. In sfârşit, rasa «roşie» este în fond o rasă galbenă, care ocupă o poziţie intermediară între cea astfel numit şi cea neagră. Virchow, care a examinat pe «Indienii» din America de Nord, susţine că pielea lor e departe de a avea coloarea roşie-arămie, ce i se dă uneori, în unele cărţi ilustrate de geografie; este, pur şi simplu, galbenă-murdară. Intre «Indienii» americani şi galbenii propriu zişi din Asia ar exista astfel numai o deosebire de nuanţă.

E acum întrebarea, de unde vin aceste deosebiri de pigmentaţie la diferitele rase? Răspunsul la această întrebare ne-ar putea permite să ne explicăm şi variaţiile de coloare, nu numai înlăuntrul aceloraşi rase, dar şi înlăuntrul aceloraşi popoare, unde ele se produc de asemenea, pe o scară destul de întinsă. Observări străvechi au arătat că coloarea oamenilor stă într'o legătură vizibilă cu clima. Şi fiindcă colorile mai închise apăreau mai totdeauna la locuitorii din regiunile mai calde, s'a crezut că elementul determinant al pigmentaţiei era temperatura. Astăzi ştim însă că acest element este lumina. Dovadă e faptul că «fochiştii» de pe vapoare sau «suflătorii» din fabricele de sticlă, cari lucrează în încăperi supra-încălzite, dar nu prea luminoase, nu capătă colori mai închise decât muncitorii cu braţele, cari lucrează în aer liber, adică în plină lumină, deşi la temperaturi mai scăzute. De altfel, Indienii din America şi Negrii africani, cari trăiesc la aceleaşi latitudini, adică în regiuni deopotrivă de calde, nu au pielea deopotrivă de închisă, iar Eskimoşii, cari trăiesc în regiuni foarte reci, sunt departe de a fi albi. Rolul hotărîtor îl joacă, în ceea ce priveşte pigmentaţia, razele ultraviolete ale spectrului solar. Dovadă e faptul că, supusă acţiunii acestor raze, pielea oamenilor albi poate lua foarte repede o coloare destul de închisă.

Antropologii cred astăzi că pigmentul care se adună în cantităţi mai mari sub epiderma oamenilor de coloare mai închisă este, în esenţă, un mijloc de apărare a organismului lor în contra acţiunii chimice a razelor ultraviolete [1]). Graţie pigmentării lor mai

1) Cf. Bälz, în «Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte», 1901, p. 204.

intense, Negrii nu mai sunt incomodaţi de acţiunea prea vie, din regiunile tropicale şi ecuatoriale, a luminii solare. In acelaşi timp, pigmentaţia favorizează transpiraţia, ceea ce le permite să suporte şi temperaturile, prea ridicate, din acele regiuni; pielea lor este în permanenţă umedă, iar evaporaţia o răcoreşte necontenit. Negrii pot astfel să suporte, fără să aibă nimic de suferit, intensităţi de lumină şi niveluri de temperatură, care asupra oamenilor albi au o acţiune, nu numai dăunătoare, dar chiar şi mortală, cum se întâmplă uneori, în cazurile de congestii cerebrale produse de insolaţie. S'a tras de aici concluzia că coloarea atât de închisă a pielii a fost produsă, la Negri, de necesitatea adaptării cu condiţiile de viaţă şi a fost favorizată de selecţiunea naturală. Dovada «filo-genetică» o constituie faptul că copiii Negrilor au la naştere pielea mult mai deschisă, — aproape de aceeaşi nuanţă cu pielea Europenilor sudici, a Italienilor bunăoară sau a Grecilor. Numai treptat, într'un interval ce variază dela câteva luni până la trei ani, ajung, apoi, să ia coloarea închisă a părinţilor. După principiul evoluţionist cunoscut însă, ontogeneza reproduce pe scurt fazele filogenezei; individul trece adică la început prin fazele prin care a trecut, în evoluţie, specia sa. Trebuie dar să presupunem că varietatea neagră a speciei omeneşti n'a avut la origine pielea atât de închisă cât o are astăzi, — sau a avut-o chiar albă. Că coloarea neagră e un rezultat al adaptării, cu toate foloasele biologice pe care le implică un asemenea fenomen, ne-o arată faptul că, dintre populaţiile africane, cele mai puţin rezistente la condiţiile climaterice ale continentului sunt cele care au colori mai puţin închise, ca Hotentoţii şi Boşimanii din Sudul lui, cari sunt mai mult galbeni decât negri. Ei sunt mult mai expuşi la insolaţie şi la celelalte neajunsuri ale climei tropicale. Spre a se apăra în contra primejdiilor la care îi expune pigmentaţia lor insuficientă, atât Hotentoţii cât şi Boşimanii obicinuiesc a se unge cu grăsimi amestecate cu negru de fum. Şi e curios faptul că acelaşi obiceiu există şi la populaţii ce trăiesc în regiuni climaterice cu totul opuse, — la Samoiezi, la Eskimoşi, la Fuegieni. Intensitatea luminii, directe sau reflectate de zăpezi şi gheţuri, face necesară şi la ei o asemenea reparaţie artificială a insuficientei lor pigmentaţii naturale, — deşi coloarea lor e destul de închisă.

Valoarea pigmentaţiei, ca fenomen de adaptare, ne-o mai arată şi faptul cunoscut că Europenii albi cari se stabilesc în Africa se «înnegresc» mult mai repede decât se «albesc» Negrii africani ce

ajung să trăiască în Europa. Explicarea acestui fapt e foarte simplă. Coloarea deschisă a pielii le e dăunătoare Europenilor ce se stabilesc în Africa; schimbarea ei se arată astfel, nu numai necesară, dar şi urgentă, pentru buna lor stare. Dimpotrivă, coloarea închisă a Negrilor ce trăiesc în Europa nu le aduce nicio vătămare şi, arătându-se indiferentă din punctul de vedere al utilităţii organice, nu este nici necesar, nici urgent, ca ea să se schimbe, neapărat şi imediat. Ea se schimbă totuşi, încetul cu încetul, sub acțiunea factorilor fizici respectivi. Negrii ce trăiesc în zonele temperate capătă cu vremea o coloare mai deschisă, devenind mai mult gălbui. Explicarea este că organismul lor, în nouile condiţii de viaţă, nu mai are nevoie de o cantitate atât de mare de pigment sub-epidermic. Şi se ştie că organele sau, în genere, formele biologice inutile scad totdeauna; cele dintâi se atrofiază, cele din urmă se atenuează; iar dacă procesul continuă timp de mai multe generaţii, ele pot dispărea cu desăvârşire. Un fenomen analog se poate observa în regiunile tropicale sau ecuatoriale. Pădurile virgine din centrul Africei adăpostesc, bunăoară, triburile «Pigmeilor», a căror coloare e mai deschisă decât aceea a Negrilor propriu zişi din regiunile învecinate. Explicarea trebuie căutată, pe de o parte în umbra deasă ce domneşte în acele păduri şi care micşorează considerabil acţiunea luminii solare, iar pe de alta în coloarea verde a frunzişului lor care absoarbe razele chimice ale spectrului. Există totuşi în Africa, în apropierea ecuatorului, şi populaţii (Waganda, Sandeh, etc.) a căror coloare mai puţin închisă nu se poate explica prin aceste cauze, regiunile în care trăiesc ele nefiind acoperite cu păduri. Trebuie să lucreze acolo alţi factori ce n'au putut fi încă descoperiţi. Sunt poate aceeaşi factori, încă necunoscuți, cari şi în alte regiuni reduc pigmentaţia până la proporţii, considerate de către unii ca patologice şi care dau naştere aşa numitului «albinism». In Rusia bunăoară, între Niemen şi Nipru, în regiunea mlaştinilor Rokitno, albinismul nu mai este o excepţie, aşa cum poate apărea, izolat orişiunde, ci devine regulă generală, nu numai la oameni, ci şi la animale. Ba chiar şi plantele par a suferi aceeaşi influenţă decolorantă a naturii. In ce rezidă însă această influenţă, — în pământ, în apă, în aer, — şi care anume sunt cauzele ei, nu se ştie încă. Constatarea acestui fapt a făcut, în orice caz, pe unii antropologi, în frunte cu Poesche, să pună originea Arienilor cu pielea albă, cu părul şi ochii de colori deschise, în Sud-Vestul Rusiei.

Cauze analoage cu cele din părţile împădurite ale Africei ecua-

toriale ne pot explica şi coloarea mai deschisă a «Indienilor» din regiunile corespunzătoare, ca latitudine, ale Americei. Tocmai în acele regiuni se află imensele păduri din jurul marelui fluviu al Amazoanelor. Indienii ce trăiesc în umbra lor au o coloare mai deschisă, — deşi se deosebesc mai puţin de restul indigenilor americanii, decât se deosibesc locuitorii pădurilor din jurul fluviului Congo de restul Negrilor africani. Este în adevăr izbitor faptul că Indienii din cele două Americi, de Nord şi de Sud, deşi răspândiţi în regiuni atât de diferite din punctul de vedere al latitudinii geografice, şi prin urmare al climei, al florei şi faunei, etc., au totuşi o coloare mai puţin diferită, dacă nu chiar mai uniformă, decât Negrii din Africa. Acest fapt se explică după unii prin întinderea mult mai mare, spre Nord şi spre Sud, a continentului american, decât a celui african. Trăind sub latitudini diferite şi în condiţii diferite, coloarea indigenilor a trebuit să varieze, la început, mai mult. Dar continuitatea teritorială a celor două Americi, permiţând migraţiile şi amestecurile triburilor indigene de colori deosebite, a dus, în decursul unor perioade de timp pe care trebuie să ni le închipuim ca întinzându-se foarte departe în trecut, la o relativă atenuare a nuanţelor extreme şi la coloritul mai mult sau mai puţin uniform de astăzi. Această acţiune moderatoare a migraţiilor şi încrucişerilor a fost poate mai redusă în Africa, unde indigenii, cum vom vedea mai departe, nu par a fi fost atât de mobili ca cei americani. Cu aceasta ajungem însă la principala cauză de variaţie a pigmentaţiilor dobândite sub acţiunea factorilor climaterici. Această cauză a fost încrucişarea necontenită şi care a luat uneori proporţii mari, a diferitelor grupări de oameni de pe suprafaţa pământului. Asupra acestui factor de variaţie şi a modului cum a trebuit să lucreze în timpurile preistorice, protoistorice şi istorice, vom arunca o privire mai cuprinzătoare în capitolul următor. Până atunci însă, trebuie să mai examinăm, în câteva cuvinte, coloarea părului şi a ochilor, care au fost considerate de asemenea ca alcătuind caractere distinctive ale raselor.

Afară de coloarea pronunţat roşie a părului, care e rară şi pare a presupune un pigment special, colorile obicinuite, dela blond până la castaniu şi negru, sunt variaţii de nuanţe ale uneia şi aceleiaşi pigmentaţii. Dovadă e faptul că, în marea majoritate a cazurilor, coloarea părului e mai deschisă la începutul vieţii şi se închide apoi treptat. Chiar şi la Negrii africani, copiii nou născuţi au părul castaniu, neted şi mătăsos; numai după câtva timp, în termen mediu

după doi-trei ani, părul lor devine negru, creț și aspru. La Europeni, cei mai mulți copii au la naștere părul blond deschis; unii păstrează această coloare și mai târziu, și anume cei ce aveau la început părul foarte deschis, aproape alb; la cei mai mulți însă, părul ia cu timpul colori mai închise. Pfitzner a calculat și procentele acestor schimbări. După el, numai 25% din oameni păstrează totdeauna coloarea părului pe care au avut-o în primii doi ani ai vieții; 75% și-o schimbă încetul cu încetul, trecând dela blond la castaniu sau chiar la negru. In Alsacia bunăoară, unde acest antropolog și-a făcut majoritatea observărilor, procentul copiilor ce se nasc cu părul negru e de 0% (zero la sută); cu părul blond se nasc 92% copii de sex masculin și 82% de sex femenin; din aceștia, își păstrează coloarea până la maturitate 20% din cei dintâi și 13% din cei din urmă; ceilalți iau colori mai închise. Până la coloarea pronunțat neagră ajung însă numai 15% din bărbați și 12% din femei [1]). Aceste schimbări de coloare nu se opresc decât de abia pela 40 de ani, așa încât numai dela această vârstă înainte pigmentația capilară ar putea fi considerată ca un semn distinctiv de rasă. Lenz însă crede că schimbările de coloare de care e vorba atârnă și de variații individuale ale unora din glandele endocrine, ceea ce mărește încă nesiguranța cu privire la valoarea lor, ca semne de acest fel [2]). Că coloarea părului mai stă în legătură și cu condițiile climaterice, ne-o arată faptul că, în regulă generală, colorile deschise sunt mai frecvente în părțile reci, iar cele închise în părțile calde ale suprafeței pământului. Cu aceleași condiții pare a sta în legătură și structura părului. Ranke a arătat că în Africa părul Europenilor începe după câtva timp a se încreți, ca al indigenilor. Legătura cu mediul a structurilor capilare o dovedesc și alte fape, nu antropologice, ci zoologice, care au ca atare o valoare biologică mai accentuată. In regiunea Angorei bunăoară, nu numai oile și caprele, care sunt vestite prin finețea lânei lor, ci și câinii și pisicile au părul mai lung și mai mătăsos ca în alte părți, ceea ce indică, evident, un complex de cauze fizice comune, aparținând mediului. Tocmai de aceea Ranke nu împărtășește părerea unora dintre antropologi că structurile capilare ar avea de

1) Cf. Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, Bd. I, p. 343 și Bd. III, p. 507.

2) Fr. Lenz, Muss das Nachdunkeln der Haare als Dominanzwechsel aufgefasst werden? în «Archiv für Rassen und Gesellschaftsbiologie», Bd. XVI.

asemenea o valoare distinctivă pentru rasele omeneşti [1]). In fruntea celor ce dau acestor structuri o însemnătate deosebită stă antropologul englez Haddon, care le pune chiar la baza unei clasificări a raselor [2]). Oricum se vor rezolva aceste controverse, faptul că nici pigmentaţiile nici structurile capilare nu atârnă numai de ereditate şi nu variază numai prin încrucişeri, aşa cum ar pretinde teoria specificităţii raselor, ne dovedeşte că valoarea lor, din punctul de vedere ce ne preocupă, e numai relativă.

In sfârşit, ca şi coloarea părului, aceea a ochilor se schimbă de asemenea cu vârsta. Cei mai mulţi copii au la naştere ochi de o coloare mai deschisă decât cea pe care ajung s'o ia mai târziu. Pe de altă parte, — şi acest fapt e mai important pentru problema noastră, — coloarea ochilor nu e totdeauna ereditară. Jörgensen, în observările pe care le-a făcut asupra a 25 de familii din insulele Färöer, a constatat că, din 38 de cazuri, în care ambii părinţi aveau ochii albaştri, în 14, ceea ce ne dă un procent considerabil, copiii aveau ochii căprii sau negri [3]).

Impresia generală ce se desprinde din numeroasele fapte, pe care le-am trecut în revistă, este că toate caracterele fizice, considerate de antropologi ca deosebind diferitele rase de oameni, au o valoare foarte relativă. Această impresie ni se impune mai ales când considerăm variaţiile caracterelor de care e vorba la diferitele popoare europene, înlăuntrul maselor adică ce le alcătuiesc pe fiecare în parte. Caracterele distinctive ale «rasei» germane, bunăoară, ar fi, după autorii pe cari i-am citat mai sus, dolichocefalia, statura înaltă, pielea albă, părul blond, ochii albaştri. H. St. Chamberlain a dat chiar acestui complex de caractere o expresie literară, de care s'a făcut mult caz altădată. «Ochi mari, strălucitori, de coloarea cerului; păr auriu; statură gigantică; proporţie armonică a musculaturii; craniu lunguieţ, împins înainte, în afară de linia circulară a comodităţii animalice, de un creier în vecinică pulsaţie, chinuit de nostalgie; figură înaltă, formată de o viaţă sufletească ridicată, ca sediu al manifestărilor ei» — iată portretul Germanului de «rasă» [4]). Câţi Germani seamănă însă cu acest portret? Nu putem reveni asupra celor ce am zis mai sus cu privire la forma capu-

1) Der Mensch, II, p. 202.

2) Les races humaines et leur répartition géographique, tr. fr., p. 8—12.

3) Cf. Zentralblatt für Anthropologie, Bd. VII, 1903.

4) H. St. Chamberlain, Die Grundlagen des XIX-ten Jahrhunderts, 2-te Aufl., p. 496.

lui. Din acest punct de vedere, care e deosebit de important, cei mai mulţi Germani nu corespund tabloului zugrăvit de Chamberlain. Din punctul de vedere al colorilor, — a pielii, a părului, a ochilor, — iarăşi nu. După marea anchetă făcută asupra copiilor de şcoală, — la care ne-am referit în capitolul precedent, cei cu pielea albă, cu părul blond, cu ochii albaştri sunt în minoritate; procentul lor e numai de 31.8%. Şi mai trebue să ţinem seamă şi de faptul, pe care l-am relevat de asemenea, că copiii au totdeauna colori mai deschise decât adulţii. După Pfitzner, pe care l-am citat mai sus, numai un sfert din copiii ce se nasc blonzi păstrează totdeauna această nuanţă; trei sferturi dintr'înşii iau colori mai închise, dela castaniu până la negru. Nu e dar de mirare că unii învăţaţi, discutând portretul celebru al «rasei» germane, aşa cum l-a zugrăvit Chamberlain, declară categoric că cei mai mulţi din Germanii de astăzi nu posedă caracterele distinctive dintr'însul sau le posedă numai în parte, — aşa încât ar trebui consideraţi ca fiind de origine streină sau, în cel mai bun caz, ca bastarzi ieşiţi din încrucişeri de rase diferite [1]).

Ne mai rămâne acum să cercetăm, ceva mai de aproape, care a putut să fie originea variaţiilor atât de numeroase şi atât de mari ale caracterelor morfologice, pe care am fost siliţi să le constatăm. Am putea să ne punem pe terenul, strict biologic, al neolamarckismului contimporan şi să le considerăm ca produse, pur şi simplu, de variaţiile mediilor geo-fizice respective. Pe lângă dificultăţile însă, pe care le-am întrevăzut deja mai sus, ne-am angaja în acest caz prea mult în grava şi complicata controversă biologică a neo-lamarckismului şi neo-darwinismului, în care este evident că nu putem intra aici. Ne vom mărgini dar să examinăm, ceva mai amănunţit, aspectul deja indicat al problemei ce ne preocupă, să considerăm adică variaţiile de care e vorba ca fiind, poate, mai mult un efect al încrucişerilor ce s'au produs, în decursul timpurilor, între diferitele categorii de oameni. Aceste încrucişeri le vom studia în capitolul următor.

1) Aşa bunăoară Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 74.

CAP. V

INCRUCIŞERILE RASELOR

I. Dacă ne-am mărgini să considerăm amestecurile etnice aşa cum se produc sub ochii noştri, la naţiunile civilizate de astăzi, nu ne-am putea face o ideie, nici măcar aproximativă, de proporţiile pe care le-a luat acest fenomen altădată, la populaţiile primitive din timpurile preistorice. Din nefericire, din acele timpuri atât de îndepărtate de noi, nu ne-au rămas — afară de resturile de oseminte, de unelte şi de arme, pe care le scot la iveală săpăturile archeologilor — mărturii mai amănunţite şi mai precise, cum sunt, pentru timpurile istorice, documentele scrise. Ca să ne putem dar închipui, ce a trebuit să fie pe atunci fenomenul de care e vorba, n'avem alt mijloc decât să aruncăm o privire asupra a ceea ce se întâmplă la sălbaticii de astăzi, din Africa, din America şi din Australia.

Ceea ce a izbit pe mai toţi etnografii cari s'au ostenit să cerceteze pe aceşti enigmatici reprezentanţi actuali ai omenirii de altădată, a fost excesiva mobilitate a celor mai mulţi dintr'înşii. Pe când popoarele civilizate îşi au viaţa legată de un anumit teritoriu, pe care marile lor mase rămân aşezate în chip statornic, chiar când unii din cei ce le compun îl părăsesc, individual, — triburile primitive de astăzi sunt în necontenită mişcare, cu întreaga lor alcătuire. Ratzel bunăoară ne povesteşte că unii din «Indieni» se deplasează cu câte 1500—2000 kilometri în câţiva ani, în căutarea «bizonilor» sau boilor sălbatici din America de Nord [1]). Tot el relevă faptul că triburile Bantu ale Negrilor africani s'au răspândit, în timpul relativ scurt de când se fac asupră-le cercetări etnografice, peste 40° de latitudine, ceea ce reprezintă mai mult de jumătate

1) Völkerkunde, I, p. 568, 593.

din întinderea totală a continentului respectiv, dela Nord la Sud [1]) Ca exemplu extrem de mobilitate ne dă în sfârşit acelaşi învăţat faptul că populaţiile malaieze şi polineziene s'au întins pe o suprafaţă ce depăşeşte 210° de longitudine şi 80° de latitudine, într'un interval ce, după toate probabilităţile, n'a trecut de câteva veacuri [2]).

Care sunt cauzele acestei extreme mobilităţi a populaţiilor primitive? Potrivit cu starea lor foarte înapoiată, acele cauze trebuie să fie mai mult de natură biologică, privind adică satisfacerea nevoilor elementare ale vieţii vegetative, cum sunt hrana şi reproducerea. Din punctul de vedere al mijloacelor de existenţă, oamenii primitivi sunt mai mult vânători, pescari şi păstori. Numeroşi sunt şi cei ce trăiesc cu rădăcinele, cu tuberculele, cu fructele, pe care le produc în mod natural, fără intervenirea lor, unele din plantele sau unii din arborii regiunilor respective. Mai puţin numeroşi sunt agricultorii, cari cultivă anume pământul, pentru ca să obţină anumite produse ale lui. Aceştia din urmă sunt mai statornici. Cultura pământului presupune unele îmbunătăţiri prealabile, ca defrişarea sau desţelenirea, curăţirea terenului defrişat sau desţelenit de rădăcini şi de pietre, drenarea, împrejmuirea, etc. Toate aceste operaţii leagă, pe cei ce s'au ostenit să le întreprindă, de bucăţile de pământ pe care le-au realizat şi pe care nu le părăsesc decât numai când schimbări considerabile — ale climei, ale solului, etc. — îi silesc s'o facă. Ceilalţi sunt însă, mai toţi, în vecinică mişcare. Un trib sălbatic, ce vânează câtva timp într'o anumită regiune, provoacă destul de repede împuţinarea animalelor respective, fie pentrucă nu se mai reproduc în mod suficient, fie pentrucă fug, căutându-şi adăpostul în alte părţi, mai sigure pentru ele. Tribul respectiv e astfel nevoit, după câtva timp, să se pună în mişcare, ca să găsească alte regiuni, mai bogate în vânat. Acelaşi lucru se întâmplă, pentru aceleaşi motive, cu pescarii. Păstorii sunt, e drept, ceva mai legaţi de regiunile potrivite pentru păşunat. Dar fiindcă în stepele, în care locuiesc ei de obiceiu, iarba e rară, turmele lor, mai ales dacă se înmulţesc, trebuie să-şi schimbe din când în când păşunile, — ceea ce deplasează încetul cu încetul şi triburile de acest fel. Ratzel zice că, în stepe, chiar şi în anotimpul cel mai favorabil vegetaţiei, turmele trebuie să-şi schimbe locul de păşunat din 15 în

1) Op. cit., II, p. 191, 207.

2) Ibid, I, p. 150, 162.

15 zile, înaintând, la fiecare dată, cu câte 10—15 kilometri [1]. Cât fac aceste deplasări, adăogându-se unele altora, într'un timp mai îndelungat, se poate vedea cu uşurinţă.

La aceste cauze de mobilitate se mai adaogă apoi încă una. La foarte mulţi sălbatici, reproducerea este exogamă. Bărbaţii îşi iau adică femei din alte triburi. Acest obicei îşi are poate originea în faptul că sălbaticii trăiesc în grupe puţin numeroase, — aşa numitele clanuri, — în care toţi se consideră ca înrudiţi, fie prin sânge, fie din punct de vedere religios, prin totem-ul comun. Interdicţia căsătoriei între membrii fiecărei grupe s'a întins apoi dela clan la trib. Dacă explicarea acestui fenomen e anevoioasă, constatarea lui e mult mai uşoară. După Westermarck, exogamia e foarte răspândită, la mai toate categoriile de oameni [2]. Chiar şi la popoarele civilizate din Europa există, în unele părţi, obiceiul ca ţăranii să-şi ia nevestele din alte sate decât ale lor. Când intervine în sfârşit războiul, exogamia poate lua proporţii masive. Spaniolii, când s'au stabilit în Antile, au găsit pe alocurea femeile vorbind altă limbă decât bărbaţii; explicarea era că unele din acele insule fuseseră cucerite mai înainte de Caraibi cari, învingând pe indigenii Aruak, le luaseră femeile. Obiceiul acesta s'a putut constata, ca urmare a războiului, mai pretutindeni. Dacă la începuturile istoriei Romanilor găsim faimoasa răpire a Sabinelor, mai târziu, în timpul luptelor cu Germanii, găsim, mai ales în provinciile nordice, numeroase sclave provenind din diferitele lor triburi. Sub împăratul Claudiu bunăoară, după înfrângerea Goţilor, fiecare soldat roman a primit câte una sau două din femeile lor. Cât despre întinderea şi adâncimea efectelor pe care le-au produs războaiele, din punctul de vedere al amestecurilor etnice, ne pot lămuri originea străveche şi frecvenţa aproape continuă a acestor conflicte violente între diferitele grupe de oameni.

Săpăturile archeologice descoperă, în adevăr, mai pretutindeni, în puţinele resturi lăsate de omenirea preistorică, alături de uneltele necesare pentru conservarea vieţii, arme ce serveau la distrugerea ei. Fără îndoială, acele arme erau utilizate mai întâi şi mai mult la vânătoare, pentru uciderea animalelor cu care se hrăneau cei ce le mânuiau. Dar ele erau întrebuinţate de sigur, destul de adesea, şi în lupte asemenea cu războaiele de mai târziu. N'avem

---

1) Op .cit., III, p. 36.

2) Geschichte der menschlichen Ehe, p. 310.

niciun motiv să credem că oamenii erau pe atunci mai buni decât sălbaticii de astăzi, cari sunt destul de răi. Ratzel citează un cuvânt caracteristic al lui Livingstone, cunoscutul explorator. Cerând odată informaţii unui indigen african ce îi servea de călăuză, asupra unei regiuni învecinate şi a locuitorilor ei, el i-a răspuns că apele şi câmpurile le cunoaşte destul de bine, pe locuitori însă mai puţin. Şi i-a explicat şi de ce: lucrurile nu sunt duşmănoase, oamenii însă da; lucrurile nu fac niciun rău, oamenii însă mult [1]). Etnograful german crede că numai duritatea excesivă a luptei pentru existenţă la aceste populaţii atât de înapoiate poate explica ostilitatea instinctivă şi adâncă cu care orice trib priveşte pe orice «strein» care pune piciorul pe teritoriul său, vânează pe el, mănâncă din fructele lui sau bea apă din izvoarele pe care le cuprinde. Iar numărul membrilor fiecărui trib fiind foarte mic, numărul «streinilor» e fireşte foarte mare. De unde, o ostilitate generală şi permanentă, cu lupte aproape necontenite. E caracteristic faptul că mai niciodată sălbaticii nu umblă, în regiunile lor, fără arme. Ratzel reproduce în cartea sa fotografia unui negustor de peşte din Africa centrală, care, umblând să-şi vânză marfa, purta cu el suliţa, arcul şi săgeţile, — ceea ce, după noţiunile noastre, ar fi trebuit să fie cu totul de prisos. Şi ca să ne arate până unde merge duşmănia fiecărui trib faţă de celelalte, etnograful german citează un cuvânt al cunoscutului explorator Cook: dacă ar fi ascultat pe indigeni, ar fi trebuit să nimicească întreaga populaţie a regiunii, fiindcă în fiecare sat i se cerea să distrugă satele vecine [2]). Aceste cereri naive se întemeiau pe credinţa, pe care o aveau la început cei mai mulţi sălbatici, că exploratorii, ale căror arme îi impresionau atât de mult, aveau puteri nelimitate.

De altfel, tocmai din cauza deplasărilor necontenite, ale căror cauze le-am văzut, triburile primitive trebuiau, în mod inevitabil, să intre în conflict unele cu altele. Nouii veniţi într'o regiune oarecare se loveau de rezistenţa celor ce o ocupau de mai nainte şi cari se aşezaseră vremelnic acolo fiindcă găsiseră ceea ce le trebuia. Ei îşi apărau dar cu armele ceea ce am numi astăzi «drepturile câştigate»: locurile în care vânau, păşunile pe care păşteau vitele lor sau, cu atât mai mult, câmpurile pe care le cultivau. Iar luptele, care se dedeau la început între grupe foarte puţin numeroase, aveau

1) Völkerkunde, I, p. 93.
2) Op. cit., I, p. 91.

ca urmare stârpirea bărbaţilor din tribul învins, iar femeile, care erau cruţate, erau luate ca pradă, servind în bună parte la reproducere.

In sfârşit, schimbările fizice care se produceau, din când în când, în unele din regiunile locuite de populaţiile primitive, determinau de asemenea dislocări ale lor, chiar şi ale celor ce se deprinseseră cu viaţa sedentară. Aşa erau cataclismele naturale: cutremurele de pământ, care dărâmau uneori sate şi oraşe întregi, prăbuşirile de terenuri, care aveau aceleaşi efecte, erupţiile vulcanice, care acopereau cu cenuşe sau cu lavă teritorii ce deveneau astfel improductive, — şi nu trebuie să uităm că «activitatea vulcanică» a globului terestru, cum zic geologii, a fost mult mai mare altădată decât e astăzi. Un rol însemnat au jucat, din acest punct de vedere, inundaţiile; ele luau uneori, din cauze pe care nu le cunoaştem, proporţii ce le făceau să rămână multă vreme în amintirea popoarelor. Aşa a fost «potopul» de care vorbea Biblia mosaică şi a cărui legendă se găsea şi în literatura altor popoare vechi din Sud-Vestul Asiei. O cauză mai generală de migraţii au fost în fine schimbările climaterice mai întinse, ca cele ce s'au produs în perioada glaciară şi care au interesat, după toate probabilităţile, întreaga emisferă boreală. Scăderea considerabilă a temperaturilor, în părţile nordice ale continentului asiatic şi ale celui european, pare a fi deslănţuit marile exoduri care au constituit, după unii, primele dislocări ale «blocului» arian primitiv. In vechia literatură religioasă iraniană se văd, destul de limpede, urmele acestei schimbări climaterice şi ale consecinţelor ei. Vorbind de aceste urme, într'una din lucrările sale, Jacques de Morgan zice: «Avesta ne arată pe Arieni fugind dinaintea manevrelor principiului rău, care îngheţa necontenit şi făcea cu neputinţă de locuit ţările pe care Ahuramazda le creea pentru ei. Această veche tradiţie este, fără teamă de greşeală, o indicaţie a cauzelor întregei migraţii ariene» [1]). Alţii credeau, cum am văzut, că populaţiile albe din centrul Asiei, cărora li s'a dat acest nume atât de discutat, s'au pus poate în mişcare sub presiunea populaţiilor galbene ce înaintau, din Nord-Estul continentului către Sud-Vestul lui, venind din America de Nord. Orice hartă a perioadei glaciare ne poate arăta că, după întinderea actuală a urmelor lăsate de gheţari, America de Nord a avut să sufere mai mult de frigul de atunci decât Asia, care a avut să sufere

1) Les civilisations primitives, p. 163.

ea însăşi mai mult decât Europa. S'ar putea deci, dacă ipoteza de care vorbim e adevărată, ca schimbarea generală a climei din emisfera boreală, din perioada glaciară, să fi provocat o deplasare generală a populaţiilor primitive, care s'au împins astfel unele pe altele, dela Nord-Est către Sud-Vest, din America de Nord în Asia şi din Asia în Europa, probabil şi în Africa de Nord.

Căci în adevăr, la început, migraţiile nu rămâneau mai niciodată izolate. In mersul lor, populaţiile ce se deplasau împingeau înaintea lor altele, care, văzându-se incomodate în teritoriile pe care le ocupau, se puneau şi ele pe drum, în căutarea altora mai sigure. Mobilitatea trebuie să fi fost în timpurile preistorice mai mult sau mai puţin generală, cum este aproximativ astăzi la Indienii americani sau la Negrii africani. Această mobilitate a fost poate cauza de căpetenie, pentru care sălbaticii aceştia n'au ajuns să formeze state. Relevând acest fapt pentru Negrii din Africa, Ratzel îi mai adaogă o explicare, referindu-se la acea ostilitate, organică şi permanentă, de care vorbiam mai sus. Din pricina ei, chiar şi la triburile sedentare, războaiele nu duc la cuceriri şi integrări de teritorii, ci numai la exterminarea triburilor învinse sau, în cel mai bun caz, la exodul lor. Fireşte, obstacolele geografice au limitat, mai mult sau mai puţin, mobilitatea populaţiilor primitive, din timpurile preistorice. Unele numai vremelnic; aşa au fost fluviile, lacurile, lanţurile de munţi, peste care populaţiile puse în mişcare izbuteau să treacă în cele din urmă. Altele mai statornic; aşa au fost mările şi oceanele, peste care multă, foarte multă vreme, trecerea n'a fost posibilă. Această din urmă dificultate a fost poate cauza care a făcut din Europa continentul cu populaţia cea mai deasă — şi mai amestecată. Nu ştim, fireşte, nici măcar aproximativ, în ce direcţii s'au făcut deplasările populaţiilor primitive din timpurile preistorice. Dacă însă e adevărat că America de Nord a suferit mai mult de frig în perioada glaciară şi că populaţiile ce trăiau pe pământurile ei s'au îndreptat în spre Asia; dacă e adevărat că populaţiile asiatice s'au pus şi ele în mişcare, din aceeaşi cauză, către apus; putem zice că această orientare împingea, treptat, omenirea preistorică într'o direcţie ce îşi găsia punctul final în Europa. Dincolo de acest continent se întindea însă Oceanul Atlantic, peste care nu se mai putea trece. Oricât ar fi fost de ipotetică în timpurile preistorice, orientarea de care vorbim a devenit la începutul timpurilor istorice destul de vizibilă, iar la sfârşitul antichităţii a devenit manifestă; barbarii ce năvăleau în Europa, venind din Asia,

se îndreptau, atunci, dela răsărit către apus[1]. Aceste ultime migraţii n'au mai putut împinge înainte populaţiile pe care le găseau în drumul lor, nu numai fiindcă Europa era, cum s'a zis, un «fund de sac» ce nu mai îngăduia deplasarea, ci şi fiindcă popoarele europene, cu o civilizaţie înaintată, deveniseră sedentare. Aceste cauze diferite au făcut ca populaţiile ce au venit, după vremuri, pe pământul european, pe care le atrăgea o climă mai puţin excesivă şi un sol mai productiv, să se suprapună şi să se amestece, mai mult ca origiunde. Asupra acestui fenomen vom reveni însă mai departe.

II. Nu putem cerceta acum, în ce chip micile grupări omeneşti din timpurile preistorice, care au trebuit să fie vecinic în mişcare şi vecinic în războiu unele cu altele, au ajuns să dea naştere popoarelor, cu mult mai mari şi cu mult mai stabile, pe care le găsim constituite la începutul timpurilor istorice. E probabil că constituirea lor a trebuit să fie precedată de anumite schimbări de obiceiuri, care au făcut ca unele triburi, adoptând definitiv viaţa sedentară, să formeze nucleele în jurul cărora s'au grupat apoi, succesiv, altele, ce renunţau de asemenea, treptat, la viaţa rătăcitoare. In anumite regiuni fertile, în care cultura pământului era uşoară şi roadele lui îmbelşugate, triburile din prima categorie ajungeau cu vremea la o bună stare, ce trezea poftele celor din categoria a doua şi le făcea să devină pentru ele centre de atracţie.

Cât de precară trebuie să fi fost, în timpurile vechi, existenţa populaţiilor ce rătăceau vecinic, fără să-şi lege soarta de anumite teritorii, ne-o poate arăta faptul că, astăzi încă, unii nomazi, din Asia sau din Africa, duc o viaţă neînchipuit de grea. E bunăoară impresionant modul cum ne descrie Ratzel traiul triburilor Tibbu din Sahara orientală. Ele rătăcesc uneori câte 20 de zile fără să găsească nimic de mâncare. Mizeria cumplită, la care le condamnă sărăcia extremă a mediului, le-a impus anumite reguli de răbdare şi de abţinere, pe care le urmează cu sfinţenie. Când perspectivele sunt rele, fiecare Tibbu trebuie să suporte foamea trei zile, înainte de a se gândi să ia ceva în gură. Dacă a patra zi n'a găsit încă nimic, îşi scoate, după Richardson, sandala dela piciorul stâng, pe care o înmoaie sau o fierbe, spre a o consuma. A cincea zi, dacă lipsa absolută persistă, poate utiliza şi sandala dela piciorul drept. Zilele următoare, în sfârşit, poate recurge la un mijloc ce nu e în-

1) Asupra drumurilor pe care le-au urmat migraţiile popoarelor în timpurile istorice, a se vedea J. Brunhes et C. Vallaux, La Géographie de l'Histoire.

găduit de regulele amintite decât numai în cazurile de neapărată nevoie, atunci când rezistența lui vitală și-a atins limita. Culegând oasele de animale ce se găsesc adesea în pustie, nenorocitul amenințat să moară de inaniție le pulverizează, — ceea ce e destul de lesne, răscoapte cum sunt de arșița soarelui african, — și, deschizând vâna uneia din cămilele vii ale tribului, lasă să picure asupra prafului obținut puțin sânge proaspăt. El formează astfel o pastă, din care se înfruptă cu cea mai mare parcimonie, ca să-și întreţină viața până când izbutește să găsească ceva de mâncare. Nu sunt de sigur multe popoare, zice Ratzel, care să fi făcut, în aceeași măsură ca triburile de care e vorba, din nevoia de a suporta mai multă vreme foamea și setea, o artă sau chiar o știință [1]).

Nu e dar de mirare că nomazii, expuși la atâtea riscuri grave, s'au învârtit mai mult, când au avut putința, în jurul teritoriilor ocupate de populațiile agricole, unde puteau găsi la nevoie, prădându-le, alimentele indispensabile. In Prefața cărții de mai multe ori citate «Les races et l'histoire» a lui Pittard, directorul colecției «L'évolution de l'humanité» din care această lucrare face parte, Henri Beer, zice că, în tot cursul istoriei vechi a popoarelor asiatice sau în genere a celor orientale, nomazii au trăit «en marge des sédentaires [2]). Ei au fost, în adevăr, pirații uscatului; prin incursiuni îndrăznețe, punând la contribuție proviziile acumulate ale populațiilor așezate în chip statornic pe anumite teritorii, ei au căutat vecinic să-și procure, prădând, mijloacele de existență, pe care nu le puteau găsi totdeauna altfel. E probabil însă că, dela o vreme, au simțit și ei nevoia să ajungă la o viață mai scutită de riscuri, așezându-se printre sedentarii ce îi atrăgeau prin «bogățiile» lor. Intrusiunea lor, firește, nu era mai niciodată bine primită și nu se putea realiza în mod pacinic; ea implica mai totdeauna războiul. Nomazii flămânzi, mai deprinși cu mânuirea armelor, de vreme ce trăiau din vânat, mai îndrăzneți și mai cruzi, năvăleau peste agricultorii pacinici, timizi și blânzi, îi supuneau și trăiau apoi exploatând munca lor. Devenind totuși sedentari, nouii veniți

1) Völkerkunde, III. p. 42. Ultimul cuvânt se referă la faptul că, spre a împiedeca setea să ia proporții prea chinuitoare, sălbaticii de care e vorba, cu toată căldura excesivă a regiunii în care trăiesc, își învăluiesc cu grije gura și nasul în cârpe, care se umezesc puțin din cauza vaporilor de apă din aerul expirat de ei; dacă ar respira liber, aerul prea uscat al pustiei, uscându-le prea mult mucoasele, le-ar mări setea.

2) Op. cit., p. XV.

contribuiau şi ei la buna stare a vechei populaţii, fie apărându-i mai bine produsele muncii, ca războinici, fie îngrijind de desfacerea lor, în condiţii cât mai bune, prin întinderea schimbului dincolo de hotarele ţărilor respective, ca negustori. Se pare, în adevăr, că nomazii deveniţi sedentari, în înţelesul că rămâneau legaţi de ţările în care se aşezau, căutau totuşi o satisfacţie a vechei lor nevoi de deplasare, în negoţ, care, în antichitate mai ales, nu se putea face fără călătorii lungi şi pline de peripeţii.E probabil însă că cei mai mulţi dintr'înşii adoptau ocupaţiile agricole; viaţa sedentară şi încrucişarea cu vechea populaţie peste care se aşezau nu se putea să nu le schimbe obiceiurile. Prosperitatea crescând astfel din nou, după fiecare invaziune, provoca altele nouă. Bogăţiile acumulate atrăgeau alte grupe nomade, care, pe aceleaşi căi şi cu aceleaşi rezultate, se adăogau masei sedentare primitive. Procesul acesta, repetându-se necontenit, ducea în cele din urmă la formarea unor populaţii mult mai numeroase, decât fuseseră triburile primitive, şi ocupând în mod permanent teritorii mult mai întinse. Masele omeneşti ce luau naştere în acest mod proveneau, evident, din aporturi diferite, din amestecul a numeroase elemente eterogene, ce se adăogau succesiv unele altora, în curgerea veacurilor, şi care n'aveau poate nimic comun, din punctul de vedere al rasei. Cât despre contopirea acestor elemente, ea putea să fie diferită în diferitele părţi ale masei comune. Nulă în unele părţi, mai ales când amestecul era de dată recentă, ea putea să fie mai înaintată în altele. Cu vremea însă ea putea să ducă, în majoritatea cazurilor, la dispariţia unora din vechile caractere morfologice ale elementelor eterogene dela început, şi la apariţia altora nouă, mai mult sau mai puţin diferite. Aceste caractere nouă, fiind mai răspândite, ajungeau să arunce în umbră vechile caractere diferenţiale, şi masele etnice care luau naştere în acest mod, dobândeau înfăţişeri relativ omogene.

Aşa au trebuit să se constituie, după toate probabilităţile, popoarele pe care le găsim în fiinţă la începutul timpurilor istorice. Ele se arătau, pretutindeni, organizate aşa, încât puteau să-şi apere cu armele teritoriile pe care le ocupau, pe care înţelegeau să le stăpânească totdeauna şi pe care căutau, în acelaşi timp, să le întindă prin cuceriri. Viaţa statelor astfel înjghebate ducea, din cauza unora din necesităţile ei, la noui amestecuri etnice. Războaiele pe care le purtau necontenit, fie spre a se apăra, fie spre a se mări, aveau adesea ca urmare noui deplasări de populaţii. Mase omeneşti

mai mult sau mai puțin considerabile erau ridicate din locurile în care se găseau și transportate în altele, în care cei ce puteau dispune de ele credeau că ar fi fost mai inofensive sau mai de folos. Asia sud-vestică, în care s'a desfășurat o bună parte a istoriei primitive a omenirii civilizate, ne oferă numeroase exemple de acest fel. Așa a fost bunăoară transplantarea, în veacul al VIII-lea înainte de Cristos, a Israeliților învinși de Asirieni în părțile de Nord-Est ale imperiului; ținuturile lor din Palestina au fost apoi ocupate de coloniști trimiși, mai ales sub Assarhaddon, din diferite alte părți ale lui. Tot așa a fost transplantarea Iudeilor, învinși de Nabuchodonosor, la 586 a. Cr. Această transplantare, grație schimbărilor istorice următoare, a fost numai provizorie, constituind așa numita «captivitate babiloniană». Provizorie însă numai în parte. Când Kyros a dat voie celor ce îndurau această captivitate, la 536 a. Cr., să se întoarcă în Palestina, numai vreo 40.000 dintr'înșii, după legendă, s'au folosit de această îngăduință; ceilalți, legați de prea multe interese, au rămas pe loc. De altfel, istoria primitivă a Evreilor era plină de asemenea dislocări de «seminții». La originea lor tradiția punea pe Abram sau Abraham, un nume simbolic care însemna, în prima lui formă «tatăl cel mare sau cel înalt», iar în a doua «tatăl mulțimii». Acest strămoș legendar ar fi pornit, cu vreo două mii de ani înainte de Cristos, din orașul Haran, situat în Mesopotamia, și, după ce ar fi rătăcit cu «seminția» lui prin Egipt, s'ar fi așezat în Palestina. Acestor imigranți, populațiile locale mai vechi le-au dat, se pare, numele de «Ibrim», care însemna «cei de dincolo», — de dincolo de Eufrat. Intrebuințat mai mult de streini decât de înșiși, acest nume s'a transformat, cu vremea, în denumirea, devenită generală, de «Ebrei» sau, cu pronunțarea greacă de mai târziu, de «Evrei» [1]). O altă peregrinare mai însemnată a celor de acest neam a fost, după Biblie, aceea a seminției lui Iosef. Vândut de frații lui ca sclav, acest personaj legendar a izbutit, prin calitățile lui excepționale, să se ridice la o situație însemnată, în Egipt, unde și-a chemat apoi și rudele, atunci

1) Ei înșiși se numiau, înainte de captivitatea babilonică, mai mult «Israeliți», iar după acea captivitate, mai mult «Iudei». Motivul acestei schimbări era că populația ce se întorsese din exil aparținea aproape exclusiv regatului «Iuda», — adică acelei părți a vechiului regat unitar al lui Saul, David și Solomon, pe care o forma în majoritate «seminția» lui Iehuda. Această «întoarcere» fusese considerată ca un mare eveniment și jucase un rol însemnat în istoria timpului.

când Palestina era bântuită de o foamete grea. Din cei 70 de inşi ce ar fi răspuns, după tradiţie, acestei chemări, ar fi ieşit în timp de câteva veacuri un popor întreg, ce ar fi trăit separat de Egipteni, cu legea şi obiceiurile lui, şi care, deşteptând bănuiala Faraonilor, a început a fi oprimat. Din această robie l-a scăpat însă Moise, profetul, care, după o rătăcire îndelungată în pustie, l-a dus în sfârşit în «pământul făgăduinţei». Această legendă ascundea, probabil, încă una din migraţiile triburilor semitice vechi, din care a ieşit poporul evreu.

Sistemul strămutărilor de populaţii l-au practicat pe o scară întinsă, ca mijloc de guvernământ, Chinezii. Ratzel crede că relativa unitate a tipului chinez de astăzi se datoreşte amestecurilor etnice necontenite pe care le provoca acest sistem. Etnograful german relevă mai întâi eficacitatea colonizărilor pacinice ale agricultorilor chinezi, cari se strecurau pretutindeni, în ţările învecinate cu teritoriile lor primitive, unde erau terenuri bune de cultivat, şi duceau cu ei metodele lor superioare de cultură, ce erau adoptate apoi de toţi, împreună cu alte obiceiuri ale lor. Dar el insistă în deosebi asupra colonizărilor ce urmau, inevitabil, războaielor. Când Chinezii cucereau teritorii noui, aşezau mai întâi pe ele colonii militare, menite să le asigure posesiunea, dar care aveau în acelaşi timp obligaţii agricole. Cu vremea, aceste colonii, care se măreau necontenit, luau un caracter agricol mai pronunţat sau chiar exclusiv şi exercitau asupra populaţiilor locale o influenţă cu atât mai adâncă. Alteori, — şi cazurile de acest fel nu erau rare, — se proceda mai radical. Guvernul chinez căuta «nu arareori» să-şi asigure stăpânirea teritoriilor cucerite «printr'un schimb complet de populaţii» (durch einen vollständigen Austausch der Bevölkerungen); ridica, anume, o mare parte (einen grossen Theil) din locuitorii acelor teritorii, care erau în chip firesc situate la periferia imperiului, şi îi transporta înlăuntrul lui, în regiuni îndepărtate; locul lor, în părţile respective, îl luau, fireşte, în număr tot atât de mare, Chinezii [1]).

Acelaşi sistem l-au practicat, în alte forme, Romanii. Mai ales Barbarilor ce năvăleau necontenit din spre Nord şi răsărit, li se fixau anumite regiuni unde trebuiau să se stabilească, cu obligaţia să reziste ei înşişi altor năvălitori eventuali. Pe aceeaşi cale au mers, mai mult sau mai puţin, urmaşii germani ai împăraţilor ro-

1) Völkerkunde, III, p. 607.

mani. Carol cel mare bunăoară, în luptele sale cu Saxonii, care au fost numeroase, lua la fiecare dată «câte zece mii» dintr'înşii şi-i aşeza în alte părţi ale imperiului [1]). Iar în locul lor punea uneori Slavi, ca Abodriţii bunăoară, cărora le-a dăruit, la Hollenstedt, toate «ţinuturile saxone de dincolo de Elba» [2]). De atunci datează, mai ales, slavizarea unei bune părţi din Saxonia de astăzi. In Italia, regii longobarzi Alboin şi Grimoald au adus triburi bulgare şi sarmate, pe care le-au utilizat în războaiele lor şi le-au aşezat apoi în anumite părţi ale regatului [3]). In mai mic, fenomenul s'a repetat până târziu, în timpurile moderne. Austro-Ungaria a practicat şi ea sistemul colonizărilor militare. «Grănicerii», din cari au rămas până astăzi urme la Românii din Ardeal şi din Banat, nu erau decât asemenea colonişti militari, — oameni aleşi, aşezaţi, cu anumite privilegii, la graniţele imperiului, spre a le apăra. Ca o curiozitate se citează, în aceeaşi ordine de idei, cazul unui regiment de tătari mahomedani, ce se angajase în 1795 în serviciul Prusiei şi căruia i s'a permis apoi să se aşeze în părţile ei nouă, unde fireşte oamenii, streini ca rasă, ce-l compuneau, s'au căsătorit cu femeile localnice [4]). In sfârşit, un exemplu de amestec, pacinic dar în stil mare, de naţionalităţi numeroase şi foarte diferite vom vedea mai departe, când vom examina, în altă ordine de idei, emigrările Europenilor în America de Nord, în cursul veacului al XIX-lea, — emigrări determinate mai ales de cauze economice.

III. Acestea fiind, în linii generale, cauzele de căpetenie ale dislocărilor şi amestecurilor necontenite ale popoarelor, să căutăm a ne reprezenta, atât cât ne îngădue starea actuală a cercetărilor, formele pe care le-au putut lua ele în lunga, foarte lunga perioadă, ce a stat la originele întregei evoluţii istorice a omenirii, adică în timpurile preistorice. Trebuie să facem însă, dela început, rezervele necesare, cu privire la insuficieinţa şi incertitudinea datelor pe care le posedăm, astăzi. Săpăturile archeologice n'au explorat încă decât prea puţin din vastele întinderi ale continentelor, ce au fost locuite probabil dela început, dela apariţia omenirii ca specie zoologică. Din nefericire, nu ştim încă bine în ce moment al evoluţiei geologice a pământului s'a produs acest eveniment biologic, ce avea

1) Dahn, Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker, III, p. 1043 şi urm.

2) Id., ibid.

3) Dahn, Op. cit., IV, p. 206, 254.

4) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 94.

să fie capital pentru istoria planetei. Descoperirea recentă a silex-urilor terţiare dela Ipswich, din Sudul Angliei, pare să indice că evenimentul, de care e vorba, e mult mai vechiu decât se credea. Dar nu e încă sigur, până acum, că ele erau în adevăr unelte omeneşti. Mai sigure ar fi resturile de schelete, care ne-ar permite să ne facem o idee, nu numai de existenţa, ci şi de înfăţişarea oamenilor ce au putut trăi în perioadele geologice corespunzătoare. Din nefericire, resturile omeneşti fosile, cu o vechime ceva mai mare, sunt foarte puţin numeroase. Mai mult încă, nici cu privire la cele de care dispunem, nu putem avea siguranţa deplină că ele aparţin în adevăr straturilor geologice în care s'au găsit; rămâne posibil ca ele să fi ajuns din întâmplare într'însele. In orice caz, lipsa documentelor fosile, de care vorbim, pare a fi imputabilă, în bună parte, archeologilor chiar. Multă vreme ei au urmărit, exclusiv, descoperirea resturilor industriei omeneşti din timpurile preistorice, şi, prea puţin în curent cu cercetările antropologice, au aruncat ori au lăsat să se distrugă osemintele găsite. Pittard afirmă că archeologii au făcut să dispară mai multe oseminte decât agenţii naturali şi muncitorii agricoli [1]).

Cel mai vechiu din documentele omeneşti fosile, pe care le posedăm până acum, pare a fi falca inferioară găsită în apropierea satului Mauer, de lângă Heidelberg. Cu ajutorul ei s'a reconstituit cel mai vechiu tip omenesc, aşa numitul «Homo Heidelbergensis», ce pare a fi posedat caracterele unui tip în adevăr intermediar între maimuţele antropoide şi oameni. Reconstituirea, întru cât s'a făcut după o singură piesă anatomică, rămâne fireşte discutabilă. Mai sigură e reconstituirea descendenţei probabile a acestui tip primitiv, pe care o reprezintă aşa numitul «Homo Neanderthalensis». Dacă «omul din Heidelberg», ce pare a fi trăit în Pliocen, e mai mult o ipoteză, în schimb «omul din Neanderthal», ce pare a fi trăit în Pleistocen, este o realitate. El e reprezentat, în documentele paleontologiei umane, prin schelete destul de numeroase, găsite în diferite părţi [2]). Paleontologul francez Marcellin Boule a studiat în deosebi un exemplar al acestei «rase» primitive, în monografia cunoscută «L'homme fossile de la Chapelle-aux-Saints», apărută în

1) Les races et l'histoire, p. 144.

2) Lista completă, până în 1923, a localităţilor unde s'au găsit asemenea documente o dă Schwalbe, în studiul «Die Abstammung des Menschen und die ältesten Menschenformen» publicat în opera colectivă «Anthropologie», 1923, p. 291.

«Annales de Paléontologie», din 1911 și 1913. Infățișarea ei trebuie să fi fost mai mult decât brutală; Pittard crede că a fost de-a-dreptul bestială. Craniul era dolichocefal și destul de mare, dar foarte turtit, ridicându-se foarte puțin în înălțime. Fața, în schimb, era enormă și proeminentă, ieșind mult din linia frunții și formând un fel de bot. Această față, zice antropologul elvețian, trebuia să dea omului din Neanderthal «un aspect de bestialitate, de care niciuna din rasele ce trăiesc acum, nici chiar aceea a sălbaticilor australieni, nu se poate apropia» [1].

Pleistocenul mediu, în care a trăit rasa de care vorbim, a coincidat, în clasificarea curentă a archeologiei preistorice, cu epoca paleolitică, și anume cu perioada «moustieriană», numită astfel după grota «du Moustier» din Dordogne, unde s'au găsit mai multe urme ale ei. In perioadele paleolitice următoare, această rasă pare a fi dispărut. In cea «aurignaciană», numită astfel după grota «d'Aurignac» din Haute Garonne și care urmează imediat după cea precedentă, resturile omenești fosile prezintă alte caractere, hotărît diferite, — atât de diferite încât descendența acestei rase nouă din cea de Neanderthal pare puțin probabilă, dacă nu imposibilă. Explicarea acestui fapt a început să devină mai ușoară atunci când s'a descoperit craniul dela Piltdown, din Anglia. După comunicarea făcută Societății de geologie din Londra de Ch. Dawson, acest craniu a aparținut unui exemplar uman, care a fost poate contimporan cu «Homo Heidelbergensis», dar care era desigur «mai evoluat», întru cât prezenta caractere morfologice mai depărtate de acelea ale maimuțelor antropoide și mai apropiate de acelea ale oamenilor de mai târziu. In deosebi prognatismul, atât de izbitor la cel dintâiu, era mai puțin accentuat, mult mai puțin, la cel din urmă. Acestui al doilea tip uman i s'a dat numele de «Homo Dawsonii» sau, mai pe scurt, de «Eoanthropus». Din acest al doilea tip ar fi ieșit unii cel puțin din oamenii ce predomină în Pleistocenul superior, — adică în ultimele trei perioade ale Paleoliticului, care sunt cea «aurignaciană», cea «solutreană» și «magdaleniană». Acei oameni prezentau însă și ei deosebiri ce au făcut pe paleontologi să-i împartă în mai multe grupe: «Cro-Magnon», «Grimaldi», «Laugerie», «Chancelade», — cu origini probabil diferite. Klaatsch a mai adăogat apoi tipul «Homo Aurignacensis», după scheletul găsit la Combe-Capelle .

1) Les races et l'histoire, p. 71.

Nu putem intra în discuţiile, spinoase şi incerte, cu privire la deosebirile dintre aceste grupe şi la originile lor, la care au luat parte paleontologi şi antropologi ca Hamy, Broca, de Quatrefages, Collignon, Verneau, Hervé, Luschan, Hoernes, Sergi, Brinton, Classen şi alţii. Ne mărginim numai să subliniem faptul că grupele de care e vorba prezentau caractere diferite, ce păreau a implica origini diferite. Adăogăm de asemenea că unele dintr'însele păreau a fi de origine africană, ca «rasa» Grimaldi bunăoară, aşa numită după comuna italiană Grimaldi, în vecinătatea căreia s'au găsit scheletele respective. Lângă acele schelete s'au găsit statuete «steatopyge» care, dovedind existenţa acestui caracter morfologic la femeile rasei în chestie, au indicat şi originea ei africană. Steatopygia se găseşte în adevăr, astăzi, în Africa, la Hotentoţi şi la Boşimani.

Ceea ce a mărit apoi varietatea raselor ce populau continentul nostru în timpurile preistorice, a fost apariţia, la sfârşitul Paleoliticului, în perioada de tranziţie numită «Aziliană» sau mesolitică, a unor populaţii brachicefale. In grota dela Ofnet în Bavaria, s'au descoperit, în 1907—1908, o sumă de schelete cu cranii brachicefale. Faptul era nou şi neaşteptat. Un asemenea tip morfologic, zice Pittard, era până atunci necunoscut în Europa, care nu fusese locuită, în Paleolitic, decât de dolichocefali [1]). De unde venea această rasă nouă? Paleontologii şi antropologii au presupus că venea din Asia. Mai întâi fiindcă acest continent poseda un mare bloc de populaţii brachicefale. Apoi, cu apariţia brachicefalilor în Europa s'a schimbat şi felul de viaţă de până atunci. Până în Mesolitic, Europenii primitivi fuseseră, fără excepţie, vânători şi pescari. De atunci înainte încep a fi, de asemenea, agricultori şi păstori. Mai mult încă, cu nouile populaţii brachicefale apar şi locuinţele stabile; lor li se atribuie de archeologii preistorici urmele locuinţelor lacustre, ridicate pe stâlpi, în mijlocul apelor puţin adânci. Civilizaţia Neoliticului care începe, cum zice Pittard, cu această «profundă revoluţie economico-socială», e cu totul diferită de aceea a Paleoliticului. Ipoteza că ea a fost adusă de o rasă nouă, de acea rasă brachicefală ce apare în Mesolitic şi care părea a veni din spre Orient, a găsit un început de confirmare în cronologia comparată a timpurilor preistorice şi protoistorice din Egipt, din Asia occidentală şi din Europa [2]). Inaintea antropologului elveţian, Fr. Hertz fusese mai

1) Les races et l'histoire, p. 90.
2) Op. cit., p. 90.

categoric. El se întemeia îndeosebi pe cercetările lui Ludwig Reinhardt care, în cartea sa «Der Mensch zur Eiszeit in Europa», susținea că tipurile de cereale și de animale domestice, găsite în resturile locuințelor lacustre, nu se puteau trage decât din speciile sălbatice corespunzătoare din Asia [1]). Hertz se mai întemeia în sfârșit pe părerea lui Felix von Luschan, cunoscutul antropolog al Universității din Berlin, care credea că brachicefalii mesolitici, veniți în Europa din spre răsărit, erau o ramură a Hetiților asiatici. In sprijinul acestei păreri, învățatul german cita asemănările dintre craniile «alpinilor» europeni și ale Armenilor de astăzi. Aceștia din urmă ar reprezenta pe vechii Hetiți, iar cei dintâi ar fi descendenții probabili ai brachicefalilor mesolitici.

Unele incertitudini, ca să nu zicem multe, rămân, firește. Așa bunăoară, în extremul Sud-Vest al Europei, la Mugen în Portugalia, s'au descoperit, tot în Mesolitic, restul de brachicefali de «tip mongoloid». Și Pittard se întreabă, dacă există vreo legătură între acești brachicefali portughezi și cei bavarezi, de cari am vorbit mai sus [2]). Deosebirile dintre ei ar părea să indice origini diferite. E astfel posibil ca cei dintâi să fi venit din alte părți decât cei din urmă. Totdeodată, în săpăturile dela Ofnet din Bavaria, s'au găsit și cranii dolichocefale diferite de cele din Paleolitic. Ele par a fi aparținut unei alte rase, deosebite de cele ce trăiau în acea perioadă preistorică, — unei rase «leptoprosope» (cu fața lungă). De unde venea acea altă rasă? Poate din spre Nord. Pittard înclină să creadă că dolichocefalii leptoprosopi, ale căror resturi s'au găsit la Ofnet, constituiau avant-garda «rasei nordice», care s'a revărsat mai târziu în mase mai mari, în epoca fierului mai ales, asupra Europei centrale.

Chiar și în Mesolitic așa dar, varietatea și complexitatea antropologică a continentului nostru erau destul de mari. Această varietate și această complexitate au crescut însă considerabil în Neolitic. In această perioadă mai recentă a timpurilor preistorice, populațiile europene, zice Pittard, devin mai abundente și în același timp mai felurite. Migrațiile lor sunt mai pronunțate și consecințele lor de asemenea: «rasele se amestecă, se suprapun, se întrepătrund». «Ceea ce putem reține cu certitudine, conchide antropo-

1) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 112. Cf. Ludwig Reinhardt, Der Mensch zur Eiszeit in Europa, p. 370-405.

2) Op. cit., p. 92.

logul elveţian, este că înaintea perioadei protoistorice, harta antropologică a Europei era deja pestriţă». Această «împestriţare» etnică avea să crească, apoi, foarte repede. «Momentul invaziunilor etnice începuse în adevăr; amestecurile şi încrucişerile aveau să se opereze foarte repede»[1]).

Iată de ce, când ajungem la începutul timpurilor istorice şi urmărim apariţia primelor civilizaţii, ale căror resturi scrise s'au transmis până la noi, nu putem şti cu siguranţă căror anume rase se datoresc sau, mai precis, căror anume influenţe, ale căror caractere de rasă, se pot atribui particularităţile ce le disting. Ca să ne încredinţăm de această dificultate, de care trebuie neapărat să ţinem seamă în studiul problemei «specificului naţional», să aruncăm o scurtă privire asupra originelor etnice ale popoarelor ce au creat vechea cultură «clasică» a antichităţii.

1) Op. cit., p. 102

CAP. VI.

ORIGINELE ETNICE ALE VECHII CULTURI CLASICE

Istoria ne arată că întreaga desvoltare sufletească a popoarelor europene, cu mai toate formele ei, s'a desfăşurat sub influenţa incontestabilă a vechii culturi clasice, greco-romane. E dar firesc — şi în acelaşi timp necesar, din punctul de vedere al problemei ce ne preocupă — să ne întrebăm, care au fost originele etnice ale acestei culturi? Ce «rase» i-au dat naştere şi cum se pot explica manifestările ei de căpetenie prin caracterele distinctive ale acelor rase?

Terminologia cu care ne-am deprins ne împinge la răspunsuri simpliste. Cultura greacă, de vreme ce poartă acest nume, n'a putut fi decât un produs al străduinţelor spirituale ale poporului grec. Cultura romană, deşi s'a desvoltat sub influenţa celei precedente, a trebuit să fie totuşi, de vreme ce poartă acest nume — şi a fost efectiv — un produs al străduinţelor spirituale ale poporului roman. Din nefericire, lucrurile nu sunt atât de simple. Căci suntem siliţi să ne întrebăm mai departe, ce erau Grecii şi Romanii? Constituiau aceste popoare unităţi etnice omogene sau erau amestecuri de rase diferite, ce n'aveau poate comun decât faptul că vorbiau aceeaşi limbă? Şi în acest caz, căror anume caractere de rasă urmează să atribuim particularităţile culturilor respective? Aşa pusă, chestia devine foarte grea. Grecii erau răspândiţi, precum se ştie, pe teritorii numeroase şi diferit situate: în Asia Mică, pe insulele mării Egee, în Grecia continentală, în Sudul peninsulei italice, în Sicilia, în Nordul Africei. Puteau ei să aibă, pretutindeni, aceeaşi compoziţie etnică şi aceleaşi caractere? La Romani, situaţia era şi mai complicată. Ei erau şi mai răspândiţi decât Grecii, iar ţara lor de obârşie avea înfăţişarea unui mozaic etnic. Limba, pe care o vorbiau, purta numele unei populaţii care nu era, la început, nici cea mai numeroasă, nici cea mai cultă din Italia. Latinii erau lo-

cuitorii din Latium, care era la început o provincie neînsemnată, atât ca întindere, cât şi ca desvoltare. Alături de Latini se mai găsiau în Italia numeroase alte populaţii, mai înaintate în civilizaţie, ocupând teritorii mai întinse şi vorbind alte limbi. Ce rol au jucat acele populaţii în plămădirea vechii culturi romane?

Ca să ne putem lămuri, în toate aceste privinţe, trebuie să vedem mai întâi ce popoare au trăit, la începutul timpurilor istorice, pe pământurile pe care au ajuns apoi Grecii şi Romanii la desvoltarea ce le-a permis să devină strămoşii noştri culturali. Ce cale să luăm însă? Pe cea filologică? Ea ar părea, de sigur, indicată; dar incertitudinile ei sunt foarte mari. Un învăţat francez care şi-a propus să cerceteze, tocmai, care au fost sau ce au fost cele mai vechi popoare din Europa, mărturiseşte că, în această privinţă, filologia nu poate servi mai la nimic. «De fapt, nu ştim, de cele mai multe ori, ce limbi vorbiau vechile popoare europene şi, când unele dintr'însele ne-au lăsat inscripţii, în lipsa unor documente bilingue, nu le putem determina sensul; uneori nu le putem nici măcar citi. E cazul pentru limba etruscă, pentru cea venetă, pentru cea iberă şi pentru limbile egeene»[1]. Calea archeologică e tot atât de puţin utilă. «Archeologia, când monumentele epigrafice sunt rare sau obscure, ne face să cunoaştem civilizaţii, nu popoare». Civilizaţiile însă, cele foarte vechi în orice caz, sunt, în marea lor majoritate, «anonime». Când nu găsim inscripţii pe monumentele, obiectele de artă, uneltele, armele, ce le reprezintă, — sau când nu le putem descifra, — originea lor rămâne îndoioasă. Nu ştim căror popoare să le atribuim. Şi tocmai acesta «e cazul pentru cele mai vechi popoare din Europa» [2]. Calea antropologică, în sfârşit, e nesigură şi ea. «Antropologii au încercat să determine caracterele fizice ale vechilor popoare europene, explorând mormintele pe care le-au lăsat». Dar «mormintele sunt anonime şi e riscat, în ţările în care s'au succedat numeroşi ocupanţi, a le atribui unui popor mai mult decât altuia». De altfel, explorările de morminte «nu pot fi făcute în număr destul de mare ca să dea rezultate sigure». Şi în sfârşit, «s'a observat cu drept cuvânt că dimensiunile scheletului şi forma capului nu sunt suficiente ca să caracterizeze o rasă» [3].

Nu ne rămân astfel decât tradiţiile şi textele istorice ale celor vechi. Nici ele nu sunt sigure, fără îndoială. Dar legendele, întru cât

1) G. Dottin, Les anciens peuples de l'Europe, 1916, p. 18.
2) Ibid, p. 20, 25.
3) Ibid, p. 19.

au trebuit să aibă ca puncte de plecare fapte reale, fără de care n'ar fi putut lua natşere, cuprind mai totdeauna, sub adaosele imaginaţiei, un sâmbure de adevăr. Iar istoricii cari ni le-au raportat, le-au supus ei înşişi, când le-au înregistrat, unei critici oarecare. Iată de ce autorul pe care l-am citat şi de care voim să ne servim, declară categoric, în prefaţa lucrării sale, că nu intenţionează decât să ne expună «ceea ce ştiau sau credeau că ştiau cei vechi despre popoarele care îi precedaseră în Europa şi despre timpurile îndepătate în care se pierdeau originele raselor lor» [1]). Să vedem dar, care erau credinţele lor, în aceste privinţe.

Tradiţia pune la originele istoriei greceşti câteva nume de începători de vremuri, cum zic poeţii, de întemeietori adică de state, de instituţii, de forme culturale. Aşa au fost Minos, Rhadamante, Cadmos şi Danaos. Aceste nume indică raporturi străvechi ale populaţiilor din Nordul Africei şi din Sud-Vestul Asiei, ale Egiptenilor şi Fenicienilor în deosebi, cu cele din Sud-Estul Europei. Minos era de origine feniciană. El era, după o veche genealogie greacă [2]), nepotul lui Phenix, regele Feniciei, şi se stabilise în Creta cu trei generaţii înaintea războiului troian. Rhadamante era fratele său. Lui i se atribuie civilizaţia pre-elenică, numită «egeeană», ale cărei centre de căpetenie par a fi fost cele două oraşe întemeiate de el, Knossos şi Phaistos, unde s'au găsit cele mai numeroase şi mai caracteristice resturi ale acestei civilizaţii [3]). Cadmos era, de asemenea, fenician, din Sidon sau din Tyr. Când a părăsit coasta asiatică pe care se născuse, a debarcat mai întâi în insula Rhodos, unde a ridicat un templu lui Posseidon, şi s'a stabilit apoi la Theba în Beoţia. Cu el a pătruns în Grecia alfabetul fenician. Mai înainte, populaţiile egeene se serveau de alfabete care nu notau literele, ca cel fenician, ci silabele; aşa e bunăoară acela al inscripţiilor găsite în insula Cipru, care n'a putut fi încă descifrat.

In sfârşit, Danaos era de origine africană. El se născuse la Chemmis în Egipt, dar nu părea să fi fost egiptean, de vreme ce legenda susţinea că fusese alungat fiindcă nu era de aceeaşi lege cu ceilalţi locuitori. Trecând în Grecia şi stabilindu-se în Argos, —

1) Ibid, p. XIII.

2) Pe care o utilizează H. d'Arbois de Joubainville, Les premiers habitants de l'Europe, I, p. 177, şi pe care o reproduce G. Dottin, Les anciens peuples de l'Europe, p. 92.

3) G. Dottin, Op. cit., p. 103. — Cfr. R. Dussaud, Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée.

după ce ridicase și el pe drum, în insula Rhodos, un templu Athenei, pe care îl serveau fiicele lui, — Danaos a întemeiat un stat, care trebuia să fi fost cel mai însemnat și mai întins de pe acele vremuri, judecând după faptul că numele Δαναοί devenise, cum ne-o arată poemele homerice, un nume generic pentru Greci. Toate aceste migrații, în sfârșit, par a se fi produs în prima jumătate a celui de-al doilea mileniu înainte de era noastră, între 1700 și 1500 a. Cr.

Care erau însă populațiile pe care acești întemeetori de state și civilizații le-au găsit în ființă? După tradiție, Minos ar fi găsit Creta ocupată de Pelasgi. Diodor însă credea că populația cretană era, pe acele vremuri străvechi, un amestec de Eteocretani autochtoni, de Pelasgi, de Dorieni, de Thessalieni și de Acheeni [1]). Cadmos venise în Grecia însoțit de numeroși Fenicieni, din cari o parte a rămas pe drum, în Rhodos și în Thera.. Din Beoția, Fenicienii au fost alungați de Traci și de Pelasgi. Cadmos i-a condus atunci la Encheleeni unde a devenit rege al Illirienilor [2]). In sfârșit, cu Danaos au venit în Grecia coloniști egipteni. Același lucru pare a se fi întâmplat și cu Lelex, care a dat numele său uneia din cele mai vechi populații preelenice, Lelegilor. Lelex era, ca și Danaos, de origine egipteană. Cu el, de asemenea, ar fi venit în Grecia coloniști egipteni [3]).

Dela tradiție și legendă, să trecem la istorie. După Herodot și Thucidide poporul cel mai răspândit și mai puternic din Grecia, înainte de Helleni, au fost Pelasgii [4]). După acești istorici și după Strabon, geograful, Pelasgii ar fi ocupat Macedonia, Muntele Athos, Thessalia, Epirul, Beoția, Attica, Peloponesul, care ar fi purtat chiar numele de Pelasgia, Argos, — adică aproape toată Grecia continentală. Dintre insule, ar fi stăpânit Lemnos, Imbros, Lesbos, Chios, Samothrake, Scyros, Delos, care ar fi purtat ca și Peloponesul numele de Pelasgia, și în sfârșit Creta, de unde ar fi trimis chiar o colonie în Sicilia. Mai departe, Pelasgii ar fi colonizat, în Asia Mică, toate coastele ioniene. In Italia, unii dintr'înșii s'ar fi așeazt la gurile fluviului Po, alții ar fi pătruns printre Tyrrheni, în Toscana de astăzi. Alte colonii ale lor, venind din spre Sud, ar fi ocupat Campania, Lucania și Bruttium. După Varron și Pliniu în sfârșit, ar fi

1) Dottin, Op. cit., p. 105.

2) După Apollodor și Pausanias, pe cari îl citează Dottin, p. 95.

3) Ibid, p. 110.

4) Pasagiile respective din operele acestor istorici sunt indicate în cartea citată a lui Dottin, p. 117, nota 3.

existat colonii pelasgice chiar şi în Latium şi printre Sabini [1]. Limba Pelasgilor nu era cunoscută lui Herodot, deşi se mai vorbea încă pe vremea lui de unele rămăşiţe ale acestui popor străvechiu, care mai trăiau încă în Propontida şi în jurul golfului Thermaic. Istoricul grec o considera ca o limbă «barbară». Inscripţii găsite în insula Lemnos şi nedescifrate încă, ar putea să fie redactate în vechia limbă pelasgică; filologii au găsit că ele prezintă oarecare analogii cu resturile limbii etrusce, care de asemenea a rămas încă pentru ei o enigmă [2]. Singurul lucru asupra căruia filologii par a fi de acord este că limba Pelasgilor nu era indo-europeană. Cât despre originea lor, părerile sunt foarte împărţite şi tot atât de nesigure. Dottin citează părerea lui Marsh că Pelasgii ar fi Thraci, a lui Benloew după care ar fi Albanezi, a lui Kieppert după care ar fi Semiţi, numai «pentru aducere aminte» [3]. Tot aşa de «fragilă» i se pare şi ipoteza, propusă de Roeth sau de A. I. Reinach, că Pelasgii s'ar putea identifica cu Filistenii, pe cari îi pomeneşte un text egiptean de pe vremea lui Ramses al III-lea (pe la 1200 a. Cr.), sub numele de Peleşeta sau Pulasati.

Alţi învăţaţi cred însă că pot să fie mai afirmativi. Aşa bunăoară Kiessling, în lucrarea intitulată «Das ethnische Problem des antiken Griechenlands» [4] „susţine că populaţia primitivă, atât a Greciei continentale cât şi a insulelor greceşti, a aparţinut unei rase ce ocupa şi Sud-Vestul Asiei, şi care nu era nici indo-germană, nici semită. Aceleiaşi rase de sine stătătoare ar fi aparţinut şi Hetiţii. Răspândirea ei, nu numai pe coastele asiatice şi europene ale mării Mediterane, ci şi pe insulele mării Egee, se datora faptului că locul ocupat acum de această mare era altădată uscat; prăbuşiri ulterioare au lăsat apoi la suprafaţa apei numai părţile cele mai înalte ale acelui uscat primitiv, formând insulele actuale. Această continuitate teritorială a permis rasei de care e vorba şi care era, după toate probabilităţile, de origine asiatică, să se întindă spre apus până în Alpi. Era poate acea rasă brachicefală pe care am văzut-o venind în Europa, din Asia, în timpul Mesoliticului. Argumentul cel mai însemnat al lui Kiessling nu e însă antropologic, ci filologic. O bună parte din vocabularul grecesc e compus din cuvinte de ori-

1) Cf. Dottin, op. cit., p. 119.
2) Ibid., p. 122.
3) Op. cit., p. 124.
4) Publicat în Zeitschrift für Ethnologie, Bd. XXXVII, 1905.

gine streină, ce nu se pot explica, etimologiceşte, prin rădăcini indo-germane. Şi dacă cuvintele obicinuite, desemnând lucruri ce se pot transporta dintr'o ţară în alta, nu sunt atât de probante, fiindcă se pot împrumuta dela un popor la altul, nu e tot aşa cu numele de locuri. Toponimia greacă însă, din perioada clasică, este, în bună parte, de origine streină. Nume ca Athena, Argos, Korinth, Larissa, Mykene, Olymp, Parnass, Tanagra, Theba, Tyrins, etc., nu se pot explica, etimologiceşte, prin rădăcini greceşti. Ele trebuie să fi fost date localităţilor respective de populaţii anterioare Grecilor. Şi fiindcă aceste nume nu se pot explica nici prin rădăcini indo-germane, concluzia firească e că populaţiile dela care provin nu erau de origine indo-germană.

Inaintea lui Kiessling susţinuse acelaşi lucru, din punct de vedere strict filologic, Kretschmer, în lucrarea «Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache», apărută în 1896. Odată cu Kiessling şi după el, a formulat aceeaşi părere Fick în «Vorgriechische Ortsnamen» (1905) şi «Hattiden und Danubier in Griechenland» (1909). In sfârşit, Dussaud, în «Les civilisations préhelléniques» (1914), pare a înclina să creadă cu acesta din urmă, că se pot distinge în Grecia veche trei straturi etnice, depuse succesiv de trei mari grupe de popoare ce au ocupat, unul după altul, teritoriile ei. Cel dintâiu a fost grupul asiatic sau hetit, al doilea grupul illyro-thrac, al treilea grupul grec. Grupul asiatic sau hetit a fost compus la rândul său din două categorii de populaţii: întâi, din cei mai vechi locuitori cunoscuţi ai Greciei continentale, Pelasgii şi Lelegii, — cari nu se ştie când şi de ce au trecut în Europa, dar se ştie că, sub presiunea Illyro-Thracilor cari au năvălit, într'un târziu, peste ei, s'au întors în parte în Asia Mică, — şi al doilea din populaţiile care au ocupat de preferinţă insulele, dar au atins şi coasta orientală a Greciei, ca Eteo-cretanii, Lycienii şi Carienii. Archeologul francez face totuşi rezerve, cu privire la această ultimă categorie de populaţii, a căror origine asiatică i se pare contestabilă [1]). Eteo-cretanii în deosebi, împreună cu Kydonienii şi, poate, cu alţi câţiva din cei mai vechi locuitori ai Cretei, aparţineau rasei mediteraniene, pe care antropologul italian Sergi o consideră ca fiind de origine africană. Acest antropolog însă crede că şi Pelasgii aparţineau rasei mediteraniene, — ceea ce Dussaud nu admite. In adevăr, după Sergi, rasa mediteraniană s'ar divide în patru ramuri

1) Les civilisations préhelléniques, p. 440.

de căpetenie: Iberii în Spania, Ligurii în Franţa şi în Italia, Pelasgii în Grecia şi în Asia Mică, Libienii pe coasta de Nord a Africei şi pe valea Nilului [1]). Punctul de vedere al antropologului italian a fost şi este foarte discutat.

Fără a intra în aceste discuţii, ne vom mărgini să observăm că, în ceea ce priveşte populaţiile ce au trăit în Grecia în timpurile preelenice, alţi antropologi sunt mult mai rezervaţi. Aşa bunăoară, Pittard, recunoscând că ar fi de un «interes capital» să ştim «cărei rase aparţineau admirabilii cugetători, oratori, sculptori, architecţi, şefi militari şi oameni politici ai Greciei antice», se grăbeşte să adaoge că, din nefericire, nu se poate afirma nimic sigur. «Nu putem face, zice el, decât presupuneri. Şi încă, de ce valoare?» Spre a-şi justifica rezerva, Pittard cercetează, din punct de vedere antropologic, cazul Pelasgilor primitivi. «S'a zis că Pelasgii erau în majoritate brachicefali, pe când Grecii adevăraţi erau în majoritate dolichocefali. Dar aceasta e o afirmare pur teoretică. N'avem destule documente pentru o asemenea concluzie. De altfel, ce erau Pelasgii? Cele câteva cranii de Greci vechi, provenind mai ales din Attica, sunt, cele mai multe, lungi; dar sunt printre ele, şi nu în mod excepţional, şi tipuri brachicefale. Mai mult încă, seria craniană utilizată pentru această indicaţie este de un interes minim; elementele din care e compusă n'au fost clasificate din punct de vedere stratigrafic. Ceea ce ar avea valoare, ar fi să ştim, epocă cu epocă, ce înfăţişeri antropologice a avut Grecia veche» [2]). Aceasta însă, n'o putem şti încă; cercetările sunt prea puţin înaintate şi documentele cu totul neîndestulătoare.

Mai trebuie în sfârşit să aruncăm o privire şi asupra raportului numeric al Elenilor invadatori cu populaţiile pe care le-au găsit în Grecia şi pe coastele Asiei Mici, în punctele unde a înflorit cultura clasică. Acele populaţii au fost Pelasgii, în Grecia propriu zisă, şi Carienii, în Asia Mică. Ce erau cei dintâi, am văzut deja; rămâne să vedem ce erau cei din urmă. Vom cerceta apoi ce erau — şi câţi erau — Elenii. In Asia Mică, teritoriul pe care au înflorit cetăţile, vestite în istoria culturii greceşti, Milet şi Efes, a fost ocupat în timpurile pre-elenice de Carieni. Era o populaţie atât de războinică încât, în Grecia, cuvântul «carian», devenit comun, în-

---

1) Cf. Europa, l'origine dei popoli europei e loro relazioni coi popoli d'Africa, d'Asia e d'Oceania, 1908.

2) Les races et l'histoire, p. 364.

semna «om de arme» — sau «mercenar», întru cât războaiele se făceau pe atunci, în majoritatea cazurilor, cu oameni plătiţi. Potrivit cu această îndeletnicire de predilecţie a lor, Carienii ar fi inventat panaşul cu care îşi împodobiau căscile, desenurile cu care îşi împodobiau scuturile, precum şi legăturile de piele ce serviau la fixarea lor pe braţe. Viteji şi bine înarmaţi, ei serviau pretutindeni ca mercenari, la început mai mult în Creta şi în Egipt. Lui Minos, regele cretan, i-au procurat şi numeroşi marinari. De ce rasă erau însă, nu se ştie. Limba lor, care s'a păstrat în câteva inscripţii, n'a putut fi clasificată până acum. Ea cuprindea, e drept, şi cuvinte greceşti, dar ea era în majoritate compusă din cuvinte streine şi avea o structură streină [1]). Carienii erau, uneori, confundaţi sau chiar identificaţi cu Lelegii. Aceştia ocupau coasta asiatică a Mediteranei, la Nord de ţinuturile cariene, în spre Foccea, dar se găseau şi în Grecia continentală, în puncte destul de numeroase (Beoţia, Locrida, Etolia, Acarnania, Megarida, Laconia, Messenia), pentru ca să justifice părerea istoricilor vechi că ei formau, după Pelasgi, populaţia cea mai numeroasă din timpurile pre-elenice. Dottin reia această părere, la sfârşitul lucrării sale. «Populaţia primitivă a Greciei, zice el, nu se compunea decât din barbari. Afară de colonia frigiană adusă de Pelops în ţara numită, după el, Pelopones, şi de colonia egipteană adusă de Danaos, au fost Driopii, Cauconii, Pelasgii, Lelegii, şi alte naţiuni barbare care au ocupat ţara, dincolo şi dincoace de istm. Attica a primit pe Tracii lui Eumolp, cantonul Daulis în Focida pe tovarăşii lui Tereus Tracul, Cadmea pe Fenicienii lui Cadmus, Beoţia propriu zisă pe Aoni, Temmici şi Hyanţi. Pelasgii şi Lelegii par a fi fost cele mai puternice din aceste popoare şi a-şi fi împărţit teritoriul de pe continent şi insulele ce au fost ocupate mai târziu de Eleni» [2]). Am văzut că nu putem şti cu siguranţă ce erau Pelasgii. Originea Lelegilor e şi mai puţin cunoscută, fiindcă a lăsat mai puţine urme. Ei formau un popor molatic, fără o individualitate prea pronunţată, şi pe care vecinii mai energici şi-i aserviau mai totdeauna. In Asia Mică jucau, ca vecini ai Carienilor, acelaşi rol pe care îl jucau Iloţii, în Grecia continentală, pe lângă Lacedemonieni. Pausanias zicea că Lelegii au acceptat cu uşurinţă situaţia de auxiliari sau chiar de sclavi ai Carienilor [3]).

1) G. Dottin, Les anciens peuples de l'Europe, p. 115.
2) Op. cit., p. 231.
3) Cf. Dottin, op. cit. p. 113, nota 5.

Faţă de aceste populaţii primitive, atât de numeroase, să vedem ce erau Elenii, de unde, când şi în ce număr au venit în Grecia. După tradiţie, strămoşul lor sau, ca să ne servim de expresia consacrată când e vorba de genealogii legendare, eroul lor eponim, era Elen (῞Ελλην), fiul lui Deucalion şi al Pyrrhei, născut după potopul dela jumătatea celui de-al doilea mileniu (1538—1520) dinnainte de Cristos. El a avut trei fii, pe Doros, Xuthos şi Eolos. Xuthos a avut şi el doi fii, pe Ion şi Acheos. De unde, numele triburilor «elene» cunoscute: dorieni, eolieni, ionieni şi acheeni sau achei. Dacă trecem dela legendă la poezie, găsim în Iliada indicaţia că «Elenii» (῞Ελληνες) erau locuitorii oraşului Hellas din Phtiotida, în Tesalia [1]). După o altă legendă, Elen, fiul lui Deucalion şi al Pyrrhei ar fi purtat şi numele de Graicos, iar descendenţii lui numele de Greci (Γραικοί). Aristot credea că acest nume a precedat pe acela de Eleni. El raporta, incidental, versiunea că teritoriul ocupat la început de Greci era situat în jurul Dodonei, pe malurile râului Achelous, în Epir. Alături de locuitorii ce purtau numele de «Selloi», se mai găseau, în acele părţi, şi «cei cărora li se zicea pe atunci Greci şi acum Eleni» [2]).

După aceste indicaţii Elenii păreau a fi fost, la început, puţin numeroşi, aşa cum puteau fi locuitorii unui oraş, ca cel pe care îl cita Iliada, sau ai unui ţinut mărginit la împrejurimile unui oraş, ca cel pe care îl cita Aristot. Aceasta era şi părerea lui Herodot. El zicea că poporul elen a fost slab la început, atunci când s'a separat de Pelasgi, dar că s'a desvoltat apoi, mai ales când s'a unit cu alte popoare barbare [3]). In faţa acestei afirmări, se ridică două întrebări diferite. Intâi, dacă Elenii au fost slabi, fiindcă erau puţin numeroşi, au putut ei să producă, singuri, cultura ce le-a purtat numele? Al doilea, dacă popoarele barbare, cu care s'au unit, au contribuit şi ele cu ceva, care a fost partea lor de contribuţie? La prima întrebare, răspunsul n'ar putea fi afirmativ decât cu o condiţie: ca Elenii să se fi găsit, faţă de popoarele ce ocupau, înaintea lor, Grecia, în situaţia în care se găsesc Europenii de astăzi faţă de populaţiile din Africa sau din Australia, — să le fi fost adică incomparabil superiori prin cultura lor. Era acesta, în adevăr, cazul? Ca s'o putem afirma, ar trebui să ştim de unde veneau Elenii şi

---

1) Cântul II, vers. 684, citat de Dottin, p. 139, 140, nota 1.
2) Meteorologica, I, 14, 22.
3) Citat de Dottin, p. 141.

să fim siguri că, în părţile de unde veneau ei, exista o cultură superioară aceleia ce se găsia în Grecia, în momentul invaziunii lor. Nu cunoaştem însă originea geografică a acestei populaţii. Dottin se mărgineşte să presupună că Elenii, înainte de a se stabili în Epir, au trebuit să trăiască, vreme îndelungată, mai spre Nord, în vecinătatea Italioţilor, fiindcă altfel nu s'ar putea explica raporturile dialectelor italice cu cele greceşti [1]. Günther susţine, în lucrarea sa recentă «Rassengeschichte des hellenischen und des römischen Volkes», că Elenii, după separarea lor de celelalte popoare indo-germane şi înainte de a se coborî în Grecia, ar fi trăit în părţile de răsărit ale Ungariei de astăzi [2]. Pe harta la care se referă însă, ei ar fi ocupat şi părţile apusene ale României actuale. Harta de care e vorba este aceea a lui Wilke. In lucrarea sa «Archäologie und Indogermanenproblem» [3], acest învăţat a căutat să stabilească patriile primitive (die Ursitze) ale principalelor popoare indo-germane, după diferenţierea şi separarea lor. El crede că Sudul Rusiei ar fi fost ocupat de Indo-iranieni; centrul ei de Slavi; Nord-Vestul ei de Balţi. Basarabia, Moldova, Bucovina, Ardealul şi Muntenia până la Olt, ar fi fost locuite de Traco-Frigieni. Mai spre apus, în Oltenia, Banat şi părţile învecinate din Ungaria şi Iugoslavia, ar fi trăit Grecii. Şi mai spre apus, în vecinătatea imediată a Grecilor, s'ar fi găsit Italioţii, ocupând Sudul Austriei şi Nord-Estul Italiei de astăzi. La Nord-Vest de ei, ar fi trăit Celţii, ocupând Sud-Vestul Germaniei actuale. Centrul Germaniei l-ar fi ocupat Illyrii, iar Nord-Vestul ei Germanii.

Care era însă, din punctul de vedere al civilizaţiei şi al culturii, starea Europei în general şi a părţilor dintr'însa pe care, după aceste ipoteze, le ocupau Elenii, înainte de a descinde în Grecia? Scriitorii greci din perioada clasică considerau, în general, popoarele «dela Nord» ca barbare. Această credinţă generală se întemeia de sigur pe anumite constatări ce se făcuseră şi se făceau necontenit. Oamenii ce veneau dela Nord se arătau mai înapoiaţi, în toate privinţele, decât Grecii; iar ei înşişi, când li se întâmpla să facă, pe uscat, drumuri mai lungi, cu cât se ridicau mai spre Nord, cu atât găseau populaţii mai puţin civilizate. Aceeaşi credinţă

1) Op. cit., p. 141

2) Hans K. F. Günther, Rassengeschichte des hellenischen und des römischen Volkes. 1929, p. 9-11.

3) Publicată în Veröffentlichungen des Provinzialmuseums in Halle, Bd. 1, Heft. 3.

o aveau şi Romanii. Ea se concretiza în cuvintele cu care descria Tacit aspectul ţinuturilor dela Nord, pe care le ocupau Germanii. Ca să demonstreze că triburile lor nu se amestecaseră cu alte populaţii, — cel puţin nu cu populaţii ce ar fi venit din spre Sud, adică din partea considerată ca civilizată a lumii cunoscute pe atunci, — istoricul roman se întreba, cine ar fi putut părăsi Asia, Africa sau Italia, ca să trăiască în Germania, o ţară cu pământuri «informe», cu clima aspră, cu înfăţişare «incultă şi tristă»? [1]). Cu atât mai mult, în vremile mult mai vechi, pe la jumătatea mileniului al doilea dinainte de era noastră, când s'au coborît Elenii în Grecia, părţile din Europa centrală din care, după ipotezele pe care le-am văzut, veneau ei, trebuiau să fie încă foarte înapoiate, ca să nu zicem cufundate în plină barbarie.

De altfel, două fapte, ce s'au putut stabili cu destulă siguranţă, ne pot ajuta să ne lămurim în această privinţă. In Grecia primitivă, civilizaţia s'a ridicat dela Sud în spre Nord, iar barbarii cari i-au pus piedici şi, nu odată, au distrus-o, se coborau dela Nord spre Sud. Să aruncăm o scurtă privire asupra acestor două fapte. Săpăturile amănunţite ce s'au făcut în Creta, dela 1900 încoace, de Evans şi, după el, de atâţia alţii, au scos la iveală resturile unei civilizaţii străvechi, de o surprinzătoare şi incontestabilă superioritate. Am zis: ale unei civilizaţii străvechi. Inceputurile ei par a data, în adevăr, din mileniul al VI-lea dinainte de era noastră, iar apogeul ei cade în mileniul al II-lea [2]), atunci când Elenii părăseau tocmai ţinuturile barbare din Europa centrală sau din Nordul peninsulei balcanice. Acestei civilizaţii primitive, Evans i-a dat, după eroul legendar Minos din Creta, numele de civilizaţia minoiană. Nu putem intra aici în amănunte asupră-i; ne mărginim numai să subliniem faptul că ea s'a întins în spre Nord şi a dat naştere, în Grecia continentală, civilizaţiei miceniene. Urmărind influenţele multiple ale civilizaţiei mino-iene, ale cărei raze porneau din Creta, şi anume, din cele două mari centre ale insulei, Knossos şi Phaistos, istoricul francez Glotz zice că aceste influenţe s'au îndreptat «mai ales» în spre Nord, exercitându-se asupra părţilor din Grecia continentală în care trăia, în prima jumătate a mileniului al II-lea dinainte de era noastră, una din populaţiile elenice, — cea mai veche poate din cele ce se coborîseră spre Sud, — cea pe care o for-

1) Dottin, Op. cit., p. 224.
2) Gustave Glotz, La civilisation égéenne, 1923, p. 17.

mau Acheenii. Ei ocupau Argolida. «Deodată, zice Glotz, către sfârşitul veacului al XVII-lea înainte de Cristos, Argolida încearcă o transformare generală. Oamenii învaţă să cultive viţa de vie şi măslinul. Totul se cretizează. Femeile se îmbracă după moda dela Knossos. In sanctuare de tip cretan se instalează zeiţa cretană (Dictynna), cu animalele, atributele, obiectele rituale care îi sunt familiare; toate ceremoniile, toate jocurile celebrate în onoarea ei pe insulă, o însoţesc pe continent. Locuinţele princiare se împodobesc cu fresce, se umplu cu vase preţioase şi cu bijuterii, în care nu se mai trădează inexperienţa Helladei. Este oare efectul unei invazii armate, unei imigraţii în masă? Nu. Fondul populaţiei nu s'a schimbat. Acheenii continuă să-şi manifesteze originea septentrională prin barba pe care o poartă, prin costumul cu pantaloni şi cu mâneci la haină, prin locuinţa cu megaron izolat şi cu vatră fixă. Şefii lor, oricât se arătau de poftitori de noutăţi şi de lux, păstrau totuşi moravuri grosolane... Brusca metamorfoză a Argolidei pare deci rezultatul unei colonizări sporadice şi pacifice. In alte părţi, pe unele din coastele mării Egee sau în ţările îndepărtate dela răsărit şi dela apus, Cretanii se aşezaseră ca stăpâni sau impuseseră suzeranitatea lor; în Argolida ei se mărginiră, fără îndoială, să facă pe indigeni să accepte binefacerile unei civilizaţii superioare» [1]).

Mycene devenind centrul acestei extensiuni continentale a civilizaţiei cretane sau mino-iene, care s'a înfiripat între 1600 şi 1400 înainte de Cristos, ea a primit în chip firesc numele de civilizaţie miceniană. In cele două veacuri, în care s'a constituit, ea s'a răspândit în mai toată Grecia continentală, urmând mai ales calea în spre Nord, până la Thessalia şi păstrând pretutindeni caracterele ei meridionale. Populaţiile care au primit-o în acele părţi erau tot elenice; erau mai ales Eolienii cari se coborîseră, după Acheeni, în bande răzleţe, din Balcani şi, amestecându-se în drumul lor cu «elemente diverse», se aşezaseră în Thessalia şi în Beoţia [2]). Apogeul civilizaţiei micenienc cade în cele două veacuri ce au urmat după constituirea ei, adică între 1400 şi 1200 înainte de era noastră. In această perioadă, ea s'a întins şi mai mult; la Nord, până în Macedonia care «scapă de barbaria septentrională» [3]) ; la răsărit, în in-

---

1) G. Glotz, La civilisation égéenne, p. 55.
2) Glotz, op. cit., p. 59.
3) Id., ibid., p. 64.

insulele mării Egee și pe coasta Asiei Mici; la apus, în Sudul Italiei, în Sicilia, în Sardinia, până în Iberia. La Sud, în sfârșit, cucerirea Cretei de către Acheeni, n'a mai însemnat o extensiune a civilizației miceniene, ci o distrugere a celei mino-iene. Oamenii dela Nord aduceau cu ei instincte barbare. Splendidele palate dela Knossos fură arse și dărâmate; templele, monumentele, operele de artă, de care era plină insula, fură nimicite. «Catastrofa, zice Glotz, fu generală». După năvălirea Acheenilor «în toată Creta civilizația dă înapoi». «După 1400, nu se mai găsește nici urmă de pictură murală. Argila înlocuiește piatra și metalul în fabricarea ustensilelor. Idolii sunt de o rusticitate lamentabilă sau de o grosolănie respingătoare. In pictura vaselor, gustul se menține câtva timp încă, durata unei generații, după care desenul naturalist se degradează în linii schematice» [1]).

Iar rezultatul a fost că, după dispariția civilizației mino-iene, care îi formase punctul de plecare și continua a-i servi de inspiratoare, civilizația miceniană ea însăși a decăzut. «Lipsiți de maeștrii lor, elevii nu mai sunt decât buni meseriași, cărora le urmează în curând meseriași mediocri». Căci «nimic nu poate înlocui lipsa de inspirație». «Acheenii cretizați nu sunt, nici într'un caz, Cretani. Dela o civilizație la alta, curba nu prezintă nicio soluție de continuitate, dar se coboară» [2]). Insăși întinderea pe care o luase a fost pentru civilizația miceniană o cauză de decadență. Industria nu mai urmărea decât producțiunea mare, în masă. «Pe măsură ce comerțul maritim îi deschide noui debușeuri, ea lucrează mai mult pentru export și se pune la nivelul popoarelor mai înapoiate. Arta se vulgarizează și degenerează. Semn caracteristic al decadenței intelectuale, scrisul devine rar și, afară de Creta, nu e nevoie nicăieri de tăblițe» [3]). In sfârșit, ceea ce a pus capăt civilizației miceniene, a fost năvălirea Dorienilor. Intemeiând pretutindeni colonii, cum am văzut mai sus, Acheenii din Grecia continentală se împuținaseră poate, relativ, pe acele vremuri mai ales când masele populare nu erau prea compacte. In orice caz, atenția lor se împrăștia în prea multe direcții și urmărea obiective prea îndepărtate, care îi împiedecau să vadă ceea ce se petrecea în apropierea și, mai ales, în spatele lor. Bande noi de oameni, asemenea cu ei și vorbind o

1) Op. cit., p. 61, 63.
2) Glotz, op. cit., p. 66.
3) Id., ibid., p. 66.

limbă apropiată de a lor, dar mult mai înapoiaţi şi, mai ales, mult mai sălbatici, se coborau din Nordul barbar. Erau Dorienii. După o perioadă de infiltraţie, ce nu se poate delimita destul de bine, a urmat, către 1200 înainte de era noastră, invazia în masă. Pătrunzând pretutindeni, cu o violenţă căreia vechile populaţii nu-i puteau rezista, nouii veniţi au străbătut mai toată Grecia continentală, — aşezându-se la apus în Epir, în Etolia, în Acarnania şi în Elida, iar la răsărit şi la Sud în Focida, Corintia, Argolida, Laconia şi Mesenia. Acheenii s'au retras, câţi au putut, în părţile muntoase ale Arcadiei; alţii au emigrat; restul s'a supus. După continent, a venit rândul insulelor. Melos, Thera, Creta, Karpathos, Cos, Rhodos, au fost silite să primească şi ele valul năpăditor. Cât despre caracterul acestei invazii, istoricul francez al civilizaţiei egeene îl fixează în trăsuri impresionante. «Sălbăticia acestei irupţiuni a pus pe fugă, în toate direcţiile, popoarele înspăimântate. A fost o învălmăşeală nebună. Invinşii îşi căutau, cu orice preţ, patrii nouă şi deveneau, la rândul lor, teribili. Sguduirea a fost generală. Insulele nu mai aveau odihnă, zicea un document al lui Ramses al III-lea; nici continentele. Mulţi Acheeni şi-au căutat refugiul la fraţii lor din Attica. Un puternic curent de emigraţie s'a îndreptat către Asia Mică, a cărei civilizaţie a transformat-o. Ionia a primit Acheeni de toate provenienţele. Delos a devenit centrul religios al acestei nouă ţări acheene, ce se forma pe un fond attico-ionian. In acelaşi timp, Muşkii, unii din Frigieni, s'au aruncat asupra Hetiţilor, cucerindu-le capitala Pteria şi punând capăt unei puteri ce contrabalansase pe aceea a Faraonilor şi ţinuse în frâu pe aceea a Assirienilor. O dinastie de Heraclizi s'a făcut stăpână pe Lydia. Şi iată că o masă de Egeeni, compusă din Pelesaţi sau Kheretim (Cretani) şi din Zakkara (Teucri sau oameni din Zacro, în Creta) ajunge până la frontierele Egiptului. Veniseră pe mare şi pe uscat, cu femeile şi copiii înghesuiţi în căruţe cu boi. Nicio populaţie nu le putuse rezista. Ramses al III-lea izbuti să-i oprească la Magadil, dar nu putu să-i împiedice de a se stabili în ţara care primi dela Pelesaţi numele de Palestina (1193)» [1]).

Consecinţele acestei «sguduiri generale» au fost, cum era firesc, întinse şi adânci. «Ceea ce s'a întâmplat cu lumea miceniană după invazia din 1200 nu se poate compara cu ceea ce s'a întâmplat în Creta, două sute de ani mai nainte. Acheenii, deprinşi cu civi-

1) Glotz, La civilisation égéenne, p. 68.

lizația cretană, își păstraseră moștenirea, lăsând-o să decadă. Dorienii, ieșind brusc din Albania barbară, distruseră tot ce mai rămăsese dintr'însa. Trecerea lor dela Corinth la Sparta a fost însemnată cu un șir de ruine. In Creta, porturile au fost părăsite pentru înălțimile din interior. Resturile jalnice ale vechiului Knossos au fost incendiate. De astă dată totul se sfârșișe pentru orașul care fusese altă dată stăpânul Mediteranei... Toată această pustiire nu este efectul unei frământări locale și momentane, ci simbolul unui cataclism universal și definitiv. Frumoasa civilizație a bronzului sucombă când apare fierul. Supunerea Cretei de către Acheeni era cucerirea Greciei de către Roma, *capta ferum victorem cepit;* sosirea Dorienilor este invaziunea barbarilor, este Evul Mediu, așteptând Renașterea» [1]).

Această Renaștere însă, când s'a produs, câteva veacuri mai târziu, cu Ionienii, și-a luat ca punct de plecare vechia civilizație cretană și s'a întemeiat, cu toată încrederea, pe ea. Cum zice un archeolog francez, într'o lucrare recentă: «Minunata civilizație minoiană, pe care săpăturile din Creta au scos-o la lumină de vreo 20 de ani încoace, n'a fost numai un splendid meteor, din acelea ce dispar fără să lase urme; ea a fost cea care a adus scânteia sfântă pe vatra elenică. Cu toate vicisitudinile prin care a trecut, Grecia a primit moștenirea ei; cu cât știința progresează mai mult, cu atât înțelege mai bine că Grecia ioniană a fost, față de civilizația minoiană, ceea ce a fost Renașterea italiană, față de civilizația greco-romană» [2]).

Aceste indicații ne arată că, în starea actuală a cercetărilor istorice și archeologice, trebuie să punem la originea culturii clasice greco-romane străvechia civilizație cretană. Care era însă obârșia etnică a acestei civilizații, nu numai «minunate», cum zicea Reinach, prin nivelul la care se ridicase, dar care avea să joace în evoluția ulterioară a omenirii un rol atât de însemnat? René Dussaud, archeologul francez căruia îi datorim opera citată «Les civilisations préhelléniques», susține că, în epoca neolitică, Creta a fost locuită de o populație de origine africană, caracterizată prin «steatopygia» femenină, care distinge și astăzi pe Hotentoți și Boșimani. Civilizația insulei a început însă în epoca neolitică; primele ei manifestări se așează, în ordinea cronologică, între anii 6000 și 3000

1) Id., ibid., p. 69.
2) Ad. Reinach, Hellénisation du monde antique, p. 5.

înainte de era noastră. In orice caz, civilizaţia pe care Evans a numit-o mino-iană, a început la sfârşitul timpurilor neolitice, în aşa zisul «chalcolitic». Archeologul englez a împărţit durata civilizaţiei mino-iene în trei perioade: veche, medie şi recentă, fiecare cu câte trei subdiviziuni: I, II, III. Din aceste 9 subdiviziuni, primele două cad în «chalcolitic»; cronologic, subdiviziunea I, se întinde între anii 3000 şi 2800, subdiviunea II între 2800 şi 2400 înainte de Cristos. Celelalte subdiviziuni, în număr de 7, cad toate în epoca bronzului, întinzându-se dela 2400 până la 1200 a. Cr. Ultimele trei subdiziviuni, cuprinse între anii 1580 şi 1200, coincid cu civilizaţia miceniană.

La originea civilizaţiei cretane trebuie să punem dar o populaţie africană, care a ocupat insula în epoca neolitică [1]). Epoca bronzului însă «ne pune în prezenţa rasei zise mediteraniene; steatopygia dispare» [2]). Aceeaşi este şi părerea lui Glotz, care se întemeiază pe cercetările antropologului italian Sergi. Ca şi el, istoricul francez admite existenţa unei rase mediteraniene «cu capul lung, cu figura ovală, cu talia scurtă, cu pielea brună, cu părul negru ondulat» [3]). Acestei rase îi aparţineau Egiptenii şi Libienii din Africa, Iberii şi Ligurii din Europa. De unde veneau reprezentanţii acestei rase în Creta? Nu ştim. Poate din Africa, poate din Europa; mai puţin probabil din Asia, care era ocupată, pe vremile la care ne referim, de populaţii pronunţat brachicefale. Aceste populaţii păreau a-şi fi trimis totuşi, şi ele, reprezentanţii în Creta, unde se găseau, alături de dolichocefalii «mediteranieni», şi brachicefali ce veneau poate din Asia. Raporturile lor numerice, aşa cum ni le arată arhivele antropologice ale insulei, sunt interesante prin paralelismul dintre variaţiile lor şi evoluţia civilizaţiei mino-iene. In perioada «veche» a acestei civilizaţii, şi anume în toate cele trei subdiviziuni ale ei, dolichocefalii formează 55% din populaţia cretană, iar brachicefalii 10%; între ei, mesocefalii reprezintă 35%. In perioada «medie», dolichocefalii ajung la procentul impunător de 66,6%, pe când brachicefalii scad la 7,7%, iar mesocefalii la 25,6%. In sfârşit, în perioada «recentă», şi anume în ultima ei subdiviziune, dolichocefalii scad la 12,5%, brachicefalii ajung la 37,5%, iar mesocefalii la 50%. Din aceste variaţii procentuale Glotz trage con-

1) Dussaud, Les civilisations préhelléniques, p. 456.
2. Id. ibid.
3) Glotz, Op. cit., p. 72.

cluziile următoare. La început [1]), majoritatea populaţiei cretane a fost dolichocefală şi a aparţinut rasei mediteraniene; exista însă şi o minoritate brachicefală, de origine poate asiatică; amestecul acestor două categorii antropologice diferite a dat un număr considerabil de mesocefali. In cursul veacurilor următoare, paralel cu desvoltarea civilizaţiei mino-iene, numărul dolichocefalilor a crescut, iar al brachicefalilor a scăzut; era poate influenţa mediului care modifica tipul populaţiilor imigrate; sau era, mai probabil, puterea crescândă a rasei dominante care asimila progresiv pe descendenţii veneticilor de altădată. La sfârşitul civilizaţiei mino-iene, numărul dolichocefalilor a scăzut brusc şi în proporţii uimitoare; brachicefalii şi mesocefalii au crescut, tot atât de repede şi în proporţii tot atât de impresionante. «O asemenea schimbare n'a putut avea decât o cauză: o invazie de războinici cu capul rotund. Ea indică sosirea Elenilor. Cei mai mulţi din vechii locuitori au fost masacraţi ori au fugit, bărbaţii mai ales. Femeile care au rămas au fost împărţite între învingători şi au format punctul de plecare al încrucişerilor». In sprijinul acestei din urmă concluzii, Glotz mai aduce consideraţii trase din aspectul antropologic al locuitorilor de astăzi ai insulei. «Această din urmă concluzie, oricât ar fi de conformă cu datele craniometriei şi cu istoria, se întemeiază din nefericire pe un număr prea mic de măsurători. Dar observările făcute asupra Cretanilor de astăzi ne dau o confirmare izbitoare a celor ce s'au făcut asupra craniilor de acum trei mii de ani. Multe dominaţii au trecut asupra insulei; dar nici Bizantinii, nici Sarasinii, nici Veneţienii n'au putut, cu câteva garnizoane, să modifice tipul cretan; iar influenţa Turcilor e de abia simţită. Fondul rasei a rămas aşa cum l-au făcut, după Acheeni, Dorienii. Mesocefalii sunt în majoritate. Dolichocefalia Mino-ienilor se păstrează la extremitatea occidentală a insulei şi pe unele înălţimi izolate. Districtul cel mai impenetrabil însă, vizuina Sfakioţilor, este partea care cuprinde cel mai mare număr de brachicefali, cea care a conservat mai bine limba şi spiritul belicos al Dorienilor» [2]).

Rezultatele la care duc aceste constatări răstoarnă unele din ideile noastre de până acum. Civilizaţia «egeeană», — denumire generală sub care se cuprind civilizaţia cretană şi cea miceniană, — deşi a format punctul de plecare şi temelia culturii clasice, n'a fost

1) La începutul civilizaţiei minoiene propriu zise.
2) Glotz, Op. cit., p. 73.

un produs al «rasei» elenice, cum s'a crezut atâta timp. Inceputurile ei se datoresc unei «rase» africane, înrudite poate cu Hotentoţii şi cu Boşimanii prin caracterul fizic al steatopygiei femenine, dar ale cărei calităţi ne sunt, în tot restul lor, necunoscute. Iar desvoltarea şi înflorirea ei, înălţarea ei până la un nivel ce, în unele privinţe cel puţin, n'a mai fost atins în evoluţia ulterioară a civilizaţiei greceşti propriu zise [1]), se datoresc «rasei» mediteraniene, de origine africană poate, şi ea,—dacă antropologul italian Sergi are dreptate, — nu, în orice caz, de origine nord-europeană, aşa cum se crede că au fost Elenii. Cât despre aceştia din urmă, ei nu par a fi avut, ca principal caracter distinctiv, dolichocefalia. Invaziunii lor în Creta îi corespunde, cum am văzut, o creştere bruscă şi impresionantă ca procent a brachicefaliei. Dacă arhivele antropologice ale insulei nu ne înşeală, Acheenii şi Dorienii ce s'au aşezat pe pământul ei, la sfârşitul celui de-al doilea mileniu dinainte de era noastră, au trebuit să fie brachicefali [2]).

1) Vorbind de autorii civilizaţiei mino-iene, René Dussaud, arheologul francez care a studiat-o în deosebi în opera sa «Les civilisations préhelléniques», zice: «Alături de produsele artei lor, de desvoltarea scrisului lor, de abilitatea lor de a ridica locuinţe luxoase, de manifestările energiei lor fizice, de regulele vieţii lor religioase, trebuie să admirăm mai ales ingeniozitatea şi inteligenţa pe care le-au desfăşurat vechii Cretani, de îndată ce au ajuns în posesiunea metalului. Prin rezultatele dobândite, prin progresele pe care le-au realizat în technicele împrumutate, prin simţul lor artistic foarte fin, ei merită să li se rezerve, cu Eduard Meyer (în Geschichte des Altertums, I, § 522) un loc independent alături de vechile popoare civilizate din Egipt şi din Mesopotamia. Aceste trei grupe au contribuit să întemeieze civilizaţia modernă, dar din arta egeeană — e de ajuns să citâm arhitectura — Grecia clasică, şi prin urmare noi înşine, am împrumutat mai mult decât din toate. Şi totuşi, artiştii greci, dobândind mai multă ştiinţă, n'aveau să mai regăsească nici prospeţimea, nici libertatea de imaginaţie dela început. Nu este nicio exagerare, a zis un profund cunoscător al antichităţii (Edm. Pottier, în Catalogue des vases antiques du Louvre, I, p. 195), să recunoaştem în decorul industrial mino-ian o originalitate şi o poezie pe care trebue să regretăm de a le vedea dispărând pentru totdeauna cu Grecia miceniană». René Dussaud, Les civilisations préhelléniques, p. 457. — Păreri analoage, cu privire la importanţa civilizaţiei de care e vorba, formulează şi Hoernes, cunoscutul istoric german al culturilor primitive. «Cultura cretano-miceniană, zice el, este fenomenul cel mai însemnat şi mai plin de consecinţe al vârstei de bronz de pe întreg pământul. Influenţele ei în timp şi spaţiu n'au fost încă măsurate». El indică asemenea influenţe, nu numai în Europa, ci şi în Asia, şi anume în Armenia, în Persia şi în China. Pentru cuvintele citate, cf. Die Kultur der Urzeit, II, p. 46—73.

2) Antropologul englez Haddon a întrevăzut această posibilitate. Vorbind de Acheenii şi de Dorienii ce s'au coborît în Grecia venind din spre Nord, acest

Şi câte alte nedumeriri nu ne provoacă rezultatele de care vorbim! Rasei mediteraniene îi mai aparţineau, după Sergi, Iberii şi Ligurii în Europa, Libienii şi Egiptenii în Africa. Caracterele antropologice ale acestei rase fiind pretutindeni aceleaşi, — «capul lung, figura ovală, talia scurtă, pielea brună, părul negru ondulat», — de ce diferitele ei ramuri n'au produs o civilizaţie unitară? Iberii, Ligurii, Libienii n'au lăsat urme care să se poată compara cu cele găsite în Creta; Egiptenii au lăsat urme diferite. De unde vin aceste deosebiri? Au fost ele determinate de variaţii ale rasei, de influenţe ale mediului? Şi, în ambele cazuri, care anume? [1]). Iată o sumă de întrebări, la care nu putem răspunde astăzi, în starea actuală a cercetărilor. Vor fi poate în măsură să răspundă urmaşii noştri. Nouă, în orice caz, ni se impune mai multă prudenţă în studiul problemei şi mai multă rezervă în formularea soluţiilor ei, decât arată diferiţii reprezentanţi ai «rasismului» contimporan.

II. A doua formă a culturii clasice, — cea sub care s'a răspândit mai mult în Europa, — a fost cea latină. Ea a dominat, precum se ştie, întreg Evul Mediu şi, în bună parte, şi Renaşterea, din care a ieşit cultura modernă. Ce influenţe etnice au stat la originea ei? Cărei anume rase am putea-o atribui?

Cultura latină a luat naştere şi s'a desvoltat în Italia, începând din veacul al VIII-lea înainte de Cristos. Ea şi-a atins apogeul către sfârşitul erei vechi şi începutul celei nouă. Care era aspectul etnografic al Italiei la începutul perioadei istorice de care e vorba, şi ce modificări a suferit acel aspect în cursul ei ulterior?

învăţat zice: «Acheenii erau blonzi în comparaţie cu meridionalii; ei aparţineau în majoritate rasei proto-nordice sau a stepelor, dar suferiseră de sigur influenţa sângelui eurasiatic şi a civilizaţiei alpine. La sfârşitul veacului al XII-lea şi în tot veacul al XI-lea înainte de Cristos, mai multe triburi grosolane şi *probabil brachicefale*, poate sub conducerea unor şefi nordici, au sosit în Sud, venind din Nord şi Nord-Vest; către 1050 aceste populaţii distruseră civilizaţia acheeană... La Sparta, Corint şi Argos li s'a dat mai târziu numele de triburi doriene. Sfakioţii din Creta şi Tsakorienii din Laconia sunt descendenţii lor». Haddon, Les races humaines, p. 120.

1) Aceleaşi întrebări şi le pune Pittard, cu privire la civilizaţia clasică propriu zisă: «Cum să interpretăm un caz unic în istoria lumii: ceea ce s'a petrecut în Attica, între 500 şi 300 a. Cr., atunci când a răsărit, într'un interval de timp relativ scurt, o aşa de minunată eflorescenţă de oameni iluştri? Concentrarea celor mai bune rase s'a zis. Dar ce rase? Influenţe ale mediului? Dar ce influenţe?» — Pittard, Les races et l'histoire, p. 582.

Istoricii antichităţii susţineau că în timpurile «cele mai vechi» Nordul Italiei era ocupat de Liguri. Grecii le ziceau Λίγυες, dar ei înşişi se numeau, în limba proprie, Ambroni (Ἄμβρωνες). Teritoriul pe care trăiau ei era, mai ales, cel ce se întindea în jurul punctului unde se află acum marele port Genova, era adică provincia ce a păstrat până astăzi numele de Liguria. Dar stăpânirea lor depăşea mult acest ţinut, mai ales în spre apus. Marsilia a fost întemeiată în anul 600 a. Cr. pe pământul lor, iar în veacul al III-lea a Cr. Ligurii, amestecaţi, e drept, cu Iberi, se întindeau până în valea Rhonului. Spre răsărit, ei ajunseseră până în Tessin, iar la Sud se coborîseră, după Festus, Servius şi Justin [1]), până la Roma. In această direcţie însă era vorba, de sigur, mai mult de incursiuni, întru cât între Liguria şi Latium se afla Etruria, ţara Etruscilor, de cari ne vom ocupa mai jos. In orice caz, Ligurii par a fi format, în timpurile de care vorbim, poporul cel mai numeros din Sud-Vestul Europei, judecând după faptul că Eratosthene geograful numea, în veacul al III-lea a. Cr., întreaga Europă sud-apuseană după aceşti locuitori ai ei.

Originea istorică a Ligurilor nu ne e cunoscută. Cei vechi credeau că ei trăiseră, înainte de a se aşeza în Italia, în regiuni situate mai spre Nord, într'o ţară stâncoasă, cu munţi înalţi până la cer, unde n'aveau, după Theopomp şi Avienus, alte locuinţe decât peşterile naturale [2]). Moravurile lor belicoase îi împingeau să se angajeze ca mercenari, la streini. S'a semnalat prezenţa lor ca atari în armata lui Hamilcar, pe la 480 a. Cr., şi a lui Agathocle, tiranul din Sicilia, iar Titu-Liviu releva barbaria şi furia lor distrugătoare, în războaie. Strabon îi compara, după asemănările modului cum trăiau, cu Celţii, dar susţinea că erau de neamuri diferite [3]). Dificultatea de a le determina înrudirile etnice vine mai întâi de acolo că cei vechi nu ne-au lăsat în această privinţă decât indicaţii, nu numai foarte reduse, dar şi contradictorii. După unii, Ligurii ar fi fost Iberi, originari din peninsula iberică, Spania de astăzi; după alţii ar fi fost Bebrici, originari din Colchida, ţinutul asiatic situat la răsăritul Mării Negre şi la Sudul Caucasului, unde Argonauţii legendari se duseseră să caute «lâna de aur». Locuitorii acestui ţinut ar fi fost însă, după Herodot, de origine egipteană. Iar Caton sus-

1) G. Dottin, Les anciens peuples de l'Europe, p. 81, nota 2.
2) Id., ibid., nota 5 şi 6.
3) Id., ibid., p. 186, nota 5.

ținea că Romanii de pe vremea sa nu știau de unde veneau Ligurii [1]). Printre moderni, Roger de Bellognet i-a considerat ca fiind de aceeași rasă cu Berberii din Nordul Africei, Schiaparelli ca fiind înrudiți cu Iberii, Jullian ca fiind mai apropiați de Celți. Menționând aceste ipoteze, Dottin zice că «problema va rămânea insolubilă, atâta timp cât nu se va fi putut determina din ce familie face parte limba pe care o vorbiau Ligurii». Această limbă însă ne rămâne necunoscută. Puținele cuvinte ce pot fi considerate ca aparținându-i «nu ne permit să afirmăm că este o limbă indo-europeană» [2]). Ea pare a se fi păstrat totuși în numeroase nume de locuri, de fluvii, de lacuri, etc. Toponimia Nordului Italiei, a unor părți din Elveția, a diferite regiuni din Sudul și Vestul Germaniei, ar fi plină de asemenea vestigii. Numele primitiv al fluviului Po se crede că a fost, la Liguri, Bodincus. In limba latină acest fluviu purta numele de Padus; poporul însă îi zicea, obicinuit, Bo, o prescurtare a vechiului nume liguric, din care a ieșit poate numele de astăzi. De origine ligurică ar fi numele Rinului, care s'ar trage din aceeași rădăcină cu Reno, altădată Rhenus, fluviul cunoscut din Italia de mijloc. Bodensee, numele german al lacului de Constanța, ar avea aceeași origine cu Bodincus, numele vechiu al fluviului Po. Geneva ar fi înrudită, ca nume, cu Genova, centrul geografic al Ligurilor vechi. Alte nume ca Worms, Main, Mosel, par a fi, de asemenea, de origine ligurică [3]). — Dacă nu ne luminează, deocamdată, asupra originei lor, ca rasă, aceste nume ne permit cel puțin să ne facem o idee de răspândirea Ligurilor în Europa și prin urmare de importanța lor numerică.

După Liguri veneau, în ordinea importanței numerice, printre populațiile italiene dinainte de Romani, Etruscii. După Titu-Liviu, stăpânirea lor se întindea în Italia de mijloc dela o mare până la alta. De fapt, numele ambelor mări ce scaldă coastele de apus și de răsărit ale acestei țări purtau, pe atunci, nume etrusce. Printre formele diferite și destul de numeroase ale numelui Etruscilor, se găsea și forma «Tyrrheni», de unde numele de Mare Tyrrhenum, pentru marea dela apus; familiar, Romanii îi mai ziceau și Mare Tuscicum, după numele prescurtat și popular «Tusci» pe care îl dau ei Etruscilor. Marea dela răsărit, Mare Adriaticum, și-a luat numele

1) Id., ibid., p. 188, nota 1.
2) G. Dottin, op. cit., p. 185, 188.
3) Cf. Classen, Die Völker Europa's zur jüngeren Steinzeit, p. 13 și Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, Bd. III, p. 173—193.

dela oraşul etrusc Adria, situat pe coasta de răsărit a Italiei. In realitate, stăpânirea lor era — sau cel puţin fusese — mai întinsă decât afirma Titu Liviu. La Nord ei se întinseseră până în Alpi; toată provincia Cisalpina fusese a lor, înainte de a fi ocupată de Celţi .La Sud pătrunseseră în Latium, unde Fidenae şi Crustumina erau oraşe etrusce. Au domnit poate şi la Roma pe vremea Tarquiniilor (611—509 a. Cr.) [1]. Au cucerit mai departe Campania (524—521), unde au întemeiat apoi oraşele Capua şi Nola, cărora unele tradiţii le atribuiau o origine mai veche. In sfârşit, după Pliniu, Herculanum, Pompei şi Sorrento le aparţinuseră de asemenea. Aproape toată Italia fusese astfel, înainte de întărirea puterii romane ,în stăpânirea lor [2].

Etruscii nu erau însă numai un popor numeros şi puternic, ci şi un popor civilizat. Diodor zicea că ei aveau o înclinare deosebită să studieze «literele şi natura» [3]. In ordinea practică, ei se distinseseră ca agricultori şi meseriaşi. Ei secaseră numeroase terenuri mlăştinoase, făcându-le productive, construiseră drumuri, poduri, canale, fortificaţii. Industria lor, cum o dovedesc numeroasele vase, statuete, oglinzi, bijuterii, unelte şi arme, era înfloritoare. Religia lor era, relativ, desvoltată şi avea, mai ales, un ritual bogat şi precis. Acest ritual era, sub numele de «etrusca disciplina», vestit la Romani. Toată «mantica» romană pare a fi fost de origine etruscă. In adevăr, «disciplina etruscă» cuprindea aşa numitele «cărţi»: *libri fulgurales,* care interpretau semnele meteorologice, în deosebi fulgerele, *libri haruspicini,* care interpretau pe cele oferite de măruntaiele animalelor sacrificate, *libri rituales,* care interpretau minunile şi în acelaşi timp, fixând ceremonialul religios al actelor mai însemnate, publice şi private, stabileau şi principiile dreptului, *libri fatales,* care interpretau diferitele perioade ale vieţii omeneşti, *libri Acherontici,* care căutau să ghicească destinul oamenilor după moarte [4].

Cât de mare a fost influenţa Etruscilor asupra Romanilor ne-o poate arăta marele număr de nume, de persoane şi de locuri, ce se găsesc la începuturile istoriei lor, la Roma chiar şi împrejurimile ei

1) Dottin, op. cit., p. .132. Cf. H. d'Arbois de Joubainville, Les premiers habitants de l'Europe, I, 158.

2) Dottin, op. cit., p. 132.

3) Citat de Dottin, p. 134, nota 5.

4) Bouché-Leclercq, Histoire de la divination dans l'Antiquité, 1881, t. IV, p. 3—115. Cf. şi Thulin, Die etruskische Disciplina, 196—199.

imediate. Tradiția romană însăși considera unul din cele trei triburi primitive, din care s'a format la început populația Romei, ca fiind etrusc. Aceeași tradiție ne spune că neamul regesc al Tarquiniilor venise din Etruria; iar unii din membrii lui purtau nume curat etrusce; Tarquinius însuși suna, în limba etruscă, Tarchuns; altele, ca Tanaquil, Aruns, care nu se mai repetă în onomastica romană, trădează prin aceasta, în mod evident, exotismul lor. Chiar și Roma însăși, și Tibrul de asemenea, purtau nume de origine etruscă. Un filolog german, Wilhelm Schulze, care a studiat în deosebi onomastica și toponimia latină, relevă în deosebi întinderea și adâncimea influenței pe care o indică originea etruscă a atâtor și atâtor nume. «Atât la Roma, zice el, cât și împrejurul ei, numele etrusce se îngrămădesc în așa mulțime, încât pot să influențeze ideile pe care ni le formăm despre începuturile cetății eterne. Dionisie din Halicarnas ne spune că mulți istorici considerau Roma însăși ca un oraș etrusc. Cercetarea filologico-istorică la care mă mărginesc aici, devine dela sine o ilustrație a legendei care pune în legătură pe Eneas cu Tarchon și Tyrsenos. Tibrul dela Roma a fost în adevăr altădată, cum zice poetul, un fluviu tuscic. Iar dincolo de Tibru, neamurile etrusce au înaintat departe, în spre Nord, punând temeliile multor orașe» [1]).

Această influență a limbii etrusce se explică poate prin faptul că ea a fost la început, după toate probabilitățile, limba oficială a autorităților. Așa numitul «sermo rusticus» al locuitorilor din Latium era un dialect puțin cunoscut și nu putea servi destul de bine, la început, față de streinii cari, mergând dela Nord la Sud sau dela Răsărit la Apus, trebuiau să treacă faimosul pod de pe Tibru, căruia Bérard i-a atribuit situația privilegiată a Romei, în Italia „și repedea ei desvoltare [2]). Mai utilă putea fi, din acest punct de vedere, limba etruscă, mai întâi fiindcă trebuia să fie mai cunoscută și al doilea fiindcă era, după toate probabilitățile, mai desvoltată, întru cât servea de instrument unei culturi mai înaintate și mai vechi. In orice caz, un filolog francez, A. Ernout, susține că la Roma «în perioada regală și în primele timpuri ale republicei, e foarte probabil că limba etruscă a fost idiomul oficial» [3]).

De unde venea însă acest popor atât de numeros, de puternic, de civilizat, și care era originea lui etnică? Părerile celor vechi,

1) Wilhelm Schulze, Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, 1904, p. 581.
2) Bérard, Rome intangible, în Revue de Paris, Octobre 1903.
3) A. Ernout, Les éléments dialectaux du vocabulaire latin, 1909, p. 22.

pe cari trebue să-i ascultăm mai întâi, sunt împărțite. După unii scriitori greci, Etruscii ar fi fost o ramură a Pelasgilor. Thucidide și Sofocle îi desemnează sub numele de Pelasgi Tyrseni [1]. Hellanic din Lesbos susține că Tyrrhenii s'ar fi numit în vechime Pelasgi. Iar numele de Tyrrheni l-ar fi luat ei dela Tyrrhenos, fiul lui Atys, care ar fi emigrat în Italia cu un număr de Pelasgi din Lemnos și Imbros. Alți scriitori vechi însă, printre cari Pliniu, Dionisie din Halicarnas și Strabon, cred că Tyrrhenii și Pelasgii erau deosebiți și trăiau alături unii de alții, în Tracia și în Italia de Nord. Curios este că, după Dionisie din Halicarnas, Pelasgii ar fi stăpânit Italia de Nord înaintea Tyrrhenilor și că, numai atunci când puterea celor dintâi a slăbit, cei din urmă au putut să se așeze pe teritoriile lor [2]. Ceea ce ar părea să indice că Etruscii veneau din alte părți decât Pelasgii.

Această versiune există de asemenea. După o tradiție raportată de Herodot, Tyrrhenii ar fi originari din Asia Mică, și anume din Lydia. O foamete care durase 18 ani ar fi silit pe regele lydian Atys să-și împartă poporul în două; o jumătate a rămas pe loc; alta, în frunte cu Tyrrhenos, fiul lui Atys, a plecat să-și caute norocul aiurea; acest grup pribeag s'ar fi îmbarcat la Smirna și ar fi ajuns în Italia, debarcând în Umbria. Acolo și-ar fi părăsit numele de Lydieni, adoptând, în onoarea conducătorului lor, pe acela de Tyrrheni. Această tradiție a primit diferite confirmări. Una i-o dedea faptul că exista în Lydia un oraș ce purta numele de Tyrrha; alta, legenda, raportată de Pausanias, că Tyrsenos, eroul eponim al Tyrrhenilor, era fiul lui Heracles și al Omphalei, regina Lydiei [3]. Sufixul însuși în care se termina numele acestui popor, într'una din formele lui grecești, era comun în Asia Mică. In sfârșit, după Tacit, pe vremea lui Tiberiu, locuitorii orașului Sardes, din Lydia, își aduceau încă aminte de înrudirea lor cu Etruscii. Iată de ce, această a doua versiune pare a fi fost admisă de cei mai mulți dintre scriitorii vechi cari s'au ocupat de originea Tyrrhenilor [4].

Archeologii contimporani au relevat la rândul lor că tipul etrusc, așa cum ni-l descriau cei vechi și cum îl găsim reprezentat pe unele fresce, nu pare european. Etruscii erau mici și grași, cu capul mare și cu trăsuri accentuate. Unele motive decorative ale artei etrusce, ca leul înaripat, se găsesc și în arta lydiană. Mormân-

1) Dottin, Les anciens peuples de l'Europe, p. 128.
2) Dottin, Op. cit., p. 128.
3) Dottin, Op. cit., p. 130.
4) Noël des Vergers, L'Etrurie et les Etrusques, I, p. 113.

tele etrusce amintesc, prin dispozițiile lor, mormintele din Asia Mică. Inșirând aceste diferite argumente, Dottin conchide că «originea asiatică a Etruscilor, după ce a fost pusă la îndoială de istoricii și archeologii moderni, e mai bine primită astăzi» [1]). Hotărîtoare însă, în această privință, ar fi, se înțelege, indicațiile pe care ni le-ar da limba etruscă, dacă am cunoaște-o. Din nefericire, ea constituie încă, pentru filologi, o enigmă. Inscripțiile etrusce, destul de numeroase, n'au putut fi încă descifrate. Ipotezele nu lipsesc, firește, dar sunt nesigure. Unii, în frunte cu Corssen, consideră limba Etruscilor ca un dialect italic, cum ar fi fost cele vorbite de Osci sau de Umbri; alții, în frunte cu Bugge, o cred înrudită cu limba armeană. Pornind dela părerea celor mai mulți, că limba etruscă nu este indoeuropeană, unii au încercat s'o așeze printre limbile semitice, alții au căutat s'o apropie de limbile caucasiene. S'a încercat, în sfârșit, explicarea textelor etrusce cu ajutorul limbilor ugro-finice. Trecând în revistă aceste diferite tentative, Dottin zice că toate au fost zadarnice. «Ceea ce rămâne verosimil, conchide el, este că limba etruscă nu e o limbă indo-europeană și că a trebuit să împrumute cuvinte limbilor italice de care era înconjurată» [2]).

Ipoteza că Etruscii veneau din Lydia, ne obligă să ne punem întrebarea: ce erau Lydienii? In această direcție ne lovim de dificultatea că nu știm dacă autorii vechi înțelegeau prin Lydieni un popor cu o individualitate istorică bine determinată sau desemnau numai pe locuitorii unei anumite regiuni geografice, din Asia Mică. Că se putea să fi fost așa, ne-o arată faptul, raportat de Strabon, că Lydienii, cărora li se mai zicea și Meonieni, erau adesea confundați cu Mysienii și cu Frigienii [3]). S'a atribuit Lydienilor o origine semitică, punându-se numele lor în legătură cu acela al unuia din fiii lui Sem, care era Lud. Recursul la această genealogie biblică părea îndreptățit de unele asemănări, mai ales de moravuri, cu popoarele semitice din Sud-Vestul Asiei, în deosebi cu Babilonienii. Prostituția rituală, de pildă, pe care o practicau Lydienii, și pe care o releva Herodot, era de origine babiloniană. Tot Herodot povestea că, cu începere dela Agron, fiul lui Ninos și nepotul lui Bel, regii din Lydia au fost asirieni. Alte obiceiuri ale Lydienilor îi apropiau însă de Greci. Strabon îi considera astfel ca un popor amestecat. E probabil că Lydienii au luat naștere prin amestecul unor vechi

---

1) Les anciens peuples de l'Europe, p. 131.
2) Dottin, op. cit., p. 137.
3) Id., ibid., p. 138.

triburi semitice, venite de dincolo de Eufrat, cu Frigienii pe cari i-au găsit în părţile în care s'au aşezat şi în care le-au fixat poate urmele de aur ce se găseau în nisipurile râului Paktolos şi în minele muntelui Tmolos. Limba Lydienilor dispăruse cu desăvârşire pe vremea lui Strabon; atâtea dominaţii streine trecuseră asupra lor, că nu şi-o putuseră păstra. Puţinele, foarte puţinele resturi, ce ne-au rămas, — «o inscripţie şi câteva glose», — par a o arăta ca o limbă indo-europeană [1]). Lucrul s'ar explica poate prin faptul că, fiind un popor amestecat, Lydienii au avut şi o limbă amestecată. S'ar putea astfel ca puţinele urme dintr'însa, ce au ajuns până la noi, să fie compuse tocmai din cuvinte de origine indo-europeană.

La răsărit şi la Sud de Etrusci, se găseau în Italia veche mai multe popoare, mult mai puţin numeroase decât ei şi decât vecinii lor dela Nord, Ligurii. Erau aşa numiţii «Italioţi». La răsărit trăiau Umbrii, cari erau, după Piniu, cei mai vechi din toţi; Caton credea că ei întemeiaseră oraşul Ameria în anul 1135 înaintea erei noastre [2]). Ei păreau a fi locuit mai întâi în Etruria, de unde au fost goniţi, pe rând, de Pelasgi şi Tyrrheni; din părţile nordice ale Italiei au fost alungaţi de Celţi; spre Sud, s'ar fi întins altă dată până în Campania, ar fi atins chiar Mediterana, în vecinătatea fluviului Umbro. La Sud-Est de Etrusci trăiau Sabinii. Ei erau, după Umbri şi înainte de Romani, cei mai puternici din locuitorii părţilor respective ale Italiei. Vestiţi prin severitatea şi prin disciplina lor, ei pretindeau că se trăgeau din Spartani şi se considerau ca o colonie lacedemoniană, — după versiunea înregistrată de Plutarch, Dionisie din Halicarnas şi Strabon [3]). Fiind foarte prolifici, Sabinii întemeiaseră o sumă de colonii. Varron zicea că, având prea mulţi copii, ei roiau din când în când, ca albinele. Picentinii, Marrucinii, Pelignii, Marsii, Hernicii, Hirpinii, Samniţii,erau colonişti Sabini, aşezaţi în vecinătatea imediată a patriei lor primitive, la Nord-Est, Est şi Sud-Est. Cei mai numeroşi dintr'inşii erau Samniţii. Toate aceste populaţii, împreună fireşte cu tulpina lor pe care o formau Sabinii, par a fi descins, după Zenodot din Trezena, din Umbrii primitivi; după Strabon ar fi fost autochtone [4]). Cei mai cunoscuţi însă dintre «Italioţi» au fost Latinii, locuitorii din Latium, ţara situată la Sud-Vestul Etruriei. După legenda pe care o desvolta poema lui Vir-

---

1) Dottin, op. cit., p. 139. Cf. Hirt, Die Indogermanen, p. 576.
2) Dottin, opt. cit., p. 196.
3) Id., ibid., p. 196, nota 2.
4) Dottin, op. cit., p. 195, notele 1 şi 2.

giliu, ei se credeau originari din Asia Mică. Enea, troianul, părăsindu-şi patria distrusă de războiul pe care îl cântase Homer, s'a aşezat, după lungi peregrinări, în Italia. Fiul său Ascanio a întemeiat Albalonga, cea mai însemnată cetate din Latium. Dintre descendenţii săi s'au ridicat, după vreo patru sute de ani, fraţii Romulus şi Remus, nepoţii regelui Numitor, cari au întemeiat Roma şi, odată cu ea, au început istoria romană.

După această legendă, Troianii pribegi, cari îşi căutau în Italia o patrie nouă, ar fi găsit în Latium pe Aborigeni. In acest nume propriu unii din scriitorii latini au văzut cuvântul comun «aborigines», format din «ab origine», care ar fi însemnat: oameni ce se găsiau dela început pe pământul pe care trăiau. Cu acest înţeles îl întrebuinţa Virgiliu în Eneida (VII, 181). Istoricii latini mai vechi însă, Caton, Semproniu şi alţii, credeau că Aborigenii veniseră, înainte de războiul troian, din Achaia. După o altă versiune, ei ar fi descins din Oinotri, cei mai vechi locuitori ai Italiei, cari însă ar fi fost originari din Arcadia. De acolo ar fi pornit, cu 17 generaţii înainte de căderea Troii, Oinotros, eroul lor eponim, fiul lui Lycaon şi nepotul lui Pelasgos. Ei ar fi pătruns în Umbria, ar fi avut de luptat cu Siculii şi ar fi fost ajutaţi de Pelasgii din Tesalia, respinşi ei înşişi de Umbri. Dionisie din Halicarnas vedea însă în Aborigeni o colonie a Ligurilor. Ei ar fi fost cu totul sălbatici, necunoscând agricultura, trăind din vânat şi locuind în păduri şi în peşteri. Când Enea a debarcat în Italia, regele lor s'ar fi chemat Latinus şi dela el s'ar fi tras numele lor de Latini. Ei ar fi fost civilizaţi de Evandru din Arcadia, care le-ar fi adus, din ţara sa de origine, alfabetul. Din toate aceste legende[1]), n'ar fi de reţinut decât ideea, ce revine necontenit, că cei mai vechi locuitori din Latium, deşi se chemau la început Aborigeni, erau de origine streină şi veniseră poate din Grecia.

Dacă lăsăm însă la o parte legendele, trebuie să ne mărginim, cu privire la locuitorii din Latium, ca şi cu privire la ceilalţi Italioţi, la ceea ce ne poate spune, despre originele lor, filologia. Ei vorbiau o sumă de dialecte, mai mult sau mai puţin diferite, dar prezentând, toate, caracterele limbilor indo-europene. Unele «coincidenţe linguistice» par a apropia dialectele italice de cele celtice, ca bunăoară formele pasive şi deponente în *-r*, pe care le-a relevat

1) Raportate de Dottin, op. cit., p. 188—189.

Meillet [1]). Intemeiându-se pe aceste coincidenţe, Dottin crede că «Italioţii au trebuit să locuiască altădată în vecinătatea Celţilor, în Nordul Italiei, poate în Boemia sau în Moravia» [2]).

Problema originei diferitelor populaţii italice a fost abordată, cum era firesc, şi de antropologi. Aşa bunăoară, Haddon, cunoscutul învăţat englez, a încercat să reconstituie istoria etnică a Italiei în chipul următor. In Nordul peninsulei au trăit, în perioada neolitică, aşa numiţii Liguri sau Ibero-Liguri, cari veniseră, după toate probabilităţile, dela Sud-Est, din Spania. Ei aparţineau rasei mediteraniene, ale cărei principale caractere antropologice sunt: statura puţin înaltă (1,61—1,62), capul lung (dolichocefal), părul negru ondulat, pielea albă, dar bronzată, ochii negri sau închişi, faţa îngustă (leptoprosopă), nasul drept (leptorhin). Peste aceşti locuitori neolitici ai Italiei de Nord s'au aşezat apoi, în perioada chalcolitică, între anii 2500 şi 1700 înainte de era noastră, populaţii brachicefale, probabil lacustre, ce veneau mai de sus, din Elveţia. Aceşti imigranţi s'au stabilit mai ales în Lombardia de astăzi. Tot pe atunci par a fi vizibile urmele altor imigranţi, aparţinând rasei nordice, dolichocefale, care s'ar fi suprapus brachicefalilor lacuştri, «ca o castă dominantă» [3]). Pe ce se intemeiază această din urmă presupunere, autorul nu ne-o spune. Probabil, pe fastul mai mare al mormintelor în care s'au găsit scheletele respective. La începutul epocii de bronz pare a fi intervenit, amestecându-se cu cele precedente, o nouă populaţie, pe care Haddon n'o determină mai de aproape. Cuvintele «lacuştrii par a se fi aliat cu altă populaţie», întru cât nu mai sunt urmate de alte preciziuni, rămân, evident, prea vagi [4]). Epoca de bronz mijlocie a fost turburată, în regiunea de care e vorba, prin invazia, venită din Europa centrală, a unui nou val de brachicefali, — «conduşi poate de Nordici». Nici aici Haddon nu crede că trebuie să producă dovezile acestei afirmări. Cum s'ar putea stabili, astăzi, conducerea de care e vorba? Aceste populaţii, continuă autorul, au construit aşa numitele «terramare», care nu erau altceva decât locuinţe lacustre pe uscat. Şi adaogă, că popoarele respective nu erau compuse numai din agricultori şi păstori, destul de pricepuţi, ci şi din războinici bine organizaţi, iar

---

1) A. Meillet, Les dialectes indo-européens, p. 31—39.

2) Dottin, op. cit., p. 197.

3) A. C. Haddon, Les races humaines et leur répartition géographique, tr. fr. de A. Van Gennep, p. 117.

4) Id., ibid., p. 117.

civilizația lor și-a atins apogeul în veacul al XIV-lea și al XIII-lea înainte de era noastră. In sfârșit, către începutul epocii de fier au sosit în părțile de care e vorba Umbrii, ce veneau «sub conducerea Nordicilor» [1]) din Sudul bazinului dunărean. Ei aparțineau rasei alpine și aduceau cu ei civilizația dela Hallstadt, care a devenit în Italia civilizația dela Villanova. Acești noui veniți au împins înainte, adică în spre Sud, populațiile precedente, — sau, cum zice Haddon, spre a mări incertitudinea noastră, «poporul terramarelor», uitând că ceva mai nainte atribuise «terramarele» mai multor popoare. Faptul este, în orice caz, că locuitorii pe cari Umbrii i-au găsit pe teritoriile, pe care voiau să se așeze ei, au fost împinși spre Sud, pe la anul 800 înainte de Cristos, și s'au stabilit în Latium. Acolo, încheie Haddon această parte a expunerii sale, acești «terramaricoli» au întemeiat Roma la 753 înainte de era noastră. La originea civilizației romane antropologul englez pune astfel o populație brachicefală, al cărei prim strat ar fi venit din Elveția și care s'ar fi amestecat cu alte populații nedeterminate.

Care era însă originea primei populații brachicefale venite din Elveția și aceea a Nordicilor ce s'au așezat deasupră-i, formându-i «clasa conducătoare»? Intru cât Haddon nu ne dă alte amănunte în această privință, trebuie să ne adresăm unui alt antropolog, care e ceva mai explicit. Cercetând antropologia Elveției, Pittard zice că în perioada neolitică această țară a văzut apărând pe teritoriul ei, pentru prima oară poate, bande de brachicefali ce veneau, după toate probabilitățile, din spre răsărit. Lor li se datoreau locuințele lacustre, necunoscute până atunci în lumea occidentală. Ei aduceau în același timp și alte noutăți: cultura cerealelor, creșterea vitelor și mijloacele de plutire pe ape, pe lacuri și fluvii, adică navigația. Aportul lor a constituit astfel, zice învățatul elvețian, cea mai mare din revoluțiile economice și sociale pe care le-a cunoscut omenirea europeană [2]). Și fiindcă această afirmare e atât de impresionantă, autorul crede că trebuie să insiste asupra evenimentelor la care se referă. Resturile de schelete ce s'au găsit în locuințele lacustre din Elveția ne permit, zice Pittard, să ne închipuim, aproximativ, cele ce s'au petrecut pe atunci. Intr'o țară ce nu părea să fi avut decât

1) Această afirmare a învățatului englez, care se repetă de mai multe ori, e cu atât mai izbitoare cu cât nu i se vede justificarea. Impresia involuntară a cititorului neprevenit este că autorul tinde să «vâre» pe Nordici oriunde se întâmplă ceva mai de seamă, atribuindu-le un rol preponderant.

2) Pittard, Les races et l'histoire, p. 181.

o populaţie foarte rară de paleolitici dolichocefali, — aşa de rară încât n'a lăsat decât resturi cu totul neînsemnate, — un val de brachicefali, veniţi probabil din Asia, s'a răspândit larg, în grupe numeroase, la un moment dat. Intinzându-se, mai mult sau mai puţin, pretutindeni, aceşti năvălitori şi-au concentrat totuşi pe lacuri contingentele cele mai importante. Printre rămăşiţele locuinţelor lacustre, pe care le-au construit în regiunile respective, s'au găsit, în adevăr, cele mai multe din urmele lor. Intrebarea ce se ridică însă în faţa acestor constatări este, ce au devenit descendenţii dolichocefalilor paleolitici? Au continuat ei să trăiască, alături de brachicefalii năvălitori, ocolind punctele în care se aşezaseră ei? Lucrul le era cu atât mai uşor, cu cât, prin locuinţele pe care le construiseră, acei năvălitori duceau o viaţă relativ sedentară. In deosebire de aceşti noui veniţi, vechii dolichocefali paleolitici erau, ca vânători, nomazi, şi nimic nu i-ar fi împiedicat să continuie a rătăci, în cete puţin numeroase, prin munţi şi păduri. Sau, au emigrat în spre Apus? Sau, în sfârşit, ca să poată duce un traiu mai bun, s'au amestecat cu brachicefalii, dispărând în masa lor? Din nefericire, n'avem putinţa s'o ştim. Săpăturile arată numai că, spre jumătatea perioadei neolitice, alţi dolichocefali noui au apărut printre brachicefalii lacuştri. De unde veneau însă? Erau ei descendenţii dolichocefalilor paleolitici? Sau constituiau avant-gardele dolichocefalilor nordici, cari năvăliseră, pe aceeaşi vreme, şi în Franţa? Răspunsul lui Pittard este că «n'avem încă mijlocul s'o ştim» [1]).

Aşa dar, întorcându-ne la populaţiile italiene ce ne preocupă, brachicefalii lacuştri, veniţi din Elveţia, ce trăiseră câtva timp în regiunea lombardă şi, împinşi de Umbri, se stabiliseră în cele din urmă în Latium, erau, după Pittard, de origine asiatică. E de asemenea posibil ca dolichocefali, poate nordici, să fi năvălit în Italia, odată cu acei brachicefali sau după ei, cum presupune Haddon. Dacă însă, şi de ce, acei dolichocefali au ajuns să formeze clasele conducătoare ale brachicefalilor peste cari s'au aşezat, nu ştim şi n'o putem afirma cu destulă probabilitate, pentru acele timpuri care nu ne-au lăsat documente scrise. Nu se vede, anume, ce superioritate ar fi avut dolichocefalii în chestie asupra brachicefalilor de care e vorba, — afară de aceea a unei violenţe mai mari în lupte şi a unei ferocităţi corespunzătoare. Ca vânători, ei trebuie să fi fost, cum am văzut mai sus în altă ordine de idei, mai viguroşi, mai în-

1) Pittard, op. cit., p. 182.

drăzneți și, poate, mai sângeroși. Ca atare, ei au putut să domine, cu forța lor, și să terorizeze, prin cruzimea de care erau capabili, pe brachicefalii agricultori și pastori, mai slabi și mai blânzi. Dar să-i «conducă» nu se prea vede cum ar fi putut. Superioritatea intelectuală rămânea, probabil, de partea celor ce, cum zicea Pittard, fuseseră capabili să deschidă, prin mijloacele noui de existență pe care le născociseră (cultura cerealelor, creșterea animalelor domestice, locuințele stabile, navigația), o nouă fază a civilizației omenești.

Cât despre istoria etnică a Sudului Italiei, Haddon crede că ea a fost diferită de aceea a regiunilor dela Nord de Tibru. In adevăr, populațiile primitive din Sudul peninsulei italice și din insulele învecinate, par a fi fost, relativ, mai omogene. Ele trebuie să fi aparținut, în cea mai mare parte, rasei mediteraniene. Originea lor ar putea fi africană. E probabil că ele au venit, în perioada mesolitică sau la începutul celei neolitice, din Africa, pe limba de pământ ce unea încă acest continent cu Sudul Italiei. In Sardinia mai ales se găsesc urme destul de vizibile ale unui vechiu substrat etnic «eurafrican». Pe acest fond primitiv s'au așezat, pe alocurea, colonii iliriene care au «lărgit» puțin capul locuitorilor dolichocefali, în Apulia mai ales. Coloniile grecești, care au fost atât de numeroase încât au dat Italiei meridionale numele de Grecia Mare, n'au provocat totuși, după Haddon, modificări etnice esențiale, fiindcă aparțineau, după toate probabilitățile, aceleiași rase mediteraniene, ca și indigenii. Intru cât însă aduceau uneori cu ele amestecuri de sânge «eurasiatic», coloniile grecești au produs pe alocurea, în regiunea Salerno bunăoară, o tendință mai pronunțată la brachicefalie.

Ce concluzii să tragem din aceste indicații istorice, filologice și antropologice, cu privire la originele etnice ale civilizației romane? Limba latină, pe care o vorbeau sau în care se exprimau, oficial, diferitele popoare ce au ajuns să reprezinte această civilizație în perioada ei de înflorire, îi da o unitate formală ce ne-ar putea face să credem că și originele ei etnice au fost unitare. Ar fi îndreptățită o asemenea credință? Din nefericire, nu. Mai întâi, e neîndoios că influența etruscă a fost, la începutul istoriei romane, mult mai adâncă decât socoteau unii istorici moderni. Religia, care la popoarele primitive constituie singura formă de viață sufletească mai înaltă, a fost la Romani, în bună parte, de proveniență etruscă. Vechile credințe magico-religioase ale triburilor semi-sălbatice din La-

tium s'au păstrat, de sigur, în masele populare; dar contopirea şi organizarea lor într'o religie mai unitară, mai desvoltată, cu un ritual mai bogat şi mai potrivit cu cerinţele unei vieţi, publice şi private, mai complexe, a fost opera Etruscilor şi a început sub Tarquinii. Urmele lor sunt de asemenea vizibile în structura socială, în organizarea politică şi în viaţa economică a statului roman născând. Chiar şi limba de care s'au servit Romanii la început, în actele oficiale, pare a fi fost, cum am văzut mai sus, cea etruscă, — ceea ce nu împiedica, fireşte, dialectele latine să rămână limbi uzuale ale maselor populare. E caracteristic, din acest punct de vedere, faptul că tinerii Romani din clasele de sus primeau la început o educaţie etruscă, aşa cum mai târziu, către sfârşitul republicei, primeau o educaţie grecească. Cuvintele de care Titu Liviu se servea ca să raporteze acest obiceiu indicau destul de limpede învăţământul limbii şi dobândirea cunoştinţelor mai înalte ce se puteau căpăta cu ajutorul ei: «Habeo auctores, uolgo tum Romanos pueros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis litteris erudiri solitos» (IX, 36). Citând aceste cuvinte, filologul francez Ernout adaogă: «De altfel, influenţa etruscă a pus, adânc, pecetia sa pe instituţiile, pe religia, pe ştiinţele romane»[1]). In sfârşit, până şi limba pe care o vorbeau masele populare şi care era, la început, un amestec mai mult sau mai puţin confus şi mai mult sau mai puţin inform de dialecte italice, a suferit influenţa etruscă. Ernout o afirmă categoric: «E sigur că, în timpul domniei lor la Roma, Etruscii au trebuit să-şi exercite influenţa asupra limbii, ca asupra restului. Pătrunderea elementului etrusc în vocabularul latin rămâne anevoie de dovedit în amănunte; e mai ales imposibil să-i fixăm importanţa; dar ea a lăsat urme pe care istoricul limbii latine nu le poate trece cu vederea; Schulze şi Skutsch au relevat câteva; şi a fost marele merit şi noutatea capitală a cărţii celui dintâiu (Lateinische Eigennamen) că ne-a arătat numărul considerabil de nume şi de sufixe etrusce care au pătruns în onomastica romană. Deşi obiectul cărţii de faţă este să determine partea ce revine dialectelor italice indoeuropene în constituirea vocabularului roman, aşa încât limba etruscă e scoasă prin aceasta din cauză, e totuşi imposibil să nu semnalăm, cel puţin pe scurt, existenţa acestui element strein, al cărui rol a trebuit să fie foarte mare, mult mai mare în orice caz decât voiesc să-l recunoască filologii clasici»[2]).

---

1) A. Ernout, Les éléments dialectaux du vocabulaire latin, 1909, p. 15.
2) Ernout, Op. cit., p. 16.

Cât de diferite au fost elementele ce au contribuit, direct sau indirect, la formarea limbii latine, ne-o poate arăta afirmarea filologului francez, din cartea căruia am citat cuvintele de mai sus, că «la începutul tradiţiei istorice Italia ne apare ca un pământ haotic, pe care se ciocnesc popoare şi limbi de origini extraordinar de diferite[1]). Iar Roma însăşi, graţie căreia s'a constituit unitatea limbii latine, ni se înfăţişează «ca un centru de atracţie unde, pentru cauze economice şi strategice, se adună oameni de proveniențe diferite, cari n'au nici limbi, nici moravuri comune, şi cari n'ajung decât puţin câte puţin, prin concesii mutuale şi prin abandonarea celor mai singulare din idiotismele lor, să creeze o unitate artificială»[2]). In sfârşit, cât de rudimentare erau dialectele italice şi cât de anevoie s'au contopit într'o limbă unitară, capabilă să satisfacă nevoile unei societăţi politice în plină desvoltare, ne-o poate arăta faptul că numai intervenţia scriitorilor a putut duce, destul de târziu, la unitatea pe care uzul singur nu fusese capabil s'o creeze. «Inaintea lor, zice Ernout, înainte ca învăţământul lor să fi avut timpul să se răspândească şi să se înrădăcineze, unificarea limbii romane nu se îndeplineşte. Formele, flexiunile rustice sau peregrine, au curs într'însa, fără ca o normă bine stabilită să îngăduie înlăturarea lor»[3]).

Căror cauze se datoreau fenomenele istorice şi filologice pe care le-am trecut în revistă, — în deosebi influenţa etruscă, atât de pronunţată, şi înceata, laborioasa constituire a unităţii romane? Stării înapoiate a triburilor italice, mai întâi; lipsei de omogenitate iniţială a primilor locuitori ai Romei, cari erau de trei feluri — Latini, Sabini, Etrusci — apoi; marei diversităţi, în sfârşit, a celor ce s'au adunat încetul cu încetul în jurul cetăţii ce avea să formeze capitala imperiului de mai târziu, şi cari, venind din toate părţile Italiei, reflectau în chip firesc aspectul ei etnic atât de variat. Cum am văzut, peninsula era locuită la Nord de Liguri, cari veneau poate din Iberia, erau de rasă mediteraniană şi de origine probabil africană; de Gali, cari erau Celţi şi veneau din Centrul sau Nordul Europei; de Veneţi, cari erau Ilyrieni şi veneau dela Răsărit. Sub ei, se întindeau Etruscii, cari erau poate de origine asiatică şi aveau poate o «componentă» semită. Italioţii ce veneau la

1) Id., ibid., p. 2.
2) Id., ibid., p. 7—8.
3) Id., ibid., p. 23.

rând, mai spre Sud, erau divizaţi, cum am văzut, într'o sumă de triburi mai mult sau mai puţin diferite, vorbind dialecte indo-europene. Şi mai spre Sud trăiau, alături de coloniile greceşti, populaţii italice aparţinând rasei mediteraniene, a căror origine, probabil africană, am văzut-o mai sus. Peste această diversitate etnică s'a aşezat, în cele din urmă, unitatea limbii latine. Iar la temelia civilizaţiei romane, — a religiei, a moravurilor pe care le ţin sub dependenţa lor credinţele, a structurilor sociale, a instituţiilor politice, care i-au alcătuit caracteristicele de căpetenie, — a stat influenţa etruscă, la care s'a adăugat apoi, mai târziu, cea grecească. Rezultă oare de aici că populaţiile ce au reprezentat civilizaţia romană n'au adus, ele însele, nicio contribuţie la desvoltarea şi desăvârşirea ei? Nu, de sigur. Dar care a fost aportul fiecăreia dintr'însele? Şi presupunând că am putea deosebi, destul de bine, aceste diferite aporturi, căror particularităţi etnice sau caractere antropologice le-am putea atribui? La aceste întrebări nu putem, din nefericire, să răspundem. Cel puţin, nu încă. Să sperăm că, cu întinderea şi adâncirea cercetărilor, răspunsul va deveni posibil, — în înţelesul ştiinţific al cuvântului, fireşte. Posibilitatea lui va atârna însă de două condiţii: o mai amănunţită cunoaştere a cauzelor care produc fenomenele istorice şi o mai precisă determinare a elementelor etnice care intră în compoziţia diferitelor popoare. Sunt atâtea fenomene istorice pe care le atribuim, cu prea multă uşurinţă, mediului sau rasei, fără să dispunem în adevăr de toate datele care ne-ar permite să ni le explicăm într'un fel sau într'altul. S'a zis, bunăoară, că năvălirile barbarilor, în Europa, se datoreau faptului că popoarele asiatice, care luau drumul pribegiei, nu mai puteau trăi în ţările lor. De unde o ştim însă? Cunoaştem noi mijloacele de traiu pe care le produceau acele ţări? Cunoaştem noi numărul locuitorilor pe cari trebuiau să-i hrănească ele? Putem noi afirma că acele mijloace nu mai erau suficiente pentru acei locuitori? S'a zis, de asemenea, că unele popoare, având o «natură belicoasă», erau vecinic pornite pe aventuri războinice. Aşa ar fi fost faimoşii Wikingi — şi în general Nordicii, a căror rasă o reprezentau ei. Pe ce se întemeia însă această afirmare? S'a descoperit oare, în structura sufletească a rasei de care e vorba, un anumit caracter sau un anumit complex de caractere, care să împingă la războiu cu orice preţ, oriunde, oricând şi în orice împrejurări?

Afirmărilor de acest fel li se opun constatările istorice. De atâtea ori bunăoară s'au văzut, în atâtea ţări, recolte deficitare ce

aveau ca urmare epoci de foamete cumplită, fără ca popoarele respective să emigreze. De atâtea ori s'au văzut, de asemenea, popoare «belicoase» traversând perioade lungi de pace adâncă. Constatările din prima categorie ne duc la concluzia că condiţiile mediului nu determină singure migraţiile; cele din a doua categorie ne impun convingerea că structurile sufleteşti ale popoarelor nu hotărăsc singure războaele. Fenomenele istorice au cu alte cuvinte cauze mult mai complexe şi, înainte de a cunoaşte destul de bine acele cauze, e riscat să explicăm, în mod simplist, fenomenele respective, cu ajutorul «mediului» sau al «rasei».

A doua condiţie de care mai atârnă posibilitatea răspunsului la întrebările ce ne preocupă, este, am zis, o mai precisă determinare a elementelor etnice care intră în compoziţia diferitelor popoare. Pentru trecut, îndeplinire acestei condiţii este, evident, imposibilă. Pentru prezent, ea nu este imposibilă, dar nu e realizată. Cum zice Pittard: «Nicio ţară din Europa nu cunoaşte în deajuns amănuntele compoziţiei sale etnice pentru ca să-şi poată permite să întocmească hărţi precise» [1]. Nu e poate lipsit de semnificare, din acest punct de vedere, faptul că încercarea de a se întocmi o asemenea hartă în Germania, în primii ani ai veacului nostru, a fost oprită de împăratul Wilhelm al II-lea, care nu putea admite că Germanii nu formează o rasă unitară şi că mai mult de jumătate dintr'înşii nu par a fi «nordici», de vreme ce nu posedă caracterele distinctive ce li se atribuie. De aceeaşi părere cu Pittard e şi antropologul german Eugen Fischer. «Aproape fiecare pagină a istoriei, zice el, şi tot ce ne descopere târnăcopul din aşa numitele timpuri preistorice ne vorbeşte de pribegiri şi strămutări de triburi şi popoare, aşa încât amestecul lor şi prin urmare, în cele mai multe cazuri, încrucişerile de rasă, trebuiesc considerate, nu ca excepţii, ci ca o regulă, atât pentru cele civilizate dintr'însele cât şi, mai ales, pentru cele primitive» [2]. Iar concluzia la care ajunge acest învăţat este că, din punctul de vedere al rasei, «toate popoarele europene sunt amestecuri considerabile (starke Mischungen); numai cantitatea elementelor componente ale diferitelor încrucişeri e diferită» [3].

---

1) Pittard, Les races et l'histoire, p. 580.

2) Spezielle Anthropologie oder Rassenlehre, în Anthropologie, din colecţia Die Kultur der Gegenwart, V-te Abt., 1923, p. 135.

3) Id., ibid., p. 168.

In fața acestei constatări, li s'a părut antropologilor că singura cale pe care puteau ajunge să stabilească, aproximativ, fizionomia etnică a fiecărui popor, era să clasifice mai întâi rasele, reducându-le la câteva «tipuri» schematice, și să caute apoi să vadă care din acele tipuri, și în ce măsură, intră în compoziția etnică a fiecăruia. «Tipurile» la care s'a ajuns pe această cale nu sunt însă decât noțiuni abstracte, care permit oamenilor de știință să grupeze mai ușor faptele concrete. Antropologul englez Haddon, cel puțin, o declară categoric: «un tip *rasial* nu există de fapt decât în mintea noastră»; expresii ca «rasa nordică» sau «rasa alpină» sunt «abstracțiuni» care ne permit să grupăm la un loc fapte ce prezintă oarecare generalitate [1]).

Clasificările antropologice care s'au propus sunt destul de numeroase. Bradley, Linné, Geoffroy Saint-Hillaire, Haeckel, Huxley, Quatrefages, Broca, Deniker, Haddon, ca să nu cităm decât numele cele mai cunoscute, ne-au dat clasificări diferite, așezate pe baze diferite. Nu este indispensabil să le trecem în revistă. Ne e de ajuns să constatăm că un acord general nu s'a putut stabili în această privință. Caracterele fizice, considerate ca putând deosebi rasele, sunt prea numeroase și prea variabile. De aci tendința de a înmulți numărul combinărilor, sub care se pot înfățișa aceste caractere, adică în definitiv numărul raselor. Așa bunăoară, Deniker admite douăzeci și nouă de «clase» antropologice, principale și secundare, sau de rase și sub-rase, ce se pot găsi pe suprafața pământului. In ce privește, în special, popoarele europene, s'a căutat a se reduce, pe cât posibil, numărul elementelor componente. Eugen Fischer bunăoară admite patru rase numai, — nordică, alpină, dinarică și mediteraniană, — din amestecul cărora ar fi ieșit principalele popoare culte europene, dar nu uită să adaoge că, pe lângă ele, s'au mai exercitat și «alte influențe» streine. Iată propriile lui cuvinte: «Toate popoarele europene se compun din rasele descrise mai sus (— cele patru pe care le-am menționat), în combinații variabile, la care se mai adaogă, pe ici pe colo, și alte intervenții streine» [2]).

Pe lângă nesiguranța pe care o creează aceste «alte intervenții» nedeterminate, ceea ce interesează în părerea citată a antropologului german este ideea că principalele popoare europene [3]) nu sunt poate

1) Haddon, Les races humaines, p. 2.

2) Eugen Fischer, op. cit., p. 168.

3) Fischer exceptează popoarele de origine ugro-finică sau mongolo-altaică, cum sunt Turcii, Finlandezii, Ungurii, Bulgarii, o parte din Ruși.

«esențial» diferite, din punctul de vedere al rasei, — și că prin urmare încercările «rasiștilor», de altădată și de astăzi, de a creea între ele contraste și tensiuni, sunt lipsite de temelii științifice suficiente.

In sfârșit, nu putem încheia acest capitol, consacrat originelor etnice ale culturii clasice, greco-romane, fără să menționăm și părerile unora dintre învățații contimporani cari susțin că, dat fiind fenomenul «difuziunii», care nu există numai in lumea fizică, ci își produce efectele și în cea morală, nu este indispensabil să legăm culturile — și în general civilizațiile — de anumite rase, ce le-ar fi creeat. O rasă ce ar da naștere, independent de orice influență exterioară, numai prin propriile ei calități, unui fenomen atât de complex, cum este o cultură sau o civilizație, — considerate, firește, în toate amănuntele lor, — ar realiza, în ordinea spirituală, o minune ce nu și-ar găsi echivalentul decât în ceea ce se chiamă, în ordinea biologică, generație spontană. Mai probabil este că omenirea întreagă lucrează la înfăptuirea valorilor, materiale și morale, ce alcătuiesc diferitele culturi și civilizații, și că acele valori, odată apărute, trec dela un popor la altul, dela o rasă la alta, răspândindu-se pretutindeni, cum se împrăștie moleculele unui corp solubil, prin «difuziune», în toată masa lichidului în care se dizolvă. Cu acest înțeles a studiat «difuziunea culturii» un învățat englez, G. Elliot Smith, într'o lucrare de curând apărută [1]). Ca să ne încredințeze de realitatea acestui fenomen social, precum și ca să ilustreze, în acelaşi timp, atât ușurința cât și iuțeala cu care se răspândesc elementele culturii în mediile cele mai diferite, autorul lucrării citate examinează «difuziunea» religiei musulmane. Pornind din Arabia, unde a luat naștere, această religie s'a întins, la răsărit, până în India, în China și în Japonia; la apus, pe tot litoralul nordic al Africei, până în Spania, și pe țărmurile Mării Negre, până în Balcani și până în Rusia; la Sud, până în centrul continentului african. Și totuși, mahomedanismul n'a avut un serviciu de propagandă, bine conceput, perfect organizat și dispunând de mijloace mari, așa cum a avut și are catolicismul. «Difuziunea» s'a făcut, oarecum, dela sine, așa cum se produc în general, fenomenele naturii. Dacă dar religiile se pot răspândi în acest mod, de ce să nu admitem că, cu ele, se răspândesc și alte elemente de cultură, — moravuri, instituții, arte, industrii, — ce au și astăzi, dar aveau cu atât mai mult altădată,

1) G. Elliot Smith, The Diffusion of Culture, 1933.

legături strânse cu credințele și practicele, cu miturile și ritualurile, diferitelor forme de viață religioasă [1]).

Nu putem intra aici în studiul acestei concepții nouă, fiindcă ar trebui să examinăm antagonismul dintre școala antropologică a culturii, care a început, în Anglia, cu Tylor, și e reprezentată astăzi de Frazer și Marett, și școala istorică a etnologiei, care a început cu Rivers și pe care o continuă Elliot Smith. O asemenea cercetare ne-ar putea duce însă departe. Mărginindu-ne dar să relevăm concepția nouă de care e vorba, vom adăoga că păreri analoage se găsesc, mai mult sau mai puțin, și la antropologi, nu numai la istorici. Se găsesc bunăoară, sub forme destul de clare și de categorice, la antropologul englez pe care l-am citat de mai multe ori. «Nu există civilizații rasiale», zice Haddon. «Civilizația unui popor dat depinde în primul rând de felul său de traiu, care este el însuși, în mare parte, expresia condițiilor geografice. Ar fi greu să afirmăm că civilizația oricăruia din popoarele cunoscute este, propriu vorbind, originală în întregime. Migrațiunile popoarelor au determinat amalgamuri de civilizații; pe de altă parte, pot să existe migrații de civilizații independente, din punct de vedere practic, de orice amestec rasial cu putință de constatat. Aceste migrații de civilizații constituiesc un obiect de studii foarte interesant și explicarea lor este baza unei adevărate istorii a omenirii» [2]).

De unde se vede, că problema originei civilizațiilor este mult mai complexă decât cred adepții teoriei raselor. Aspectul ei etnic nu este nici unicul, nici, poate, cel mai important, din cele sub care trebuie considerată.

---

1) G. Elliot Smith, op. cit., p. 35—36.

2) Haddon, Les races humaines, p. 4.

CAP. VII.

TIPURILE ANTROPOLOGICE ŞI LEGILE LUI MENDEL

Ne mai rămâne să examinăm încă un aspect al problemei raselor, din punct de vedere antropologic. Se poate pune întrebarea, de ce elementele etnice diferite, din amestecul cărora au ieşit popoarele europene, n'au ajuns încă, cu toată vechimea, uneori destul de mare, a încrucişerii raselor respective, să se contopiască aşa, încât să formeze pentru fiecare dintr'însele tipuri unitare? Că o asemenea contopire nu s'a produs încă, e un fapt indiscutabil. Dacă s'ar fi produs, am avea astăzi rase, care ar putea să poarte numele popoarelor respective. Am putea vorbi, bunăoară, de o rasă franceză, de una italiană, de una engleză, de una germană. Că nu e aşa, ne-o arată opoziţia hotărîtă a etnologilor la întrebuinţarea unor asemenea expresii. Haddon însuşi, bunăoară, zice: «nu există o rasă engleză sau o rasă irlandeză». Nu putem zice decât că «există Englezi şi Irlandezi», organizaţi aşa încât să formeze, şi unii şi alţii, popoare sau naţiuni. Iar un popor sau o naţiune este o comunitate politică determinată, ocupând un teritoriu anumit. Intre membrii unei asemenea comunităţi există de sigur legături, dar care sunt de altă natură şi nu implică cu necesitate legături antropologice corespunzătoare. Din punct de vedere etnic, diferiţii indivizi ce compun un popor sau o naţiune pot fi de origini diferite şi pot prezenta caractere fizice diferite, aparţinând unor «rase», adică unor tipuri antropologice, diferite [1]).

Care e cauza acestor diversităţi de caractere ce persistă, cu toată vechimea lor, la toate popoarele europene? De ce amestecurile de rase din care provin ele n'au dus la o contopire a caracterelor antropologice respective, din care să iasă tipuri unitare? Răspun-

1) Haddon, op. cit., p. 4.

sul la aceste întrebări nu este, din punct de vedere biologic, prea anevoios. Observările făcute asupra încrucişerilor, la plante şi animale, au dovedit că din ele nu rezultă combinări stabile de caractere decât numai dacă intervine selecţiunea, artificială sau naturală. Varietăţi sau rase nouă, adică, nu pot lua naştere pe această cale decât numai dacă încrucişerile se continuă mai multă vreme şi sunt sistematic îndreptate în aceeaşi direcţie de o selecţiune riguroasă, artificială sau naturală. Altfel, din încrucişeri ce se fac sporadic şi la întâmplare nu pot rezulta varietăţi sau rase nouă, fiindcă intervin fenomenele de disociere pe care le formulează legile lui Mendel. Naturalistul ce purta acest nume era un călugăr care, pe la jumătatea veacului al XIX-lea, a făcut în grădina mănăstirii sale din Brünn studii experimentale amănunţite asupra încrucişerilor de varietăţi diferite, la plante. Incrucişând vreo 22 de «sub-specii» de mazăre (Pisum sativum), a urmărit cu atenţie, în cursul generaţiilor următoare, variaţiile diferitelor lor caractere. Rezultatele constatărilor sale le-a publicat sârguitorul călugăr în 1866, în revista «Societăţii naturaliştilor din Brünn», unde au rămas înmormântate până când le-au descoperit, în 1900, botaniştii Correns, De Vries şi Tschermack. De atunci încoace, «legile» lui Mendel au servit din ce în ce mai mult la explicarea a numeroase fenomene biologice.

Din aceste legi, cele care ne interesează pe noi, pentru lămurirea problemelor ce ne preocupă, sunt două: cea care stabileşte existenţa caracterelor «dominante» şi cea care formulează «disociaţia» caracterelor. Iată, în câteva cuvinte, înţelesul lor. Incrucişând o varietate de mazăre care producea boabe galbene cu una care producea boabe verzi, Mendel a constatat că plantele ce ieşeau din această încrucişare aveau, toate, boabele galbene. Acestui caracter, ce se impunea, în prima generaţie de «hibrizi», la toţi indivizii, i-a dat el numele de «caracter dominant»; celui ce se eclipsa dinainte-i, aşa încât părea a nu se moşteni, i-a dat numele de «caracter recesiv». La plantele însă ce ieşeau, în a doua generaţie, din fecundarea normală a «hibrizilor» din prima generaţie, se producea un fenomen curios. Boabele nu mai erau toate de coloare galbenă: unele erau de coloare verde. Şi anume, la trei plante cu boabe galbene, apărea una cu boabe verzi. Caracterul «recesiv» ieşea adică şi el la iveală, în a doua generaţie. Deşi părea că dispăruse, el nu fusese decât momentan împiedicat să se manifesteze de către caracterul «dominant». In generaţia a treia, rezultatele erau şi mai curioase. Plantele ce ieşeau din fecundarea celor cu caracterul recesiv (cu boabele verzi)

între ele, aveau toate, exclusiv, caracterul recesiv, produceau adică boabe verzi. Şi acest caracter se păstra apoi, neschimbat, în toate generaţiile următoare, — dacă fecundarea se făcea numai între plante cu caracterul recesiv. Plantele însă ce ieşeau din fecundarea, între ele, a celor cu caracterul dominant erau, din punctul de vedere al descendenţei lor, de două feluri. Unele aveau caracterul dominant «simplu», dau adică naştere, în generaţiile următoare, la plante amestecate: unele cu caracterul dominant, altele cu cel recesiv. Altele însă aveau caracterul dominant «pur», dau adică naştere, în generaţiile următoare, numai la plante cu caracterul dominant. Cele cu caracterul dominant simplu erau, faţă de cele cu caracterul dominant pur în proporţia de trei la una.

Cercetările lui Mendel au fost reluate şi legile lui au fost verificate, într'o sumă de cazuri diferite, de o sumă de naturalişti, ca botaniştii deja citaţi Correns, De Vries şi Tschermack, ca Bateson şi şcoala engleză, cari au urmărit aplicarea lor în lumea vegetală, şi de zoologi ca Darbishire, Cuénot, Hurst, Toyama, Lang, cari le-au aplicat în lumea animală. Uneori exactitatea lor se arăta matematică: în cazul urzicilor lui Correns bunăoară sau al melcilor lui Lang. Alteori, ele se verificau, în principiu, nu însă în amănunte, — în ce priVea numărul generaţiilor cu caractere dominante şi al celor cu caractere recesive. Nu putem urmări aici, fireşte, aceste variaţii ale experienţelor făcute. Ne putem mulţumi cu constatarea că, în principiu, ele au confirmat legile lui Mendel. Ne putem prin urmare servi de aceste legi ca să ne explicăm fenomenul ce ne preocupă, faptul că, adică, amestecul necontenit al raselor ce compun popoarele europene n'a putut duce, înlăuntrul fiecăruia dintr'însele, la tipuri unitare cu caractere uniforme. In Europa centrală, de pildă, cu tot amestecul, de atâtea ori repetat, al rasei nordice cu părul blond şi al celei mediteraniene cu părul negru, oamenii n'au ajuns să aibă o culoare intermediară uniformă a învelişului pilos al capului. Dimpotrivă, la popoarele din centrul continentului nostru găsim, alături de colorile extreme ale acestui înveliş, — blond alburiu şi negru, — toată gama nuanţelor intermediare: blond cenuşiu, blond auriu, blond roşcat, roşu, castaniu deschis, castaniu închis, etc. Acelaşi lucru se poate zice despre statură, despre forma capului şi, în general, despre toate celelalte caractere antropologice, considerate ca putând distinge diferitele rase. Şi această diversitate a caracterelor nu e

mărginită numai la popoarele Europei centrale, pe care le-am luat, întâmplător, ca exemplu. Ea se poate constata, mai mult sau mai puţin, pretutindeni. Putem astfel afirma despre oricicare din popoarele europene că indivizii ce îl compun nu posedă aceleaşi caractere fizice, nu prezintă adică un tip antropologic uniform.

Am zis totuşi într'un capitol anterior că încrucişerile au jucat un rol însemnat în pigmentaţia diferitelor grupe de oameni, — şi putem dar presupune că acelaşi e cazul cu celelalte trăsuri distinctive ale lor. Trebuie să deosebim însă aici realitatea fenomenelor de acest fel şi durabilitatea lor. Că încrucişerile de rase produc variaţii ale pigmentaţiei, este incontestabil. Incrucişerile negrilor cu albii dau «mulatri» cu colori intermediare. Dacă însă aceste variaţii se păstrează sau nu, — în această privinţă hotărăsc alţi factori, şi anume, selecţiunea în legătură cu influenţele mediului sau cu exigenţele lui. Din acest punct de vedere, trebuie să revenim un moment asupra legilor lui Mendel, spre a evita o neînţelegere. S'ar putea crede, în adevăr, că ele ar împiedica formarea, în evoluţie, a varietăţilor nouă mai întâi şi apoi a speciilor nouă, vegetale şi animale. Această credinţă însă ar fi greşită. Ele nu împiedică nicidecum apariţia şi fixarea unor forme organice nouă. Numai că un asemenea fenomen presupune intervenirea selecţiunii, naturale sau artificiale, care să asigure, sub influenţa permanentă a unor anumiţi factori, constanţa unor anumite caractere. Sunt, în adevăr, factori ce pot avea o asemenea acţiune. Aşa bunăoară, ca să ne servim de un caz adesea citat fiindcă e caracteristic, planta «Primula sinensis rubra» face totdeauna, la temperatura obicinuită a regiunilor în care creşte, flori roşii. Dacă însă e supusă unei temperaturi excepţionale, de 30—35° C., capătă flori albe. Seminţele produse de aceste flori albe, dacă germinează în condiţii normale, dau plante care, dacă se desvoltă la temperatura obicinuită a mediului lor natural, fac iarăşi flori roşii. Supuse însă şi ele la temperatura excepţională de 30—35° C., dau şi ele flori albe. Dacă dar ne închipuim că, în scop selectiv, specia botanică menţionată e supusă în mod permanent unei temperaturi de 30—35° C., — prin transplantarea ei bunăoară într'un mediu în care să domnească o asemenea temperatură, — ea nu mai produce, după toate probabilităţile, decât flori albe. O varietate botanică nouă ar lua naştere atunci.

Dacă trecem la oameni, găsim de asemenea factori a căror influenţă permanentă poate produce schimbări constante. Aşa e, cum am văzut, lumina. Am zis că razele ultra-violete ale spectrului solar, care au o acţiune chimică, exercită o influenţă vizibilă asupra pigmentaţiei. Oricare ar fi dar rezultatele încrucişerilor, lumina, când are o anumită intensitate, lucrează ca un factor selectiv şi face ca coloarea pielii să rămână, la populaţiile ce trăiesc sub influenţa ei, închisă. In Africa bunăoară, amestecul negrilor cu albii dă, de sigur, mulatri, cu o coloare a pielii mai deschisă decât a indigenilor de rasă pură. Dacă însă continuă să trăiască sub acţiunea selectivă a luminii africane, acei mulatri revin, încetul cu încetul, la coloarea mai închisă a pielii care, precum am văzut într'un capitol anterior, le este utilă în condiţiile lor de existenţă. Lucrul e mai ales vizibil la descendenţii lor, cari, dacă nu intervin alte încrucişeri cu albii, se întorc la coloarea închisă a rasei negre. Altfel se petrec lucrurile în Europa, unde intensitatea luminii e mai redusă şi nu mai exercită aceeaşi acţiune selectivă. Am văzut că albii şi descendenţii lor nu pot să trăiască în Africa fără să-şi modifice pigmentaţia. Negrii însă, în Europa, nu sunt supuşi acestei necesităţi organice. Dacă oamenilor albi pigmentaţia lor insuficientă le e dăunătoare în Africa, în schimb, oamenilor negri, în Europa, pigmentaţia lor mai accentuată nu le pricinuieşte niciun neajuns. In Europa aşa dar, influenţa luminii nu mai are o acţiune selectivă atât de pronunţată, şi variaţiile de coloare, produse de încrucişerile de rase, rămân mai libere. Frâul selecţiunii nu mai turbură jocul legilor lui Mendel.

E probabil că, în regiunile temperate ale suprafeţei pământului, nu numai lumina, ci şi alţi factori fizici — căldura şi frigul, umezeala şi uscăciunea, presiunea şi mişcările atmosferei, — au o acţiune selectivă mai redusă, fiindcă rămâne închisă în limite mai restrânse, — ceea ce trebuie să mărească libertatea variaţiilor produse de încrucişeri. In sfârşit, o altă cauză mai favorizează această libertate. Cu progresele necontenite pe care le-au făcut, popoarele mai înaintate în civilizaţie, care locuiesc de preferinţă regiunile temperate ale suprafeţei pământului, au ajuns să se sustragă, într'o oarecare măsură, acţiunii directe a mediului ambiant. Selecţiunea naturală, sub aspectul ei biologic, a pierdut astfel din puterea ei asupra popoarelor de care e vorba, — întru cât rămân fixate în regiunile temperate. Asupra popoarelor de acest fel lucrează mai mult factori de altă natură, şi anume factorii psihologici ai mediului social, ale cărui forme sunt numeroase şi variate. Aceşti noui factori au putut

să producă, pe deasupra diversităţii organice, unele uniformităţi, cărora li s'a dat, de către o altă categorie de învăţaţi decât cei de cari ne-am ocupat până acum, numele de «tipuri etno-psihologice». Cu aceasta însă ajungem la aşa numita «psihologie a popoarelor», de care urmează să ne ocupăm de asemenea. Până atunci însă, spre a încheia studiul aspectelor fizice ale raselor, trebuie să aruncăm o privire şi asupra nouilor metode de determinare a lor, ce se întemeiază pe constituţia «bio-chimică» a sângelui.

CAP. VIII.

CONCEPȚIA BIO-CHIMICĂ A RASELOR

De vreo trei decenii încoace teoria raselor tinde a se așeza pe o altă bază, pe care cei ce lucrează în această direcție o cred mai solidă decât cea antropologică. Nouile cercetări asupra «grupelor sanguine», care au început în ultimii ani ai veacului trecut și au luat apoi repede proporții din ce în ce mai mari, au deschis învățaților perspective neașteptate, făcându-i să întrevadă posibilitatea de a deosebi rasele de oameni după «structura» bio-chimică a sângelui lor. Dată fiind însă natura specială a cercetărilor de acest fel, nu putem arunca asupră-le, în aceste pagini destinate unui public mai întins, o privire, oricât de sumară, fără a indica punctul lor de plecare și a schița, în linii generale, evoluția lor.

Incă din antichitate sângele a fost considerat ca sediu al vieții și ca depozitar al calităților de căpetenie ale oamenilor. Această credință găsia, în războaiele străvechi, o aplicare neașteptată. Când un luptător se distingea prin puterea și vitejia lui, dacă era învins și ucis, învingătorii îi beau sângele ca să-și însușiască virtuțile lui excepționale. Iar în legenda Argonauților, Medeea, vrăjitoarea din Colchida, a întinerit pe bătrânul tată al lui Jason, printr'o transfuziune de sânge tânăr. In medicină acest mijloc eroic pare a fi fost întrebuințat pentru prima oară în veacul al XVI-lea, de către Hieronymus Cardanus, la Milano, și de către Andreas Libavius, la Halle. Cu descoperirea circulației sângelui de către Harvey, în veacul al XVII-lea, problema transfuziunii se punea pe temelii nouă, din punct de vedere technic, și era firesc ca încercările să fie reluate, cu speranțe, dacă nu cu perspective, mai mari. E caracteristic pentru prudența și spiritul practic al Englezilor, că ei au socotit necesar să facă mai întâi observări, în această privință, asupra animalelor. Harvey descoperise circulația sângelui în 1628. Incă din 1638 Potter formulase

dorința să se facă încercări de transfuziune la animale și o sumă de învățați, ca Daniel și Thomas Coxe, Wilkins, Hook, Robert Boyle s'au pus pe lucru, în această direcție. In discuția «Societății regale pentru înaintarea științelor» au fost aduse experiențele respective în 1656, de către Richard Lower. S'a putut astfel stabili că transfuziunea era mai bine suportată când sângele provenia dela un animal de aceeași specie și mai rău când provenia dela un animal de specie diferită. Această constatare, pur empirică, rămânea însă neexplicată. In practica medicală, în cazurile grave și urgente, când medicii socoteau necesar, pentru salvarea unui bolnav, să-i introducă în curentul circulator sânge nou, s'a încercat transfuziunea dela animale la oameni. Cu toată constatarea ce se făcuse, cu privire la dificultățile transfuziunii între specii diferite, medicii au fost siliți să recurgă la o asemenea încercare fiindcă nu găsiau oameni cari să consimtă a-și da sângele, atunci când aveau nevoie. Au fost utilizați astfel, în acest scop, mieii. Curentul sanguin se îndrepta, în cazurile de acest fel, din carotida unui miel în vâna dela braț a omului bolnav. Rezultatele acestei metode însă, care s'a practicat în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, nu numai în Anglia, ci și în Franța, în Italia și în Germania, nu erau satisfăcătoare. In cazurile cele mai puțin grave, când adică bolnavii nu mureau, — fapt care, când se întâmpla, nu se atribuia pe atunci transfuziunii, ci afecțiunilor de care sufereau ei și care nu se putuseră ameliora printr'însa, — starea lor devenea totuși din ce în ce mai rea. In Germania bunăoară se zicea că ei pătimeau, în urma transfuziunii, de «melancolie ovină» (Schafsmelancholey) [1]). Fapt este, în orice caz, că pe la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui următor, transfuziunea sângelui se practica din ce în ce mai puțin. In Franța era chiar, nu interzisă formal, dar înconjurată de numeroase îngrădiri; trebuia, anume, o autorizație specială a Facultății de medicină din Paris, pentru fiecare caz în parte.

Veacul al XVIII-lea a trecut astfel fără noui încercări în această direcție. Unele experiențe fiziologice însă, dela începutul veacului următor, au îndreptat din nou atenția asupra vechei probleme a transfuziunii sângelui. Bichat, în 1805, a relevat influența animatoare a sângelui venos asupra inimei și influența lui paralizantă asupra creierului. In 1821, Prévost și Dumas au stabilit că animalele

1) A se vedea istoricul transfuziunii sângelui în «Handbuch der Blutgruppenkunde», editat de Paul Steffan, 1932, p. 265.

cărora, în laboratoriile de fiziologie, li se lua tot sângele, care nu mai respirau și a căror inimă nu mai bătea, puteau fi readuse la viață dacă li se injecta în vase sânge defribinizat. Ei au stabilit în același timp că defribinizarea sângelui nu modifica funcțiunile fiziologice ale globulelor roșii. Constatările lor au fost confirmate în Germania de Dieffenbach, care le-a adăogat observarea că sângele arterial înlătura mai repede moartea aparentă, la animale, decât cel venos. In 1824, James Blundell a încercat transfuziunea sângelui dela om la om, în cazurile de hemoragii grave. Mai târziu s'au făcut încercări analoage, în cazurile de intoxicații grave, cu oxid de carbon bunăoară, sau la septicemii. In timpul războaielor din 1866 și 1870—71, s'a recurs de asemenea, în câteva cazuri, la transfuziuni. Rezultatele rămâneau însă, în majoritatea cazurilor, nesatisfăcătoare, și incertitudinea succesului împiedica generalizarea metodei.

Cel dintâiu care a avut ideea să cerceteze ce se petrecea în sângele pacientului, animal sau om, asupra căruia se practica transfuziunea, a fost Landois. El a constatat că globulele roșii ale sângelui strein se «dizolvau» în serul sanguin al pacientului, iar globulele roșii din sângele lui propriu se «dizolvau» și ele, parțial, în serul sângelui strein. Rezultatul era, în orice caz, că se formau mici mase mai mult sau mai puțin compacte, compuse din globulele roșii alterate, care se lipeau unele de altele, — ceea ce putea duce la obliterații ale vaselor, la embolii, cu consecințe mortale. Cercetările lui Landois, deși continuate de Alexander Schmidt, de A. Koehler și de alții, n'au izbutit să aducă destulă lumină. A urmat astfel o perioadă de stagnație de vreo 25 de ani, după care, cu Shattock, Landsteiner, Decastello și alții, problema a fost reluată, cu mai multă stăruință, în primii ani ai veacului nostru. Cel dintâiu din acești învățați, americanul S. G. Shattock a constatat încă din 1899 «iso hemoaglutinarea», — fenomen care consta în aglutinarea globulelor roșii din sângele unui om de către serul sângelui unui alt om. Prin «heterohemoaglutinare» se înțelegea un fenomen analog, produs însă asupra globulelor roșii ale unei specii de către serul sanguin al altei specii. Shattock considera isohemoaglutinarea ca un fenomen patologic, întru cât serul de care se servise provenea dela persoane suferind de diferite afecțiuni. In 1901, de abia, Karl Landsteiner a stabilit, definitiv, natura fiziologică a fenomenului de care e vorba. In serul sângelui se găsesc, în mod normal, la fiecare om, substanțe care pot provoca aglutinarea globulelor roșii din sângele altor oameni. Acestor substanțe, care lucrează ca reactivi bio-chimici, li s'a

dat numele de «aglutinine». Iar substanțele din globulele roșii, asupra cărora lucrează ele și care dau naștere aglutinării, au primit numele de «aglutinogene». Ambele aceste categorii de substanțe sunt diferite la diferiții oameni. Experiența arată, în adevăr, că serul sângelui dela un om oarecare produce efecte diferite asupra globulelor roșii ale diferiților oameni; la unii adică globulele roșii se aglutinează, sub acțiunea lui, la alții nu.

Studiând aceste diferențe, a căror importanță practică, în cazurile de transfuziune a sângelui, era evidentă, Landsteiner a ajuns să împartă pe oameni în trei grupe diferite. Prima grupă era compusă din oameni, al căror ser sanguin aglutina globulele roșii ale oamenilor din celelalte două grupe, dar ale căror globule roșii nu erau aglutinate de serul lor sanguin. Grupa a doua era alcătuită din oameni, al căror ser sanguin aglutina numai globulele roșii ale oamenilor din grupa a treia, dar ale căror globule roșii erau aglutinate atât de serul sanguin al oamenilor din prima grupă, cât și de acela al celor din a treia. In fine, grupa a treia era compusă din oameni, al căror ser sanguin aglutina numai globulele roșii ale oamenilor din grupa a doua, dar ale căror globule roșii erau aglutinate atât de serul sanguin al oamenilor din prima grupă, cât și de acela al celor din a doua [1]).

Un an mai târziu, doi colaboratori ai lui Landsteiner, anume Decastello și Sturli, au stabilit o a patra grupă, ce nu apăruse dela început în cercetările serologice fiindcă era, relativ, puțin numeroasă. Ea cuprindea un mic număr de oameni, al căror ser sanguin nu aglutina globulele roșii ale oamenilor din cele trei grupe de căpetenie, dar ale căror globule roșii erau aglutinate de serul sanguin al oamenilor din toate acele trei grupe. Pe când Decastello și Sturli considerau această a patra grupă ca cuprinzând numai excepții sau deviații, a căror explicare rămânea să fie găsită, alți învățați, ca Jansky în 1906 și Moss în 1910, lucrând independent unul de altul, au stabilit că ea avea o valoarea fiziologică de sine stătătoare și trebuia pusă alături de celelalte trei [2]).

---

1) K. Landsteiner, Ueber Agglutinationserscheinungen normalen menschlichen Blutes, în Wiener Klinische Wochenschrift, Bd. 14, 1901.

2) A. Decastello und A. Sturli, Ueber die Isoagglutinine im Serum gesunder und kranker Meuschen, în Muenchener medizinische Wochenschrift, 1902. Lucrările lui Jansky au apărut în limba cehă; se menționează de obiceiu, în istoria problemei, numai rezultatele lor. W. L. Moss, Studies on Isoagglutinins and Isohaemolysins, în Bull. of Hopkins Hosp. 1910.

Numirile acestor patru grupe au variat. Landsteiner desemna pe cele trei, pe care le stabilise el însuşi la început, cu ţifrele arabe 1, 2, 3 şi în mod subsidiar cu literele C, A, B; ordinea acestor litere se va lămuri mai jos. Jansky şi Moss desemnau cele patru grupe, asupra cărora erau de acord, cu ţifrele romane I, II, III, IV; însă ordinea lor era puţin diferită. Grupa I la Jansky devenea grupa IV la Moss, şi invers. Spre a evita confuziunile ce se puteau produce la utilizarea serurilor respective, von Dungern şi Hirszfeld au propus în 1910 ca cele patru grupe să fie desemnate cu literele O, A, B, AB. Aceste litere reprezentau, în concepţia lor, absenţa «aglutinogenelor» specifice în prima grupă (O) [1], prezenţa lor separată în grupa a doua (A) şi a treia (B), şi prezenţa lor împreună în grupa a patra (AB). După această clasificare, ţinându-se seamă şi de «aglutininele» respective, oamenii din cele patru grupe au fost consideraţi ca având patru feluri diferite de sânge [2]).

Trebuie să menţionăm însă, pentru înţelegerea deplină a acestei clasificări a «felurilor» de sânge, că aceiaşi autori, von Dungern şi Hirszfeld au însemnat aglutininele cu literele greceşti corespunzătoare celor latine, care desemnau aglutinogenele. Şi anume, aglutinina, care provoacă aglutinarea globulelor roşii cu aglutinogenul A, a fost însemnată cu α; cea care provoacă aglutinarea celor cu aglutinogenul B, a fost însemnată cu β. Se înţelege dela sine că aglutinogenul A şi aglutinina α — sau aglutinogenul B şi aglutinina β — nu pot coexista, fiziologiceşte, în acelaşi sânge. Globulele roşii, într'un asemenea sânge, nu şi-ar mai putea îndeplini funcţiunile fiziologice, fiind împiedicate de inevitabila lor aglutinare. Aglutinogenul A nu poate coexista în acelaşi sânge decât cu aglutinina β, iar aglutinogenul B numai cu aglutinina α. Când sângele, în sfârşit, nu cuprinde nici aglutinogenul A, nici aglutinogenul B, atunci se pot găsi într'însul ambele aglutinine α şi β; în schimb, când sângele cuprinde ambele aglutinogene A şi B, trebuie să lipsească dintr'însul ambele aglutinine α şi β.

Cu aceste lămuriri, putem înţelege acum deosebirile dintre cele patru «feluri» de sânge. Sângele O, pe care îl posedă oamenii din prima grupă, se distinge prin faptul că nu cuprinde nici agluti-

1) Dela *ohne, fără* aglutinogene; unii confundă această literă cu ţifra zero şi o citesc ca atare.

2) Ueber Nachweis und Vererbung biochemischer Strukturen şi Ueber Vererbung gruppenspezifischer Strukturen des Blutes, de E. von Dungen şi L. Hirsz feld, în Zeitschrift für immunologische Forschungen, Bd. 4—8, 1910—1911.

nogenul A, nici aglutinogenul B, dar cuprinde ambele aglutinine α și β. Sângele A cuprinde aglutinogenul A și aglutinina β. Sângele B cuprinde aglutinogenul B și aglutinina α. Sângele AB cuprinde ambele aglutinogene A și B, dar e lipsit de ambele aglutinine α și β. Aceste particularități ale sângelui oamenilor din cele patru grupe au primit numele de «structuri sanguine» sau de «constituții bio-chimice».

Alți învățați, în frunte cu Langer, au constatat că aceste structuri sau constituții sunt aceleași — sau cel puțin se aseamănă — la părinți și la copii [1]). Cercetările în această privință, începute de Langer în 1903, au fost continuate de Hektoen în 1907, Ottenberg și Epstein în 1908, și au dus la presupunerea că structurile sanguine sau constituțiile bio-chimice sunt ereditare [2]). Ca atare, s'a crezut că ele trebuie să fie stabile; factorii externi, adică, nu le-ar putea influența. Cercetările ce s'au făcut însă, în această direcție, au dat, la început, rezultate variabile. Unii autori, ca Rudolf Eden, au susținut că anumite substanțe (chinina, lactatul de calciu, antipyrina, arseniatul de sodiu) pot modifica structurile sanguine ale bolnavilor. Așa bunăoară, unii dintr'înșii treceau, sub influența medicamentelor menționate, din grupele II, III, IV, în grupele I, II, III. Când însă încetau să le mai ia, reveneau, după un timp oarecare (7 până la 15 zile), la grupele lor inițiale [3]). Alți învățați însă au ajuns la alte rezultate. Huck și Peyton, Richter, Meyer și Ziskoven, Hoche și Moritsch, Barsky, Falgairolle, Sandström și alții, au ajuns la concluzia că constituțiile bio-chimice ale celor patru grupe sanguine sunt stabile [4]).

---

1) I. Langer, Ueber Isoagglutinine beim Menschen, mit besonderer Berücksichtigung des Kindesalters, în Zeitschrift für Heilkunde, Bd. 24, 1903.

2) L. Hektoen, Isoagglutination of human corpuscles, în Journ. of americ. med. Assoc., Vol. 48, 1907. Ottenberg and Epstein, Studies in Isoagglutination, in Transact. of New-York patholog. Society, 1908.

3) R. Eden, Die Bedeutung der gruppenweisen Hämagglutination und über die Veränderung der Agglutinationsgruppen durch Medikamente, Narkose, Roentgenbestrahlung, în Deutsche mediziniche Wochenschrift, 1922.

4) J. G. Huck and S. Peyton, Study of Isoagglutinins before and after ether anesthesia, în Journ. americ. med. Assoc., 1923. P. Falgairolle, Réhabilitation des quatre groupes sanguins, réfutation des isoagglutinations atypiques, în Compte-rendus de la Soc. de Biol. de Paris, t. 94, 1926. L. Sandström, Die Agglutinabilität gegen Isoagglutinine von in verschiedener Weise aufbewahrtem Menschenblut, în Acta pathol. scand., Bd. 4, 1927, și Untersuchungen über das Verhüten der bakterielbedingten Panagglutinabilität, în Zentralblatt für Bakteriologie, 1929.

Decastello a examinat chiar, la un interval de 20 de ani, una şi aceeaşi persoană, şi a găsit că îşi păstrase neschimbat «felul» sângelui. Aceeaşi observare a făcut-o şi Lattes. Trecând în revistă aceste constatări, C. Ionescu-Mihăieşti, în «Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain», zice: «Fixitatea structurii caracteristice a grupului sanguin pare a fi... o noţiune solid stabilită, cel puţin în condiţii normale, când se lucrează cu globule roşii proaspete şi cu seruri-etalon des controlate» [1]).

Singurele schimbări pe care le-ar putea suferi structurile biochimice ale sângelui, nu la aceiaşi indivizi, ci dela o generaţie la alta, adică dela părinţi la copii, ar fi astfel, exclusiv, cele produse de încrucişeri ale indivizilor aparţinând unor grupe sanguine diferite. Aşa bunăoară, un tată cu sânge A şi o mamă cu sânge B pot da naştere unor copii cu sânge A sau cu sânge B sau cu sânge AB. Copiii adică pot să moştenească unul singur din aglutinogenele părinţilor, indiferent care, sau pe amândouă. Dar în sângele lor nu poate apărea un aglutinogen care nu se găsea în sângele unuia cel puţin din părinţi. Când dar ambii părinţi aparţin grupului O, n'au adică în sângele lor niciunul din aglutinogenele A şi B, copiii lor trebuie neapărat să facă parte din acelaşi grup. Vom vedea mai jos că sunt unele rezerve de făcut în această privinţă. Până atunci, să continuăm istoricul ideilor.

In cazurile de încrucişare, — singurele în care variaţiile par posibile, — transmisiunea ereditară a structurilor sanguine, pentru grupele A, B şi AB, se face după legile lui Mendel. Invăţaţii, cari s'au ocupat de acest aspect al problemei ,au stabilit că «dominante» în structura bio-chimică a sângelui, în general, sunt caracterele pe care le reprezintă aglutinogenele A şi B. In sângele celor mai mulţi oameni adică predomină unul sau altul din aceste caractere. Aceia, în sângele cărora se găsesc ambele aceste caractere, sunt, la mai toate popoarele , cei mai puţin numeroşi; aşa de puţin numeroşi încât au fost consideraţi la început cum am văzut, ca un caz accidental. Frecvenţa acestui caz, nu accidental de sigur, dar excepţional, se poate determina după legile lui Mendel. Dacă bunăoară, într'o serie destul de mare de cazuri în studiu, aglutinogenul A se găseşte la jumătate, iar aglutinogenul B numai la 10%, din numă-

1) Op. cit., p. 42. Studiul autorului român face parte din marea lucrare «Traité du Sang» de A. Gilbert şi M. Weinberg, atât de cunoscută în lumea ştiinţifică.

rul lor total, ambele aglutinogene se vor găsi la 5°/0 din acel număr. In sfârșit, caracterul sanguin, pe care îl reprezintă lipsa ambelor aglutinogene, A și B, și care distinge grupa O, e considerată ca un caz «recesiv», în înțelesul mendelian al cuvântului.

Aceasta fiind, după cercetările pe care le-am trecut în revistă până acum, constituția bio-chimică a sângelui omenesc, și experiența tinzând a dovedi independența ei de influența factorilor exteriori, era firesc ca învățații să se gândească a utiliza aceste constatări în antropologie, pentru determinarea raselor de oameni. In adevăr, o diferențiere a lor pe baza caracterelor sanguine părea mai sigură decât cea care se încercase până atunci, pe baza caracterelor morfologice. E. von Dungern și L. Hirszfeld au fost cei dintâi cari au început cercetări în această privință, studiând genealogia a 72 de familii din Heidelberg. Cel din urmă din acești doi învățați, profitând de faptul că, în timpul războiului mondial, se găsiau reprezentate în armatele aliaților dela Salonic un mare număr de naționalități, a putut aduna, în colaborare cu H. Hirszfeld, un vast material de observări [1]). Care au fost rezultatele lor?

Structurile caracteristice ale sângelui, cu cele patru aspecte de căpetenie ale lor, se găsesc la toate marile grupări de oameni, ce formează unități etnografice, mai mult sau mai puțin omogene. La toate popoarele adică se găsesc toate cele patru grupe sanguine ale clasificării von Dungern-Hirszfeld, însă în proporții diferite. Iar la fiecare popor în parte, dacă e destul de omogen, proporțiile în chestie sunt constante. In special, raportul dintre cele două grupe sanguine, ce se consideră de obiceiu ca principale fiindcă cuprind caracterele «dominante» A și B, adică dintre grupele II și III din clasificarea menționată ,prezintă o constanță remarcabilă. S'a ajuns astfel la credința că acest raport ar putea servi la determinarea «specificității sanguine» a diferitelor popoare. Fiecare popor ar avea adică, în medie, o structură a sângelui, ce ar atârna de proporția caracterelor sanguine dominante A și B. Această ipoteză a căpătat o primă confirmare prin cercetările făcute la Salonic, în 1918, de L. și H. Hirszfeld, asupra naționalităților din armatele aliate. Examinând sângele a 8000 de soldați, de 16 naționalități diferite, acești investigatori neobosiți au ajuns să presupună existența a două rase

1) L. et. H. Hirszfeld, Essai d'application des méthodes sérologiques au problème des races, în L'Anthropologie, vol. 29, 1918—19. L. and H. Hirszfeld, Serological differences between the blood of different races, the result of researches on the Macedonian front, în Lancet, vol. 197, 1919.

bio-chimice sau serologice primitive. Una s'ar caracteriza prin prezența «structurii» A, alta prin prezența «structurii» B, în globulele roșii ale sângelui. Aceste «structuri» ar fi specific omenești. Ele nu s'ar mai găsi, identice, la alte animale; «asemănarea» ar începe, cel mult, la unele maimuțe antropoide. Origiuea acestor «structuri» n'a putut fi încă stabilită, din punct de vedere biologic. Nu se știe din ce cauze și în ce împrejurări au început a se forma ele, la maimuțele antropoide, poate, mai întâi, spre a se desăvârși apoi la oameni.

In sfârșit, raportul cantitativ dintre aceste două rase bio-chimice, care, cum am zis, se găsesc la toate popoarele, dar în proporții diferite, ar determina caracterul lor etnic. Acest raport cantitativ se stabilește cu ajutorul formulei:

$$\frac{A + AB}{B + AB} = I$$

în care I reprezintă «indicele bio-chimic rasial», menit să înlocuiască diferitele indice de care se mai servește antropologia, cum este bunăoară cel cranian sau cefalic [1]).

Observările ce s'au făcut asupra diferitelor popoare europene și asiatice arată că acest indice prezintă variații de o regularitate ce, cu rezerva dela sine înțeleasă a exactității, nu poate să nu impresioneze. El are, anume ,valoarea numerică maximă în Nord-Vestul Europei, și scade apoi treptat, dela miază-noapte la miază-zi și dela răsărit la apus, spre a ajunge la valoarea numerică minimă, în Sud-Estul Asiei. In adevăr, indicele biologic de rasă se stabilește, pentru fiecare popor, împărțind numărul indivizilor ce posedă, în sânge, structura A cu acela al indivizilor ce posedă structura B, la ambele țifre adăogându-se, înainte de a se face împărțirea, numărul indivizilor ce posedă structura AB, — cum se vede în formula de mai sus. Așa fiind, cu cât numărul indivizilor cu sânge A este mai mare și al celor cu sânge B mai mic, cu atât câtul diviziunii acestor numere, care ne dă indicele biologic de rasă, trebuie să fie mai mare. Și invers, cu cât numărul indivizilor cu sânge A este mai mic, iar al celor cu sânge B mai mare, cu atât câtul diviziunii, adică indicele de rasă, trebuie să fie mai mic. In tabloul alcătuit de L. și H. Hirszfeld, după analizele serologice făcute de ei, figurează în cap Englezii, cu o proporție de 46,4% indivizi cu sânge A și 10,2% indivizi cu sânge B,

1) A se vedea, pe lângă lucrările citate ale lui v. Dungern și Hirszfeld, cartea cunoscută a lui Lattes, Individualità del sangue, 1922.

— ceea ce dă, după formula de mai sus, ca indice bio-chimic de rasă, ţifra 4,5. După ei vin Francezii, cu o proporţie de 45,6% indivizi cu sânge A şi 14,2% indivizi cu sânge B, — ceea ce dă ca indice ţifra 3,2. In al treilea rând vin Italienii şi Germanii, cu acelaşi indice: 2,8. Proporţia de sânge A şi B e însă diferită, la unii şi la alţii. La Italieni este de 41,8% A şi 14,8% B, iar la Germani este de 48% A şi 17% B. Austriacii vin în al patrulea rând cu indicele 2,6. Bulgarii au acelaşi indice ca Austriacii. Urmează apoi Sârbii şi Grecii cu indicele 2,5. Mai departe, Evreii au indicele 1,9; Turcii 1,8; Arabii 1,5; Ruşii 1,3; Madegaşii (din Madagascar) 1,09; Negrii (din Africa) 0,8; Indo-Chinezii 0,8; Hinduşii 0,6.

Cum se vede din acest tablou, nu există corespondenţă între nouile rase bio-chimice, pe care le determină caracterele sanguine, şi vechile rase antropologice, pe care le determinau caracterele morfologice. In adevăr, caracterele sanguine A şi B se pot găsi în proporţii diferite şi pot da indice bio-chimice diferite la popoare cu caractere morfologice relativ omogene. Şi tot aşa, indicele bio-chimice pot fi identice, — sau, în orice caz, foarte apropiate — la popoare cu caractere morfologice incontestabil diferite. Acest rezultat, la prima vedere surprinzător, s'a explicat prin ipoteza celor două rase bio-chimice A şi B, de care am vorbit mai sus, şi prin variabilitatea «convergenţei lor geografice». Prezenţa grupelor sanguine A şi B, la un popor dat, în anumite proporţii, s'ar datorî convergenţei geografice a celor două rase bio-chimice A şi B, în proporţii corespunzătoare, pe un anumit teritoriu. Cât despre originea raselor bio-chimice, ea rămâne să fie căutată; în starea actuală a cercetărilor, ipotezele ce se pot face au mai mult caracterul unor simple suggestii.

Repartiţia geografică a celor două feluri de sânge A şi B, care sunt considerate ca fundamentale din punct de vedere biologic, precum şi constanţa lor în diferitele grupe etnice, — constanţă care se explică, cum am văzut, prin transmisiunea lor ereditară şi prin independenţa lor de mediile fizice, — au dus la ideea că omenirea de astăzi ar descinde din două tulpine antropoide diferite, una cu sânge ce s'ar fi apropiat de cel numit acum A, alta cu un sânge ce s'ar fi apropiat de cel numit acum B [1]. Cu privire la originea acestor tulpine se pot face două ipoteze diferite: că au luat na-

---

1) Cf. Bruck, Die biologische Differenzierung von Affenarten und menschlichen Rassen durch spezifische Blutreaktion, in Berliner klinische Wochenschrift, 1907.

ştere separat, în împrejurări pe care nu le cunoaştem, dar care au trebuit să fie diferite, sau că au provenit din diferenţierea unei tulpine unice mai vechi, sub influenţa împrejurărilor, prea divergente, în care au ajuns să trăiască, cu vremea, reprezentanţii ei. Prima ipoteză ar fi, în starea actuală a ştiinţei, cea mai leane de admis. A doua ar contrazice constatările ce se fac astăzi, că structura bio-chimică a sângelui nu este influenţată de mediile fizice şi nu se schimbă decât prin încrucişeri. Rămâne totuşi posibil ca altădată, într'un trecut mai îndepărtat, acţiunea factorilor exteriori, fiind mai puternică decât astăzi, să fi fost în stare să producă diferenţierea presupusă.

Am avea astfel, din punct de vedere bio-chimic, două rase primitive de oameni: rasa A, cu sânge A, şi rasa B, cu sânge B. Varietăţile diferite ale acestor două rase de căpetenie ar proveni din încrucişeri ale lor, — şi s'ar deosebi prin proporţiile diferite de sânge A şi de sânge B pe care le posedă indivizii ce le compun. Centrul geografic al rasei A, care nu coincide poate cu leagănul ei istoric, este, astăzi, Europa nord-vestică. Centrul geografic al rasei B este, astăzi, Asia sud-estică. Faptul că această din urmă rasă se găseşte, cu aceleaşi caractere bio-chimice, în Sudul continentului african şi în insulele din apropierea coastelor lui, pare a indica şi originea ei. S'ar putea ca ea să fi luat naştere pe ţinuturile ce legau altădată Sudul Indiei şi al Indo-Chinei cu Madagascarul şi cu Africa de Sud, şi care s'a prăbuşit în cursul perioadelor geologice următoare. Numai aşa s'ar putea explica marea asemănare ce există între sângele populaţiilor din India, din Indo-China ,din insulele Oceanului Indian, şi acela al Madegaşilor din Madagascar sau al Negrilor din Sud-Estul continentului african, deşi caracterele lor morfologice sunt diferite.

Indicele bio-chimic de rasă a fost utilizat în deosebi în scopul de a stabili între popoare apropieri şi opoziţii, şi de a formula astfel ipoteze cu privire la originea sau, cel puţin, la înrudirile lor. Unii au crezut că, din acest punct de vedere, era necesar să se recurgă la un indice special, la un «indice de deosebire», a cărui formulare a încercat-o un compatriot al nostru. La noi, s'au ocupat de problema structurilor sanguine S. Manuilă şi G. Popoviciu, cari au făcut cercetări efective asupra sângelui Românilor, precum şi al celorlalte naţionalităţi, din diferitele regiuni ale ţării, şi N. Lahovary, care s'a ocupat mai mult de originele noastre etnice. In acest scop, ultimul autor a căutat să stabilească un «indice de deosebire» mai precis, capabil adică să exprime diferenţe mai mici, decât indicele

bio-chimic de rasă. N. Lahovary adună deci seriile de indivizi cu sânge A și de indivizi cu sânge B, ale popoarelor pe care le compară, adăogând și la unele și la altele seria respectivă de indivizi cu sânge AB. Scăzând apoi suma cea mai mică din cea mai mare, obține «indicele de deosebire»[1]). Spre a compara bunăoară două popoare X și Y, N. Lahovary procedează în chipul următor. Determină mai întâi, numeric, grupele A, B și AB, la fiecare dintr'însele, după tablourile celor ce le-au studiat. Găsește, să zicem, la poporul X: A 40, B 15 și AB 10, iar la poporul Y: A 45, B 10 și AB 5. Pentru poporul X, suma caracterelor sanguine ar fi: 40+10+15+10=75; pentru poporul Y, suma ar fi: 45+5+10+5=65. Diferența ar fi astfel: 75—65=10. Indicele de deosebire al celor două popoare ar fi adică 10.

Servindu-se de indicele bio-chimice de rasă, așa cum au fost stabilite de von Dungern, Hirszfeld și alți cercetători, și utilizând de asemenea cercetările făcute la noi de S. Manuilă și G. Popoviciu[2]), autorul de care vorbim a calculat indicele de deosebire ale diferitelor popoare europene și asiatice, spre a descoperi «afinitățile» și a trage apoi concluzii cu privire la originea lor probabilă. Comparând bunăoară locuitorii din Nord-Vestul Rusiei cu cei din Sud-Estul ei, N. Lahovary stabilește ,ca indice de deosebire, țifra 11,4. Comparând apoi pe Rușii din Sud-Estul teritoriului european al acestui stat cu Chinezii din Asia, găsește ca indice de deosebire țifra 2. In Rusia europeană, astfel, locuitorii din Nord-Vestul ei se deosebesc mai mult de cei din Sud-Est, decât se deosebesc aceștia din urmă de o populație asiatică mult mai îndepărtată, cum sunt Chinezii. Iar concluzia pe care o trage N. Lahovary este că locuitorii din Nord-Vestul și cei din Sud-Estul Rusiei europene sunt de origini diferite. Cei din urmă sunt, cu siguranță, de origine asiatică și s'au păstrat, relativ, curați. Cei dintâi, sau sunt de aceeași origine, însă au suferit modificări importante prin încrucișeri cu rasa bio-chimică ce predomină în Nord-Vestul Europei, sau sunt autochtoni. Tot așa, s'ar părea că Slavii din Balcani trebuie să fie, din cauza situației geografice, înrudiți cu cei din

---

1) N. Lahovary, Istoria și o nouă metodă de determinare a rasselor, în Arhiva pentru știința și reforma socială, An. VII, No. 1—2, p. 144.

2) Cf. Recherches sur les races roumaine et hongroise en Roumanie par l'isohémagglutination, în Comptes rendus de la Soc. de biologie, t. XC, făcute în comun de acești autori și studiul celui dintâiu: Cercetări biologice cu privire la rase prin aplicarea unei metode nouă, în Convorbiri Literare, 1924.

Rusia meridională. Deosebirea lor însă — a Slavilor din Balcani — de Chinezi se ridică la ţifra 25 sau chiar o depăşeşte [1]). Fiind de 12 ori şi jumătate mai mare decât aceea a Ruşilor meridionali de Chinezi, această deosebire ne arată limpede că Slavii balcanici trebuie să aibă o cu totul altă origine.

Concluzia pe care o trage N. Lahovary, cu privire la Slavi, din comparaţiile de acest fel, este următoarea. O «rasă slavă» unitară, ca cea pe care şi-o închipuiau panslaviştii, nu există. Diferitele popoare «slavofone», care vorbesc adică limbi slave, se deosebesc între ele mai mult decât de alte popoare «allofone», vorbind adică alte limbi. Şi anume, popoarele de care e vorba formează mai multe grupe: 1) grupa din Rusia centrală şi sud-estică, cu un indice care o apropie de popoarele din centrul Asiei şi o îndepărtează de cele europene; 2) grupa «balto-vistuliană», cuprinzând Slavii de pe ţărmurile mării Baltice şi din jurul Vistulei, ce par un amestec de «proto-nordici» şi «proto-fino-ugrieni», cu un indice mai îndepărtat de al popoarelor asiatice şi mai apropiat de al celor europene; 3) grupa din centrul Europei, cuprinzând pe Cehi, Moravi, Croaţi, cu un indice mai îndepărtat încă de al popoarelor asiatice şi mai apropiat încă de al celor europene; 4) grupa Slavilor balcanici, la cari aceste deosebiri şi asemănări bio-chimice, faţă de popoarele asiatice şi de cele europene, sunt şi mai accentuate. In sfârşit, Slovacii şi Polonezii ar putea forma, la rigoare, o grupă deosebită, cu o poziţie bio-chimică intermediară, între Ruşii din Nord-Vestul Europei şi Slavii din Balcani.

Tot aşa, la Unguri, cari s'au stabilit de peste o mie de ani în centrul Europei şi s'ar putea pretinde un popor european, analiza sângelui indică înrudiri asiatice foarte strânse. Deosebirea bio-chimică a Ungurilor de popoarele europene, chiar şi cele mai apropiate, e mult mai mare decât de popoarele, mult mai îndepărtate, din Nord-Estul Asiei. Faţă de Austriaci, bunăoară, deosebirea e de 15: faţă de Sârbi, tot de 15; faţă de Români, de 10. Faţă de Japonezi însă, indicele de deosebire este numai de 3. Deosebirile popoarelor europene luate ca termen de comparaţie, faţă de Japonezi, confirmă această înrudire a Ungurilor cu ei. Intre Francezi şi Japonezi, indicele de deosebire e de 19; între Germani şi Japonezi, de 16; între Români şi Japonezi, de 11. Cât despre deosebirea, mai puţin pronunţată, dintre Unguri şi Români, decât dintre Unguri şi alte popoare

1) Op. cit., p. 146.

învecinate, — ea s'ar datora, după N. Lahovary și autorii pe cari îi citează, faptului că Românii, al căror indice bio-chimic a putut fi la origine mai ridicat, s'au amestecat, în timpul năvălirilor barbare din Evul Mediu, cu elemente etnice apropiate de Unguri, cum au fost bunăoară Cumanii. Iar lunga convieţuire a acestor două popoare, în Ardeal mai ales, n'a rămas de sigur fără influenţă din acest punct de vedere, tinzând să micşoreze, prin încrucişeri, distanţa dintre indicele lor bio-chimice.

Un caz analog e acela al Ţiganilor. Indicele lor de deosebire se ridică la valori mari faţă de popoarele europene, în mijlocul cărora trăiesc, şi se coboară la valori mici faţă de popoarele asiatice, faţă de Indieni în deosebi. La Ţiganii din Transilvania bunăoară, deosebirea faţă de Români se ridică la ţifra 45, pe când faţă de Indienii din Pendjab se coboară la ţifra 4 [1]. După filologi însă, Ţiganii au părăsit grupul linguistic din Nord-Vestul Indiei la o epocă ce nu poate fi mai târzie decât veacul al V-lea după Christos [2]. Ei se găsesc dar, în ţările în care au emigrat, de multă, de foarte multă vreme. Şi totuşi, nici regiunile fizice diferite prin care au trecut, nici popoarele diferite în mijlocul cărora au trăit, nu le-au schimbat în chip simţitor structura bio-chimică a sângelui.

Constatările de acest fel, privitoare la asemănările şi deosebirile dintre popoare, precum şi ipotezele privitoare la originele lor, sunt de sigur interesante. Valoarea lor este însă, deocamdată, numai relativă. Nouile metode bio-chimice, deşi de o incontestabilă utilitate din punct de vedere medical, nu par încă destul de sigure din punct de vedere antropologic. O sumă de motive ne impun încă rezerve, destul de serioase. Asupra acestor motive de îndoială trebuie să aruncăm o privire în capitolul următor.

---

1) N. Lahovary, op. cit., p. 152.
2) Cf. Meillet, Les langues du monde, p. 33.

CAP. IX.

DIFICULTAŢI ŞI INCERTITUDINI

Concluziile antropologice care s'au tras, nu fără oarecare grabă, din primele cercetări făcute asupra grupelor sanguine şi pe care le-am trecut în revistă în capitolul precedent, se întemeiază pe ipoteza, susţinută de von Dungern şi Hirszfeld, că există două rase bio-chimice A şi B, după cele două caractere sanguine «dominante» A şi B. Această părere a fost însă contestată, între alţii, de Morgan, care i-a opus ipoteza «alleliei multiple», şi mai ales de Bernstein, care a adăogat celor două caractere, A şi B, un al treilea, R. Ar exista adică, după acest din urmă învăţat, trei rase bio-chimice, nu două[1]). Spre a nu intra în amănunte asupra «perechilor allelomorfe multiple» care, fiind prea complicate, ne-ar duce prea departe, ne vom mărgini să relevăm forma, mult mai simplă şi mai izbitoare, pe care a dat-o acestei obiecţii, ceva mai târziu, Mendes-Correa. Precum am văzut, v. Dungern şi Hirszfeld considerau pe oamenii din grupa sanguină O ca nealcătuind o rasă bio-chimică deosebită. O asemenea părere însă, obiectează Mendes-Correa, duce la concluzia absurdă că există oameni normali, din puntul de vedere al structurii sângelui, cari nu suferă adică de o alterare patologică a acestei structuri, dar cari n'au totuşi «rasă bio-chimică». Iar dacă admitem, ceea ce pare inevitabil, că ei formează o a treia rasă bio-chimică, atunci «indicele de rasă», cu care au operat până acum antropologii şi care se întemeia numai pe raportul numeric dintre cele două rase A şi B, în-

---

1) F. Bernstein, Ergebnisse einer biostatischen zusammenfassenden Betrachtung über die erblichen Blutstrukturen des Menschen, în Klinische Wochenschrift, 1924, şi Zusammenfassende Betrachtungen über die erblichen Blutstrukturen des Menschen, în Zeitschrift für Abstammungslehre, Bd. 37, 1925.

cetează de a mai fi valabil[1]). Cu el, am putea adăoga, îşi pierde valoarea şi «indicele de deosebire».

Cercetările lui Ottenberg, care au arătat că în anumite regiuni geografice există populaţii la care predomină grupa sanguină O, au întărit considerabil obiecţiile de acest fel. La Pieile Roşii din America de Nord bunăoară, numărul indivizilor ce aparţin grupei O se ridică la 63%. In acelaşi caz se găsesc Australienii, locuitorii insulelor Filipine şi Islandezii. Ottenberg a propus astfel o sporire a numărului «tipurilor» antropologice, din punctul de vedere al structurii sângelui[2]). Von Dungern şi Hirszfeld admiteau, pe baza indicelui bio-chimic pe care l-am văzut, numai trei: 1) tipul european, cu un indice mai mare de 2,5; 2) tipul asiatico-african, cu un indice mai mic de 1; 3) tipul intermediar, cu un indice cuprins între 1 şi 2,5. Ottenberg propune şease tipuri, care sunt: 1) tipul european, cuprinzând majoritatea popoarelor europene, cu indicele mediu 2,92; 2) tipul intermediar, cuprinzând pe Arabi, Turci, Ruşi şi Evreii spanioli, cu indicele mediu 1,48; 3) tipul hunic, cuprinzând pe Japonezi, Chinezii din Sud, Ungurii şi Evreii din România, cu indicele mediu 1,64; 4) tipul indo-manciurian, cuprinzând pe Coreeni, Manciurieni, Chinezii din Nord, Ţiganii din Ungaria şi Induşi, cu indicele mediu 0,78; 5) tipul africano-sud-asiatic, cuprinzând pe Senegalezi, Negrii din America de Nord, Madegaşi, indigenii din Sumatra şi din Java şi pe Anamiţi, cu indicele mediu 0,96; 6) tipul pacifico-american, cuprinzând Pieile Roşii din Nordul Americei, pe Australieni, Islandezi şi locuitorii insulelor Filipine, cu indicele mediu 5,72.

Un alt biolog, Snyder, pornind tot dela obiecţiile lui Bernstein şi calculând altfel frecvenţa caracterelor sanguine A, B şi R, a ajuns să stabilească 7 tipuri antropologice[3]). Intru cât unele din aceste tipuri reproduc pe acelea ale lui Ottenberg, iar celelalte nu sunt prea diferite, nu credem util să le mai reproducem. Ne mărginim să rele-

---

1) A. Mendes-Correa, Sur les prétendues «races» sérologiques, în L'Anthropologie, t. 36, 1926, şi Sur la valeur anthropologique des groupes sangnins, în Le Sang, 1927, No. 4.

2) R. Ottenberg, A classification of human races based on geographical distribution of the blood groups, în Jonrn. americ. medic. Assoc., t. 84, 1925, şi Races differentiated by blood groups, în Eugenical News, t. 10, 1925.

3) L. H. Snyder, Human blood groups and their bearing on racial relationship, în Proc. nat. Acad. Sc. U. S. A., t. 11, 1925, şi Human blood groups, their inheritance and racial significance, în Americ. Journ. of physic. Anthropol., t. 9, 1926.

văm părerea acestui învățat că tipul sanguin primordial ar fi cel pe care îl reprezintă grupa O, a oamenilor cu sânge lipsit de aglutinogenele A și B. Cele două «rase bio-chimice», admise de v. Dungern și Hirszfeld, rasa A și rasa B, ar deriva din acest tip primordial, care ar fi, se înțelege, mai vechiu, și ar fi luat naștere, cea dintâi în Europa, cea de-a doua în Asia și Africa. Pieile Roșii din America de Nord și indigenii din Australia ar reprezenta astăzi acea rasă biochimică primordială. Dovadă ar fi indicele lor bio-chimic mai ridicat decât al tuturor celorlalte popoare. După Snyder, Indienii din America de Nord ar avea indicele bio-chimic (calculat cu ajutorul formulei $I = \frac{A + AB}{B + AB}$) de 7.70. Coca și Deibert au găsit chiar la câțiva Indieni americani un indice și mai mare: 9,23 [1]).

Dacă ne întoarcem dela punctul de vedere antropologic la cel strict biologic, găsim alte motive de îndoială, care confirmă și în parte desvoltă pe cele precedente. Dela începutul cercetărilor asupra isohemaglutinării, inaugurate cum am văzut de Landsteiner, s'au ivit nedumeriri cu privire la numărul factorilor bio-chimici ai acestui fenomen. Incă din 1903 Langer afirma că găsise în unele cazuri, în probele de sânge cu care făcuse experiențe, șease aglutinine, nu numai două, cum se credea [2]). In 1911, v. Dungern și Hirszfeld au constatat de asemenea unele «neregularități» în reacțiunile serologice și au crezut că grupa sanguină A trebuie considerată ca fiind alcătuită în realitate din trei sub-grupe diferite. In 1913, Guthrie și Huck au supus «neregularitățile» de acest fel, ce mai fuseseră constatate, în același timp, și de alții, unui examen amănunțit. La un individ, bunăoară, pe care îl desemnau prin inițialele C. T., au găsit o neregularitate ce le-a atras în deosebi atenția. Sângele lui era aglutinat de serul indivizilor din grupa sanguină A. El trebuia dar să aparțină grupei sanguine B; sângele lui trebuia să cuprindă adică aglutinogenul B. Ca atare însă, el trebuia să dispună și de aglutinina α, și serul lui trebuia să aglutineze sângele indivizilor din grupa A și din grupa AB. Aceasta însă nu se întâmpla în niciuna din încercările făcute, care au fost destul de numeroase. Concluzia firească era că sângele individului C. T. cuprindea aglutinogenul B, dar nu cuprindea nicio aglutinină. Intru cât lipsa aglutinogenelor A și B

1) Cf. Paul Steffan, Handbuch der Blutgruppenkunde, p. 420.

2) I. Langer, Ueber Isoagglutinine beim Menschen, în Zeitschrift für Heilkunde, Bd. 24, 1903.

se desemna, cum am văzut, prin litera O, desemnându-se lipsa aglutininelor α şi β prin litera o, s'a ajuns, pentru individul C. T., la formula bio-chimică B-o, — ceea ce constituia o abatere evidentă dela formulele celor 4 grupe sanguine, care erau O-αβ, A-β, B-α AB-o. Continuând însă cercetările, Guthrie şi Huck au constatat că sângele individului C. T., deşi lipsit de aglutininele cunoscute, aglutina totuşi sângele unor anumiţi alţi indivizi. Şi au tras de aici concluzia că în sângele individului C. T. trebuia să existe o aglutinină specială, încă necunoscută, iar în sângele acelor anumiţi indivizi, cu cari se făcuseră încercările, trebuia să existe de asemenea, un aglutinogen special, încă necunoscut. Fiindcă aglutinogenele cunoscute erau desemnate prin literile A şi B, Guthrie şi Huck au desemnat noul aglutinogen presupus prin litera C. Noua aglutinină presupusă a fost desemnată la rândul ei prin litera c. Aceşti biologi au stabilit astfel existenţa unei a treia perechi de factori de isohemaglutinare. Primele două perechi fiind A-α şi B-β, a treia pereche era C-c[1].

Către sfârşitul anului 1923, alţi doi biologi, Coca şi Klein, au presupus existenţa unei a patra perechi de factori de isohemaglutinare, pe care au desemnat-o prin literele X-x [2]. In sfârşit, un an mai târziu, Guthrie şi Pessel au crezut că trebuiau să admită existenţa altor două perechi de asemenea factori, pe care le-au desemnat prin literele D-d şi Q-q [3]. Lucrările de control, ce s'au început fireşte imediat de către mai toţi biologii pe cari îi interesau aceste probleme, au dat rezultate diferite, în analiza cărora nu putem intra fiindcă ar reclama desvoltări mai întinse. Ne vom mărgini să subliniem faptul că, în general, s'a admis necesitatea existenţei unor aglutinogene şi aglutinine «accesorii», spre a se putea explica «neregularităţile», a căror constatare se impunea tuturor. Ca sigură s'a recunoscut însă, deocamdată, numai existenţa perechii prime de factori de isohemaglutinare, pe care o stabiliseră Guthrie şi Huck, pe-

---

1) C. G. Guthrie and I. G. Huck, On the existence of more than four isoagglutinin groups in human blood, în Bull. Hopkins Hosp., t. 34, 1923, şi Further studies on blood grouping. Antigenic properties of two types of Group II erythrocytes, în Bull. Hopk. Hosp., t. 35, 1924.

2) A. Coca and H. Klein, A hitherto undescribed pair of isoagglutination element, in human beings, în Proc. Soc. exper. Biol. and Medic. t. 26, 1923.

3) Guthrie and Pessel, Further studies on blood grouping. The varied types of group IV blood, în Bull. Hopk. Hosp., t. 35, 1924, şi Further studies on blood grouping. The demonstration of two additional isoagglutinins (d and q) in human blood, în Bull. Hopk. Hosp., t. 35, 1924.

rechea C-c, căreia Simson i-a dat, în 1926, forma C-γ. Simetria cerea, în adevăr, ca celor două perechi A-α și B-β să li se adaoge o pereche cu aceeași fizionomie, care nu putea fi decât C-γ.

In sfârșit, Landsteiner, care admisese în 1926 existența acestei a treia perechi de factori de isohemaglutinare, utilizând ulterior o metodă technică nouă, a descoperit în 1927 și 1928, pe cale imunologică, alte trei aglutinogene, pe care le-a desemnat prin literele M, N, P. Curios părea faptul că nu se puteau descoperi și aglutininele corespunzătoare, care să formeze, cu aceste aglutinogene noui, perechile obicinuite. Totuși, Lansteiner a izbutit să provoace prin injectarea, de mai multe ori repetată, a unui sânge cuprinzând aglutinogenul M, la un individ ale cărui globule roșii nu cuprindeau acest factor, apariția unei aglutinine «anti-M» [1]).

Am mai putea adăoga că, tot în 1928, Thomsen a venit cu noui diferențieri. El a găsit că grupa serologică primitivă, pe care Landsteiner o însemnase cu A, cuprinde în realitate două tipuri sanguine diferite. Și Lansteiner avusese această impresie, dar el considera cele două varietăți, A_1 și A_2, ca subordonate grupei A. Thomsen recunoaște că ele au ceva comun: putința de a «lega» deopotrivă aglutinina α sau «anti-A». Ele diferă însă prin puterea lor de a produce acest efect. A_1 leagă mai tare aglutinina în chestie; reacțiunea ce se produce e adică mai accentuată. Deosebirea poate fi numai cantitativă, dar poate indica și o structură bio-chimică diferită. Considerate din punct de vedere «genetic», varietățile A_1 și A_2 pot fi așezate alături de celelalte grupe, într'un raport de coordonare. Am avea astfel, zice Thomsen, șease tipuri sau grupe sanguine: O, A_1, A_2, B, A_1B, A_2B [2]). Relevând acest fapt, Paul Steffan, când vorbește de reprezentările grafice ale rezultatelor obținute, în studiul raselor, cu diferitele indice sanguine, zice că, dacă numărul aglutinogenelor de luat în considerație se va mări încă, cum pare probabil după cercetările lui Thomsen, va trebui să se recurgă la reprezentări stereo-

---

1) Landesteiner and Levine, A new agglutinable factor differentiating individual human bloods, în Proc. Soc. experim. Biol. and Medic., t. 24, 1927; Further observations on individual differences of human blood, în aceeași publicație, din același an; On individual differences in human blood, în Journ. of experim. Med., t. 47, 1928.

2) Oluf Thomsen, Ueber die Existenz den vier Landsteinerschen Gruppen beigeordneter oder untergeordneter Blutgruppen, în Zeitschrift für immunol. Forschungen, Bd. 57, 1928, și Serologie der Blutgruppen, în Handbuch der Blutgruppenkunde, hrg. von Paul Steffan, 1932, Teil 2.

metrice. Se recunoaşte astfel, indirect, că numărul factorilor ce determină fenomenele de aglutinare nu e încă definitiv stabilit şi că prin urmare concluziile antropologice respective nu pot fi decât provizorii [1]).

Examinând, la rândul său, rezultatele cercetărilor privitoare la numărul factorilor determinanţi ai structurilor bio-chimice, Ionescu-Mihăieşti crede că ele nu modifică, deocamdată, schema clasică a celor patru grupe sanguine. Argumentul pe care se întemeiază e lipsa unor aglutinine corespunzătoare nouilor aglutinogene M, N şi P, descoperite de Landsteiner. «Aceste importante studii asupra specificităţii aglutinogenelor conţinute în hematii arată, foarte limpede, marea diversitate a structurilor sanguine la diferiţii indivizi. Dar prin faptul că acestor aglutinogene, puse în evidenţă de serurile imune, nu li se găsesc isohemaglutinine corespunzătoare în serurile omeneşti, urmează că, în momentul de faţă, orice modificare a schemei clasice a celor patru grupe ar fi prematură» [2]). Să reţinem din aceste cuvinte recunoaşterea «marei diversităţi a structurilor sanguine la diferiţii indivizi», care, cum vom vedea mai jos, nu este indiferentă din punct de vedere antropologic. Cât despre aglutinogenele de care e vorba, ar fi anevoie de susţinut că ele nu joacă niciun rol în structurile sanguine respective. Faptul că nu le cunoaştem încă funcţiunile nu ne îndreptăţeşte să credem că ele sunt inutile. De altfel, indicele bio-chimic de rasă, calculat numai cu ajutorul primelor aglutinogene descoperite, A şi B, este aşa de variabil, încât suntem siliţi să ne întrebăm, dacă poate exprima exact structurile sanguine. Teama că nu le exprimă nici măcar aproximativ nu pare absurdă. In adevăr, pe măsură ce analizele s'au înmulţit, constanţa pe care credeau că o puteau afirma v. Dungern şi Hirszfeld a făcut loc unor divergenţe impresionante. Iată bunăoară câteva ţifre, luate din tabloul general al rezultatelor obţinute prin asemenea analize, până la sfârşitul lui 1929, pe care îl publică Paul Steffan în cartea sa recentă [3]). El ne dă în acel tablou, alături de «indicele de specie sanguină» asupra căruia vom reveni mai jos, şi «indicele bio-chimic de rasă» pe care l-am văzut şi la care ne referim acum spre a-i examina constanţa. Ii vom cerceta dar valorile numerice, aşa cum au fost stabilite cu privire la unul şi acelaşi popor, din una şi aceeaşi pro-

1) Paul Steffan, Handbuch der Blutgruppenkunde, p. 394.

2) Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain, p. 48.

3) Handbuch der Blutgruppenkunde, 1932, p. 396.

vincie, de unul și același autor. Și anume, vom lua ca exemple rezultatele obținute de Gundel, prin analiza sângelui Germanilor din Schleswig-Holstein, adăogând numai, din când în când, ca termeni de comparație și confirmare, rezultatele obținute de alți cercetători asupra Germanilor din alte părți. Spre a ușura cuprinderea cu o singură privire a rezultatelor în chestie, le-am așezat în ordinea descrescândă a valorilor numerice obținute; am păstrat ,în același timp numărul de ordine din tabloul lui Steffan, pentru control.

No. de ord.	Cercetătorul și populația	Indicele biochimic de rasă
4 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein . . .	44,86
5 . .	» » » » . .	10,67
8 . .	Klein, Germani din Taunus	6,07
12 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein . . .	3,06
13 . .	» » » » . . .	2,24
15 . .	» » » » . . .	3,00
16 . .	» » » » . . .	4,86
22 . .	Schütz und Steffan, Germani din Schwansen . .	5,35
23 . .	Schlossberger und andere, Germani din Wetterau	4,46
25 . .	Wiechmann, Germani din Rheinland	34,00
27 . .	Buchner, Germani din Ostfriesland	3,63
106 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein . . .	2,85
107 . .	Jakobsohn, Germani din Berlin	2,50
158 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein . . .	2,29
190 . .	Otto, Germani din Potsdam	2,02
214 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein . . .	1,96
265 . .	» » » » . . .	1,76
277 . .	» » » » . . .	1,54
308 . .	» » » » . . .	1,51
362 . .	Steffan, Germani din Westfalen	1,45
469 . .	» » » »	1,23
523 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein . . .	1,13

Aceste variații, care au început a fi observate de timpuriu, au făcut pe unii biologi să propună alte formule pentru calcularea unor indice, care să exprime mai bine structurile sanguine. Indicelui pe care l-am văzut: $I = \frac{A+AB}{B+AB}$ și care a fost găsit insuficient, mai întâi fiindcă nu ținea socoteală de grupa O și al doilea fiindcă amesteca,

și la numărător și la numitor, indivizii cu sânge A și cu sânge B, i s'a dat numărul de ordine 1, însemnându-se astfel cu I_1, — și alte formule i-au urmat. Așa au fost: formula lui Lattes $I_2 = \frac{A}{B}$, formula lui Leveringhaus $I_3 = \frac{O + A}{O + B}$, formula lui Wischnewsky $I_4 = \frac{O + 2A + AB}{O + 2B + AB}$, formula lui Melkich $I_5 = \frac{O + A}{B + AB}$, formula lui Dormanns $I_6 = \frac{A + B + AB}{O}$ și în sfârșit cele două formule ale lui Routil $I_7 = \frac{O}{A + B + AB}$ și $I_8 = \frac{AB}{O + A + B}$.

In contra tuturor acestor formule Wellisch a ridicat obiecția că nu grupele însele determină proprietățile aglutinatorii ale sângelui, ci «genele» ce caracterizează structurile sângelui. Căci proprietățile care se moștenesc, după legile lui Mendel, nu sunt grupele însele, ci predispozițiile la apariția sau lipsa unora din aglutinogene în globulele roșii. Și numai din combinația, în care se prezintă la copii proprietățile sanguine ale părinților, rezultă grupele din care trebuie să facă parte ei[1]). Intemeiându-se dar pe «genele» respective, Wellisch a propus în 1928 formula indicelui genic al speciei sanguine (des blutartlichen Genenindex), care se servește de «genele» desemnate de Bernstein cu literele r, p și q. Această formulă este: $Io = \frac{r + p}{r + q}$

Socotind însă că un indice singur nu poate determina destul de precis, din punct de vedere serologic, o populație oarecare, același autor a mai propus formula «indicelui genic al tipul sanguin» (des bluttypischen Genenindex) care este: $I_* = \frac{r - p}{b}$. Ca să arate superioritatea acestui ultim indice, autorul ne dă două exemple. El compară mai întâi indicele «bio-chimic», cel «specific» și cel «tipic» (adică I_1, Io și I_*) la Bulgari și la Fini. Numerele respective sunt următoarele. Indicele bio-chimic este la Bulgari 2,29 și la Fini 2,29. Cel specific, la Bulgari 1,22 și la Fini 1,22. Cel tipic este însă, la Bulgari 3,36 iar la Fini 3.06. Acest din urmă indice adică poate singur să dife-

1) Wellisch a redactat capitolul special privitor la «ereditatea sanguină» din opera Handbuch der Blutgruppenkunde, editată de Paul Steffan. Pentru părerile citate, a se vedea p. 216.

rențieze aceste două popoare, care sunt înrudite, e drept, dar nu sunt identice. In al doilea exemplu, Wellisch compară în acelaşi mod cele trei indice la Coreanii din Keiko, la Chinezii din Shanghai şi la Igorații din Filipine. Indicele bio-chimic este la toate aceste populații 1,09; indicele specific e de asemenea, la toate, 1,00; indicele tipic singur diferă, fiind în primul caz 1,18, în al doilea 3,49, iar în al treilea 4,09. Concluzia pe care o trage autorul din aceste exemple este că trebuie să ne servim totdeauna de mai multe indice. Căci «un indice unic, care să poată determina fără echivoc o rasă sau un popor... nu există şi nu poate exista» [1]).

Rămâne, fireşte, deschisă întrebarea, dacă mai multe indice nesigure pot duce la siguranță. In adevăr, fiecare din indicele, atât de numeroase, pe care le-am trecut în revistă, avea rolul să înlăture nesiguranța în care lăsau pe cercetători cele anterior propuse. Cel din urmă este, până acum, indicele «tipic» propus de Wellisch. Este el mai sigur decât celelalte? Analiza rezultatelor obținute, în aplicarea lui pe o scară mai întinsă, nu numai la cazuri izolate (a în exemplele de mai sus, ne arată că valoarea lui e tot atât de relativă. Aşa bunăoară, în tabloul menționat de Paul Steffan la pagina 429 a operei citate, dar anexat la sfârşitul ei, găsim, la aceleaşi popoare, variații ale indicelui «tipic», care sunt tot atât de mari ca acelea ale indicelui «bio-chimic», pe care le-am relevat mai sus. Găsim bunăoară, ca indice tipic, la Germanii din Danzig 1,62; la cei din Viena 2,00; la cei din Rostock 3,11; la cei din Freiburg im Breisgau 4,02; la cei din München 5,10; la cei din Osnabrück 6,92; la cei din Delbrück 8,13. Mai mult chiar, la Germanii din aceleaşi localități găsim indice tipice foarte diferite. Găsim bunăoară la Germanii din Schleswig-Holstein o primă țifră 2,67; o a doua 3,77; o a treia 4,41; o a patra 14,54. Găsim de asemenea la Germanii din Eifel o primă țifră 9,99 şi o a doua 51,35. Aceleaşi variații ne izbesc şi când e vorba de alte popoare. Găsim bunăoară la Italienii din Triest țifra 3,17 şi țifra 4,01. Găsim de asemenea la Italienii din Sardinia 4,62 şi 5,60. Găsim în sfârşit la Italienii din Milano 5,76; la cei din Malta 8,49; la cei din Torino 9,18. Tot aşa de mari sunt variațiile la Greci. Cei din Mariupol au indicele tipic 0,88 care e cel mai coborît; urmează apoi, în tabloul citat, alte două grupe de Greci, fără nicio indicație geografică, cu indicele 3,08 şi 5,89; la care se adaogă în

---

1) S. Wellisch, în studiul citat din Handbuch der Blutgruppenkunde, p. 217.

sfârşit Grecii din Asia Mică cu 7,26; cei din Grecia continentală cu 7,64; cei din Creta cu 7,91. La Evrei găsim variaţii mai puţin mari, dar totuşi considerabile. Cei din Crimeea au ca indice tipic ţifrele 0,67 şi 2,14; cei din România 1,12; cei din Ucraina 1,33; cei din Asia centrală 1,62; cei din Irkutsk 1,86; cei din Moscova 2,06; cei din Odesa 2,25 şi 2,81; cei din Olanda 4,21; cei din Berlin 4,43. Şi mai mici sunt variaţiile la Negri. Cei din Senegal au indicele 2,65; cei din Katanga 3,08; Madegaşii 3,86; triburile Bantu 4,00; Cafrii Macossa 4,15. In schimb, variaţiile sunt foarte mari la indigenii americani. Peruanii au indicele 6,26; Groenlandezii 9,80; Indienii din Argentina 37,44; cei din America de Nord 38,05 şi 183,40; cei din Novajo 353,00.

Având astfel, la toate popoarele, valori atât de diferite, indicele tipic al lui Wellisch nu mai poate caracteriza cu destulă siguranţă pe niciunul. Căci este evident că putem găsi, ca indice tipic, una şi aceeaşi ţifră, ca număr întreg sau cu o variaţie de o zecimală, la indivizi aparţinând unor popoare foarte diferite. Mai este posibilă în acest caz diferenţierea lor etnică prin analiza sângelui? Oricine aruncă o privire asupra tabloului 4 al lui Paul Steffan, urmând liniile orizontale, poate găsi fără greutate asemenea cazuri. Aşa bunăoară, cu indicele 1,62 găsim pe Evreii din Asia centrală, pe Germanii din Danzig, pe Polonezii din Kielce. Cu un indice foarte apropiat mai găsim pe Finlandezi, cari au 1,61. Ţiganii din Ungaria şi Japonezii din Akita au, de asemenea, un indice foarte apropiat de cele precedente: 1,64. Cu indicele 2,63 găsim pe Negrii din Jamaica, pe Armenii dela Nord de Tiflis, pe Germanii din Berlin şi din Harz. Cu indicele 3,08 găsim pe Negrii din Katanga, pe Greci şi pe Sârbi; cu indice foarte apropiate mai găsim pe Lituanieni, cari au 3,07 şi pe Chinezii din Fukien, cari au 3,06. Cu indicele 3,37 găsim pe Germanii din Iena şi pe Japonezii din Ischikawa. Cu indicele 4,00 găsim pe Negrii din triburile Bantu şi pe Germanii din Oberlahnstein, de pe malul Rinului. Cu indicele 4,12 găsim pe Negrii din Jorula şi pe Germanii din Münster. Cu indicele 4,20 găsim pe Negrii din America de Nord şi pe Germanii din Ungaria. Cu indicele 4,62 găsim pe Italienii din Sardinia şi pe Englezii din Scoţia. Cu indicele 5,10 găsim pe aşa numiţii Negrito din Filipine şi pe Germanii din München. Cu indicele 6,01 găsim pe Portughezi şi pe Belgieni. Cu indicele 8,03 găsim pe Englezii din Anglia şi pe Micronezienii din insulele Palau.

Paul Steffan mai utilizează datele din tabloul de care ne ocu-

păm, spre a determina «locul serologic» al popoarelor în «triunghiul raselor». Se înţelege sub acest din urmă nume un triunghiu echilateral, ale cărui vârfuri se însemnează cu literele O, A şi B, reprezentând cele trei feluri de sânge. Streng a observat că într'un asemenea triunghiu suma distanţelor unui punct interior de cele trei laturi este egală cu înălţimea lui. Dacă dar se consideră vârfurile O, A, B ca «poli rasiali» din punct de vedere bio-chimic, se poate fixa «locul serologic» al unui popor prin distanţele lui de cele trei laturi OA, OB şi AB, — distanţe reprezentate de valoarea frecvenţei relative a celor trei feluri de sânge O, A şi B, — sau r, p şi q, — la indivizii ce îl compun. Amănuntele acestui procedeu grafic se pot vedea în desvoltările lui Wellisch, din opera citată [1]). Cu acest procedeu, Paul Steffan a alcătuit hărţi ce determină «locurile serologice» ale popoarelor [2]). In faţa lor însă, rămânem tot atât de nedumeriţi ca în faţa tabloului pe care l-am examinat adineauri. Popoarele care au aceleaşi indice trebuie să aibă, în triunghiul raselor, «locuri serologice» apropiate. Iar concluzia ar fi că ele trebuie să aibă origini comune. Putem formula însă o asemenea concluzie, când e vorba de Negrii din Jamaica şi de Germanii din Berlin, cari au, şi unii şi alţii, indicele tipic 2,63? Sau când e vorba de Negrii Bantu din Africa şi de Germanii din Oberlahnstein de pe malul Rinului, cari au, deopotrivă, indicele 4,00? Sau, în sfârşit, când e vorba de Micronezienii din insulele Palau şi de Englezii din Anglia, cari au, fără deosebire, indicele 8,03?

Paul Steffan însuşi recunoaşte că asemenea concluzii nu s'ar putea trage decât numai cu unele condiţii, al căror caracter ipotetic este evident. Cea dintâi din acele condiţii este presupunerea că raporturile structurilor sanguine din masa unei populaţii rămân aceleaşi în toate generaţiile ce-i asigură durata în timp. Se poate face însă, fără niciun risc, o asemenea presupunere? A doua condiţie ar fi ipoteza că coincidenţa geometrică sau apropierea, mai mare sau mai mică, pe hărţile serografice, a două sau mai multe popoare, manifestă înrudirea lor genealogică. Dacă însă, la rigoare şi cu rezervele pe care le vom vedea mai jos, prima condiţie ar putea fi considerată ca fiind, mai mult sau mai puţin, realizată de ereditatea structurilor sanguine, despre a doua condiţie Paul Steffan însuşi zice că «ea nu este încă dovedită» [3]).

---

1) Handbuch der Blutgruppenkunde p. 218—224.

2) Ibid., p. 439.

3) Op. cit., p. 438.

Nu e dar de mirare că antropologul german încheie capitolul, în care se găsesc încadrate tablourile şi hărţile la care ne referim, cu o frază ce, la prima vedere, pare ciudată, dar care, bine înţeleasă, arată destul de limpede rezerva, ca să nu zicem nesiguranţa lui. «Valoarea de căpetenie a indicelor de rasă, căpătate prin examinarea grupelor sanguine, aş vrea s'o văd deocamdată în faptul că, aplicate în mod comparativ, unele lângă altele, permit o impresie totală cât mai deplină, care, ce e drept, e mai cu putinţă de analizat, mai întâi şi mai bine, cu sentimentul, decât cu metodele exacte ale matematicei eredităţii» [1]. Autorul n'a găsit de cuviinţă să ne arate, cum s'ar putea analiza cu sentimentul datele din tablourile şi hărţile sale. Noi ştim că sentimentul e un factor individual şi subiectiv care, nefiind călăuzit — şi mai puţin încă legat — de regulele generale şi obiective ale logicei, poate trage, când îi convine, din orişice date, orişice concluzii. Cu utilizarea unui asemenea factor însă ieşim, în chip vădit, din domeniul ştinţific propriu zis. Cât despre «aplicarea comparativă» a diferitelor indice, — bio-chimic, specific şi tipic, — ne putem întreba dacă nesiguranţa fiecăruia din ele nu influenţează şi rezultatele comparărilor. Să ne închipuim că într'un proces depun mai mulţi martori cari ar prezenta, fiecare în parte, puţine garanţii de bună cunoaştere şi exactă reproducere a faptelor. Ar mai putea duce la certitudine o eventuală comparare a declaraţiilor pe care le-ar face ei?

Paul Steffan însuşi revine mai departe asupra acestei «aplicări comparative» a indicelor scoase din analiza sângelui şi declară că nici ea nu ne poate da «singură» cheia problemei pe care o constituiesc raporturile dintre rase. Iacă propriile lui cuvinte: «Exemplele de concordanţă sanguino-genografică, alături de diversitatea antropografică a raselor (— e vorba, tocmai, de cazuri ca cele pe care le-am relevat mai sus, de rase cu aceleaşi indice şi cu caractere diferite) ne arată că şi considerarea comparativă a numerelor relative ale genelor sanguine (indicele specifice şi tipice) nu poate să ne ofere singură cheia pentru descifrarea misterului raporturilor dintre

---

1) Reproducem şi în original această frază alambicată: «Den grössten Wert der auf Grund der Ergebnisse der Blutgruppenuntersuchung gewonnenen Rassenindizes möchte ich vorläufig darin erblicken, dass sie vergleichend nebeneinander angewandt einen recht volkommenen Gesamteindruck vermitteln, der allerdings vorerst vielleicht noch besser mit dem Gefühl als mit den genauen Methoden der Vererbungsmathematik analysierbar ist». — Handbuch der Blutgruppenkunde, p. 433.

rase» [1]). Şi adaogă, că «nicio metodă nu trebuie utilizată izolat, cu excluderea celorlalte». Metodele de care e vorba aici sunt cele pe care le-am trecut deja în revistă, — cea filologică, cea istorică, cea antropologică, etc. Metoda bio-chimică, ce se credea mai sigură decât ele, se vede astfel nevoită să se întoarcă la ajutorul lor.

Variabilitatea, atât de mare uneori, a indicelor sanguine, la aceleaşi popoare, precum şi identitatea unora din ele, la popoare atât de diferite, au dus chiar la îndoieli cu privire la însemnătatea structurilor bio-chimice în studiul raselor. Din punct de vedere medical, importanţa lor este de sigur foarte mare. In anumite situaţii clinice, care reclamă utilizarea serurilor sanguine sau impun transfuziuni de sânge, determinarea structurilor de care e vorba, ca o condiţie inevitabilă a succesului terapeutic, e neapărat necesară. Dar ele privesc, în cazurile de acest fel, pe pacienţii respectivi, din punct de vedere strict individual, fără nicio consideraţie de rasă şi deci fără preocupări antropologice sau etnografice. Când e vorba de deosebiri de această din urmă natură, structurile sanguine nu mai au poate aceeaşi însemnătate. Indoiala a fost ridicată de Landsteiner însuşi. Ca şi Mendes-Correa, pe care l-am citat mai sus, acest învăţat, care a jucat un rol de frunte în evoluţia cercetărilor de acest fel, declară că nu ştie dacă structurile sanguine sunt caractere distinctive analoage cu acelea ce deosebesc speciile biologice, de plante sau animale, şi care sunt incontestabil, ca atare, specifice. Relevând această rezervă a creatorului concepţiei grupelor sanguine, Ionescu-Mihăieşti îi dă următoarea formă, clară şi categorică: «Pare îndoios, după Landsteiner, că se va putea izbuti, odată, să se descopere caractere imunologice strict specifice, pentru rase, asemenea cu acelea ce caracterizează specificitatea speciilor». Şi adaogă apoi, imediat: «Structura imunologică a rasei pare a fi mai de grabă determinată de combinaţii variate ale unui număr nedeterminat de factori bio-chimici» [2]). După cum însă, în mecanică, rezultanta unui număr nedeterminat de forţe cooperante nu poate fi determinată, tot aşa, structurile sanguine ale raselor, dacă sunt produse de «combinaţii variate ale unui număr nedeterminat de factori bio-chimici» sunt condamnate să rămână nedeterminate. Ni se impune dar, pentru moment cel puţin, o rezervă prudentă faţă de încercările de dife-

---

1) Op. cit., p. 448.

2) Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain, p. 71.

renţiere a raselor pe baza analizelor sângelui. Numai viitorul ne poate aduce, în această privinţă, lumini definitive. Aceasta e, de altfel, şi părerea autorului ultim pe care l-am citat. Biologul român crede că «aceste probleme, cu toate lucrările numeroase ce s'au publicat, reclamă încă solide cercetări experimentale» [1]).

In sfârşit, la temelia întregei teorii bio-chimice a raselor stă, cum am văzut, credinţa că structurile sanguine sunt strict ereditare. Am văzut de asemenea că marea majoritate a cercetărilor a confirmat această ipoteză. In aproape totalitatea cazurilor observate, structurile sanguine A şi B nu apăreau la copii decât dacă existau la părinţii lor. O infimă minoritate de cazuri contrare există totuşi, ridicând, în această privinţă îndoieli ce nu trebuiesc trecute cu vederea. Cazurile în care structurile sanguine sunt ereditare reprezintă 99,4% din numărul total al cazurilor studiate. Cele în care aceste structuri nu sunt — sau nu par — ereditare nu reprezintă decât 0,6%. Din 1900 până în 1927 au fost examinate peste 3000 de familii cu aproape 7000 de copii, adică în total, părinţi şi copii, vreo 13.000 de persoane. In cursul acestor cercetări au apărut excepţiile de care e vorba. Ele au fost explicate de unii prin greşeli de tehnică, comise în cursul analizelor respective, de alţii prin faptul că printre copiii examinaţi se găsiau poate şi unii nelegitimi, cari aveau adică un alt tată decât cel cunoscut. Gottfried Raestrup susţine că, din ultimul punct de vedere, excepţiile sunt inevitabile. «Este incontestabil că cercetările făcute în masă asupra familiilor nu vor confirma niciodată sută la sută teoria eredităţii, fiindcă nu este un secret pentru niciun cunoscător că se pot găsi foarte uşor, în materialul de examinat, şi copii nelegitimi» [2]). El recunoaşte, e drept că excepţiile de care e vorba nu se pot dovedi ca fiind explicabile printr'o asemenea cauză. «Căci care femeie măritată ar mărturisi nelegitimitatea unui copil al ei?» Tocmai de aceea însă, proba definitivă neputându-se face, rămâne posibilă şi presupunerea că, în unele cel puţin din excepţii, structurile sanguine nu sunt ereditare, ci constituiesc «mutaţii», că aglutinogenele pot adică să apară la copii şi în mod spontan. Ca fenomen biologic, în general, mutaţiile au, în adevăr, un caracter excepţional, neproducându-se decât la un număr infim sau chiar la unul singur din indivizii ce alcătuiesc speciile respective.

---

1) Id., ibid., p. 71.

2) Die Vererbung der Blutgruppenzugehörigkeit, în Handbuch der Blutgruppenkunde, p. 353.

Această posibilitate însă pune un coeficient de incertitudine încercărilor pe care le fac antropologii și etnografii de a stabili, pe baza asemănărilor de indice sanguine, legături genealogice între rase, presupunând că unele ar descinde din altele. Rămâne cu putință ca o rasă oarecare să fi luat naștere, la început, printr'o mutație bio-chimică, adică prin apariția spontană la câțiva oameni sau chiar la unul singur, a unor anumite caractere sanguine. Transmițându-se apoi prin ereditate, acele caractere s'au întins, s'au generalizat, și au ajuns, după un timp mai îndelungat, să distingă o grupă întreagă de oameni. Relevând faptul că excepțiile la regula eredității structurilor sanguine sunt atât de puțin numeroase, Ionescu-Mihăiești zice în lucrarea citată că ele n'o pot infirma [1]). Din punct de vedere medical, de sigur. Când e vorba de întrebuințarea unui ser sau de o transfuziune de sânge, într'o situație clinică gravă, o incertitudine care nu e nici măcar de 1% poate fi, în cazurile urgente cel puțin, neglijată. Din punct de vedere antropologic însă, lucrurile iau o altă înfățișare. Când e vorba de formarea unei rase de oameni, trebuie să ne gândim că timpul joacă un rol important. Apariția spontană a unei structuri sanguine nouă, în 0,1% cazuri numai, într'o generație dată, poate duce în generațiile următoare la schimbarea caracterelor bio-chimice ale unui număr din ce în ce mai mare de oameni și, după câteva veacuri, poate creea o rasă bio-chimică nouă.

Ne mai rămâne, în sfârșit, să cercetăm dacă structurile sanguine, așa cum au fost stabilite până acum, ne-ar putea servi, în vreun fel, să ne lămurim determinismul formelor culturii. Există vreo legătură între structura bio-chimică a unui popor și manifestările lui culturale? In principiu, ar trebui să existe. De fapt însă, rezultatele analizelor sanguine de până acum nu îndreptățesc o asemenea presupunere. După tabloul întocmit de L. și H. Hirszfeld, bunăoară, Italienii și Germanii au același indice bio-chimic: 2,8. Tot așa, Austriacii și Bulgarii au, deopotrivă, indicele 2,6. Ce concluzii am putea să tragem din aceste constatări? De fapt, manifestările culturale ale acestor diferite popoare sunt diferite. Dar să zicem că «indicele bio-chimic», împotriva căruia s'au ridicat, cum am văzut, mai multe obiecții, nu e sigur. Să recurgem dar la «indicele tipic» al lui S. Wellisch, cu ajutorul căruia a întocmit Paul Steffan tabloul «rasial» de care ne-am ocupat mai sus. Am găsit într'însul, de ase-

1) Op. cit., p. 60.

menea, indice comune la popoare diferite; am găsit, bunăoară, la Negrii din Jamaica şi la Germanii din Berlin indicele 2,63; am găsit la Micronezienii din insulele Palau şi la Englezii din Anglia indicele 8,03. Ce concluzii am putea trage din astfel de constatări? Manifestările culturale ale popoarelor respective fiind, nu numai diferite, ci cu totul diferite, n'am putea conchide decât că structurile sanguine n'au nicio influenţă asupra vieţii sufleteşti. O asemenea concluzie însă ar fi, după toate probabilităţile, greşită. Mai prudent este să zicem că cercetările de acest fel, fiind de abia la început n'au ajuns încă la rezultate definitive şi nu ne pot da încă lumini destul de sigure. Trebuie să aşteptăm dar, cu privire la problemele de care e vorba, hotărîrile viitorului. O asemenea prudenţă e cu atât mai necesară, cu cât, în ştiinţă, nici chiar teoriile cele mai bine stabilite nu pot fi considerate ca definitive. Noui descoperiri pot oricând să le modifice sau să le înlăture. Cât de sigură părea bunăoară, în fizică, teoria ondulatorie a luminii. Şi totuşi, astăzi fizica se întoarce la teoria corpusculară, ce părea definitiv abandonată de un veac încoace.

Nici pe calea analizei sângelui nu putem dar ajunge, cel puţin nu încă, la stabilirea unui «specific naţional», în înţelesul în care se afirmă existenţa unui asemenea factor determinant al manifestărilor culturale.

CAP. X.

PSIHOLOGIA POPOARELOR

Să trecem acum la a doua din ipotezele pe care le-am făcut la început, aceea anume că complexul de caractere ce ar alcătui specificul naţional n'ar avea nimic invariabil. S'ar părea, la prima vedere, că o asemenea ipoteză ar exclude cu desăvârşire existenţa unui specific naţional şi că, prin urmare, n'am avea de ce să ne pierdem vremea, analizând-o mai de aproape. Ne vom încredinţa însă ceva mai departe că o asemenea atitudine, strict negativă, n'ar fi îndreptăţită. Fără a ne oferi unitatea şi fixitatea, să zicem absolute, pe care îşi propuneau, cel puţin ca un «pium desiderium», să ni le dea partizanii teoriei raselor, ipoteza la care trecem acum ne poate permite să ajungem la unităţi şi fixităţi, ce e drept relative, dar care nu sunt lipsite de interes, nici de utilitate, din punctul de vedere ce ne preocupă.

Pe când însă teoria raselor se întemeia, sub ambele ei forme, mai mult pe caracterele fizice ale oamenilor, — pe care le lua, cel puţin, ca bază de clasificare, — ipoteza în studiul căreia intrăm acum se serveşte mai mult, dacă nu exclusiv, de caracterele psihice ale lor, spre a alcătui cu ele «tipuri» mai mult sau mai puţin distinctive.

In adevăr, oricât ar varia ca statură, ca formă a craniului, ca lungime a feţei, ca coloare a pielii sau a părului sau a ochilor, diferiţii indivizi ce alcătuiesc un popor au totuşi ceva comun, ceva care le dă oarecum un *aer de familie*, cum se zice cu expresia obicinuită. Acest «ceva» e un amestec, destul de complex, de atitudini, predilecţii şi deprinderi sufleteşti. In compoziţia lui intră un anumit mod de a privi lucrurile şi de a preţui însemnătatea lor, un anumit mod de a reacţiona faţă de fenomenele naturii sau de întâmplările vieţii, un anumit mod de a se comporta cu semenii, în raporturile sociale, etc.

O sumă de expresii familiare ne arată, că noi stabilim între diferitele popoare, din toate aceste puncte de vedere, unele deosebiri, pe care le luăm apoi ca termeni uzuali de comparaţie. De câte ori nu zicem, bunăoară, că un om, al cărui mod de a lucra, într'o împrejurare dată, voim să-l dezaprobăm, procedează *turceşte*. Prin această caracterizare, devenită curentă, înţelegem să afirmăm că omul în chestie lucrează în mod arbitrar, conducându-se numai de bunul său plac, fără să ţină seamă nicidecum de normele, juridice sau sociale, ce regulează cazurile ca cel de care e vorba. Ceea ce presupune, evident, că în mintea noastră un asemenea mod de a proceda caracterizează un anumit *tip etnic*, — tipul, anume, pe care îl considerăm ca reprezentând poporul turc. Tot aşa, de câte ori nu zicem, că un om cu o structură sufletească complicată şi obscură, care una spune şi alta face, care umblă pe căi piezişe, care trage sfori şi montează intrigi, este *un bizantin*. Aceasta presupune, de asemenea, că în mintea noastră un astfel de mod de a proceda caracterizează un anumit *tip etnic*, — care, ce e drept, a devenit de mult istoric, dar a rămas, ca termen de comparaţie, până astăzi, fiindcă din nefericire n'a încetat de a fi o realitate individuală destul de răspândită. Tot aşa, ca să mai luăm un exemplu ,din cele mai curente, când cineva părăseşte o adunare de oameni, de orice fel ar fi, evitând să atragă atenţia, ca să nu deranjeze sau să nu jeneze pe nimeni, obicinuim să zicem că pleacă *englezeşte*. E o expresie care presupune de asemenea că ne referim la un anumit tip etnic, — acela al poporului englez. Iar ca contrast, când voim să stigmatizăm vulgaritatea gălăgioasă sau trivialitatea ostentativă a unora din semenii noştri, zicem că se poartă *ţigăneşte*, — referindu-ne, iarăşi, la un anumit *tip etnic*, destul de cunoscut.

Fie că ni le întocmim noi înşine, pe baza experienţelor noastre proprii, fie că le primim, înjghebate gata, dela alţii, mărginindu-ne numai a le utiliza, tipurile acestea, întru cât se întemeiază de obiceiu pe impresii subiective sau, în cel mai bun caz, pe observări ce n'au nimic ştiinţific, sunt, fireşte, destul de vagi. Ele există, totuşi, şi nu arareori influenţează conduita noastră, în viaţa de toate zilele. Ba chiar, influenţează uneori şi conduita oamenilor politici sau a şefilor militari, în împrejurări mai importante sau de-a-dreptul grave. Câte socoteli, bunăoară, — ale diplomaţilor sau ale comandanţilor de armate, — nu s'au întemeiat, în timpul războiului mondial, pe «psihologia» adversarilor, ce se reducea, de obiceiu, la anumite «tipuri»? Fiecare din beligeranţi conta pe anumite moduri de a

gândi și de a lucra ale celor cu care avea să lupte, — și își potrivea acțiunea cu reprezentările pe care le avea, în aceste privințe. Acele moduri de a gândi și de a lucra, sau reprezentările în care se întrupau, alcătuiau «tipurile» psihologice ale popoarelor respective.

In acelaşi mod se procedează şi în lumea afacerilor. Fiecare negustor, bunăoară, ține seamă de «felul» de a fi al clienților săi, — de gusturile lor, de culanța sau îndărătnicia lor la tocmeală, de exactitatea sau neglijența lor la plată, etc. — şi se conduce cu fiecare dintr'înşii după «imaginea» pe care şi-o face despre el, adică după «tipul» lui psihologic, — care poate avea, adesea, un colorit etnic. Iar în marea industrie cu caracter internațional, exportatorii fac chiar studii speciale asupra piețelor străine pe care voiesc să le câştige pentru mărfurile lor, notând toate particularitățile psihologice, atât ale comercianților cât şi ale publicului consumator. Ei ajung astfel să-şi construiască pentru diferitele popoare, cu care voiesc să lucreze, anumite «tipuri» psihologice, cu care îşi adaptează apoi modurile diferite de a proceda.

Tipurile de felul acesta, empiric construite de cei interesați s'o facă, din diferitele puncte de vedere practice pe care le-am văzut, constau în complexuri mărginite de caractere psihice, care tind să deosebească diferitele categorii de oameni, nu numai sau nu atât după naționalitatea lor, cât mai ales după îndeletnicirile lor obicinuite sau după diferitele situații în care se pot găsi. Ele variază, ca atare, considerabil, după punctele de vedere din care sunt alcătuite. Putem găsi astfel mai multe — sau chiar foarte multe — tipuri, care coexistă, în acelaşi timp, la unul şi acelaşi popor. Asemenea tipuri nu pot fi, se înțelege, decât variabile şi puțin precise.

Pe un plan superior, întâlnim încercările oamenilor de ştiință de a construi tipuri unitare, capabile să caracterizeze popoare întregi. Metoda lor constă, de obiceiu, în a căuta trăsurile dominante ale manifestărilor intelectuale şi morale, la diferitele popoare, a deduce dintr'însele trăsurile derivate şi a zugrăvi apoi cu ajutorul lor — al tuturor fără deosebire — tablouri integrale, cu pretenția de a fi portrete fidele ale «sufletului» popoarelor respective. Pe această cale a ajuns să ia naştere aşa numita «Psihologie a popoarelor», — pe care au ilustrat-o între alții, ca să ne referim numai la filosofi, Alfred oFuillée, printre Francezi, şi Wilhelm Wundt, printre Germani. O scurtă privire asupra modului cum procedează cel din

urmă din aceşti doi cugetători, poate fi de folos, din punctul de vedere ce ne preocupă.

In cartea sa cunoscută «Die Nationen und ihre Philosophie», Wundt porneşte dela ideea că omul natural, pe care educaţia şi convenţiile sociale îl împiedică să se manifesteze liber, învăluindu-l în aparenţe adeseaori înşelătoare, iese la iveală aşa cum este în realitate în stările afective ceva mai puternice. Este de pildă o observare ce s'a făcut de atâtea ori, că oamenii culţi, cari nu mai întrebuinţează de mult formele populare ale dialectului lor natal, revin brusc la ele, sub stăpânirea unei emoţii mai intense. Şi ceea ce se petrece cu individul, se petrece şi cu colectivităţile. După cum există un cod al bunelor «maniere» pentru indivizi, tot aşa există un cod al bunelor relaţii între naţiuni, care creează în raporturile lor o constrângere vădită şi duce la minciuna convenţională numită politeţe internaţională. Această politeţe e strict observată, atât timp cât împrejurările permit popoarelor să-şi păstreze, neatins, echilibrul sufletesc. Când sunt însă turburate de evenimente, ce le impun stări afective mai puternice, vălul convenţiilor cade şi caracterul lor adevărat se arată aşa cum este.

Aşa se întâmplă, de pildă, în războaie. Nu e nevoie să cercetăm cum se conduc, de fapt, beligeranţii, în luptele dintre ei. Din acest punct de vedere, am găsi, foarte probabil, că nu se deosebesc prea mult unii de alţii... Mai interesant este să cercetăm, ce ţeluri urmăresc ei, de ce idealuri se conduc. Cântecele patriotice, pe care le cântă tinerimea în general, când vrea să-şi manifesteze sentimentele naţionale, sau soldaţii, când pornesc la războiu, ne pot da, în această privinţă, lămuriri preţioase. Examinând dar cântecul francez «la Marseillaise», cântecul englez «Rule Britannia» şi cântecul german «Die Wacht am Rhein», Wundt ajunge la concluziile următoare. Iubind gloria, Francezii aspiră la onoare şi la renume; voind să fie mai presus de toţi, Englezii caută puterea şi dominaţia; fiind oameni ai datoriei, Germanii ţin la fermitate şi fidelitate.

Pornind apoi dela aceste năzuinţe adânci ale popoarelor respective, Wundt stabileşte celelalte trăsuri ale caracterului naţional al fiecăruia dintr'însele. Iar mai departe urmează, fireşte, explicarea manifestărilor de căpetenie, mai ales a celor culturale, şi în deosebi a celor filosofice, cu ajutorul caracterului naţional stabilit.

Nu putem urmări cu de-a-amănuntul analizele filosofului german, care nu ne interesează aici în sine. Cititorii pot răsfoi singuri cartea lui, cum pot răsfoi şi cartea lui Fouillée «Esquisse psycholo-

gique des peuples européens». Pot răsfoi şi compara, de asemenea, cartea acestuia din urmă «Psychologie du peuple français» şi cartea lui Müller-Freienfels «Psychologie des deutschen Menschen». Ceea ce ne interesează aici este numai să vedem în ce constau «tipurile» naţionale şi cum se stabilesc ele.

Putem afirma acum, ceea ce am întrevăzut dela început, că «tipurile» acestea, care sunt oarecum un echivalent al «specificului» naţional, nu sunt altceva decât complexuri de caractere psihologice. Iar aceste caractere n'au nimic invariabil. Dimpotrivă, sunt eminamente variabile. Numai aşa ne putem explica faptul, că «tipurile» naţionale, pe care le stabilesc diferiţii autori, sunt, nu numai foarte diferite, dar chiar şi, destul de adesea, de a-dreptul contradictorii Caracterele indivizilor ce alcătuiesc popoarele respective nefiind uniforme, unii observatori sunt izbiţi mai mult de unele, alţii ma mult de altele dintr'însele. Aşa încât, deşi putem admite că pun toţi în observările lor toată obiectivitatea necesară, rezultatele la care ajung sunt totuşi diferite.

Am văzut, bunăoară, cum lăuda Gobineau pe Germani, pe cari îi considera ca fiind iniţiatorii tuturor progreselor pe care le-a făcut Europa din Evul Mediu încoace. Un contimporan şi compatriot al său însă, istoricul Jules Sylvain Zeller, care purta un nume de familie german, fiindcă era de origine alsaciană, dar se născuse şi trăise la Paris, susţinea contrariul. Ce e drept, Zeller n'a ajuns atât de cunoscut ca Gobineau. Cauza n'a fost însă că îi era inferior ca nivel ştiinţific; dimpotrivă, ca istoric, îi era superior; a fost doar profesor de istorie la Universităţile din Aix şi Paris; vina lui era numai, că nu lansase o teorie impresionantă, cu consecinţe atât de curioase sau de iritante, ca aceea a inegalităţii raselor omeneşti. In opera sa considerabilă «Histoire de l'Allemagne», care a apărut, din 1872 înainte, în 5 volume, Zeller, care era un bun cunoscător al istoriei vechi şi medievale, susţinea că civilizaţia germană a fost, în cea mai mare parte, un produs al Romanilor şi, într'o oarecare măsură, şi al Galilor. Trecând în revistă diferitele ei elemente constitutive, istoricul francez le arăta, pe rând, originea străină. El stăruia, în deosebi, asupra greutăţii cu care Germanii şi-au asimilat acele elemente, — din care cauză au făcut aşa de puţine progrese, dela Tacit, care i-a descris cel dintâiu, şi până la Carol cel Mare, încât au oferit spectacolul, rar în istorie, al unui popor quasi-staţionar. Iar concluzia la care ajungea era că, departe de a fi creeat progresul, Germanii n'au făcut decât să-l «suporte».

Aceleaşi deosebiri de păreri le găsim şi la unii scriitori germani. Printre urmaşii lui Gobineau am citat mai sus pe Chamberlain (Houston Stewart). Acest învăţat era de origină engleză, dar a trăit în Germania, a scris în limba germană şi a fost îmbrăţişat cu atâta căldură de Germani, încât a ajuns un răsfăţat al cercurilor celor mai înalte, culturale şi politice, şi un favorit al împăratului Wilhelm al II-lea însuşi. In cartea sa cunoscută «Die Grundlagen des XIX-ten Jahrhunderts», Chamberlain susţine că cea mai însemnată trăsură în caracterul german este fidelitatea (die Treue). Iar această fidelitate este pentru german o consecinţă, oarecum logică, a libertăţii de alegere; el păstrează o credinţă neclintită stăpânului pe care şi l-a ales singur, cu liberă voinţă [1]). Numai prin această trăsură de caracter, urmează Chamberlain, ne putem explica «mărimea istorică» a Germanilor. Ea constituie prin urmare «punctul central», din care trebuc să privim întreaga fizionomie psihologică a acestui popor, dacă voim s'o înţelegem în toată originalitatea ei [2]).

Friedrich Hertz însă, scriitorul pe care l-am citat de asemenea, de mai multe ori, contestă, în cartea sa «Rasse und Kultur», că o fidelitate excepţională ar fi deosebit totdeauna pe Germani de alte popoare. Această calitate, dacă şi întru cât o posedau într'adevăr, nu depăşia, la Germanii primitivi, nivelul pe care îl avea la toate celelalte popoare primitive, şi pe care îl păstrează încă la popoarele rămase primitive până în timpul nostru, — la Cafrii sau Boşimanii de astăzi bunăoară [3]). Mai mult chiar, ca şi la ei, fidelitatea n'avea, la Germanii primitivi, nimic din înălţimea etică pe care i-o dau, astăzi, ideea şi sentimentul datoriei. Ea era ceva convenţional, care se întemeia pe un simplu schimb de interese şi nu dura decât atât, cât părea de folos. Iar în preţuirea utilităţii diferitelor obligaţii, pe care şi le luau, Germanii se arătau de un egoism feroce [4]).

Hertz îşi ilustrează afirmările cu numeroase citaţii din istoricii, cari au studiat mai de aproape viaţa şi moravurile Germanilor, întemeiându-se fireşte pe documentele timpurilor respective. Şi, ca să nu fie bănuit că s'ar fi adresat istoricilor străini, poate tendenţioşi, se serveşte exclusiv de istorici germani, ca Adelung (Aelteste Geschi-

1) Op. cit., I, p. 505.

2) ibid., p. 507.

3) Comparaţia Germanilor primitivi cu aceşti sălbatici de astăzi este a unui misionar german P. O. Hennig, şi se găseşte în cartea lui «Kampf um die Negerseele», 1907, p. 9.

4) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 322.

chte der Deutschen), Lamprecht (Deutsche Geschichte), Seeck (Geschichte des Untergangs der antiken Welt), Dahn (Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker), etc. Tabloul pe care ni-l zugrăvește Hertz, după datele acestor scriitori, e din cele mai întunecate. Toate semințiile germanice, atât de numeroase și cu numiri atât de variate, s'au distins printr'o lipsă, — care, după ideile noastre de astăzi, nu poate să ne pară decât groaznică, — a acelei fidelități, în care vedea Chamberlaim principala trăsură a caracterului lor etnic. Istoria lor e supraîncărcată de înșelăciuni și crime, de trădări și asasinate, de revolte și măceluri în masă, — începând, ca prime victime ,cu regii lor, cari nu muriau mai niciodată de moarte naturală sau de mâna dușmanilor străini, ci de moarte violentă și de mâna «fidelilor» lor supuși [1]).

Chamberlain încercase să apere pe Germani de unele din păcatele lor mai izbitoare, — sau prea evidente pentru ca să poată fi tăgăduite, — zicând că fuseseră «stricați» de influența dezastruoasă a Romanilor, cari se găsiau în plină decadență, atunci când au apărut ei pe primul plan al istoriei. Hertz îi răspunde, că nici chiar în perioadele cele mai triste ale decadenței romane nu s'au văzut lucruri, care să se apropie de ceea ce se vedea regulat la Germani [2]). Pe de altă parte, semințiile germane din Nordul Europei, din peninsula scandinavică și din insulele britanice, care nu suferiseră influența romană, erau tot așa de rele ca și celelalte. Dimpotrivă, cele mai bune, relativ, sau cele mai puțin rele, erau semințiile germane ce locuiau în vecinătatea imediată a Romanilor.

Cu toate faptele citate de Hertz, — a cărui carte «Rasse und Kultur» a apărut, e drept, în 1915, dar ca o a doua ediție a cărții «Moderne Rassentheorien», care apăruse cu zece ani mai nainte, — Wundt a reluat, în lucrarea sa «Die Nationen und ihre Philosophie», tema lui Chamberlain. Și pentru el, trăsura dominantă a caracterului german e fidelitatea, — la care mai adaogă, cum am văzut, și fermitatea, adică statornicia și tăria în credință. Iar reluarea acestei idei, atât de discutabile și de discutate, urma, ostentativ, faptului că Germania, care garantase neutralitatea Belgiei, nu stase la îndoială, nici măcar o clipă, s'o calce în picioare, când i s'a părut că o asemenea lipsă de fidelitate îi era de folos, și declarației cunoscute a cancelarului său Bethmann Holweg, ce ridicase lipsa de fidelitate

---

1) Op. cit., p. 331—333.
2) Op. cit., p. 340.

la înălţimea unui principiu politic, zicând că tratatele nu sunt decât simple petice de hârtie, de care nu se poate împiedica acţiunea unui Stat conştient de interesele sale superioare.

Deosebiri de apreciere au apărut, totuşi, şi între Chamberlain şi Wundt, cu privire la fizionomia intelectuală a Germanilor. După cel dintâiu, ştiinţa ar fi «metoda, inventată de Germani, de a privi lumea fenomenelor din punct de vedere mecanic». Ca atare, Germanii ar fi trebuit să fie şi să rămână empirişti. Wundt însă credea dimpotrivă că empirismul, ca metodă, ar fi o caracteristică a Englezilor, pe când Germanii ar fi idealişti. De altfel, Chamberlain însuşi intra în conflict cu faptele, când afirma că arta germană este «naturalistă». Operele lui Richard Wagner însă, în care el vedea culmea artei muzicale germane, n'aveau nimic «naturalist». Libretele lor, mai întâi, erau supra-saturate de romantism şi de misticism. Nietzsche a făcut, în «Aforismele» sale postume, observarea că ele au fost scrise după «gustul francez dela 1830». Iar muzicei wagneriene i-a tăgăduit, în «Der Fall Wagner», caracterul naţional german.

Cât despre originalitatea culturii germane, în general, Nietzsche n'o crede încă realizată. In studiul său asupra lui Strauss, din «Unzeitgemässe Betrachtungen», vorbind de cultură, zice că ea constă în «unitatea de stil» a tuturor manifestărilor unui popor. Lipsa unei asemenea unităţi e o dovadă că, oricâtă cultură străină ar fi acumulat un popor, n'a ajuns încă să aibă o cultură proprie. Iar semnul unei asemenea situaţii este, după el, amestecul stilurilor. Tocmai acesta e însă cazul Germanilor. Ei îngrămădesc în jurul lor formele şi colorile, produsele şi curiozităţile tuturor timpurilor şi tuturor regiunilor. Ei ajung astfel la acel modernism pestriţ, care nu e un stil, ci un aspect de bâlciu. Cu o astfel de cultură însă, care e mai mult o dovadă de neînţelegere sau de nepăsare faţă de cultură, nu pot ajunge Germanii să învingă, şi în domeniul spiritual, pe Francezi, cari au o cultură adevărată. In opoziţie dar cu cei ce proslăviau originalitatea culturii germane, Nietzsche, fără a tăgădui compatrioţilor săi putinţa de a ajunge la o asemenea cultură, susţinea, totuşi, că ei n'o aveau încă.

In sfârşit, ca să mai luăm un exemplu, în 1898, directorul revistei franceze «La Revue», Jean Finot, pe care îl preocupa această problemă şi care a publicat apoi asupră-i lucrarea cunoscută «Le préjugé des races», a deschis o anchetă asupra «spiritului francez». Ca să putem face psihologia poporului francez, zice el, trebue să definim modul lui de a fi din punct de vedere spiritual, în deosebire de alte popoare. La întrebarea sa au răspuns

vre-o treizeci de fruntaşi ai vieţii intelectuale franceze: oameni de litere şi de ştiinţă, romancieri, poeţi, critici, psihologi ,filosofi, etc .Rezultatul a fost că, mai mult ca oricând s'a putut zice: câte capete, atâtea păreri. Răspunsurile lor, lipsite de note comune, n'au putut nici măcar indica o formulă unitară, asupra căreia să se poate cădea de acord. Unii dintr'înşii contestă chiar că s'ar putea stabili o asemenea formulă. Paul Bourget, bunăoară, se întreabă, foarte judicios: «Care e definiţia comună ce ar putea să se aplice deopotrivă lui Pascal şi lui Voltaire, lui Rabelais şi lui Boileau, lui Montesquieu şi lui Hugo, lui Racine şi lui Balzac?» Şi totuşi, adaogă el, toţi aceştia reprezintă deopotrivă «spiritul francez». De unde se vede, că o formulă generală ce ar pretinde să definească «spiritul francez», sau una care ar căuta să fixeze «spiritul englez», n'ar putea fi decât nişte «etichete» arbitrare, ce ar ascunde simple abstracţii, inaplicabile realităţilor concrete. Comentând acest rezultat, în cartea pe care a publicat-o apoi, în capitolul intitulat «Falimentul psihologiei popoarelor», Finot zice că puterea de analiză a celor treizeci de reprezentanţi, atât de străluciţi, ai intelectualităţii franceze, n'a intrat pentru nimic în insuccesul lor. «Ei n'au izbutit pentrucă izbânda nu era posibilă» [1]).

Această concluzie, întru cât anticipează oarecum asupra viitorului, este de sigur exagerată sau, cel puţin, prematură. Poate că psihologia popoarelor va izbuti să se închegheze cândva, cu toate dificultăţile cu care se luptă acum. Să ne mărginim dar a examina mai de aproape aceste dificultăţi, ca să vedem de ce se împiedică închegarea ştiinţei de care e vorba. Cauza, am indicat-o deja adineauri: este prea marea variabilitate a «tipurilor» psihologice, sau a caracterelor ce le alcătuiesc, la fiecare popor în parte. Ne rămâne numai să vedem, de unde vine această prea mare variabilitate. Iar în acest scop, trebue să cercetăm, cum iau naştere «tipurile» psihologice, de care e vorba.

E un fapt de observare curentă că oamenii, cari trăiesc mai multă vreme printre străini, se schimbă, mai mult sau mai puţin, sufleteşte. Ei se depărtează, întru câtva, de modul de a privi lucrurile şi de a se comporta faţă de ele, al poporului din care fac parte, apropiindu-se de acela al poporului în mijlocul căruia au ajuns să trăiască mai mult timp. Cititorii au întâlnit, de sigur, în istoria noastră contimporană, tipul «bonjuriştilor» din prima jumătate a veacului

1) J. Finot, Le préjugé des races, p. 318.

al XIX-lea. Ce erau acei «bonjurişti»? Erau tinerii români cari se duseseră să-şi facă studiile la Paris şi cari, după câţiva ani petrecuţi acolo, se întorceau acasă înstreinaţi, trupeşte şi sufleteşte. Felul lor de a fi nu mai era acela al societăţii simple, patriarhale şi cu un colorit oriental atât de pronunţat, din sânul căreia ieşiseră, ci acela al unei societăţi occidentale mult mai complicate şi, din toate punctele de vedere, mult mai înaintate, a cărei atmosferă o respiraseră câtva timp. Hainele şi ideile, gusturile şi atitudinile, sentimentele şi faptele lor erau diferite de acelea ale lumii înapoiate în mijlocul căreia se întorceau şi a cărei evoluţie au influenţat-o, precum se ştie, considerabil, grăbind-o poate prea mult.

Tot aşa, s'a observat că Chinezii şi Japonezii — aceştia din urmă mai ales, — cari petrec mai mult timp în Europa, se schimbă simţitor. Dacă aceste două popoare şi-ar fi trimis tinerii la studiu, în principalele centre de cultură europeană, în aceeaşi măsură, ar fi avut poate o evoluţie deopotrivă de repede. Pe când însă Chinezii s'au arătat mai greoi şi mai îndărătnici, Japonezii au trimis în Europa, — în Anglia şi în Germania mai ales, — legiuni întregi de tineri, cari îşi asimilau, mai mult sau mai puţin, ideile şi sentimentele, — sau cel puţin metodele, — popoarelor occidentale în mijlocul cărora trăiau câtva timp. Iacă de ce Japonezii au trecut mult mai repede decât Chinezii peste marginele vechei lor civilizaţii, imobilizate de veacuri, şi s'au ridicat cu o iuţeală impresionantă la un nivel, pe care ar putea să li-l invidieze chiar şi unele din popoarele europene mai înapoiate.

In sfârşit, s'a observat că Europenii ce emigrează în Statele-Unite ale Americei de Nord, ori de ce rasă ar fi şi oricât s'ar deosebi fiziceşte, iau, — după câtva timp, fireşte, dar destul de repede, — «aerul» american. In ce constă acel «aer» american, n'am putea preciza în deajuns; este, să zicem, aerul unor oameni cari ştiu bine ce vor şi sunt hotărîţi să facă fără ezitare ce trebuie, — un aer adică decis, sigur de sine, indiferent faţă de alţii şi îndrăsneţ. Este cu alte cuvinte o înfăţişare specială, pe care o impun condiţiile speciale de viaţă din Statele Unite, — înfăţişare ce pe noi, cei cari n'am trăit în America, nu ne izbeşte atât, dar pe care Americanii o disting, pe cât se pare, numaidecât. Iar această înfăţişare particulară izvorăşte, evident, dintr'un anumit fel de a gândi şi de a lucra, care, din cauza condiţiilor generale ale vieţii, le este comun tuturor locuitorilor din Statele Unite, şi pe care îl adoptă, cu sau fără voinţă, cei ce se duc să trăiască acolo.

Aceste exemple ne arată, că «tipurile» psihologice ale oamenilor atârnă de ideile și de sentimentele lor, și se schimbă odată cu ele, — odată adică cu felul lor de a privi lumea și de a se comporta față de ea. Iar schimbările acestea sunt produse de cauze, — numeroase și variate, de sigur, dar care se pot reduce la două mai însemnate: *schimbarea condițiilor de existență*, în viața fiecărui popor în parte, și *contactul dintre popoare*. Pe cea din urmă din aceste două cauze ne-au arătat-o deja în acțiune exemplele de care ne-am servit adineauri. Intrând în contact cu Francezii, tinerii români dela începutul veacului al XIX-lea și-au schimbat «tipul» psihologic, schimbând apoi, ulterior, și pe acela al compatrioților în mijlocul cărora se întorceau să trăiască mai departe. Tot așa, intrând în contact cu Englezii și cu Germanii, tinerii japonezi și-au schimbat «tipul» psihologic, — schimbând apoi, ulterior, și pe acela al poporului lor. Cât despre cea dintâi din cauzele de schimbare a tipurilor psihologice ale popoarelor, — cea pe care o constituiesc condițiile de existență, — ea se poate ilustra de asemenea foarte ușor. Wundt ne arată, bunăoară, în cartea sa «Die Nationen und ihre Philosophie», că germanul «de astăzi» (— adică, mai precis, cel din timpul războiului mondial, când și-a scris el cartea), nu mai e cel din veacul al XVIII-lea. Intimidat de îmbucătățirea politică a țării sale, care mergea uneori până la ridicul, silit să joace așa cum îi cântau alții, redus să imite cultura franceză, — imitație în contra căreia protestau atâția, în frunte cu Friedrich al II-lea al Prusiei, — germanul din veacul al XVIII-lea era moderat, neîncrezător în puterile sale, retras și lipsit de inițiativă. Dimpotrivă, cu realizarea unității naționale, dela 1871 încoace, și cu marile succese, politice și economice mai ales, pe care le-a repurtat noul imperiu unitar, în timp de aproape o jumătate de veac, germanul din timpul războiului mondial era plin de încredere în sine și de îndrăzneală, gata să ia orice inițiativă, cum luase pe aceea a războiului, și să treacă peste orișice, cum trecuse peste neutralitatea Belgiei. Schimbarea «tipului» psihologic al compatrioților săi și-l explica astfel Wundt prin schimbarea condițiilor de existență ale poporului german.

Din acest punct de vedere, întru cât împrejurările istorice se schimbă necontenit, niciun popor nu poate rămânea multă vreme același. Românul de astăzi, bunăoară, nu mai este de sigur ceea ce era cel din veacul al XVIII-lea, de sub stăpânirea domnilor fanarioți; iar acela nu mai era de sigur ceea ce fusese cel de pe vremea lui Ștefan cel Mare sau a lui Mihai Viteazul. Tot așa, francezul de

astăzi nu mai este cel dela 1870; iar acela nu mai era cel de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Sau, ca să ne întoarcem la prezent, s'a zis şi s'a repetat până la saţietate, că războiul mondial a produs schimbări adânci în viaţa popoarelor ce au luat parte la el. Nici nu se putea să fie altfel. Evenimente atât de mari, sguduiri atât de puternice, ca cele ce-au alcătuit acel războiu, nu puteau să nu provoace reacţiuni sufleteşti întinse şi durabile. Cu drept cuvânt s'a susţinut dar că mentalitatea popoarelor europene a suferit, de atunci încoace, modificări simţitoare. Că nu putem determina destul de bine acele modificări care trebuie să fie diferite la diferitele popoare ce au luat parte la războiul mondial, că nu le putem doza precis, la fiecare din ele, şi că, mai ales, nu le putem reduce la «tipuri» unitare, pentru fiecare în parte, este evident. Realitatea lor însă n'o putem tăgădui.

Schimbarea condiţiilor de existenţă ale popoarelor nu e, de sigur, prea frecventă. S'ar putea zice, e drept, că în complexul general al relaţiilor dintre popoare se schimbă în fiece moment ceva, — din punct de vedere politic şi economic mai ales. Schimbările de felul acesta sunt însă, de obiceiu, prea puţin însemnate şi nu sunt de regulă înregistrate decât de aparatele mai impresionabile ale cercurilor diplomatice sau ale cercurilor financiare. Popoarele, ele însele, le simt mai puţin. Schimbările, pe care le înregistrează masele lor, şi cu care sunt deci silite să se adapteze, trebue să fie mai mari, mai adânci şi mai durabile. Asemenea schimbări sunt însă, în chip firesc, mai rare. Condiţiile de existenţă schimbă deci mai rar tipurile psihologice ale popoarelor. Ceea ce le schimbă mai des, — parţial fireşte, dar mai des, — am putea zice aproape necontenit, — este contactul dintre ele, care, astăzi mai ales, cu înlesnirea şi repeziciunea comunicaţiilor a luat proporţii foarte mari.

Contactul acesta însă, dacă îl examinăm mai de aproape, nu e altceva, pentru cei ce vin în atingere unii cu alţii, decât o perioadă, mai mult sau mai puţin lungă, de viaţă trăită *alături*, — dacă nu *în comun*, — în aceeaşi atmosferă, cu aceleaşi preocupări şi în acelaşi ritm. Cel ce petrece câtva timp într'o ţară străină, — dacă nu se izolează cu desăvârşire, rămânând indiferent la cele ce se întâmplă în jurul său şi nedându-le nicio atenţie, în care caz nu se mai înţelege de ce a plecat de acasă — nu poate să nu ia parte, măcar din curiozitate, dacă nu din simpatie omenească elementară, la viaţa de toate zilele a poporului respectiv.

Stând de vorbă cu oamenii, citind ziarele, ascultând cursurile şi

conferințele, frecventând bibliotecile, muzeele, teatrele, vizitând monumentele istorice, cu stilurile lor caracteristice, — călătorul se impregnează încetul cu încetul de ideile, de aspirațiile, de gusturile, de grijile, de temerile, de bucuriile și de suferințele, de care e încărcată, până la saturație, atmosfera pe care o respiră zilnic.

Această viață în comun, când e numai vremelnică, cum se întâmplă în călătorii, se mărginește să contribuie numai, întru câtva, la modificarea relativă a «tipurilor» psihologice ale popoarelor. Când este însă permanentă, — cum se întâmplă pentru indivizii ce alcătuiesc unul și același popor, cari trăiesc adică totdeauna împreună, — sau pentru cei ce se stabilesc definitiv într'o țară străină, — atunci devine principalul factor, care determină formarea «tipurilor» psihologice respective. Vorbiam adineauri de «aerul» american, pe care îl iau emigranții europeni, — ori de ce rasă ar fi, — cari trăiesc mai mult timp în Statele Unite. Viața în comun cu locuitorii lor mai vechi impune nouilor veniți «tipul» lor psihologic. Cum se face această impunere, nu e greu de închipuit. Se face, în bună parte, prin imitație. Nouii veniți imită felul de a fi al celor pe cari îi găsesc deja instalați și de a căror bunăvoință au nevoie, spre a le face plăcere și a se putea apropia mai ușor de ei. Mai intervine apoi, în parte cel puțin, și convingerea că formele lor de viață, fiind deja adaptate cu împrejurările locale, sunt mai bune decât cele pe care emigranții le-au adus cu ei, din țările lor de obârșie. In sfârșit, viața în comun, care se prelungește și mai mult pentru cei ce se stabilesc definitiv în Statele Unite, produce în cele din urmă o și mai pronunțată comunitate de idei și de sentimente, de interese și de aspirații, ducând în chip firesc la atitudini aproape identice în fața lumii și la un mod aproape identic de a se comporta față de ea.

Aceleași efecte le produce viața în comun pretutindeni. Le produce adică mai ales și în proporții mai mari ca oriunde la indivizii ce alcătuiesc, în mod normal, diferitele popoare, — vreau să zic, firește, pe fiecare în parte. Am văzut că mai toate popoarele au luat naștere prin aporturi istorice succesive, aparținând unor rase diferite și care s'au suprapus unui amestec preistoric foarte anevoie, dacă nu peste putință, de determinat. Oamenii ce au alcătuit acele adaose etnice succesive, trăind alături unii de alții pe unul și același teritoriu, care le procura hrana, legați fiind de soarta unuia și aceluiași Stat, care îi apăra pe toți deopotrivă, de toate primejdiile ce îi puteau amenința, vorbind una și aceeași limbă, — ca mijloc de comunicație mai general, chiar când își păstrau încă dialectele lor

particulare, — adăpându-se dintr'unul şi acelaşi tezaur cultural, literar şi artistic mai ales, practicând, de cele mai multe ori, aceleaşi credinţe religioase, servindu-se, în sfârşit, de aceleaşi metode tehnice în utilizarea fenomenelor naturii, — au ajuns în cele din urmă să aibă aceleaşi idei despre lume şi să ia, în faţa ei, aceleaşi atitudini, să aibă adică, mai mult sau mai puţin, o fizionomie sufletească analoagă. Aşa bunăoară, ca să luăm un exemplu concret, numeroşii protestanţi francezi, cari, după revocarea edictului de Nantes, au emigrat în Germania, oricât de deosebiţi vor fi fost, la început, de nouii lor compatrioţi, au ajuns în cele din urmă, graţie cauzelor pe care le-am văzut, să fie la fel cu ei.

Ni se impune astfel concluzia, că viaţa în comun este principalul factor determinant în formarea caracterelor psihice ale individului, şi prin urmare în constituirea «tipurilor» psihologice ale popoarelor. Ba chiar, putem merge şi mai departe, afirmând că viaţa în comun este principalul factor determinant în constituirea însăşi a popoarelor, ca unităţi etnice. In adevăr, nu poate exista un popor fără *ceva comun*, în conţinutul şi în formele vieţii lui sufleteşti. Naşterea singură, ca fapt biologic, nu e suficientă. Să ne închipuim, — spre a ne încredinţa de aceasta, — un caz extrem. Un copil, născut în Franţa, din părinţi francezi, e aruncat de împrejurări neobicinuite, încă dela naştere, în Germania. Acolo, e crescut, de mic, de Germani, cari îl învaţă limba lor, îl adapă cu ideile, cu credinţele, cu aspiraţiile lor, îl deprind cu gusturile, cu înclinările, cu obiceiurile lor, îi impun, în sfârşit, regulele lor de viaţă individuală şi disciplina lor de viaţă socială. Un asemenea copil, când ajunge la maturitate, nu mai poate avea mai nimic francez în felul său de a fi, care s'a format prin viaţa în comun cu Germanii. Reacţiunile lui se vor deosebi de sigur, într'o oarecare măsură, de acelea ale Germanilor din naştere, dar se vor desfăşura în acelaşi cadru sufletesc şi, aproximativ, cu aceleaşi rezultate. Fondul organic *moştenit* se subordonează adică structurii sufleteşti *câştigate*, — şi îşi potriveşte cu această măsură *nouă* reacţiunile lui *vechi*. Trebue să adăogăm însă, ca să prevenim o neînţelegere, că o asemenea adaptare presupune o egalitate aproximativă a gradului de desvoltare evolutivă. Un copil de negru, din Africa sau din Oceania, adus, şi el, dela naştere în Germania şi crescut de Germani, n'ar putea ajunge la aceleaşi rezultate, ca copilul francez, pe care l-am luat ca exemplu, fiindcă fondul organic moştenit nu i-ar permite să asimileze în aceeaşi măsură hrana sufletească neobicinuită ce i s'ar oferi.

De unde se vede, în treacăt fie zis, că ideea de rasă nu e tot una, — şi nu trebue confundată, — cu ideea de popor sau de naţiune. Cea dintâi e o noţiune biologică, cea de-a doua o noţiune psihologică şi sociologică. Rasa se întemeiază pe comunitatea de origine şi pe transmisiunea ereditară a caracterelor fizice. In acest sens se vorbeşte de rasele de animale şi numai în acest sens se poate vorbi de rasele de oameni. De altfel, precum am văzut, antropologii se întemeiază, în studiul raselor omeneşti, pe caracterele lor fizice, examinând pe rând statura, forma capului, lungimea feţei, proeminenţa maxilarelor, forma nasului, coloarea pielei, a părului, a ochilor ,etc. Popoarele sau naţiunile însă nu se întemeiază, exclusiv, pe comunitatea de origine a celor ce le alcătuiesc, nici pe transmisiunea ereditară a caracterelor fizice. Toate popoarele sau naţiunile de astăzi sunt compuse, în bună parte, din indivizi de origini diferite, şi posedând, din punct de vedere ereditar, caractere fizice diferite. Ele se întemeiază pe comunitatea de idei, de credinţe, de sentimente, de aspiraţii, de moravuri, — şi fireşte, în primul rând, pe comunitatea de limbă şi de tradiţii istorice. Am zis: în primul rând, — deoarece comunitatea de idei, de credinţe, de sentimente, de aspiraţii etc., nu se poate realiza, precum am văzut, decât prin viaţa în comun. O asemenea viaţă însă presupune unele condiţii indispensabile. Ea nu e posibilă, mai întâi, fără o limbă comună: fără un asemenea instrument ,comunicaţiile sufleteşti între indivizi nu s'ar putea stabili. Ea nu e posibilă ,apoi, fără o organizare politică comună, care să impună legi, — adică forme de comportare, — comune, şi a cărei individualitate o determină mai ales tradiţiile istorice.

E drept că ideea de rasă tinde a evolua. Unii autori par a înţelege prin rase, nu unităţi fiziologice, aşezate pe baze antropologice, ci unităţi morale, aşezate pe baze psihologice. Aşa bunăoară, un autor francez, J. Rullier, într'o lucrare recentă, intitulată «L'idée de patrie», zice: «Lăsând la o parte excesele antropologiei, se recunoaşte bucuros astăzi, că rasele sunt unităţi mai mult morale decât fiziologice; ele sunt sentimente şi idei incarnate, şi se caracterizează mai ales prin producţiile lor intelectuale şi artistice, prin tendinţele lor religioase şi filosofice» [1]. Aşa pusă, chestia se reduce la o discuţie de cuvinte, şi întrebuinţarea termenului de rasă, cu înţelesul nou ce i se atribuie, este pur şi simplu improprie. Din identificarea ce se încearcă, reţinem numai atât, că noţiunea de rasă, în

1) J. Rullier, L'idée de patrie, p. 4.

vechia ei accepţiune, — care era singura admisibilă, fiindcă era singura proprie, — fiind din ce în ce mai anevoie de utilizat, din punct de vedere istoric, politic şi cultural, i se dă un alt înţeles, care o poate face, e drept, mai utilizabilă, dar poate duce la multe şi mari confuziuni.

Intr'un singur caz am putea admite această substituire. In cazul anume, când ar fi vorba de o naţiune, în care rasele componente au ajuns, — din cauza unei foarte îndelungate vieţi în comun şi a unei riguroase discipline sociale, să aibă o unitate aşa de impresionantă, încât n'am mai putea-o concepe ca fiind numai psihologică, ci am înclina să-i acordăm un caracter fiziologic. Numai într'un asemenea caz ar putea fi vorba, nu de «idei şi sentimente incarnate», — metafora ar rămânea, şi în acest caz, prea violentă, — ci de o omogenitate sau de a uniformitate de idei şi de sentimente aşa de izbitoare, prin constanţa pe care o manifestă, încât am putea zice că a intrat, oarecum, în sângele oamenilor respectivi, că s'a încorporat, oarecum, fiinţei lor organice.

O asemenea interpretare însă ne readuce la consideraţia principalului factor creator de caractere psihice, la indivizi, şi de tipuri psihologice, la popoare, care este, cum am văzut, viaţa în comun. In adevăr, viaţa în comun, când se prelungeşte din ce în ce mai mult, în condiţii ce rămân relativ constante, poate să ducă în cele din urmă la tipuri psihologice relativ omogene, relativ unitare şi relativ durabile, — care ar putea să joace, în cele din urmă, pentru fiecare popor în parte, rolul ce am văzut că se atribuie «specificului» naţional, — cel puţin din punct de vedere *reprezentativ*, dacă nu din punct de vedere *activ* sau chiar *creator*. Se va vedea imediat ce înseamnează această deosebire şi această rezervă. Până atunci, să arătăm în câteva cuvinte că tendinţa tipurilor psihologice către stabilizare este reală şi are la temelie principiul economiei organice.

In adevăr, ce sunt diferitele caractere ce am zis că alcătuiesc «tipurile» psihologice ale popoarelor? Nu sunt în fond altceva decât deprinderi. Am dat la începutul acestui capitol câteva exemple de caractere etnice distinctive. Am arătat bunăoară că, de oamenii cari procedează în mod arbitrar, conducându-se numai de bunul lor plac, fără să ţină socoteală de normele curente, — juridice sau sociale sau etice, — obicinuim să zicem că procedează «turceşte». Ceea ce înseamnează că în mintea noastră există un anumit tip etnic, — acela al poporului turc — pe care îl caracterizează acest mod de a proceda. In ce constă acum această trăsură distinctivă a poporului

de care e vorba? Constă, evident, într'o deprindere pe care, din cauze ce nu ne interesează aici, şi-a format-o el, în decursul vieţii lui istorice, — în deprinderea de a proceda în chipul arătat. Devenind, cu vremea, generală şi constantă, această deprindere a ajuns să constituie un «caracter» deosebit al poporului respectiv.

Cum iau naştere deprinderile, se ştie de sigur din psihologie. Un mod de a reacţiona, al unui organism dat, într'o situaţie dată, dacă se repetă de mai multe ori, devine obicinuit şi se transformă, cu vremea, într'un obiceiu. Iar tendinţa la repetiţie porneşte din necesitatea economiei organice, care este poate un echivalent biologic al inerţiei fizice. Orice organism viu, în faţa unui stimul, care nu e nou, reacţionează mai întâi aşa cum a mai reacţionat, — şi numai dacă rezultatul nu-l satisface, încearcă să reacţioneze altfel. Ceea ce înseamnează că, în condiţii de existenţă ce rămân, relativ, constante, reacţiunile organismelor vii rămân, mai mult sau mai puţin, aceleaşi. Iar repetiţia lor necontenită le transformă, cu vremea, în deprinderi cu atât mai puternice, cu cât sunt mai vechi.

Asemenea deprinderi sunt şi caracterele ce alcătuesc tipurile diferitelor popoare. Nu e dar anevoie de înţeles că au şi ele, ca toate deprinderile, tendinţa de a se conserva, în virtutea principiului economiei organice, cât mai multă vreme, — au adică, în chip firesc, tendinţa către stabilizare .

Pe această cale însă, caracterele distinctive, de care vorbim, tind în acelaşi timp la uniformizare. Ele nu devin adică numai statornice sau durabile, la unii din indivizii ce alcătuiesc un popor dat, şi cari au apucat să şi le formeze, ca deprinderi, înaintea altora. Prin chiar durata lor, ele se impun, încetul cu încetul, şi celorlalţi. Prin imitaţie, voluntară sau involuntară, ele ajung a fi adoptate, treptat, de toţi ceilalţi indivizi ce mai alcătuiesc poporul respectiv. Când acest proces de generalizare a caracterelor de care e vorba se desăvârşeşte, — o ipoteză pe care, evident, ne poate fi îngăduit s'o facem, — toţi indivizii ce compun poporul în chestie capătă o înfăţişare psihologică, sau o fizionomie morală, mai mult sau mai puţin uniformă.

Pe această cale, cu alte cuvinte, se poate forma, în cele din urmă, la o naţiune dată, ce s'ar afla în condiţiile arătate, un complex de caractere distinctive, care, găsindu-se deopotrivă, sau aproape, la toţi indivizii ce o compun, poate să-i fie «specific», — poate constitui adică ceea ce, după terminologia curentă, ar urma a se numi «specificul» ei naţional.

Iacă de ce ziceam, la începutul acestui capitol, că tocmai în ipoteza variabilității caracterelor distinctive ale popoarelor, — care ar părea să excludă existența «specificului național», vom ajunge poate să ne încredințăm că realizarea lui nu este imposibilă, — deşi rămâne, fireşte, mai mult o chestie de viitor. Analiza care ne-a adus la această concluzie a fost lungă şi, poate, obositoare, dar era inevitabilă.

Intrebarea ce se ridică însă acum e următoarea. Dacă specificul național se poate realiza, la ce poate servi el? Are el numai o valoare reprezentativă, sau şi una activă? Serveşte el numai ca să deosebească un popor dat de altele, sau joacă un rol şi în determinarea manifestărilor lui culturale, cum se pretinde?

Răspunsul la această întrebare nu e uşor. Dificultățile ce îi stau în cale nu sunt mici. Că specificul național poate avea o valoare reprezentativă, nu mai încape îndoială. Odată constituit, specificul național poate servi, — şi lucrul nu este de sigur inutil, — să deosebească un popor oarecare de altele, — am putea zice chiar, dacă «specificul» lui este în adevăr specific, de toate celelalte. Valoarea activă însă a specificului național, — sau, cu alte cuvinte, puterea lui determinantă în manifestările culturale, — nu e tot atât de sigură. Sunt învățați cari cred că națiunile, atunci când ajung la stabilizare şi la uniformizare, îşi pierd puterea creatoare, — în ordinea noutății sau a originalității. Aşa este, bunăoară, biologul francez Charles Nicolle. El susține că stabilizarea şi uniformizarea popoarelor nu sunt favorabile desvoltării «spiritului de invenție», care, dimpotrivă, ar avea nevoie de o relativă lipsă de echilibru organic, — ca acea pe care o provoacă o încrucişare de rase diferite. El susține astfel că amestecul raselor este o condiție necesară, — dacă nu chiar neapărată, — a întreținerii spiritului de invenție în omenire, — şi prin urmare a progresului, în ordinea noutății sau a originalității. După el, marii inventatori, — şi, în general, oamenii ce s'au distins prin noutatea sau originalitatea relativă a operelor lor, — au trebuit să iasă din amestecuri mai mult sau mai puțin îndepărtate, — de obiceiu însă mai mult recente, — de rase. Acest aspect nou al problemei ce ne preocupă ,urmează să-l cercetăm mai de aproape în capitolul următor.

CAP. XI.

O CONDIŢIE BIOLOGICĂ A ORIGINALITĂŢII

«Biologia invenţiei», — opera de căpetenie, din punctul de vedere ce ne preocupă, a lui Charles Nicolle, — e o carte puţin voluminoasă şi de o factură ciudată, care ar putea părea firească la un om de litere, dar care surprinde la un om de ştiinţă. «Capitolul preliminar», cu paragrafe purtând titluri curioase, ca «Tăcerea argonautului» sau «Critica romanţată»; atitudinea ironică a autorului faţă de lipsurile, pe care le constată el însuşi în pregătirea sa filosofică, mărturisindu-şi drastic «măgăria» în această privinţă («son ânerie en la matière»); faptul că îşi schiţează numai ideile, fără să ne dea totdeauna şi desvoltările necesare pentru suficienta lor întemeiere; — toate aceste caractere neobicinuite, care se întâlnesc rar in ştiinţă, dau lucrării o înfăţişare capriţioasă, impresionistă, poate chiar superficială, care ar îndemna mai de grabă pe cititorul mai exigent s'o arunce din mână sau să n'o ia în serios. Autorul ei însă poartă un nume cunoscut, în biologie; a ajuns la o situaţie, ce nu se dobândeşte uşor, în ţara în care trăieşte; a făcut numeroase cercetări, preţuite de specialişti; iar reputaţia sa ştiinţifică a obţinut şi o consacrare oficială, ce nu e curentă. Charles Nicolle a publicat numeroase lucrări de biologie, e directorul institutului Pasteur din Tunis şi a primit premiul Nobel pentru medicină, în 1928. Trebue dar să admitem că ideile sale sunt expresia unor convingeri ştiinţifice serioase, şi să le dăm, ca atare, atenţia cuvenită, — ceea ce, de altfel, nu e greu, fiindcă sunt mai totdeauna interesante.

Deşi ne mărturiseşte că nu-i plac definiţiile, învăţatul francez începe totuşi cu una, — definind anume, «invenţia» sau «descoperirea» care este, după el, stabilirea unui «fapt nou» sau a unei «date inedite», şi adăogând că, bine înţeles, nu «faptul» sau «data», oricât ar fi de surprinzătoare, constituiesc «invenţia» sau «descoperirea»,

ci *procesul* care a dus la stabilirea lor sau *actul* care le-a revelat. Şi ca să ne arate că pune toată greutatea pe mecanismul acestui proces sau acestui act, chiar când rezultatele lor nu sunt noi sau inedite decât pentru ignoranţa celui ce a ajuns la ele, Nicolle ne dă exemplul clasic al lui Pascal care, ca copil, a inventat sau a descoperit singur propoziţiile lui Euclid, în loc să le înveţe pur şi simplu, ca toţi şcolarii de vârsta lui, dintr'o carte de geometrie elementară.

Odată invenţia sau descoperirea definite, Nicolle examinează, — în linii mari mai întâi şi în vederea unei simplificări prealabile a cercetării, — căile pe care se poate ajunge la ele. Două metode, zice el, pot îngădui omului cuceriri asupra necunoscutului, în materie de fapte sau de idei. Prima e cea comună. Cu ea, spiritul omenesc progresează încet şi, oarecum, regulat. Dela un fapt, odată stabilit, se trece la un altul, apoi la un altul, şi aşa mai departe. Sau, dintr'o idee, odată formulată, se deduce o alta, apoi o alta, şi aşa mai departe. Când practică această metodă, spiritul omenesc procedează, oarecum, aşa cum procedează geometrii în tratatele lor; dintr'o teoremă, odată demonstrată, deduc o alta, din aceea o alta, şi aşa mai departe, până când construiesc edificiul întreg al ştiinţei lor. A doua metodă este excepţională. Ea constă într'o bruscă iluminare a spiritului puţinilor aleşi cari o pot practica, — iluminare în timpul căreia apar ca legate împreună lucruri sau idei ce, din punct de vedere logic, nu par a putea să aibă vreun raport .Prima metodă ar fi putut să ducă şi ea la acelaşi rezultat, — însă numai încetul cu încetul, stabilind treptat raporturile intermediare, ce mijlocesc raportul final. Metoda a doua se dispensează de aceste operaţii intermediare. Ea trece, ca în sbor, pe deasupra lor, le anticipează rezultatul şi vede, ca deja stabilit, raportul final, ce nu s'a stabilit încă, în realitate. Prima metodă constă dar într'o serie de argumentări şi constituie progresul obicinuit al ideilor; cea de-a doua constă într'o intuiţie anticipantă şi formează invenţia sau descoperirea propriu zisă. Lăsând dar prima metodă în grija ştiinţelor ce-i regulează mecanismul, — psihologia, logica şi tehnica experimentală, — Nicolle se ocupă numai de cea de-a doua şi voieşte să-i determine condiţiile biologice.

Spre a putea însă înţelege cu adevărat condiţiile unei asemenea metode ,trebue să ne dăm bine seamă de caracterul ei excepţional. Pe când prima metodă, cea care constituie progresul obicinuit al ideilor, stă la îndemâna oricui este înzestrat cu o inteligenţă normală, cea de-a doua, cea care constituie invenţia sau descoperirea propriu

zisă, e rezervată numai puținilor aleși, înzestrați cu darul excepțional de a *ghici* ceea ce *nu se vede încă,* ceea ce, în orișice caz, *nu rezultă încă* din cercetările făcute, într'o privință oarecare.

Iar această *divinație anticipantă* nu e un act rațional. Dacă ar fi un astfel de act, ea n'ar fi posibilă, în momentul când se produce; ar fi posibilă *mai târziu,* dar nu atunci. Ar trebui să aștepte adică desfășurarea procesului logic, pe care n'ar putea să-l depășească, spre a-i anticipa rezultatul. O asemenea așteptare însă ar duce îndărăt, la prima metodă. Divinația, de care e vorba, este așa dar un act irațional și ca atare inexplicabil, din punct de vedere psihologic sau, cel puțin, din punct de vedere logic.

Ca să ne dăm mai bine seamă de greutatea de a pătrunde misterul unui asemenea act, să luăm ca termen de comparație trecutul cel mai îndepărtat al omenirii, cu acele prime invenții și descoperiri, fără de care n'ar fi fost posibile progresele ei ulterioare, și a căror însemnătate a fost, astfel, mai mare, decât a celor ce se fac astăzi.

Ce să zicem, bunăoară, de geniul primitivului anonim, care a descoperit cel dintâiu utilitățile multiple ale focului și a inventat cel dintâiu mijloacele de a-l produce? Sau de geniul celui care a avut cel dintâiu ideea să se folosească de trunchiurile cilindrice ale copacilor pentru ca să transporte mai ușor, prin rostogolirea lor, obiectele grele, așezate pe ele, — și care a scos apoi, din modificarea și perfecționarea acestui mijloc rudimentar, roțile de care ne servim până astăzi la toate vehiculele noastre, dela cele mai simple până la cele mai complicate, dela roaba umilă și carul strămoșesc până la automobilele și vagoanele de drum de fier, — ba chiar până la aeroplane, care nu pot porni decât utilizând, și ele, tot roțile străvechi.

Ce să zicem, de asemenea, de geniul omului primitiv, care a avut cel dintâiu ideea să lege de un sunet un înțeles, și să facă astfel dintr'însul un semn, — adică un cuvânt? Sau de geniul celui ce a avut cel dintâiu ideea să facă mai durabil acest semn, legându-l de un anumit obiect, material, de o tăbliță de lut, printr'o figură convențională ce se imprima pe ea, cât era moale, și a cărei trăinicie se asigura apoi arzându-se lutul în foc?

Asemenea descoperiri și invenții au fost de sigur capitale. Fără ele, niciun progres, nici în ordinea materială, nici în cea intelectuală, nu ar fi fost cu putință, — și omenirea nu s'ar fi putut ridica, probabil, niciodată deasupra animalității primitive.

Cum s'au făcut însă acele descoperiri și invenții primordiale? Prin acte raționale, ce s'ar fi întemeiat pe argumentări logice în re-

gulă? E deajuns să formulăm această întrebare, ca să-i simțim imediat absurditatea. Nivelul sufletesc al oamenilor primitivi a fost de sigur, ca și acela al sălbaticilor de astăzi, atât de scăzut, încât nu putea fi vorba, la ei, de asemenea operații complicate și delicate ale inteligenței discursive. Invențiile și descoperirile de care e vorba nu s'au putut dar face decât prin acte spontane, iraționale, de divinație.

In ce puteau să constea însă acele acte? Atât cât suntem în stare să ne facem, astăzi, o idee — aproximativă se înțelege — de mecanismul lor, ele au trebuit, după toate probabilitățile, să înceapă ca asociații, ca simple asociații, de imagini, pe care nimic, din punct de vedere logic, nu le-ar fi putut îndreptăți. Negândind rațional, oamenii primitivi nu erau obsedați, cum suntem noi, de regulele logice. Nicio constrângere rațională nu turbura dar, la ei, jocul asociațiilor de idei. In mintea lor, imaginile cele mai îndepărtate și mai disparate se puteau apropia, în deplină libertate, unele de altele, și puteau intra în combinații ce, nouă, celor de astăzi, ne-ar părea poate absurde. Iar unele din acele combinații se nemereau să fie... descoperiri și invenții geniale.

Un mecanism sufletesc asemenea cu acela al oamenilor primitivi mai găsim astăzi la poeți. Că acești «inspirați ai Muzelor», — cum li se zice pe limba lor, — inventează lucruri ce nu există în realitate, nu mai încape îndoială și nu poate mira pe nimeni. Că însă oamenii de știință, cari nu lucrează decât după indicațiile pozitive ale experienței, procedează ca și poeții, când inventează lucruri pe care nu le-au văzut niciodată, stabilind, între fenomene, raporturi pe care nu le-au constatat încă, — e mai puțin evident și mai surprinzător, deși nu mai puțin adevărat. Mai aproape de natură decât noi modernii, oamenii vechi aveau uneori intuiția acestei asemănări, — ca să nu zicem a acestei identități, — de procedare. In limba indigenilor primitivi din Peru, bunăoară, nu exista decât un singur cuvânt pentru poeți și pentru inventatori; ei purtau unul și același nume, pe care îl reprezenta cuvântul *hamavec*.

Dacă dar actul de divinație anticipantă, care constituie descoperirea sau invenția, este de natură irațională, e de prisos să mai căutăm a-l înțelege. Tot ce putem face este, zice Nicolle, să căutăm a determina condițiile biologice, în care un asemenea act se produce de obiceiu.

Ca să putem însă descoperi acele condiții, trebue, încă odată să ne pătrundem, cât mai adânc, de caracterul excepțional al actului

de care e vorba. In acest scop, Nicolle se servește de o comparație, din domeniul biologiei. Evoluția ființelor vii a urmat, în decursul nenumăratelor veacuri ale perioadelor geologice, două căi diferite. Cea dintâi a fost aceea a transformărilor lente, progresive, cu tranziții insensibile, — care fac atât de anevoioasă, pentru biolog, stabilirea liniilor de demarcație dintre specii. Cea de-a doua a fost aceea a modificărilor repezi, care, făcând să apară, brusc, caractere noui prezintă biologului ivirea unor specii, pe care nimic nu le prevestea, nu ca continuarea unor transformări anterioare, ci ca niște «începuturi» inexplicabile.

Ambele aceste căi, pe care iau naștere speciile de ființe vii, sunt astăzi admise deopotrivă. Pe când însă transformările lente, progresive, au păstrat încă eticheta clasică a evoluției, modificărilor repezi li s'a dat numele nou de mutații. In cele dintâi, biologii văd procesul normal al formării speciilor de ființe vii; cele din urmă li se înfățișează, dimpotrivă, cu un caracter accidental. Cele dintâi pot fi explicate și, până la un punct, prevăzute; cele din urmă nu pot fi, până acum cel puțin, nici explicate, nici prevăzute.

Cu evoluția normală a speciilor se poate compara, după Nicolle, progresul obicinuit al ideilor, care duce la stabilirea de raporturi noui între lucruri numai printr'o muncă lentă, lungă și conștiincioasă, ce nu ocolește și nu omite niciunul din raporturile intermediare. Dimpotrivă, descoperirile sau invențiile propriu zise, ca acte de divinație anticipantă, ce stabilesc raporturi noui între lucruri sărind peste raporturile intermerdiare, nu se pot compara decât cu mutațiile. Ca și acestea, ele constituiesc, în domeniile respective, adevărate accidente. Și Nicolle subliniază în deosebi acest caracter accidental al lor, din care caută să tragă concluzii, cu privire la structura biologică a oamenilor prin cari ajung să se realizeze ele, în diferitele domenii ale vieții sufletești a omenirii.

Uniformitatea cu care se produc de obiceiu fenomenele, atât în lumea anorganică cât și în cea organică, ne impune credința, că în natură domnește *regula*. Accidentele, când se întâmplă, constituiesc *excepții*, și indică o lipsă de echilibru între forțele în prezență. Corpurile cerești bunăoară au toate, în sistemele pe care le formează, poziții și mișcări determinate, până în cele mai mici amănunte, de legile mecanice ale acelor sisteme. Iar acele legi nu sunt altceva decât expresii ale echilibrului de forțe ce asigură stabilitatea fiecăruia dintr'însele. Dacă se întâmplă, câte odată, ca corpurile cerești, părăsindu-și pozițiile și schimbându-și drumurile, să se ciocnească unele cu altele, aceste accidente, foarte rare, nu se pot înțe-

lege decât ca abateri dela legile respective, provocate de *ruperi de echilibru*, ale căror cauze rămân să fie descoperite. Tot așa, în lumea organică, echilibrul funcțiunilor multiple ce alcătuiesc viața, atât între ele cât și cu împrejurările externe în care trăiesc ființele respective, e o condiție *sine qua non* a existenței lor. Diferitele boale, de care suferă ele, și care constituiesc accidentele, ce le pun de obiceiu capăt vieții, nu sunt altceva decât *ruperi de echilibru*. In lumea ființelor vii, boalele reprezintă formele cele mai obicinuite, pe care, din diferite cauze, le poate lua dezechilibrul organic.

Dacă dar orice e accidental, atât în lumea anorganică cât și în cea organică, constituie o abatere dela normă și constă într'o rupere de echilibru, — atunci actul psihic al descoperirii sau al invenției, având un caracter accidental, trebuie să constituie și el o abatere dela normă și să implice, ca atare, la cei în mintea cărora se realizează, o lipsă de echilibru. De unde rezultă, că inventatorii, în orice domeniu și-ar desfășura activitatea, trebuie să se distingă — dacă se poate zice — de ceilalți oameni, printr'o formă oarecare de dezechilibru organic. Nicolle afirmă limpede și subliniază cu putere această consecință. Dând inventatorului numele străvechiu de om «ingenios» sau de om «de geniu», învățatul francez zice: «Intru cât actul ce îl caracterizează, adică invenția, este un accident, — și, ca atare, păcătuiește în contra ordinei, care este regula, ba chiar, am putea zice, logica materiei necugetătoare, precum și în contra echilibrului, care este condiția formală a vieții, — cel ce posedă în cel mai înalt grad această aptitudine irațională trebuie să fie atins el însuși de lipsa de echilibru, pe care o găsim în actul creator» [1].

Spre a-și lămuri mai bine afirmarea, Nicolle adaogă imediat: «Am zis: lipsă de echilibru. Este fiindcă, ținând să mă exprim într'o limbă accesibilă tuturor cititorilor, n'am găsit alt termen, de întrebuințare curentă, care să-mi exprime mai limpede gândul. Nu ignorez consecințele, pe care unii le vor trage din propoziția mea. E așa de ușor să abuzeze cineva de cuvinte! De altfel, n'ar fi pentru prima oară că oamenii de geniu ar fi considerați ca dezechilibrați. Ei sunt, e drept, dezechilibrați, dar în înțelesul *natural* al cuvântului, nu în sensul lui pejorativ» [2].

In adevăr, echilibrul presupune, în lumea organică, regularitatea, presupune adică construcția după un plan simetric. Această regularitate, această simetrie, alcătuiesc «normalitatea» fiziologică a

1) Biologie de l'invention, p. 8
2) Id., ibid., p. 8.

ființelor vii, — precum și, în același timp, frumusețea și perfecțiunea lor. Atât normalitatea însă, cât și frumusețea și perfecțiunea, sunt mai mult concepții subiective ale noastre, decât realități obiective ale naturii. Natura se mărginește să tindă către ele, fără să le poată atinge însă niciodată pe deplin. Ea tinde către ele, fiindcă, fără ele, — dacă nu s'ar apropia adică, oricât de puțin, de ele, — nimic viu n'ar putea să trăiască. Natura însă, — dacă n'o concepem în mod antropomorfic, atribuindu-i conștiință, dorințe, intenții și planuri, — nu poate prevedea nimic și nu-și poate îndrepta activitatea așa, încât să ajungă, cu siguranță, la anumite scopuri. Ea nu poate dar realiza ordinea, în lumea ființelor vii, nu poate înfăptui regularitatea și simetria, de care atârnă normalitatea, frumusețea și perfecțiunea lor, decât *din întâmplare* și *în mod aproximativ*. Nicăieri, ea nu reușește cu siguranță și pe deplin. Aparența normalității, a frumuseții și a perfecțiunii e numai «un efect de ansamblu», care e «prea complex și prea confuz» ca să ne permită să distingem defectele amănuntelor [1]).

De altfel, dacă natura ar reuși în adevăr și pe deplin, în toate operele ei, atunci regularitatea și frumusețea ar deveni calități comune, ale tuturor ființelor vii, care, ajungând astfel la perfecțiune, n'ar mai simți nevoia niciunei schimbări. Căci perfecte sunt ființele cărora nu le lipsește nimic. Este însă evident, că asemenea ființe, dacă ar putea exista în adevăr, neavând ce să urmărească, de vreme ce nu le-ar lipsi nimic, n'ar mai avea de ce să caute schimbarea. Evoluția ar fi, în această ipoteză, imposibilă. Poate chiar că n'ar mai fi posibilă nici propagarea vieții. Ființele cărora nu le-ar lipsi nimic, al căror echilibru funcțional ar fi deplin și desăvârșit, ne mai având niciun motiv să aspire la ceva sau să dorească ceva, ar ajunge, prin inerție, la sterilitate.

E deajuns să ne reprezentăm ce ar putea să fie perfecțiunea organică, dacă natura ar putea s'o realizeze în adevăr, pentru ca să înțelegem că viața și evoluția ei nu sunt posibile decât numai cu condiția, ca natura să nu se apropie de perfecțiune decât numai atât cât este strict indispensabil, în complexul condițiilor de existență din fiecare perioadă geologică. Așa fiind însă, natura e condamnată «să păcătuiască vecinic în contra regulei». De aci, infinita varietate a indivizilor, înlăuntrul fiecărei specii, de aci, tendințele divergente ale speciilor, ale căror forme, ca produse ale întâmplării, au toate caracterul unor «încercări», mai mult sau mai puțin izbutite. Putem

---

1) Charles Nicolle, Biologie de l'invention, p. 9.

astfel concepe evoluţia ca fiind, nu o proprietate inherentă existenţei, anorganice şi organice, ci un produs al lipsurilor, ce se cer împlinite, — reprezentând astfel tendinţa constantă, dar nesatisfăcută niciodată pe deplin, a naturii către desăvârşire. Şi dacă transformările ce alcătuiesc evoluţia sunt mici şi lente, cauza este că şi lipsurile ce trebuiesc împlinite sunt, în imensa lor majoritate, puţin importante şi puţin urgente. Când lipsurile sunt mari şi urgente, existenţele respective încetează, corpurile anorganice se descompun, fiinţele vii mor, — şi schimbările lor ulterioare nu mai intră în seria schimbărilor evolutive.

Iar lipsurile acestea, ce determină evoluţia, sunt rezultatul «imposibilităţii unei simetrii formale». De unde, concluzia inevitabilă, că ceea ce se petrece în natură, în general, trebue să se petreacă şi în creierul omenesc. Asimetria, — şi lipsa de echilibru ce rezultă dintr'însa, — sunt cauzele deosebirilor nenumărate, ce se observă între oameni, din acest punct de vedere. De unde rezultă că, cu cât un om se deosebeşte mai mult de ceilalţi, cu atât trebuie să presupunem că asimetria şi lipsa de echilibru, sunt, la el, mai accentuate. Fireşte, când sunt prea mari, depăşind, prea simţitor, limitele îngăduite, ele se depărtează prea mult de normal. In asemenea cazuri, avem *dezechilibraţi patologici*, sau chiar *tipuri monstruoase*, nu *oameni de geniu*. La oamenii de geniu, dezechilibrul nu trebuie să atingă calităţile intelectuale, care sunt indispensabile pentru ca ruptura de echilibru, cu efectele ei dinamice, să ducă la ceva util sau chiar la ceva de valoare.

«Dacă dar, conchide Nicolle, omul înzestrat cu facultatea invenţiei îşi datoreşte *predestinarea* unei rupturi de echilibru, orice condiţie care va duce la o asemenea ruptură, fără să atingă calităţile intelectuale necesare, va favoriza formarea spiritului creator» [1]).

El cercetează dar, între altele, ce rol poate să joace rasa, din acest punct de vedere. Trebuind să urmeze regula comună, oamenii de geniu se nasc, şi ei, din părinţi, — cari pot să fie de aceeaşi rasă, sau de rase diferite. Şi învăţatul francez caută să vadă ce poate să rezulte, pentru desvoltarea intelectuală a progeniturii, din aceste două cazuri diferite. Iar concluzia la care ajunge este că amestecul raselor, fiind una din condiţiile care pot duce la o ruptură de echilibru, favorizează formarea spiritului creator. Argumentele pe care se întemeiază această concluzie, le vom vedea în capitolul următor.

1) Op. cit., p. 12.

CAP. XII

AMESTECURILE ETNICE ŞI GENIALITATEA

Făcând, ca biolog, rezervele cuvenite, Nicolle admite părerea curentă a antropologilor că există trei tipuri umane ireductibile: cel alb, cel galben şi cel negru. Grupele de oameni ce corespund acestor trei tipuri s'au separat, după toate probabilităţile, din trunchiul comun la epoci diferite, pe care progresele ulterioare ale geologiei le vor determina, să sperăm, mai curând sau mai târziu.

In lăuntrul niciuneia din aceste grupe generale însă nu poate să fie vorba, crede biologul francez, de rase pure. De când au apărut pe pământ, oamenii n'au încetat a se amesteca. Repetându-se necontenit, în condiţii diferite şi în cursul unor perioade foarte lungi de timp, amestecurile lor au dus la haosul etnografic, aşa de anevoie de descurcat, din zilele noastre.

Putem totuşi admite că condiţiile de existenţă au menţinut mai multă vreme şi, pe alocurea, mai menţin încă, izolate unele de altele, unele insule omeneşti, şi că acele condiţii, întru cât au fost permanente, au produs, înlăuntrul fiecăreia din grupele respective, o oarecare constanţă a proporţiilor sângelui şi prin urmare o oarecare comunitate de caractere. Fireşte, această comunitate de caractere, la indivizii ce alcătuiesc grupele de acest fel, e numai relativă şi nu-i poate distinge cu siguranţă. Nu putem, bunăoară, să recunoaştem cu siguranţă un semit; şi mai puţin încă, un anglo-saxon sau un slav. Totuşi, într'o adunare, în care s'ar găsi la un loc indivizi aparţinând acestor trei grupe de oameni, e probabil că i-am putea deosebi, prin contrast, fără prea multă greutate pe unii de alţii, recunoscând astfel pe mai toţi semiţii şi, poate, pe cei mai mulţi anglo-saxoni şi slavi. «Există prin urmare, conchide Nicolle, grupe de oameni cărora, pentru comoditate şi sub rezervele de care am vorbit, le putem da numele de rase. Inlăuntrul acestor grupe există, mai ales, subdi-

viziuni, în care, graţie vechimii amestecurilor, contopirea e aşa de înaintată, încât, în opoziţie cu produsele *metis*, reprezentând încrucişerile recente, li se poate da numele de rase *stabilizate*, — dacă nu pure» [1]).

In limitele acestor idei abordează învăţatul francez problema raporturilor dintre spiritul de invenţie şi rasă. Această problemă se cuprinde, pentru el, întreagă, în întrebarea: este genialitatea un apanaj al grupelor omeneşti relativ omogene, sau atârnă, dimpotrivă, de amestecurile lor, şi anume de cele recente?

Gobineau se pronunţase deja, cum am văzut, pentru prima alternativă, dând părerii sale o formă categorică şi, oarecum, limitativă. Inteligenţa, sub formele ei cele mai înalte, este, după el, un apanaj al rasei albe, şi în deosebi al descendenţilor celor mai curaţi ai Arienilor primitivi, cari sunt Indo-germanii, cu diferitele lor ramuri, — cele mai pure dintr'însele fiind cele ce ocupă astăzi nordul Europei, adică Scandinavii, Anglo-saxonii şi Germanii. La celelalte popoare europene, calităţile intelectuale iau forme superioare numai în măsura, în care ele au primit, în timpul invaziilor dela sfârşitul antichităţii şi începutul evului mediu, un aport mai însemnat de sânge, din partea acestor rase privilegiate. De unde sforţările pe care le-au făcut Germanii, mai ales în perioada de naţionalism acut, prin care au trecut în timpul războiului mondial, şi pe care le-am văzut într'un capitol anterior, de a dovedi că mai toţi oamenii de seamă ai celorlalte popoare şi-au datorit superioritatea relativă procentului de sânge germanic ce curgea în vinele lor.

Acestor păreri, Nicolle le opune argumentele cunoscute, pe care le-am găsit deja la alţi învăţaţi şi pe care el se mărgineşte numai să le indice. Aceste argumente sunt, întâi, că n'a existat o rasă ariană, al doilea, că Germanii nu sunt o rasă pură, şi al treilea că cercetările de fapt n'au confirmat ipoteza originei germanice a oamenilor mai însemnaţi ai celorlalte popoare europene.

In opoziţie dar cu Gobineau şi cu adepţii săi, Nicolle se pronunţă pentru a doua din alternativele, la care am văzut că se reduce problema raporturilor dintre spiritul de invenţie şi rasă. El crede, că spiritul de invenţie este favorizat, într'o măsură considerabilă, de amestecul raselor. Proba negativă i-o oferă India chiar, patria de elecţiune a Arienilor lui Gobineau. Afară de vechile ei imnuri religioase şi de cunoscutul ei misticism pesimist, India, cu toată civi-

1) Op. cit., p. 13.

lizația ei străveche, n'a produs inventatori și oameni de geniu, ale căror nume să le fi păstrat istoria. Cauza acestei sterilității intelectuale i se pare lui Nicolle că a trebuit să fie structura ei socială care, imobilizând pe oameni în castele lor respective, a împiedicat amestecul raselor. Căsătoriile endogame, care erau obligatorii, au dus la o *stabilizare* a tipurilor etnice și la o *sterilizare* a lor.

Probele pozitive ale părerii sale le găsește Nicolle într'o sumă de fapte istorice. Civilizațiile cele mai cunoscute au apărut totdeauna după un amestec mai intensiv de rase diferite. Civilizația egipteană a început, când primilor ocupanți de pe valea Nilului li s'au suprapus cuceritorii veniți din spre răsărit. Cea chaldeană a ieșit din contactul — și din conflictele — Elamiților și Sumerilor cu Semiții. Cea egeeană s'a născut, când au debarcat în Cyclade și în Creta brachicefalii carieni, amestecându-se cu dolichocefalii indigeni. Și unde s'a format civilizația greacă, punctul de plecare al civilizației europene, dacă nu pe coasta asiatică a Mediteranei, în urma contopirii cu Elenii invadatori? Iar dacă, în lumea greacă, Athena s'a desvoltat atât de târziu, a fost numai fiindcă situația ei geografică a ferit-o la început de invazii. Obscură în timpul perioadei egeene, ca și în timpul celei miceniene, ea n'a intrat în istorie decât din momentul când au emigrat în Attica populațiile egeene, gonite din Asia, și când li s'au adăogat «barbarii» ultimului val elenic. In sfârșit, Dorienii, cei mai puri dintre Greci, în loc să se amestece cu populațiile indigene din Laconia, Mesenia, Creta, le-au distrus. Iar rezultatul a fost că, rămânând puri, Dorienii au ajuns la sterilitate. Ei n'au dat niciun artist, niciun savant, niciun filosof, al cărui nume să fi rămas în istorie. Lucrul e cu atât mai izbitor cu cât, înainte de ei, Creta adusese un aport considerabil la istoria originelor civilizației europene. Din momentul însă, când a ajuns să fie populată de Dorienii cu trăsuri regulate și cu forme simetrice, a fost «ștearsă pentru totdeauna din lumea cugetătoare» [1]. In sfârșit, în istoria descoperirilor, din antichitate și până astăzi, orașele mari, și în deosebi porturile, au jucat un rol însemnat. De ce? Fiindcă într'însele s'au întâlnit și au fuzionat totdeauna cele mai multe elemente străine. Ele au fost, oarecum, ca niște «cuptoare vii», în care grupe de oameni diferiți s'au contopit necontenit.

La popoarele europene de astăzi, oamenii de geniu apar, mai ales, la frontierele lor etnografice. Nicolle citează în această pri-

1) Op. cit., p. 17.

vinţă încercarea cunoscută a lui Rémy de Gourmont, de a întocmi harta geografică a oamenilor mari din Franţa. După acea hartă mai toţi îşi trag originea din părţile periferice sau chiar dela graniţele, de uscat sau de apă, pe când părţile centrale, cuprinzând provinciile în care vechiul sânge galic a rămas mai curat, sunt cele mai «sărace în genii».

S'ar părea, zice Nicolle, că în ceea ce priveşte frontierele de Nord şi de răsărit ale Franţei, constatarea lui Rémy de Gourmont ar da dreptate lui Gobineau. Căci, de-a-lungul acelor frontiere, aportul de sânge anglo-saxon şi german a trebuit să fie mai considerabil ca oriunde, în restul ţării. Aceasta însă, urmează biologul francez, n'ar dovedi decât utilitatea amestecurilor de sânge, nu şi superioritatea aportului anglo-saxon sau german. Căci constatarea lui Rémy de Gourmont se poate aplica şi ţărilor anglo-saxone sau germane care, vecine fiind cu Franţa, au primit, de sigur, şi ele, un aport de sânge galic. Aşa bunăoară Goethe, Schiller şi Beethoven s'au născut în părţile renane ale Germaniei, unde un asemenea aport a fost inevitabil. Ei sunt însă, toţi trei, în panteonul german, figuri din cele mai impunătoare.

Acum, amestecul raselor, ca să favorizeze desvoltarea spiritului de invenţie sau să creeze oameni de geniu, trebue să îndeplinească anumite condiţii. Căci nu toate amestecurile sunt bune, din acest punct de vedere. Fără a admite monopolul, pe care îl instituia Gobineau în favoarea rasei albe în general, şi în deosebi în favoarea ramurilor ei «ariene», în ceea ce priveşte calităţile intelectuale, trebuie totuşi să recunoaştem că unele rase sunt mai puţin bine înzestrate din acest punct de vedere. Indigenii din Africa, bunăoară, sau Aborigenii din Australia, printre Negri, sunt, după toţi etnografii ce i-au studiat, inferiori, nu numai în ceea ce priveşte nivelul de desvoltare pe care l-au putut atinge până în momentul de faţă, dar şi în ceea ce priveşte posibilităţile lor de desvoltare în viitor. Inzestrarea lor intelectuală este insuficientă. Dovadă e faptul că, deşi au intrat în contact cu civilizaţia popoarelor albe de un timp relativ îndelungat, n'au progresat totuşi decât prea puţin, ca să nu zicem mai de loc. Tot aşa, printre galbeni, Mongolii, Turcii, deşi s'au arătat buni soldaţi şi, uneori, şi buni administratori, — din punctul de vedere al progresului intelectual însă, au rămas inferiori albilor. Chinezii au ajuns, e drept, să producă o civilizaţie a lor, care nu e lipsită de valoare, dar care s'a dovedit incapabilă de progres. Ea s'a oprit, de mult, la formele în care s'a cristalizat odată,

şi pe care nu le poate depăşi. Ii lipseşte evident, fermentul spiritului de invenţie. Evreii în sfârşit, — zice Nicolle, încheiând această sumară revistă etnografică, — atâta timp cât au trăit în ţara lor, având o organizare politică proprie, n'au produs nimic mai de seamă. După ce s'au risipit în toată lumea, au început să producă, într'un târziu, lucruri vrednice de luat în consideraţie, dar care s'au datorit de sigur amestecului cu alte rase.

Există dar rase inferioare, — sau mai puţin bine înzestrate, — din punct de vedere intelectual. Amestecul lor cu rasele superioare poate să le îmbogăţească, sufleteşte, pe ele, — deşi lucrul nu s'a prea văzut până acum; mai sigur este însă că sărăcesc pe celelalte. In orice caz, rezultatele, din punctul de vedere ce ne preocupă, nu sunt recomandabile. De unde Nicolle conchide că «nu orice amestec convine elaborării omului de geniu» [1]). Pentru ca un amestec să fie util, din acest punct de vedere, trebue ca diferenţele, dintre rasele ce se unesc, să nu fie prea mari. Cu cât părinţii sunt mai străini unul de altul, cu atât ruptura de echilibru, la progenitura lor, e mai mare. Când însă ruptura de echilibru e prea mare, nu mai avem un «accident util», ci o «deplorabilă catastrofă». Rezultatul unei asemenea rupturi de echilibru nu mai constituie adică o variaţie viabilă, care să reprezinte o posibilitate de mai bună adaptare, nici chiar o mutaţie, incertă ca viabilitate, fiindcă ar reprezinta un salt primejdios pe drumul progresului, ci o monstruozitate pură şi simplă, nu numai incapabilă de a trăi, dar şi inutilă. Se ştie de altfel, din biologie, că încrucişerile animalelor de specii diferite, când sunt posibile, rămân sterile. Există de asemenea, zice Nicolle, «sterilităţi cerebrale produse de încrucişerea unor grupe omeneşti prea diferite» [2]).

O excepţie se poate, totuşi, prezenta. Un sânge nou, însă prea diferit, când pătrunde în vinele unei rase relative stabilizate, poate juca rolul de excitant util, din punctul de vedere ce ne preocupă, dacă ajunge, în curs de mai multe generaţii, la o diluare suficientă. «Faptul, zice Nicolle, e foarte posibil». Şi adaogă că s'ar putea cita exemple, pe care însă nu le citează. Cazul lui Goethe, pe care l-am citat, în prima parte a lucrării de faţă, după cartea «Familienforschung und Vererbungslehre» a învăţatului german Robert Sommer, ne-ar putea servi, dacă e adevărat, ca un exemplu care ar putea

1) Op. cit., p. 24.
2) Op. cit., p. 25.

ilustra această părere a biologului francez. Dela ofiţerul turc, de origine probabil siriană, Sadok Selim Soltan, adus ca prizonier în Germania, în veacul al XIV-lea, de contele de Lechmotir, până la Ana Margarethe Lindheimer, bunica lui Goethe, sângele străin s'a «diluat», trecând printr'un număr destul de mare de «generaţii intermediare», şi a putut să producă în cele din urmă efecte utile, din punctul de vedere al desvoltării spiritului de invenţie.

Prevăzând că s'ar putea ridica, în contra părerilor sale, unele obiecţii, Nicolle crede că e bine să le prevină, supunându-le unui examen anticipat. Aşa bunăoară, dacă amestecul raselor e necesar, spre a stimula spiritul de invenţie, atunci popoarele noui, ieşite din asemenea amestecuri, ar trebui să dea un număr mai mare de inventatori. Experienţa şi istoria însă ne arată, că nu este aşa. Dimpotrivă, la început, oamenii de geniu sunt foarte rari, — sau chiar nu apar nicidecum, — la popoarele tinere. Populaţia Statelor Unite, de pildă, a trecut la început printr'o perioadă destul de lungă de sterilitate intelectuală. Spre a ne explica acest fapt, trebuie să ţinem seamă de o sumă de cauze care pot sili pe oamenii cei mai bine înzestraţi să-şi îndrepteze activitatea spre ceea ce li se impune *mai întâi*, cu mai multă putere şi mai multă urgenţă. Asemenea cauze pot fi: necesitatea adaptării cu nouile condiţiile climaterice şi obligaţia acomodării cu nouile condiţiile economice, sociale şi politice. Chiar şi la popoarele vechi, cauzele de acest fel pot produce, — după cataclisme fizice, cum ar fi cutremurele de pământ, erupţiile vulcanice, cicloanele şi trombele marine, sau după cataclisme politice şi sociale, cum ar fi războaiele şi revoluţiile,—o scădere notabilă a cercetărilor dezinteresate, a progreselor ştiinţifice în general şi a invenţiilor în deosebi. «Necesitatea produce totdeauna, — zice Nicolle, — asemenea efecte; ea sterilizează creierii pentru un timp oarecare» [1]).

Ca biolog, hotărît să facă «biologia invenţiei», învăţatul francez cercetează şi alte condiţii, de care, în cadrul de până acum, mai atârnă desvoltarea spiritului de invenţie. Nu ne putem însă ocupa de acele condiţii acum, când studiem numai problema specificului naţional, şi trebue să examinăm ideile, pe care le trecem în revistă, numai din acest punct de vedere. Dacă rămânem, cum e firesc, pe acest teren, e mai important pentru noi să căutăm a înţelege, mai adânc, de ce amestecul raselor e necesar, pentru stimularea

1) Op. cit., p. 26.

spiritului de invenție, sau, în general, pentru desvoltarea unor aptitudini creatoare mai înalte.

Am văzut că nu există rase pure. Grupările omenești, cărora le dăm de obiceiu acest nume, sunt acelea în care amestecurile etnice sunt vechi, așa încât contopirea caracterelor de origine diferită a avut timpul să se facă mai bine, dacă nu deplin. Grupările de acest fel au putut ajunge, pe această cale, la o relativă unitate și fixitate. Și, ca să le putem recunoaște, Nicolle ne zugrăvește, în linii mari, fizionomia lor, fizică și morală. «Bucurându-se de organe atât de bine ordonate, cât este cu putință, echilibrate fiind, atât cât echilibrul se poate realiza în viață, grupările de acest fel posedă calități ce decurg în mod firesc din tendința aceasta către perfecțiune. Așa sunt frumusețea, care e regularitatea ființei; forța fizică, ce mărturisește stabilitatea ei; o rezistență nativă la boli, adică o sănătate și o vigoare ce par naturale; în sfârșit, unele daruri ale spiritului, ce merg împreună cu aceste calități, — ca justiția (care nu e decât echilibrul moral), seriozitatea, curajul, ponderația intelectuală, etc» [1]).

Aceste rase stabilizate pot ajunge, la un anumit moment, care corespunde cu maturitatea lor, — atunci când cauzele ,care am văzut că îngreuiază desvoltarea popoarelor tinere, nu le mai pot ținea în loc, — la o mare desvoltare culturală. Ele au însă tendința de a întârzia pe drumurile pe care au apucat a se îndrepta, de a perfecționa, până la mecanizare și prețiozitate, ceea ce au dobândit prin străduințele lor inițiale, — în loc de a se sili să realizeze *altceva,* care să se deosebească de ceea ce a fost, ceva *nou* și care să constitue un pas *mai departe,* pe drumul progresului.

Stabilizarea organică se manifestează astfel, în domeniul intelectual, printr'o scădere a puterii creatoare, sau a spiritului de invenție, — care, cum am văzut, presupune o abatere bruscă dela ceea ce este obicinuit, un salt îndrăsneț, sau chiar nebunesc, peste căile bătute, o stabilire arbitrară, oarecum samavolnică, de raporturi noui între lucruri, — de raporturi, pe care nimic rațional nu le indică, în momentul când se afimă existența lor.

La asemenea fenomene intelectuale neobicinuite, ca să nu zicem anormale, duc mai de grabă încrucișerile de rase. De ce? Fiindcă turbură echilibrul organic al raselor stabilizate. Această turburare ne-o arată, destul de limpede, defectele de structură ale produselor

1) Op. cit. pag. 22.

unor asemenea încrucişeri. «Grupările omeneşti, — zice Nicolle însuşi, — ieşite din amestecuri recente, ca şi indivizii născuţi din părinţi aparţinând unor grupe etnice diferite, îşi trădează originea hibridă prin defecte organice de structură». In cazurile de acest fel, atât în ceea ce priveşte regularitatea trăsurilor, cât şi în ceea ce priveşte proporţiile organismului întreg, se vădesc «stigmatele asimetriei». Produselor hibride de acest fel, le «lipseşte rasa». Căci «a ţinea de mai multe rase» echivalează cu «a nu avea niciuna».

Ca să-şi lămurească mai bine ideea, Nicolle recurge la o comparaţie curioasă. El pune alături produsele hibride, de care e vorba, cu câinii vagabonzi din oraşele lipsite de îngrijire, cum sunt cele orientale. Oraşul Tunis, în care trăieşte învăţatul francez, i-a permis de sigur să studieze aceste animale «domestice» fără adăpost. Trăind în libertate, câinii de felul acesta se împreunează la întâmplare, fără supraveghierea stăpânilor preocupaţi de puritatea rasei animalelor pe care le posedă. Şi fiindcă duc această viaţă din timpuri imemorabile, încrucişerii repetate, de tot felul, au făcut ca, în cele din urmă, ei să nu mai aibă niciun fel de rasă. Ei sunt, cum zice Nicolle, «produse inclasabile». Dacă însă distincţia liniilor şi farmecul fizic le lipsesc acestor «potăi», în schimb întrec cu mult în deşteptăciune, în şiretenie, în spontaneitate, câinii de rasă pură.

Păstrând proporţiile, urmează învăţatul francez, putem zice că se întâmplă cu oamenii, ieşiţi din amestecuri recente ca cu aceste animale domestice. «Ceea ce pierd în perfecţiune, câştigă în calităţi particulare, excepţional de desvoltate» [1]). Aceste calităţi particulare însă, întru cât se datoresc unor accidente organice, sunt «prin esenţă ilogice». Şi Nicolle încheie susţinând că, printre aceste calităţi — accidentale şi deci ilogice — se găseşte şi «aptitudinea de a face descoperiri» sau spiritul de invenţie. «Grupările omeneşti, ca şi indivizii izolaţi, cari au ieşit din amestecuri recente, posedă prin urmare această facultate mai des decât grupările şi indivizii, care şi-au păstrat mai bine puritatea. Iar în condiţii egale de inteligenţă, o posedă într'un grad mai înalt». De unde rezultă, că «în rasele amestecate se întâlnesc, de preferinţă, capetele *predestinate* să facă descoperiri» [2]).

Să examinăm acum mai deaproape aceste capete predestinate. Oricare i-ar fi originea, omul care se distinge prin originalitatea

1) Op. cit., p. 23.
2) Op. cit., p. 24.

lui, pare de obiceiu «mai puţin complet, mai puţin echilibrat, mai puţin normal», decât oamenii cu o «inteligenţă bine ordonată», cari îl înconjoară. Creierul său prezintă «lacune stranii, uneori enorme». Mecanismul său intelectual nu mai pare călăuzit totdeauna de raţiune; uneori cel puţin, pare a scăpa cu desăvârşire de sub controlul ei. Prin acest caracter însă, «predestinatul» pe care îl examinăm se apropie de oamenii primitivi, cari nu se feresc nicidecum de concepţiile riscate, nelogice, contradictorii, fiindcă asemenea concepţii nu îi «jenează» nicidecum, din punct de vedere intelectual. Ca şi primitivii de acest fel, «predestinatul» vede cauza şi efectul în acelaşi timp, fără să poată disocia, în viziunea sa, legătura lor anticipată.

Cu alte cnvinte, ne mai fiind jenat, — cel puţin nu totdeauna, de regulele raţionale obicinuite, «vizionarul acesta asociază idei, pe care un creier mai bine echilibrat n'ar îndrăzni să le pună alături, a căror împreunare scandaloasă ar înlătura-o chiar, dacă i s'ar înfăţişa fără să vrea». Un creier disciplinat nu tolerează, în adevăr, nici măcar aparenţa lipsei de logică.

Tocmai într'o asemenea viziune, însă, incompatibilă cu regulele logice şi cu disciplina mintală obicinuită, într'o asemenea împreunare accidentală de idei, ieşită dintr'o adevărată acrobaţie a imaginaţiei, constă, propriu vorbind ,actul descoperirii [1]).

Nimic nu ne arată mai bine caracterul ilogic, iraţional, al invenţiei, decât rolul hazardului, care poate fi foarte mare, în realizarea ei. Sunt în adevăr descoperiri, care se datoresc numai faptului, că unii oameni de ştiinţă au făcut, *din greşală*, ceea ce, *după regulă*, nu trebuiau să facă. Aşa este, bunăoară, metoda de diferenţiere a bacteriilor prin coloare, — metodă care poartă numele lui Gram, cel ce a găsit-o din întâmplare. Acest bacteriolog studia odată o cultură, pe care o colorase deja cu violetul de genţiană. Inainte de a o pune sub microscop, urma ,cum e obiceiul, să verse asupră-i câteva picături decolorante de alcool. In loc să ia însă sticla cu această substanţă banală, a apucat din greşală o sticlă cu soluţia iodoiodurată a lui Lugol. Preparaţia, asupra căreia a lăsat să cadă, din nebăgare de seamă, câteva picături din acest reactiv, părea, evident, stricată. In loc să arunce însă lama, cum ar fi făcut, probabil, oricare altul, Gram a avut curiozitatea să vadă ce s'a întâmplat. A aplicat dar decolorantul obicinuit, alcoolul, a uscat lama şi a pus-o la

1) Biologie de l'invention, p. 27.

microscop. Nu mică i-a fost mirarea, când a văzut că, pe când unele bacterii pierduseră coloarea violetă, altele o păstraseră totuşi. Aplicând apoi câteva picături de fuchsină, a constatat că bacteriile decolorate deveneau roşii, pe când cele ce rămăseseră violete, păstrau această coloare. Metoda de diferenţiere era, astfel, găsită. Anumite bacterii puteau fi identificate, în culturi, după cum păstrau, sau nu, coloarea violetă, în urma aplicării reactivilor enumeraţi. O metodă, pe care bacteriologii o consideră ca foarte importantă, a fost descoperită dar din întâmplare, graţie faptului că unul dintr'înşii a făcut din greşeală, ceea ce, după cunoştinţele timpului său, nu trebuia să facă.

Acest caracter accidental, iraţional, ilogic, al descoperirilor ne explică de ce ele se fac, de cele mai multe ori, de oameni, pe cari o lipsă oarecare de echilibru îi împinge, câte odată, să meargă *alături de drum*, — de drumul pe care se îndreptează, regulat, ceilalţi oameni. Iar această lipsă de echilibru este, după Nicolle, un produs, al turburării organice pe care o provoacă amestecul raselor.

E acum întrebarea, de ce amestecul raselor duce la o asemenea turburare? Invăţatul francez nu ne răspunde direct la această întrebare. El se mărgineşte numai să zică, — cum zisese şi Gobineau, — că amestecul raselor produce o *alterare* reciprocă a caracterelor diferite, — fără de care acomodarea lor, unele cu altele, n'ar fi posibilă. Sunt însă unele fapte şi unele ipoteze biologice, care ne-ar putea aduce oarecare lumină în această privinţă, şi asupra cărora e poate bine să aruncăm o privire, în capitolul următor.

CAP. XIII

MISTERUL BIOLOGIC AL CONTACTULUI STREIN

E o constatare ce s'a făcut de mult şi în mai toate părţile că, între membrii familiilor de aproape înrudite, căsătoriile nu duc la rezultate satisfăcătoare, — în înţelesul că progenitura ce iese dintr'însele lasă de dorit, din punct de vedere organic. De aci, interdicţiile din legile sau, cel puţin, din obiceiurile mai tuturor popoarelor, care opresc căsătoriile între «consângeni», până la un anumit grad de înrudire. S'a constatat, de asemenea, că exclusivismul familiilor domnitoare, al celor de altădată cel puţin, care nu contractau căsătorii decât între ele, a făcut ca, sângele lor amestecându-se necontenit, semne vizibile de degenerare să apară, cu vremea, la unele dintr'însele, dacă nu la mai toate. S'a considerat, în sfârşit, faptul că Evreii dau, în multe părţi, un procent însemnat de bolnavi de anumite categorii, în deosebi de turburări nervoase şi mintale, ca un rezultat al exclusivismului lor religios, care îi obliga să se căsătorească numai între ei, — cu circumstanţa agravantă că, risipiţi fiind printre celelalte popoare, nu se găseau, în cele mai multe localităţi, decât în număr mic, aşa încât uniunile conjugale ieşeau, de obiceiu, din familii mai mult sau mai puţin apropiate.

Fără a lungi prea mult lista cazurilor de acest fel, să vedem, care ar putea să fie explicarea lor. S'a zis că unele familii fiind, tocmai din cauza asemănării fiziologice dintre membrii lor, predispuse la anumite boli sau, în genere, la anumite scăderi organice, căsătoriile ce se contractează în lăuntrul lor măresc sau agravează, printr'un fel de selecţiune naturală, acele predispoziţii şi acele scăderi, — ceea ce, fireşte, duce mai curând sau mai târziu la degenerare. Explicarea este, evident, admisibilă. S'a constatat însă că, şi atunci când soţii sunt perfect sănătoşi, în căsătoriile dintre consângeni, progenitura rămâne, relativ, inferioară. Şi dimpotrivă, s'a ob-

servat că soţii mai străini ca origină, unul de altul, aparţinând bunăoară unor naţionalităţi diferite, dau o progenitură mai viguroasă şi mai bine înzestrată. Faptele, pe care le-am citat adineauri, trebue să aibă dar o altă explicare decât aceea a selecţiunii pejorative invocate.

O lumină nouă şi neaşteptată au adus, în această privinţă, studiile ce s'au făcut, de o jumătate de veac încoace, asupra reproducerii organismelor monocelulare. Se ştia de mult că aceste organisme se reproduc prin diviziune, fără să se fi dat acestui fenomen biologic o atenţie deosebită. Când s'a pus însă în discuţie problema morţii naturale, fenomenul de care e vorba a căpătat, brusc, o însemnătate specială. Naturalistul german Weismann a văzut în modul de reproducere al organismelor monocelulare o dovadă că ele n'au o moarte naturală. Ele pot muri în mod accidental, din cauza schimbărilor, defavorabile vieţii, ce se produc în mediul în care trăiesc. In condiţii de existenţă însă, ce rămân permanent favorabile, ele se hrănesc, cresc şi se reproduc prin diviziune fără încetare, — adică, în principiu, la infinit. Ele sunt, cu alte cuvinte, nemuritoare.

Un biolog francez însă, Maupas, a avut curiozitatea să cerceteze, dacă este în adevăr aşa, şi a studiat în deosebi, generaţie cu generaţie, reproducerea prin diviziune a câtorva specii de infuzorii. Iar rezultatul la care a ajuns, a fost că aceste organisme cunosc şi ele degenerarea senilă şi moartea naturală. Ele nu se reproduc prin diviziune decât numai până la un anumit număr de generaţii, variabil după specii, — dela 300 până la 600 de generaţii, să zicem, pentru infuzorii. Acest număr odată atins, indivizii din ultimele generaţii nu mai cresc, nu se mai divid, — şi mor, în cele din urmă, de un fel de sleire de puteri, asemenea cu aceea a bătrânilor ajunşi la o vârstă prea înaintată.

Tot Maupas a stabilit însă că infuzoriile au, totuşi, o imortalitate potenţială, pe care o pot realiza prin conjugare. Se dă acest nume unui proces fiziolgic curios, ce poate fi considerat ca un echivalent, la organismele monocelulare lipsite de sex, al împreunării sexuale a organismelor pluricelulare. La un moment dat, numit al «maturităţii kariogamice» şi care cade cam pe la jumătatea ciclului normal de reproduceri prin diviziune, infuzoriile sunt cuprinse de o agitaţie neobicinuită. Se duc, vin ,schimbându-şi brusc direcţia, cum fac unii oameni nervoşi cari caută ceva şi nu găsesc, se apropie unele de altele, se ating cu cilii lor vibratili, şi, când anumite condiţii, pe care nu le cunoaştem încă, sunt îndeplinite, se lipesc unele de-

altele, două câte două. Alipirea se face aşa, încât orificiile bucale să se corespundă. La organismele monocelulare ce n'au o cavitate bucală, un orificiu de comunicaţie se deschide dela sine, între corpurile ce se alipesc, pe suprafaţa lor de contact. In această stare rămân, apoi ,infuzoriile un timp destul de îndelungat, — dela 30-40 de ceasuri cel puţin, până la 6-7 zile cel mult.

Excesiva durată a acestei împreunări se explică prin faptul că, în timpul ei, se produce o remaniere totală a aparatului nuclear al infuzoriilor respective. Macronucleul lor, care ţine sub dependenţa lui fenomenele vieţii vegetative, regulând nutriţia şi creşterea, se micşorează treptat, ca şi cum s'ar topi, şi dispare în cele din urmă. El se resoarbe adică şi se elimineazä, ca fiind alcătuit din materie uzată, ce nu mai poate servi. Micronucleul, care ţine sub dependenţa lui viaţa de relaţiune şi reproducerea, creşte mai întâi puţin şi se divide apoi, succesiv, de două ori. Din cei patru micronuclei ce iau naştere astfel, trei urmează soarta macronucleului, se resorb adică şi sunt eliminaţi, ca compuşi din materie uzată ce nu mai poate servi. Iar micronucleul ce mai rămâne, reprezentând părticica de substanţă nucleară încă utilizabilă, creşte mai întâi puţin, şi se divide apoi o singură dată. Din cei doi micronuclei, pe cari îi posedă acum fiecare din infuzoriile conjugate, unul, care ia, din această cauză, numele de pronucleu femel, rămâne pe loc, celălalt însă, căruia i se dă numele de pronucleu mascul, se pune în mişcare şi trece, prin canalul cavităţilor bucale ce se corespund, din corpul infuzoriului, în care a luat naştere, în corpului celuilalt. Ajungând la destinaţie, pronucleul mascul străin se contopeşte cu pronucleul femel pe care îl găseşte pe loc, în aşteptare. Micronucleul unic, ce se formează prin contopirea lor, creşte puţin şi se divide, o singură dată. Iar cei doi micronuclei, ce iau naştere astfel, reconstituiesc aparatul nuclear întreg al fiecăruia din indivizii conjugaţi. Unul rămâne să ia locul vechiului micronucleu, celălalt se deplasează puţin şi ia poziţia vechiului macronucleu.

In sfârşit, ca urmare a acestor operaţii, infuzoriile ce s'au conjugat îşi recapătă vigoarea iniţială. Ele se regenerează adică, — întineresc, dacă putem întrebuinţa acest cuvânt, şi devin capabile să reia dela capăt seria întreagă de reproduceri prin diviziune, ce alcătuiesc ciclul lor vital.

E acum întrebarea, ce este esenţial în acest act, atât de curios, al conjugării? Este contactul a două părticele de materie *străine una de alta,* — al pronucleului mascul al unui infuzoriu cu pronu-

cleul femel al altui infuzoriu. Altfel, numai pentru eliminarea părților uzate ale aparatului lor nuclear, infuzoriile n'ar avea nevoie de conjugare, putând îndeplini această operație de autopurificare şi izolat, fiecare în parte. Ce rol joacă, acum, contactul părticelelor de materie străină, ce fenomene deslănţuieşte el, şi de ce natură sunt acele fenomene, — nu ştim încă. Faptul însă este cert, şi, precum vom vedea mai departe, ne poate aduce o oarecare lumină, în problema ce ne preocupă. Până atunci însă, trebue să continuăm istoria biologică a acestui straniu contact.

Odată ce natura, dacă ne este îngăduit să ne exprimăm astfel, a descoperit acest mijloc de regenerare a materiei vii, nu l-a mai abandonat. Dimpotrivă, l-a utilizat pretutindeni. La organismele pluricelulare, această utilizare a luat chiar forme mai lesnicioase şi mai expeditive. Cu diferenţierea sexurilor, transmiterea unui pronucleu mascul, necesar pentru regenerarea unui pronucleu femel, se face fără să mai intereseze organismul întreg al fiinţelor vii participante şi fără să mai dureze atât de mult timp. In schimb, această uşurare considerabilă a fenomenelor respective se plăteşte cu faptul, că regenerarea nu se mai realizează în indivizii chiar cari le îndeplinesc, ci în alţi indivizi noui, cărora ei le dau naştere. Indivizii vechi nu se mai pot întoarce îndărăt, ca să reia dela capăt ciclul lor vital, ca organismele monocelulare.

In sfârşit, cât de necesar e contactul străin, şi la organismele pluricelulare, spre a salva prin regenerare, — dacă nu viaţa indivizilor, cari, cum am văzut, sunt irevocabil condamnaţi să piară, dar cel puţin viaţa speciilor respective, — ne-o pot arăta unele fenomene foarte curioase. Aşa e, bunăoară, fenomenul dublei reproduceri, prin partenogeneză şi prin fecundare sexuală, la unele specii de animale. Puricii de iarbă, de pildă, acele mici insecte verzi ce trăiesc pe frunzele plantelor, se reproduc, de primăvara până toamna, prin ouă partenogenetice. Femelele care apar primăvara singure, depun ouă din care, fără a fi fecundate, ies prin partenogeneză sau «naştere virginală» alte femele. Acelea depun şi ele ouă din care ies de asemenea, în acelaşi mod, alte femele, — şi aşa mai departe, până toamna. Atunci însă, când plantele pe care trăiesc aceste animalcule se întăresc, devin mai puţin suculente, sau chiar se usucă, greutatea de a se hrăni, ameninţând viaţa speciei, prin degenerarea indivizilor, trebuie să intervină regenerarea prin fecundarea sexuală, — adică, în definitiv, prin contactul străin. Din ouăle pe care le depun femelele, atunci când nutriţia lor suferă, ies prin parteno-

generă masculi, cari le fecundează. Ouăle fecundate pe care le depun ele atunci, sunt mai mari, au un învăliş mai gros, şi sunt destinate să asigure reluarea dela capăt a ciclului vital al speciei, — în primăvara următoare. Acest exemplu ne arată că contactul străin devine indispensabil, la acele organisme pluricelulare care nu-l au totdeauna, atunci când, condiţiile de viaţă devenind mai puţin favorabile, materia lor vie e ameninţată să degenereze, — ceea ce ar putea duce la stingerea speciilor respective.

Acest contact strein, atât de necesar, s'a arătat a fi mai eficace atunci când diferenţa dintre fiinţele vii ce cooperează la actul regenerării este *mai mare*. De unde nu trebue să tragem concluzia, că eficacitatea maximă o atinge contactul strein atunci, când între fiinţele vii, prin care se realizează, diferenţa este, şi ea, maximă. O asemenea diferenţă există, bunăoară, între animalele din specii foarte îndepărtate, unele de altele, în clasificarea zoologică. Experienţa însă ne arată că, în asemenea cazuri cooperarea sexuală nu este posibilă, sau, dacă este, rămâne sterilă. Numai între varietăţile aceloraşi specii, diferenţa, fără a fi atât de mare încât să nu poată duce la niciun rezultat, e totuşi destul de mare, pentru ca să fie mai eficace, — pentru ca să producă adică o înviorare mai apreciabilă a materiei vii. Acesta este, bunăoară, cazul încrucişerii raselor omeneşti, care pot fi considerate ca varietăţi ale uneia şi aceleiaşi specii, — din punctul de vedere al clasificării zoologice.

Intrebarea ce se ridică acum în faţa noastră este: care poate fi înţelesul acestui fapt, atât de curios, ce pare totuşi atât de bine stabilit? Care poate fi explicarea necesităţii contactului strein, în regenerarea materiei vii, — necesitate ce pare a fi indiscutabilă? Aici încep ipotezele, la care am făcut aluzie, la sfârşitul capitolului precedent. Ele sunt numeroase şi complicate, — cu atât mai numeroase şi mai complicate, cu cât nu privesc numai fenomenul ce ne interesează pe noi acum, ci totalitatea fenomenelor vieţii. Se înţelege dela sine că nu poate fi nici vorbă să aruncăm, acum, o privire ,oricât de sumară, asupra lor. Ne vom mărgini dar să desprindem din şirul, atât de lung, al acelor ipoteze una singură, care e mai simplă şi mai clară, şi care prezintă, în acelaşi timp, unele puncte de asemănare, aproape izbitoare, cu părerile lui Charles Nicolle. Ne gândim, anume, la teoria unităţilor fiziologice, înzestrate cu polaritate organică, a lui Herbert Spencer. Acest filosof era un spirit multilateral, care căuta să pătrundă în toate părţile şi să-şi explice toate categoriile de fenomene ale naturii. Aşa a ajuns să pă-

trundă şi în biologie, pe care a căutat s'o prelucreze potrivit cu formula sa evoluţionstă. In «Principiile de Biologie» pe care le-a scris în acest scop, se găseşte şi încercarea de a explica fenomenele vitale cu ajutorul ipotezei unităţilor fiziologice înzestrate cu polaritate organică.

Spencer caută să determine mai întâi caracterul esenţial al vieţii, şi crede că îl descopere în puterea ce au fiinţele vii de a-şi păstra integritatea formei specifice, atâta timp cât trăesc. E un fapt indiscutabil că ceea ce deosebeşte mai întâi, chiar şi pentru privirea cea mai superficială, fiinţele vii de corpurile neînsufleţite, este forma lor specifică. Pe când corpurile anorganice pot lua orice forme, pe care li le impun împrejurările, — să ne gândim bunăoară la piatra sau la fierul, din care putem face nenumărate lucruri, cu formele cele mai felurite, — fiinţele vii au, fiecare, forma lor proprie, care, după specia din care fac parte, e bine şi precis determinată.

Această formă specifică, zice Spencer, caută fiinţele vii s'o păstreze neatinsă, atâta timp cât trăiesc. Se ştie, bunăoară, că materia ce alcătuieşte corpul unei fiinţe vii, se uzează necontenit, prin necontenita lui funcţionare, şi trebuie înlocuită necontenit prin alta nouă, pe care i-o procură alimentarea. Putem zice astfel că, după un timp oarecare, nicio părticică materială din corpul unei fiinţe vii nu mai este aceeaşi. Şi totuşi, forma ei organică rămâne, în întregime, aceeaşi.

Şi mai evidentă este această persistenţă a formei organice a fiinţelor vii, în puterea ce au unele dintr'însele de a-şi regenera părţi întregi din corpul lor, când sunt mutilate. Aşa bunăoară, crabii au puterea de a-şi regenera picioarele, şopârlele au puterea de a-şi regenera coada, — şi aşa mai departe. Dacă îi tăiem unui crab un picior, după câtva timp un alt picior nou, asemenea cu cel vechiu, îi creşte la loc. Materia moartă, fără formă definită, pe care o absoarbe crabul, spre a se hrăni, ia în mod spontan forma definită a organismului său, reconstituindu-l, după planul lui specific integral. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu o şopârlă, căreia, dacă îi tăiem coada, după câtva timp o altă coadă nouă, asemenea cu cea veche, îi creşte la loc.

In sfârşit, şi mai surprinzătoare e această persistenţă a formei organice, în fenomenele de reproducere. O celulă seminală, adică o minusculă masă de materie vie, desvoltându-se, dă naştere unui organism de mii şi mii de ori mai mare decât ea, dar întru toate

asemenea organismului din care a provenit ea însăși. De aceea se zice, că celula seminală, când se desvoltă, reproduce întocmai, până în cele mai mici amănunte, forma specifică a organismului din care a provenit, — și o reproduce cu materia străină, fără formă definită, pe care o absoarbe, treptat, din mediul înconjurător.

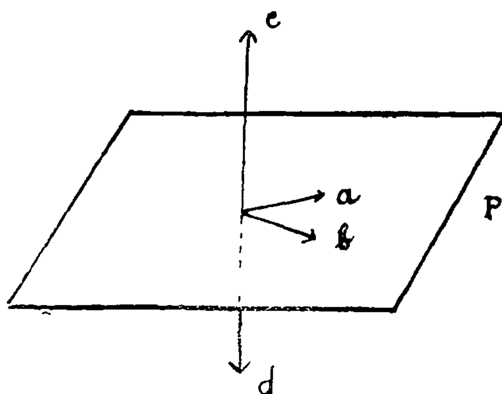
Acest fenomen a părut unora din biologii mai vechi atât de extraordinar, încât, spre a și-l explica, au presupus că celula seminală cuprinde o *miniatură* a organismului ce are să iasă dintr'însa. Problema se simplifică astfel considerabil, întru cât acea miniatură, în care forma viitorului organism se găsea complet determinată, nu mai avea decât să crească. Această ipoteză însă a fost părăsită destul de repede, fiindcă era contrazisă de numeroase fapte, pe care oricine le putea observa.

Așa bunăoară, dacă punem în pământ un fragment, oricât de mic, dintr'o foaie de *Begonia phylomaniaca*, după câtva timp o plantă nouă întreagă, cu rădăcină, trunchiu, ramuri, frunze și flori, iese dintr'însul. Sau, dacă tăiem un polip, în 10—20—30 de bucăți, din fiecare bucată iese, după câtva timp, un nou polip întreg, asemenea cu cel vechiu. In fața faptelor de acest fel, biologii ce susțineau ipoteza de care vorbim, erau obligați s'o generalizeze, presupunând că, nu numai în celulele seminale, dar în fiecare părticică din corpul ființelor vii se găsesc miniaturi ale formei lor specifice integrale. O asemenea presupunere era însă excesivă — și ipoteza în chestie a fost abandonată.

Explicarea fenomenelor de care e vorba s'a căutat dar pe alte căi. Spre a găsi, la rândul său, o asemenea explicare, Spencer s'a folosit mai întâi de o analogie, pe care i-o oferea lumea anorganică. Și în această lume există, zice el, fenomene, care se pot compara cu regenerarea și reproducerea ființelor vii, adică fenomene de persistență a formei specifice. Asemenea fenomene ne înfățișează, bunăoară, cristalele. Dacă, de pildă, unui cristal îi sfărâmăm un colț, și-l punem într'o soluție salină asemenea cu aceea în care a luat naștere, după câtva timp colțul îi crește la loc. Cristalul își reface adică forma lui specifică, după planul ei geometric integral. Sau, dacă punem într'o soluție salină potrivită un fragment de cristal așa de mic, încât să nu mai aibă nicio urmă vizibilă din forma geometrică a cristalului întreg, vom vedea că, după câtva timp, acel fragment minuscul crește și reproduce cristalul din care a provenit, cu forma lui specifică completă.

Proprietatea aceasta însă a cristalelor, de a se regenera și de

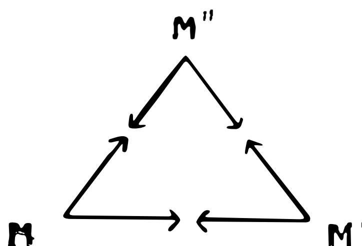
a se reproduce, nu se poate explica decât printr'o proprietate specială a materiilor susceptible de a cristaliza, care poartă numele de *polaritate cristalină*. Ea constă într'un sistem de atracţiuni care variază, se înţelege, după formele geometrice în care cristalizează materiile respective. In mod schematic, am putea să ne reprezentăm un asemenea sistem de atracţiuni, precum şi variaţiile lui posibile, în felul următor. Să ne închipuim că o moleculă M, a unui corp susceptibil de a cristaliza, posedă patru forţe de atracţiune, a, b, c, d, — dintre care, primele două, a şi b, se găsesc în acelaşi plan P, şi formează între ele un unghiu, care poate fi ascuţit, drept sau obtus, iar celelalte două, c şi d, se găsesc în spaţiu şi formează cu planul celor dintâi un unghiu, care poate fi drept sau ascuţit, sunt adică perpendiculare pe acel plan sau înclinate, — una, se înţelege, deasupra, şi alta dedesubtul lui. Când forţele de atracţiune a

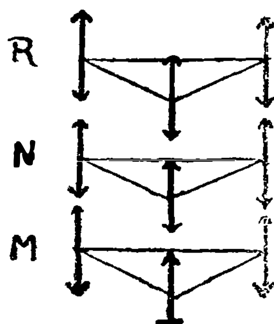
şi b au între ele un unghiu ascuţit, iar forţele de atracţiune c şi d cad perpendicular pe planul lor, atunci molecula M, atrăgând în jurul ei alte molecule, înzestrate cu un sistem analog de forţe, poate da naştere unui cristal ce ar avea forma unei prisme drepte cu baza triunghiulară. Când forţele a şi b au între ele un unghiu drept, baza prismei devine pătrată; când aceleaşi forţe au între ele un unghiu obtus ,baza prismei poate deveni pentagonală, hexagonală, etc., după mărimea respectivă a unghiului obtus. Iar când forţele c şi d formează cu planul pe care cad un unghiu ascuţit, când adică, în loc de a fi perpendiculare sunt înclinate, prismele respective, în loc de a mai fi drepte, devin oblice. Cititorii pot încerca să construiască singuri, pe hârtie, figurile geometrice respec-

tive, şi vor vedea că nu vor întâmpina nicio greutate. Ca exemplu, pot lua figurile următoare.

In ipoteza, că între forţele *a* şi *b*, din acelaşi plan, există un unghiu ascuţit, putem construi cu trei molecule, M, M′ şi M″, baza triunghiulară a cristalului:

Iar în ipoteza că forţele *c* şi *d* sunt perpendiculare pe planul acestei baze, putem forma, prin suprapunerea mai multor grupări plane de acest fel, începutul prismei drepte:

Cu această proprietate acum, a moleculelor corpurilor susceptibile de a cristaliza, care este polaritatea cristalină, ne putem explica foarte uşor fenomenele de regenerare şi de reproducere a cristalelor. Când unui cristal îi sfărâmăm un colţ, pe suprafaţa de ruptură moleculele rămân cu o parte din forţele lor de atracţie libere. Spre saturarea lor, ele atrag alte molecule, din soluția salină, în care am cufundat cristalul ce urmează a se regenera. Iar acele alte molecule se aşează aşa, încât forţele lor de atracţie să corespundă cu cele libere, — ceea ce duce, încetul cu încetul, la reconstruirea părţii sfărâmate a cristalului primitiv.

Acelaşi lucru se întâmplă, când punem într'o soluţie salină po-

trivită un fragment, fără formă geometrică vizibilă, dintr'un cristal. Un asemenea fragment are, pe întreaga lui suprafaţă, molecule cu forţe de atracţie libere. Spre saturarea lor, ele atrag moleculele învecinate, care se aşează aşa, încât forţele lor de atracţie să se corespundă. Incetul cu încetul, astfel, fragmentul creşte şi se întregeşte, până când reproduce cristalul primitiv, cu forma lui specifică completă.

O proprietate analoagă cu polaritatea cristalină trebuie să posedă, zice Spencer, şi elementele constitutive ale materiei vii. Putem da acestei proprietăţi, care trebuie să fie mult mai complexă, numele de polaritate organică. In ce priveşte însă sediul ei, trebuie să facem o deosebire. Ea nu mai poate rezida în moleculele corpurilor vii, cum rezidă polaritatea cristalină în moleculele corpurilor susceptibile de a cristaliza. Căci moleculele corpurilor vii nu le sunt particulare numai lor, ca acelea ale substanţelor cristaline. Oricât ar fi de diferite fiinţele vii, materia ce le alcătuieşte se compune, precum se ştie, din aceleaşi câteva corpuri chimice simple, cu molecule de, aproximativ, aceleaşi feluri. Dacă însă nu poate rezida în molecule, care sunt unităţile chimice ale materiei vii, rezidă oare polaritatea organică în celule, care sunt unităţile ei morfologice? Iarăşi nu, zice Spencer. Căci, ca unităţi morfologice ,celulele au deja o formă specifică, pentru a cărei explicare avem, tocmai, nevoie de polaritatea organică. De unde concluzia lui, că această polaritate trebuie să rezide în nişte unităţi intermediare, mai complexe decât cele chimice şi mai simple decât cele morfologice, cărora el le dă numele de unităţi fiziologice.

Aceste unităţi le concepe Spencer ca diferind la diferitele fiinţe vii, — ca având adică polarităţi organice diferite. Şi anume polaritatea lor diferă, mai întâi, după specii; în al doilea rând, deşi într'o măsură mult mai mică, ea mai variază şi după indivizi. Inlăuntrul aceleiaşi specii, adică, unităţile fiziologice sunt, în liniile lor mari, asemenea; la diferiţii indivizi însă, ce alcătuiesc fiecare specie, ele diferă, întru câtva, în amănunte.

Cu această ipoteză caută apoi Spencer, să ne explice principalele fenomene ale vieţii. Am văzut că fiinţele vii, prin însuşi faptul că organismul lor funcţionează necontenit, se uzează şi, spre a evita urmările acestei uzuri, elimină necontenit acele părţi din substanţa lor, care nu mai pot fi întrebuinţate, înlocuindu-le prin altele nouă, obţinute prin alimentare. Aici începe însă misterul. Alimentarea introduce în organismul fiinţelor vii materii streine de sub-

stanţa lor. Aceste materii sunt, zicem noi, supuse unor prefaceri care le «asimilează» cu acelea ce alcătuiesc corpul fiinţelor vii respective, care îşi pot astfel repara părţile uzate, fără să-şi piardă forma specifică.

Acest fenomen misterios, căruia i se dă numele de asimilare, nu poate fi înţeles, zice Spencer, decât numai dacă presupunem, că produsele alimentării, atunci când pătrund în sânge, se grupează în unităţi ce capătă o polaritate organică asemenea cu aceea a unităţilor fiziologice, care compun fiinţele vii respective. Trebue să se petreacă în acest caz, urmează el, un fenomen analog cu acela al inducţiunii electrice. Intocmai după cum un curent electric de o anumită direcţie şi intensitate, trecând printr'un circuit dat, desvoltă un alt curent electric, de o anumită direcţie şi intensitate, într'un alt circuit, concentric cu el, tot aşa şi materiile organice introduse în curentul circulator al unui animal, capătă, printr'o influenţă dinamică analoagă, o polaritate organică asemenea cu aceea a unităţilor fiziologice ale animalului respectiv. Prin aceasta însă, se transformă ele însele în unităţi fiziologice, — şi este prin urmare uşor de înţeles cum aceste unităţi nouă, înlocuind pe cele vechi, forma specifică a organismului rămâne aceeaşi. Elementele lui uzate, care au trebuit să fie eliminate, sunt înlocuite cu elemente proaspete care posedă proprietatea *de a se grupa în acelaşi mod*, reproducând aceeaşi forma organică.

Cu aceeaşi ipoteză explică apoi Spencer fenomenul reproducerii. Când organismele vii ajung la maturitate, ele nu mai integrează cu aceeaşi aviditate unităţile fiziologice pe care le prepară sângele lor, din materiile alimentare absorbite. De aceea se şi zice că ele, când ajung la maturitate, atingând limitele formei lor specifice, nu mai cresc. Aşa fiind, unităţile fiziologice, care nu mai găsesc întrebuinţare, se adună în glandele seminale, unde iau forma unor celule speciale destinate reproducerii.

La organismele ce posedă diferenţierea sexuală, — singurele ce ne interesează acum, din punctul de vedere al problemei noastre, — aceste celule speciale, ce poartă, potrivit cu sexul indivizilor ce le produc, numele de celule seminale mascule şi femele, nu se pot desvolta, spre a da naştere altor indivizi noui, decât numai dacă intră în contact şi fuzionează. Explicarea acestui fapt este, zice Spencer, foarte simplă. Celulele seminale nu sunt, în fond, decât vezicule, cuprinzând grupe de unităţi fiziologice, înzestrate cu polaritate organică. In lăuntrul fiecăreia din aceste vezicule, unităţile

fiziologice se găsesc în stare de echilibru, — forţele lor polare, absolut identice, neutralizându-se reciproc. Pentru ca ele să se poată desvolta, spre a da naştere, printr'o nouă grupare a lor, altor indivizi noui, trebuie neapărat ca echilibrul lor să fie turburat. Rolul de a produce această turburare îi revine fenomenului fecundaţiei. Celula seminală femelă trebuie să primească aportul celulei seminale mascule ce pătrunde în interiorul ei. In ce constă însă acest aport? In unităţi fiziologice cu o polaritate organică diferită. Amestecul unităţilor fiziologice mascule şi femele, cu forţe diferite, rupe echilibrul în care se găsiau, şi unele şi altele, în celulele respective ,şi, provocând o regrupare a lor, deslănţuieşte procedeul evoluţiei embriogenice, care duce la constituirea unui organism nou.

E acum evident, zice Spencer, că regruparea unităţilor fiziologice, în cazul fecundării, trebuie să fie cu atât mai energică, — şi trebuie prin urmare să dea naştere unui organism nou cu atât mai viguros, — cu cât forţele lor polare sunt mai diferite. Iar această diferenţă, atât de salutară, atârnă de distanţa biologică ce separă pe indivizii de sex diferite dela cari provin celulele seminale respective. Cu cât această distanţă biologică e mai neînsemnată, ca atunci când indivizii în chestie aparţin aceleiaşi familii, cu atât diferenţa de care vorbim e mai mică. Şi dimpotrivă, cu cât distanţa e mai însemnată, ca atunci când indivizii ce se împreunează aparţin unor rase diferite, cu atât diferenţa de polaritate organică a unităţilor lor fiziologice e mai accentuată.

Aşa se explică, zice Spencer, faptul cunoscut de mult, că, între consângeni, căsătoriile nu dau niciodată rezultate bune ,pe când, dimpotrivă, părinţii aparţinând, nu numai unor familii, dar chiar unor naţionalităţi diferite, dau o progenitură mai viguroasă şi mai bine înzestrată.

Fără a ne ocupa mai departe de ipoteza lui Spencer, care e mai complicată, — şi a fost înlocuită, de altfel, în evoluţia biologiei generale, cu alte ipoteze şi mai complicate încă, — să ne mărginim a lua dintr'însa această explicare posibilă a *necesităţii contactului strein* pe care am voit s'o înţelegem, oricât de aproximativ, ca să ne lămurim, oricât de puţin, afirmarea lui Charles Nicolle că amestecul raselor favorizează apariţia individualităţilor excepţionale, din punct de vedere intelectual, — a inventatorilor, cum zice el, sau a oamenilor de geniu.

CAP. XIV

PSIHOLOGIA INVENŢIEI

Faptele biologice, pe care le-am trecut în revistă la începutul capitolului precedent, ar putea îndemna pe unii cititori să facă ideilor lui Charles Nicolle un credit mai mare decât cel ce li se poate acorda, în starea actuală a ştiinţei. Opera învăţatului francez cuprinde, netăgăduit, o parte de adevăr ce merită, pe deplin, să fie luată în consideraţie. In totalitatea ei privită, însă, ea ridică unele îndoeli, peste care nu e bine să trecem fără a le examina, oricât de sumar.

Punctul de plecare al desvoltărilor biologului de care vorbim îl formează caracterul — după el iraţional — al actelor sufleteşti, prin care se fac descoperirile şi invenţiile. Acest caracter iraţional însă, învăţatul de care vorbim îl presupune mai mult decât îl dovedeşte. Şi, de fapt, nici nu-l putem admite, deocamdată, decât numai cu titlul de ipoteză. Nu cunoaştem încă destul de bine mecanismul actelor de acest fel şi nu putem avea încă, în această privinţă, certitudini. Psihologia contimporană n'a ajuns încă să determine cu destulă siguranţă nici măcar mecanismul actelor celor mai simple ale vieţii sufleteşti, necum mecanismul unor acte atât de complicate, cât pot fi cele de care e vorba.

De altfel, cât de puţin înaintată e psihologia, ne-o poate arăta faptul că ea îşi caută încă metodele. Ce sunt, bunăoară, psihologia «sintetică» sau psihologia «structurală», — cele mai nouă forme pe care le-a luat această ştiinţă, altfel atât de veche? Sunt încercări de a înlătura metodele de investigaţie de până acum, metodele analitice ale vechiului asociaţionism «atomist», care studia fenomenele sufleteşti, aşa cum studiază ştiinţele naturii, în general, fenomenele de care se ocupă, separându-le de complexurile în care se găsesc înglobate, şi examinându-le izolat, pe fiecare în parte. Psihologia

sintetică şi cea structurală susţin că viaţa sufletească nu e o ***sumă*** de elemente pur şi simplu ***juxtapuse***, ci o ***sinteză*** de elemente ce se ***întrepătrund***, un tot unitar, alcătuind o structură, o configuraţie, o conformaţie, în care părţile constitutive se influenţează şi se modifică reciproc. Niciunul din fenomenele vieţii sufleteşti nu se poate dar studia izolat, fiindcă fiecare e determinat de complexul din care fac parte şi nu se poate înţelege deplin decât printr'însul.

Aceste concepţii însă, dacă reuşesc să pună un coeficient de îndoială metodelor de până acum ale psihologiei, nu ne dau în schimb o metodă, care să nu se mărginească numai, din punctul de vedere teoretic, să poarte cu mândrie eticheta de nouă şi originală, ci să ne şi permită, din punct de vedere practic, să examinăm mai uşor şi mai repede fenomenele psihice. Dimpotrivă, examinarea lor devine mai anevoioasă şi reclamă un timp mai îndelungat. Trebue, în adevăr, să cunoaştem mai întâi complexul întreg al vieţii sufleteşti a omului, în unitatea ei sintetică sau structurală sau de configuraţie, pentru ca să putem determina fenomenele psihice parţiale, pe care le înglobează, — ca să nu mai zicem: care o alcătuiesc. Şi fiindcă oamenii sunt, cum ni-i arată experienţa, diferiţi, foarte diferiţi chiar, complexul vieţii lor sufleteşti, putând să varieze considerabil, dela unul la altul, ar trebui determinat pentru fiecare dintr'înşii, în parte, — înainte de a fi utilizat la studiul fenomenelor psihice particulare, pe care ni le înfăţişează ei. O asemenea obligaţie însă nu e nicidecum de natură să uşureze şi să accelereze înţelegerea fenomenelor de care e vorba.

Am crezut că trebuie să relevăm aceste dificultăţi principiale, ca să se poată vedea că ne găsim, când voim să examinăm mai de aproape natura actelor psihice care duc la descoperiri şi invenţii, pe un teren a cărui explorare este, nu numai anevoioasă, dar şi puţin sigură. Cu această rezervă putem încerca să ne apropiem, cât de puţin, de înţelegerea actelor de care e vorba. Să începem, pentru mai multă simplitate, cu «primitivii» dela începuturile civilizaţiei, ale căror descoperiri şi invenţii pretindea Charles Nicolle că nu puteau fi decât de natură iraţională, pe motivul că raţiunea lor era aşa de puţin desvoltată ,încât nu dela ea se puteau aştepta asemenea realizări. De unde ar părea să rezulte că, dacă nu concepem actele psihice, care au dus la descoperirile şi invenţiile în chestie, ca suggestii supranaturale, sau — cum ziceau cei vechi — ca inspiraţii divine, trebuie să renunţăm de a le pătrunde misterul.

Cu toate acestea, în vastul material de fapte pe care îl adună,

cu atâta zel, psihologia actuală sunt câteva, care ne-ar putea ajuta să ne apropiem de înțelegerea unor asemenea acte psihice, — și să ne încredințăm astfel că, neavând nimic misterios, ele nu se deosebesc, în fond, de restul vieții sufletești decât prin caracterul lor excepțional, care impresionează, ca atare, și le *singularizează*, mai mult sau mai puțin.

Intru cât la «primitivii», de ale căror descoperiri și invenții se ocupă Charles Nicolle, nu putea fi vorba de preocupări teoretice, asemenea cu acelea ale oamenilor de știință de astăzi, putem considera isprăvile lor, oricât au fost de mari prin consecințele pe care le-au avut ulterior, ca simple mijloace practice de a înlătura anumite dificultăți, ce se puneau în calea nevoilor de căpetenie ale vieții lor. In acest sens, pot face și animalele descoperiri și invenții, — foarte rudimentare, se înțelege. Și nu e fără interes, să aruncăm o privire asupra modului cum descoperă sau inventează ele mijloace noui de acțiune, menite să înlăture dificultățile de care se lovesc, în unele împrejurări neobicinuite.

Darwin, Romanes și, după ei, o sumă de autori mai noui, Thorndike, Bohn, Yerkes, Koehler, au adunat, în această privință, o sumă de observări, deosebit de interesante. Ne vom mărgini să cităm una singură dintr'însele, ce ni se pare suficientă pentru lămurirea pe care o căutăm. Cel din urmă din psihologii menționați, Koehler, a făcut, între 1913 și 1916, studii amănunțite asupra vieții sufletești a maimuțelor antropoide, — mai ales asupra șimpanzeilor din Camerun, aduși pe insula Tenerife, unde se afla. Iată una din experiențele lui. Șimpanzeul se afla în colivia lui spațioasă, în care se putea mișca în voie. La un moment dat i s'a pus, în apropiere de zăbrelele coliviei, o banană. Dorind s'o mănânce, maimuța a întins brațul, cât a putut, printre zăbrele, dar n'a ajuns până la ea. După mai multe asemenea încercări neizbutite, animalul s'a retras, plictisit, într'un colț al coliviei și s'a așezat jos. Atunci, experimentatorul a legat banana cu o sfoară, stând cu spatele întors către colivie, pentru ca maimuța să nu vadă nimic, — și apoi, apropiindu-se, ca din întâmplare, a introdus capătul liber al sforii printre zăbrele. Zărind, după câteva minute, acest lucru nou, animalul s'a repezit, l-a luat în mână, l-a sucit, l-a învârtit și, în cele din urmă, a observat că banana se mișca. Iar această observare a devenit punctul de plecare al unei descoperiri neașteptate. Șimpanzeul a descoperit mijlocul de a pune în sfârșit mâna pe banana până la care nu ajun-

gea; a tras de sfoară până când banana a intrat în colivie, a luat-o și a mâncat-o.

In ce a constat această descoperire? Intr'o succesiune de percepții și de mișcari, cele dintâi determinând pe cele din urmă. Când maimuța, mânuind capătul liber al sforii, a observat că banana se mișca, — și anume, că se apropia puțin de colivie, — această percepție a determinat o nouă acțiune musculară, asemenea cu cea care produsese acest efect. Intru cât intervenirea, de astă dată voluntară, a brațelor animalului, a apropiat ceva mai mult banana de colivie, această nouă percepție a determinat o altă acțiune musculară de același fel, — și așa mai departe, până când maimuța a ajuns în sfârșit la scopul dorit.

Procese psihofiziologice analoage au constituit, după toate probabilitățile, descoperirile și invențiile primitivilor dela începuturile civilizației. N'ar fi prea greu să ne închipuim, bunăoară, cum au putut ajunge ei să descopere că trunchiurile cilindrice de copaci le puteau servi ca să transporte greutăți mai mari dintr'un loc într'altul și să inventeze apoi, prin modificarea acestui mijloc rudimentar, roțile carelor. Poate că, odată, unul din acei străvechi primitivi a aruncat, de oboseală, pe trunchiul cilindric al unui copac, culcat de furtună sau căzut de bătrânețe, corpul unui animal, ucis la vânătoare, pe care îl ducea în spinare, spre coliba lui. Poate că, terenul fiind puțin înclinat, trunchiul, sub greutatea animalului aruncat asupră-i, a început să se miște, rostogolindu-se încet la vale. Poate că primitivul, căruia i se întâmpla acest lucru, dacă era ceva mai deschis la minte, și-a dat seama atunci că povara, pe care o ducea în spinare, putea fi transportată astfel, o bucată oarecare de drum, fără ca să să-i mai simtă greutatea. Incercând de mai multe ori acest mijloc și văzând că, cu ajutorul lui, izbutea mai totdeauna să-și ușureze greutățile, primitivul în chestie a început, dela o vreme, să-l utilizeze regulat. Iar în timpul acestor utilizări succesive, a făcut alte observări nouă. A observat, bunăoară, că transportul era mai ușor când trunchiurile de copaci nu erau prea lungi, fiindcă se puteau rostogoli fără să se lovească de prea multe obstacole. A căutat dar să le scurteze el însuși, și le-a scurtat probabil, pentru același motiv, din ce în ce mai mult, până când au ajuns de a se apropia de dimensiunile roților, care la început au fost de sigur masive sau pline. Alte observări i s'au impus apoi dela sine. Trunchiurile scurte se rostogoleau, e drept, mai ușor, dar greutățile se așezau pe ele mai anevoie. Primitivii au imaginat atunci un suport fix, ce

nu se mai rostogolea el însuși, așezat fiind pe un sistem de pârghii ce se treceau prin găuri practicate în butucii scurți, cum se trec osiile de astăzi prin găurile roților. Așa s'a ajuns, după toate probabilitățile, treptat și încetul cu încetul, în decursul unui lung șir de veacuri, la invenția carului primitiv.

Tot așa, ca să mai recurgem la un exemplu, arcul, — care a fost după toate probabilitățile principala armă ofensivă a omului primitiv, cum este de altfel și astăzi la sălbaticii din Africa, America și Australia, — a trebuit să ia naștere într'un mod analog, prin observări involuntare mai întâi, prin observări intenționate apoi, care, adăogându-se unele altora, au dus la încercări succesive, din ce în ce mai izbutite. Elasticitatea pe care o posedau trunchiul și ramurile arborilor tineri, precum și, mai ales, unele efecte ale ei, nu puteau să nu atragă atenția omului primitiv, în anumite împrejurări. El voia de pildă, uneori, să culeagă fructele de pe vârful unui arbore tânăr, și îi apleca trunchiul, încă subțire. El constata atunci că, de îndată ce îl lăsa liber, trunchiul, un moment îndoit, își relua poziția normală, și o făcea cu o forță ce putea fi simțită foarte neplăcut de cei pe care, întâmplător, îi putea lovi. Alteori, la vânătoare, urmărind un animal, omul primitiv trebuia să treacă, împreună cu tovarășii săi, prin desișurile de copaci tineri. Ramurile lor, îndepărtate brusc din poziția lor normală de cei ce alergau înaintea lui, și lăsate apoi libere, îl loveau cu o forță ce putea să-i fie foarte neplăcută. Asemenea constatări, care se repetau necontenit, au trebuit să ducă cu vremea la ideea de a utiliza această forță, pe care o desvolta elasticitatea trunchiurilor sau ramurilor de arbori, spre a lovi dela distanță un animal, la vânătoare, sau un adversar, în luptă. O altă serie de constatări a venit apoi în ajutorul acestei prime idei, spre a-i permite să se realizeze. In pădurile străvechi, ca în cele zise virgine de astăzi, din regiunile ecuatoriale, ramurile copacilor erau adesea legate de coardele plantelor agățătoare, — dintre care cele mai cunoscute sunt lianele. In împrejurări analoage cu cele care îi arătaseră elasticitatea copacilor încă tineri, omul primitiv a putut să observe și puterea propulsivă a coardelor ce legau ramurile lor. Când erau întinse brusc, prin deplasarea ramurilor, coardele puteau arunca, la o distanță oarecare, unele obiecte ușoare: frunze sau fructe uscate, cuiburi de păsări, etc. Asocierea constatărilor de acest fel, cu cele prealabil făcute, l-a îndemnat, după toate probabilitățile, pe omul primitiv, să combine elasticitatea unei ramuri îndoite cu puterea propulsivă a unei coarde legate de ambele

ei capete. Poate că, la început, un asemenea instrument primitiv a fost o simplă jucărie, ca cele pe care le imaginează copiii noștri. Efectele obținute astfel părând, apoi, utile, au fost întrebuințate și în vederea satisfacerii nevoilor vieții.

Asemenea invenții n'au rezultat dar dintr'o «iluminare bruscă» a minții unui individ izolat, — iluminare ce i-ar fi permis, lui singur, să vadă, dela început și dintr'odată, ce era de făcut ca să ajungă la scopurile urmărite, — de a transporta mai ușor lucrurile grele, dintr'un loc într'altul, sau de a arunca la distanță o săgeată. Ele rezultau din lungi, foarte lungi, succesiuni de observări, întâmplătoare mai întâi și intenționate apoi, a numeroși, poate a nenumărați indivizi, — și constau dintr'o organizare, înceată și treptată, de percepții și de mișcări, ce se determinau reciproc, sau mai precis alternativ. Iar această organizare, întreruptă necontenit de greșeli și eșecuri, de dibuiri penibile și de încercări îndrăsnețe, nu s'a putut desăvârși, după toate probabilitățile, pentru fiecare invenție în parte, decât continuându-se într'un mare număr de generații și durând astfel vreme foarte îndelungată, — poate sute, poate chiar mii de ani.

Dar să trecem la oamenii ce fac, astăzi, descoperiri și invenții, al căror caracter individual este mai puțin discutabil. Procesele psihice respective trebue să fie, la ei, mai scurte și mai clare, așa încât analiza lor ne-ar putea lămuri mai ușor și mai bine. Să luăm, ca exemplu, pe oamenii de știință, întru cât ei fac cele mai multe descoperiri și invenții. Le-am putea adăoga și pe filosofi cari, deși pe un alt plan, își propun în fond acelaș lucru: să ne dea explicarea lumii.

Ce caută oamenii de știință și filosofii? Oricare ar fi aparențele pe care le pot lua străduințele lor, ei caută, în ultimă analiză, cauzele fenomenelor universului, de orice natură ar fi ele. Și ce fac ei, ca să le descopere? Incearcă să și le închipuie mai întâi, și supun apoi închipuirile lor unei verificări, ce constă, uneori, numai în operații logice, abstracte, dar cărora li se adaogă, de cele mai multe ori, numeroase observări și experiențe concrete.

Cum își închipuiesc însă oamenii de știință și filosofii cauzele fenomenelor? In ce mod adică sau prin ce fel de procese psihice? In mod irațional, prin procese misterioase, pe care nu le-am putea înțelege? In majoritatea cazurilor cel puțin, — și se va vedea mai departe de ce facem această rezervă, — așa ceva nu se poate afirma, cu siguranța cu care vorbește Charles Nicolle.

Să vedem mai întâi ce fac, sau cum procedează, oamenii de știință. Ei pornesc de obiceiu dela observările, adesea întâmplătoare, pe care le-au putut aduna până la un moment dat asupra cazurilor în care s'au produs fenomenele ce îi interesează. Din raporturile lor, de coexistență și de succesiune, cu alte fenomene, ei aleg pe acelea ce li se par că ar putea fi de natură cauzală, — și instituiesc apoi noui observări, precum și, mai ales, experiențe propriu zise, menite să le arate dacă acele raporturi au sau nu caracterul presupus. Iar atunci când datele, culese din întâmplare sau adunate cu intenție, cu privire la fenomenele în chestie, nu le oferă puncte de plecare de niciun fel, imaginația oamenilor de știință, deși silită să lucreze singură, fără niciun sprijin din afară, nu pierde totuși nicidecum din vedere lumea concretă. In asemenea cazuri, oamenii de știință construiesc, e drept, pe-de-a'ntregul cauze, a căror existență reală nimic nu-i autoriză s'o afirme, dar le aleg totdeauna așa, încât să poată explica fenomenele de care e vorba, — întru cât, teoreticește, ar putea să producă efecte asemenea cu ele.

Pe această din urmă cale au ajuns oamenii de știință să formuleze cele mai multe din ipotezele, ce au jucat un rol atât de însemnat în diferitele lor domenii de cercetare. Așa au ajuns, bunăoară, chimiștii la concepția atomilor, așa au ajuns fizicienii la concepția electronilor. Este evident că, la început cel puțin, nici atomii, nici electronii, n'au fost cauze a căror acțiune să fi putut fi constatată ca reală, de vreo observare concretă. Ele au fost produse abstracte ale *imaginației creatoare* a oamenilor de știință.

Ca să ne putem da seamă de modul cum lucrează această facultate, care completează lumea reală cu o lume imaginară, menită, nu numai s'o lămurească, dar și să ne permită s'o dominăm, să luăm un caz concret. Să ne întrebăm, bunăoară, cum a ajuns Herbert Spencer să conceapă ipoteza unităților fiziologice înzestrate cu polaritate organică, de care ne-am ocupat în capitolul precedent. Am văzut, că el a pornit dela fenomenele vitale, pe care voia să și le explice; în acest scop, el a crezut că nu putea face altceva decât să atribuie materiei vii o structură, pe care, ce e drept, n'o observase nicidecum în lumea corpurilor organizate, dar care, dacă ar fi fost reală, i-ar fi permis să se apropie de înțelegerea fenomenelor ce le caracterizează. A constituit oare modul cum a lucrat filosoful englez un proces psihic misterios, irațional, inexplicabil? Cu greu s'ar putea susținea așa ceva. Mai probabil este că el a procedat, pur și simplu, ca un arhitect care, primind însărcinarea să

construiască o casă, capabilă să răspundă unor anumite nevoi şi să satisfacă anumite gusturi, a căutat, pe căi raţionale, cea mai bună distribuire a încăperilor, cele mai potrivite dimensiuni ale lor, cea mai nemerită faţadă, etc.

Dar să luăm un alt caz, care poate să fie mai probant, întru cât omul de geniu de care e vorba ne-a dat el însuşi unele indicaţii asupra modului cum a ajuns la descoperirile pe care le-a făcut. Intrebat odată, cum a ajuns să descopere gravitaţia universală, Newton a răspuns: gândindu-mă necontenit la ea. Tot lui i se atribuie părerea, că geniul nu e decât aptitudinea de a avea mai multă răbdare decât alţii. Judecând după asemenea mărturisiri, Newton nu părea să fi avut nicidecum impresia că procesul psihic, prin care ajunsese să formuleze legea gravitaţiei universale, ar fi fost un act spontan de inspiraţie subită, o iluminare intelectuală bruscă, în care i-ar fi apărut pe neaşteptate, ca la licărirea unui fulger ce spintecă întunerecul, conturele ei matematice. Procesul în chestie părea a fi constat dimpotrivă dintr'o lungă, foarte lungă, serie de meditaţii îndărătnice, în timpul cărora a avut nevoie de multă, de foarte multă răbdare, ca să nu se lase înduplecat, de numeroasele dificultăţi de care se lovea, să abandoneze problema, atât de spinoasă, ce îl preocupa.

S'ar putea crede totuşi că la originea unui asemenea proces raţional a stat, — la Newton, se înţelege, — o intuiţie anticipantă, ca cele de care vorbea Charles Nicolle. Se povesteşte, precum se ştie, că învăţatul englez ar fi ajuns să conceapă ideea gravitaţiei, privind căderea unui măr. Faptul însă, — dacă a fost real, — n'a putut avea semnificarea, prea largă, ce i s'a atribuit. Adevărul este că Newton a fost preocupat mai întâi, ca fizician, de căderea corpurilor numite grele, ale experienţei noastre obicinuite. I se părea curios că toate cad în linie dreaptă, şi că, teoreticeşte, linia dreaptă a căderii lor coincide cu ceea ce se numeşte în astronomie «verticala locului», — a locului căderii, fireşte. Toate verticalele de acest fel, însă, se îndreptează către centrul pământului. Corpurile ce cad au astfel aerul că *tind* către centrul pământului, ca şi cum ar fi atrase de o forţă ce ar rezida, sau ar fi concentrată, într'însul. Această idee nu şi-a găsit însă aplicarea până când nu s'a întâlnit, în mintea lui Newton, cu o alta. Studiând legile lui Kepler, fizicianul şi astronomul englez s'a întrebat, de ce planetele urmează în jurul soarelui liniile curbe, pe care se învârtesc fără întrerupere. Că planetele sunt animate de o forţă motrice, nu mai încape îndoială; altfel nu s'ar mişca. De ce însă forţa lor motrice nu se desfăşură, — cum ar fi

natural, dat fiind principiul inerţiei, — în linie dreaptă? De ce urmează o linie curbă, — şi anume, o curbă închisă, care le obligă să se învârtească vecinic în jurul soarelui? Nu cumva soarele exercită asupra lor o atracţie, ca aceea care ar părea să fie cauza căderii corpurilor pe suprafaţa pământului? Ca să vadă, dacă această ipoteză, atât de nouă şi de îndrăsneaţă, putea prezenta vreun grad de probabilitate, Newton s'a întors la atracţia,—presupusă, fireşte,— a pământului, şi a căutat să-şi dea seama dacă ea, în cazul când ar fi reală, s'ar exercita numai asupra corpurilor de pe suprafaţa lui, sau s'ar întinde şi mai departe în spaţiu, — şi anume, dacă s'ar putea exercita şi asupra lunii, care se învârteşte şi ea, ca şi planetele, dar nu în jurul soarelui, ci în jurul pământului. Invârtirea ei ar fi, în acest caz, o *cădere împiedicată*, o cădere ce n'ar merge până la capăt, fiindcă ar fi oprită de o altă forţă, opusă aceleia a atracţiei pământului.

Această ipoteză ingenioasă n'a putut ajunge la verificare, — prin calcul, se înţelege, — decât numai după ce Picard, măsurând, în Franţa, un grad al meridianului, a făcut posibilă o determinare mai precisă a dimensiunilor planetei noastre. Numai după această primă verificare a putut Newton, întemeiându-se pe legile lui Kepler, să stabilească, prin lungi calcule, formula gravitaţiei universale, după care corpurile cereşti se atrag în raport direct cu masele şi în raport invers cu pătratul distanţelor.

Dacă dar admitem că, la originea acestei descoperiri capitale, ar fi stat intuiţia anticipantă, pe care ar fi avut-o fizicianul englez atunci când a văzut, în linişte unei livezi, căzând un măr dintr'un pom, trebue să adăogăm că ea n'a putut avea decât rolul să-i suggereze o *analogie posibilă* între fenomenul particular, a cărui percepţie o avea în acel moment, şi problema generală ce îl preocupa totdeauna. Intrevederea unui raport de similaritate nu poate avea însă, de sigur, nimic iraţional.

Dar sunt şi cazuri, care au o altă înfăţişare, şi pe care Charles Nicolle le-ar putea considera ca favorabile punctului său de vedere. Sunt, bunăoară, oameni de ştiinţă cari ne declară, singuri, că nu ştiu cum au ajuns să rezolve unele probleme mai complicate, ce îi preocupau, — ba chiar că soluţiile lor, pe care nici măcar nu le întrevedeau, atunci când le căutau, li s'au înfăţişat deodată, brusc, atunci când s'ar fi aşteptat mai puţin, când nici măcar nu se gândeau la ele. O asemenea mărturisire ne-a făcut matematicul francez cunoscut, Henri Poincaré. El căuta, odată, formula unei funcţiuni

matematice deosebit de complicate, fără s'o poată găsi. Toate sforțările pe care le făcuse, de repetate ori, pe căile raționale obicinuite, nu duseseră la niciun rezultat. Intr'o zi însă, pe când, în cursul unei călătorii, se gândia la cu totul alte lucruri, ce n'aveau nicio legătură, nici chiar îndepărtată, cu preocupările sale științifice, formula căutată i-a apărut deodată în minte, cu o uimitoare claritate. Povestind acest fapt, matematicul francez relevă el însuşi caracterul lui neobicinuit, comparându-l cu o «iluminare subită». De unde s'ar putea, evident, trage concluzia că există în adevăr acte psihice ca acelea, de care vorbea Charles Nicolle, şi care, comparabile fiind cu inspirația poeților, s'ar putea zice că n'au nimic rațional.

Asemenea acte există, de sigur, de vreme ce ne încredințează cei ce le au, ei singuri. Dar natura lor psihologică se poate discuta. Mai întâi, Poincaré însuşi, relevând aparența de «iluminare subită», cu care i se înfățişase pe neaşteptate formula funcțiunii sale, adăoga, cu instinctul sigur al omului de ştiință, că acea aparență era «semnul manifest al unui lung proces inconştient anterior». Şi arăta apoi, desvoltând această idee, în micul studiu intitulat «Comment on invente. Le travail de l'inconscient», publicat în 1908, că de obiceiu, când abordează cineva o problemă grea, nu izbuteşte să facă nimic dela prima dată. Dacă, după mai multe încercări infructuoase, se produc fenomene de oboseală sau de descurajare, cercetătorul îşi ia un timp de odihnă, şi se pune apoi din nou pe lucru. La început însă, nu găseşte iarăşi nimic. Până când, deodată, ideea decisivă îi apare în minte. S'ar putea zice că munca conştientă a devenit pentru el mai fecundă, fiindcă a fost întreruptă şi fiindcă odihna i-a dat mai multă vigoare. Mai probabil este însă că, în intervalul de repaos, inconştientul a intrat în acțiune şi că rezultatul acestei interveniri nebănuite a lui, se revelează pe neaşteptate, în forme uneori surprinzătoare.

Deşi nu era psiholog, Poincaré a întrevăzut destul de limpede explicarea cea mai probabilă a cazurilor de acest fel. Intr'însele trebuie să intervină, după toate probabilitățile, inconştientul aşa numit «funcțional». Se ştie din psihologie că, în marea majoritate a cazurilor, mecanismul funcțiunilor noastre psihice rămâne inconştient. Noi avem conştiință numai de rezultatele lor, nu şi de modul cum ajungem la acele rezultate. Dacă inteligența a apărut ca un instrument de adaptare a ființelor vii, a celor superioare cel puțin, cu condițiile mai complicate ale vieții lor, atunci e firesc să

fie așa. Atenția celui ce caută să facă față unei situații date, — chiar dacă este, nu un animal, nici un om de rând, ci un psiholog, — se concentrează întreagă asupra realităților exterioare cu care trebuie să-și acomodeze conduita. Procesele interioare, atât fizice, cât și psihice, prin care se realizează această acomodare, rămân astfel, în mod fatal, neobservate, căzând sub nivelul conștiinței propriu zise.

Așa se face că toate funcțiunile noastre psihice pot să aibă, alături de desfășurarea lor conștientă, și una inconștientă. Așa bunăoară, pe lângă lucrurile pe care le percepem, având conștiință de ele, noi mai percepem o sumă de alte lucruri, de care n'avem conștiință. Uneori, în anumite împrejurări, memoria, funcționând de asemenea în mod inconștient, prin asociații ce rămân sub nivelul conștiinței, pune în acțiune unele din acele *înregistrări de lucruri*, de care nu ne-am dat seamă, — ca să nu zicem unele din acele percepții inconștiente. Iar intervenirea lor, în cazurile respective, nu e nicidecum indiferentă; ea poate juca chiar un rol însemnat. In nevroze, mai ales, acțiunea ocultă a percepțiilor inconștiente poate juca, cum a arătat-o Freud, un rol patogenic considerabil.

Ceea ce se petrece cu percepțiile, se petrece firește și cu alte procese psihice mai complicate, — chiar și cu judecățile și cu raționamentele. Oricât ar părea de curios, asemenea procese pot rămânea uneori, în momentul când se produc, — sub forma unor schițe, repezi, incomplete, fugitive, a unor scheme ce nu se traduc nici în imagini, nici în cuvinte, — în domeniul obscur al subconștientului. Aceste elemente psihice larvare se păstrează apoi vreme îndelungată și pot juca uneori un rol, nu numai util, dar de-a-dreptul capital. Ele pot aduce, în unele cazuri, în mod inconștient, contribuții importante, la deslegarea problemelor ce ne preocupă. Rezultatele acestor contribuții, ce apar la un moment dat pe neașteptate, pot lua înfățișarea «iluminărilor subite», de care am vorbit.

Iar că gândirea se poate desfășura și în mod inconștient, fără să înceteze de a fi, în esență, un proces rațional, e un lucru pe care psihologii îl admit, în general, fără prea multă greutate. Chiar și Ribot, care era mai puțin îndrăsneț decât unii psihologi mai noui, zicea, în «La vie inconsciente et les mouvements»: «Gândirea nu e decât o activitate care asociază, disociază și percepe raporturi. Trebuie chiar să credem că această activitate este, prin natura ei, inconștientă» [1]).

---

1) Op. cit., p. 46.

Cazul lui Poincaré se poate dar explica prin intervenirea inconștientului funcțional, fără să fie nevoie să presupunem că avem aface într'însul cu un act psihic de o natură excepțională, cu un act irațional, cum credea Charles Nicolle. Ar fi și greu să înțelegem cum o formulă matematică ar putea fi descoperită sau inventată printr'un proces sufletesc care, nefiind rațional, n'ar putea fi decât afectiv. Afară numai dacă nu renunțăm cu desăvârșire să-i înțelegem natura, — ceea ce nu constituie, de sigur, o atitudine științifică.

De altfel, unii psihologi cred că fenomenele așa numite de «inspirație», ce se produc efectiv uneori în viața sufletească a oamenilor de știință, a filosofilor și, mai ales, a artiștilor, nu alcătuiesc propriu vorbind, ele singure, descoperirile sau invențiile, ci le servesc numai ca puncte de plecare. Iar acele puncte de plecare sunt departe de a fi atât de spontane, cât s'ar părea, — în cazurile de «iluminare bruscă», bunăoară, de care vorbeam adineauri. Abel Rey, cunoscutul filosof francez, care a redactat în «Tractatul de psihologie» al lui Georges Dumas capitolul privitor la invenție, crede, în adevăr, că «inspirația» este de regulă «pregătită» de «munca răbdătoare și metodică» a cercetătorilor, a căror viață sufletească, printr'un contact susținut și prelungit cu problemele ce îi preocupă, se «impregnează» încetul cu încetul, până la saturație, de elementele esențiale ale acelor probleme. Iar orientarea constantă a minții lor către deslegarea problemelor respective, «tendința» lor permanentă de a se apropia de acea deslegare, își continuă acțiunea «în inconștient» — «poate cu aceeași logică» — «reapărând apoi brusc în plina lumină a conștiinței». «Cele mai frumoase izvoare nu sunt decât reapariția unor râulețe devenite un moment subterane» [1].

Rey adaogă apoi, că iluminările subite ce se produc în cazurile de acest fel, inspirațiile brusce adică ce par atât de spontane, deși sunt atât de bine pregătite, nu sunt nicidecum «totul» în invențiile respective. Ele nu joacă decât rolul unor impulsiuni («un rôle de mise en train»). Invățatul francez susține că artiștii, inventatorii, speculatorii «romantici», cari ar lucra numai «prin iluminații subite, prin intuiții nereflectate și care s'ar opune chiar reflexiunii, sunt creații artificiale» — ale propriei lor imaginații și ale psihologilor prea lesne crezători. In orice caz, încheie Rey, «o muncă, îndelung continuată, de meditație sistematică, este totdeauna necesară spre a putea scoate ceva din inspirație, punând-o în aplicare, spre a trece

---

1) G. Dumas, Traité de psychologie, t. II, p. 453.

cu alte cuvinte dela inspiraţia bruscă, totdeauna vagă şi incompletă, la invenţia propriu zisă, precisă şi complexă» [1]).

In sfârşit, învăţatul francez nu crede că invenţia ar ocupa, în lăuntrul vieţii sufleteşti, un loc aparte. Ea nu constă, după el, într'un proces psihic excepţional, ce s'ar deosebi radical, prin mecanismul lui, de procesele psihice obicinuite. Invenţia este, dimpotrivă, toată viaţa sufletească fără deosebire, considerată din punctul de vedere al progresului ei [2]). Tot ce o poate distinge, ca atare, este numai gradul ei de intensitate. Cum zice Rey însuşi, n'avem, în definitiv, la marii inventatori, decât «o exaltare a tuturor capacităţilor spiritului, a tuturor funcţiunilor lor, fără să putem afirma predominarea unora asupra altora... Trebuie să revenim necontenit la aceeaşi temă: invenţia este o supraactivitate psihologică generală» [3]). De aci şi vine dificultatea de a o studia. Fiind atât de complexă, ea presupune o cunoaştere prealabilă, destul de amănunţită şi de întemeiată, a întregei vieţi sufleteşti. «Ea postulează o psihologie, dacă nu desăvârşită, cel puţin foarte înaintată» [4]).

Dacă însă invenţia nu e un act psihic excepţional, ce s'ar deosebi radical de cele obicinuite, atunci, punctul de plecare al lui Charles Nicolle cade. Din fericire, nu se poate zice că ar cădea, odată cu el, şi concluziile lui, care cuprind netăgăduit, cum am zis la începutul acestui capitol, o bună parte de adevăr. De altfel, dacă ar fi avut o mai bună pregătire psihologică, biologul francez ar fi putut să renunţe la punctul său de plecare, fără să-şi pună în primejdie concluziile. Avea la dispoziţie un fapt, mai puţin discutabil decât definiţia psihologică a invenţiei, — faptul utilităţii, dacă nu chiar al necesităţii, amestecului raselor, pentru apariţia individualităţilor mai bine înzestrate. Acest fapt putea duce şi singur la concluziile, la care vroia să ajungă Charles Nicolle. Şi fiindcă, în acelaşi timp, el pune din nou în evidenţă dificultăţile de care se va lovi totdeauna teoria curentă a specificului naţional, e bine, spre a încheia acest studiu, să aruncăm o ultimă privire asupră-i, în capitolul următor.

1) Id., ibid., p. 453.
2) Op. cit., p. 458.
3) Id., ibid., p. 459.
4) Op. cit., p. 461.

CAP XV

INCRUCIŞERILE RASELOR ŞI EVOLUŢIA LOR

Ne-am propus, la sfârşitul capitolului precedent, să aruncăm o privire mai stăruitoare asupra faptului, de care ne-am ocupat până acum mai mult în legătură cu ideile lui Charles Nicolle, al utilităţii amestecului raselor pentru producerea individualităţilor mai bine înzestrate, fie din punctul de vedere al calităţilor fizice, fie din acela al însuşirilor intelectuale şi morale. Acest fapt, constatat de mult de unii observatori mai atenţi şi admis astăzi de numeroşi biologi, este de o însemnătate specială, — am putea zice chiar capitală, — pentru problema ce ne preocupă. In adevăr, teoria specificului naţional, logic interpretată, presupune în chip firesc că complexurile de caractere, fizice şi psihice, care deosebesc diferitele popoare, — de aceea se şi zice că le sunt specifice, — şi cărora li se atribuie o influenţă hotărîtoare în determinarea manifestărilor lor culturale, trebuie să aibă o eficacitate cu atât mai mare, cu cât rămân mai limpede şi mai precis diferenţiate, cu cât îşi păstrează adică mai neatinsă specificitatea, pe care amestecurile etnice tind, dimpotrivă, s'o slăbească şi s'o şteargă, în cele din urmă, cu desăvârşire.

E dar necesar să examinăm cu toată atenţia fenomenul de care e vorba. Până acum l-am privit numai aşa cum ni-l înfăţişau cei ce îl utilizau, ca argument, în teoriile lor. E timpul să-l considerăm, dacă se poate zice, în sine, — aşa cum fac cei ce, fie din punct de vedere biologic, fie din punct de vedere social, îl studiază pentru el însuşi.

O observare prealabilă poate fi de folos. Trebuie anume să relevăm, mai întâi, că utilitatea încrucişerilor e recunoscută chiar şi de aceia din reprezentanţii teoriei raselor, cari consideră ca o dogmă fixitatea caracterelor lor distinctive — în cazul când nu se

amestecă unele cu altele — și atribuie o rea influență acestui amestec, în care văd o cauză de decadență, — pentru rasa albă cel puțin.

Așa face, bunăoară, Gobineau însuși. El susține, precum am arătat-o într'un capitol anterior, — și, citând cuvintele lui, am anunțat atunci că vom reveni asupra lor, — că încrucișerile de rase pot provoca apariția unor calități nouă, pe care nu le posedă rasele respective, fiecare în parte. Așa bunăoară, după el, rasa albă și-ar datora însușirile artistice amestecului străvechiu al unor însemnate părți ale ei cu rasa neagră. Cu toată superioritatea ei intelectuală, atât de evidentă, rasa albă n'ar dispune decât de o imaginație slabă. Iar cauza ar fi slăbiciunea relativă a sensibilității și a produselor ei elementare, adică a sensațiilor. Cum zice Gobineau însuși: ...«imensa superioritate a albilor, în întregul domeniu al inteligenței, se asociază cu o inferioritate nu mai puțin vizibilă în intensitatea sensațiilor. Albul e mult mai puțin bine înzestrat, sub raportul sensual, decât negrul și galbenul» [1]). Decât cel dintâiu mai ales. «Cu fruntea lui îngustă și înclinată înapoi, negrul, care poartă în partea mijlocie a craniului semnele unor energii grosolane dar considerabile, nu este o brută pură și simplă. Dacă facultățile sale intelectuale sunt mediocre sau chiar nule, el posedă în *dorințe* — și prin urmare în *voință,* — o intensitate adesea teribilă. Mai multe din simțurile lui sunt desvoltate cu o vigoare necunoscută celorlalte două rase» [2]).

La rasa albă, așa dar, simțurile fiind mai puțin desvoltate, sensațiile sunt, în chip firesc, mai slabe. Iar slăbiciunea sensațiilor atrage după sine slăbiciunea imaginilor, — cu atât mai mult, cu cât, pe măsură ce înaintează în cultură, oamenii cu o desvoltare intelectuală mai pronunțată gândesc mai mult abstract decât concret. Mintea lor operează adică mai mult cu noțiuni generale decât cu reprezentări particulare. Cugetarea lor își pierde astfel din ce în ce mai mult coloarea și plasticitatea, devenind din ce în ce mai palidă și mai lipsită de relief. Cu asemenea caractere însă, inteligența, la oamenii albi, influențează mai puțin, mult mai puțin, sensibilitatea, decât la oamenii negri. Iată de ce, nu numai că imaginația este, în chip firesc, puțin puternică, la rasa albă, dar mai este împiedicată

1) Essai sur l'inégalité des races, I, p. 217.
2) Ibid., p. 214, 215.

să-şi ia sborul de raţionalismul crescând al acestei rase, care îi menţine sensibilitatea la o temperatură scăzută.

Fără o imaginaţie mai vie însă şi fără o sensibilitate mai caldă, nu poate exista creaţie artistică. Nu mai încape dar îndoială, încheie Gobineau, că rasa albă ar fi rămas totdeauna, ceea ce au făcut-o, dela început, calităţile ei naturale, ar fi rămas adică inteligentă, dar prozaică, —şi ar fi fost prin urmare incapabilă să producă opere de artă, care să conteze în istoria culturii omeneşti, — dacă nu s'ar fi încrucişat cu rasa neagră şi n'ar fi primit, pe această cale, o întărire a sensibilităţii şi o înviorare a imaginaţiei, de care avea neapărată nevoie.

«Ar fi dar inexact să pretindem, încheie Gobineau, că toate amestecurile de rase sunt rele şi dăunătoare. Dacă cele trei mari tipuri omeneşti nu s'ar fi încrucişat, fără îndoială că supremaţia ar fi rămas tot celor mai frumoase din triburile albe, pe când varietăţile galbene şi negre s'ar fi târît vecinic la picioarele lor... Ar fi fost poate o stare ideală... pe care nu ne-o putem închipui decât numai recunoscând predominarea inevitabilă a raselor pure... Dar totul n'ar fi fost numai câştig, într'o asemenea situaţie. Păstrându-se în chip mai vădit, superioritatea relativă n'ar fi fost, trebue s'o recunoaştem, însoţită de unele avantaje... pe care nu le-au produs decât amestecurile. Aşa bunăoară, geniul artistic, deopotrivă de strein celor trei mari tipuri, n'a apărut decât graţie încrucişării albilor cu negrii» [1]).

Tot aşa, adaogă Gobineau, spre a ne mai da şi alte exemple, din amestecul rasei galbene cu cea neagră a ieşit varietatea malaieză, care este mai inteligentă şi decât una şi decât alta. Iar din amestecul galbenilor cu albii au ieşit varietăţi intermediare, care sunt superioare, atât malaiezilor cât şi, cu atât mai mult, populaţiilor finice curate.

Spre a se vedea însă cu câtă greutate, şi numai silit de evidenţa faptelor, recunoaşte Gobineau utilitatea amestecului raselor, grăbindu-se să facă numaidecât rezerve şi să se întoarcă la punctul său de vedere iniţial, trebue să mai cităm, în întregime, un pasaj deosebit de caracteristic. «Nu neg, asemenea rezultate sunt bune. Lumea artelor şi a nobilei literaturi, ieşind din amestecurile de sânge, rasele inferioare ameliorate,... sunt atâtea minuni pe care trebue să le aplaudăm. Cei mici au fost înălţaţi. Din nefericire, cei mari au

1) Op. cit., p. 217, 218.

fost, în acelaşi timp, coborîţi, — şi e un rău, pe care nimic nu-l compensează şi nu-l repară. Deoarece trec în revistă tot ce este în favoarea amestecurilor etnice, voiu adăoga că li se datoresc încă multe rafinări ale moravurilor, ale credinţelor, şi, mai ales, multe îndulciri ale pasiunilor şi ale pornirilor. Dar sunt... beneficii tranzitorii, şi dacă recunosc că mulatrul, din care se poate face un avocat, un medic, un negustor, preţuieşte mai mult decât bunicul său negru, care era cu totul incult şi cu care nu se putea face nimic, trebuie să recunosc de asemenea, că Brahmanii Indiei primitive, eroii Iliadei, eroii scandinavi, toate fantomele glorioase ale raselor celor mai frumoase, dispărute pentru totdeauna, ofereau o imagine mai nobilă şi mai strălucită a omenirii, erau, mai ales, agenţi de civilizaţie şi de mărire mai activi, mai inteligenţi, mai siguri, decât populaţiile metise, de o sută de ori metise, ale epocei actuale» [1].

Să lăsăm la o parte ultimele afirmări ale lui Gobineau, care nu se întemeiază pe nimic pozitiv. Este evident că el n'a cunoscut mai deaproape pe Brahmanii Indiei primitive sau pe războinicii scandinavi. Cât despre eroii Iliadei, — ei au fost, după toate probabilităţile, creaţii ale imaginaţiei poetice, colective sau individuale, mai mult decât realităţi istorice. Să reţinem prin urmare din pasajul citat numai faptul că Gobineau, cu toată atitudinea sa cunoscută de adept fanatic al superiorităţii raselor pure, n'a putut să nu recunoască, totuşi, ceea ce numia el însuşi «binefacerile» încrucişerilor dintre ele.

Unul din urmaşii săi cei mai însemnaţi, H. St. Chamberlain, reprezentantul cel mai impetuos al teoriei raselor dela sfârşitul veacului al XIX-lea, susţinea chiar că amestecurile etnice sunt o condiţie a înălţării popoarelor în scara valorilor culturale. Ca om practic, care nu înţelegea să se piardă în speculaţii abstracte, — cum îi plăcea să se caracterizeze el însuşi, — înălţarea culturală a popoarelor îl preocupa pe Chamberlain mai mult, mult mai mult, decât străduinţele istorico-filologice sau antropologice ale predecesorilor săi. El nu se mai ocupă dar de originele raselor, care sunt atât de obscure încât nu se pot determina nici măcar aproximativ, nici de caracterele lor distinctive, care sunt atât de variabile încât nu s'ar putea stabili cu siguranţă. Nu se mai încurcă, de asemenea, nici cu problema, pe care şi-o pun biologii, dacă rasele omeneşti sunt specii sau varietăţi. Ca om practic, cum se declară singur, Chamber-

1) Op. cit., p. 218, 219.

lain rezolvă această problemă pe altă cale decât cea teoretică, — pe o cale care îi permite în acelaşi timp să se îndrepteze mai uşor şi mai repede către scopul său propriu. El se adresează crescătorilor de animale, ca să afle ce înţeleg ei când zic că un exemplar zoologic oarecare este «de rasă». Şi aceştia îi spun că «de rasă» este un animal atunci, când posedă calităţi eminente, în direcţia urmărită de cei ce l-au produs prin selecţiune. Un cal bunăoară este «de rasă», când aleargă mai repede decât alţii, — cum face bunăoară cel englez. O vacă este «de rasă», când dă mai mult lapte decât celelalte, cum face bunăoară cea de Simmenthal. Un porc este «de rasă», când procură mai multă carne şi mai multă grăsime decât ceilalţi, cum face bunăoară cel de York. Rasa nu poate fi prin urmare la oameni decât un prisos de calităţi, fizice şi psihice, care permit popoarelor sau indivizilor ce le posedă să se distingă, prin ceea ce pot realiza, pe toate terenurile.

Cum se ajunge însă la un asemenea prisos de calităţi — sau, în genere, de puteri? Printr'o lungă pregătire. Dacă admitem că un asemenea prisos (Uberschwänglichkeit) de calităţi sau de puteri, când este excepţional, constituie ceea ce numim în mod curent superioritatea sau nobleţea rasei, atunci trebue să ne gândim că o asemenea superioritate sau nobleţe nu poate cădea din cer, făcută gata. Ea se face, încetul cu încetul, pentru oameni, pe aceleaşi căi şi cu aceleaşi mijloace, pe care şi cu care o fac, pentru flori sau pentru fructe, grădinarii, iar pentru animalele domestice crescătorii de vite de care vorbiam adineauri.

Condiţiile de care atârnă asemenea «perfecţionări» treptate ale materialului uman, în vederea scopurilor superioare ale culturii, sunt după Chamberlain în număr de cinci. Nu ne vom ocupa însă de toate, fiindcă cele mai multe nu ne interesează acum. Ne vom mărgini să relevăm că una dintr'însele este amestecul raselor. Acest amestec însă, ca să ducă la rezultatul dorit, trebuie să fie *limitat*, în ceea ce priveşte alegerea raselor ce se încrucişează şi numărul încrucişerilor. Rasele ce se încrucişează nu trebuie să fie prea diferite, iar încrucişerile lor nu trebuie să se repete de prea multe ori. Explicarea acestor limitări, pe care Chamberlain nu ne-o dă, ar putea fi aceea pe care ne-o indica Herbert Spencer. Şi el susţinea, precum am văzut, că rasele prea diferite nu pot da, când se încrucişează, produse superioare, iar cauza ar fi că, polaritatea organică a unităţilor lor fiziologice fiind prea diferită, regruparea acelor unităţi nu se mai poate face în mod destul de regulat sau de armonic.

Pe de altă parte, încrucişerile raselor ce nu diferă prea mult, dacă se repetă de prea multe ori, îşi pierd acţiunea stimulantă, pe care o au la început; iar cauza ar fi că polaritatea organică a unităţilor lor fiziologice devine, prin asemenea încrucişeri ce se repetă necontenit, prea uniformă.

Dacă părăsim terenul, atât de plin de controverse, al teoriei raselor, şi ne adresăm biologiei, putem constata fără greutate că fenomenul de care e vorba este, în general, admis ca real şi util. Atât în lumea vegetală, cât şi în cea animală, încrucişarea varietăţilor diferite, înlăuntrul speciilor respective, e considerată ca având o acţiune înviorătoare, ce este utilizată efectiv, destul de adesea, pentru îmbunătăţirile de adus, în agricultură, în horticultură, în zootechnie, raselor mai interesante din punct de vedere economic. Ceea ce împiedică adesea ca încrucişerile de acest fel să producă efecte vizibile, la plantele şi animalele sălbatice, care trăiesc în libertate, este că ele se fac la întâmplare, în direcţii divergente, aşa încât acţiunea lor se anulează singură. Cât despre selecţiunea naturală, ce se operează în aceste domenii, acţiunea ei este aşa de lentă încât nu poate fi observată direct, în perioadele de timp în care este de obiceiu mărginită activitatea generaţiilor de oameni de ştiinţă. Când însă intervine selecţiunea artificială, atunci încrucişerile, îndreptate cu grije în anumite direcţii, duc la rezultate ce demonstrează îndeajuns influenţa lor binefăcătoare. Cei ce cunosc istoria biologiei ştiu că Darwin însuşi a plecat dela constatarea faptelor de selecţiune artificială. El cita, în această privinţă, numeroasele varietăţi, pe care crescătorii de păsări le-au scos din specia primitivă de porumbei sălbatici, *Columba livia.* Aceste varietăţi sunt toate superioare, prin aspectul lor general şi prin calităţile lor particulare, trunchiului comun din care au ieşit. Se citează de asemenea, în istoria biologiei, cazul ameliorării oilor franceze, de către Daubenton, prin încrucişeri repetate cu oile spaniole, în veacul al XVIII-lea. El a ajuns să creieze astfel o rasă nouă, superioară celei vechi, prin lungimea şi fineţea firului de lână. In Germania, Fleischmann a ameliorat de asemenea rasa oilor indigene, urmărind însă mai mult abundenţa firelor de lână. Incrucişerile s'au făcut tot cu rasa merinos. După câteva serii de încrucişeri, numărul firelor de lână, pe unitatea de suprafaţă a epidermei oilor, a ajuns să fie de cinci ori mai mare. Pe această cale s'au obţinut, în toate direcţiile, numeroase varietăţi de boi, de cai, de câini, de păsări domestice, care, după părerea tuturor sunt incontestabil superioare raselor primitive, din încrucişerile că-

rora au ieşit. Pe aceeaşi cale, în sfârşit, au obţinut de asemenea agricultorii, horticultorii, pomicultorii, varietăţi nouă de cereale, de legume, de flori, de pomi fructiferi netăgăduit superioare tipurilor primitive din care derivă.

E vrednic de relevat faptul că A. R. Wallace, contimporanul lui Darwin, trecând şi el în revistă numeroasele fapte ce dovedesc utilitatea încrucişerilor, indică şi cauza acestei utilităţi, într'o formă identică cu aceea pe care o găsim astăzi la Charles Nicolle. In opera sa «Darwinismul» biologul englez zice: «Din considerarea acestor diferite fapte vom conchide că o turburare întâmplătoare a echilibrului organic este esenţială pentru a întreţinea vigoarea şi fertilitatea oricărui organism, şi că o asemenea turburare poate fi produsă de o încrucişare între indivizi de o constituţie puţin diferită». El adaogă însă, — şi vom reveni la sfârşitul cercetării noastre asupra acestui punct, — că o asemenea turburare utilă poate fi produsă «şi de uşoare schimbări întâmplătoare în condiţiile de existenţă» [1]).

Dacă ne întoarcem acum la oameni şi privim încrucişerile raselor din punct de vedere strict biologic, putem face constatări analoage. Că asemenea încrucişeri au avut loc dela început, fără întrerupere şi pe o scară foarte întinsă, este un fapt ce nu mai poate fi discutat. Dacă încrucişerile de rase ar fi avut efectele dăunătoare, pe care li le atribuie Gobineau, ar fi trebuit, dată fiind vechimea şi generalitatea lor, ca omenirea să fi decăzut necontenit şi să se găsească astăzi într'o stare mult inferioară celei iniţiale. Istoria însă ne arată că n'a fost şi nu este nicidecum aşa. Dimpotrivă, omenirea a progresat şi progresează necontenit. Dacă n'a fost de sigur numai din cauza amestecului raselor, se poate totuşi presupune, — date fiind faptele biologice pe care le-am văzut, precum şi unele constatări istorice, — că acest amestec a jucat un rol însemnat. Am văzut cât au progresat unele varietăţi de plante şi animale, prin încrucişeri bine conduse, pe când speciile naturale respective, care trăiesc în stare sălbatecă, au rămas cum erau la început. Să comparăm la lumina acestor fapte, cazul poporului indian din Asia, care, graţie exclusivităţii regimului castelor, s'a ferit mai mult decât oricare altul de amestecurile de sânge, şi cazul populaţiei Statelor-Unite din America de Nord, care a ieşit dintr'un amestec, fără precedent în timpurile moderne, de rase diferite. India a rămas anchilozată de veacuri în civilizaţia ei străveche, şi se arată încă, cu toată influenţa

---

1) A. R. Wallace, Le Darwinisme, tr. fr. de Varigny, p. 441.

colonială exercitată de Englezi, puţin capabilă de progres prin ea însăşi. Statele-Unite, dimpotrivă, s'au ridicat cu o repeziciune uimitoare, de un veac încoace mai ales, şi pregătesc, — dacă aparenţele nu ne înşeală, — un tip nou de civilizaţie. Un scriitor politic francez, care, lucrând sub auspiciile «Muzeului Social» din Paris, a publicat de curând asupra lor o carte mult preţuită, nu stă la îndoială s'o afirme. «...Poporul american e pe cale să creieze o societate cu totul originală, a cărei asemănare cu a noastră tinde să nu mai fie decât superficială. Poate chiar că e vorba de o nouă vârstă a omenirii, aruncând în istorie continentul european, care nu mai poate fi animatorul ei, cu un ideal aparţinând de acum înainte trecutului» [1]).

Acelaşi autor ne dă câteva indicaţii care ne permit să ne facem o idee de proporţiile neobicinuite pe care le-au luat, în Statele-Unite, amestecurile etnice. In veacul al XVIII-lea, cele treisprezece colonii iniţiale de pe ţărmurile Oceanului Atlantic erau în majoritate de origine britanică. La începutul veacului al XIX-lea, după războaiele napoleoniene, un prim val mai accentuat al emigraţiei europene a adus elemente aparţinând şi altor popoare. In majoritatea lor însă, acele elemente noui erau încă nordice: Englezi, Irlandezi, Scoţieni, Scandinavi, Germani. Din 1840 înainte, emigraţia europeană a luat, şi ca număr şi ca varietate, proporţii mult mai mari. Pe când primul val adusese de abia vreun milion de imigranţi, cel de-al doilea, care a durat din 1840 până în 1880, a adus un număr de nouă ori şi jumătate mai mare şi cu o compoziţie mai variată, în care popoarele din centrul şi Sudul Suropei erau mai bine reprezentate. In sfârşit, între 1880 şi 1914, emigraţia, în general, nu numai cea europeană, a luat proporţii formidabile. Acest al treilea val a adus în Statele-Unite nu mai puţin de douăzeci şi două de milioane de imigranţi. Ca să ne arate «împestriţătura» etnică de neînchipuit (le bariolage ethnique phantastique), ce caracteriza această masă enormă, Siegfried ne înşiră, după statisticile americane, într'o ordine, care vrea să fie alfabetică dar ţine seamă şi de vecinătăţile geografice, naţionalităţile cărora le aparţineau imigranţii. Ei erau: Africani, Armeni, Bohemieni (Cehi), Moravi, Bulgari, Sârbi, Muntenegreni, Chinezi, Croaţi, Sloveni, Cubani, Dalmaţi, Bosniaci, Herţegovineni, Holandezi, Flamanzi, Indieni din Indiile Orientale, Englezi, Finlandezi, Francezi, Germani, Greci, Evrei, Irlandezi, Ita-

1) André Siegfried, Les Etats-Unis d'aujourd'hui, p. 345.

lieni din Nord şi din Sud, Japonezi, Coreeni, Lituanieni, Maghiari, Mexicani, insulari din diferitele insule ale Oceanului Pacific, Polonezi, Portughezi, Români, Ruşi, Ruteni, Scandinavi, Scoţieni, Slovaci, Spanioli, Sirieni, Turci, Gali din Walles, Indieni din Indiile occidentale, — şi statisticele americane mai adaugă: «şi alte popoare».

Nu e dar de mirare că scriitorii americani au ajuns să glumească, din când în când, pe tema «miş-maşului» lor etnic. Aşa bunăoară Sinclair Lewis îşi descrie unul din personagiile lui în chipul următor: «Martin Arrowsmith era, ca cea mai mare parte din locuitorii din Elk Mills, dinainte de imigraţia slavo-latină, un American anglo-saxon tipic, ceea ce înseamnează că era un amestec de: German, Francez, Scoţian, Irlandez (ştiut fiind că Scoţienii şi Irlandezii sunt Celţi), poate puţin Spaniol, probabil puţin Evreu şi de sigur mult Englez, —. această din urmă rasă fiind ea însăşi o combinaţie de Bretoni, de Celţi, de Fenicieni, de Romani, de Germani, de Danezi, de Suedezi...» [1]).

In sfârşit, ritmul rapid şi energic al vieţii comune a diferitelor rase ce s'au aşezat în Statele-Unite, ni-l poate arăta graba cu care, toate deopotrivă, au învăţat limba engleză. După recensământul oficial din 1900, se găseau în Statele-Unite mai puţini locuitori cari nu vorbeau englezeşte, decât se găseau, la aceeaşi dată, în Germania locuitori cari nu cunoşteau limba germană. Această repeziciune cu care noii veniţi se silesc, toţi, să se asimileze, se explică prin faptul că, cum zice Siegfried, «orice insuficienţă de adaptare este inconştient judecată de Americani ca un semn de inferioritate» [2]).

Efectele înviorătoare ale amestecului de rase, la oameni, au fost urmărite de biologi în trei direcţii mai ales: a puterii prolifice, a frumuseţii fizice şi a longevităţii, ca semne ale unei vitalităţi sporite, dacă nu superioare. In toate aceste trei direcţii, ei au putut observa progrese manifeste. Femeile negre, bunăoară, au cu bărbaţii albi mai mulţi copii decât cu cei negri. Femeile hotentote, care nu fac de obiceiu decât patru până la cinci copii, au avut, cu coloniştii olandezi, până la doisprezece. Şi superioritatea puterii prolifice se vădeşte, în cazurile de acest fel, faţă de ambele rase ce se încrucişează. Antropologul german Eugen Fischer a studiat în deosebi pe bastarzii ieşiţi din amestecul Burilor cu Hotentoţii, cari formează

1) Citat de Siegfried, Les Etats-Unis d'aujourd'hui, p. 9.
2) Op. cit., p. 137.

în Africa de Sud-Vest o populaţie destul de numeroasă, şi a constatat că puterea lor prolifică este mai mare şi decât a unora şi decât a altora. Procentul natalităţii este la ei, în medie fireşte, de 7.7, de fiecare căsătorie, pe când la Buri procentul este numai de 6.3. Tot aşa, Ruşii au mai mulţi copii, în Asia, cu femeile mongole, decât cu ale lor în Europa. Iar Broca, antropologul francez cunoscut, susţine că, în Franţa, populaţia a crescut mai repede după Revoluţia cea mare, dela sfârşitul veacului al XVIII-lea, care a făcut posibil amestecul claselor sociale, ce trăiau până atunci izolate. In sfârşit, Stockes a făcut observări analoage asupra încrucişerii Europenilor cu femeile australiene, care măreşte puterea lor prolifică.

In ceea ce priveşte frumuseţea fizică, amestecul raselor determină de asemenea un proces, ce ia uneori forme impresionante. Aşa bunăoară, Tylor, etnograful cunoscut, susţine că cele mai frumoase femei pe care le-a văzut erau cele din insula *Tristan da Cunha,* situată între Africa de Sud şi America, şi populată în majoritate de mulatri. Mai ales fetele erau aşa de frumoase, ca figură şi ca corp, încât învăţatul englez, care cutreerase toate regiunile globului, declară că nu întâlnise nicăeri exemplare atât de splendide. Iar ca termeni de comparaţie dedea femei, aparţinând, nu raselor pure, ci iarăşi amestecurilor: malaezele din Bali, creolele din Havana, etc.

Longevitatea este, în chip firesc, mai anevoie de constatat. Totuşi, s'au adunat şi în această privinţă unele observări, ce tind a dovedi influenţa favorabilă, şi din acest punct de vedere, a amestecului raselor. In «Philosophie de la longévité», Finot citează cazuri de longevitate puţin comună printre Brazilianii din provincia Sao Paolo, ieşiţi din încrucişarea Portughezilor cu autochtonii.

Un alt aspect, ce nu e de sigur lipsit de importanţă pentru viitorul omenirii şi asupra căruia vom reveni mai târziu, al amestecului raselor, este cel ce preocupă în deosebi pe Waitz, cunoscutul antropolog german. In opera «Anthropologie der Naturvölker», acest învăţat insistă asupra ameliorării constante a raselor inferioare prin încrucişarea lor cu cele superioare. După observările lui, patru generaţii sunt, pe alocurea, suficiente, ca să facă dintr'un mulatru un alb, care nu e de sigur blond ca Arienii lui Gobineau, dar nu mai are nimic din caracterele rasei negre. Cu atât mai repede se realizează progresul organic, atunci când rasele ce se încrucişează nu sunt prea diferite ca nivel. Americanii din Statele-Unite susţin că sunt deajuns două generaţii, spre a scoate din vechiul «rebut» european o rasă nouă, de oameni mai activi, mai rezistenţi şi mai întreprinzători.

Prin «rebut» înţeleg ei pe unii cel puţin, dacă nu pe mulţi, din imigranţii ce le sosesc necontenit de peste Ocean. Mai întâi, ei cred că, în general, imigranţii sunt oameni ce nu şi-au putut face un rost în ţările lor, — ceea ce se poate datora, evident, împrejurărilor sociale, politice, economice, etc. dar poate fi şi semnul unor insuficienţe individuale. Ba chiar, în unele cazuri, imigranţii sunt oameni ce au păcătuit în vreun fel şi au trebuit să fugă, spre a evita consecinţele faptelor comise. Cu alte cuvinte, imigranţii sunt adesea, dacă nu de cele mai multe ori, elemente inferioare. Cărei cauze se poate atribui, atunci, ridicarea atât de repede a progeniturii lor? După toate probabilităţile, amestecului raselor. In promiscuitatea stabilimentelor industriale sau comerciale, — şi în genere a oraşelor mari, — legăturile între reprezentanţii popoarelor celor mai diferite se stabilesc foarte uşor. Iar aceia dintre emigraţi, cari ţin să li se piardă urma, evitând contactul cu conaţionalii lor, îşi caută în mod firesc legăturile printre cei ce aparţin altor popoare.

In contra celor ce văd în amestecul raselor un pericol de degenerare şi în conservarea purităţii lor un factor de progres, se ridică de asemenea, pe lângă argumentul de principiu pe care l-am menţionat adineauri, o sumă de fapte concrete. Ele privesc mai ales decadenţa popoarelor — sau cel puţin a claselor sociale — care, sub influenţa prejudecăţilor sau din alte cauze, s'au ferit prea mult de amestecuri de sânge. Cazul clasic, adesea citat, în această privinţă, este acela al Spartanilor vechi. Spre a păstra curat sângele dorian, ce curgea în vinele lor, ei nu permiteau streinilor să pătrundă în oraşul lor decât numai când aveau aface, pentru trebi politice, cu autorităţile, şi numai pentru un timp strict limitat. Ei înşişi nu puteau părăsi teritoriul naţional, spre a se duce printre streini, decât numai pentru motive analoage şi cu învoirea conducătorilor. Amestecul lor, prin eventuale căsătorii, cu periecii şi cu heloţii, ce formau restul populaţiei statului, era riguros interzis. Din cauza acestui exclusivism, rasa lor şi-a pierdut, treptat, puterea prolifică. Adăogându-se apoi şi pierderile din războaie, pe care nu le compensa o natalitate suficientă, numărul Spartanilor a scăzut necontenit. Pe vremea lui Lycurg, când şi-au împărţit pământul şi s'au numărat astfel exact, erau, toţi, nouă mii. Către sfârşitul veacului al V-lea, în anul 420 a. Cr., o altă numărătoare a constatat că nu mai erau decât şease mii. Pe vremea lui Aristot, ajunseseră la o mie. Sub regele Agis al III-lea, care a domnit între 244 şi 240, scăzuseră până la şeapte sute.

La Romani de asemenea, vechii patricieni, deşi mai puţin exclusivişti decât Spartanii, se fereau totuşi, pe cât posibil, să se amestece cu plebeienii. Acelaşi fenomen biologic s'a repetat dar şi la ei. Ceea ce a dus, cu vremea, la necesitatea de a primi în rândurile lor numeroşi «oameni noui». Către sfârşitul republicei, Senatul roman ajunsese a fi compus dintr'o minoritate numai de «patres», completată cu o majoritate de «conscripti». Această situaţie a avut de sigur şi cauze politice, dar la baza ei a stat fenomenul biologic ce ne preocupă.

La nouile popoare europene s'au făcut, din acest punct de vedere, observaţii analoage. Naturalistul englez Galton susţine că dintre familiile nobile de astăzi, din Anglia, de-abia cinci mai datează din veacul al XV-lea. Cele mai multe din familiile nobile de pe acea vreme, şi cu atât mai mult cele anterioare, s'au stins cu desăvârşire. S'au stins de asemenea şi cele şease dinastii ce s'au succedat pe tronul Angliei, din veacul al XIV-lea până la cea actuală. Doubleday adaogă alte constatări. Din 1527 de titluri de «baronet», acordate în 1611 la tot atâtea familii, nu mai existau în 1819 decât 30; restul dispăruse prin stingerea familiilor ce le purtau. Iar în 1858, din 394 de lorzi englezi, 272 datau numai din 1760. In Franţa, Benoiton de Châteauneuf crede că durata medie a familiilor nobile n'a fost mai mare de 300 de ani. Ceea ce înseamnează că cele mai vechi dintr'însele s'au stins de mult şi cu desăvârşire. Puţinele care s'au mai păstrat îşi datoresc existenţa, după el, unor uzurpări de nume sau unor încrucişeri cu elemente din clasele inferioare. Observări analoage s'au făcut, în sfârşit, şi asupra aşa numitului «patriciat burghez» din unele oraşe germane şi elveţiene; familiile ce compuneau această aristocraţie a comerţului şi industriei s'au stins de asemenea, cele mai multe, din cauza exclusivismului lor, ca şi acelea ale aristocraţiei teritoriale.

Friedrich Hertz a căutat să facă o deosebire între aristocraţia engleză şi cea de pe continentul european, nu din punctul de vedere al duratei, ci din acela al calităţilor sufleteşti, manifestate prin activitatea politică şi cea culturală. Cea dintâi a jucat un rol mai însemnat, în viaţa politică şi culturală a poporului englez, decât a jucat cea din urmă, în ţările respective. Aristocraţia continentală din Europa s'a distins — dacă se poate zice — prin lipsa ei de talent politic şi prin sterilitatea ei culturală. Cauza acestei deosebiri trebuie căutată, după învăţatul german, în faptul că aristocraţia engleză n'a practicat, în aceeaşi măsură ca cea continentală, exclusivis-

mul în materie de căsătorii. De altfel, în familiile aristocratice engleze numai copilul cel mai mare, de sex bărbătesc, moşteneşte titlurile de nobleţe; ceilalţi intră în rândurile burgheziei. Friedrich Hertz conchide astfel că «selecţiunea internă» (die Inzucht), pe care a practicat-o aristocraţia continentală europeană, necontractând căsătorii decât numai în propriile ei rânduri, n'a fost de natură să favorizeze desvoltarea calităţilor ei sufleteşti.

Alţii autori însă cred, că această «selecţiune internă» nu e lipsită de orişice valoare. Ei se întemeiază pe faptul că selecţiunea artificială, aşa cum o practică agricultorii, crescătorii de animale, etc. este, în parte, o selecţiune internă, ce se realizează înlăuntrul acelorași varietăţi, tinzând la desvoltarea unor anumite calităţi ale lor. Aşa gândeşte, bunăoară, Albert Reibmayr. In cartea sa «Inzucht und Vermischung bei Menschen», apărută în 1897, acest învăţat susţine că la civilizaţie ajung popoarele numai prin formarea unor clase conducătoare, în care se practică selecţiunea internă (die Inzucht). Căci numai într'o asemenea selecţiune se pot desvolta anumite caractere, care dau apoi civilizaţiei popoarelor respective originalitatea ei. Reibmayr recunoaşte însă şi el că selecţiunea internă, dacă se continuă mai multă vreme, duce la degenerarea claselor ce o practică, — şi prin urmare la decadenţa popoarelor respective. Remediul — singurul posibil şi eficace — este atunci amestecul raselor.

In acest amestec vede şi autorul de care vorbim factorul de căpetenie al progresului omenirii. Popoarele ce, prin selecţiune internă, ajung la un moment dat la o înflorire culturală care le pune în fruntea omenirii, degenerează cu vremea şi cad în cele din urmă pradă «morţii istorice». Prin aceasta însă, progresul general nu se opreşte. Graţie amestecurilor necontenite de sânge, omenirea se împrospătează neîncetat, şi înaintează vecinic pe drumul fără sfârşit al progresului.

Aceste idei au fost reluate de Robert Sommer, de a cărui operă «Familienforschung und Vererbungslehre» ne-am ocupat în treacăt, în prima parte a lucrării de faţă, cu prilejul originei lui Goethe. Lărgind cadrul iniţial al cercetărilor sale, învăţatul german a ajuns să se ocupe mai deaproape de problema raselor, în general [1]). El crede de asemenea că selecţiunea internă (die Inzucht), aşa cum se

1) Ultima ediţie a operei citate a apărut sub titlul: Familienforschung Vererbungs-und Rassenlehre, Dritte durch Rassen-und Stammeslehre vermehrte Auflage, Leipzig, 1927.

practică în unele clase sociale în scopul de a desvolta anumite calităţi ce le sunt necesare, e nu numai utilă, dar de-a-dreptul indispensabilă, în evoluţia popoarelor. Amestecurile etnice, dacă se fac necontenit şi fără nicio regulă, nu pot duce decât la rezultate haotice. Ele nu sunt de folos pentru progresul popoarelor, al claselor sau, după cazuri, al progeniturii indivizilor, ce se încrucişează, decât numai dacă urmează după o perioadă, mai mult sau mai puţin lungă, de selecţiune internă, care a fost suficientă ca să desvolte la popoarele, la clasele sau la indivizii respectivi anumite calităţi. Acele calităţi pot fi puse în valoare, atunci, în mod surprinzător, prin înviorarea generală pe care o produce contactul strein, cum am zis în capitolul precedent, sau «aportul de sânge nou», cum zice Sommer, al încrucişerilor. Dând amestecurilor etnice în general numele de «amfimixie», acest autor rezervă amestecurilor speciale de care vorbim, — celor ce urmează după o selecţiune interioară suficientă, — numele de «epimixie». Ca atare, acest fenomen poate prezenta două forme diferite, după cum numai unul din indivizii prin cari se realizează, sau amândoi, posedă o «masă ereditară» de calităţi câştigate printr'o selecţiune internă anterioară de către popoarele, clasele sociale sau familiile lor. Epimixia e astfel de două grade, corespunzând acestor două cazuri. Ea este utilă, se înţelege, sub ambele aceste forme. In general, zice Sommer, procesul biologic de care e vorba, «joacă un rol însemnat atât în ereditatea umană cât şi în creşterea vitelor, întru cât unui neam consolidat prin selecţiune internă, dar ameninţat cu degenerarea, i se procură sânge nou». Dar utilitatea maximă o prezintă epimixia sub a doua formă a ei. «Studiul personalităţilor geniale a dovedit că, în cazul lor, joacă un rol însemnat împreunarea unor mase ereditare diferite, datorite ambelor serii de ascendenţi, paterni şi materni. Naşterea personalităţilor geniale are astfel la temelie, după părerea mea, epimixia de gradul al doilea» [1]).

Dela individualităţile excepţionale, din punct de vedere cultural, Sommer trece apoi la perioadele excepţionale din istoria culturii omeneşti, pe care le explică în acelaşi mod. Asemenea perioade au fost, bunăoară, Renaşterea italiană sau cea engleză. Ca centru al celei dintâi consideră învăţatul german Florenţa şi crede că marea bogăţie de oameni însemnaţi, în toate direcţiile, cu care s'a putut mândri capitala toscană şi care i-a fixat locul de onoare în istoria

1) Robert Sommer, Op. cit., ed. III, p. 30.

culturii italiene, a fost produsă de epimixia a două clase sociale cu o riguroasă selecţiune internă anterioară. Cea dintâi a fost vechea aristocraţie teritorială toscană ce se concentrase, cu vremea, la Florenţa, atrasă de desvoltarea pe care o luase oraşul şi de consideraţii politice. A doua a fost «aristocraţia» recentă «a burgheziei», adică pătura de sus a muncitorilor — în industria sau în comerţul, amândouă atât de înfloritoare, ale oraşului — care se putuse îmbogăţi, se putuse cultiva şi rivaliza, prin fastul vieţii materiale şi prin rafinarea vieţii sufleteşti, cu nobilimea tradiţională [1]). Ambele aceste clase sociale ajunseseră să fie ceea ce erau printr'o selecţiune interioară ce desvoltase până la maximum calităţile lor distinctive, dar se puteau opri, şi una şi alta, în evoluţia lor ascendentă, sau puteau chiar să decadă, — cea dintâi mai ales, aristocraţia teritorială, care era mai veche, — din aceeaşi cauză. Incrucişarea lor, nu numai că le-a scăpat, pe amândouă, de degenerare, dar le-a dus la o nouă înflorire, cu efecte istorice atât de mari.

A doua perioadă excepţională din istoria culturii, la care se referă Sommer, — cea pe care au ilustrat-o, ca figuri mai reprezentative, Bacon şi Shakespeare, şi căreia autorul îi dă numele de Renaştere engleză, — se explică, după el, în acelaşi mod. Marele număr de oameni cu o înzestrare sufletească neobicinuită ,pe cari i-a produs atunci poporul englez, au ieşit din epimixia a două clase sociale ale lui, pregătite amândouă printr'o selecţiune internă mai mult sau mai puţin îndelungată. Cea dintâi a fost aristocraţia teritorială, care nu mai trăia izolată, ca altădată, ci se concentra din ce în ce mai mult în jurul curţii regale, la Londra. A doua a fost «aristocraţia burgheză», adică elita oamenilor ce munceau, în comerţ, în industrie, în profesiunile liberale, — elită ce, ridicându-se prin bogăţie şi cultură, avea acelaşi «standard» de viaţă. Calităţile diferite ale acestor clase sociale ajunseseră la o desvoltare ce n'ar fi putut, după toate probabilităţile, să fie depăşită, pe calea selecţiunii interne care o favorizase până atunci; dimpotrivă, ar fi putut să decadă. Epimixia le-a adus, la amândouă, o înviorare, al cărei produs istoric a fost înflorirea culturală de care vorbim. Sommer nu şi-a publicat încă cercetările asupra Renaşterii engleze. Le-a menţionat numai, în cartea la care ne referim, anunţându-ne că, dacă nu va ajunge, din cauza vârstei sale înaintate, să le sfârşească, le va lăsa «Aşezământului pentru studiul familiei» dela Universitatea din

---

1) A se vedea ,în deosebi, cap. 19 din opera citată, pag. 198 şi urm.

Giessen, unde funcționează ca profesor, spre a fi utilizate de succesorii săi în direcția cercetărilor de acest fel [1]).

Studiând în sfârșit, mai departe, atât istoria culturii, cât și antropologia popoarelor din basinul mării Mediterane, din Asia Mică, din Egipt, din Arabia, din Palestina, din Siria, din regiunea Tigrului și Eufratului, din Persia, din India, autorul de care vorbim a ajuns, pretutindeni, la concluzii analoage. I s'a părut, anume, că epimixia îi poate oferi, pretutindeni, cheia evoluției formelor culturale. De aceea și dă capitolului al 29-lea, în care ne propune, mai stăruitor, acest mod de a rezolva problemele respective, titlul cuprinzător și suggestiv: «Epimixia ca cheie a istoriei culturii». El crede că marile culturi ce au înflorit în antichitate în Nord-Estul Africei, în Sud Vestul Asiei și în Sud-Estul Europei au luat naștere prin epimixia ce s'a produs, la sfârșitul perioadei glaciare, între rasa albă ce năvălea, venind din spre miază-noapte, în regiunile respective, și o populație primitivă, originară dela miază-zi sau poate autochtonă, ce le ocupa de mai nainte. Din punct de vedere geologic, părțile amintite din Asia și din Europa, țin de continentul african. E dar firesc să presupunem că Egiptul, Arabia, Mesopotamia, Palestina, Asia Mică, insulele mării Egee și partea de Sud a peninsulei balcanice, erau locuite pe acele vremuri străvechi de o populație meridională, cu caractere africane. «Din încrucișarea rasei albe, menținute curate, în timp de sute de mii de ani, prin selecțiune interioară, cu o rasă africană tot atât de puternic consolidată pe aceeași cale, au ieșit popoarele amestecate și culturile amestecate din Egipt, din Arabia, din regiunea Tigrului și Eufratului. Inflorirea culturală a apărut, ca produs al epimixiei, la început, și s'a păstrat apoi, ca tradiție, mii de ani, în forme literare, religioase și dinastice, — în timp ce amfimixia progresivă ducea la compensarea, nivelarea și omogenitatea popoarelor respective» [2]).

Mai bine ca oriunde se poate urmări acest proces, zice Sommer, în Egiptul străvechiu, și anume în formele vieții religioase. «Acolo ne întâmpină un cult solar de un nivel ridicat, care era strâns legat de cunoștințe astronomice și de cercetări științifice asupra naturii, împreunat și încrucișat cu o multiplă adorație a animalelor». Aceste două elemente religioase, cu totul diferite, aveau de sigur origini diferite. Cel dintâiu aparținea rasei albe imigrate, cel de-al doilea

1) Op. cit., p. 410.
2) Op. cit., p. 411.

populaţiei africane locale. Amestecul acestor elemente constituia o «încrucişare psihologică» ce a mers de sigur paralel cu «încrucişarea biologică». Şi toată istoria Egiptului s'a învârtit, după Sommer, în jurul problemei pe care o crease originea însăşi a ridicării lui culturale, — dacă religia egipteană trebuia să se întoarcă în întregime la cultul solar primitiv al rasei albe sau să rămână, potrivit cu încrucişerea biologică a poporului, la serviciul religios combinat al soarelui şi al animalelor [1]).

In acelaşi mod îşi explică Sommer originea culturilor aşa numite asiatice — «din Palestina şi Siria până în India» — care după el «nu sunt în realitate asiatice, ci isvorăsc din încrucişarea rasei albe, curat selecţionate, cu o rasă africană primitivă, după încheierea perioadei glaciare». Ca şi producţiile geniale ale unor personalităţi izolate sau ale unor epoci istorice limitate, marile culturi de care vorbim au fost, atât cât putem judeca cu datele de care dispunem, rezultate ale epimixiei. Si învăţatul german încheie această parte a cercetărilor sale cu cuvintele: «Acest lucru e adevărat şi despre cultura greacă şi cea romană, de vreme ce manifestă şi ele, destul de limpede, caracterele epimixiei şi prezintă, potrivit cu amestecurile dela obârşie ale popoarelor şi ale culturilor, deşi în forme afinate şi de-abia vizibile, trăsuri africane» [2]).

Nu putem intra, fireşte, în analiza diferitelor ipoteze, pe care le face Sommer. O asemenea analiză ne-ar duce prea departe. Amănuntele acelor ipoteze nu par totdeauna destul de bine întemeiate, pe fapte istorice destul de bine stabilite. Trebuie să luăm însă act de credinţa lui că amestecurile etnice joacă un rol însemnat în apariţia formelor culturii. Ca profesor de psihiatrie, Sommer avea, nu numai o cultură biologică destul de solidă, dar şi cunoştinţe psihologice destul de întinse. Părerea lui merită deci să fie luată în consideraţie, cu atât mai mult că se acordă cu faptele pe care le-am trecut în revistă până acum.

E astfel evident că Charles Nicolle, ale cărui idei le examinăm, s'ar fi putut mărgini să se întemeieze pe faptele la care ne referim, precum şi pe concluziile trase dintr'însele de atâţia alţi biologi, antropologi, etc. — fără să mai recurgă la ipoteze psihologice discutabile, cu privire la natura proceselor sufleteşti ce duc la descoperiri şi invenţii. E drept să adăogăm totuşi, spre a încheia, că,

1) Op. cit., ed. III-a, p. 411.

2) Op. cit., p. 412, 413.

având parcă intuiția slăbiciunii sale pe terenul psihologic pe care se pusese la început, biologul francez se concentrează, la sfârșitul cărții sale, pe terenul evoluției raselor, spre a dovedi mai cu succes necesitatea amestecurilor lor necontenite, *prin primejdiile* pe care le prezintă stabilizarea lor crescândă. Tabloul viitorului, ce așteaptă poate omenirea, în cazul când această stabilizare ar ajunge să fie deplină și definitivă, e așa de impresionant, încât merită să aruncăm o privire asupră-i, în capitolul următor, cu care vom încheia cercetările noastre în această materie.

CAP. XVI.

PERSPECTIVE

Convins că progresul omenirii, în ordinea noutăţii sau a originalităţii, atârnă exclusiv de funcţionarea neîmpiedicată a «spiritului de invenţie», Charles Nicolle crede, în ultima parte a lucrării sale, că trebuie să arunce o privire şi asupra aspectelor pe care le-ar putea lua, din acest punct de vedere, viitorul.

O asemenea cercetare, cu toate dificultăţile de care e condamnată, prin chiar natura ei, să se lovească şi cu tot coeficientul de incertitudine de care, în mod firesc, nu poate scăpa, rămâne totuşi deosebit de interesantă. Până acum progresul omenirii, sub toate formele lui, aşa cum ni-l arată istoria, a fost — ceea ce a putut să fie. Insuficienta desvoltare a puterilor subiective ale minţii omeneşti, pe de o parte, penuria şi imperfecţiunea mijloacelor obiective de cercetare, pe de alta, l-au făcut să se desfăşure încet şi greu, — la început mai ales, exasperant de încet şi de greu. De acum înainte însă, cu rafinarea intelectuală la care am ajuns şi cu acumularea mijloacelor de investigaţie, din ce în ce mai eficace, de care dispunem, am fi în drept să credem că progresul trebuie să ia un ritm mai accelerat şi să ducă, cu mai multă uşurinţă, la rezultate mai satisfăcătoare, în toate direcţiile.

O asemenea credinţă însă, care nu poate să nu fie scumpă tuturor celor ce, într'un fel sau într'altul, luptă pentru înălţarea necontenită a omenirii în cultură şi civilizaţie, ar putea să rămână o simplă iluzie, dacă condiţiile biologice, de care am văzut că atârnă spiritul de invenţie, ne mai putându-se realiza în viitor, nu i-ar mai permite să se manifesteze, şi de acum înainte, cu aceeaşi energie ca până acum, — dacă nu chiar cu o energie sporită de eficacitatea mai mare a mijloacelor ce i-ar sta la dispoziţie.

Charles Nicolle se întreabă dar, în ultima parte a lucrării sale,

ce soartă rezervă viitorul spiritului de invenţie. Va continua el să se desvolte necontenit? Va suferi poate o stagnaţie? Sau va fi chiar ameninţat să dispară?

Prima ipoteză ar părea, de sigur ,cea mai naturală. După cum s'au desvoltat până acum, puterile minţii omeneşti, cu toate formele pe care le pot lua, se vor desvolta şi de acum înainte. Este presupunerea cunoscută, a uniformităţii cursului fenomenelor, ce stă la temelia tuturor legilor pe care le formulează oamenii de ştiinţă. Am putea prin urmare crede că, după cum a progresat până acum, omenirea va continua să progreseze şi de acum înainte.

Trebuie să ne aducem însă aminte, zice Charles Nicolle, de deosebirea pe care am stabilit-o la început. Progresele, pe care le admirăm astăzi atât de mult, se datoresc poate mai mult perfecţionării unor lucruri vechi, decât descoperirii unor lucruri noui. Multe progrese recente, şi dintre cele mai surprinzătoare, nu sunt decât termenul ultim al unor sforţări treptate, al căror punct de plecare, adică invenţia propriu zisă, se găseşte departe, în urma noastră. Generaţii succesive de lucrători îndemânateci au lărgit, pur şi simplu, «brazda creatoare» dela început. Dacă am compara din acest punct de vedere prezentul cu trecutul, poate că nu într'o epocă atât de bogată în realizări, cum este a noastră, am găsi cele mai frumoase scânteieri ale spiritului de invenţie.

Am putea observa, în treacăt, că învăţatul francez pare nedrept cu perioada actuală a evoluţiei intelectuale a omenirii, în care s'au produs schimbări atât de adânci, încât s'ar putea zice că au constituit adevărate revoluţii în ştiinţele naturii, — în cele fizico-chimice mai ales. Nu e vorba, — în numeroasele cazuri la care se poate gândi orişicine posedă cunoştinţele necesare, — numai de perfecţionări, ci de descoperiri şi de invenţii propriu zise. Dar, să trecem, fără a insista, asupra acestui punct. Charles Nicolle recunoaşte de altfel, el însuşi, că cu toată partea făcută «perfecţionărilor», — «nu se poate zice că numărul descoperirilor a scăzut» [1]). Şi adaogă: «Pentru ca acest număr să scadă, pentru ca să apară un crepuscul, precursor poate al sterilităţii, ar trebui, sau ca materia descoperirilor să se epuizeze, sau ca o cauză internă să atace, în creierul oamenilor, spiritul de invenţie» [2]).

Cercetând aceste două eventualităţi, învăţatul francez crede că

1) Biologie de l'invention, p. 135.

2) Ibid.

cea dintâi trebuie înlăturată cu hotărîre. Materia descoperirilor e fără margini. Din acest punct de vedere, am putea socoti ca neînsemnate achiziţiile făcute până acum de mintea omenească, — oricât de numeroase şi de strălucite ne-ar părea, — faţă de imensele rezerve ce rămân la dispoziţia cercetărilor, în toate direcţiile.

Nu tot aşa de sigure sunt însă perspectivele, când e vorba de spiritul de invenţie însuşi. Mai întâi, sunt probleme, care vor scăpa, probabil, totdeauna minţii omeneşti. Creierul nostru, zice biologul francez, e un organ ca oricare altul. Fără a crede în finalitate, putem admite că, nu numai activitatea, ci şi capacitatea lui, corespund funcţiunilor pe care e chemat să le îndeplinească în economia organismului nostru biologic. Ceea ce nu ne este de folos să pătrundem, lucrurile a căror cunoaştere ar putea fi chiar primejdioasă pentru noi, vor scăpa de sigur totdeauna creierului nostru. In acest agnosticism pragmatist, Charles Nicolle vede o «atitudine filosofică înţeleaptă». «Ea ne conduce să credem că, pe anumite terenuri, ca acela al originei lucrurilor şi fiinţelor, sau acela al destinului lor, omenirea de mâine nu va înainta mai departe decât au putut-o face strămoşii noştri cei mai îndepărtaţi. Trebuie să ne resemnăm. Oricât s'ar perfecţiona, inteligenţa noastră va lăsa totdeauna fără răspuns anumite întrebări». Dar totuşi, în afară de aceste «chestiuni supreme», s'ar părea că nu există, că nu pot exista limite pentru spiritul de invenţie. Intrebarea care se ridică însă, în faţa acestei păreri, este, dacă vor exista totdeauna, printre oameni, individualităţi superioare, capabile să descopere ceea ce s'ar putea, oricând, descoperi, sau să inventeze ceea ce s'ar putea, oricând, inventa.

Indoiala este permisă, zice Charles Nicolle. Şi motivele, care o pot îndreptăţi, sunt mai multe.

Primul — şi cel mai important — este fuziunea progresivă a diferitelor «grupe» omeneşti. «Unificarea sângelui» va duce, cu vremea, la rase complet stabilizate, la rase — în sfârşit — pure, în înţelesul uniformităţii depline a caracterelor. Stabilizarea, însă, însemnează întronarea *echilibrului* organic, care exclude *accidentul* creaţiei, — accident care, cum am văzut, constă, după Charles Nicolle, într'un *dezechilibru*. Iar această eliminare a accidentului exclude originalitatea. «O rasă pură, zice biologul francez, se caracterizează printr'o tendinţă către echilibru, pe care numai un aport de sânge străin îl poate turbura. Intr'o rasă albă unificată, regularitatea fizică, o inteligenţă aşezată, măsura în toate, moravuri ordonate şi înţelepte, ar împodobi deopotrivă pe toţi indivizii ce o com-

pun O asemenea societate n'ar mai cunoaşte acea discordie, care este originalitatea. Ea ar rămânea imobilă în cursul generaţiilor succesive, — şi această imobilitate ar fi poate semnul ce i-ar prevesti sfârşitul, — schimbarea fiind condiţia necesară a perpetuării speciei» [1]).

Ceea ce ar grăbi încă acest sfârşit, ar fi un fenomen ce tinde a deveni din ce în ce mai general, în societăţile ce stau astăzi în fruntea civilizaţiei: acela al sterilităţii voluntare. Primejdia socială pe care, sub aparenţele comodităţii individuale, o ascunde acest fenomen, este mai mare decât s'ar crede. Ne-o dovedeşte, zice Charles Nicolle, un fapt istoric incontestabil. «Rasele superioare, singurele în care a înflorit spiritul de invenţie, au pierit în plină desvoltare, — nu prin debilitate fizică, nu prin neajunsuri fiziologice, ci prin sterilitate voluntară. Aşa s'au stins, unele după altele, admirabilele societăţi antice, dela care am moştenit bunurile noastre intelectuale cele mai de seamă. Tot aşa, naţiunile civilizate de astăzi se topesc sub ochii noştri, — şi, în fiecare dintr'însele, se sting mai întâi clasele superioare, cele predestinate, tocmai, să favorizeze apariţia spiritului de invenţie» [2]). Impuţinarea treptată însă şi dispariţia finală a acestor clase, care puteau singure să întreţină variabilitatea şi să creeze progresul, vor mări necontenit uniformizarea şi vor introna definitiv stabilizarea raselor respective.

Până acum, nu se putea zice că această primejdie ameninţa viitorul omenirii întregi. In trecut, rasele nouă, care se ridicau treptat, erau de sigur de o cultură mai puţin înaltă; dar ele se adaptau destul de repede, aproape tot atât de repede cât decădeau rasele perimate, şi le puteau lua locul la timp. Continuitatea progresului rămânea astfel posibilă, — cu substituiri, dar fără rupturi. Astăzi însă, fenomenul de care e vorba se întinde, şi ia în acelaşi timp un ritm mai accelerat. «Criza internă nu mai ameninţă numai o naţiune izolată, ci toate naţiunile, fără deosebire» [3]).

Ce ne rezervă, în asemenea condiţii, viitorul? Nu ne poate rezerva decât mecanizarea, uniformizarea, depersonalizarea. Prin pierderea «individualului», civilizaţia noastră se îndreptează către o stare, în care totul va lua un caracter «colectiv». Uzinele gigantice din noul continent, care produc «în serie», care nu mai caută

1) Op. cit., p. 139.
2) Op. cit., p. 140.
3) Op. cit., p. 141.

decât repeziciunea şi ieftinătatea, pentru care «ineditul» nu mai are preţ, ne oferă un tablou profetic. Intr'însele, omul nu mai este decât o anexă a maşinei; mai mult încă, devine el însuşi o maşină — sau şi mai puţin: o mică piesă dintr'un vast mecanism. Câţiva paşi mai departe, în aceeaşi direcţie, şi vom ajunge la nivelul societăţilor de insecte, de albine sau de furnici, în care mecanismul viu se continuă, neschimbat, de veacuri nenumărate, — cu indivizi ce se schimbă necontenit, dar îndeplinesc vecinic aceleaşi funcţiuni, fără nicio schimbare. Cum nu există, în asemenea societăţi de insecte, invenţie, noutate, progres, — tot aşa nu vor mai exista asemenea lucruri permate în societăţile omeneşti ale viitorului.

In acele societăţi, — care putem spera că vor apărea cât mai târziu, dar nu e nicidecum exclus, după Charles Nicolle, să ia fiinţă mai curând decât ne închipuim, — vechiul mijloc al amestecului raselor nu va mai putea juca niciun rol, fiindcă... nu vor mai exista rase diferite. Uniformizarea va fi, nu numai deplină, ci şi generală. Scăparea, dacă va mai fi cu putinţă, nu va mai putea avea decât o singură origine: stupiditatea naturii. Pentru omul de ştiinţă, care n'o concepe în mod antropomorfic, natura nu este inteligentă; ea nu urmăreşte scopuri, pe care le-ar putea prevedea şi pentru realizarea cărora şi-ar putea alege şi combina cu îndemânare mijloacele. In natură. totul se face la întâmplare. Sunt specii, ca spirocheţii frigurilor recurente bunăoară, a căror existenţă nu se continuă decât numai prin accidente, — care se repetă, ce e drept, necontenit, dar n'au totuşi nimic necesar. Fiind dar stupidă, natura nu reuşeşte în tot ce face. Dimpotrivă, ea greşeşte, de obiceiu, de mai multe ori, până când nemereşte odată. Iar uneori, chiar şi în greşelile ei, depăşeşte măsura. Ea produce monştri, printre animale, şi rataţi, printre oameni. Oricât ar contribui la perfecţionarea raselor stabilizate, progresele civilizaţiei nu vor putea face să nu se mai nască oameni rău conformaţi sau neisprăviţi. Accidentele şi boalele, la rândul lor, vor provoca infirmităţi. Vor exista astfel totdeauna orbi, surzi, slăbănogi, neputincioşi.

In societăţile viitoare, atât de specializate, «aceşti paria» — zice Charles Nicolle — nu vor mai putea fi utilizaţi, ca lucrători regulaţi. Ei vor scăpa înregimentării şi disciplinei. Ei vor avea astfel răgazuri, pe care vor căuta să le întrebuinţeze, ca să joace, şi ei, un rol. Iar acest rol nu va concorda totdeauna cu regula socială. «El va aduce neprevăzutul, — multiplul neprevăzut pe care îl provoacă diversitatea activităţilor imperfecte». «Inteligenţa acestor des-

moşteniţi, se va desvolta în direcţii non-utilitare, care nu vor mai urmări scopuri imediate. Cugetarea lor se va detaşa de aceea a colectivităţii. Individuală şi emancipată, ea va rătăci, întorcându-se la amintiri perimate, reînoind visurile generaţiilor primitve. Idei, sistematic despărţite la cei disciplinaţi, se vor întâlni şi se vor asocia în aceste capete ne-conforme. Fulgerul va răsări câteodată dintr'însele, din întâmplare. Acest fulger accidental va fi geniul proscris, care va reapărea... Dacă evoluţia societăţii noastre va trebui să conducă la închisorile în care spiritul de invenţie ar urma să piară, el va fi salvat, nu de inteligenţa prevăzătoare a oamenilor, ci de un act imprevizibil al naturii inconştiente» [1]).

O asemenea perspectivă este, netăgăduit, impresionantă. Realizarea ei însă, dacă nu este, în principiu, imposibilă, ar fi, de fapt, atât de anevoioasă, în cât pare foarte puţin probabilă. Mai întâi, i-ar trebui un timp atât de lung încât, pentru motivele pe care le vom vedea, s'ar putea opri înainte de sfârşit. Că uniformizarea desăvârşită, prevăzută de Charles Nicolle, nu s'ar putea realiza decât foarte târziu, ne-o arată, în al doilea rând, deosebirile considerabile ce există încă între popoare, în general, precum şi înlăuntrul fiecăruia dintr'însele, în parte. Intre sălbaticul australian, cu mentalitatea pre-logică, şi omul de ştiinţă de pe cele mai înalte trepte ale culturii europene, între ascetul budhist contemplativ ce repetă necontenit, într'o imobilitate quasi-absolută, formula menită să-i deschidă porţile Nirwanei, şi omul de afaceri trepidant sau omul politic nu mai puţin agitat al noilor curente activiste din Statele-Unite, — ca să nu mai luăm alte exemple, — deosebirile sunt încă atât de mari, încât reducerea lor la un tip comun apare ca un proces ce nu s'ar putea — dacă s'ar putea — desăvârşi decât într'un timp indefinit. Că chiar şi popoarele relativ unificate prezintă înlăuntrul lor variaţii, ce nu pot fi trecute cu vederea, am relevat-o într'unele din capitolele anterioare. In Franţa, bunăoară, locuitorii din Bretagne, din Provence, din ţara Bascilor, sunt toţi francezi, de sigur, dar nu sunt asemenea. In Germania, locuitorii dela Nord-Est, din vecinătatea Rusiei, şi cei de pe ţărmurile Rinului, din vecinătatea Franţei, sau, politiceşte vorbind, Prusienii şi Bavarezii, sunt toţi germani, de sigur, dar nu sunt asemenea. Nu mai vorbim de regatul britanic, unde deosebirile dintre Irlandezi şi Englezi iau chiar forma unei ostilităţi făţişe. Ce să zicem, în sfârşit, de ţările cu

1) Op. cit., p. 159—160.

teritorii foarte întinse, cum e Rusia, unde deosebirile dintre populaţiile, atât de numeroase, ce o compun, sunt mai mult decât considerabile? Va trebui dar timp, mult timp, pentru ca uniformizarea, pe care o prevede Charles Nicolle, să se poată realiza.

Pe de altă parte, prin desvoltarea neaşteptată a unora din rasele considerate până acum ca inferioare, se ridică, pe alocurea, noui varietăţi omeneşti. Negrii africani, cât timp rămân în regiunile unde s'au născut şi continuă să ducă viaţa cu care s'au deprins, nu se poate zice că tind, prea vizibil, să se desvolte. Dar Negrii duşi, din veacul al XVIII-lea înainte, în America, pentru ca să lucreze la «plantaţiile» coloniştilor europeni, au ajuns, — intervenind, fireşte, şi încrucişerile, — să formeze acum, în Statele-Unite mai ales, o populaţie deosebită, în plină desvoltare. Deşi rău trataţi şi împiedicaţi, în năzuinţa lor de a se ridica, de starea lor socială de sclavi mai întâi, şi apoi, — dela războiului Secesiunii încoace, de când şi-au dobândit libertatea, — de prejudecăţile şi antipatiile de rasă, Negrii americani, trăind într'un alt mediu fizic şi în mijlocul unei civilizaţii deosebite, au progresat destul de repede. In număr de aproape cinci milioane în timpul războiului Secesiunii ,ei au ajuns la ţifra de zece milioane la sfârşitul veacului al XIX-lea, iar astăzi se apropie de douăsprezece milioane. Ceea ce izbeşte la ei, în primul rând, e transformarea lor fizică, produsă, fireşte, de amestecurile repetate cu albii. «Ca să ne asigurăm că amestecul raselor continuă, —zice André Siegfried, în lucrarea citată într'un capitol anterior,— e de ajuns să comparăm pe negrul biologic african cu negrul sociologic american; cel dintâiu e negru; la cel din urmă pigmentaţia este, într'o bună treime a cazurilor, atenuată» [1]. Deşi, în Statele din Sud cel puţin, căsătoriile între albi şi negri sunt interzise, totuşi amestecurile se produc pe căile «nelegitime», pe care autorităţile n'au cum să le oprească. Altădată emigraţii, lipsiţi de femei albe, trăiau în concubinaj cu sclavele lor negre. Astăzi, numeroşi bărbaţi albi din clasele de jos «întreţin» femei negre, cu care au copii. S'au invocat, ca explicare a faptului, motivele economice. Exigenţele Negrilor, în general, sunt reduse; salariile lor sunt mai mici. Dar mai există, se pare, încă o cauză: o înclinare — nemărturisită, dar vizibilă — a bărbaţilor albi către femeile negre. «E unul din aspectele cele mai turburi ale vieţii Sudului, această obscură atracţie pe care o exercită femeile negre. E aici un mister care nelinişteşte

1) Les Etats-Unis d'aujourd'hui, p. 94.

și umilește adânc pe cei ce gândesc, din cauza pericolului biologic și moral pe care îl comportă» — zice André Siegfried [1]).

Nu e dar de mirare, dată fiind întinderea și permanența amestecurilor, că Negrii din America, deși păstrează în general o coloare mai închisă decât a concetățenilor lor albi, și-au schimbat totuși, considerabil, trăsurile feței. In trenurile americane, care au vagoane speciale pentru Negri, conductorii se găsesc uneori în încurcătură, neștiind dacă trebuie să așeze sau nu pe unii din călători într'însele. Iar un scriitor francez, Jules Huret, care a vizitat școalele Negrilor din Statele de Sud, a admirat în deosebi frumusețea fetelor. Confirmând observările făcute de Tylor în alte părți și pe care le-am menționat într'un capitol anterior, Huret descria cu simpatie trăsurile regulate, profilul fin, ovalul delicat al elevelor din acele școli; cât despre coloarea lor, o compara cu nuanța numită de Francezi «teint d'ambre», care e așa de prețuită la femeile brune din țara lor [2]).

. O altă formă, și mai surprinzătoare poate, a progreselor rasei inferioare de care vorbim, e cea culturală. Negrii americani au astăzi școalele lor, de toate gradele. Iar universitățile lor liberează anual numeroase diplome, ai căror posesori exercită profesiunile cele mai diferite. Numeroși Negri sunt avocați, medici, ingineri și chiar pastori. Nu le lipsesc nici oamenii de litere — poeți, romancieri, etc. — în frunte cu Paul Lawrence Dunbar, căruia i s'a dat supranumele de «Victor Hugo al Negrilor». Matematicieni ca Kelly Miller, filologi ca Blyden, pedagogi ca Booker Washington, dovedesc îndeajuns că ei pot lucra și pe terenul ideilor abstracte. Iar biroul brevetelor de invenție din New-York a liberat, până în 1900 numai, peste trei sute de diplome inventatorilor negri. Constatând faptele, atât de numeroase, de acest fel, André Siegfried zice că «elita» Negrilor americani, care nu cuprinde numai liberi profesioniști, — avocați, medici, ingineri, etc., — ci și «scriitori și artiști», este «o probă vie că rasa lor se poate ridica». Prin numeroasele publicații periodice pe care le întreține, această «elită» exaltă conștiința de sine a rasei pe care o ilustrează, demonstrând, cu fapte, posibilitățile ei intelectuale și realizările ei artistice, atât de «furios» contestate de cei ce voesc s'o mențină într'o situație inferioară,

---

1) Ibid., p. 95.

2) Citat de J. Finot, în Le préjugé des races, în care se cercetează mai stăruitor progresele făcute de rasele considerate ca condamnate să rămână totdeauna inferioare. Cf. capitolele ultime ale lucrării.

Aşa bunăoară «strălucitul scriitor de coloare W. E. Burghardt Du Bois susţine că negrul poate să facă tot ce face albul şi reclamă egalitatea socială fără compromis» [1]).

Asemenea varietăţi etnice nouă se ridică şi în alte părţi, — în Australia, în America de Sud, în India, în Japonia, etc. Cu ele, posibilităţile de amestecuri de rase, — «utile» sau «fructuoase», în sensul efectului pe care li-l atribue Charles Nicolle, de a favoriza apariţia «spiritului de invenţie» sau de a stimula desvoltarea lui, — cresc, evident, în loc să scadă. Această constatare însă îndepărtează considerabil, aruncând-o într'un viitor nedeterminat, perspectiva dispariţiei finale a acelei preţioase facultăţi a omenirii, fără de care progresul ei ulterior n'ar mai fi posibil.

Pe de altă parte, până să se poată realiza acea stare ultimă de mecanizare, uniformizare şi depersonalizare a popoarelor, pe care ne-o prevesteşte biologul francez, se pot schimba condiţiile fizice de existenţă pe suprafaţa pământului, provocând noui adaptări şi noui forme organice sau, cel puţin, noui forme de viaţă, — economică, politică, socială, etc., — cu toate consecinţele lor, pentru «tipurile» psihologice ale popoarelor, care vor suferi atunci noui diferenţieri. Fenomenul enigmatic al perioadelor glaciare, de pildă, pe care ni-l semnalează geologia, se poate produce din nou, mai curând sau mai târziu. Căci pare neîndoios că acest fenomen, ale cărui cauze nu le cunoaştem încă, cu toate ipotezele, atât de numeroase, ce s'au făcut, are un caracter periodic. El nu s'a produs numai în epoca quaternară, — în timpul căreia s'a repetat de trei sau patru ori, - ci şi mai înainte, în epoca permiană, în cea carboniferă, în cea cambriană, în cea algonkiniană. Eventualele apariţii viitoare, însă, ale acestui fenomen nu pot fi prevăzute. Niciuna din diferitele cauze ce i se atribuie n'a putut fi, nici definitiv stabilită, nici, cu atât mai puţin, pusă într'o formulă, care să îngăduie prevederea efectelor ei. Şi fiindcă cititorii nu cunosc poate ipotezele ce s'au făcut, în această privinţă, să le indic, în câteva cuvinte, pe cele mai însemnate dintr'însele. S'a presupus, că perioadele glaciare s'ar datori unor variaţii de excentricitate a orbitei pământului; uneori, pentru motive pe care nu le cunoaştem, această excentricitate ar creşte, ceea ce, mărind distanţa pământului de soare, în anumite anotimpuri, ar face ca temperatura medie anuală să scadă simţitor. S'a susţinut de asemenea, că perioadele glaciare s'ar datori

1) Les Etats-Unis d'aujourd'hui, p. 99, 100

variaţiilor de înclinare a axei pământului pe planul eclipticei; o înclinare mai pronunţată ca cea obicinuită ar mări, uneori, oblicitatea razelor solare ce cad pe suprafaţa planete noastre şi ar micşora în aceeaşi măsură puterea lor de încălzire. S'a crezut, iarăşi, că perioadele glaciare s'ar datori unor variaţii ale puterii de iradiaţie calorică a soarelui însuşi; uneori, din cauze pe care nu le cunoaştem, această putere ar scădea simţitor. S'a mai presupus, că perioadele glaciare s'ar datori variaţiilor conţinutului de acid carbonic al atmosferei noastre; acest conţinut ar scădea uneori, ceea ce ar provoca o mai mare pierdere de căldură, prin iradiaţie, a suprafeţei terestre. S'a mai susţinut, în sfârşit, că perioadele glaciare s'ar datori faptului că pământul, urmând mişcarea sistemului solar întreg către un punct oarecare din univers, ar străbate uneori spaţii cosmice deosebit de reci.

Toate aceste cazuri scapă, deocamdată cel puţin, determinărilor ştiinţei, — şi prin urmare prevederilor ei. Cum am putea, bunăoară, să prevedem temperatura, mai mult sau mai puţin scăzută, a spaţiilor cosmice pe care le va străbate pământul? Fenomenul periodic de care vorbim se poate repeta dar orişicând. Un geolog suedez, Gunnar Erdtmann crede chiar că el se va produce «în curând». In trecut, apariţia acestui fenomen era precedată de oarecare modificări ale florei, precum ne-o arată pe alocurea săpăturile geologice. Acele modificări constau într'o scădere a numărului speciilor vegetale ce aveau nevoie de o climă mai caldă şi o înmulţire a celor ce puteau suporta o climă mai rece. O modificare analoagă se poate observa de câtva timp în pădurile peninsulei scandinave şi ale insulelor britanice. Speciile de arbori cu foi căzătoare, caracteristice pentru regiunile temperate, scad, pe când speciile de conifere, caracteristice pentru regiunile mai reci, se înmulţesc. Geologul suedez vede în această modificare a vegetaţiei semnul neîndoios al unei apropiate răciri generale a pământului. Faptul că în Februarie 1934 a nins în regiuni din Nordul Africei, în care nu s'a mai pomenit până acum, în timpurile istorice, să fi căzut zăpadă, şi că temperatura s'a coborît mult sub zero, ar putea să întărească temerile învăţatului suedez [1]).

E dar foarte posibil ca, într'un veac sau două, regiunile tem-

---

1) Faptul că a nins şi s'a lăsat «un ger puternic» în Algeria şi în Maroc, la începutul lui Februarie 1934, a fost relevat şi de ziarele noastre. Cf. «Adevărul» dela 6 Februarie 1934.

perate ale globului, — cele în care locuiesc mai ales popoarele civilizate, — să se acopere din nou cu gheţuri. Şi nu mai încape îndoială că o asemenea modificare a condiţiilor fizice ale vieţii va produce schimbări care, fiind mai accentuate la unele popoare decât la altele, vor mări deosebirile dintre ele.

La cauzele biologice şi geo-fizice, actuale sau posibile, care întreţin şi, după toate probabilităţile, vor mai întreţine variabilitatea caracterelor psiho-fiziologice ale popoarelor, ar trebui să mai adăogăm şi cauzele ce lucrează şi, atât cât putem prevedea acţiunea lor viitoare, vor mai lucra în aceeaşi direcţie. In Evul-Mediu, când marile migraţii etnice au luat sfârşit, popoarele europene erau de sigur, din punct de vedere antropologic, mai diferite decât sunt astăzi. Cultura lor însă era, în schimb, mai unitară. Credinţele lor religioase, mai întâi, erau mai puţin variate. Protestantismul cu diferitele lui forme, nu apăruse încă; în Europa centrală şi apuseană, adică în părţile cele mai culte ale continentului, catolicismul constituia încă religia unică. Iar limba latină, ca formă obştească de comunicare a ideilor, da vieţii intelectuale de pretutindeni o unitate impresionantă. Pe de altă parte, nouile popoare europene nu ajunseseră încă să aibă, fiecare, o individualitate destul de accentuată, iar conştiinţa lor naţională era încă rudimentară. In viaţa lor sufletească, dorinţa de a face «ca toată lumea» era mai vizibilă decât tendinţa de a face «altceva decât ceilalţi». Pe atunci dar se putea zice că evoluţia culturii europene se desfăşura în direcţia uniformizării. De atunci încoace însă lucrurile s'au schimbat. Cu progresele diferenţierii, care, din punctul de vedere al diviziunii muncii, erau inevitabile, individualitatea fiecăruia din popoarele europene s'a accentuat în timpurile moderne, iar conştiinţa naţională a tutulor s'a desvoltat. Fiecare dintr'însele a ajuns astfel, încetul cu încetul, să dorească a fi cât mai mult el însuşi, deosebindu-se cât mai mult de popoarele învecinate, dacă nu de toate popoarele europene, în general. Această dorinţă a fost, de cele mai multe ori, sporită sau chiar exasperată de resentimentele create de nenumăratele jigniri ale unui trecut plin de nedreptăţi mari şi de conflicte sângeroase. Din acest punct de vedere am putea zice că istoria apasă, ca o grea povară sufletească, asupra mai tuturor popoarelor europene. Ele au de regulat, mai toate, socoteli vechi şi încurcate. Indivizii ce le compun moştenesc, la naştere, obligatii istorice; ei trebue să ducă mai departe şi, dacă se poate, să câştige procesele seculare, începute altădată de strămoşii lor şi pe care le cred încă deschise. Iar ostilitatea surdă de care sunt

stăpânite, din această cauză, popoarele preocupate de asemenea răfueli, nu le înstreinează numai sufleteşte unele de altele, nu le împiedică numai să primească unele dela altele forme de viaţă ce le-ar fi deopotrivă de utile, dar creează la ele un fel de încăpăţânare a originalităţii. Fiecare ţine să fie altfel, să trăiască altfel, să gândească şi să simtă altfel decât vecinii cu cari se găseşte în conflict latent şi pe cari, poate, îi detestă. Iar această căutare îndărătnică şi îndârjită a originalităţii nu poate duce, evident, la uniformizare. Dimpotrivă, la cauzele obiective ale diversificării formelor de viaţă, ea adaogă o cauză subiectivă, dacă nu mai eficace decât ele, dar capabilă în orice caz să le intensifice acţiunea şi să le mărească efectele.

In sfârşit, în lăuntrul fiecărui popor în parte, unificarea formelor de viaţă şi, în genere, uniformizarea sufletească, se lovesc de diversitatea intereselor sociale, politice, economice, şi a concepţiilor ce le exprimă. Aceste interese şi aceste concepţii împart pe cei ce compun naţiunile moderne în tabere ce se cred în conflict şi se consideră, aproape, ca duşmane. Asemenea tabere erau altădată ,când proletariatul nu conta încă îndeajuns, aristocraţia şi burghezia. Astăzi, când aristocraţia nu mai contează prea mult, taberele de căpetenie sunt burghezia şi proletariatul. Etichetele politice ale grupelor cetăţeneşti în luptă erau, odinioară, mai puţin numeroase şi mai simple. Englezii aveau, la începutul vieţii lor constituţionale, pe *tories* şi *wighs*, cari au devenit, mai târziu, conservatori şi liberali. Astăzi, şi la ei, dar mai ales la alţii, etichetele politice s'au înmulţit şi s'au complicat. Alături de conservatorii tradiţionalişti au apărut conservatorii-democraţi şi conservatorii-progresişti, ca să nu citâm decât formaţii mai cunoscute. Alături de liberali au apărut liberaliinaţionali, liberalii-radicali, neo-liberalii, democraţii, naţional-democraţii, democraţii-radicali, etc. Alături de socialişti au apărut social-democraţii, socialiştii-creştini, naţional-socialiştii, laburiştii, comuniştii, etc. Ca partide de clasă au mai apărut agrarienii, naţional-agrarienii, ţărăniştii, naţional-ţărăniştii, ţărăniştii-radicali, etc. Ca apărători ai principiului autorităţii au apărut fasciştii, ca partizani ai structurii profesionale a statului, corporatiştii, etc. Această înmulţire a etichetelor indică, netăgăduit, o creştere a diversităţii concepţiilor, — fapt care nu poate contribui, de sigur, la o uniformizare apropiată a vieţii politice a popoarelor.

Un fenomen analog s'a produs — ba chiar a luat proporţii mai mari — în viaţa culturală a popoarelor europene. Căutarea aprigă

a originalității, mai ales în artă, era, încă dela sfârșitul veacului trecut, destul de vizibilă. In ultimele decenii ea a devenit mai mult decât izbitoare; am putea zice că a început să fie supărătoare, prin necontenitele și repezile variații de concepții, care nu mai constituiesc «curente», ca altădată, când lumea avea răgazul să stăruiască puțin, să întârzie chiar uneori, în părerile pe care le adopta. Variațiile de acest fel au ajuns să nu mai fie, astăzi, decât simple «mode», tot atât de repede trecătoare ca cele pe care le «lansează» croitorii sau pălărierii de dame. Filosoful francez Goblot relevă acest fenomen, într'o carte recentă, în cuvinte pline de ironie. «Vedem azi școalele și teoriile lor succedându-se cu o repeziciune uimitoare. Fiecare anotimp ne aduce o estetică nouă, care trebuie înlocuită cu alta de îndată ce a început să se vulgarizeze, întocmai ca rochiile ce trebuiesc schimbate imediat ce au început să fie purtate de toată lumea...» Uneori chiar, ritmul schimbării e și mai accelerat. «In fiecare săptămână cineva inventează poezia, — singura, adevărata poezie, — înainte de care, firește, poezia nu exista nicidecum. In fiecare săptămână se inventează adevărata proză, adevăratul teatru, adevăratul roman. In fiecare săptămână, în sfârșit, cineva descoperă pictura, sculptura, muzica. Aceste geniale inspirații însă, de îndată ce apar, sunt numaidecât imitate .Trebuie dar, neapărat și urgent, ca săptămâna următoare să se inventeze încă odată poezia, pictura, muzica, — și tot restul» [1]).

Firește, aceste variații de idei nu sunt totdeauna sincere. Ele nu reprezintă adică totdeauna convingeri adevărate la cei ce le pun în circulație. In schimb, marile mase le îmbrățișează cu o grabă și cu o căldură, ce par uneori inexplicabile. Valorea estetică a producțiilor primite, atât de ușor și cu atâta plăcere de public, fiind adesea, în cazurile de acest fel, mai mult decât discutabilă, fenomenul de care vorbim nu se poate explica decât prin nevoia adâncă a minții omenești de schimbare. Ea vrea vecinic «altceva», — orice ar fi. Numai așa putem înțelege entusiasmul pe care îl stârnesc nouile școale estetice. Suhliniând faptul că aceste școale durează de obiceiu prea puțin pentru ca să poată produce altceva decât manifeste și câteva încercări, Goblot se grăbește să adaoge că «oricare ar fi manifestele și oricare ar fi încercările, publicul burghez le înghite pe toate, pe rând, cu acelaşi entusiasm» [2]).

1) Goblot, Barrière et niveau, p. 147.
2) Ibid, p. 147.

Aceste variaţii, atât de repezi şi atât de numeroase, reclamă, fireşte, o mare cheltuială de cuvinte nouă, — surprinzătoare uneori prin ciudăţenia lor, — pentru desemnarea nouilor «direcţii». Ca şi în politică, etichetele se înmulţesc pe fiecare zi, şi în viaţa culturală. In artă bunăoară, aveam mai nainte două-trei etichete, destul de simple şi destul de clare: clasicism, romantism, naturalism. Astăzi avem numeroase altele, mult mai complicate şi mai obscure: simbolism, verism, secesionism, impresionism, futurism, cubism, dadaism, etc., etc. E o năvală de formule, care dă de gândit. Nu mai avem a face cu străvechia nevoie de schimbare a minţii omeneşti. Nici chiar cu acea încăpăţânare a originalităţii, care am zis că este un fenomen etno-psihologic modern. Ceea ce iese la iveală, în zilele noastre, e o adevărată isterie a noutăţii...

Vântul nu bate dar, deocamdată cel puţin, în direcţia de care se temea Charles Nicolle. Primejdia «uniformizării» nu este iminentă. După toate probabilităţile, diversitatea, dacă nu antropologică, cel puţin socială, — politică, economică şi, fireşte, culturală, — va continua să crească. Trebuie deci să presupunem că instabilitatea caracterelor, fizice şi psihice, ale oamenilor ce alcătuiesc diferitele popoare va mai dura încă. Poate chiar că nu va înceta niciodată. Variabilitatea lor rămânând în orice caz, din punct de vedere practic, quasi-permanentă, nu e probabil să ajungem prea curând, — ca să nu zicem că nu vom ajunge niciodată, — să prevedem cu siguranţă formele de viaţă ale viitorului, mai ales nu ale unui viitor mai îndepărtat.

In faţa unei asemenea instabilităţi şi a unei asemenea incertitudini, formule explicative atât de categorice, dar atât de puţin consistente, ca aceea a «specificului naţional», nu pot fi întrebuinţate, când par a fi de vreun folos, decât cu conştiinţa că ele sunt simple mijloace ajutătoare, cu caracter prealabil şi provizoriu, menite mai mult să înlesnească găsirea ulterioară şi definitivă a adevărului. Ele sunt dar departe de a fi ceea ce voiesc să fie: articole de credinţă indiscutabile, — şi de a putea funcţiona aşa cum pretind: ca dogme ale unei noui religii culturale .

Rămâne, fireşte, posibil ca viitorul să facă ideilor pe care le-am studiat şi care sunt încă, astăzi, atât de puţin consolidate, o situaţie mai bună. Deocamdată însă nu le putem acorda un credit mai mare, — dacă nu voim să ne înşelăm pe noi înşine.

Această concluzie va surprinde poate pe unii dintre cititori, cari s'ar fi aşteptat, pe temeiul faptelor de care au luat cunoştinţă

în capitolele precedente, la critici mai aspre sau chiar la negaţiuni radicale. Ar părea în adevăr neîndoios că dacă, cum ne asigură atâţi antropologi, originele etnice ale marilor mase sunt, la mai toate popoarele, incerte, şi dacă, cum susţin atâţi biologi, încrucişerile de rase sunt o condiţie de căpetenie a originalităţii, în toate manifestările culturale, atunci formula specificului naţional nu-şi mai poate păstra valoarea ce i se atribuie, ca să nu zicem că o pierde cu desăvârşire. Am crezut însă că era mai bine să evităm o asemenea afirmare excesivă. Părerile antropologilor şi biologilor, de care e vorba, sunt de sigur destul de întemeiate. Nu trebuie să ne ascundem însă că ele au un caracter mai mult general, că sunt adevărate adică mai mult în principiu, şi că nu ne pot da, ca atare, o certitudine egală când voim să le aplicăm în cazurile particulare. Să ne aducem aminte de ceea ce am stabilit, când am examinat acţiunea factorilor ce determină apariţia şi orientarea cugetării filosofice, în prima parte a lucrării de faţă. Am zis atunci că influenţa acelor factori este incontestabilă, în principiu. N'am putea-o tăgădui, cu destulă îndreptăţire, atunci când o analizăm în general, adică schematic şi abstract. Când e vorba s'o determinăm însă în cazurile particulare şi concrete, suntem siliţi să constatăm că n'o putem nici stabili cu destulă siguranţă, nici dozà cu destulă preciziune. Acelaşi lucru se poate zice şi despre influenţa factorului etnic. In principiu, ea nu poate să nu fie reală. Când e vorba s'o stabilim însă, în fiecare caz în parte, încep incertitudinile. Cine ar putea determina, cu destulă siguranţă, originile etnice ale tuturor ascendenţilor unui artist, unui savant, unui filosof? Şi chiar dacă am izbuti s'o facem, cum am putea atribui unora sau altora din naţionalităţile, pe care le-am descoperi la acei ascendenţi, calităţile ce le-au permis să realizeze operele respective? S'au stabilit oare, ştiinţificeşte vorbind, relaţii sigure între anumite rase şi anumite particularităţi, intelectuale şi morale?

Caracteristica incertitudinii este însă că nu exclude, categoric, niciuna din eventualităţile ce se pot închipui, în cazurile la care se referă. De unde, rezerva pe care ne-am impus-o. Nu este imposibil ca, în unele cazuri, formula specificului naţional să fie utilă. Ar fi dar excesiv să declarăm că întrebuinţarea ei este, în toate cazurile, de prisos. Ni se pare de ajuns să atragem atenţia asupra relativităţii rezultatelor la care se poate ajunge cu ajutorul ei.

Principalul câştig pe care îl putem astfel trage din studiile, pe care le-am urmărit până acum, este că ele ne permit, graţie unei

mai bune cunoașteri a problemei, o mai mare libertate de apreciere a diferitelor ei soluții și că, în același timp, prin lărgirea orizonturilor ei, care se întind, cum am văzut, foarte departe, ne putem deprinde mai de timpuriu cu atitudinea, pe care repeziciunea crescândă a progreselor timpului nostru, în toate direcțiile, o impune din ce în ce mai mult adevăraților oameni de știință. Această atitudine a definit-o, cum nu s'ar putea mai bine, filosoful francez Léon Brunschvicg, în introducerea la volumul «L'Orientation actuelle des sciences», apărut acum patru ani și cuprinzând studii semnate de Perrin, Langevin, Urbain, Lapicque, Pérez și Plantefol, asupra tendințelor de astăzi ale științelor pe care le reprezintă. Ea constă în «a ne vindeca de orice nerăbdare», în «a împinge reflecțiile noastre în sensul în care ne duce progresul cunoștințelor», în «a îmbogăți tabloul cugetării noastre, rezistând ispitei de a utiliza vechile cadre». Căci «formulele abstracte și universale de altădată depășesc atât de mult orizontul direct accesibil investigației experimentale, încât orice decizie actuală, în orice sens ar merge, pentru satisfacerea iluzorie a instinctului metafizic, ne-ar impedica de a înțelege viața, mai mult decât ne-ar ajuta». Iată de ce, încheie cugetătorul francez, «filosoful trebuie să-și suspende judecata»; «el nu va asculta decât mai mult» «și nu va înțelege decât mai bine» — «conform cu aforismul lui Emile Boutroux: Les systèmes ne considèrent les choses qu'en gros, et les choses ne sont vraies que dans le détail» [1]).

In amănuntele lor însă lucrurile, care sunt nenumărate, nu ne pot ajunge la cunoștință decât numai succesiv și treptat, într'un timp cu mult mai lung decât cel care constituie trecutul științelor noastre de astăzi, atât de tinere încă, în marea lor majoritate. Trebuie deci să ne deprindem de timpuriu cu ideea, că cele mai multe din problemele de care ne ocupăm, dacă nu toate, *trebuie să rămână deschise.*

Dar nerăbdarea instinctului metafizic, de care filosoful francez ne sfătuește, cu atâta stăruință, să ne ferim, vrea pretutindeni explicări închise, complete, definitive. Asemenea explicări, când ni se dau de metafizicieni, ne satisfac, e drept, mai mult decât părerile fragmentare și îngrădite de atâtea rezerve ale oamenilor de știință. Această satisfacție este însă, din nefericire, iluzorie. Când, chinuiți de problemele ce ne răpesc liniștea sufletească, ne adresăm științei, slujitorii ei modești se mărginesc să ne arate grămezile de mate-

1) L'orientation actuelle des sciences, p. 15.

riale pe care le strâng cu zel, în vederea vastelor construcţii ce se vor ridica mai târziu pe terenurile, pe care asudă ei, astăzi, cu atât de puţin profit, şi care nu sunt deocamdată decât simple «şantiere». Dacă, nemulţumiţi de răspunsurile lor, ne adresăm metafizicei, pontifii ei orgolioşi se grăbesc să ne conducă pe coridoarele obscure ale templelor în care oficiază, până la uşa sanctuarului misterios, şi, când o întredeschid cu scumpătate, ne arată, ca pe ochiul de sticlă al unei panorame, un monument măreţ, ridicat gata, în întregime, şi împodobit, în toate amănuntele lui, cu toate frumuseţile posibile şi imaginabile. Priveliştea neaşteptată nu poate, se înţelege, decât să ne încânte. Dar monumentele pe care metafizicienii le propun admiraţiei noastre, ca şi tablourile spectaculoase ale panoramelor cu care le-am comparat, sunt numai zugrăvite. Impresia pe care ne-o produc ele, oricât ar fi de profundă, e numai un «efect de perspectivă», — intelectuală şi, mai ales, afectivă. In schimb, grămezile de materiale ale oamenilor de ştiinţă, oricât ar părea de informe, sunt reale. Iar construcţiile ce se vor înălţa odată cu ajutorul lor, dacă nu vor fi pompoase, vor fi utile şi, în orice caz, nu vor consta în simple iluzii de optică sufletească ale unor oameni prea grăbiţi, prea îndrăzneţi sau, câteodată, prea puţin scrupuloşi.

INDICE BIBLIOGRAFIC

PARTEA I. — INTRODUCERE

Agrippa von Nettesheim. — De occulta philosophia, 1633.
Boucher, Leclercq. — Histoire de la Divination dans l'Antiquité, Paris 1879—81.
Cheiro. — Book of Numbers.
Cicero. — De divinatione.
Heuzé, Paul. — Superstitions modernes, în *La Revue mondiale*. 1 Dec. 1933.
Lenormant, Fr. — La Divination chez les Chaldéens, Paris 1875.
Maury. — La Magie et l'Astrologie dans l'Antiquité et le Moyen-Âge. Paris 1877
Notre-Dame le Jeune, Michel. — Traité d'Astrologie. 1563.
Reuchlin, Johannes. — De arte cabbalistica. 1517.
Rey, Abel. — La jeunesse de la Science grecque, Paris 1933.

Ach, N. — Über den Willensakt und das Temperament. Leipzig, 1910.
Allport, F. H. — Social Psychology. Boston, 1924.
Apfelbach, H. — Der Aufbau des Charakters. Wien 1924.
Auliffe, Mac, L. — Les Tempéraments. Paris 1926.
Bahnsen, Julius. — Beiträge zur Charakterologie. Leipzig, 1868.
Bain, Al. — On study of the character. London 1861.
Berman. — The Glands regulating personality. New-York 1922.
Bloor, C. — Temperament .London 1928.
Dimolescu, A. — Constituție, caracter, temperament.
De Giovanni. La morfologia clinica del corpo umano. Milano 1897 și 1904.
Dorscb, J. — Beiträge zum Studium der Philosophie, 1787.
Downey, E. J. — The Will. Temperament and its Testing. London 1924.
Dumas, G. — Traité de Psychologie Vol. II, Paris. 1924.
Ebbinghaus. — Grundzüge der Psychologie. 1911.
Elsenhan — Charakterbildung, 1915.
Fouillée, Alfr. — Le tempérament et le caractère, d'après les individus, les sexes et les races. Paris 1912.
Heymans. — Ueber einige psychologische Korrelationen, în Zeitschrift f. angew. Psych. 1908.
» und Wiersma. — Die Korrelationen der Aktivität, Emotionalität und Sekundarfunktion, în Zeitschrift f. Psych. 1909.

Höffding, H. — Esquisse d'une Psychologie fondée sur l'Expérience. tr. fr. Paris 1900.
Jastrow, J. — Character and Temperament. New-York, 1921.
Kant, Im. — Kritik der reinen Vernunft. Cart. I. Cap. I.
» — Kritik der praktischen Vernunft, Cart. II.
» — Anthropologie. Part. III. A. III.
Klages, L. — Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft. 1921.
» — Prinzipien der Charakterologie. 1910.
Kretschmer, E. — Körperbau und Charakter, ed. 8 Berlin, 1929.
Mac Dougall, W. — An Introduction to social Psychology, London, 1931 .
Malapert, P. — Les éléments du caractère et leurs lois de combinaison. Paris, 1897.
» — Le caractère. Paris 1902.
Manouvrier. — Le Tempérament, în *Revue mensuelle de l'Ecole d'Anthropologie de Paris.* 1896 şi 1898.
Meumann, E. — Intelligenz und Wille. Ed. 4. Leipzig 1925.
Moldovan. — Teoria şi practica temperamentelor.
Myerson, A. — The Fundations of Personality. Boston 1921.
Paulhan, Fr. — Les caractères. Paris 1893.
Pérez. — Le caractère de l'enfant à l'homme. Paris 1892.
Platner, E. — Philosophische Aphorismen. 1800.
Rayner, H. — Temperament, în *Journ. Ment. Sc.* 1921.
Rihéry. — Essai de classification naturelle des caractères, Paris 1902.
Ribot, Th. — Sur les diverses formes du caractère, în *Rev. philos 1892.*
» — Psychologie des Sentiments, Part. II. Cap. VII. Paris 1896.
Stern, Wm. — Ueber Psychologie der individuellen Differenzen. Leipzig, 1900.
Sternberg. — Characterologie als Wissenschaft. Lausanne, 1907.
Stewenson, G. I. — Religion und Temperament, 1913.
Sigaud, Claude. — La forme humaine, sa signification. Paris 1914.
Vincent, Léon et Sigaud, Claude. — Les origines de la maladie. Paris 1912.
Viola, G. — Le problème de la constitution selon l'école italienne, Bologne 1930.
Wundt, W. — Vorlesungen über die Menschen und Tierseele. Leipzig 1863.
» — Grundzüge der physiologischen Psychologie. Vol. II.
Yung, G. C. — Psychologische Typen. Zürich, 1925.

CAP I.

Cicero. — Tusculanae disputationes.
Herzberg. — Zur Psychologie der Philosophie und der Philosophen, 1926.
Nietzsche. Fr. — Jenseits von Gut und Böse.
Platon. — Republica.
Schopenhauer, A. — Die Welt als Wille und Vorstellung. (Vol. I 35-37, II 31-32).

CAP. II.

Augustin. — Les confessions, tr. fr. Paris Garnier-Frères.
Darwin, Ch. — The origin of species. London, 1859.
» » — Descent of man. Londra, 1871.

Herzberg. — v. bibl. cap. I.
James, Wm. — Principles of Psychology, 1890.
Mill, J. St. — Autobiography, 1873.
Morgan, Lloyd. — Animal Life and Intelligence. Londra, 1890.
» — Habit and Instinc. Londra, 1896.
» — Animal Behaviour. Londra, 1900.
Nietzsche, Fr. — Briefe.
» — Zur Genealogie der Moral, 1887.
Rousseau J. J. — Reveries d'un promeneur solitaire.
» — Les confessions, 2 vol.
Spencer, H. — An Autobiography, 2 vol., 1904.

CAP. III.

Riehl, Aloys. — Giordano Bruno, 2. Aufl. 1900.
Thomsen. — David Hume.

CAP. IV.

Bacon, Fr. — De dignitate et augmentis scientiarum. Londra, 1605.
Freud, Sigm. — Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalise. 1916—1918. tr. fr. Paris, 1921.
Müller-Freienfels, R. — Persönlichkeit und Weltanschauung. 1919.
Nietzsche, Fr. — Jenseits von Gut Böse, 1886.
Rank, O. — Das Inzest-Motiv in Dichtung und Sage.

CAP. V.

Theilhaber, Felix. — Goethe, Sexus und Eros, 1929.

CAP. VI.

Bateson, W. — Materials for the Study of Variation. Londra, 1894.
« — Mendel's Principles of Heredity, a Difference. Cambridge 1902 şi 1909.
» Facts limiting the Theory of Heredity. *Science* XXVI, 1907.
Blaringhem, L. — Les Transformations brusques des êtres vivants.
» — Mutations et traumatismes.
Bleuler, Eugen. — Naturgeschichte der Seele. 2. Aufl. Berlin, 1932.
Bohn, G. — La naissance de l'intelligence.
Bordage, E. — A propos de l'hérédité des caractères acquis. *Bull. scient. de la Fr. et de la Belg.* XLIV. 1909.
Brodmann, K. — Vergleichende Localisationslehre der Grosshirnrinde, Leipzig, 1909.
Cope, E. D. — The Inheritance in Evolution, *American Naturalist*, p. 1058-1071.
» — The Primary Factors of organic Evolution. Chicago. 1896.
Cuénot, L. — La génèse des espèces animales. 3-ème éd. Paris 1932.

Dantec, F. Le. — Évolution individuelle et Hérédité, Paris 1898.
» — Traité de Biologie. Paris, 1903.
» — Les influences ancestrales. Paris, 1906.
Darbinshire, A. D. — On the supposed Antagonism of Mendelian to Biometric Theories of Heredity. — *Mem. and Proc. Manchester Lit und Phil. Soc.*, No. 6, 1905.
» — On the Difference between Physiological and Statistical Laws of Heredity. Ibidem. 1906.
» — Breeding and the Mendelian Discovery. 1911.
Darwin, Ch. — v. bibl. cap. II.
Dumas, G. — Nouveau Traité de Psychologie. Vol. I. Paris 1930.
Galton, Fr. — Hereditary Genius, an inquiry into its Laws and Consecvences. London, 1869.
» — A Theory of Heredity. *Contemp. Rev.* XXVIII. 1875.
» — Natural Inheritance. London, 1889.
Giard, A. — L'Hérédité des modifications somatiques. *Rev. Scient.* XLVI. 1890.
» — Caractères dominants transitoires chez certains hybrides. *Comptes Rendus de la Soc. de Biol. de Paris.* LV. 1903.
» — Controverses transformistes. Paris, 1904.
Goldschmidt, R. — Einführung in die Vererbungs-Wissenschaft. Leipzig, 1911.
Klebs, G. — Willkürliche Entwickelungsänderungen bei Pflanzen, Jena, 1903.
» — Künstliche Metamorphosen. Halle, 1906.
Leclerc Du Sablon. — Les Incertitudes de la Biologie. Paris, 1912.
Mendel, G. I. — Versuche über Pflanzen Hybriden. 1865 şi 1901.
» — Ueber einige aus künstlicher Befruchtung gewonnene Hieracium-Bastarden. Brünn, 1869.
Mac Dougal, D. T. — Mutants and Hybrids of the Oenotheras. Washington, 1905.
Packard, A. S. — An Attempt to Distinguish between Congenital and Acquired Characters. *Proc. Amer. Phil. Soc.*, 1893.
» — On the Inheritance of Acquired Characters in Animals with a complete Metamorphosis. *Proc. Amer. Acad. Sci.*, 1894.
Pearson, Karl. — Regression, Heredity and Panmixia. *Phil. Trans.* vol. 187, 1896.
» — Mathematical Contributions to the Theory of Evolution, în *Proc. Roy. Soc. London,* LXII, 1898.
» — On the Laws of Inheritance in Man. *Biometrica,* 1903.
» — On the Inheritance of the Mental and Moral Characters in Man, and its Comparison with the Inheritance of the Physical Characters. *The Huxley Lecture,* for. 1903.
Roux, W. — Der Kampf der Teile im Organismus. Leipzig, 1881.
» — Beiträge zur Entwickelungsmechanik des Embrio. *Anat. Hefte,* 1893.
Saunders, E. R. — Heredity in Stocks. Cambridge, 1904.
Spencer, H. — Principles of Biology. 2 vol. 1864—66.
» — The Inheritance of Acquired Characters. *Nature* XLI, 1890.
Verworn, Max. — Physiologie générale. tr. fr. par Hédon, Paris 1913.
Vries, Hugo De. — Die Mutationstheorie. 2 vol. Leipzig 1901—3.
» — Species and Varieties, their Origin by Mutation. Chicago şi Londra 1905.

Weismann, Aug. — Vorträge über Descendeztheorie 1902.
Weldon, W. F. R. — On the Ambiguity of Mendel's Categories. *Biometrica* II 1903.
» — Inheritance in Animals and Plants. In *Lectures on the Method of Science*, editată de *Strong* Oxford 1906.

CAP. VII.

Aristot. — Métaphysique. tr. fr. de G. Colle. Paris 1912.
Brunschvicg, L, — Les Étapes de la Philosophie mathématique. Paris, 1929.
Bergson, H. — Évolution créatrice. Paris 1907.
Bleuler, L. — v. bibl. cap. VI.
Bühler, K. — Der Ursprung des Intellekts, în *Naturwissenschaften*. Heft 8. 1921.
Cremonini. — Disputatio de coelo. 1613.
» — Apologia dictorum Aristotelis de via lactea et facie Lunae, 1614.
» — Apologia dictorum Aristotelis de quinta coeli substantia. 1616.
Darwin, Ch. — The Expresion of Emotions in Man and Animals 1873.
Delacroix, H. — Le Langage et la Pensée. Paris 1924.
Feuerbach, L. — Das Wesen des Christentums. 1841.
» — Theogonie. 1857.
Groos, Karl. — Einleitung in die Aesthetik. 1892.
» — Die Spiele der Tiere. 1896.
» — Der Aesthetische Genuss. 1902.
» — Das Seelenleben des Kindes. 1903.
» — Die Befreiungen der Seele, 1909.
Hegel. — De orbitis planetarum. 1801.
Kant. — Versuch über die Krankheiten des Kopfer. — *Werke*. Bd. X.
Lipps, Th. — Psychologie und Aesthetik. 1901.
Platon. — Legile. — Menon. — Feden. — Timeu.
Schopenhauer, A. — v. bibl. cap. I.
Spencer, H. — Principles of Psychology. Ed. II 2 vol. 1870—72.
» — Principles of Sociology, 3 vol. 1876—96.
Rey, Abel. — Coup d'oeil sur la mathématique égyptienne, în *Revue de synthèse historique*, 1926.
Vianu, Tudor. — Arta şi Frumosul, 1931.

CAP. VIII.

Buckle, Th. H. — History of Civilisation in England. 2 vol. London 1857—61.
Burckhardt, J. — Die Cultur der Renaissance in Italien. Ed. IV Leipzig 1886.
Cassirer, E. — Leibniz' System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen, 1902.
Chamberlain, H. St. — Die Grundlagen des Neunzenten Jahrhunderts. Ed. XIII. München 1919.
Glisson, Fr. — De natura substantiae energetica. 1672.
Mentré, M. F. — De la Simultanéité des découvertes scientifiques în *Rev. scient.* Oct. 1924.
Taine, H. — Philosophie de l'Art.

Torau Bayle. — Introduction à l'étude de la philosophie. Paris. Ed. II.
Vries, Hugo De. — v. bibl. la cap. VI.
Wundt, W. — Die Nationen und ihre Philosophie 1915.

CAP. IX.

Bleuler, E. — v. bibl. cap. VI.
Bréhier, Émile. — Histoire de la Philosophie allemande.
Fischer, Kuno. — Leibniz und seine Schule.
Florian, Mircea. — Filosofie şi Naţionalitate. *Conv. Liter.* Iunie 1933.
Scheler, Max. — Soziologie des Wissens.
» — Nation und Weltanschauung, 1923.
» — Die Wissensformen und die Gesellschaft, 1926.

CAP. X

Berman. — The Glands regulating Personality. New-York, 1922.
Claude, A. — Troubles de l'Equilibre endocrinien. *Paris-Médical,* No. 37, 1920.
Dumas, G. — Traité de Psychologie, vol. II, Paris, 1924.

PARTEA II. — CAP. I.

Fichte. — Reden an die Detsche Nation.
Gobineau, Comte de. — Essai sur l'inégalité des races humaines. 4 vol. 1854.

CAP. II.

Bernhardi. — Unsere Zukunft.
Burnouf. — Commentaire sur le Yaçna.
Carnoy. — Les indo-européens, préhistorie des langues, des moeurs et des croyances de l'Europe.
Chamberlain, H. St. — Die Grundlagen des Neunzenten Jahrhunderts, München, 1919.
Feist, S. — Kultur-Ausbreitung und Heimat der Indo-Germanen.
Fritz, Fr. — Studien über Gobineau. Leipzig, 1906.
Giles, P. — History of India.
Gobineau. — v. bil. la cap. I.
Hertz, Fr. — Rasse und Kultur, 1915.
Hirt, H. — Die Indo-germanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur.
Lassen. — Indische Alterthumskunde. 2 vol. Leipzig, 1847—1861.
Morgan, J. de. — Les civilisations primitives.
» — Des origines des Sémites et de celles des Indo-européens, în *Revue de synthèse historique.* t. XXIV ,1922.
Meillet. — Les Langues dans l'Europe nouvelle 1918.
Myers. — Cambridge ancient History.
Pott, Fr. Aug. — Die Ungleichheit menschlicher Rassen, hauptsächlich vom sprachwissenschaftlichen Standpunkte. 1856.

Reinach. — L'Origine des Aryens. Paris, 1892.
Schrader, O. — Die Indo-Germanen.
Velden, Fr. von der. — Ueber Ursprung und Herkunft der indo-germanischen Sprachen und an-arische Sprachreste in Europa. 1902.
Vendryes. — Le Langage, introduction linguistique à l'histoire, 1921.
Wirth, A. — Rasse und Volk, 1914.
Woltmann, L. — Die politische Anthropologie 1903.
» — Die Germanen und die Renaissance in Italien 1905.
» — Die Germanen in Frankreich. 1907.

CAP. III.

Ammon, Otto. — Die Natürliche Auslese beim Menschen. 1893.
» — Die Gesellschaftsordung und ihre natürlichen Grundlagen 1896.
» — Zur Anthropologie der Badener. 1899.
Buchan. — Menschenkunde.
Calori, L. — Del cervello nei due tipi, brachicefale e dolichocefale, italiani, în *Mem. Acad: de Ştiinţe din Bologna. Vol. 10.*
Ellis, Havelock. — Mann und Weib, tr. germ. 1909.
Gumplovicz, L. Anthropologie und natürliche Auslese, în *Pol. Anthr. Revue,* 1902.
Hertz, Fr. — v. bibl. la cap. II.
Jentsch, K. — Sozialauslese, kritische Glossen. 1898.
Manouvrier. — Céphalométrie anthropologique, în *L'Année psychologique*, 1899.
Martin, R. — Lehrbuch der Anthropologie, 1914.
Nyström. — Formenveränderungen des menschlichen Schädels. în *Archiv für Anthrop.* 1902.
Pearson, K. — On the correlation of intellectual ability with the size and shape of the head, în *Proc. of the Roy.* Soc. T. 62.
Pittard, E. — Les Races et l'Histoire, 1924.
Tappeiner, Fr. — Die Kapazität der Tiroler Schädel în *Zeitsch. f. Ethnol.* Bd. 31.
Vacher de Lapouge. — Les sélections sociales 1896.
» — L'Aryen, 1896.
» — Races et Milieu social, 1909.
Weidenreich, Fr. — Rasse und Körperbau. 1927.
Welcker, H. — Die Kapazität und die drei Hauptdurchmesser der Schädelkapsel, în *Archiv f. Anthrop.* Bd. 16.
Wirchow, R. — Rassenbildung und Erblichkeit, în *Festschrift für Bastian*, 1896.

CAP. IV.

A se vedea şi bibliografia dela capitolul precedent.

Fischer, E. — Spezielle Anthropologie oder Rassenlehre, în *Anthropologie* (1923) din colecţia Die Kultur der Gegenwart.
Frizzi. — Ueber Tiroler Schädel, în *Mittheil. der antrop. Gesel. in Wien.* Bd. 39.
Haddon, A. C. — Les races humaines et leur répartition géographique, tr. fr.

Kollmann. — Beiträge zu einer Kraniologie der europäischen Völker, în *Archiv f. Anthrop.* Bd. 13.
Lenz, Fr. — Muss das Nachdunkeln der Haare als Dominanzwechsel aufgefasst werden? în *Archiv f. Rassen und Gesellschaftsbiologie*, Bd. 16.
Ranke. — Frühmittelalterliche Schädel aus Lindau, în *Sitzungsber, der kgl. Bayr. Akad. der Wiss.* Bd. 27. 1897.
» — Die Schädel der altbayerischen Landbevölkerungen. 4 vol. 1877-1883.
» — Der Mensch.
Zbinden. — Beiträge zur Anthropologie der Schweiz. în *Archiv f. Anthrop.* Bd. 40, 1911.

CAP. V.

Boule, M. — L'homme fossile de la Chapelle-aux Saints. în *Annales de Paléontologie,* 1911—13.
Brunhes, J. et Vallaux, C. — La Géographie de l'Histoire.
Dahn. — Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker.
Hertz, Fr. — bibl. cap. II.
Morgan, J. de. — bibl. cap. II.
Pittard. — bibl. cap. III.
Ratzel. — Völkerkunde.
Reinhardt, L. — Der Mensch zur Eiszeit in Europa.
Schwalbe. — Die Abstammung des Menschen und die ältesten Menschenformen. în *Anthropologie*, 1923.
Westermarck, E. — Geschichte der menschlichen Ehe, tr. germ.

CAP. VI.

Arbois de Joubainville, H. d'. — Les anciens habitants de l'Europe.
Berard. — Rome intangible, în: *Revue de Paris,* Oct. 1903.
Boucher-Leclercq. — Histoire de la Divination dans l'Antiquité.
Classen. — Die Völker Europas zur jungeren Steinzeit.
Dottin, G. — Les anciens peuples de l'Europe, 1916.
Dussaud, R. — Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Égée, 1914.
Eliot Smith, G. — The Diffusion of Culture, 1933.
Ernout, A. — Les éléments dialectaux du vocabulaire latin, 1909.
Fick. — Vorgreichsche Ortsnamen, 1905.
« Hattiden und Danubier in Griechenland. 1909.
Fischer, E. — Spezielle Anthropologie oder Rassenlehre, în *Anthropologie* din col. Die Kultur der Gegenwart, 1923.
Glotz, G. — La civilisation Égéenne, 1923.
Haddon, A. C. — Les races humaines et leur répartition géographique, tr. fr.
Hirt. — Die Indogermanen.
Hoernes. — Die Kultur der Urzeit.
Kiessling. — Das ethnische Problem des antiken Griechenlands. în: *Zeitschrift f. Ethnol.* Bd. 37. 1906.

Kretschmer. — Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, 1896.
Meillet, A. — Les dialectes indo-européens.
Müllenhoff. — Deutsche Altertumskunde.
Noël des Vergers. — L'Étrurie et les Étrusques.
Reinach, Ad. — Hellénisation du monde antique.
Schulze, W. — Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, 1904.
Sergi. — Europa, l'origine dei popoli europei e loro relazioni coi popoli d'Africa, d'Asia e d'Oceania, 1908.
Thulin. — Die etruskische Disziplina.
Wilke. — Archäologie und Indogermanenproblemen.

CAP. VII.

A se vedea bibliografia dela cap. VI, partea I.

CAP. VIII.

Bruck. — Die biologische Differenzierung von Affenarteu und menschlichen Rassen durch spezifische Blutreaktion, în: *Berliner klinische Wochenschrift*, 1907.
Decastello, A. und Sturli, A. — Ueber die Isoagglutinine im Serum gesunder und Kranker Menschen, în: *Münchener med. Wochenschrift*, 1902.
Dnngen, E. von und Hirsfeld, L. — Ueber Nachweis und Vererbung biochemischer Strukturen, în: *Zeitschrift für immunologische Forschungen*. Bd. 4. 1910.
Dungen E., vou und Hirszfeld, L. — Ueber Vererbung gruppenspezifischer Strukturen des Blutes. *Ibidem*. Bd. 8. 1911.
Eden, R. — Die Bedeutung der gruppenweisen Hemagglutination und über die Veränderung der Agglutinationsgruppen durch Medikamente, Narkose, Roentgenbestrahlung, în: *Deutsche medizinische Wochenschrift*, 1922.
Falgairolle, P. — Réhabilitatiou dcs quatrcs groupes sanguins. în *Ct.-rds. de la Soc. de Biol. de Paris*, t. 94. 1926.
Hektoen, L. — Isoagglutination of human corpuscules, în *Journ. of. americ. med. Assoc.* Vol. 48. 1907.
Hirszfeld, L. et H. — Essai d'application des métodes sérologiques au problème des races, în: *L'Anthropologie*. vol. 29. 1918—19.
» — Serological differences between the blood of different races, în: *Lancet* vol. 197. 1919.
Huck, J. G. and Peyton, S. — Study of Isoagglutinins before and after ether anesthesia, în: *Journ. americ. med. Assoc.* 1923.
Ionescu-Mihăeşti, C. — Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain, în *Traité du Sang* editat de *A. Gilbert* şi *Weinberg*.
Landsteiner. — Ueber Agglutiuationserscheinungen normalen menschlichen Blutes, în *Wiener klinische Wochenschrift*, Bd. 14. 1901.

Langer, I — Ueber Isoagglutinine beim Menschen, mit besonderen berücksichtigung des Kindesalters, în *Zeitschrift für Heilkunde*. Bd. 24. 1903.

Lattes. — Individualità del sangue 1922.

Manuilă și Popoviciu G. — Recherches sur les races roumaine et hongroise en Roumanie par l'isohémagglutination, în: *Ct-rds. de la Soc. de Biol. de Paris*, t. 90.

» — Cercetări biologice cu privire la rase prin aplicarea unei metode nouă. *Conv. Liter.* 1924.

Meillet. — Les langues du monde.

Ottenberg and Epstein. — Studies in Isoagglutination în *Transact. of New-York pathol. Soc.*, 1908.

Sandström, L. — Die agglutionabilität gegen Isoagglutinine, în: *Acta, pathol. scand.* Bd. 4. 1927.

» — Untersuchungen über das Verhüten der backterielbedingten Panagglutinabilität, în: *Zentralblat für Bakteriologie*, 1929.

Ștèffan, Paul. — Handbuch der Blutgruppenkunde, 1932 .

CAP. IX.

A se vedea și bibliografia dela capitolul precedent.

Bernstein, F. — Ergebnisse einer biostatischen zusammenfassenden Betrachtung über die erblichen Blutstrukturen des Menschen, în: *Klinische Wochenschrift*, 1924.

» — Zusammenfassende Betrachtungen über die erblichen Blutstrnkturen des Menschen, în: *Zeitschrift für Abstammungslehre*, Bd. 37. 1925.

Coca, A and Klein H. — A hitherto underscribed pair of isoagglutinationelement in human beings. în:*Proc. Soc. exper. Biol. and Medic.* t. 26. 1923.

Guthrie, C. G., and Huck, I.G. — On the existence of more than four isoagglutinin groups in human blood, în: *Bull. Hopkins Hosp.* t. 34, 1923.

Guthrie, C. G. and Huck, I. G. — Further studies on blood grooping. Antigenic properties of two types of Group. II erythrocytes. Ibidem. t. 35, 1924.

» and Pessel. — Further studies on blood grouping. Ibidem. t. 35, 1924.

Landsteiner. — Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain.

» and Levine. — A new agglutinable factor differentiatig individual human bloods. în: *Proc. Soc. experim. Biol. and Medic.* t. 24, 1927.

Mendes-Correa, A. — Sur les prétendues races sérologiques, în: *L'Anthropologie*, t. 36, 1926.

» — Sur la valeur anthropologique des groupes sanguins, în: Le Sang, No. 4, 1927.

Ottenberg R. — A clasification of human races based on geographical distribution of the blood groups. în: *Journ. americ. medic. Assoc.* t. 84, 1925.
» — Races differentiated by blood groups. în: *Eugenical News* t. 10, 1925.
Snyder, L. H. — Human blood groups and their bearing on racial relationship, în: *Proc. nat. Acad. Sc. U. S.* t. 11, 1925.
» — Human blood groups, their inheritance and racial significance, în: *Americ. Journ. of physic. Athropol.* t. 9, 1926.
Thomsen, Oluf. — Ueber die Existenz der vier Landsteinerischen Gruppen beigeordneter oder untergeordneter Bluttgruppen, în: *Zeitschrift für Immunol. Forschungen*, Bd. 57, 1928.
» — Serologie der Blutgruppen. în: *Handbuch der Blutgruppenkunde*, hrg. von Paul Steffan, 1932.

CAP. X.

Chamberlain, H. St. — v. bibl. cap. VIII partea I.
Finot, J. — Le Préjugé des Races, Paris, 1906.
Fouillée, A. — Psychologie du Peuple français.
» — Esquisse psychologique des peuples européens.
Hennig, P. O. — Kampf um die Negerseele, 1907.
Hertz, Fr. — v. bibl. cap. II, part. II.
Müller-Freienfels, R. — Psychologie des deutschen Menschen.
Nietzsche, Fr. — Der Fall Wagner.
» — Unzeitgemässe Betrachtungen.
Rullier, J. — L'idée de patrie.
Wundt, W. — Die Nationen und ihre Philosophie, 1915.
Zeller, J. S. — Histoire de d'Allemagne, 1872.

CAP. XI.

Nicolle, Ch. — Biologie de l'Invention, Paris, 1932.

CAP. XII.

Sommer, R. — Familienforschung und Verebungslehre, Leipzig, 1927.

CAP. XIII.

Maupas. — Le rajeunissement kariogamique chez les ciliés, în: *Archives de Zool expérim.*, 1889.
Spencer, H. — Principles of Biology.
Weismann, Aug. — Ueber die Dauer des Lebens. Salzburg, 1881.

CAP. XIV.

Bohn, G. — La Naissance de l'Intelligence. Paris, 1909.
» — La nouvelle psychologie animale, Paris, 1911.

Poincaré, H. — Comment on invente. Le travail de l'inconscient. Paris, 1908.
Rey, Abcl. — Invention artistique, scientifique, pratique, în: *Traité de Psychologie*, editat de G. Dumas, vol. II ,Paris, 1924. ,
Ribot Tb. — La vie inconsciente et les mouvements.
Romanes, G. F. — Intelligence des Animaux, 2 vol. tr. fr. Paris 1887.
» — Mental evolution in Animals. London, 1883.
Tborndikc, E. L. — Animal intelligence. New-York, 1911.
Yerkes, A. — Objective nomenclature, comparative psychology and animal behaviour, în: *Journ. of. Comp. Neurol. and Psych.* XVI, 1906.

CAP. XV.

Finot, J. — Pbilosopbie de la Longevité.
Fischer, E. — v. bibl. cap. IV, part. II.
Reibmary, A. — Inzucbt und Vermischung bei Menschen, 1897.
Sigfried, A. — Les États-Unis d'aujourd'hui.
Sommer, R. — v. bibl. cap. XII, part. II.
Waitz. — Antbropologie der Naturvölker.
Wallace, A. R. — Le Darwinisme, tr. fr.

CAP. XVI.

Brunschvicg, L. — Entre savants et Philosophes, în: *L'Orientation actuelle des Sciences*, Paris, 1930.
Goblot, Ed. — Barrière et Niveau.
Sigfried, A. — v. bibl. cap. XV. part. II.

TABLA DE MATERII

ERATA

Pag.	Rândul	In loc de	Se va citi
44	14 de sus în jos	buit	butit
63	2 de sus în jos	filosofi	filosofii
69	7 de sus în jos	mult	multă
93	8 de jos în sus	fie... fie	sau... sau
97	14 de sus în jos	sofişilor	sofiştilor
106	4 de jos în sus	Welden	Weldon
109	3 de jos în sus	ct	et
110	11 de jos în sus	unde	unele
112	20 de sus în jos	mutilaţilor	mutilaţiilor
120	14 de sus în jos	atunci se	atunci când se
120	3 de jos în sus	Urpung	Ursprung
141	3 de jos în sus	egyptienne	égyptienne
183	1 de jos în sus	Emile	Émile
195	15 de sus în jos	Helvetius	Helvétius
204	19 de sus în jos	oameni	oamenii
242	4 de jos în sus	arată	arabă
244	13 de jos în sus	destul	destulă
273	7 de sus în jos	Walcher	Welcker
304	1 de jos în sus	Egée	Égée
305	9 de jos în sus	aşeazt	aşezat
348	3 de sus în jos	defribinizat	defibrinizat
348	4 de sus în jos	defribinizarea	defibrinizarea
380	14 de sus în jos	ma	mai
424	3 de sus în jos	cel cel ce	cel ce

PREŢUL LEI 150.—